

इतिष्ठत जाग्रत प्राण्य यगत नियोधत ।
 ओम् नमः ! कर्णेन ते श्रवणार्थं च मेणवे ।
 आत्मवेद्यं च मेणवे वा विद्याविज्ञानं देयवे ।

त श्री-
 स्वयं स्वयं न्यानि तीर्थ-
 ज्ञानसाधन आश्रम
 / श्री. रा. उद्देपुर, (११११११)

અનુક્રમશિકા

લેખ	લેખક	પૃષ્ઠ
આત્મબાન. (૩) .	... તંત્રી ...	...૪૫૮
અખેા ..	... શ્રી. મુળજીભાઈ પી. શાહ ...	...૪૭૩
વરલાલની અપ્રસિદ્ધ વાણી	... શ્રી. લીલાધર મૂળસા કરબદે ...	...૪૭૪
નિજાસાધેઅ પદાર્થોની ઓડી	... શ્રી. શાન્તિલાલ ઠાકર ...	...૪૭૮
જૂનામા ચિત્તના સંસ્કારોનો ફાય	... શ્રી. હેમનંદકુમાર નીલકંઠ ...	...૪૮૩
બ્રહ્મસૂત્ર	... શ્રી. રમણીક એ. મહેતા ...	...૪૮૬
પરમપુરુષાર્થ	... રવા. શ્રી અદ્વૈતાનંદજી ...	...૪૮૪
મન્ત્રયોગદ્વારા મોક્ષપ્રાપ્તિ	... શ્રી. જય વિલાસ ઓઝા ...	...૪૭૨
સંત-ગુરુ સાથે નિકટ સંપર્ક	... શ્રી. નંદલાલ બોનીલાલ શાહ ...	...૪૯૦
શ્રી શંકરાચાર્યનો જ્ઞાનયોગ અને અરવિ દેનો પૂર્ણધ્યાન .	... રવા. શ્રી માધવનીર્યાજી ...	...૪૯૩
રામીશ્રી સમિથદાનંદજીનો પરબોધ ..	... અ. સી. શાન્તાબહેન દેસાઈ ...	...૪૯૩
વન્યજીવોના	...	...૪૩૪
પ્રસંગસ્ફર્તિ	... તંત્રી ..	...૪૩૫

ઉત્થાનના નિયમો.

વાર્ષિક લવાજમ પોસ્ટેજ સાથે દિંદમાં રૂ. ૪-૪-૦, દિ. ૬
બહાર રૂ. ૬-૮-૦ એક અંકની કિંમત રૂ. ૦-૬-૦.

(૧) ઉત્થાનનું વર્ષ જુલાઈથી શરૂ થાય છે, અને લવાજમ
અગાઉથી જ લેવાય છે. (૨) વર્ષમાં એક મહત્ત્વ ધરાવે તે પ્રાજ્ઞા
અંકો મોકલી આપાય છે. (૩) પત્રવ્યવહાર કરનારાઓએ જવાબ માટે
હમેશાં પૂરતી ટિકટો ખરીદવી; તે વિના ઉત્તર નહીં મળે. (૪) મ. ઓ.
શ્રી નાણાં મોકલનારે કુપનમાં પોતાનું સંખ્યાત્મ તથા માહક નં. ૨૫૪
અક્ષરે લખવાં. (૫) ઉત્થાન વડોદરામાં જવાય છે ને દર મહિનાની
તા ૧૬મીએ પૂરતી કાળજીથી તપાસાઈ રવાના કરાય છે. (૬) અંક
ન મળે તો નમ્રદીકની પેા. ઓ. માં તપાસ કરવી; ત્યાં પછી માસ
આખર સુધીમા લખનારને જ મળી શકશે. પ્રાજ્ઞાથી કિંમત લખને
અપાશે. (૭) લેખ, લવાજમ, તથા માસિક સંબંધી સર્વજો જ-
વ્યવહાર નીચેના સરનામે જ કરવે.

પ્રબન્ધક 'ઉત્થાન'
જ્ઞાનસાધનખાતમ: છાંટાઉદેપુ
(પૂર્વ શૂન્યરાવ)

નમો નારાયણાય ।

ઉચ્ચાન

[૫૧ શ્રીભુ.] દેવુઆરી ૧૯૪૪-માઘ ૨૦૦૦ [અ.ક આઠમી]

ईश्वरो गुरुरात्मेति मूर्तिभेदविभागिने ।

व्योमघ्नं व्याप्तवेदाय दक्षिणामूर्तये नमः ॥

શ્રી સિદ્ધાન્તચિન્દુસ્તોત્ર

न विकृतदन्यद् द्वितीयं पुन स्याद्

न वा केवलस्य न चाऽकेवलस्यम् ।

न शून्यं न बाह्यन्यमद्वैतकस्यान्

कथं सर्ववेदान्तसिद्धं त्रयीमि ॥૧૦॥

ભાવાર્થ :- એક જ નથી તો બીજી બીજી દ્વિતીય કયંથી હોય ?
 ૧) ઇના દેવધત્વ (એકત્વ) ૫) નથી તેમ અદેવધત્વ (અતેકત્વ) ૫) ધી,
 ૨) શૂન્ય નથી, અશૂન્ય ૫) નથી; અદ્વૈત હોનાથી સર્વ વેદાન્તથી જે
 કંઈ છે તેને હું કેવી રીતે કહું ? (૧૦)

શ્રીભુઆરી ૧૯૪૪-માઘ ૨૦૦૦ [અ.ક આઠમી]

ઈશ, સદ્ગુરુ ને આત્મા મૂર્તિભાવ વિભાગ જે,

વ્યોમ શા વ્યાપ્ત એવા એ, દક્ષિણામૂર્તિને નમુ.

ૐ

ૐ

ૐ

ૐ

ૐ

શોધવા મથે છે. કર્મનું મૂળ વાસનામા છે, વાસનાનું મૂળ સુખનો અભાવ ।
અને સુખનો અભાવ કેવલ અવિચારીપણામાંથી ઊપજે છે એ છે.

અમુક કર્મ કરવાથી અને અમુક સમયે ભાવિમાં સુખ થશે એવી માનવ
મનની વાસના હોય છે. કર્મનાં કર્તવ્યોમા, કર્મ કરવાનાં સાધનોમાં કમેદા
નીચે પ્રમાણે સદાકાર મેળવવો પડે છે. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ શ્રીતોષનિપદમાં
કહે છે કે :—

અધિગ્માન તથા યત્તાંચરણ ચ પૃથગ્વિધમ્ ।

યિવિધાશ્ચ પૃથક સ્વેદા દીર્ઘ સ્વેદાશ્ચ પશ્યમમ્ ॥૧૮-૧૯॥

ભાવાર્થ :—ચરીર, કર્તા, બિન્ન પ્રકારના કર્તવ્યો, તેમ જ બિન્ન બિન્ન
પ્રકારની ક્રિયાઓ અને નિશ્ચય, તથા પચિમું દેવ છે.

ચરીરનો અર્થ કારણ, સક્તિ અને રમૂસ ત્રણે ચરીર સાથે એનો અભિ-
માની જવાબદારી થાય છે, એ જવાબદારી બધા સૂધી ચરીરમાં મમતા ન બ,ધે
ત્યા સૂધી દેહભાવ ન આવે, દેહભાવ હોય તો જ ભોગની વાસના જન્મે,

માની વાસના જન્મે ત્યારે જ ભોગવિષયોની પ્રાપ્તિ માટે કર્મ કરવાનો
આવે, કર્તાપણાની ભાવના ઉત્પન્ન એટલે કર્મ કરવા માટે જૂઠું

જૂઠું અંગો, હિન્દ્રિયો, પ્રાણી ચેષ્ટા, મનનો ચક્રવર્તી, વગેરેનો સહકાર જોઈએ,
અને એ બધું હોય છતાં જો પૂર્વકર્મના સરકાત, કર્મ મારેનું જ્ઞાન કે ક્ષણી
સમજણ આવત, વગેરે છુટકા આવનારા ઈશ્વર કે પ્રાણી અનુકૂળ
ન હોય તો કોઈ પણ કર્મ સફલ થતું નથી. તેથી જ ભગવાન કહે
છે કે કર્મનું ઈષ્ટ ફલ મેળવવું હોય તો આ પાંચે સાનુકૂળ જોઈએ, એ
પાંચના પચ વિ ॥ કર્મનો વિચાર પણ થઈ શકતો નથી

આથી રીતે કર્મને માટે ચરીર જોઈએ, કર્તાપણાનું અભિમાન જોઈએ,
છદ્રિયો સાંગોપાંગ જોઈએ, પ્રાણીમા બધ જોઈએ, જૂઠું જૂઠું ભતની
ક્રિયાઓનું જ્ઞાન અને વિભાજનશક્તિ જોઈએ અને એ બધું હોય પણ દેવ જ
જો પ્રતિફલ થઈને જોશે, તો કશી સફલતા મળતી નથી, અને સુખની
આગામી ઈમારત એવી ભાગીને બૂઝી જતે છે કે દુ ખનો અધકાર જ ચિત્ત
અને પ્રાણમાં બધાપી રહે છે.

પણ ત્યારે આ કર્મ કરવાનો હેતુ શો ? ઉપશૃત ઈશ્વરની પ્રાપ્તિ

માનવી હૃદયમાં જે ઉત્કળાટ થાય છે એમાં પણ એવી કાંઈ જાતની ભાવના તો હોવી જ નોંધાયે.

માનવજીવનનું પૃથક્કરણ કરનારાં સાહ્યો કહે છે કે નિત્ય, અમાપ અને અવિભક્ત સુખની તૃષ્ણા, તરફડાટ, કે વાસના જ્ઞાનરહેવાની નિત્યતૃષ્ણ છે. પ્રત્યેક મુમાસાત કર્મમાં, અદૃષ્ટ ભક્તિ જેવાં દેવદેવતા કે ઇશ્વરની પ્રાર્થનાઓમાં, દિગંજર જાતિને વનસારી યત્રમાં, લાહિતનાં આકંદ, રૂદન, કે ઉન્માદમાં; સડાઇ જેવાં હિંસક કે હયા, દાન, પરાપકાર જેવાં પુણ્ય ધર્મો કર્મોમાં એને જોઈએ છીએ કેવળ સુખ, સુખ અને સુખ જ, અને તે પણ નિત્ય, નિગમય અને નિલેપ.

એને શાન્ત, વિશ્વતા કેઈ એકાન્ત દેશમાં એસાડી રાખીને આનન્દમાં નિમગ્ન કરી રાખીએ; પ્રાણમાં અંબલતા, મનમાં સંકલ્પ, અને દેહમાં તરવરાટ ન ઉપજાવે એવી સ્થિરતા આપી રાખીએ તો એ એનાંથી ખીણું કંથું વધારે માગવાની કલ્પના નહિ કરે.

પણ સુખ નિત્ય નોંધાયે, તો નિત્ય પદાર્થમાંથી મજા; કર્મ તો આદિ અંતવાણું; કર્મ કરવાનાં સાધન આદિ અને અંતવાણાં; ઇશ્વરની શોધ પણ વિરહ, વિયોગ અને આકંદવાળી; ઉપરાન્ત એનું સ્થાન મનઃકલ્પિત ભાવનામાંથી જીતું કરેલું; કાંઈને એ દૂર, તો કાંઈને નિકટ, પરંતુ પોતાનાથી પૃથક્કરે એને હમેશાં લોકલોકાન્તમાં કે એથી પર કાંઈ સ્વયંમન્ય ભાવનાના પ્રદેશમાં બ્યારેલો કે વિજાલો દિગંજર અનુભવવાનો હોય છે.

કર્મ અને કર્મનું રૂળ આદિ અન્તવાણું, ઇશ્વરની ભક્તિ વિરહ વિયોગના આકંદવાળી, તેથી એનાથી અનન્તસુખની શૂન્ય ભાગતી નથી; તે ઉપરાંત એ અનન્તસુખનું સ્થાન, પ્રદેશ કે ભાવદશા જે હોય તેની એને સમજણ નથી, છે તો અધૂરી, અસત્ જોડી કે મિથ્યા છે, તેથી એવી માનવીય દશાનું નામ જ અસાન, મિથ્યાસાન કે અવિદ્યા છે. ભગવાન શંકરાચાર્ય અહાસૂત્રના અધ્યાય ભાષ્યમાં આજીવિજ્ઞાને જ અધ્યાસ કહે છે. એને જ મિથ્યાસાન કહે છે.*

*અધ્યાસ પંડિતો અવિદ્યા ઇતિ મન્યન્તે !-અહાસૂત્રના ભાષ્યના આરંભમાં જ 'અધ્યાસ'નું સ્વરૂપ સમગ્રવર્તી ભાષ્યકરે એ સંકરાર્થ એ અધ્યાસને જ મિથ્યા જ્ઞાન, અવિદ્યા, અજ્ઞાન એવાં નામ આપી એ વડે જ સમસ્ત શૌકિક તથા સાત્ત્વીય વ્યવહાર-દૈતવિહાર યથા કરે છે, એમ લખે છે.

વાસના વિનાનાં એટલે કે નિષ્કામ શુભ કર્મથી અંતઃકરણ વાસનાની મલિનતાથી શુદ્ધ થાય, બધી કામનાઓથી છૂટે ત્યારે અનંતસુખસ્વરૂપ આત્મકામનાની-જિજ્ઞાસાની ભૂખ લેખે; એટલે એટલા પૂરતું નિષ્કામ કર્મનું રહસ્ય શાસ્ત્રકારોએ સ્વીકાર્યું છે, પરંતુ જેઓ કર્મ અને ઉપાસનાના દ્વેત-વ્યવહારમાં જ માનવજન્મની ઇતિહાસવ્યવસ્થા માનીને સૈના દ્વારા પ્રાપ્ત થતાં લૌકિક પાલૌકિક સુખને જ સુખની પતિસીમા માને છે એ એમનું અજ્ઞાન છે અને એને જ ઉપર મુકે ઉપનિષદમાં અવિદ્યાના નામથી ઓળખાવ્યું છે.

આ અવિદ્યાના અંધકારમાં પડેલાને બીજું કશું સાચું સાધન સૂઝતું નથી; પોતાના જ્ઞાનભંડારને જ સંપૂર્ણ માનીને પંડિતાઈના આડંબરમાં, અનેક છવાત્માઓને દોગનાગ બની આંધળાની હારમાળા ચલાવે છે પરિણામ એ આવે છે કે એમના કુખખેડા અન્ત આપવો નથી; એક કર્મને અન્તે બીજું અને બીજાની પછી ત્રીજું એમ પ્રત્યેક કર્મના આદિમાં સુખાશા, મધ્યમાં પરિશ્રમ અને શરીરનો ક્ષય, અને અન્તે દેવની પ્રતિકૂળ અનુકૂળ દશા પ્રમાણે આશાનિરાશા મળતાં યુગરૂપિ કર્મની રાક્ષાત કપાં કરી, કર્મને ટે વાસના, વાસનાને માટે કર્મ, અને એ જન્મેમાં જોગની અચિન્ત્ય આશાનુશ્ચાની જળમાં આ માનવજન્મ ગૂંચાતો-બધાતો જાય છે.

આમાંથી છૂટવાનો કે ઉપાય કે-—છે; અગળ એ જ ઉપનિષદમાં કયે સમજાવે છે કે કર્મથી ઉત્પન્ન થયેલા લોકપરલોક, શરીર, ભોગ, અને સમસ્ત સાધનસામગ્રી નાશવાન છે; એટલે એનો સુદ્ધિપૂર્વક વિચાર કરવો. એ બધાંની નિસ્વાતિત્ય દૃષ્ટિથી પરીક્ષા કરી જોવી; એ શ્લોક આ પ્રમાણે છે :

પરીક્ષ્ય લોકાન્ કર્મચિત્તાન્

દ્વાદ્વળો નિર્વેદમ્ આદાન્, નાસ્તિ અદ્વતઃ કૃત્તેમ્ ।

તદ્ વિજ્ઞાનાર્થેન્સ ગુરુમ્ વય અભિગચ્છેત્

સમિત્વાણિઃ શ્રોત્રિયમ્ દ્વાદ્વનિષ્ઠમ્ ॥ ૧૨ ॥

સાવાર્થઃ :—કર્મ દ્વારા પ્રાપ્ત કરેલા લોકોની પરીક્ષા કરીને દ્વાદ્વળ નિર્વેદ કેળવે; (કારણ કે સંસારમાં) અકૃત (ચિન્ત્ય પદાર્થ) નથી; અને કૃતથી (મારે શું પ્રયોજન છે ?) એટલા માટે નિત્ય વસ્તુનું સાક્ષાત્ જ્ઞાન

મેળવવા હાથમાં સમિત્વા લઈને શ્રોત્રિય અને બ્રહ્મનિષ્ઠ ગુરુની પાસે જવું જોઈએ.

કર્મ તથા ઉપાસના દ્વારા પ્રાપ્ત થતા બ્રહ્મલોક, સ્વર્ગલોક, કે અન્ય શુંબેલોકની મર્યાદામાં જ્યારે સંપૂર્ણ સુખ નથી એવું જાન થાય છે ત્યારે દ્વેતલાયમાંથી જે છૂટવાની વૃત્તિ તે જ મોક્ષેચ્છા છે; અને એ મોક્ષ કેમ મળે એ જાણવાની ઇચ્છા તેને જ શાસ્ત્રીય ભાષામાં જિજ્ઞાસા તરીકે જાણખાવી છે.

ઉપરના શ્લોકમાં સ્પષ્ટ દહે છે કે “આદ્યજ્ઞુ નિર્વેદ પામે.” અને તે “કર્મથી પ્રાપ્ત કરેલા લોકોની પરીક્ષા કરીને.” આપણે એના ઉપર થોડું મનન કરીએ.

આ આદ્યજ્ઞુ એટલે બ્રહ્મવિદ્ નહિ, પણ વેદોક્ત આરા પ્રમાણે, શાસ્ત્રીય જ્ઞાન કેળવી, સમર્પિત દેવદેવતાને પ્રસન્ન કરવા માટે અસંખ્ય સકામ યજ્ઞ-યાગાદિ કર્મો તથા ચિત્તશુદ્ધિ માટે એ જ કર્મોને નિષ્કામ ભાવે કરી ચૂકેલા કર્મદાંડી, આવા આદ્યજ્ઞુને નિર્વેદ આવે. નિર્વેદ એટલે વેદ નહીં તે; નિર્વેદનો અર્થ વૈરાગ્ય થાય છે તે આ પ્રમાણે, વેદ એટલે કર્મદાંડ વિધાનું તેમ જ ઉપનિષદમાં જેને અપરાધિવા કહી છે તે વિધાનું જ્ઞાન; એનું ન હોવું તે નિર્વેદ. આ ઉપરથી એમ દર્શિત થાય છે કે આવો કર્મથી વૈરાગ્ય પામેલો આદ્યજ્ઞુ કર્મથી પ્રાપ્ત યથેચ્છા લોકોની પરીક્ષા કરી જાય; અથવા કર્મથી પ્રાપ્ત થતા લોકલોકાન્તરનો ચારે બાજુથી, બધી દિશાઓથી, સમસ્ત રીતે વિચાર કરીને એનું જે વેદ-(જ્ઞાન) હવું, તેને હવું-નહોવું કરે; એ શૂંઘ્રી જાય, કારણ કે એનાથી અકૃત-અકૃતિમ, સ્વાભાવિક, નિત્ય પદાર્થ મળતો નથી, તેથી જેવું એ અકૃત નકામું છે તેવું જ એનું જ્ઞાન પણ નકામું છે; આ ગીતે એનાથી નિર્વેદ પામે; એનું અજ્ઞાન સેવે; એ દિશામાંથી મુખ ફેરવી શે; એટલે એનાથી વૈરાગ્ય કેળવે.

ત્યારે કરે શું ?-કરે એ ‘અકૃત’ એવા બ્રહ્મને જાણનાર, એની સમજનાર આપનાર, અને પોતાના સમસ્ત વેદ (જ્ઞાન) ને હવનમાં ઉતારનાર એના નિષ્કાવાનને શરણે જાય. એ અકૃતને જ બધો તત્ત્વ કહ્યું છે; એ તત્ત્વ તે જ તત્ત્વમસિદ્ધું તત્ત્વ છે. એ તત્ત્વના વિચાર એટલે વિશેષ જ્ઞાન-અનુભવ માટે મોઢ એ વિષયમાં આગળ પધેલા, પોતાનાથી અધિક, મહાપુરુષ પામે જાય;

ગુરુદેવને બધું લૌકિક જ્ઞાન છોડીને, એ બધાનું અભિમાન નિર્મૂળ કરીને, લૌકિક જ્ઞાનનો મોતી હોવા છતાં પણ તત્ત્વના વિજ્ઞાનનો અંશ પણ નથી વળણતો એવો નિરભિમાની બનીને, અદ્ભુત મન્યતા છોડી દઈને રાગે જાય.

અભિમાન છોડી દે એનું મિન્દુ શુદ્ધ શિષ્ય બાવે જન્મમાં કેવળ આત્મિક ભાવ જ ઉપયોગી નથી, અને આત્મિક અભિમાન તો છે જ નહિ, એની પરીક્ષા શી ? વિદ્યાર્થી ગુરુને "હું તમારો શિષ્ય" એટલું મુખથી બોલે, પરંતુ વ્યક્ત આવતા જાય વ્યવહારમાં સમાન વ્યવહાર જ રાખે એ તો કેવળ એનો શિષ્યભાવનો વાણીવિલાસ કહેવાય. અતરમાં જો શિષ્યભાવ હાય તો જે સર્વથા વિદ્યા પ્રાપ્ત કરી છે, સમસ્ત લૌકિક કે આત્મીય વિદ્યાઓથી પણ જે અધિક પરાવિદ્યા છે એ ગ્રેજનવી છે, તો એટલે જગત્તે એને માટે અતરમાં તમન્ના હોવી જોઈએ અને તમન્ના પૂરતા રહેવું માટે સેવાભક્તિના ચિદ જેવાં તન-મન-ધનનું અર્પણ હોવું.

ઉપનિષદોમાં જ્યાં જ્યાં પરાવિદ્યાના વિદ્યાર્થીઓ પરવિદ્ બ્રહ્મનિષ્ઠો પાસે ગયા છે ત્યાં જયે નમતા, વિનય, અને નિરભિમાનપણે ગયા છે, બ્રહ્મા પાસે ઇદ્ર અને વિરજયન જાય છે એ પણ હાથમાં સમિધા લઈને શિષ્યભાવે જાય છે, યમરાજા પાસે નચિકેતા સપૂર્ણ નિર્વેદ પ્રાપ્ત કરીને જાય છે, પ્રજ્ઞોપનિષદમાં જિન્ન જિન્ન પ્રજ્ઞો પૂછનારા જાણ વિનયની મર્યાદામાં ગંધીને પ્રજ્ઞ પૂડે છે. હાંદોગમાં શ્વેતેર્ષણ અપર્ગવિદ્યા-લૌકિક વિદ્યાના અર્થબંધનથી અભિમાની બનીને આવે છે ત્યારે એને માટે ત્યાં મહામત્તા અનૂચાનમાની અને સત્કથ એવા વિશેષણો ધાપમાં છે ત્યારપછી તત્ત્વજ્ઞ ઉદાસ છે ઉદ્ધત અને પડિતમન્ય પુનઃ પરાવિદ્યાનો પ્રજ્ઞ પૂડે છે અને બ્રહ્મવિદ્યાનું સામર્થ્ય સમજાવે છે ત્યારે એ પુનઃ કહે છે કે મારા આચાર્ય આપ જે વિદ્યા સબધી પ્રજ્ઞ પૂડો છો તે જાણતા જ નહોતા ઉપનિષદનો યથાપદ્ધતિ અભ્યાસ કરનારાઓને તો યજ્ઞે યજ્ઞે એમાં શિષ્યનાં નમ્રતા, લઘુત્વ, ગુરુમાં બ્રહ્મભુક્તિ અને સેવાદક્ષિના દર્શન યાય એમ છે.

એટલા જ માટે ગુરુ સગીર જવા માટે ચાલી સમિત્વાણિ એટલે હાથમાં યજ્ઞમાં વપરાતાં ઇન્દ્રોનોની બારી લઈને જવાનું કહ્યું છે જે સમયે

શુદ્ધેવને જે રીતે એના જ્ઞાનપ્રજ્ઞમાં ઉપયોગી થવાય તે રીતે શિષ્યે સેવા માટે તત્પર રહેવું જોઈએ આટલું એમાં સ્પષ્ટ હોવા ઉપરાંત એક બીજો અર્થ એ નીકળે છે કે જંગલમાં જઈને મજૂરી કરી લાકડાં કાપી લાવવા જેવું શ્રદ્ધા ધર્મનું કાર્ય કરવા પણ હું સર્વશ્રેષ્ઠ બ્રહ્મવિદ્યા માટે તૈયાર છું, એવી એની વૃત્તિમાં તીવ્રતા, અને અહમ્-નયતાનો ત્યાગ હોવાં જોઈએ.

હાથમાં કપૂરતકોનો થોકડો લઈને, લજ્જા જવા જેવી એ વિદ્યા નથી; અગ્નીઆરથી પાંચ સુધી શાળા પાઠશાળામાં લજ્જતા વિદ્યાર્થીઓને આ શિષ્ય-લાવની દ્રષ્ટના આવે એમ નથી. નિયમિત 'શી' આપીને લજ્જતર લજ્જનારાને એની કીમત પણ સૂઝે એવું નથી. કયામાં જઈને તત્ત્વનો ઉપદેશ સાંભળી આવનાર, આ મન્ત અતે પેલા સન્ત પામે ભટકી ભટકીને થોડી આડી અવળી વાતો શીખનાર વેદાન્તના મન્થેના શબ્દાર્થ જાણી લેવાનાં હવાતિયાં મારનારને આ શિષ્યભાવ રરખે પણ ઓગળાય એવો નથી. ધનના ઢગલા કરી આપી મહામંદિરો કે આશ્રમો ગાધી આપનારા ધનાભિમાની દાનદાતાઓથી આ વિદ્યાસંપ્રદાયની પદ્ધતિ લજ્જી કે જાણી શકાય એવી નથી.

અહીં તો સ્પષ્ટ સમજવું જોઈએ કે:-(૧) લોકલોકાન્તર બધા કુન-એટલે કર્મથી ઉપાગિત થનારા છે તેથી નાશવંત છે. અને મારા સ્વપુરુષાર્થ ઉપર અભિમાય રાખીને મેં અસંખ્ય કર્મો કર્યાં, દેવદેવીઓને રીઝવ્યા; અસંખ્ય શાસ્ત્રો લખી-જોખીને વિચાર કર્યો, પણ એ બધાંયે તો અહંકારને વધાર્યો; એટલે હવે હું હાર્યો છું, શાક્યો છું, એવી નિર-ભિમાન વૃત્તિ હોવી જોઈએ.

(૨) એ નાશવંત લોકોથી અને અનિત્ય યરીઓથી અકૃત એવું નિત્ય જ્ઞાન પ્રાપ્ત થઈ શકે નહિ એવો વૈગમ્ય હોવો જોઈએ.

(૩) આટલું સમજનારાને લોકિક તથા સામ્રાજ્ય કર્મકાંડનું વેદ એટલે જે જ્ઞાન હોય તેનો નિર્વેદ હોવો જોઈએ. એ બધું મારે બપર્થ છે, અને એ જ્ઞાનની બ્રહ્મવિદ્યાના જ્ઞાન પામે ફૂટી કાઢીની અજ્ઞ કીમત નથી, તેથી મારી જુદી અને મારું અજ્ઞાન પગવિદ્યાની પ્રાપ્તિ માટે નિરપયોગી છે, એવું આત્મજ્ઞાન હોવું જોઈએ.

(૪) મારું શબ્દ કાર્મકથી પ્રાપ્ત થનાર લોકલોકાન્તર નથી. કામ્ય કે એ બધા અવિદ્યાનો પ્રદેશ છે.

(૫) એ અવિદ્યામા રમણ કરનાર, એને જ સાચી માનીને ઈર્ષ્યનું
ધ્યેય માનનારા, પોતાને એ વિદ્યાથી મહાન માનનારા પડિતો નહીં પણ,
પડિતમન્ય એટલે મિથ્યા પડિત છે, એવું મને લાગે છે.

(૬) મારે તો સારા અભ્યાસનું જાન મેળવવું છે.

(૭) એ અભવિદ્યાના અનુભવીઓ, પરંપરાગત કવિઓ પાસેથી
શિષ્યભાવે જ્ઞાન મેળવીને ઓત્રિય અનેવા હોવા ભ્રમ્યે, પોતે પોતાની મેળે
પોતાના જ અહ કાગ, ભુદિ, અને એવા અહ મન્ય સાધનો વડે ઉન્નત બની
એટલા શત્રુત્રિદો તો સ્વય મન્ય પડિતો જ હોય છે.

(૮) ઉપનિષદોમાં ઠેકઠેકાણે જે શુરુપરંપરા બતાવી છે, એ રીતે ઠેક
આદ્યર્થિ અભસ્વરૂપ અભ્યાસ માનસપુત્રો જેવા કવિઓ બધા પોતે અહ
પડે હતા, એટલે એમની પરંપરામાં સેવા અને ભક્તિદ્વારા જે અનુભવીઓ
હોય, તેવા વર્તમાન કાલમાં પણ અહનિષ્ઠ છે, એવી શ્રદ્ધા દ્વારા
એમનું એણે શબ્દ્ય વેવું ભ્રમ્યે

(૯) ઓત્રિય અને અહનિશ્ચિતી પરંપરા અત્યાર સુધી અખડિત છે
એવી શિષ્યની શ્રદ્ધા હોવી ભ્રમ્યે.

(૧૦) અહ્યાન વિદેહમુકત અશરીરી અહ્યાનનીઓ પાસેથી મેળવી
શકાતું નથી, એટલા માટે જ ભગવાન શંકરાચાર્ય અને એમની પછીના
વિદ્વાન અને અનુભવી સન્તોએ શુરુપરંપરાની ન્દા કરી છે.

(૧૧) જે શુરુપરંપરાનો ઉચ્છેદ થાય તો પછી અહ્યાનનો જ સોપ
થાય, જે અસંજનિત છે. અત્યારે કાઈ અહવિદ્ નહીં એમ માનવું એ
સાધકનું અહમન્યતાવાળું મિથ્યા જ્ઞાન છે. મારે જ સમિત્યાણિ શબ્દ
વાપરીને શિષ્યને આશા થાય છે કે તું તારું અભિમાન કઢાડી નાખ, શુભ-
દાય દષ્ટિને કઢાડી નાખીને અહદષ્ટિ કેળવ. અહ સર્વવ્યાપક છે, પણ એ
નિર્વિશયપણે રહેલા સર્વવ્યાપક અહનુ સર્વિદો રૂપે દર્શન પ્રથમ કરવું
ભ્રમ્યે, અને એ દર્શન પોતે અહ્યત બની, ત્રિશુભામક દષ્ટિ કાઢી નાખી,
શુરુ પરંપરા પ્રાપ્ત સંતમા અહદષ્ટિ કેળવવાથી જ ચક્ર, ચક્ર છે.

(૧૨) જે વિદ્યાન પ્રાપ્તિ માટે જવું છે અને જેનું વિદ્યાન મેળવવું છે
તે તત્ત્વ પદાર્થ વિશુદ્ધ નિર્ગુણ અહ છે. શુરુપરંપરા દ્વારા જ્ઞાનને ઝી-ડીને

અનુભવમાં બિતાગનાર સંતોમાં દોષદષ્ટિ કરવી એ બાળપોથીનો વિદ્યાર્થી કોલેજના પ્રિન્સીપાલની પરીક્ષા કરે એના જેવું છે.

(૧૩) એટલા જ માટે શ્રદ્ધા, ભક્તિ અને ધ્યાન, આપણે પહેલાના લેખમાં કહી ગયા છીએ તેમ, શિષ્યે જીવનમાં બિતાગીને અહંકાર, દેહભાવ, અને ગુણમયી દષ્ટિને પ્રથમ નિર્મૂળ કરવાં જોઈએ.

(૧૪) અન્તોમાં અભ્યુદિ કરવી જોઈએ; અરે! પાપાણ્યમૂર્તિમાં પણ જ્યાં ઇશ્વરબુદ્ધિ કરવાની છે તો હાલની ચાલતી ચાલીની મૂર્તિમાં અભ્યુદિ કરતી વખતે દેહબુદ્ધિ અને અહાબુદ્ધિ બે સાથે રહે એમાં શિષ્યને જ હાનિ છે. એ બન્ને ભાન રહે એને અહમ્મયાન સંભવી શકતું નથી.

(૧૫) મૂર્તિમાં પણ પાપાણ્યદર્શન અને ઇશ્વરદર્શન બન્ને સંભવી શકતું નથી. એમ ક્યારે ઇશ્વરદર્શન કરી શકતો નથી.

(૧૬) તેવી જ રીતે ગુરુમાં દેહદષ્ટિ કે દોષારોપણ કરનાર અભ્યુદિ કરી શકતો નથી; ગુરુમાં નિર્મલ અભ્યુદ્યોત ન થયું તો બીજા કરોડો ઉપાયે પણ અભ્યુદ્યોત પ્રાપ્ત નહિ, એમ ઉપનિષદો અને સકલ વેદાન્ત-શાસ્ત્રો કહી વગાડીને કહે છે.

આવા અસંખ્ય મુદ્દા શિષ્યભાવે શરણ લેનાર માટે નીકળી આવે છે, જેઓ અભ્યુદ્યોતના જિજ્ઞાસુ છે, તેમણે તો અભ્યુદ્યોત જ કેળવવી જોઈએ, આદમચાન કે અહમ્મયાન કેવળ બુદ્ધિ, તક કે વિચારનો જ વિષય નથી. પણ અભ્યુદ્યોત અને અભ્યુદ્યોતનો; અગુણ ઉપાસનામાં જેવી રીતે પ્રતિમા કે પ્રતીકમાં દેવદેવતા કે ઇશ્વરનું ભાવદર્શન કરવાનું છે તેવી જ રીતે અભ્યુદ્યોત માટે અભ્યુદ્યોતની ઉપાસના એ અહંકાર ઉપાસનાનું રહસ્યભયું સ્વરૂપ છે. કેવળ અનુભવી જ એ સમજી શકે છે, તકનો એ વિષય નથી.

એકલા વેદોક્તમાર્ગીમાં જ નહિ, પણ જૈન, બુદ્ધ, ખ્રિસ્તી, ઇસ્લામી વિગેરે વેદબાહ્ય ધર્મોઓમાં પણ ગુરુઉપાસનાની પ્રજ્ઞાવિકા એવી જ નહિ, બદલે એથી પણ વિશેષ ભાવે બેરામાં આવે છે. ભગવાન શંકરાચાર્યની ગુરુપર-પરા, તપાસી જીઓ એમના ગુરુ ગોવિંદાચાર્ય, ગોવિંદાચાર્યના ગૌડપા-દાચાર્ય ગૌડપાદાચાર્યના શુકદેવ, શુકદેવના વ્યાસ, વ્યાસના ગુરુ પારાશર, પારાશરના ગુરુ શકિત અને શકિત બ્રહ્માના પુત્રશિષ્ય વસિષ્ઠ ભગવાનના શિષ્ય મનાય છે. આ પ્રજ્ઞાવિકા વિશે મતભેદ હશે, પણ

રહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કેવલ શુદ્ધિવાદનો જ આશય લખને લેખી
ભુતકાળમાં બ્રહ્મજ્ઞાનીઓ થઈ ગયા, વર્તમાનમાં કોઈ નથી, અને
ભવિષ્યમાં થશે ત્યારે ખરા એમ કહી દેવજ સતોતા દોષ ભેગામાં જ
તપ્ત હી, પોતાની અજ્ઞાનમ્યતાને જ પોષી, બ્રહ્મવિદની ઉપાસનાનો વિશેષ
કે-વા જેવું આજ કુ કરે છે તેવા જિજ્ઞાસુઓની અભિજિજ્ઞાસા કેવા પ્રકારની
કહેવાય એ મહાપ્રશ્ન છે ।

શ્વેતાશ્વતર ઉપનિષદમાં તે એતવશી આપી છે કે :-

ચસ્યદેવ પરમક્તિર્યથા દેયે તથા ગુરી ।

તસ્યેતે કથિતાદ્યર્થા પ્રકાશન્તે મહાત્મન ॥૬-૨૩॥

અર્થ જેની પરમાત્મામાં ઉત્કૃષ્ટ ભક્તિ હોય છે, અને જેની
ભક્તિ પરમાત્મામાં હોય તેરીજ શુભા હોય એટલે કે શુર અને ઇશ્વર
રિષે જે અભેદશી બની, ઇશ્વર અને શુરમાં બ્રહ્મદર્શન કેળવી, શુરનાં
તત્ત્વમસિ આદિ મહાવાક્યના ઉપદેશથી, (નહિ કે મને ત્યાંથી સીંચગી કે
વાળીને " હુ બ્રહ્મ હુ" એવા વિચાર કે-વાથી) જેને આત્માનુભવ કર્યો હોય,
તેને જ ઉપનિષદમાં વર્ણવેલા બ્રહ્મવાદનો મોટો સમગ્ર છે. ઉપનિષદનું
શુદ્ધ રહસ્ય રહસ્યવિદ વિના સમગ્ર નથી

આત્મ જ ભગવદ્ ગીતામાં પણ અન્તે ભગવાનને શ્રી મુખે કહેવું
પડ્યું છે :-

ઈદં તૈ નાતપસ્કાય નામકાય કદાપન ।

ન શાશુદ્ધયે વાચ્ય ન ઘ માં યોડ્યસ્યવતિ ॥૧૮-૬૩॥

આવાર્થ :-આ, એ તને શિખને સભળાવ્યું, કાંઈ શિષ્યસ્તેડદમ
તું કહી ચૂક્યો છે તેથી, અતપસ્વી એવે એ ઉપનિષદના સારરૂપ ગીતા-
સાનને જેણે એ માટે કાર્ય પણ મનસાચ્યાકર્મણા તપ ન કર્યું હોય
તેને, ભક્તિ વગરનાને, તેમ જ સેવા ન કરનારને અને/અથવા પણ અસ્યા
કરનારને કહેવા જેવું નથી

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે ઉપદેશક આચાર્યમાં જ્યાં જરા પણ
ફેલણ કે દોષરૂઢિ આવી એટલે સાધકની શુદ્ધિ ચચક થાય છે, ત્રિશુલાત્મક
વિવેચનમાં પડી તકમાં અટવાઈ પડે છે, સાક્ષિવિષયમાં સંયત્તત્મક
અને છે, તેથી પરિણામે સેવાને જદવે અનાદર, અને ભક્તિને બાંહે અસ્યા

આવીએ એના અંતરમાં એવું તો ધર કરી કરી એમે છે કે એનું અભિજ્ઞાન માત્ર વાણીનો જ વિદ્યાસ જની વિષધરને હૃદય પાવા જેવું પશ્ચિમ લાવે છે.

શ્રી અર્જુનને ગીતાજ્ઞાન શિષ્યભાવે મળ્યું છે; શ્રી, ગમચંદ્રને આત્મ-જ્ઞાન શ્રી વસિષ્ઠ પાસેથી શિષ્યભાવે મળ્યું છે. જે વેદાન્ત સિદ્ધાન્તને જિજ્ઞાસુ જીવનમાં જિતાવ્યા મધે છે, એને અંતર્યામી મર્યાદામાં બાંધનાર, શ્રી શંકરાચાર્યને એ જ્ઞાન શ્રી ગોવિંદાચાર્ય અને શ્રી ગોડપાદાચાર્ય જેવા ગુરુદેવો પાસેથી મળ્યું છે.

અને શા માટે એટલા જૂના જમાનાની વાત કરીએ ? અસંખ્ય સંત-શિરોમણિઓ, શ્રી જાનેશ્વર, રામદાસ, એકનાથ, નાનકદેવ, કબીરજી જેવા મુક્ત પુરોહિતો ગુરુદેવો મદિમા એકે અવાજે ગાયો છે; ગૂઝરાતના પ્રખર જ્ઞાની અખાજીએ, “ અખેગીતા ” માં દરેક કડવાને અન્તે “ સેવો હરિગુરુ-સન્તને ” એવો ઉપદેશ આપ્યો છે.

જિજ્ઞાસુએ સાવધાન ગહેવાનું છે; જેમ પ્રત્યેક ઉપદેશક, વેગધારી, કથા-કાર, વિદ્વાન કે સન્ત કે ગુરુ થઈ શકવાની યોગ્યતાવાળો નથી, તેમ બધા આચાર્યપદને અયોગ્ય છે એમ પણ કહી શકાય એવું નથી. અને સૌથી મહાન વસ્તુ તો છે શ્રદ્ધાની. જે અર્જુનને ભગવાન કૃષ્ણમાં ગુરુભાવ જન્મે છે, તેમનામાં તેમના જ સમકાલીન ઠંસથી માંડીને શિશુપાલ કે જરાસંધ જેવાને અનેક દોષો દેખાય છે; અત્યાચરના જૈન મન્યો જેરો તો પણ શ્રી કૃષ્ણને વેદ ધર્માવલંબીઓ પૂર્ણ પુરોહિતમ માને છે, તેનાથી બિલ્લટી જ એમની દષ્ટિ છે. એટલા માટે ખરી વાત એમ કહેવી જોઈએ કે:

(૧) સાધકે પોતાનામાં વિવેકવૈરાગ્યાદિ સાધનસંપત્તિ કેળવવી:

(૨) પોતાનું ચારિત્ર નિર્દોષ અને નિર્ગભિમાન કરવું.

(૩) જે સન્તના સમાગમથી આત્મભાવના પ્રકટે, મનમત ગહે, અને દંડ મતી ગય એવાઓનો સત્સંગ ચાલુ રાખવો.

(૪) જ્ઞા એ ન મળે ત્યાંથી ખસી જવું, પણ દોષ કે ગુણ દષ્ટિમાં જ ચિત્તને તથા શુદ્ધિને રંધી રાખવાં નહિ.

(૫) ગુરુપરંષરાગત મેવા, ભક્તિ અને નિરુદ્ધાર ભાવે જેણે આત્મ-ભાવના દંડ કરી હોય કે દૂદ કરવાનો પ્રયત્ન કરતા હોય, તેણેજો સત્સંગ સેવવાનો આમદ રાખવો. શ્રીમ્નઓનો નહિ.

(૬) નર્પાં તકં કે અદ્વૈતારને પોતે તેવા સાધનમાં ન હસતાં, એકાન્ત સેવન, ધ્યાન, જપ, વગેરે આત્મસાધનામાં પોષક અને ચિત્તની એકાગ્રતામાં સદાયક હોય એવાં પૂજન, પાઠ વગેરે સાધન જરૂર થવાં હોવાં.

(૭) મંદિરમાં દરદર હજવા જઈએ છીએ ત્યારે જેમ પાપાણીની મૂર્તિને નોઈ તપાસીને મન, વાણી કે દ્વિષો વડે ભગવાન બનાવવા જતા નથી, પણ એમાંથી પાપાણુવૃત્તિ ઠંડાડી નાખીને જ મન-બુદ્ધિ કરવા જઈએ છીએ, તેની જ રીતે ઠાંધ પણ મનસાધુ પાસે, અથવા તે જોનામાં ગુરુબુદ્ધિ રચાવી હોય તેમની પાસે સત્સંગ મારે જઈએ છીએ ત્યારે એમનાં માનવચરીર, કે માનવરચનાવના યોગદોષ બેવા જતા નથી પણ એ માનવચરીરને બૂલીને એમાં પ્રભદશન કરવા જઈએ છીએ એ ખાસ ધ્યાનમાં રાખજો.

(૮) પ્રભદશન આપણે કરવાનું છે અને તેથી જે ઠાંધ કરવાનું છે, કરવાનું છે તે આપણે કરવાનું છે, મારે જ્યાં પ્રભદશિ કેળવાય એવાં નિયમ-મનનમાં અને સત્સંગ કે સર્વામાં પ્રવૃત્ત થવું; એ સિવાયનાં બીજાં જ્યાં સાધનો ત્યાંજ મણવાં જોઈએ.

(૯) જેમ જેમ આપણામાં પ્રભદશિ કે સમદશિ આવવા માંડશે તેમ તેમ વેદાન્તશાસ્ત્ર અને સદ્ગુરુમાં શ્રદ્ધા, ભક્તિ અને સેવાબુદ્ધિ દ્વારા દેહાધ્યાસ મળતો જશે. દેહાધ્યાસ પહેલો મળે અને પ્રભુબુદ્ધિ પછી થાય એ કમ નથી. મનુષ્યનું જ્ઞાન યાવ ત્યારે સર્પની જ્ઞાન્તિ આપોઆપની ઠણાં જાય છે, સર્પનો ભય પામી, સર્પની સ્વાર્થપહોળાઈ, વ્યંત, રૂપ, રંગ, વગેરે તપાસનારને સર્પનો ભય જતો નથી, પણ રજકરેથી અધિધાનનું જ્ઞાન ઉપજતાં સર્પનું જ્ઞાન્તિજ્ઞાન નિર્મૂળ થાય છે. તેવી જ રીતે હરિગુરુસંતમાં પ્રભુબુદ્ધિ કેળવવાથી જ દેહદશિ, ગુણદોષદશિ અને ભુવિભમતા મૂળરૂપ અદ્વૈતાર નિર્મૂળ થાય છે.

(૧૦) જિજ્ઞાસુએ કુપી પોલીસનો ઈન્સ્પેક્ટર (પરીક્ષક) નહિ પણ તત્ત્વદર્શી થવું છે એ કહી બૂઘવું નહિ. પોતે પ્રભદશનનો ઉત્સુક મુમુક્ષુ છે એવું ખાસ યાદ રાખવું જોઈએ.

સાત્ત્વનાં પ્રમાણો તો અસંખ્ય છે; સ્વતંત્ર પુરુષાર્થ અને વિચાર દ્વારા

આત્મજ્ઞાન થાય છે એવાં વાક્યો ન્યાં આવે છે એનો અર્થ આચાર્યની ભક્તિ વિના અનુભવ થાય છે એવો નથી. હાંદિગ્ય ઉપનિષદના એવા અધ્યાયના નવમા ખંડમાં વિદ્યાર્થી અલક્ષ્ય જળાશ્વ, આચાર્ય ગૌતમ પાસે અધ્યયન માટે જાય છે એવી કથા છે; આચાર્ય વિદ્યાર્થીની ઉત્સુકતા જોવા-તપાસવા, એને શાયેતુ' રોળુ' સોષે છે; એ ગોપાદર્શના સમય દ્વારા એના સ્વતંત્ર ઉપાશ્વનાના જલમાંથી કેટલીએક વિદ્યા પ્રાપ્ત થાય છે; ત્યાર પછી એ શુરુકુલે પાછો આવીને આચાર્યની સમીપે જીભો નહે છે ત્યારે આચાર્યને એના મુખની પ્રતિભામાં દેહ પ્રભવેજ જણાય છે; આચાર્ય કહે છે કે :—

ब्रह्मचिद् इयं वै सोम्य भास्ति ध, अर्थात् हे सोम्य । त्वं ब्रह्मवेत्तानા જેવો (બ્રહ્મવેતા નહીં) દેખાય છે; તને કેરો ઉપદેશ કર્યો ? સત્ય કામસમજે છે તેથી કહે છે કે આ ઉપદેશ તો મને મનુષ્યથી અન્ય કોઇએ કર્યો છે. એ કહે છે કે છત્તલોચ મે ભગવદ્દશોમ્યઃ આચાર્યા દ્વૈષ વિદ્યા વિદિતા સાધિષ્ઠં પ્રાપ્તીતિ । “મે” આપ જેવા ઋષિઓ પાસેથી સાંભળ્યું છે કે આચાર્ય દ્વારા જાણેલી વિદ્યા જ અતિસય સાધુતા-સારાખ્યાને પ્રાપ્ત થાય છે. ” આ આપુ’ અવતરણ આચાર્ય, આચાર્યસેવા, અને આચાર્યની ઉપદેશીલી વિદ્યા જ અનુભવ કરાવે છે એમ સિદ્ધ કરે છે. ઉપરાંત એ જ ઉપનિષદના ૭૬ા અધ્યાયના ઔદમા ખંડમાં વિદ્યાશ્વ અને સ્વેતકેતુના સંવાદમાં તો આખે પાટા બારેલા આધ્યાનાનું દષ્ટાન્ત આપીને કહ્યું છે કે આચાર્યવાન્ પુરુષો વંશ । અર્થાત્ આચાર્યશરણ મેળવેલો પુરુષને જ બ્રહ્મજ્ઞાન થાય છે. આ જન્મે અવ-તરણો ઉપનું ભગવાન્ શંકરનું ભાષ્ય પણ ખાસ વાચવાવિચારવા જેવું છે.

વેદાન્ત તકને સ્થાન આપે છે પણ તે શ્રુતિને અનુકૂળ હોય તેવાને. આચાર્ય બ્રહ્મનિષ્ઠ અને શ્રોત્રિય હોવો જોઈએ એમ પણ કહે છે, પણ તે પહેલાં ગિરજાસુ શિષ્ય હોવો જોઈએ; દોષદષ્ટિ, દેહદષ્ટિ રાખી શરૂને પરીક્ષક બનવો પહેલા પોતાના સ્વભાવનો પરીક્ષક હોવો જોઈએ એ વાત જૂલવા જેવી નથી.

માટે ગિરજાસુ । ત્વં બ્રહ્મશુદ્ધિ યોગ; સન્તોના સત્સંગે કે શરૂદેવનાં દર્શને જતાં તારા માનવભાવને બરબીજૂત કરીને જળે, સન્ત તે સન્ત ન છે; ભારતવર્ષના એ અપ્રતિમ બ્રહ્મદેવો છે । ત્વં એક વાર એ શરૂભક્તિને

આધ્ય તો લઈ જો । શિષ્યભાવે સેવા કરવાનું તો ચક્ર કર, પરીક્ષા કરવા જતાં તારી પરીક્ષા પણ જોએ એ ચોક્કસ માનજે । સિદ્ધિહીન હોય કે સિદ્ધિવન્ત રોવ હોય કે વૈષ્ણવ શાસ્ત્ર અદ્વૈતી હોય કે શાકર અદ્વૈતી, મુર્તિપૂજક હોય કે અહમ્મદ ઉપાસક, ધ્યાની હોય કે જ્ઞાની, પણ તુ કરોડો જન્મથી દૂષિત થતી આવેલી માનવી દેહદર્શિ બૂ સીને જવામાં અલ્પશુદ્ધિ કર, અને ઉપનિષદ કહે છે તેમ પ્રાત્યપરાન્ નિષોધત્ અર્થાત આત્માવ-પુરુષોનું ચણુ લઈને જ્ઞાન મેળવ, એ આરા પ્રમાણે મોઢ સતનું શિષ્યભાવે ગુણ લે, એમનામાં ગુરુશુદ્ધિ એટલે અલ્પ શન કેળવ, બીજા જાયા સન્તોમાં પૃથકપૃથક વિમૂર્તિઓનું દર્શન કર, એટલે સમગ્રી કે ગુરુરૂપદેશ દ્વારા મતુ અલ્પદર્શન અવિધ્યમા નહિ તારકાલિક છેન

સાચા નિયામુ ૧ । તુ ગુરુપર પરાને અંધધર પરા ન માનીશ, શ્રદ્ધાને જડ-તા કે અધશ્રદ્ધા દહીને ન વગોવીય, ભક્તિ કે સેવાશુશ્રુષાને શુદ્ધામગિરી દહીને તાગેડી ન નાખીય રવત તતા અને ગુરુપાદને નહાને કૃતક, અને અહમ્મતતાને જ પોષ્યા ન કરીશ જર્મ દાનનો દડ ધારણ કર્યા પહેલા મોઢ અલ્પવિદ્ને-એ અલ્પવિદ ન હોય તો પણ એનામાં મનોભાવદ્વારા અલ્પપ્રતિષ્ઠા દર્શને અલ્પદર્શન કર એમના દ્વારા તત્ત્વમસિતો આદેશ અને નદસ્ય સમગ્રથ ત્યારે જ તને ગુરુભક્તિ, ગુરુસેવા, ગુરુદીક્ષા, ઇત્યાદિનું મહત્ત્વ સમગ્રી અલ્પવિદની ઉપાસના એ અલ્પની ઉપાસના છે અને અહમ્મદ ઉપા-સનાનું એ સુધોત્તમ અગ છે એનું સમગ્રને એક વાર એ માર્ગે પ્રવાણુ તો કરી જો, અન્તર્મુખી વૃત્તિ કર, ગુરુદેવની અલ્પભાવે તારો હૃદયગુહામાં પ્રાણ-પ્રતિષ્ઠા કરો જો એટલે સમગ્રી કે અલ્પ હજુ પણ એ જ આદેશ કરે છે કે -

અન્નાભવિષ્યાતયોગાદવેદિ ।

અખો

ક્ર

અદ્ભુત તારું જ્ઞાન, અખો હો !

અદ્ભુત તારું જ્ઞાન.

પાયા અમીરસ પાન, અખો હો !

અદ્ભુત તારું જ્ઞાન.

બ્રહ્માવના અંતર કિતરી, જગના રંગ જણાયા;
સુખની શોધે છવન ગાળી, હરિવર ગુણ તેં ગાયા.

અદ્ભુત૦

ચૈતન્યતણું તે ચિંતન કીધું, ભકિતરંગ રેલાયા;
કવિતા-અમૃત જગને પાયાં, ભવના લેદ બુલાયા.

અદ્ભુત૦

અક્ષયપદનો તું અધિકારી, આપી અક્ષયગીતાં,
અનુભવસિંધુ માછી ન્હાતાં, ઊઠતી ઉચ્ચિંતા.

અદ્ભુત૦

વેદાંતભરી શી વાણી સુણાવી, પાવન કરી તેં કાયા;
સોડદે સોડદે લગની લાગી, સર્વેશ્વરની માયા.

અદ્ભુત૦

—મૂળજ્ઞાન પી. શાહ

ક્ર

વસ્તાજીની અપ્રસિદ્ધ વાળી

મંત્રોચ્ચક્ર:—શ્રી. લીલાધર મૂળશંકર ભટ્ટ

(૭૬૧ અંકથી ચાલુ)

- ૧૦ તાકું જાણીએ જેમા વરતુ વિવેક,
પિ ૭-અભાડિકો ન્યાયે કરી ટાળે વિદન અનેક. (૧)
- સંશયછેદન, દેનદેવેન, અવિમન મત બલાય,
મન વાણીથી મારકો ભુદિમાંથી ઠગાય. (૨)
- સમર્થ શ્રી ગુરુદેવેદા અનુભવે જોગખાય,
ફૂં-નૂં જાવ તમવડી ધ્યે-શાતા એક લાય. (૩)
- સ્વામી તાકું જાણીએ જાકી દષ્ટિ સમાન,
દષ્ટા રહે સદૃ વરતુકો આપે અદૈત ધ્યાન. (૪)
- સ્વામી તાકું જાણીએ રહે પંચ વિષમકી પાર,
૧૫-૨૫૩૫૩ મેજવે ભુકતાવે નરનાર. (૫)
- સ્વામી તાકું જાણીએ જે સદા રહે નિર્ભય,
પરમારથ પોતે ખની સખતું દેવે થોભ. (૬)
- સ્વામી તાકું જાણીએ અનમે રહે જે આપ,
મે ત્યજવે શિષ્યકો 'નિશ્ચય' દેવે જાય. (૭)
- સ્વામી તાકું જાણીએ જે હોય, નિરવિઘ્નર,
અવિનાશીકા અંગકો સિદ્ધાંત બતાવે સાર. (૮)
- સ્વામી તાકું જાણીએ જે લગાવે 'નહી' લીંગ,
પૂરણ કે પદ્યે રમે આપે, આપ અલીંગ. (૯)
- સ્વામી તાકું જાણીએ અનુભવ ઉદય અભંગ,
પ્રત્યક્ષ સમજણ સહે જોણું નાહી અંગ. (૧૦)
- સ્વામી તાકું જાણીએ જાકી અદ્વૈત દર્શન હોય,
ધરપદને ધાયે રહી અવિનાશી આપે રહોય. (૧૧)
- નાશવંત કાષ્ઠ નહીં સર્વ અંગ અવિનાશ,
મોહ તિમિર સજ દાળકે પૂરણ કરે પ્રકાશ. (૧૨)
- હાની-વૃદ્ધિ જાકું નહીં હર્ષ-શોક નહીં લેય,
તાકો કરમ, રપશંકરે, હોય મણકરે ઉપદેશ. (૧૩)

- વિધિ નિષેધી ટાંગકે દે કમ્ ધર્મ પર પાવ,
 મુણુ દોષ ગળી બન્યે નિમુણુ મુણુ દરિયાવ. (૧૪)
 કનક-કામની કું છત રંગ, કરી લેવે દાસ,
 તીનકે બાધે, આપ નિર્મલ દિગ્દે દરિ પ્રકારા. (૧૫)
 મજદારકું રંક ગણે અંકે આતમરામ,
 મુઝ સમજણુ સ્વામીતણી આમદામ નહીં કામ. (૧૬)
 જુઠ ઉપજે કનકમે કામનીમે ઉપજે કામ,
 રાજદારે અદંકાર ઉપજે જુઠા ગણે કામ. (૧૭)
 સર્વ નકંકા બીજ હે બડા નરક અદંકાર,
 તે માટે સ્વામી ત્યાગ દે સ્વપ્ન-રાજદાર. (૧૮)
 અદંકારસે તામસ ઉપજે તામસસે આવે કાળ,
 સખ જુગ પ્રલય હોત હે એક અદંકારકી કાળ. (૧૯)
 પ્રપંચ પૂરણુ ઉપજે જળ ગાધે દામકી આશ,
 સ્વામી કદી ના સંધરે તેથી સદા ઉદાસ. (૨૦)
 દામસે લોભ ઉપજત હે લોભ પાપકો મૂળ,
 સ્વામી તાકું ના સંધરે ડૂબાવે સખ કૂળ. (૨૧)
 કૂળ ડૂબાવે આપકો વળી સંગી સહિત ડૂબાવ,
 કોઈકું તરવુ ના દિયે જ્યાં લોભ પ્રકટ થાય. (૨૨)
 લોભ જંછરે જે ગડયા સો કયું નીકમે પ્રાણુ.
 તાકો સંગ છોડાય દે સદ્ગુરુ સંત સુખાણુ. (૨૩)
 લોભી, લંપટ, લાલચુ, અદંકારી જે હોય,
 સદ્ગુરુ તાકું જાણીયે-ઉત્તકા મુખ ના જોય. (૨૪)
 કામનીસે કાંણુ હોત હે ભક્તગત ના ભરાય,
 તે માટે સ્વામી ત્યાગ દે તે દિશા કદિ ન જાય. (૨૫)
 જન્મ મરણુ તાથે ઉપજે કયે કામનીકો સંગ,
 સ્વામી એસો જાણુ કે તને કલ્પના-રંગ. (૨૬)
 સ્વામી તાકું જાણીયે જ્યાંકા રવિ જેસા ભાસ,
 તિમિર અંધાર ના રહે સંધરે કરે પ્રકાશ. (૨૭)

રવિ પ્રકાશ સખમે કર પણુ બોલીમા ના થાય,
 વાંક શાનો રવિ તણો એણું એ સદાય (૨૮)
 રવામી ગવિ, યાન તેજ સાકુટથટ બોલી જાય,
 તેમા યાન, ના સચરે એણું એક પ્રમાણ. (૨૯)
 બોલીમા વહીવેર વસે સાકુટથટ વસે યાવ,
 અચાન વિષ હર ગહો લગે ઉંડી જવાવ (૩૦)
 મત્ર ગાડી જો મળે તો ઉતારે તતખેવ,
 અતર વિષ તે ના તજો ઉંડી એસી ટેવ (૩૧)
 પાત્ર પ્રમાણે તે દળે ગુરુ તે અઠળ અરૂપ,
 જેને જેવો તેને તેવો રવામી સત્ય સ્વરૂપ. (૩૨)
 સ્વભાવ શ્રી સદ્ગુરુતણો સમુદ્ર જેસો ધાર,
 સરિતા સહુ તેમાં બળે આપ ન નીડળે બહાર. (૩૩)
 સદ્ગુરુ સમુદ્ર બહુ જળ સેવક એ નદીઓ ખરી,
 અનંત કોડી આવી મળે ઉભરે નદી તેણે કરી. (૩૪)
 સદ્ગુરુ તાકું જાણીયે જાડી આકાશ જેસી રીત,
 સહુ ઉપર સગ્ગો સદા નહીં વૈર, નહીં પ્રીત. (૩૫)
 સદ્ગુરુ આકાશ પેરે રહે સમ-વિસમ ના થાય,
 એવક જે જે એળખે તે તે જો રૂળ પાપ. (૩૬)
 સદ્ગુરુ તાકું જાણીયે જાડી અખી જેસી રીત,
 દ્રૌતદાષ્ટ દહન કરે તદા ના રાખે પ્રેત. (૩૭)
 વિવેકે જો વાવરે ઉતરો કાજ જાય,
 વિષુ વિવેકી ડુવડું ઉડી લાગે દહાય (૩૮)
 સદ્ગુરુ તાકું જાણીયે જાડી પવત જેમી ચાલ,
 આપ લહે ઉડતો રહે શહે ન કોઇ ઝાલ. (૩૯)
 કૂલ બાગમાં ના ફરે, નહીં અંદરીસો ફરે;
 ગુણ એવો ગુરુતણો નહીં મુલ-અમુલી ઉર. (૪૦)
 નવ મહે, નવ ત્યાગ દે પોતે નારો આપ,
 એસા સદ્ગુરુ સંતકું નહીં ત્રિવિધ પાપ (૪૧)

સદ્ગુરુ તાકું જાણીયે જાણી ભમનવૃત્તિ હોય,
 લક્ષ લહે સગ જીવ કો પણ તાકો લહે હોય. (૪૨)
 વાસનાલર્થ અજગો રહે નહીં પુષ્પ ઉપર ભાવ,
 સમ્યા શ્રી ગુરુદેવકો એસો હોય સ્વભાવ. (૪૩)
 સદ્ગુરુ તાકું જાણીયે જાણી કાયમ વૃત્તિ હોય,
 બીડ પડયે તન બીડવે સાચા સદ્ગુરુ સોમ. (૪૪)
 આપો તદાં ના દાખવે મંજુલા હો જાણ,
 દેવત ક્ષેષ આપમેં જદાર ઓર દેખાવ. (૪૫)
 મેદાન દેખે ત્યાં ધરે પોતે પોતાનું ડપ,
 વસ્તી વિશે ના પગવરે એવો સત્ય સ્વરૂપ. (૪૬)
 પ્રકૃતિભાવ એ વસ્તી જાણવી, ધ્વજભાવ મેદાન,
 તો સદ્ગુરુ ના ઉશ્વસે એટલામાં સુખને સાન. (૪૭)
 દેશ પોતાનો જ્યાં મળે આપો જોવી ત્યાં ગો,
 અનેક અવર હોઈ આવહી કોઈ ઉનકું નાગમે. (૪૮)
 દેશ મળે બધાય છે અજગો ગહે નિરનંધ
 શિષ્ય સાગો સમજી સકે અગાન ન જાણે અંધ. (૪૯)
 સમુદ્ર, આકાશ, અગ્ની ને વળી વા(ય),
 ભ્રમર, દંડવત્ત જે અગ્ની એમ ખટ દહેવાય. (૫૦)
 ખટ સ્વભાવ સદ્ગુરુનજા જાણે ભકત પ્રમાણ,
 મીવો લક્ષ લાખ્યા વિના સળહી જાણુ અજાણુ. (૫૧)
 લક્ષ ક્ષેષ ગુરુદેવનો કરો નિરંતર મેવ,
 સ્મૃત્ત, સદ્ગુરુ કાન્થ સદિત મદાકારજી ગુરુદેવ. (૫૨)
 ગુરુ ગોવિન્દ એકતા સદી એમાં નાહો દૈત,
 ઘસ્ટા ધિર્સ્વમર તે સદા આપે આપ અદૈત. (૫૩)

અંગ ગુરુદેવકો સંપૂર્ણ.

જિજ્ઞાસાચોગ્ય પદાર્થોની શ્રેણી

લેખક-શ્રી. શાન્તિલાલ ઠાકર એમ. એ.

હિન્દોગ્ય ઉપનિષદના સતતમા અધ્યાયમાં એક મનન કરવા યોગ
કયા છે. ભગવાન સનતકુમાર આદ્યતત્ત્વને પ્રાપ્ત થયેલા, બ્રહ્મનિષ્ઠ મહાત્મ
તેમની પાસે નાગ્દ જાય છે. નારદે અનેક ઐદિકશાસ્ત્રોનો અભ્યાસ
કરી, તેમણે ઈર્ષ્યાક્રોધને પ્રમોદતા ત્યારે વેદોનું જ્ઞાન પણ મહામહેનતપૂર્વક
છે. તેમણે ઇતિહાસપુરાણમાં નિપુણતા મેળવી છે. પિતૃવેદમાં વચ્ચતા
સંબંધી સર્વ સુદ્ધ મ જ્ઞાન તેમણે પ્રાપ્ત કર્યું છે. તેમણે રાશિઓની
વિદ્યા, દેવલોકની વિદ્યા, ગ્રામ ખજાના-સ્પૃશ્યસુદ્ધમનોકમાં રહેલા નિધિઓની
વિદ્યા, ન્યાયશાસ્ત્ર, એકાદ્યનિધિ, ભૂતવિદ્યા, દર્શનવિદ્યા, નદ્યવિદ્યા,
સર્પવિદ્યા, ગાંધર્વ-કિતરેલે લગતી વિદ્યા—આમ અનેક પ્રકારની વિદ્યા-
ઓમાં કુશળતા મેળવી છે. પણ આટલી આટલી વિદ્યાઓના જ્ઞાનભાર
જીતી, તેમને ચિત્તની શાન્તિ નથી મળી. તેથી તે ભગવાન સનતકુમાર
પાસે જઈ વિનંતિ કરે છે કે—મને આ અવિદ્યાથી પાઠ લઈ જાય તેવી વિદ્યા
શીખવાડો, કે જેથી મને ચિત્તની શાન્તિ પ્રાપ્ત થાય.

ભગવાન સનતકુમાર અપાર હનુષ્ઠાથી શ્રેયઃ, નારદનું ભક્ત હૃદય
પારખી, તેમને બ્રહ્મજ્ઞાન આપવાનો પ્રારંભ કરે છે. તેઓ કહે છે કે—તમે
જે જે શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કર્યો તે સધળાં શબ્દરૂપ હોઈ નામમાત્ર છે. પણ
જેનાથી શબ્દોચ્ચાર થાય છે તે વાણી નામ કરતાં અદ્વિમાતી છે. સાચારિક,
તેમજ સાચીય સમજા પદાર્થોનો અવધાર માણસ વાણી વડે કરે છે. પણ
અન વાણી કરતાં એક તરવ છે. કારણ કે, માણસ જેનો પ્રથમ મન વડે
વિચાર કરે છે, તેનો જ વાણી વડે પછીથી બહાર કારે છે, અને ત્યાર
પછીથી જ કોઈ પ્રકારની ક્રિયાઓ કરે છે. પણ અન કરતાં સંકલ્પ મદાન

છે, કારણ કે પ્રથમ સંકલ્પનું સ્પુરણ થાય છે, અને પછી મન ગતિમાન
 બને છે. પણ ચિત્ત સંકલ્પ કરતાં પણ મોટું છે, કારણ કે બધા જ સંકલ્પોનું
 સ્પુરણ ચિત્ત છે, ધ્યાન ચિત્ત કરતાં શ્રેષ્ઠ છે, કારણ કે ચિત્તની એકાગ્રતા
 ધ્યાન દ્વારા સિદ્ધ કરી શકાય છે. ચિત્તનાં સ્પુરણને અનેક દિશાઓમાં
 વિખેરેલ જવા ન દેવાનું સામર્થ્ય ધ્યાનમાં છે. માટે જે જે મહાધુન્યો થયા
 — છે તે ધ્યાનની શક્તિથી જ થયા છે. જગત ઝીણવટથી વિશ્વમાં દષ્ટિ ફેરવો,
 તો જંજીરો કે પૃથિવી ધ્યાન કરી રહી છે, આકાશ ધ્યાનમાં નિશ્ચેષ્ટ ખડું
 રહ્યું છે, અને અન્તરિક્ષ અને જળ ધ્યાનમાં લીન—સ્તબ્ધ દેખાય છે, પર્વતો
 ધ્યાનમાં અડગ—નિશ્ચલ ઊભા છે. માટે ધ્યાન ચિત્ત કરતાં શ્રેષ્ઠ છે. પણ
 વિજ્ઞાન ધ્યાન કરતાં ય ઉત્તમ છે, કારણ કે દરેક સ્થૂળ સૂક્ષ્મ પદાર્થ માનુષ્ય
 વિજ્ઞાન વડે જાણે છે. વિજ્ઞાન વડે અમુક પદાર્થ જાણ્યા સિવાય, તેનું ધ્યાન
 સંભવતું જ નથી. પણ વિજ્ઞાન કરતાં બધું મહાન છે. સેંકડો વિજ્ઞાનવાળા
 માણસોને—જાણકાર માણસોને એક જ બળવાન પુરુષ ડરાવે છે—હંદાવી શકે
 છે. બળથી ઉત્થાન કરે તો જ માણસ અમુક વસ્તુનું વિજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી
 શકે છે. માટે બધું વિજ્ઞાન કરતાં અદિધાનું છે પણ અત બળ કરતાં મહાન
 છે, કારણ કે જે દશ દિવસ ખાવાનું ન મળે તો માણસ નિર્બળ થઈ જાય છે,
 તેનું વિજ્ઞાન ધીમે ધીમે હ્રાસ થઈ જાય છે. તે દશ જાણી શકતો નથી, ધ્યાન
 કરી શકતો નથી, તેને સંકલ્પ ઊડતો નથી. તે કોઈ પણ ચબ્દનું ઉચ્ચારણ
 કરી શકતો નથી, તે કોઈ પણ ક્રિયા કરી શકતો નથી. પણ પાણી અત
 કરતાં મહાન છે, કારણ કે વરસાદ ન પડે તો પાન્ય ઊગતું નથી, અને અન્ન
 મળતું નથી. માટે જ જ્યારે વરસાદ પડે છે ત્યારે માણસો, પશુ અને પંખી
 આનંદિત થાય છે. અને જ્યારે દુકાળ પડે ત્યારે પ્રાણીમાનના હોરોરો ઊડી
 જાય છે. પણ તેજ પાણી કરતાં અદિધાનું છે. જ્યારે વાયુ સ્તબ્ધ થઈ જાય
 છે, અને આકાશમાં સખત ગરમી ફેલાય છે, ત્યારે લોકો ઠહે છે કે—ગદ્દ ઠહે
 છે, હવે વરસાદ આવશે. મૂર્ત પોતાનાં તેજ કિરણો દ્વારા આદ્રતા ચૂમીને
 વરસાદને સરજે છે. જ્યારે લીજળી આડી આવળી ચમકીને આકાશમાં
 તેજધારાઓ પાથરે છે, ત્યારે જ લોકો ઠહે છે—હવે વરસાદ પડશે. માટે તેજ
 પાણી કરતાં અદતી પંક્તિનું છે. પણ તેજ કરતાં આકાશ

આકાશમાં જ સૂર્ય, ચન્દ્ર, વીજળી, નક્ષત્રો આદિ તેજના ગોળાઓ રિયતિ કરી રહ્યા છે. આકાશને ધરતી જ માણસ સામગ્રી છે, ગતિ-આગતિ કરે છે, રતિ માણી શકે છે, જન્મે છે અને બધી જ ક્રિયાઓ કરે છે. માટે તેજ કરતાં આકાશ મહાન છે પણ આકાશ કરતાં રમર મહાન છે. ધણા માણસો બેમા થયા હોય, પણ જો તેમની રમન્શુશક્તિ જ હુમ થઈ ગઈ હોય, તો નથી કોઈ ખોલી શકતું અને તેથી નથી કોઈ કંઈ જ સંભળી શકે. અવશ્ય પગર મનન અને વિચાર રોનું થાય ? માટે આકાશ કરતાં રમર મહાન છે, પણ રમર કરતાં આશા મોટી છે. કારણ કે આશાથી પ્રજ્વલિત થયેલા રમર મનોનું અપવન કરે છે, યજ્ઞાદિક ક્રિયાઓ કરે છે, પણ વગેરેની હિંચા કરે છે—અરે, આ લોક તથા પરલોકની પણ કરે છે. માટે આશા રમર કરતાં પણ અધિકારી છે. પણ પ્રાણ આશા મહાન છે જેમ રથના ચક્રના આશા તેની નાભિમાં આવી કેન્દ્રિત થાય છે તેમ આંતરજ્વાલ સમસ્ત વસ્તુ પ્રાણમાં કેન્દ્રિત થાય છે. પ્રાણ પ્રાણ રો ગતિ કરે છે, પ્રાણ પ્રાણને આપે છે, પિતા-માતા-બાહ્ય-બેન-આમાર્થ-આહાર-આ સઘળાં પ્રાણરૂપ જ છે. જો પિતા, માતા વિગેરેમાંથી કોઈના શરીર માણસ વધારે પડતું બેસે, તો સોફા તેને પિતૃબળ, માતૃબળ વગેરે નામથી કહી શકે છે. પણ તે જ પિતામાતા અથવા બાહ્યબેન પ્રાણથી રહિત થઈ જાય છે, ત્યારે તેમનાં મુઝાને તે માણસ વૈસ્રા ખોરીને અધિમા બાળી જાયે તો પંજ કોઈ તેને પિતૃબળ માતૃબળ બાહ્યબળ કે રવચબળ કહેવું નથી માટે જ પ્રાણ જ સર્વથી મહાન છે. પ્રાણને જ સુદગરવરૂપે ઓળખે છે, તે જાતે ડોકીને કહી શકે છે કે—મને પ્રાણનું જ્ઞાન થયું છે. સોફા બેસે કહે કે—આ માણસ તો પોતાના જ્ઞાનની રૂંદાસ ખાઈ છે. પણ તે પ્રાણના સુદગર જ્ઞાન પ્રાપ્ત રેલા પુરુષે શરમાવાનું કે અર્ધ પણ સંતાડવાનું કારણ નથી. માણસ જ્યારે ત્યારે જાતી ડોકીને કહે પણ વસ્તુ કહે, ત્યારે તે સત્યના પ્રતાપે તેની કેમત કરે છે. સત્યના દર્શનમાંથી જ એક પ્રકારની સ્વચ્છ આતરી જાડે છે, માટે સત્ય એ પ્રથમ નિરાપાધોત્ત પદાર્થ છે.

પણ માણસ સત્ય ક્યારે બોલે છે ? જો તેને અમુક પદાર્થનું વિજ્ઞાન નથી—અનુભવમૂલક જ્ઞાન હોય તો જ તે જાતી ડોકીને સત્ય બોલી શકે છે.

જેને તેના પ્રકારનું વિજ્ઞાન નથી હોતું, તે છાતી ઠાકીને સત્ય કહેવાની હિંમત નથી કરી શકતો માટે વિજ્ઞાન એ જિજ્ઞાસા યોગ્ય બીજો પદાર્થ છે.

પણ માણસને વિજ્ઞાન ક્યારે પ્રગટે છે ? જ્યારે તે અમુક પદાર્થનું મનન કરે છે, ત્યારે તેને તેનું વિજ્ઞાન થાય છે. મનન સિવાય વિજ્ઞાન સંભવતું નથી. માટે મતિ એ ત્રીજો જિજ્ઞાસા યોગ્ય પદાર્થ છે.

પણ માણસ અમુક પદાર્થનું મનન ક્યારે કરે છે ? જો તેને તે પદાર્થ ઉપર-શ્રદ્ધા હોય તો. જે પદાર્થ પર માણસને શ્રદ્ધા નથી, તેનું તે મનન કરતો નથી, માટે શ્રદ્ધા શી ચીજ છે તે જાણવા જોવો ચોથો પદાર્થ છે.

પણ માણસ અમુક પદાર્થ પર ક્યારે શ્રદ્ધા કરે છે ? જ્યારે તેને તે પદાર્થ પર નિષ્ઠા થાય જો, ત્યારે તે તેમાં શ્રદ્ધા રાખે છે. નિષ્ઠા વગર શ્રદ્ધા સંભવતી નથી માટે નિષ્ઠા એ પાંચમો જિજ્ઞાસા યોગ્ય પદાર્થ છે.

પણ નિષ્ઠા ક્યારે જીવજો છે ? જ્યારે માણસ અમુક પદાર્થના સંબંધમાં કંઈ પણ કૃતિ કરે, ત્યારે તેને નિષ્ઠા બંધાય છે. કૃતિ સિવાય નિષ્ઠા સંભવતી નથી. માટે કૃતિ એ છઠો જિજ્ઞાસા યોગ્ય પદાર્થ છે.

પણ માણસ અમુક પદાર્થના સંબંધમાં કૃતિ ક્યારે કરવા લાગે છે ? જ્યારે તેને તેમાંથી સુખ પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે. જો અમુક વસ્તુમાંથી તેને સુખ ન મળતું હોય, તો તે તે વિષયમાં કોઈ દિવ્ય કૃતિ કરે નહિ. માટે સુખ એ સાતમો જિજ્ઞાસા યોગ્ય પદાર્થ છે.

હવે સુખ શેમાં છે તેનો વિચાર કરીએ. સંસારના સત્રળા પદાર્થો અદૃષ્ટ છે. તે નાશવંત છે. તેમનાથી થોડા કાળ માટે, થોડીક માત્રાનું સુખ પ્રાપ્ત થાય એ સંભવે. પણ તેમનામાં ચડતી ઊતરતી શ્રેણીના અનેક પદાર્થો હોવાથી, અમુક પદાર્થ માણસને મજા એટલે તે તેનાથી ચડતી શ્રેણીના પદાર્થ માટે ઝંખે—આ રીતે તેને કામનાનું દુઃખ વળગે છે, પોતાના કરતાં અધિક સુખવાળા માટે અદેખાઈ પણ પ્રગટે છે. પોતાના કરતાં ન્યૂન સુખવાળા માણસ તરફ વુઝીકારની છુદ્ધિ થવા પણ સંભવ છે. વળી આ સાંસારિક પદાર્થોના ઉપભોગથી માણસની ઇન્દ્રિયવિકૃતિ અને મનોબળ ફીણ થાય છે. આ રીતે જોતાં આ અદૃષ્ટપણ પણ અનેક દોષોથી દૂષિત છે. માટે જ જ્યારે નયિકેતાનાં વેદાંશત્રિવેદની પરીક્ષા કરવા મહારાજા યમદેવ તેને પેસો ટકો, અપ્પરાઓ, લાંબું આયુષ્ય, સંગીત, દાથીથોડા વગેરે પદાર્થોની બાલ્ય આપે

છે ત્યારે આપંબાજી નચિરેતા જવાખ આપે છે કે:—

શ્વોમાયા મર્ત્યસ્ય ચલન્તકૈતરસર્વેન્દ્રિયાણાં જરયન્તિ તેજઃ ।

અપિ સર્ચ જીવિતમરૂપમેષ તયૈવ વાદાસ્તથ નૃત્યગીતે ॥

હે મમદેવ, આ તરે જેની લાલચ આપી તે સાંસારિક સુખના પદારે તો નાશવંત છે. અને માણસની ધ્વન્દ્વોના તેજને હણી લેનારા છે. એ આ સંપત્તિ જીવન જ અલ્પ છે. માટે તમારા નૃત્યગીત તમને જ સુખાગ્ર દો ।

એ રીતે વિચાર કરતાં સંસારના પદાર્થો અલ્પ છે. તેમાં સાચું સુખ નથી જે જૂમા છે, મદાન છે, સર્વવ્યાપક તરવ છે, તેમાં જ સુખ છે. જૂમા એ આહમો, દેહલો અને હિંદુધર્મમાં સૌથી ઉત્તમ એવો જિજ્ઞાસા

છે. તે જૂમા મૃત્યુ સીધો છે ? જ્યાં માણસ પોતાથી બીજી કોઈ નથી, છાલજીતો નથી, જાણીતો નથી તે જૂમા છે. જ્યાં માણસ

અન્ય બીજી કોઈ વસ્તુને જુએ છે, સાંભળે છે, જાણે છે તે અલ્પ છે.

આ રીતે વિચારતાં જૂમા એટલે સર્વવ્યાપક પરમાત્મતત્ત્વ, જે પોતાના મહિમામાં જ પ્રતિષ્ઠિત છે, જ્યાં અભેદભાવ સશરમર્થો વિદ્યસે છે, જે ઉપર નીચે, ઉત્તર દક્ષિણમાં, પૂર્વ પશ્ચિમમાં—ગધે જ આવી રહ્યું છે, જે અગર અને અલમ છે, જેનો અનુભવ કરીને યાત્રી પુરુષો આત્મામાં જ રતિ, કીડા અને સંયુતના આનન્દ પ્રાપ્ત કરે છે, તેણે એ મદાન તરવ છે. તે જૂમા જ સુખરૂપ પદાર્થ છે તેના આનંદની એક કલ્પિત માર પ્રાપ્ત કરીને આ સંસારમાં મનુષ્યો પોતાની લોકયાત્રા નલાભે જાય છે. તે આનંદમાયી જ આ જગત ઉત્પન્ન થયું છે, તેના વડે જ નબી રહ્યું છે, અને અતકાળે તેમાં જ લીન થવાનું છે. તેના કરતાં અધિક બીજું સુખ નથી, કામલુ કે તેનાથી લિપ્ત એવો બીજો કોઈ પદાર્થ નથી. તે મદાન સુખ એ જિજ્ઞાસાકરવા ચેત્સુ શ્રેષ્ઠતમ પદાર્થ છે. સર્વે સમજ, વિવેકી મનુષ્યોએ તે તરવને પ્રાપ્ત કરવા માટે જ પોતાની રૂઢ તથા સૂક્ષ્મ યક્તિઓનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ.

સ્વપ્નામાં ચિત્તના સંસ્કારોનો ક્ષય

લેખક :—શ્રી. હેમનંતકુમાર નીલકંઠ

ત્યારે આપણે જાંઘમાં હોય છે છીએ ત્યારે મન સિવાયની સ્થૂળ દસે ઇન્દ્રિયો યોગ્ય વસ્તુ પ્રમાણમાં પોતપોતાના કામમાં જાગૃતપણે રહેતી હોતી નથી. પણ તેથી કંઈ તે તે ઇન્દ્રિયોમાંથી સૂક્ષ્મપણે રસ લેવાની વૃત્તિ જાંઘમાં આવી ગઈ હોતી નથી. ઉદાહરણ તરીકે ઇન્દ્રિયોનું સૂક્ષ્મપણું નીચળી ગયેલું હોવાથી ચિત્તમાંથી જોડેલા સંસ્કારો, વૃત્તિઓ અને તેમાં રહેલો રસ આપણી જાગૃત દશા કરતાં ઘણા બગવતગ પ્રમાણમાં ભોગવાતાં રહે છે. આવી સ્થિતિમાં જે સંસ્કારો ચિત્તમાંથી જોડેલા હોય તેમાં આપણે સવિશેષ પ્રવૃત્ત રહ્યાં કરીએ છીએ અને તેથી વધારે જાંઘમાં જોડેલા કરતા હોય છે છીએ.

પરંતુ જેમ જાગૃત દશામાં, આપણને જોડેલા વિચારોની આસક્તિમાં આપણે ન રહીએ અને તેને પરિણામે જોડેલા વિચારોમાં આપણું મન ન પડે-વીએ અને રસ લેતા જાંઘ યંત્રમાં તે જ જ્ઞાનમાં જોડેલા એક વિચાર સાથે બીજા વિચારને સંકળાવા દેતા અટકાવી રાખીએ છીએ તેનું જ આ દશાનું પણ છે. જાગૃત દશામાં, સાધક જેમ જેમ ભગવાનની કૃપાથી નિરાસક્ત બનતો જાય છે તેમ તેમ તેનું વિચારોની સાંકળ જોડવાનું જાંઘ યાવ છે. જે સંપૂર્ણ નિરાસક્ત બને છે તેને વિચારો ઠવાં પછી કામમાં પેસવાનું બનતું નથી. તે તો આપમેળેજ-સૂક્ષ્મપણે-સરળપણે પોતાનાં કાર્યો કરતો હોય છે. તેમ જોતાં એવાને પણ પ્રારબ્ધ રહેલું હોય છે. એવા માણસ ચિત્તમાં પડી રહેલા પ્રારબ્ધના સંસ્કારોને સ્વપ્નામાં સ્પૃન્ધાની સ્પૃશનીને અથવા એ સંસ્કારો પોતાના સ્વભાવ પ્રકારે સ્વપ્નામાં જોડે ત્યારે સ્વપ્નામાં પણ તે પ્રતિ તટસ્થ રહેને, તેમાં રસ ન લઈને, તે સંસ્કારોને આપોઆપ ભોગવાઈ જવા દે છે. આવી રીતે આપોઆપ ભોગવાઈ ગયેલા સંસ્કારો નવું કર્મ-જાંઘન બાંધું

કરતા નથી. આમ જ્યારે જ્યારે વિચારો કે સરકારો આપણને રખડાં, ઠવાં વિના, આપણને લેપ લગાડ્યા વિના આપોઆપ વહી જાય ત્યારે ત્યારે આપણે તેટલા પ્રમાણમાં ખાલી થતા જઈશું એવી રીતે ઉપર જણાવેલી સ્થિતિનો સાધક પોતાના ચિત્તમાં પડેલા જ્યાં ય સરકારોને ખાલી કરી નાખે છે. પોતાના પ્રારબ્ધને જોગવી નાંખવાનો એક આ પણ રસ્તો છે એમ માનવું નથી આ ઉપરથી સમજાય છે કે જનશૂન દશામાં જિંતા વિચારોની સાં આપણે સાકળો ન જોડીએ તો આપોઆપ આપણામાં તટસ્થતા કેળવાતી જરૂર અને આ તટસ્થતા આપણને સ્વપ્નાની જાગૃતતા પણ ઉપયોગી થઈ પડશે સ્વાભાવિક રીતે જ આથી આપણી આસક્તિ પણ ધ્રુવે એટલે વિચારોનું સાથે સંકળ ન જોડવી એ સાધનાનું એક મુખ્ય અંગ છે. અવાગનવાર તેથી સાધકે એ જાગૃતતા, જ્યારે જ્યારે તે તેવી માનસિક સ્થિતિમાં (સંકળ જોડવાની) આવી પડે ત્યારે, જનશૂનિ ગમ્યા કરી પરંતુ તે તરફ જ જાર એણે આપ્યા ન કરવે, ભાગે તો એણે સાધનામાં જ આપ્યા કરવાનો શખવો જોઈએ સાધનાના જોશમાં કે જોશને લીધે જ અથવા સાધનાથી નીપજતાં પરિણામને લીધે જ આપોઆપ તેની તેવી સ્થિતિ થવાની છે, એમ તેણે જણવું, તેમ છતાં પણ જ્યારે વિચારોની સાકળોમાં પડેલા હોઈએ અને તેના ખ્યાલ આવે ત્યારે તેણે એવી જવું જોઈએ.

પરંતુ જોઈ શકવાની સાધનાની શરુઆત કરી છે એવા સાધકોને જિંદગી જે જે સરકારો જોડે તે તે સરકારોમાં પોતાનું મન ના જાય એવો હૃદયની જનશૂનિ જો તેની રહી શકતી હોય તો જ તેમાં ન ભેગવાઈ શકે. આ ઉપરથી સાધક દિવસના સર્વ વ્યવહારમાં કાળજીપૂર્વક અભ્યાસથી તે તે બધું કરતો હોવા છતાં તેમાં આસક્તિ રાખ્યા વિના, ના ભેગાવનો પ્રયાસ કર્યા કરશે, એટલે કે તે તે કાર્યમાં શુરુની જાગૃતતા રાખીને પ્રવર્તવા મર્યાદા કરશે તો તેમાં જોડેલો તે સંકળ થશે તેટલે અશે તેના આધારે રાતના જિંદગીના સ્વપ્નામાં તેમજ તે વખતના સરકારોમાં અદ્યતન રહી શકવાને સમર્થ નીવડશે, વળી જિંદગીની જરૂર શરીરને જ છે. પણ 'પ્રાણ' અથવા તો એવું જે સૂક્ષ્મ તત્ત્વ અંદર પડેલું છે અને જેને આપણે કમંતું પ્રેમ તત્ત્વ કહીએ છીએ, તે તો જિંદગી હોઈ નથી એટલે એવી જિંદગી આપણને, આપણને બાન રહે.

આપણે સચેતન રહીએ એવી જોઈતી સ્થિતિ સાધકની યદ્ય જાય એ ધણું જરૂરનું છે. ને એની મહત્તા વધારે ને વધારે જ્યારે સાધકને સમજાશે ત્યારે તે એને મેળવ્યા વિના રહેવાનો નથી. આને માટે તે સૂતા પહેલાં અને દિવસ દરમ્યાન પણ ખૂબ જાગૃતાપૂર્વક કલ્પના ઉદ્ઘાણમાંથી પ્રેરાઈને પ્રાર્થના કરશે. એક પણ દિવસ તેવી પ્રાર્થના કર્યા વિના તેને એવું નહિ પડે.

એવા સાધકને દિવસમાં જેટલી જાગૃતિ હોય છે તેના કરતાં વધારે જાગૃતિ તે સૂત્રે રાખી શકશે. અને આમ રાત્રે જાગૃતિથી મેળવેલું જળ તેના દિવસના વ્યવહારમાં તટસ્થતા જાળવવા માટે ઉપયોગનું ધર્મ પડશે. આમ સાધક જ્યારે જોઈતી રાત્રીના વખતમાં અંતરમાં જાગૃતિ અનુભવ્યાં કરતો હોય છે ત્યારે ચિત્તમાંના બિંદુના સંસ્કારો કે જે સ્વપ્ના વાટે અથવા બીજી રીતે વ્યક્ત થતા હોય છે તેને રસથી ભોગવવામાં મંડયે રહેશે નહિ. પરંતુ તે તેનાથી અલગ રહેવાને સતત પ્રયત્નશીલ રહેશે. એટલે સાધકે દિવસના વ્યવહારમાં કશામાં માંડળ રૂપે ન જોડાઈ જવાય કે આવતા વિચારો કે સંસ્કારોમાં ભેળવાઈ ન જવાય તે માટે સતત જાગૃતિ રાખવી. તે તો જ જનશે કે જો એ પોતાનાં બધાં જ કામો પોતાની સાધનાની દૃષ્ટિએ કરશે અને તે પ્રથમ-મધ્યમ અને અંતમાં શુરની બાવનાની અથવા તો ભગવાનની બાવનાની સાથે સંકળાઈને કરશે; તો તેમાં પોતાનું અદ્વિત તથા આસક્તિ અને આમલો ધટવાના ધણું જ સંભવે છે. વળી કામની સાથે તેના વિચારો ઝાઝા ન બીકવા જોઈએ. પરંતુ તે કામ શુરનું છે અને તેની બાવનાને કેવું રચશે અને મારી સાધનાનો હેતુ તેનાથી કેવી રીતે જરૂર આવશે તેટલું જ એક વાર વિચારી લઈને પછી તેમાં તેણે કશી સખડખ ન રહેવા દેવી ધટે. અને તે કરતાં સાથે સાથે જ શુરની બાવના રજાં કરે એવો અભ્યાસ તેણે કળવવો જોઈએ.

શ્રી

પ્રહ્લસૂત્ર

આચાર્ય ચુદામણિ શ્રી ચક્રચાર્યના ભાષ્યનો ચતુ સંસ્કૃત સુધી

સરગ ગુજરાતી ભાવાનુવાદ

પ્રયોગક :- શ્રી રમણીક એ મહેતા

૫૧

દિપાલાયનચ્છિન્નાનન્તચિન્માપ્રમૂર્તયે ।

સ્વાનુભૂત્યેકમાનાય નમઃ શાન્તાય તેજસે ॥

શકરં શકરાચાર્ય કેશવં શાદરાયણમ્ ।

સુપ્રભાવપૂર્તૌ વન્દે ભગવન્તૌ પુનઃ પુનઃ ॥

શિષ્ય :- ગુરુદેવ, આપે કહ્યું હતું કે હું પ્રહ્લસૂત્ર સમજાવીશ આપ આજથી જ તે શરૂ કરે તો કેમ ? આજનો દિવસ આગદિક છે. આપ આજે જ તેનો પ્રારંભ કરે તો ઉત્તમ.

ગુરુ :- વત્સ ! ઉત્તમ. હું તે આજથી જ શરૂ કરનાર હતો, પણ તે પોતે જિજ્ઞાસા લાખવી તેથી આનંદ થયો. વાત એમ છે કે ધન સત્તો આરંભ કરીએ તારે પહેલા કેટલીક પ્રકીર્ણ જામતો નજીવાની જરૂરી છે. એથી સમજવાનું સુલભ થશે.

પ્રકીર્ણ બાબતો

શિષ્ય :- તે કયી બાબતો ?

ગુરુ :- વત્સ, ધૈર્ય રાખ. હું કેટલાંક લાંબી વિગતો કે પુસ્તકો લખવાનું તને કહેવાનો નથી, આ સિવાય તે મંથોની લાંબી વિગતોમાં પણ ઊતરનાર નથી. કેટલીક આવશ્યક બાબતો જાણ્યા સિવાય સૂત્રોનો મર્મ સરાસર સમજી શકાશે નહિ.

શિષ્ય :- ગુરુદેવ, જેવી આપની ઇચ્છા.

ગુરુ :- આપ'દર્શનનો આધાર વેદ છે. તેને શ્રુતિ પણ કહે છે. અનાદિ કાળથી જે તત્ત્વોપદેશ શ્રુત થતો આવે છે તે શ્રુતિ=વેદ. અર્વસિશિરોમણિ શ્રી મધુસૂદન સરસ્વતી તેમના 'પ્રગ્યાનભેદ'માં કહે છે કે :- 'જે વાક્ય કોઈ પુરૂષે રચેલું ન હોય, જે ધર્મ અથવા ધ્વજ એ બેમાંથી એકનું પ્રતિ-
(પાદક. હોય, જે પ્રમાણસ્વરૂપ હોય અર્થાત્ કે જેના વડે નિશ્ચયાત્મક શાબ્દ-
તૈય થતો હોય તે વે.'

શિષ્ય :- ગુરુદેવ, તો આપ વેદ અપોરૂપેય માનતા હો તેમ લાગે છે. પણ તે સિદ્ધ શી રીતે થઈ શકશે ?

ગુરુ :- હું માનું છું એ જૂની વાત છે. આપ'દર્શનમાં જેઓ નિરીશ્વર-
વાદી છે તેવા પણ વેદને અપોરૂપેય માને છે. પૂર્વમીમાંસકો જેઓ ઇશ્વરનો સ્વીકાર કરતા નથી, તેવા પણ વેદને અપોરૂપેય માને છે. સમર્થ આચાર્યો તઈથી વેદને અપોરૂપેય સિદ્ધ કરે છે. પણ તે વાદ દહિન છે. હમણાં તને તે નહીં સમજાય. હમણાં તો તું એટલું માની લે કે વેદ અપોરૂપેય છે, એવા દિુઓનો વિશ્વાસ છે.

વત્સ, સગવડ ખાતર વેદને ચાર ભાગમાં વિભક્ત કરેલ છે. ઋગ્, યજુર, સામ, અને અથર્વ. પ્રત્યેક વેદના મુખ્ય બે ભાગ છે, ૧ મંત્રભાગ અને ૨ બ્રાહ્મણભાગ. મંત્રભાગને સદ્ધિતા પણ કહે છે. પહેલો કર્મપ્રધાન છે ન્યારે બીજો જ્ઞાનપ્રધાન છે. જે જ્ઞાનપ્રધાન છે તેને ઉપનિષદ પણ કહે છે. ઉપનિષદોની સંખ્યા મોટી છે; પણ, આચાર્ય શ્રી શંકરે જેના પર આખરચના કરી છે તે દસ ઉપનિષદોને પ્રાચીન અને પ્રમાણુતમ (cannonical) આપણા વિદ્વાનો માને છે. ઉપનિષદો ધ્વજવિધાને જ પ્રતિપાદિત કરે છે. આત્મેકયને જ અવબોધે છે.

શિષ્ય :- ગુરુદેવ, આપે કહ્યું કે વેદમાં કર્મ અને જ્ઞાન બન્ને છે. તો પછી કર્મો કરતાં ગહેવું કે જ્ઞાનમાર્ગે લાગવું ?

ગુરુ :- વેદમાં કર્મ અને જ્ઞાન બન્ને પ્રતિપાદિત છે. આચાર્ય શ્રી શંકર ગીતાભાષ્યમાં કહે છે કે :- દ્વિવિધો દ્વિ વેદોક્તો ધર્મઃ; પ્રવૃત્તિલક્ષણો નિવૃત્તિલક્ષણઃ. અર્થાત્તે પ્રવૃત્તિ લક્ષણ-પ્રાગદાનરૂપ અને બીજો નિવૃત્તિ-લક્ષણ જ્ઞાનવૈરાગ્યરૂપ એ બેમાંથી કયો આચરવો એ તને આગળ જતાં

ગુરુ—કેટલીક બ્યાખ્યા જેમ કે સૂત્ર એટલે શું ? અધિકરણ કોને કહે છે ? ભાષ્યનો અર્થ શા વગેરે. જેમાં થોડા અક્ષર હોય, અસંદિગ્ધ = જેમાં કંઈ સંશય યુક્ત ન હોય જે સર્વ જાણુએ સારયુક્ત, સરળ અને નિર્દોષ હોય તેને સૂત્રવેદા—સૂત્રના જાણુનાર—‘સૂત્ર’ કહે છે.

શિષ્ય—અને અધિકરણ કોને કહે છે ?

ગુરુ—વત્સ ! હું તે પણ કહું છું. પાંચ અવયવોના બનેલા વાક્યસમુદાયને અધિકરણ કહે છે પાંચ અંગો કે અવયવો આ પ્રમાણે છે: ૧, વિષય=જેનું પ્રતિપાદન કરવું હોય તે વિચાર્યોગ્ય વાક્ય ૨, વિશય=સંશય=આનો આમ અર્થ છે કે નહીં એવો વિકલ્પ-શંકા. ૩, પૂર્વપક્ષ=જે વાસ્તવિક અર્થ હોય તેને વિરોધી તર્ક. ૪, ઉત્તરપક્ષ=પૂર્વપક્ષની મુક્તિનું ખંડન કરી, સત્યક્ષને અનુકૂળ તર્ક. ૫, નિર્ણય=વાક્યના અર્થનો નેતૃત્વનિર્ણય. આ પ્રમાણે શ્રી જ્ઞાનસૂત્રના પ્રત્યેક પાદમાં સમાન વિષય પ્રતિપાદન કરનાર સૂત્રસમુદાયને અધિકરણ કહે છે. હવે જાણ્ય એટલે જોમા મૂલોને અનુસરતાં પદો વડે સૂત્રનો અર્થ જણાવવામાં આવ્યો હોય તથા સ્વપદનું પણ વર્ણન હોય, અર્થાત્ જેમાં કંઈ વિસ્તારપૂર્વક ટીકા કરવામાં આવી હોય તેને ભાષ્યનું તરત જાણનાર બાબ કહે છે.

શિષ્ય:—ગુરુદેવ, આચાર્ય શ્રી શંકરને ભાષ્યકાર તરીકે સામાન્ય રીતે સંબોધે છે, તેનું કારણ શું ? જોમને જ ભાષ્યકાર શા માટે કહે છે?

ગુરુ—વત્સ, ઠીક સવાલ કર્યો શ્રી આચાર્ય શંકરનો પ્રાદુર્ભાવ થયો ત્યાર પહેલાં ‘જ્ઞાનસૂત્ર’ પર ભાષ્ય રોપના હોવા જોઈએ એમ કેટલાક માને છે, પણ હજુ સુધી તે ભાષ્યો મળી આવ્યાં નથી. આથી જ્ઞાનસૂત્ર પર તેમનું પ્રથમ ભાષ્ય છે ઉપરાંત આચાર્ય ચૂડામણિ શ્રી શંકરે પ્રસ્તાવન ત્રય પર ભાષ્યો રચ્યાં છે. તેમનું પ્રથમ ભાષ્ય છે અને અત્યુક્ત છે તેથી તેમને ‘ભાષ્યકાર’ કે ‘ભગવાન ભાષ્યકાર’ કહે છે. એ સવાલ સાર્ય છે. સંસ્કૃત પંડિતોમાં ‘ભાષ્યકાર’ કહેવાથી શ્રી શંકરાચાર્ય; વાર્તિકકાર કહેવાથી શ્રી સુરેશ્વરાચાર્ય અને વિવરણકાર કહેવાથી શ્રી પ્રભસામભુનિ મનાય છે.

શિષ્ય:—ગુરુદેવ, આપ આચાર્ય શ્રી શંકરને ‘આચાર્યચૂડામણિ’ કેમ સંબોધો છો ?

ગુરુ-વત્સ ! હિંદુસ્તાનના ઇતિહાસ-પ્રાચીન ઇતિહાસ પર નગર નાંખ. એક સમયે અમસ્ત દેશમાં વૈદિક ધર્મની પતાકા ફરકતી હતી. પછી ભગવાન શ્રી ક્રિષ્ણનો પ્રાદુર્ભાવ થયો. વૈદિક ધર્મનો લોપ થવા માંડ્યો. પુતાની રંગુસન કોલેંગના વિદ્વાન પ્રેદિસર શ્રી વાસુદેવ વિઘ્નનાથ ગોખલેએ થોડા સમય પર આપેલા ભાષણમાં કહ્યું હતું કે “બ્રાહ્મણો પણ આ નવા ધર્મ પ્રત્યે આદર બુદ્ધિથી જોતા માંડ્યા....અથવા પછી બોદીમા જે વિદ્વાન બ્રાહ્મણોની ભરતી થવા લાગી તે કેટલાક સમય મુખી આવું હતી. બૌદ્ધ ધર્મ પ્રત્યે વળેતો આ બ્રાહ્મણ પંડિતોનો પ્રવાહ આઠમા સૈકામાં શ્રી શંકરાચાર્યે પોતાના પ્રાસાદિક અને પ્રભાવી વક્તૃત્વથી બંધ પાડ્યો.” શ્રી દેવેન્દ્રવિજય વસુ કહે છે કે, “શ્રી શંકરના પ્રભાવથી જ આપણા દેશમાં મોદામાર્ગપ્રવર્તે છે. તેમના સઠસ કાર્યોની તુલના કોઈ કાળે કોઈ દેશમાં મળતી નથી.”

વત્સ ! આચાર્ય શ્રી શંકરે જે મહાન કાર્ય કર્યું છે તે એ કે હિંદુધર્મ, હિંદુ સંસ્કૃતિ. હિંદુ જાતિને નષ્ટપ્રાય થતી અટકાવી, પ્રજાજીવનમાં નવ-ચેતન રેડી તેને પ્રાણવાન બતાવી. તું તો જાણે છે કે જાવાનાં મહાકાવ્ય રામાયણ અને મહાભારત છે. જાવામાં આર્ચ સંસ્કૃતિ દેલાઈ હતી. પાછળથી સમસ્ત પ્રજા બૌદ્ધ બની અને ત્યાર બાદ બૌદ્ધ ધર્મનો લોપ થયો અને અત્યારે પ્રજાએ ધરલાગ ધર્મ મહાધુ કર્યો છે. કેવી દુર્દશા ! બૌદ્ધ ધર્મમાં વિદ્વાનો, તાર્કિકો અને સૂમર્ય પુરુષો હતા. તેમની સામે એકલા ટક્કર લઈ, પોતાના અદ્વિતીય પંડિત્યથી ટક્કર આપી હિંદુત્વની રક્ષા કરી. જો આ મહાસમર્થ અને પરમપૂજનીય વ્યક્તિએ આ ભગીરથ કાર્ય સિદ્ધ કર્યું ન હોત તો, હિંદુ જાતિ કદાચ ન હોત અને જીગ્ન આચાર્યો પોતાના સંપ્રદાયની સ્થાપના પણ ન કરી શક્યા હોત. આવી અનન્ય દેશમેવા અને જનમેવા ઠરનારને આચાર્યશૂડામણિ કહેવું કેવળ ન્યાય છે. અસ્તુ.

શિષ્ય :- ગુરુદેવ ! આપ કહેતા હતા કે ‘ચતુઃસૂત્રી’ સમજાવીશ; ચતુઃસૂત્રી એટલે શું ?

ગુરુ :- મહાસૂત્રતાં પહેલાં ચાર સૂત્રોને ‘ચતુઃસૂત્રી’ કહે છે. ચાંક સિદ્ધાંત સમજવા માટે, અધ્યાસનાખ, ચતુઃસૂત્રી સુધીનું જાણ્ય, પહેલા અધ્યાયનો ગોથો પાદ, બીજા અધ્યાયનો પહેલો અને બીજો પાદ, ત્રી ગીતાપરનું તેમનું

તાત્પર્યનિર્ણયસ્તમક-ઉપોદ્ધાત અને ઉપસહારભાવ વાચના બેપ્રયોગે

શિષ્ય -તો પછી સમગ્ર બ્રહ્મસૂત્ર વાંચવાની અગત્ય નથી, એમજને ?

ગુરુ -નહીં, વત્સ, એમ નથી દૂરકર્મા જેને શંકર અદ્વૈત શુ છે તે સમજવું હોય તેણે ઓછામાં ઓછું એટલું વાંચી લેવું બાકી બ્રહ્મસૂત્ર સમગ્ર વાંચવું એ વિતતમ છે એટલું જ નહિ, પણ દર ઉપનિષદોના ભાષ્ય-પણ અવલોકન

ગુરુ -આચાર્ય શ્રી શંકરે બ્રહ્મસૂત્રના પ્રારંભના ઉપોદ્ધાત લખ્યો છે અને કોઈ અધ્યાસ મય ' કે 'અધ્યાસવાદ' કહે છે શાકર અદ્વૈતનો એ પાપો છે. વતીન્દ્ર શ્રી શંકરે અધ્યાસર્થ શુન સંવ્યક્તાદ હોવા છતાં શા માટે દુબી થાય છે તેની સદ્મ ભીમાસા કરી છે. અધ્યાસવાદની ભાષા લલિત, શ્રીતિસુખાવહ, અને મનોમુગ્ધકારી છે, એમ વિદ્વાનો પ્રાચ્ય તેમ જ આધુનિક કહેવું છે.

"સસ્તુ ગદ્ય સાદિત્યમા વિચારના ચર્ચાઈમા, શમ્ભના માધુર્યમા, તંત્રની ચમત્કૃતિનાળી પદ્ધતિમા, સમાન કક્ષામા જેસે એવું ચાકર બાબ્ય જેવું બીજું ગદ્ય નથી "

ગને કેટલાક સાધુ પુરુષો મળેલા, જે પરધર્મી દ્વારા છતાં અધ્યાસ

* જુઓ " શિદ તત્ત્વજ્ઞાનનો ઇતિહાસ ' ઉત્તરપર્વ પૃ ૧૬૩ કર્તા સ્વ શ્રી નમંદાસ કરે દેવસ કર મહેતા, બી.એ

His style is one of the marvels of the world. It has a clearness and a terseness that are matched only by the clarity and profundity of his ideas.

K S Ramaswami Shastri B A B S

But I must warn you that his (Shankar's) style though much more like the style of ordinary book is hard to follow and requires the same effort and attention, which we have to bestow on the intricate arguments of Aristotle and Kant.

ચૈતન્યજ્ઞાન Vedant Philosophy p 62

વાદની પ્રશંસા મુકત કરે કરતા હતા. અસ્તુ.

શિષ્ય :-ગુરુદેવ । એ ખરી વાત છે કે આચાર્યશ્રીએ મંચના પ્રારંભમાં મંગળાચરણ કર્યું નથી.

ગુરુ :-વત્સ । દીકરાશો । કહે છે કે મંગળાચરણ કર્યું છે; પણ, હજી મંગળાચરણ કર્યું નથી. એક શ્રુતિવાક્ય છે કે ‘સ્વર્ગકામો યજેત્’ આ શ્રુતિ ઈર્ષ કરવાનું—યજ કરવાનું વિધાન ગૃહસ્થોને દેર છે; યતિને નહીં. તે પ્રમાણે ‘સમાસિકામો મંગલમાચરેત્’ આ શ્રુતિ પણ સવિદ્ય પુરોહિતે મંગળાચરણ કરવાનું વિધાન કરે છે. વિદ્વનો અત્યંત અભાવ હોય તેવા પુરોહિતે નહીં.

શિષ્ય :-મંગળાચરણ કર્યું છે, એમ જોએ. કહે છે, તે શા આધારે કહે છે ?

ગુરુ :-“સુતરામિતરેતર ભાવાનુપવત્તિઃ” ઉપોદ્ધાતના પ્રારંભમાં અહીં ચિન્માત્ર આત્માનું સ્મરણ કર્યું છે, એમ દીકરાશો કહે છે. વત્સ, લાખ્ય દહિન છે. મારી અસ્પૃશ્ય પ્રમાણે સ્મરણ લાપામાં સમગ્નવના યત્ન કરીશ; કિન્તુ, અધ્યાસવાદનો—વેદાંતસૂત્ર પર ભગવાન લાખ્યશરના ઉપોદ્ધાતના પ્રારંભના અંશનો અનુવાદ કરે છું. ૫મી આપણે લાખ્યના મર્મને જ સ્પર્શીશું.

(અપૂર્ણ)

પરમપુરુષાર્થ

• (૬૬૯ અંકથી ચાલુ)

લેખક :- સ્વા. શ્રી. અક્ષયનાનંદજી

આત્માનુ સ્વરૂપ અચિન્ત્ય છે, અવ્યક્ત છે, અનંતરૂપવાળું છે, સિતરૂપ, પુરાનંત છે, અમૃતરૂપ છે, આત્મા આદિ, મધ્ય અને અતથી રહિત છે, હૃદયુત છે આ આત્મા જ જાણ છે. શિવ છે, વિશ્વ છે (સર્વત્ર વ્યાપક) શક્તિ છે તે જ પ્રાણરૂપે, કાળરૂપે, સ્વર્ગરૂપે, અંધમારૂપે જાણે છે તે જ સર્વરૂપે, જૂત, ભવિષ્ય, વર્તમાનરૂપે અને સત્તાતનરૂપે છે. આ આત્માના પરોક્ષાનુભવથી જ મુક્તિ મળે છે. આવો પુરુષ જ મહાનુ અતિઃમહા હર છે. આ સિવાય અન્ય કોઈ પણ મુક્તિનો માર્ગ નથી. સર્વ જૂતમાત્રને વેરો આત્મા રહેયો છે અને આત્મામા જ સર્વ જૂતો રહેલા છે એમ જે જાણે છે તેને જ પરમ બ્રહ્મભાવની પ્રાપ્તિ થાય છે, અન્યને નહીં. "ત્રણે અવસ્થામાં ભોક્તા, ભોજ્ય, અને ભોગરૂપે બનવા છતાં પણ સર્વથી વિલક્ષણ હું છું, મારામાથી જ સર્વનો પ્રભવ થયો છે, મારામા જ સર્વની સ્થિતિ છે, મારામાં જ સર્વનો લય છે. આ અદ્વય સ્વરૂપ હું પોતે જ છું-આવો અનુભવ થયો એ જ આત્મજ્ઞાન. હું અણુથી પણ અણુ છું, મંદાનરૂપે પણ હું જ છું, વિચિત્ર વિશ્વરૂપ પણ હું જ છું, હાથપમથી રહિત એવા આત્મારૂપ હું જ છું. અચિન્ત્ય શક્તિવાળો પણ હું જ છું, હું જ ચિત્તરૂપ, તથા નિત્યરૂપ છું. વેદો વડે જાણવા યોગ્ય હું જ છું, વેદાવનો કરનાર પણ હું જ છું. મને પુણ્ય નથી, પાપ નથી, મારો નાર નથી, જન્મ નથી, તેમ હું દેહ, ઇન્દ્રિય, ભુદ્ધિ પણ નથી, હું જ્ઞાત્રિ નથી, વસ્તુ નથી, જાત્રી નથી, વાસુ નથી, આદાસ નથી, હું સર્વગ્ય સાક્ષીરૂપે જ છું. " આવી જાવના સતત કરવાથી જ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ તથા સ સારમાગરનો સદાતઃ નાર થાય છે. આત્મામાં જ્ઞાન,

આનંદ ઉપરાંત શક્તિ પણ છે ને હોવી જ જોઈએ. શક્તિ એ જ્ઞાનથી
 ભિન્ન વસ્તુ નથી. જ્ઞાનનું ક્રિયાત્મક સ્વરૂપ એ જ શક્તિ. બ્રહ્મસૂત્રમાં
 ક્રિયાધ્યાયમાં આ વિશે ચર્ચા કરતાં ઋષિ બાહરણ્ય કહે છે કે ચિન્માત્ર બાવ
 સાથે અસ્વર્યાદિ બાવનો વિરોધ નથી. મુક્ત પુરુષ નિર્વિશેષ તથા મવિશેષ
 ભાવવાળો રહી શકે છે. આ મુક્ત પુરુષની આંતરિક ભૂમિકા છે. જે માનુસ
 આ અવસ્થાએ પહોંચે. હોય તે જ આ સ્થિતિ સમગ્ર શકે તથા તે જ
 આત્મ પુરુષને જાણી શકે. તેથી શ્રી ગીતાજીમાં તથા અન્ય પુસ્તકોમાં બ્રહ્મ
 જ્ઞાણને જે આપવામાં આવ્યાં છે. તે ઉપરથી આવા મહાત્માએને આજ્ઞાથી
 શકાય. “ હું બ્રહ્મ છું ” એવી સર્વ બ્રહ્મરૂપ બુદ્ધિ જેને યદ્ય હોય તેવો
 મહાત્મા સ્થિતપ્રજ્ઞ અથવા સ્થિતધી-એટલે સ્થિર બુદ્ધિવાળો કહેવાય.
 આવા મહાત્મ પુરુષોના મનમાં ત્રણે પ્રકારનાં આધિદેવિક, આધિભૌતિક,
 આધ્યાત્મિક કુ:ખો ઉદ્ભવની શાગણી ઉત્પન્ન કરી શકતાં નથી; તથા એવાં
 ત્રણે પ્રકારનાં કુખોની તેઓને સ્પર્શ દેતી નથી. પ્રારબ્ધવશાત્ જે મુખદુઃખ
 આવી પડે છે તે મનનું સમત્વ ખોવા વિના જ આવા પુરુષો ભોગવે છે.
 રાગ, દ્વેષ, ક્રોધ, ભયથી સ્વર્ગ્યા મુક્ત જ હોય છે. આવા મુનિઓને કોઈ
 પણ પદાર્થ ઉપર આકર્ષિત હોતી નથી, સર્વ અનાત્મવસ્તુઓ નાશવંત છે
 એવો તેમનો દૃઢ, અનુભવયુક્ત નિશ્ચય હોય છે. કાયબો જેમ પોતાનાં અં-
 ગોને સ્વેચ્છાએ પોતાના કાચલામાં ખેંચી લઈ શકે છે તેમ જ્ઞાતી પણ પોતાની
 બધી ઇન્દ્રિયોને પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે વિષયમાત્રથી પાછી ખેંચી લઈ શકે
 છે. જીવન્મુક્ત પુરુષના હૃદયમાં કદાપિ આશા સ્થિતિ કરતી નથી. તે ત્રણે
 જીવનને અને તેમાં રહેલા પદાર્થોને તૃણુવત્ ગણે છે. અમુક પદાર્થ મને હોય
 તે અમુક પદાર્થ મને ન જોઈએ એવી હેય ઉપદેશ વૃત્તિઓ તેના મનમાં
 કદાપિ પણ કાંઈ ઉત્પન્ન થતી નથી. જેમ દોડતા રથમાં ખેડેલા પુરુષને પડખાનાં
 વૃક્ષાદિ ફરતાં હોય તેમ જાણાય છે તે મિથ્યા છે તેમ આ જગતનો જમ પણ
 મિથ્યા છે એવું જ્ઞાન આવા પુરુષોને સતત રહે છે. જેમ બલિચારણી સ્ત્રી
 ધરનું કામકાજ કર્યા કરે તો પણ મનમાં અનુભવેલા ચારના સંગનો સ્વાદ
 લે છે તેમ તત્ત્વજ્ઞ વ્યવહારમાં રહીને પણ આત્માનંદનો સ્વાદ લે છે. પ્રારબ્ધ
 યોગે કરી મહા દરિદ્ર દશા પ્રાપ્ત થાય અથવા શાળાએ ચડવા જેવાં અતિ

સકલ આવી પડે, ઇરીરનો શહેરની અંદર મહેનમાં વામ થાય કે પર્વતના
 વનમાં અથવા તપોવનમાં વાસ થાય તો પણ મુખદુઃખ ગહિત થઈને તત્ત્વજ્ઞ
 રહે છે. સર્વાવસ્થાઓમાં તેમનો આનંદ એક સરખો જ રહે છે. સંસારના
 હર્ષશોકના દુઃખોની લેશમાત્ર પણ તેમના ઉપર અસર થતી નથી તેમનું
 ચિત્ત વિશાળ હોય છે સર્વત્ર આત્મા જ છે એવું જ્ઞાન હોવાથી તેમનો
 પ્રેમ પણ વિશ્વવ્યાપક હોય છે. તેમની દષ્ટિ સદૃશિત હોતી જાય. આવા
 સદૃશી જ્ઞાની પુરુષમાં સદગ જ હોય છે. મુમુક્ષોએ આવી મનની સ્થિતિ
 પ્રાપ્ત કરવા માટે ને રાખવા માટે પ્રયત્ન કરવો પડે છે. પણ એ માત્ર રાખ-
 વાની ખાસ આવશ્યકતા છે કે ચિત્તમાં કામ ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, મત્સર,
 વિ વિકારો હોય, સ્વાર્થ બુદ્ધિ હોય, ચિત્ત વિદ્વેષમય હોય વાસનાઓથી
 ભરપૂર હોય તો સુધી આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત થઈ શકતું નથી. જેમનામાં આ
 ગુણો ના હોય તે જ્ઞાની થવાનો દાવો કરી શકે જ નહીં. આત્મજ્ઞાની
 ઉચ્ચતમ બુદ્ધિએ પહેચિની બ્લિટઓ વિરલ હોય છે. કદેડોમાં એક,
 સમગ્ર સંસારમાં એક વખતે ત્રણ ચામચી વધારે ન હોય આવા પુરુષોને
 ઈતિઓની સત્તા આપી શકાય પણ સત પુરુષો, સાધુ પુરુષો, જેમણે મન
 સંપૂર્ણ કાશ્તુ પ્રાપ્ત કર્યો હોય અને જેઓ અલતાના ત્યાગ માટે
 હર્નિશ પ્રયત્ન કરતા હોય. જેમને આત્માના રસપતી અવારનવાર ઝાંખી
 થતી હોય, જેમનું ચિત્ત નિર્મળ, શાત સ્વાર્થગહિત, મમતારહિત હોય એવા
 આત્માઓ ધણા હોય છે અને તેમના જીવનમાંથી પણ આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ
 માટે પ્રેરણા લઈ શકાય.

હિંદુઓના સિદ્ધાન્ત અનુસાર સંસારચક્ર ભરતી ઝાટના નિયમની માફક
 ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને લયના ચક્રમાં ફર્યા જ કરે છે. ઉત્પત્તિ થાય, ટોચે
 પહોંચે, પછી અધ પતન શરુ થાય અને છેક નીચે પડે છે વિશ્વની અંદ-
 રની સર્વ વસ્તુઓને આ જ નિયમ લાગુ પડે છે. પ્રજાઓનો ઇતિહાસ પણ
 આવો જ હોય છે. અબુદય પછી અધ પતન; ઉચ પછી અસ્ત અસ્ત પછી
 પાછો ઉદય પ્રજાના ધાર્મિક જીવનમાં અધોગતિ આવતાં જીવ દરેક બાજ-
 તમાં તેનું પતન થાય છે. પુન આધ્યાત્મિક સામર્થ્ય મેળવે છે અને ઉન્નતિ
 શરુ થાય છે. જ્યારે ઉન્નતિનો સર્વથી પ્રયત્ન તરંગ કરી વળે છે ત્યારે તેના

શિખર ઉપર ઉપર એક આત્મા-અવતાર, પયગમ્બર હોય છે. તે સ્પષ્ટ પણ હોય છે તેમ સ્પષ્ટ પણ હોય છે. સમાજ તેને ઉત્પન્ન કરે છે. સમાજની અમુક પ્રકારની અવસ્થા હોય ત્યારે જ આવા અવતારી પુરુષો જન્મ લે છે એ અર્થમાં તેઓ સ્પષ્ટ છે. પણ સમાજની ભાવી ઝૂંચના તેમની પ્રેરણાનુસાર જ થાય છે. આ અર્થમાં તેઓ સ્પષ્ટ છે. આવા અવતારી પુરુષો તો હમગ, બે હમગર વર્ષે એક વાર દર્શન આપે છે. પયગમ્બર અથવા હિન્દુમાત્મક માત્ર એક જ હોઈ શકે એ માન્યતા સત્ય નથી. એક પયગમ્બરનું તમામ જગત ઉપર સદાને માટે શાસન રહી શકે જ નહીં. સમયાનુસાર આવા અવતારી પુરુષો, દિવ્ય સંદેશવાહકો, પૃથ્વીને પવિત્ર કરે છે. અને દેશ, ઠાળ, વસ્તુસ્થિતિ અનુસાર એક જ સનાતન સત્યને વ્યવહારમાં ઉતારવાનો રસ્તો બતાવે છે. મનુષ્યની ઉન્નતિમાં ચડતી અને પડતી બંનેની આવશ્યકતા છે. આ મોજાઓમાથી આપણે સ્થાયી પ્રગતિનાં તત્ત્વોને મહત્ત્વ કરીએ છીએ, અને તેમને જીવનમાં પ્રચલિત કરીએ છીએ. આવા પ્રયત્ન શક્તિશાળી પુરુષો જે શક્તિ જગતમાં મૂકી જાય છે તેની અસર યુગો ને યુગો સુધી ચાલ્યા જ કરે છે. પૃથ્વીનો ભૂતકાળ, સમસ્ત જગતનો ભૂતકાળ પ્રત્યેક આત્મા ઉપર અંકિત થયેલો હોય છે. આપણે માત્ર તેના પરિણામ રૂપે જ છીએ. આ સંસારના અનંત પ્રવાહની તરંગમાલાઓ રૂપે જ આપણે છીએ, સામાન્ય મનુષ્યો માત્ર અદ્વિતીય પરપોટા તરીકે જ પોતાનું જીવન વ્યતીત કરે છે. પરંતુ અવતારી પુરુષોમાં, અમાપ શક્તિશાળી વ્યક્તિઓમાં સંપૂર્ણ ભૂત ભવિષ્ય અને વર્તમાન કાળ કેન્દ્રિત થયેલો હોય છે અને તેઓ કાયમને માટે માર્ગદર્શક થઈ પડે છે. સામાન્ય રીતે કોઈ પણ સિદ્ધાંત સમજવા માટે દૃષ્ટાંતની આવશ્યકતા ગ્રહે છે. તેવી જ રીતે આધ્યાત્મિક જીવનનું તત્ત્વ મહત્ત્વ કરવા માટે જનસમાજને વિશેષ વ્યક્તિની જરૂરીઆત રહે છે. સર્વ માણસોનો એટલો વિકાસ થાય કે સિદ્ધાંત સમજવાને માટે તથા તેને જીવનમાં ઉતારવાને માટે કોઈ પણ વ્યક્તિના દરમિયાન હાજર રહે તે જ નહીં તે બધી સારી વાત છે. પણ હજી આપણે તેટલો વિકાસ થયો નથી અને સર્વ મનુષ્યોની સ્થિતિ એક જ પ્રકારની હોય એવો વખત આવવાનો સંભવ પણ ઓછો છે. તેથી સ્વાભાવિક રીતે જ મનુષ્યો રામ, કૃષ્ણ, શુદ્ધ, ક્રિસ્ત, મહામહા

વિ. અસાધારણ બ્યક્તિઓને પૂજતા આવ્યા છે. આ ઘટનાનો અનાદર આપણે કરી રાહીએ તેમ નથી, અને બાવિધ્યમાં આવનારા અવતારી પુરુષોની જ પણ આજ પ્રમાણે આગવના કરવામાં આવશે એ તો નિઃસંક છે. આવા દિવ્ય પુરુષો ધૂણી વગોના અંતર પછી દર્શન આપે છે. (જગત્તે વર્ષ.) તેમનું કાર્ય જન્મથી જ નિયત હોય છે. તેઓ તેમની યોજનાઓથી સેથ પણ વ્યુત યતા નથી. જે કાર્ય કરવી માટે તેઓ આવ્યા હોય છે તે સમાપ્ત થયે પોતાની લીલા સમેટી લે છે. વિશ્રુતિઓ, (સ્વપ્રયત્નથી જેઓએ સુક્રિન મેળવી હોય), સંસારમાં ધણી જ અલ્પ સંખ્યામાં, કરોડોમાં એકના પ્રમાણમાં હોય શકે. પણ અવતારી પુરુષો તો હમ્મર, બે હમ્મર વર્ષના આળા પછી જ જન્મ લે. સંત, સાધુ, ઉત્તમ મોટિના સાધકોનું પ્રમાણ એકંદરે સારું હોય છે.

આત્મસાક્ષાર માટે રાત્રી અનિવાર્ય આવશ્યકતા છે તે વિશે વિચાર કરવાની ખાસ જરૂરિયાત છે. ઠારણ કે બૌદ્ધિક જ્ઞાનથી જ, પરીણ જ્ઞાનથી જ સતોય માનીને બેસી રહેવાનું નથી. આર્થધર્મનાં સર્વ શાસ્ત્રો આ જ્ઞાનની પૂર્તિ માટે અભ્યાસ ને વૈરાગ્યની અવશ્યકતા અનિવાર્ય માને છે. તેની જરૂર, વૈરાગ્ય વિના કેવળ અભ્યાસથી ન મળે. તેમ અભ્યાસ વિના કેવળ વૈરાગ્યથી પણ ન ચાલે. ચિત્ત એક નહીં રહે છે. તે બે પ્રકારે વહન કરે છે. કવચિત્ સંસારસાગર તરફ અને કવચિત્ કેવલ્ય સાગર તરફ. સામાન્ય રીતે જીવોની ચિત્ત-નદી સંસારસાગર તરફ જ વહન કરતી હોય છે. સંસારના સર્વ પદાર્થો નાશવંત છે એ ભાવનાં મનમાં દૃઢ કરવી તે વૈરાગ્ય. વૈરાગ્યથી સંસાર તરફ વહેતા પ્રવાહને અટકાવાય છે, અને અભ્યાસથી એને આત્મામાં લીધે કાઢાય છે. અભ્યાસ વિના કેવળ વૈરાગ્યથી ચિત્ત તામસિક થવાનો વધારે સંભવ છે. ચિત્તના રજસુ સ્વભાવનો નિરોધ કરવામાં આવે પણ તે કરીને તેને સાત્વિક જનાવરોનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે ને છેવટે કેવલ્યપદમાં લીન કરવાની કોશિષ કરવામાં ન આવે તો તમસુ અવસ્થામાં તે પ્રવેશ કરે. પ્રકૃતિ હમેશ ત્રિગુણોગક રહેવાની. ચિત્ત પ્રકૃતિનું કાર્ય છે. એક ગુણની પ્રધાનતા તેમાં કાયમ રહેતી. કયા ગુણનું પ્રાધાન્ય રાખવું તે આપણી ઇચ્છાની વાત છે. તેથી જ શ્રી ભગવદ્ગીતામાં પણ

પ્રતિપાદન કરેલું છે કે મન વા ચિત્ત અતિ સંચળ હોવાથી તેનો નિરોધ નિઃસંશય કઠિન છે. તથાપિ તે અભ્યાસ ને વિરાગ એ બે ઉપાયોથી થાય છે. શ્રી કૃપિલ ભગવાને પણ વૈરાગ્ય અને અભ્યાસ બન્નેનો મમુક્ષુષ્ય કહ્યો છે. આ બેનેનું અનુષ્ઠાન પણ સાથે સાથે જ થવું જોઈએ. અમુક સમય અભ્યાસમાં, ધ્યાનમાં, ઉપાસનામાં, નિદિધ્યાસનમાં અથવા ઇષ્ટદેવના નામ, રૂપ, ગુણ વિગેરેનું ચિંતન કરવામાં થાગવો જ જોઈએ અને બુદ્ધિથી દ્વંદ્વામાં જે જે કાર્ય કરવામાં આવે તે જાણાવતું બુદ્ધિથી, સર્વ કામનાઓ અને આસક્તિનો ત્યાગ કરીને કરવાં જોઈએ. વૈરાગ્ય એટલે ક્ષમમાં અને વિપયોમાં આસક્તિનો ત્યાગ. વૈરાગ્ય માનસિક છે. વૈરાગ્યને અને સ્વધર્માનુસાર કર્મ-ત્યાગને કાંઈ સંબંધ નથી. રિયલિટી આજ દૃષ્ટિથી તદ્દન નિષ્ક્રિય હોય પણ મનમાં વામનાઓ બરેલી હોય. જમસ્ત જીવન કર્મભય હોય, ધડીની પણ પુરુષદ્વંદ્વ ન હોય તે મનુષ્ય પૂર્ણ વૈરાગ્યવાન હોઈ શકે. સર્વ પદાર્થોમાં રાગનો ત્યાગ એ વૈરાગ્યનું નિષ્ક્રિય સ્વરૂપ. વિશ્વવ્યાપક પ્રેમ એ તેનું મહિમ સ્વરૂપ. નિષ્કામ, લોકહિતાર્થ પ્રવૃત્તિ એ સક્રિય વૈરાગ્યનું રવાનાવિત્ત પરિણામ છે.

મહર્ષિ પતંજલિ “લૌકિક અને વૈનિક વિષયો પ્રતિ જે વશીકાર સંસારી વિનૃજ્ઞા તે વૈરાગ્ય છે” એમ જણાવે છે. વિષયો બે પ્રકારના; દૃષ્ટ અને આનુશ્રવિક. લૌકિક પ્રમાણથી જાણી શકાય તે દૃષ્ટ-અર્થાત્ આ લોકના. વેદમાં વર્ણવેલા તે આનુશ્રવિક. સ્વર્ગાર્થ લોકો વેદથી જાણના હોવાથી તથા એ પ્રતિનો રાગ પણ અધેનકાન્ક હોવાથી તે પણ વિષયો જ છે. ‘વશીકારસંસાર’ એટલે એ પદાર્થો મારે આધીન છે, હું તેમને વશ નથી એ પ્રકારની વિનૃજ્ઞા તે વૈરાગ્ય. સંસારની સર્વ અભિલાષાઓનો તજીમા જ-ચોક્ષણ, વિનેષણ ને પ્રત્યેષણમાં સમાવેશ મઈ જાય છે. આ ત્રણેનો ત્યાગ તે વૈરાગ્ય કેટલીક વખતે મનુષ્યો પુરોષણ ને વિતેષણનો ત્યાગ કરી શકે છે. પણ લોકેષણ ઉપર આધિપત્ય મેળવવું કઠિન છે. ધર્મોપદેશો, સમર્થ અને પ્રોત્ત વિચારો અને લોકસંબંધાર્થ પ્રવૃત્તિ કરનારાઓમાં પણ આ સુદમવાસના થઈ વાર જોવામાં આવે છે. આ લોકેષણ તો કૃત્રિમ છે. પુરોષણ તથા વિતેષણ હોય તો તે દાતવ્ય છે. કારણ કે અર્થ, કામ, જે અનુવિંધ પુરુષાર્થના અંગો છે તેની સિદ્ધિ માટે સામાન્ય મનુષ્યોને તેની જરૂર પડે છે. પણ લોકેષણ

તો અક્ષય છે અન્ય મનુષ્યો આપણી પ્રકાશ કરે એ ઉદ્દેશથી પ્રવૃત્તિ આદરવી એ પામગતાની પગદાખ્યા છે. ત્રાષકે, ખરા જીરામુએ, આ ત્રણે પ્રકારની વાસનાઓનો સંપૂર્ણ ગેરે ત્યાગ કરવો જોઈએ. ત્યારે જ આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રમાં આગળ વધી શકાય છે “ જ્યાં હોય કામ ત્યાં ના હોય, રામ ” ને “ જ્યાં હોય ગમ ત્યાં ના હોય કામ ” વિષયવાસના અને મુમુક્ષુત્વ બન્નેનો સહવાસ હોઈ શકે જ નહીં. બંધનની અને મુક્તિની બન્ને ઈચ્છાઓ સાથે ગદી શકે જ નહીં. ચેતન્યમાં વેરાગ્ય એ પ્રકારનો બતાવ્યો છે; પર અને અપર, અથવા સાધ્ય અને સિધ્ધ. સાધ્ય વેગવ્યના ભૂમિકા-ક્રમથી ત્રણ વિભાગ પાડવામાં આવ્યા છે. યતમાનસંજ્ઞા, વ્યતિરેકસંજ્ઞા, એકેન્દ્રિયસંજ્ઞા. ચિત્તમાં રહેતા ગંગાદિને નષ્ટ કરવા માટે દોષદ્રષ્ટિ વિષયોમાં કરવાનો આગંલયત્વ, તેને યતમાનસંજ્ઞા વેરાગ્ય કહે છે. આ ભૂમિકાની પ્રાપ્તિ પછી અમુક ઈન્દ્રિયોનો જથ્થો ધમે છે અને અમુક ઈન્દ્રિયોનો જથ્થો બાકી છે એ પ્રમાણે વિભાગરૂપ વ્યતિરેકનું અવ-રૂપ કરતું તે વ્યતિરેકસંજ્ઞા ભૂમિકા છે. યતમાનસંજ્ઞાવાળા વિગમને કહેવામાં સતત પ્રયત્ન કરનાર પુરુષને જાતઅનુભવથી જણાય છે કે અમુક દોષો ગયા પણ હજી કેટલાક દોષોનો ભોગ બાકી છે. આ પ્રમાણે નિવૃત્ત દોષોને તારવી કાઢી જેનું અસ્તિત્વ હજી હોય તેના ઉપર જ પ્રયત્નને કેન્દ્રિત કરવો રહ્યો, યતમાન અને વ્યતિરેક-બન્ને પ્રકારની સિદ્ધિ થતાં રૂપ રસ, વિ. બાહ્યેન્દ્રિયના વિષય વિષે રચાઈતો ક્ષય થાય છે. પછી માત્ર મનરૂપ એક જ ઈન્દ્રિયના માનાપમાનાદિ વિષય વિષે રહેલા રાગદ્વેષાદિને ક્ષય કરવાનો રહ્યો. આ ભૂમિકા સિદ્ધ થયે એકેન્દ્રિયસંજ્ઞા ભૂમિકા મળે છે. આ ત્રણે પ્રકારની ભૂમિકાવાળા વેરાગ્યની સિદ્ધિ થવાથી સિદ્ધાવસ્થાવાળા વિતૃષ્ણા થાય છે. આને વરીકાર સંજ્ઞા વિતૃષ્ણા કહેવામાં આવે છે. કારણ કે એવું જાત આશ મનુષ્યને થાય છે કે “ હવે સર્વ વિષયો રચૂત અને મુક્ત મારે આધીન થયા છે. ” મારા મનમાં કોઈ પણ વિષય માટે વાસના રહી નથી. “ આ અપર વેરાગ્ય સંપ્રચીતયોગના સાધન લક્ષણ છે. આની અપેક્ષાએ જે પર વેરાગ્ય છે તથા જે અસંપ્રચીતયોગનો હેતુ છે તેનું હજી પણ આપતાં શ્રી. પતંજલિ ઋષિ જણાવે છે કે ” પુરુષના સારોહકારથી

સકળ ગુણ વિશે ઉત્પન્ન થતું ચૈતૃષ્ય તે શ્રેષ્ઠ વા પર વૈરાગ્ય છે. અપર વૈરાગ્ય ને પર વૈરાગ્યમાં ભેદ એ છે કે અપર વૈરાગ્ય ધ્રુષ્ટ અને આનુશ્રવિક વિષયોને જ લાગુ પડે છે. આની સિદ્ધિ થવાથી જ્યારે વિવેકખ્યાતિ ઉદય થાય છે ત્યારે એવા યોગીને એ વિવેકખ્યાતિમાં પ્રભુ દોષદર્શન થાય છે. વિવેકખ્યાતિ એ સાત્ત્વિક ચિત્તની એક જાતની એકાગ્ર વૃત્તિ છે. આ પણ ચિત્તવૃત્તિ હોવાથી પુરુષના સ્વરૂપથી ભિન્ન છે. પુરુષ પોતે દ્રુટસ્થ નિત્ય છે, નિષ્કલ્પ છે, કેવલ નિર્લેપ છે. આ વિવેકખ્યાતિરૂપ વૃત્તિ સત્ત્વ ગુણનું ઉચ્ચતમ કાર્ય છે, તેથી વિનાશી છે પરિણામી છે, તેથી તે પણ ત્યજવા યોગ્ય છે એવો યોગીને અનુભવ થાય છે. યોગીની પરિભાષામાં, સાધકને ધ્રુષ્ટ અને આનુશ્રવિક વિષયોમાં દોષદર્શનથી પ્રથમ વર્ણીત સંસાર વૈરાગ્ય થાય છે, અને પછી પોતાના અનુભવથી ભુદિ પુરુષનો વિવેક થાય છે. આ પરવૈરાગ્યના ઉદયથી સાધકને રમણ સમન્વય છે કે “આત્મજ્ઞાનરૂપ અવરૂપ પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય વસ્તુ હું પામ્યો છું. મારા અવિદ્યાદિ કુવેશ ક્ષીણ થઈ ગયા છે. ભવસાગરમાં આમતેમ ભ્રમણ કરવાનાર ધર્માધર્મનો સમૂહ મેં સમૂળ ઉત્તિહ્ન કર્યો છે. મારે હવે પ્રાપ્ત કરવાનું કંઈ બાકી નથી.” આ પરવૈરાગ્યના ઉદયથી અસંપ્રસાદ સમાધિનો લાભ થાય છે. પ્રકૃતિમાં ત્રણ ગુણો રહેલા છે, તમસ, રજસ, અને સત્ત્વ. બાહ્ય જગતમાં આ ત્રણે ગુણો, અંધકાર, જડતા, આદ્યસ્ય, આકર્ષણ અને વિદર્ષણ, ગમદેષ, અને જ્ઞાન, શાંતિ અને આનંદ એમ ત્રણ પ્રકારે કાર્ય કરતા જોવામાં આવે છે. જગતના સર્વ પદાર્થો આ ત્રણે ગુણોનાં મિશ્રણ અને પુનર્મિશ્રણમાંથી જ ઉત્પન્ન થયેલા છે, પ્રકૃતિમાં જ્યાં જ્યાં ચૈતન્યપ્રકાશ જોવામાં આવે છે ત્યાં ત્યાં આત્માનું પ્રતિબિંબ પડેલું છે એમ સમજવાનું છે. આપણું મન પણ પ્રકૃતિનું જ કાર્ય છે. આ પ્રકૃતિ મનુષ્યના આત્માની આસપાસ વીંટાઈ રહેલી છે. આ આવરણ જ્યારે દૂર થાય ત્યારે જ આત્માનું સ્વાભાવિક સ્વરૂપ ઝળકી આવે. આગળ જણાવેલ જન્મે પ્રકારના વૈરાગ્ય વડે જ આ આવરણ ભંગ કરી શકાય છે .

(અપૂર્ણ)

મન્ત્રયોગ દ્વારા મોક્ષપ્રાપ્તિ

લેખક — શ્રી. જય તીર્થાજી ઝોજા, બી. એ. એલ્.એલ. બી. બી. ટી

૬૬

[' ઉત્થાન ' ના ઝોડટોળરના અક્રમા લયયોગ સંબંધી દુકું વિવેચન કર્યું હતું આ અક્રમા મન્ત્રયોગ સંબંધી દુકું માહિતી આપી છે. આ લેખ તૈયાર કરવામાં શ્રી લાગતધર્મ મહામહોળના સ્વામીશ્રી દયાનન્દના ધર્મ દર્શનમુખ્યના એક લેખમાંથી ખૂબ સહાય મળી છે]

મન્ત્રયોગનું લક્ષણ.

' ચિત્તવૃત્તિનો વિરોધ કરીને આત્મસાક્ષાત્કાર પ્રાપ્ત કરવા માટે તથા શ્રી ભગવાનની તથાક પહોંચવા માટે જોડતી સાધનપ્રણાલિઓ સંબંધિત છે, તે બધીના ચાર વિભાગ કરવામાં આવ્યા છે. મન્ત્રયોગ, હંકયોગ, લયયોગ, રાજયોગ આ ચારે યોગમાં અધિકાંશે વિચાર કરીએ તો મન્ત્રયોગ સદૃશી નિમ્ન શ્રેણીનો છે. અતિસૂક્ષ્મ ઇન્દ્રિયાતીત પરમ તત્ત્વને પ્રાપ્ત કરવા માટે માયાબદ્ધ જીવ એકાએક પૂરું અધિકારી ધર્મ શકેતો નથી; મન્ત્રયોગ, હંકયોગ, લયયોગ સાધન દ્વારા ક્રમેક્રમે સ્વલક્ષી સૂક્ષ્મ ઉપર ચિત્તવૃત્તિને જોડી છેવટે રાજયોગ દ્વારા અદ્વિતીય, નિગહાર, દેશકાલથી અપરિચિન્ન પરબ્રહ્મસત્તામાં જીવાત્માને વિલીન કરી શકાય છે.

મહર્ષિ નાન્દ, પુલસ્ત્ય, ગર્ગ, વાલ્મીકિ, ભૃગુ, જૈનપતિ વગેરે મુનિઓ મન્ત્રયોગના આચાર્યો ધર્મ ગયા છે. તેમનો સિદ્ધાન્ત નીચે પ્રમાણે છે —

આખું ચે. દર્શન જન્મત જાતનો વિકાસમાત્ર છે પ્રલયપરચા પછી પ્રકૃતિના મર્જનમાં રિયત જીવેલા સંસ્કાર ન્યારે સર્જનને અનુકૂળ થાય છે, ત્યારે પરમાત્માના અંતઃકરણમાં — ' પક્ષોડદં સદુદ્યમ પ્રજાયેય ' ' હું એક છું, બહુ થાઉં, પ્રજાની સૃષ્ટિ કરે, ' — અથવા પ્રકાશનો લાભ સ્વતઃ ઉત્પન્ન

યામ છે. આ નામરૂપાત્મક દૃશ્ય સંસાર એ ભાવનું પરિણામ છે. પ્રત્યેક ભાવ સંસારમાં નામ અને રૂપ દ્વારા પ્રકટ થાય છે, અને તેથી જ દૃશ્ય સંસાર નામરૂપાત્મક છે. જે વ્યક્તિના હૃદયમાં જે ભાવ હોય તે વ્યક્તિ તે ભાવને અનુકૂળ નામ અને રૂપ દ્વારા તેને પ્રકટ કરે છે. પ્રેમને ભાવ પ્રેમમૂલક શબ્દ અને પ્રેમમયી ભૂતિદાસ, વીરતાને ભાવ વીરતા-પ્રકાશક શબ્દ અને વીર રૂપ દ્વારા પ્રકટ થાય છે. વ્યઘ્નિ જગત્ની જેમ સમઘ્નિમાં પણ પરમાત્મચિત્તને સર્જનની ઇચ્છારૂપ ભાવ, નામરૂપાત્મક જગત્ સ્વરૂપે પ્રકટ થાય છે. સંસારસૃષ્ટિ કરનારી તેમની આ ઇચ્છાનું નામ જ માયા છે. પરમાત્મામાંથી ભાવ, ભાવમાંથી નામરૂપ તેમ જ તેના વિહાર તથા આ ત્રિકામય સંસારની ઉત્પત્તિ થાય છે. આમ હોવાથી જે ક્રમ અનુસાર સૃષ્ટિ થઈ છે તેથી ઉક્ત ક્રમે તેનો લય પણ યશે, એ વાત નિશ્ચિત-પણે સ્વીકારવી પડે છે. સ્પષ્ટ શબ્દોમા ઠલીએ તો, સંસારબંધનમાં પડેલા સમસ્ત જીવોને મુક્તિ મેળવવી હોય તો પ્રથમ નામરૂપનો આશ્રય લઈ તે દ્વારા ભાવમાં અને ભાવદ્વારા ભાવમાહી પરમાત્મામાં ચિત્ત-વૃત્તિનો લય કરવો પડશે. નારદાદિ મહર્ષિઓએ નામ અને રૂપનું અવ-ગ્રહન કરીને જે સાધનની વિધિ બતાવી છે, તે મન્ત્રયોગ નામથી જાણીતી છે.

ભાવશુદ્ધિની અગત્ય.

મનુષ્ય માત્ર ભાવોના દાસ છે. ભાવશૂન્ય થઈને મનુષ્યનું અન્તઃકરણ એક પણ ક્ષણ ઝીંકી શકતું નથી. ભાવશુદ્ધિ રાશ અસત્ કાર્ય પણ સત્ અને છે, અમે ભાવની મલિનતાને લઈને સત્ કાર્ય પણ અસત્ થઈ જાય છે. એક દષ્ટાન્ત લઈ આ વાત સ્પષ્ટ કરીએ. સ્ત્રીરૂપ વિષયને પહેલાં દ્રષ્ટાની આંખ જુએ છે, પછી અન્તઃકરણમાં વિવિધ વૃત્તિ-ઓનો ઉદય થાય છે; હવે જો એ દ્રષ્ટાનો ભાવ મલિન હશે તો તે એ સ્ત્રી-રૂપ વિષયને ઇન્દ્રિયસોગ્ય માની લેશે, પરંતુ જો તેના અન્તઃકરણમાં ભાવની શુદ્ધતા હશે તો દ્રષ્ટા એ સ્ત્રીરૂપ વિષયને માતૃરૂપે અથવા જગજાનનીની પ્રતિમૃત્તિરૂપે જોવાને સમર્થ યશે.

અવિદ્યાગ્રસ્ત મનુષ્યોનો ચિત્તમાં વૈષમ્યક સાધોનું પ્રાધાન્ય હોવાથી તેઓ સદા સંસારનાં લોકિક નામરૂપમાં રૂઆંધ પડેલા હોય છે; તેમનાં ચિત્ત-

માથી લોકિય ભાવો દૂર કરી નિવ્ય ભાવોનો ઉદય કરવા માટે લોકિક નામરૂપને બદલે દિવ્ય નામરૂપોની સાધનવિધિ મન્ત્રયોગમાં બતાવવામાં આવી છે.

૧. ભગવાનની પ્રતિમા.

મન્ત્રયોગમાં ભગવાનની સ્થૂલમૂર્તિની પૂજા કરવામાં આવે છે. શાસ્ત્રમાં એ સ્થૂલમૂર્તિમાંથી પ્રતિમાના આઠ પ્રકાર ગણાવવામાં આવ્યા છે. (૧) પદ્ય (૨) લાકડા (૩) લોદામાંથી બનાવેલી પ્રતિમા (૪) સેપન દ્વારા બનાવેલી પ્રતિમા (૫) ચિત્રિત પ્રતિમા (૬) રેતી દ્વારા નિર્મિત પ્રતિમા (૭) અન્તઃકર્ણમાં દર્શિત પ્રતિમા (૮) મણિઓ દ્વારા નિર્મિત પ્રતિમા.

નિગદ્ય પરમાત્માનો સૃષ્ટિસ્થિતિપ્રલયકારી અનન્ત લીલાઓના ચતુર્ત્વ ભાવોમાંથી યોગ્ય ભાવો લઈને તે પ્રમાણે તે ભાવોને પ્રકટ કરનાર રૂપ પાપાણ્ય, કાષ્ઠ, ધાતુ તથા મણિ આદિ ઉપકરણોમાંથી બનાવી એ ભાવો અને પરમાત્માની સર્વવ્યાપી શક્તિને પ્રતિમારૂપ આધાર દ્વારા પ્રકટ કરી, એ પરમાત્મશક્તિની પૂજા કરવામાં આવે છે.

મૂર્તિપૂજા.

આ બધી પ્રતિમાઓ દ્વારા નિગદ્ય ભગવાનની ભાવ દ્વારા કેવી રીતે સ્થૂલ પૂજા થઈ શકે છે, તેમ જ આ રીતની સાકાર ભાવમયી મૂર્તિઓની પૂજાનું પ્રયોજન શું છે, તે હંકામાં નીચે બતાવવામાં આવે છે.

વેદાન્તમત પ્રમાણે પરમાત્માના ત્રણ ભાગ માનવામાં આવે છે. (૧) જ્ઞાન, (૨) ઇશ્વર (૩) વિરાટ. પરમાત્માનો નિર્ગુણ જ્ઞાનભાવ મૂર્તિથી પર છે પ્રકૃતિની કોઈ પણ વસ્તુનું આલેખન લઈને નિર્ગુણ જ્ઞાનની ઉપાસના થઈ શકતી નથી. આમ હોવાથી નિર્ગુણ, નિરાકાર જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ માટે તદ્દન જિનન પ્રકારની ઉપાસનાનું વિધાન છે. દોષોપનિવર્તન કર્યું છે તેમ-વપ્સ સર્વેષુ મૂર્તેષુ ચિદાત્મા ન પ્રકાશતે, દરયતે દશશબ્દા બુદ્ધયા સૂક્ષ્મચા સૂક્ષ્મદશિભિઃ. ૧ આ પરમાત્મા બધાં બૃહોત્તમાં ગૂઢ ગૂઢ છે, સક્ષ્મ, અતીન્દ્રિય દૃષ્ટિસંપન્ન યોગિજન્યુ તેનો સક્ષ્મભુવિ દ્વારા અનુભવ કરે છે, મુંડોપનિવર્તનમાં પણ કર્યું છે કે—તદ્ ગિજ્ઞાનેન પરિવેશવન્તિ

ધીરો જ્ઞાનન્દરૂપમમૃતં ચદ્ર વિભાસિ ॥ જ્ઞાનન્દરૂપ અમૃતરૂપ પરમા-
ત્માને ધીર યોગિરાજ પ્રજ્ઞા દ્વારા જુઓ છે. એ જ્ઞાતજ્ઞ પ્રજ્ઞાથી ઉત્પન્ન
યથેલ સંસ્કાર, પ્રકૃતિસંજ્ઞાત અન્ય સર્વ સંસ્કારોનો નાશ કરે છે. કેરળ રથુલ
સદ્ગમ સર્વદર્શી જ્ઞાનસંસ્કાર જ ગ્રહી જાય છે. જ્યારે પ્રજ્ઞાથી ઉત્પન્ન યથેલ
સંસ્કારનો પણ નિરોધ થઈને સર્વનિરોધ થાય છે, ત્યારે નિર્બીજ, નિર્વિકલ્પ
સમાધિની ઉપલબ્ધિ થાય છે. એ વખતે જ્ઞાતા, જ્ઞાન, જ્ઞેય:—ધ્યાતા, ધ્યાન,
ધ્યેય-રૂપી ત્રિપુટીનો મૂર્ચ્વ વિષય થઈ જાય છે, અને સાધક ચોનાની પ્રકૃતિની
સમસ્ત સદ્ગમ દશાનુ અતિક્રમણ કરીને પ્રકૃતિથી અતીત પરબ્રહ્મભાવમાં
વિરાજમાન થાય છે. આ ઉપરથી સ્પષ્ટ થશે કે, જ્યાં સુધી સાધકની ચિત્ત-
વૃત્તિ તથા બુદ્ધિ પ્રકૃતિની સીમાની અદર છે, તેમ જ ધ્યાતા, ધ્યાન, ધ્યેય-
રૂપી ત્રિપુટી વિદ્યમાન છે, ત્યાં સુધી નિર્ગુણ, નિરાકાર બ્રહ્મનો પત્તો લાગી
શકતો નથી. બ્રહ્માનુ અધિદેવ અને અધિભૂતરૂપ તટસ્થસક્ષણુ વેદ છે, જ્યારે
તેનું અધ્યાત્મ સ્વરૂપસક્ષણુ વેદ છે. તટસ્થસક્ષણુ ત્રિપુટીની અન્તર્ગત છે,
જ્યારે સ્વરૂપસક્ષણુ ત્રિપુટીથી અતીત છે. પરમાત્માનો ઇશ તથા વિરાટભાવ
તટસ્થસક્ષણુ દ્વારા અનુભવગમ્ય છે. તટસ્થભાવ-અન્તર્ગત ત્રિપુટીના અવ-
સ્થાન વડે પરમાત્માની જેટલા પ્રકારની ઉપાસના શાસ્ત્રમાં બતાવવામાં
આવી છે, એ જધી પરમાત્માના ઇશ અને વિરાટભાવને અનુલક્ષીને જ છે,
એ કહેવાની જરૂર નથી.

સગુણ, બ્રહ્મની ઉપાસના માટે ભાવમયી મૂર્તિની આવશ્યકતા.

શ્રી ભગવાને ગીતાજીમાં કહ્યું છે તેમ દેહાભિમાની સાધક માટે, દેહરહિત
અવ્યક્ત બ્રહ્મની પ્રાપ્તિ કષ્ટલભ્ય છે; જ્યાં દેહનું અભિમાન છે, ત્યાં નિરાકારની
ભાવના ધારણ કરવી બહુ આડરી પડે છે. પરમાત્માની ભાવમયી સાકાર
મૂર્તિમાં મન જોડવું સહેલું હોવાથી, દેહાભિમાની સાધકે સાકાર
પૂજાથી શરૂઆત કરવી, અને દેહાભિમાનનો પૂરેપૂરો નાશ થાય, તથા
પૂર્ણ વૈરાગ્યની પ્રાપ્તિ થાય ત્યારે જ નિરાકાર સાધનાનો પ્રયત્ન કરવેલ
' નિરાકાર ' ' નિરાકર ' કરીને જૂમજરાડા પાડવા અને સંસારને ભ્રમજળમાં
ફમાવવો એ રમન વાત છે, મળ્ય જ્યાં સુધી દેહાભિમાન હોય ત્યાં સુધી
નિરાકારમાં મન જોડવું લગભગ અશક્ય જેવું છે. (૧) મનની

વાકાવિક અવ્યયતા અને (૨) અનાદિ કાળથી મનનો વિપરીત અવ્યાસ, એ એ એનાં કારણો છે. ગીતામાં શ્રી ભગવાને ઓમુએ મનની ચંચળતાનો સ્વીકાર કર્યો છે 'અસંશયં દિ મહાયાદો મનો હુનિમદં ચલમ્' સાદાર ખેપ વસ્તુનું અવધાન મળવા છતાં પણ મન એ ખેપ વસ્તુમાં એકાગ્ર થતું નથી અને આમતેમ બાદકત્વ કરે છે, તો પછી જ્યાં કોઈ પણ પ્રકારની ખેપ વસ્તુનું આધ્યાન ન રહે એવી નિરાકાર ઉપાસનામાં ચંચળ મન રિચા થતું મુશ્કેલ, એ વાત સહેલાઈથી સમજી શકાય એવી છે. આ સિદ્ધાન્ત સદૃશ એ સ્વીકારવો જ પડશે કે, જિતેન્દ્રિયતા, સવમ, અને પૂર્ણ વૈરાગ્યની પ્રાપ્તિ વિના, દેહાભિમાનનો નાશ કર્યા સિવાય, નિરાકારમાં મન જોડવાનો પ્રયત્ન કરવો એ એ પ્રકારની યેલછા જ છે.

(૨) દેહાભિમાન હોય ત્યાં મુખી નિરાકારમાં મનોનિવેશ 'નહોં ઘઈ સકવાતું' બીજા કારણે અનાદિ કાળથી મનનો જીધો અવ્યાસ છે. આ દરમિયાન મનનો જ વિશ્વાસ માત્ર છે 'મનોપુરુષમિદં દેતં ચત્ કિંચિત્ત મચરાચરમ્.'

અદ્વિતીય બ્રહ્મમાં દૈતમય ચરાચર દરમિયાન જન્મરૂપિલાસ મનને લઇને જ મન જ નામરૂપમય સસારને રચીને ઇન્દ્રિયો અને કૃતિઓની સહાયતાથી નામ તથા રૂપમાં ફેલાઈ પડે છે. નામ અને રૂપ પ્રત્યે મનની વ્યાસક્તિ અનાદિ અવ્યાસજનિત હોવાથી તે વ્યાસક્તિ પણ અનાદિ છે. એ હેતુથી માટે મહર્ષિ પતંજલિ કહે છે તેમ 'અમ્યાસવૈરાગ્યામ્યાપ્ત મદ્ધિરોધ.' અવ્યાસ અને વૈરાગ્યની જરૂર છે. જગત્તમામાં ચિત્તની રિચતિ માટે પ્રયત્ન કરવો તેનું નામ અવ્યાસ અને વિષયમાં દોષદર્શન કરતા ગદી વિષયત્યાગનો પ્રયત્ન કરવો તેનું નામ વૈરાગ્ય. પરંતુ સમાદિના અવ્યાસ માટે પણ રૂપના અવધાનની જરૂર છે, જેથી જગત્તમામાં મહર્ષિએલે માયાબદ્ધ હોવાની વિષયવૃત્તિને ઘટાડી ભગવદ્ભાવમાં સાધકને નિમગ્ન કરવા સાડ, નિરાકાર સર્વશક્તિમાન પરમેશ્વરની અનન્ત લીલા અને વિદ્યાસમયી ભાવમય મુક્તિનું વિધાન સાધનાની શરૂઆતની દશામાં, એટલે કે મન્ત્રપ્રોગના અધિકારીઓ માટે કરેલું છે. એવી મધુર મુક્તિમાં ચિત્તાર્પણ કરવાથી વિષયસકત ચિત્ત ધીરે ધીરે સંસારનાં ફોપને છોડી દેશે, અને કેવળ અદ્વાભક્તિ તથા સાત્ત્વિક

પ્રેમનો ઉદય થશે. આ પ્રમાણે આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ યતાં યતાં ત્યારે તેની નામરૂપાસક્તિ બિલકુલ છૂટી જશે, ત્યારે તે રાજયોગમાં વર્ણન કરેલ રૂપ-રહિત, અદ્વિતીય, સર્વવ્યાપી પરબ્રહ્મભાવમાં નિમગ્ન થઈ નિત્યેત્યપદ પ્રાપ્ત કરશે. આ જ શ્રી ભગવાનની સાકાર ભૂતિની પૂજનનું પ્રયોજન છે.

મન્ત્રયોગનો સિદ્ધાન્ત છે કે 'સામેષ ભૂમિમાલમ્બ્ય સ્પર્શનંયન્ન જાયતે ।' જ્યાં પડે છે તે જગ્યાને જ આડંબીને માથુમ ઉડી શકે છે, વાસુ કે આકાશને પકડીને ઉડી શકતો નથી. તેવી જ રીતે નામ તથા રૂપમાં જકડાઈને જ જીવ બંધનદશાને પ્રાપ્ત થયો છે, તેો નામ તથા રૂપ દ્વારા જ તે ઉન્નતિ પ્રાપ્ત કરશે. આ નામરૂપ એ બંધનકારક વૈષમિક નામરૂપ નહીં, પરંતુ મુક્તિપ્રદાનકારી શ્રી ભગવાનનાં દિવ્ય નામ તથા રૂપ છે.

સાધારણ અધિકારી નિર્ગુણ નિરાકાર પરબ્રહ્મની વિપાસના કરવાને અશક્ત હોવાથી તેને માટે સાકાર સગુણ ભૂતિપૂજનનું વિધાન કરવામાં આવ્યું છે; ચિન્મય, અપ્રમેય, નિર્ગુણ, નિરાકાર બ્રહ્મની રૂપરૂપના સાધકના કલ્યાણને માટે જ કરવામાં આવે છે. મન્ત્રયોગ સહિતામાં કહ્યું છે કે:—

આકાશે ન દિ વિચતે કિમપિ ચા રૂપં પરબ્રહ્મણો
રૂપં તત્પરિકલ્પયતે જનર્મણઃ કિચ્છિજ્જગદ્રૂપિણઃ ।
ધ્યાયદ્ભિ નિજ્જવૃત્તિમાર્ગં ચલિતૈર્દેવં પરં રૂપિણમ્
મન્ત્રં યા સતતં, જપન્નિરિદૃતૈ મુક્તિઃ પરાલભ્યતે ॥

પરબ્રહ્મ નિરાકાર છે, તેમનું કાર્ષ રૂપ નથી. રૂપરહિત અને વિરાટ પર-બ્રહ્મના રૂપની કલ્પના સાધકગણુ ભાવ દ્વારા કરે છે. પોતપોતાની પ્રકૃતિ અનુસાર ભગવદ્રૂપનું ધ્યાન, અને બીજામન્ત્રના જપથી, યોગી શીઘ્ર મુક્તિની પ્રાપ્તિ કરે છે.

ભાવાનુસાર સગુણ પંથોપાસના.

જે ભાવો અનુસાર પાપાણાદિમાં ભગવાનની ભૂતિની પ્રતિષ્ઠા થાય છે તે ભાવો ત્રિધ્યા માનસિક કલ્પનામય નથી. એ બધા શ્રી ભગવાનની સૃષ્ટિ-સ્થિતિ-પ્રલયકારિણી અનન્ત લીલાઓના ભાવોમાંથી મહર્ષિઓની સમાધિ-શુદ્ધ શુદ્ધિ દ્વારા અનુભૂત સત્ય તથા દિવ્ય ભાવો છે અને એ સત્ય તેમ જ દિવ્ય ભાવોનો પરિપ્રકાશ જે રૂપો દ્વારા થઈ શકે છે, તે રૂપોની પ્રતિષ્ઠા

મુખ્યોપાસનાની પ્રતિમાઓમાં ૧૧વામાં આવેલી છે.

દશે જાત પ્રભાવે ૧૮લીઃ જગત્ત્વ મુર્તિઓના તાત્પર્યનો આપણે વિચાર
કીધો. એમાં (૧) વિષ્ણુ (૨) શુક્ર (૩) કુર્મકેરી (૪) ગજપતિ અને (૫)
હાલેર (શિવ તથા કૃષ્ણ) એમ પાંચ મુર્તિઓનું કદનું કદવામાં આવેલું
છે. તે સ્વાયં સ્વપાતંગાનિ સમુજા દ્રષ્ટ વિગ્રહમાનસદવાપારાણિ એમ
૧૮લી ઉપાસના નાનકમાં પ્રતિમાપૂજનનાં મંદિરો અને પગમાવડાવાળા પશુ
જનાવવામાં આવ્યા છે. ઉપર જણાવેલી ૫મ મુર્તિઓ તથા અન્યન્ય
મુર્તિઓની જે વિચિત્ર પ્રતિમાઓ જનાવીને પૂજવામાં આવે છે એ જાણનાં
પૃથક પૃથક ૧૫૪ર્જનમાં બારની પૃથક્તા જ દર્શાવે છે. (૧) શાસ્ત્રમાં
કેવલાધી વિષ્ણુ જગત્ત્વની ખ્યાલયોગ્ય મુર્તિનું નોંધે પ્રભાવે વર્ણન છે.
'જગત્ત્વ સ્વીર સમુદ્રમાં અનન્ત નાભ (શિવ) પર સુતા છે, કમલા તેના પગ
સાથે છે, તેમના નાભિઠમણમાંથી ચતુર્મુખ ષડ્ઞાલની ઉત્પત્તિ થઈ છે,
તેમનો જંગ ઘનતીલ છે, જળામા કૌરુમર્મમિત્ર વિષ્ણુનિ માળા છે, ઈંખ,
ચક્ર, મહા, પદપદારી ચાર દાઢ છે.'

આ ૧૫૪ર્જન એ કવિહરના કે અસ્ટક નથી, ૫૦૦૦ ડિગ્રી આવેલા
સાચરપ દિવ્ય મુર્તિ છે. હીંગનો અનન્ત સમુદ્ર એ સૃષ્ટિ ઉત્પન્નકારી
અનન્ત સંસ્કારે અમુદ છે, જેનું કારણદારિ નામધી પણ માત્રમાં
વર્ણન છે. સ્વર્ગમાં અર્ધાત્ અનન્ત નામ અનન્ત આકાશનું ૧૫ છે, જેના
ઉપર શ્રી જગત્ત્વ સુધ રહે છે, જગત્ત્વ સ્વયં અનન્ત ૧૫ હોવાથી તેમને
સુવા માટે ૫૫ અનન્ત આકાશ જ નોંધેલો. સરકારની વચમાં શ્રી જગત્ત્વને
સુવાનું કાનું એ છે કે તેમની દાબરી વિનો માત્ર સંસ્કારો દ્વારા ફરી સૃષ્ટિ
થઈ શકે નહિ એવનસકિત વિના જડ સંસ્કારમાં કાર્કાશી અને કલ્પ-
પ્રદાવિની પ્રેક્ષા સ્વાયં ઉત્પન્ન થઈ શકે

કમલા એટલે પ્રકૃતિ તેમની પાસેથી કરે છે, એ આવમાં પ્રકૃતિ તથા
શ્રી જગત્ત્વનો સમન્વય જતાવવામાં આવ્યો છે. પ્રકૃતિની અધીનતાનો કાવ
જનાવવા માટે જ એવી રીતે માયાની મુર્તિ જતાવવામાં આવેલી છે.

તેમના નાભિઠમણમાંથી ચતુર્મુખ ષડ્ઞાલની ઉત્પત્તિ થઈ છે. પ્રલય-

જગત્ત્વ જગત્ત્વમાં સૃષ્ટિ સ્થિતિ પ્રલયકારિણી અથવા વિષ્ણુ ૧૬-

શક્તિ પ્રગ્લબ્ધ રહે છે અને સૃષ્ટિ સમયે તેમાંથી જ ધીરે ધીરે લીન થયેલ શક્તિ પ્રકટ થાય છે. કમળ અવ્યાકૃતમાંથી વ્યાકૃતિ અભિમુખ થયેલ પ્રકૃતિનું રૂપ છે અને તેમાંથી જ બ્રહ્માની ઉત્પત્તિ થાય છે.

શ્રી ભગવાનના શરીરનો રંગ ધનનીલ છે કારણ આકાશનો રંગ નીલ છે અને નિરાકાર બ્રહ્માના શરીરનો નિર્દેશ કરતી વખતે શાસ્ત્રમાં તેને આકાશ શરીર કહેવાય છે. તેમના ગળામાં કૌસ્તુભમણિભૂષિત માંદા છે. સમસ્ત જીવો સૂત્રમાં મણિઓની માફક પરમાત્મામાં અયિત છે. ગળામાં માળાની જેમ બધા જીવો પરમાત્મામાં જ સ્થિત છે, એ ભાવ જતાવવાને માટે તેમના ગળામાં માળા છે. બધી માળાઓના મણિઓની વચ્ચે ઉન્નત્યવલતમ કૌસ્તુભમણિ છે, જે નિત્ય શુદ્ધશુદ્ધ મુક્તરવભાવ દૃઢરથ ચૈતન્ય છે.

અધિકાર પ્રમાણે જે સાધક જે રીતે ભગવાનની ભક્તિ કરે છે, તે પ્રમાણે તેને ભગવાન અધિકાર અનુસાર ધર્મ, અર્થ, કામ અથવા મોક્ષરૂપી ફલ આપે છે તે જતાવવા સાર તેમને ચાર હાથ છે.

જે ભાવો પ્રમાણે રૂપની પ્રતિષ્ઠા કરવામાં આવે છે, તે રૂપનું ધ્યાન કરીને ભક્ત તે તે ભાવોમાં પોતાનું ચિત્ત રિપીન કરી શકે છે અને ભાવ દ્વારા ચિત્તવિજય કરીને ભાવગ્રાહી ભગવાનનું દર્શન કરી શકે છે.

જેમ સમસ્ત વિશ્વવ્યાપિની પ્રકૃતિના ભાવો અનુસાર ભગવાનની મૂર્તિનું પથુંન કરાય છે, તેવી રીતે પ્રકૃતિના પગિચિન્ન ભાવો અનુસાર પથુ દેવ-દેવીઓની રૂપકલ્પના થાય છે. આવી જાતની રૂપકલ્પનામાં પ્રકૃતિના જે ભાવ પર એ દેવતાની ચેતનશક્તિ કામ કરે છે, તે અનુસાર તે દેવ કે દેવીની મૂર્તિ બનાવવામાં આવે છે. બ્રહ્માજીની મૂર્તિનો દાખલો લઘ્વજોઃ બ્રહ્માજી પ્રકૃતિની અન્તર્ગત રહેલા રાજસિક ભાવ પર અધિષ્ઠાન કરતા હોવાથી બ્રહ્માજીનો રંગ લાલ છે, કારણ રમેશુલુનો રંગ લાલ છે. સમગ્રિ અન્તઃકરણ બ્રહ્માજીનું શરીર છે તેથી બ્રહ્માજીને ચાર મુખ છે; મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત અને અહંકાર એવાં અન્તઃકરણનાં ચાર અંગ છે; ક્રિયાકલ્પમાં જ્ઞાનની અપ્રધાનતા હોવા છતાં જ્ઞાનની સહાયતા વિના ક્રિયા ઠીક ઠીક થઈ શકતી નથી તેથી જ્ઞાનરવરૂપ નીરક્ષીર વિવેકી હંસને બ્રહ્માજીના વાહન તરીકે રાખવામાં આવેલ છે.

(અપૂર્ણ)

સંત-ગુરુ સાથે નિકટ સંપર્ક

લેખક :- શ્રી. નંદલાલ ભોગીલાલ શાહ

ક્રી

યુરોપીય સંસ્કૃતિના પ્રચાર પછી આજ લગી જનતાની આધ્યાત્મિક ક્ષેત્ર પ્રતિની ઉદાસીનતા-અને ધર્મી વાગ અવગણના પણ જોતાં આજુ બજાનામાં જગતભરમાં એ ક્ષેત્રમાં જનતાની જે જાગૃતિ ફેલાઈ ગઈ છે તે જગત સાર એક શુભ ચિન્હ છે. આ ક્ષેત્રમાં રસ ધરાવનારા સાધકો, તેમને દેશનાગ સંતો અને તેમના અનુયાયીઓ વધારે સંખ્યામાં પ્રકાશમાં આવતા જાય છે. સંતધામધામીઓની અને સંતદર્શનાલિલાધીઓની પ્રતિદિન વધતી જતી સંખ્યાની સાથે સાથે વિદ્યાગ સુવ્યવસ્થિત આશ્રમો પણ કયાંતીમાં આવવા માંડ્યા છે. આ ક્ષેત્રનું સાહિત્ય પણ પહેલાંના કરતાં મોટા પાયા ઉપર છપાઈ અને ફેલાયેલું જામતું નજર ચઢે છે. જનકદયાશુભે જાહેર વ્યાખ્યાનો આપતા સંતો વિશે પણ વ્યાપક મહત્તી વાર સર્જાઈએ છીએ કે છાપામાં થઈએ છીએ; તેમ જ જનતા અને જાહેરાતથી દૂર રહેવા ઇચ્છતા અચાનકે તેના કોઈ જગ્યાએ રથાપી થા એક જગ્યાથી બીજી જગ્યાએ પરિભ્રમણ કરતા ના દર્શન પણ આપજે જે મન-હૃદયની આપણી આંખો ખુલ્લી રાખી રાખવા શક્તિમાન થયા હોય, તો થવાનો પૂરો સંભવ છે. સત્યા સંત અને બી સંતોને જોઈ પારખતી પણ જનતાં હવે થવા લાગી છે. અને જગતાયેલા હોવાતા અને અગ્રેજી ભણેલા તથા પશ્ચિમના સુધારામાં માનનારાઓ પણ હવે આધ્યાત્મિકતા અને સતો પરત્વે કમરો વધુ સમજાવીશકું વધણ અખત્યાર, કરતા અનુભવીએ છીએ: વર્તમાન અને અવિષ્ય સાર આ બધી શુભ સંજોઓ લેખી રહ્યાં ખરી.

હવે મુખ્ય સવાલ તો એ ઉદ્ભવે છે કે આવા આધ્યાત્મિક વાતાવરણને સર્વશ્રેષ્ઠ લાભ કેવી રીતે ઉઠાવી રહાય ? પોતાનો વિકાસ વેગવંત કરવાની પ્રયત્નવાળા આધ્યાત્મપ્રથના યાત્રીએ શું કરવું જોઈએ ? જિજ્ઞાસુને સહેજે આ વિચાર આવે જ. ધાર્મિક કે આધ્યાત્મિક વ્યાખ્યાનેના કેવળ મતલબી, યા તે ક્ષેત્રના માત્ર સાહિત્યના વાંચનથી, તથા તેના ઉપર વિદ્વાતાભરી

જોડે નથી એ જાણવું જોઈએ અને સંતોના આશ્રમોની

મુલાકાતોથી જ સાધક પોતાનો પંથ ઝાઝો કાપી શકે નહિ. પ્રાથમિક શ્રમિકા તેથી જરૂર રચાય ખરી. કદાચ થોડો પંથ પણ કપાય. પણ પછી આગળ પ્રગતિ સંભવી ન શકતાં એટલેથી જ થંભી જવાનું બને છે. બહુ બહુ તો આપણને એથી આધ્યાત્મિકતા અને સંતોના ઉપગ્રહવા થરને-વાતાવરણને જ માત્ર સ્પર્શવાનું બને અને ત્યાં જ અટવાવાનું થાય છે. આમાંથી ઉઠારવા સાફ અને સંતના વાતાવરણનો પૂરો શક્ય લાભ લઈ શકાવા સાફ અને સાધનાનો વેગ ત્વરિત કરવા તથા ખ્યેય પ્રાપ્ત કરવા સાર ગમે તે કાર્ધ એક સાચા સંતના નિકટ સંપર્કમાં આવવાની આવશ્યકતા રહે છે. સંતનો આપણે સ્વીકાર કરવાનો છે, અને આપણા દોરનાર તથા ગુરુ તરીકે એમની સાથે સંબંધ બાંધવાનો છે, અને તે પછી તેમની જ દેખરેખ, દોરવણી અને આરામાં રહીને આધ્યાત્મિક તેમ જ બૈદિક સર્વ પ્રવૃત્તિઓ થવી જોઈએ. આટલું જો કરી શકાય તો સાધનાનો આરંભ ઠીક થયો ગણાય, અને તે પણ આરંભ જ માત્ર થયો ગણાય, કામ્ય હજી તો ઘણું ઘણું કરવાનું બાકી રહે છે. આટલું તો પાશંચાત્યમાં માત્ર પહેલી પુણી બરાબર ગણાય, સંત સાથેના કેવળ સ્પર્શ સંબંધમાં (physical contact) થા ગુરુ તરીકેના સ્વીકાર માત્રમાં સાધનાની પરિપૂર્ણતા થઈ જતી નથી. ત્યાર પછી તો તે સંપર્કને હંવંત કરવો પડશે, ગુરુની આંતર એતના સાથે આપણી આંતર એતનાને તાર સતત સ્પર્શ જોડાયેલો રહે એવી સ્થિતિ કરવી પડશે; તે એતના અને આપણી એતનાને એક પ્રેમપૂર્વક વડે જોડી લઈને, તે પૂલ ઉપરથી આવ-જા કરવાની સુચમતા કરી દઈને અંતે તો પૂલની પેઠી પાર રહેલી ગુરુએતનામાં પૂર્ણપણે લાળી જવાનું છે.

સાધના કરવાને અનિવાર્ય એવા સક્ષમ ગુરુસંપર્ક સાધવાના અનેક રસ્તાઓમાંના કેટલાક તરફ હવે આપણે દષ્ટિપાત કરીશું.

(૧) એકાંતમાં એકલા હોઈએ કે અનેકવિધ બાહ્ય પ્રવૃત્તિઓમાં બીજાઓ સાથે ગુંથાયેલા હોઈએ, ગમે તેવા સંજોગોમાં હોઈએ, ત્યારે અવિરતપણે સતત અદ્ય ઉત્સાહ અને ઉત્કટ પ્રેમથી, હૃદયે ગુરુનું ધ્યાન ધરવું અને સ્મરણ કરવું.

(૨) નિત્ય નિયમિતપણે અમુક મુકરર કરેલા સમય સુધી. નિયત

સ્મરણે ગુરુની છાત્રીની મદદ વડે યા કોઈ પણ જાણ અવગત બનતી સદાય હીના વિના ભાવરૂપે-અનુકૂળ તાગે તે રીતે-ગુરુના હૃદય ઉપર ભાવપૂર્વક લક્ષ ગણીને તેમાં વસેલી દિવ્ય જીવત આંતર ચેતનાનું જ્ઞાન ધનુ.

(૩) ગુરુને શુ ગૃમશે અને શુ નહિ ગમે, તેના હરદય સલામ જ્યાંય ગણીને આપણાં બધા કાર્યોની પસંદગી ગુરુ પસંદગીને અનુલક્ષીને કરીએ, અને તે સર્વે કાર્યો કમતા કરાતાં તેમાં સતત જાગૃતિ, દિવ્ય ચેતના, કર્મના હેતુનું જ્ઞાન, ભાવ અને ગુરુનું સ્મરણ રચ્યા કરે, ઉપગત એ સધળા કાર્યો તેમના જ ગણીને આદિ મધ્ય અને અંતે સવિગતપણે સ્મરોને તે સર્વે પાછાં ફલાશા કોડીને અંતે તેમને પ્રેમથી સમર્પણ કરવા.

(૪) જ્યારે અને જ્યાં લક્ષ હોય ત્યાં પોતાની અતરની અને જાણ સર્વે રોજની પ્રવૃત્તિઓનો પ્રુદ્ધા દિને એકતર આત્મનિવેદનરૂપે રૂપરમા યા પત્રવ્યવહારથી કરવો અને ગુરુના સાહિત્યનો-પત્રોનો વગેરેનો કીલ્બવદભર્યો હોડા અભ્યાસ આનું રાખીને તેમથી સારરૂપે જીવનનું ધડતર ચલાવી સદૃશ પ્રેમજ્વાળાઓ પામવા પ્રયત્ન કરવો.

(૫) ગુરુના રમૂય સંબંધનો લાભ મળતાં અતિનમ્રભાવે અને નિરપદ તેમની પ્રવૃત્તિઓ અને તેમની વાણીનું રહસ્ય સમજવા-હક કરવા-અને તત્ત્વ જીવનમાં ઉતાવળ મધ્યુ, આપણું પરિમિત દુઃખ અને સંકુચિત મતભેદોથી કદી પણ તેમના કાર્યોની માપણી કે આંદણી કરવાનો ધૃટ યત્ન ન કરવો. ગુરુ સ્વતઃ આપણી યોગ્યતા જોઈને તેમની હાજરીમાં સતત રહેવા દેવાનું ના કરે ત્યાં કશી તેમની સૂત્રીય જ રહેવાનો લોભ અને આશંકા આપણે બળપૂર્વક ખાનગી, રાત્રી સરખાં ગુરુ સાનિધ્યમાં સતત રહેવાનું બનતાં ધણી વીર વિપરીત માન્યતામાં ઊતરી જવાનો પૂરો ભય રહે છે. મુદ્દમસ પદે યાને ગુરુની દિવ્ય આંતરચેતના સાથેનો જ સંપર્ક આપણે હૃદય રહેલું જોઈએ અને તેની પૂર્ણતાએ આપણા હૃદયમાં તેનો અનુભવ થવો ધટે.

(૬) આપણી સમગ્ર જાતને સર્વે ભાવે અને સર્વ પ્રકારે તેની સંપૂર્ણતામાં પ્રેમ અને આનંદથી, ગુરુના પદપાદ સમર્પણ કરવી જોઈએ.

તેની કૃપાથી આપણું પણ યહ રોકે એટલા માટે આપણે નમ્ર ભાવે પ્રજ્ઞને પ્રાર્થીએ છીએ.

શ્રી શંકરાચાર્યનો જ્ઞાનયોગ

અને

શ્રી અરવિંદનો પૂર્ણયોગ

(ગતાશ્રી ચાતુ.)

લેખક :-સ્વા. શ્રી. માધવતીર્થજી

卐

(૧૩)

ભૂલનો બાધ કરે તેવા જ્ઞાનની જરૂર

અરવિંદશિષ્ય :-આત્મા જે સ્વયંપ્રકાશ છે અને જ્ઞાનરૂપ છે તો તેમાં અજ્ઞાન અને દુઃખ શી રીતે આવ્યાં ?

શંકરશિષ્ય :-વાદળોથી સૂર્ય ઢંકાયેલો હોય ત્યારે પણ સૂર્યની જગ્યાએ તે આવગણુ વગરનો છે. જે જોનારાની દષ્ટિ રથાનધર્મથી રોકાઈ ગયેલ છે તે સૂર્યને આવરણુવાળો માને છે. એવું કલ્પિત આવરણુ આત્મામાં ગહે તેથી આત્મામાં કાઈ ચત્તું નથી. એવા આવરણુને દૂર કરવા જેવું બાધક જ્ઞાન વેદાન્ત આપે છે. સંસારદશામાં પણ આત્મામાં અપ્રતિબદ્ધ આનંદ છે પણ જેવું ચિત્ત રબળ વિગેરે વિષયોથી દુઃખિત થઈ અતિ લાલસામાં પડ્યું છે તેને તે વિષયો દેખતી વખતે અત્યંત સમીપ રહેલ આત્માનો આનંદ સેવાનો અવકાશ મળતો નથી. એવા પુરુષનું અનવધાન માત્ર જ આત્મ-સાક્ષાત્કારમાં પ્રતિબદ્ધ છે. જ્યારે અધ્યસ્તનું જ્ઞાન હોય ત્યારે અધિષ્ઠાનનું જ્ઞાન થઈ શકતું નથી.

અરવિંદશિષ્ય :-એવેક નહીંક રહેલ પરમ આનંદ જીવ શા માટે સેતા નથી ?

સંકરશિષ્ય :- કેટલાક દર્દી કે જે દાકતર પામે જાય છે તે એવું હોય છે બસે દવાનું બીજ વધારે ચાય, લાથે દર્દ ધીરે ધીરે મટે પણ દાકતરને કહે કે એવી દવા આપો કે સાથે સાથે બધું જમી શકાય, બજીઆં, લાડુ, ટટ્ટી વિગેરે ખાઈ શકાય; કેટલાક એવું સ્પષ્ટ કહેતા નથી પણ એવું ધમકે છે. તેવી જ રીતે ધણા માણસો એવું માને છે કે અમારે મોઢાની ઉત્તવળ થી. પણ અમારો સંસાર એમ ને એમ રહે અને સાથે સાથે મોઢાની નજીક પણ પહોંચીએ. એવાઓનો અભ્યાસ દૂર યથ શક્ય નથી.

અરવિંદશિષ્ય :- શ્રી અરવિંદ કહે છે કે આત્માના માર્ગમાં ગમે તેટલી મુશ્કેલીઓ આવે તો પણ જીવનનો નિષેધ કરવો જોઈએ નહિ. તે કહે છે કે જેમ જડવાદીઓ આત્માનો નિષેધ કરે છે તેમ સંન્યાસીઓ જીવનનો નિષેધ કરે છે.

સંકરશિષ્ય :- અમે જીવનનો નિષેધ કરતા નથી. માત્ર કલ્પિત જીવનનો નિષેધ કરીએ છીએ; એવું જીવન જાણતી સાથે રહે તો તેવા જીવનના કલ્પિત ધર્મ અજ્ઞાન, અને કુખ્ય વિગેરે પણ જાણમાં આવી જાય. બાધ પહેલાં છીપમાં રૂપ નથી કેખાતું એમ નહિ. કેખાવ છે છતાં બાધ પામે છે તો રૂપ એમ મિલ્યા છે તેમ બાધક જ્ઞાનથી જે બાધ પામે છે તે સંસાર જા છે. રૂપાના જ્ઞાન વખતે કે છીપના જ્ઞાન વખતે ત્યાં રૂપ નથી તેમ કલ્પિત જગત ત્રણે કાળમાં નથી અને જગતનું વાસ્તવ સ્વરૂપ જાણ છે. Shri Aurobindo tries to take a comprehensive view of life and yet ignores two aspects of life viz dream and sleep which occupy no less than one-third of the duration of human life.

અરવિંદશિષ્ય :- જગત અવસ્થામાં જોયેલા એવા સમગ્રીય જાવનું સ્વપ્નમાં સ્મરણ થાય છે, વિજ્ઞાતીય જાવનું સ્મરણ થતું નથી. નિદ્રાના દોષથી અન્યથા અન્યથા ભાસે છે. જેમકે સ્વપ્નમાં કોઈ પોતાનું માથું કાપી પોતાના હાથમાં લઈ જાય છે. આ જાગૃતમાં જો કે જગતમાં પોતાનું માથું કાપેલું કોઈ જોઈ શકે નહિ અને તે હાથમાં મૂકે એવું સ્મરણ ખોટું છે તો જગતમાં એવા જુદા જુદા અનુભવ યથ શકે છે. જે જુદા અનુભવ

જાગ્રતમાં જોયેલ હોય તેનો જેમ તેમ સંબંધ નિદ્રાના દોષથી સ્વપ્નમાં થાય છે અને પછી એવું સ્મરણ થાય છે. તેથી જ્યાં પ્રકારનું સ્મરણ જાગ્રતમાં અનુભવ કરેલા વિષયનું હોય છે એવી વ્યાપ્તિ બની શકે છે.

સંકરશિષ્ય :-તેમ નથી. જાગ્રતમાં પોતાનું માથું ઠપાવેલું જોવું અને તે હાથમાં રાખેલું જોવું, તેનો સંબંધ જાગ્રતમાં બનતો નથી. તે સંબંધ અનુભવવાળો નથી છતાં તેનું જે સ્મરણ સ્વપ્નમાં થાય છે, તે ખોટો દેખાવ છે.

અરવિંદશિષ્ય :-સંબંધનું સ્મરણ સ્વપ્નમાં થતું નથી.

સંકરશિષ્ય :-એવા સંબંધવાળા સ્મરણનું કોઈ બાધક નથી, મિથ્યાબૂત વસ્તુમાં આવી લાવના યર્ષ શકે છે. સ્વપ્નમાં જેમ વસ્તુ મિથ્યા છે, તેમ સંબંધ મિથ્યા છે અને સ્વપ્નાનો કાળ પણ જાગ્રતના જેવો નથી. સ્વપ્નું એ મિથ્યા જ્ઞાનવાળો સ્થાનધર્મ છે. જાગ્રત પણ એવું જ છે.

અરવિંદશિષ્ય :-તમે સુષુપ્તિમાં અવિદ્યાનો અભાવ કહ્યો છો. એ અવિદ્યાનો એક જગ્યાએ અભાવ હોય તો અવિદ્યા બીજી કોઈ જગ્યાએ હોવી જોઈએ. અભાવના જ્ઞાનમાં પ્રતિયોગીતી જરૂર પડે છે.

સંકરશિષ્ય :-પ્રતિયોગી જ્ઞાન વગર અભાવનો અનુભવ બની શકે નહિ એ વાત સાચી નથી. આપણી સમાજમાં “એસ્કીમો” નામનો કોઈ વિદેશી માણસ નથી એમ કોઈ કહે તો જોણે જન્મથી તેવો માણસ જોયો નથી તેનામાં પણ તેવું અભાવ જ્ઞાન થાય છે અને જ્યાં હિંદુસ્થાનના ગ્રહીણ છે એવું સંશય વગરનું જ્ઞાન થશે. ત્યાં પ્રતિયોગીનું જ્ઞાન ન હોવા છતાં એવા વિસમણ માણસના અભાવનું જ્ઞાન યર્ષ શકે છે. તેવી જ રીતે સાચી અવિદ્યા ન હોય તો પણ અવિદ્યાનો અભાવ જણી શકાય છે. ખરી રીતે અમે તો સુષુપ્તિમાં જ્ઞાનનો ભાવ કે અભાવ, અજ્ઞાનનો ભાવ કે અભાવ કે એવો બીજો કોઈ અનુભવ માનના નથી. સુષુપ્તિમાં “મે” કોઈ જાણ્યું નહિ” એ સ્મરણમાં વિષયનો અભાવ અમે કહેવ નથી.

અરવિંદશિષ્ય :-ત્યારે શું કહેવ છે ?

સંકરશિષ્ય :-વિષયની જેમ સુષુપ્તિમાં ઉપલબ્ધિ નથી તેમ કંઈ પણ ઉપલબ્ધિ નથી. તમારી રીતે જો અનુભવનું સ્મરણ સ્વીકારીએ તો અનુભવમાં અને સ્મરણમાં વિષયતા આવી જાય છે. જોઈએ “મે” કોઈ જાણ્યું

નહિ " એ જ્ઞાન રમણરૂપ માનો તો તેમાંથી સર્વનું અમલજી સિદ્ધ થાય છે, બાવરૂપ અજ્ઞાનનું મલજી સિદ્ધ થતું નથી. ત્યાં એ અજ્ઞાનને દૂર કરવા જેવી પ્રમાણરૂપિત પણ નથી.

અગ્નિદશિષ્ય :- શ્રી અગ્નિદશ પણ બાવરૂપ અજ્ઞાનને માનતા નથી પણ તમારા માયાવાદમાં એ વાત આવે છે તેથી મેં એ વાતનો ખુલાસો મારેલ છે. જગતના દુઃખનું કારણ બોલું જ્ઞાન છે અને તે દૂર કરવા મરિ શ્રી અગ્નિદશ વિજ્ઞાનમય કોણનું તત્ત્વ આ પૃથ્વી ઉપર ઉતારવા મારે છે. તે કહે છે કે " મારો જન્મ એટલા માટે જ થયેલ છે " તેટલા માટે બધી આશુરી શક્તિને આત્માની શક્તિથી છતવી પડશે.

ચંદ્રશિષ્ય :- પતંજલિના યોગદર્શનમાં એવી સિદ્ધિઓનું ધણું વર્ણન આવેલ છે. ત્યાં દ્રષ્ટાવૃત્તિ જેવો થઈ જાય છે ત્યાં તે ત્રણ ગુણવાળી માયામાં પડે છે તેથી તેને તેમાંથી કાઢવા મરિ આત્માની શક્તિનો ઉપયોગ કરવો પડે છે. પણ અમારા માતમાં એમ માનેલું છે કે આત્મા વૃત્તિ જેવો કેપાય છે, વૃત્તિ જેવો થઈ જતો નથી. ઉપાધિતા ધર્મથી આત્મા અસંગ છે તેથી આત્મા જગડી જતો નથી. ઉપાધિ પેલે પણ જ્ઞાનથી જતી રહે છે કારણ કે અજ્ઞાન વખતે પણ તે જાગી નહોતી. આત્માની શક્તિથી આશુરી શક્તિ છતવામાં પડેલી સિદ્ધિઓ નજરે જરૂર પડે છે પણ ત્યાં બીજું નથી ત્યાં શક્તિનો ઉપયોગ રહેતો નથી. શ્રી રમણ મહર્ષિ કહે છે કે :- " In order to display Siddhis, there must be others to recognise them. That means that there is no Jnana in the one who displays them. Therefore, Siddhis are not worth a thought. There are no others to be helped for the realised being sees only the self. "

અગ્નિદશિષ્ય :- ત્રણ અવરણના વિચારનો દ્રષ્ટિએ જોતાં સુષુપ્તિમાં જધો જાગત પ્રપંચ જતો રહે છે અને ફરીથી બીજે દિવસે ઉત્પન્ન થાય છે તેથી સુષુપ્તિમાં અજ્ઞાન નહિ માનો તો, સુષુપ્તિમાં જો પ્રપંચ તદ્દન નિર્વેપ થઈને અભાવરૂપ થઈ ગયેલ છે તે કાંઈ કારણ કારે સવારે ફરી ઉત્પન્ન થઈ શકે નહિ તેથી જાગત પ્રપંચને ફરીથી તપ્ત થવાનો કાંઈ હેતુ સુષુપ્તિમાં

માનવો પડશે અને બીજો હેતુ ન મળવાથી તમારા મતવાળા અજ્ઞાન માને છે. સ્વપ્નની દ્રષ્ટિએ જોઈએ તો સ્વપ્ન જાગૃતની માફક સ્થિર નથી.

શ કશિષ્ય :- સ્વપ્ન અસ્થિર અને ચંચળ છે એ વાત તમે ક્યારે નક્કી કરી? સ્વપ્નના અનુભવ વખતે નક્કી કરી કે બીજા કશું? સ્વપ્ન વખતે તે ખોટું લાગતું નથી. સ્વપ્ન પુરું થયા પછી બીજી અવસ્થામાં તેની અસ્થિતતા અનુભવમાં આવે છે. જાગૃત પણ જાગૃત અવસ્થા વખતે ખોટું અનુભવમાં આવશે નહિ પણ જાગૃતમાં બ્યારે બાધક જ્ઞાન ઉત્પન્ન થશે ત્યારે જાગૃત પણ સ્વપ્નની માફક મિથ્યા છે એમ અનુભવમાં આવશે સ્વપ્ન, અને જાગૃત સમાન સ્વભાવવાળી અવસ્થા છે. બન્ને અવસ્થામાં તેને લગતી દેશ અને કાળ વિગેરેની સંપત્તિ ગહે છે. જાગૃત અવસ્થામાં દેહ, ઇન્દ્રિય, મન, બુદ્ધિ વિગેરે જે ગહે છે તે જ સ્વપ્નમાં રહેતા નથી. સ્વપ્નમાં તે નવા ઉત્પન્ન થાય છે. એટલે કે પ્રમાતા, પ્રમાણ અને પ્રમેય નવાં થાય છે સુષુપ્તિના અનુભવ એ પણ એક પ્રકારનો સ્થાનધર્મ છે ફરી બીજો દિવસે જાગૃત થતા તે જાગૃત દશા પ્રમાણે તે દશાને અનુકૂળ દેશ, કાળ પ્રમાતા, પ્રમાણ અને પ્રમેય સ્વપ્નની માફક બની શકે છે. જાગૃત અને સ્વપ્ન બન્ને દશાનો કાર્યકારણભાવ બની શકતો નથી, તમારા મત પ્રમાણે જાગૃત સ્થિર છે અને સ્વપ્ન અસ્થિર છે તેથી વિદ્યમાન જાગૃતમાંથી અવિદ્યમાન સ્વપ્ન કેવી રીતે ઉત્પન્ન થાય? અને અવિદ્યમાન સ્વપ્નમાંથી જાગૃતની ઉત્પત્તિ પણ બને નહિ કાર્યકારણભાવ સમાન અવસ્થાવાળા પદાર્થમાં નથી. તેથી જાગૃતને સ્થિર માનો તો પણ જાગૃત અને સ્વપ્નનો કાર્યકારણભાવ બની શકતો નથી. વળી જાગૃત સ્થિર છે એમ કહેવું એ પણ ખોટું છે.

અવિદ્યશિષ્ય :- જાગૃતનું સ્થિરત્વ તો બધાના અનુભવમાં આવે છે. “આ મારું ઘર છે, આ મારું ખેતર છે, આ મારા પુત્ર મિત્ર વિગેરે છે કે જે કાલે રહેવાના છે.” એવી ભાવનાથી વ્યવહાર ચાલે છે. આજે મેં આ મેળવ્યું, કાલે ફરીથી મેળવીશ, એવી ભાવના સૌને રહે છે, તેથી જાગૃત સ્થિર છે. જો જાગૃત વ્યવહારના સંબંધમાં સ્થિરત્વની બુદ્ધિ ન ગહે તે ધૌકિક પ્રવૃત્તિ બને નહિ એટલું જ નહિ પણ બધા શાસ્ત્રોના ઉપદેશ અને શ્રવણ વગેરેની પ્રવૃત્તિ પણ નકામી થઈ જાય.

સંકરશિષ્ય :- હું એમ નથી કહેતો કે જગતના બાવદારમાં સ્થિરતા નથી; હું તો એમ કહું છું કે એ સ્થિતતા પારમાર્થિક નથી, બધી પ્રવૃત્તિએ પ્રપંચને સ્થિત માની આસી રહેલ છે, તે પારમાર્થિકરૂપે સ્થિરતાની અપેક્ષા રાખતી નથી એમ કહેવાથી બાવદારને કાંઈ હાનિ નથી.

અરવિંદશિષ્ય :- જો કે સ્થિરત્વની છુદ્ધિથી પ્રવૃત્તિ વ્યાધી રહેલ છે તો પણ પ્રપંચને મિથ્યા માનવાથી તે પ્રવૃત્તિની બ્યર્થતા વ્યાધી જશે. મનોરંધથી કરેલ કલ્પિત ભોજનથી કોઈને સાચી વૃત્તિ થતી નથી.

સંકરશિષ્ય :- તમે મનેલ સ્થિર પ્રપંચથી કોઈને વૃત્તિ થતી હોય તો કોઈ જગવાનનું જન્મ કરે નહિ. પ્રપંચનું સ્થિરત્વ બાધ પામે તેનું છે તેથી તે દયામાં ખરા આનંદ મળી શકે તેનું નથી. જે પારમાર્થિક રીતે સ્થિર નથી તેનો આનંદ લેવો એ કેવળ મૂખોઈ છે. જગતમાં જે કોઈ ધુરંધ્ર ન હોય તો નામ અને રૂપનું જે માયામય સુખ છે અને જે પરિણામે બાધ પામે તેનું છે તે સુખમાં કોઈની રચિ થાય નહિ. જે વસ્તુ સ્થિર નથી તેમાં સ્થિરપણું માનવું એ ભ્રાંતિ છે, છતાં જે કાળે જે દયામાં સ્થિર જેનું જણાય છે તે કાળે બાવદાર યથા શકે છે.

અરવિંદશિષ્ય :- કેવી રીતે ?

સંકરશિષ્ય :- જો મેં હેતુમાં સત્યત્વજુદિ યથા જાય છે તેમ ફળમાં પણ સત્યત્વજુદિ યથા જાય છે. તેથી જે દયામાં હેતુ, ફળ, ક્રિયા અને કારક વગેરેમાં સત્યત્વજુદિ યાચ છે તે દયામાં પ્રવૃત્તિ નિષ્ફળ જનતી નથી. તેથી પ્રપંચમાં માણસોને સુખ મળે છે, પણ સુખનું સાધન બાધ્ય ઘટું હોવાથી સુખ પણ બાધ્ય થાય છે. તેથી જો કે જગતમાં સ્થિરત્વજુદિ યાચ છે છતાં એ સ્થિરત્વ મિથ્યા છે એટલે કે બીજી દયામાં તે બાધ પામે છે.

અરવિંદશિષ્ય :- બાવદારિક પ્રપંચનો ધર્મ મિથ્યાત્વ પણ બાવદારિક છે.

સંકરશિષ્ય :- પ્રપંચનું વાસ્તવ સ્વરૂપ જલ છે, તેનું બાવદારિક સ્વરૂપ કે જે હૈતની બાવનાવાળું છે તે મિથ્યા છે. તેથી જલના સાદાકારથી જલમાં તો મિથ્યાત્વ સદિત પ્રપંચનો બાધ થાય છે, પરંતુ પ્રપંચમાં મિથ્યાત્વનો નિલય થાય છે. જલગાનથી પ્રપંચનો નાશ થતો નથી પણ પ્રપંચનું સાચું સ્વરૂપ સમજાય છે. જે પ્રપંચ સામાન્ય દૃષ્ટિથી અનુભવમાં આવે છે

તે પારમાર્થિક રીતે સત્ય નથી. સ્વપ્નમાં ધણું દેખાય છે તે બંધ આંખવાળા માટે છે. આંખ ખુલે તો પોતે જ છે. તેમ જગતમાં જ્ઞાન થાય તો પોતે જ છે. Ultimate unity never clashes with apparent multiplicity.

અરવિંદશિષ્ય :- પ્રપંચની સ્થિરતાની બાબતમાં મત લેવા માડો તો બહુમતિ મારા પક્ષમાં રહેશે. આજ જે વસ્તુનો અનુભવ મેં કર્યો તે જ વસ્તુનો અનુભવ હું કાલે પણ કરું છું.

શંકરશિષ્ય :- સ્વપ્ન અને જગત બન્ને દશાના વિષયો પોતાની દશાથી જુદી દશામાં બાધ પામે છે. તેનું જ્ઞાન પણ તેવું છે. પછી સ્વપ્નની વસ્તુ અને તેના અનુભવને મિથ્યા માનવા અને જગત દશાની વસ્તુને સ્થિર માનવી એ બગબગ નથી.

અરવિંદશિષ્ય :- સ્વપ્નની પ્રત્યભિજ્ઞાનો બાધ સૌના અનુભવમાં આવે છે. તેવી રીતે જગતની પ્રત્યભિજ્ઞાનો બાધ સૌના અનુભવમાં આવતો નથી.

શંકરશિષ્ય :- હીક વાત કહી, તો પણ તે કાળે બાધ્યત્વનો અભાવ તો બન્ને દશામાં સમાન છે. તેમ ન હોય તો અને સ્વપ્નકાળે જે સ્વપ્ન બાધ થાય તો તે વખતે તેવી જુદી ઉત્પન્ન થવી જોઈએ. તેમ થાય તો સ્વપ્નની સ્થિતિની તે વખતે હાનિ થાય. સ્વપ્નાનુ સ્વરૂપ જ એવું છે કે તે સ્વપ્નને વખતે બાધ પામે નહિ, તે વખતે સાચા જેવું દેખાય અને ખીજી અવસ્થામાં તેના બાધ થાય, તેથી બધા દ્રવ્યના અનુભવ, તેનું સ્મરણ, અને તેની પ્રત્યભિજ્ઞા તે તે ક્ષેત્રમાં તે તે કાળે સ્થિર જેવા લાગે છે અને તે સ્થિર હોય તેવી રીતે જુદી પ્રકૃતિ કરે છે. ખીજી અવસ્થાના અનુભવથી જોતા તે, બાધ્ય થઈ જાય છે અને અસ્થિર એવી ખાતી થાય છે.

અરવિંદશિષ્ય :- મેં કહેલી વાત પણ તમે બૂલી જાઓ છો. સ્વપ્ન તો જગત થતાં મિથ્યા છે એવું નહીં થઈ જાય છે પણ જગતનો એવો બાધ કાર્ષના અનુભવમાં આવેલ નથી તેથી તે બન્ને દશા વિલક્ષણ છે.

શંકરશિષ્ય :- મારો સિદ્ધાંત પણ તમે બૂલી જાઓ છો. સ્વપ્ન મિથ્યા છે. જતાં સ્વપ્ના વખતે તે જગત જેવું થઈ જાય છે અને આગલા દિવસના સ્વપ્નાથી વિલક્ષણ હોવા છતાં, તે વખતે અબાધ્ય રહે છે, એ બાબતનું જ્ઞાન

‘મે’ તમને કહ્યું તે કેમ વિચરી જાઓ છો ? તે જ પ્રમાણે જામત પેણુ સિધર નથી. તેમાં પણ સ્વપ્નની માફક જ ભ્રાંતિ ઉત્પન્ન થાય છે. એક વખત એક જગ્યાએ એક ઓરડામાં મને એક ગિલાડી આવી તેને બહાર કાઢવા માટે ઘરઘણીએ એક ખાગણ ઉઘાડ્યું. તે ઓરડામાં એક અરિસો હતો. પીગળીની બસીનો પ્રકાશ હતો, તેથી તે ગિલાડીને તે અરિસામાં એક મોટો ઓરડો દેખાયો તે ઓરડામાં જવા માટે ગિલાડીએ ફલગ મારી પણ તેનું માથું તે અરિસામાં ભટકાયું. તેને તે વખતે તેની બૂલની ખબર પડી અને પછી પુછ્યા બાબતોમાંથી બહાર ચાલી ગઇ. હવે આંદોષ જોઇએ તો અરિસામાં ગિલાડીએ જોમેસો ઓરડો ભગવને બતાવેલો નહોતો, કોઇ કડીઆએ બતાવેલો નહોતો, ખીજે કોઇ માણસે બતાવેલો નહોતો છતાં તે ગિલાડીને સાચો દેખાતો હતો. તે જ પ્રમાણે બૂલની દશામાં અરિસર વસ્તુ થોડી વાર સિધર જેવી લાગે છે.

અવિદ્યિય :—તો પછી જામતમાં શું સિધર છે ?

શંકરશિષ્ય :—જામત પ્રપંચનું અધિષ્ઠાન (સત્) એ જામત પ્રપંચનું વાસ્તવ સ્વરૂપ છે, તે એક જીવન વાસ્તવ સ્વરૂપ છે, તે નિત્ય પ્રાપ્ત છે.

પ્રપંચની પ્રાપ્તિ એ એક ભ્રમ છે તેમ બહુ નિત્ય પ્રાપ્ત છે તેની

મિત્ર એ એક ભ્રમ છે તે ભ્રાંતિ દૂર કરવા માટે આત્મજ્ઞાનની જરૂર છે.

નિત્ય પ્રાપ્ત બહુની પ્રાપ્તિમાં જ્ઞાનથી ભિન્ન સાધનની અગત્ય નથી. જેમ

વર્ષાકાળે અંતમાં મેઘનું કામ વર્ષ રહેતાં મેઘ નિવૃત્ત થઇ જાય છે તેમ

બુદ્ધિની શુદ્ધિ દ્વારા વિવિધિયા, વૈગમ્ય, અને-ગુણભિત્તિ ઉત્પન્ન થાય, તેનાથી

જે જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે તેનાથી જીવ કૃતૃત્વ યાય છે. સંસારદશામાં બહુ

અનાવૃત્ત અનુભવમાં આવતું નથી. સંસારદશા એ જ અવિદ્યા છે. શ્રીમદ્

ભાગવતના દશમસ્કંધમાં કહેલું છે કે ‘કેલનું જ્ઞાન એવું હતું કે જ્યાં જો ન

હોય ત્યાં જો દેખે. જ્યાં દેવની વાતો અને દેવતા વિચારનું જોર હોય ત્યાં

જીવ અને બહુનો પ્રત્યક્ષ અભેદ અનુભવમાં આવતો નથી. તેથી સંસાર-

દશામાં બહુ અને તેનું જ્ઞાન અપરોક્ષ થાય નહિ. અપવાદ તરીકે શ્રી ગમુખ્ય

પદમહંસ જેવા અવેશીત યુદ્ધથી હોય અને કૃષ્ણ મનનમાં અસંભાવના

વિગેરે ન હોય તો તેમને મહાવાક્યના ઉપદેશથી અપ્રતિબદ્ધ અજ્ઞાન યાય છે.

અરવિંદશિષ્ય :- તમાર્ગ દાઓ પણ જામત દશામાં જ આવેલાં છે અને તે દશાને તો મિથ્યા માનો છે ?

શંકરશિષ્ય :- રજંતુમાં સર્પ ઉત્પન્ન થતો નથી પણ સર્પનો જન્મ ઉત્પન્ન થાય છે, તેમ જલમાં જગત ઉત્પન્ન થતું નથી અને યમું નથી પણ જગતનો જન્મ ઉત્પન્ન થાય છે, શાસ્ત્ર પણ જગતની અંદર છે, જનાં, જેમ સ્વપ્નનો સિંદ્ધ મિથ્યા હોવા છતાં તેની ખીટથી મિથ્યા સ્વપ્નપ્રપંચનો નાશ થાય છે તેમ આગમશાસ્ત્ર મિથ્યા હોવા છતાં જામત વગેરે કૈતનો નાશ કરે છે, આગમનું કામ અધ્યાસને હાલવાનું છે, આત્માનો પ્રકાશ તો આત્માની સત્તાથી થાય છે.

અરવિંદશિષ્ય :- આત્માનો પ્રકાશ કેની પાસે થાય છે ?

શંકરશિષ્ય :- આત્મા અવેદ્ય હોવા છતાં અપરેક્ષ્ય અનુભવને મોગ્ય થાય તેને જ આત્માનું સ્વપ્રકાશત્વ કહે છે. વેદાન્તના પ્રસિદ્ધ મંત્ર 'ચિત્સુખી માં તેતુ' પ્રમાણ આપેલું છે.

અરવિંદશિષ્ય :- નમે તો જીવને જ મિથ્યા માનો છે તો અનુભવ કેને થાય ? શ્રી અરવિંદ કહે છે શંકરાચાર્યના માર્ગમાં તો જીવ જ રહેતો નથી તો મોક્ષ કેનો થાય તે સમજાતું નથી.

શંકરશિષ્ય :- જીવ જે સ્વરૂપથી મિથ્યા હોય તો તત્ત્વજ્ઞાનથી તે જીવની નિવૃત્તિ થતાં મોક્ષનો અભાવ થઈ જાય; પણ ઉપાધિભેદથી બંધ અને મોક્ષની વ્યવસ્થા જની શકે છે. શુદ્ધ આત્મા જે અવિદ્યાનો કદપચ્છ હોય તો મોક્ષમાં પણ સંસાર થવો જોઈએ, તેથી અવિદ્યા-ઉપદિત આત્મા સંસારનો કદપચ્છ છે, જેની વૃત્તિ-ઉપદિત ચેતનમાં સર્વ સંસાર વગેરે અધ્યસ્ત છે તેને સંસાર પ્રતીત થાય છે, જીજ્ઞાસે નહિ, તેથી જેવી વૃત્તિ તેવી સૃષ્ટિ જાણાય છે, દરેક જીવ વાસ્તવમાં અક્ષરસ્વરૂપ છે પણ જ્યારે વૃત્તિ અજ્ઞાકાર ન થાય ત્યારે તે જીવ ખીજી રીતે પોતે મોટા થવા ઇચ્છે છે, લોકમાં કીર્તિ મળે તો કીક, ટાઇ પોતાનાં વખાણુ કરે તો કીક એમ માની તેવી જાતની મોટાઇ લેવા ઇચ્છે છે..

એ અધ્ય ઉપાધિ-ભેદ છે. એ ખોટી રીતે મોટાઈ લેવાની વૃત્તિ છે, જેવી વસ્તુ હોય તેવી વૃત્તિ થવી જોઈએ. અજ્ઞાકાર વૃત્તિ વગર ખરી

વિજ્ઞતા સમજાતી નથી દેવેનું જ્ઞાન આવરણરૂપ છે અઠાતમેાચર વૃત્તિ હોય અને અધ્યાપિત અર્થને જાણે તે જ આવરણરૂપ કરે છે.

અર્ગવિદશિષ્ય -સ્વપ્નુ તો જાગ્રત મર્તા તરત જ જાગતું રહે છે જાગ્રત એવી રીતે જાગતું રહેતું નથી, એ જાગ્રતમાં તમારો પ્રુષાસો મને બરાબર સમજાતો નથી

સકરશિષ્ય -જાગ્રતમાં જો મરણપર પુરુષાર્થ થાય તો જાગ્રત પણ ક્ષણ લાગુર લાગે

અર્ગવિદશિષ્ય -તો પછી મહાત્મા પુરો જાગ્રતે પ્રકાશાન કેમ આપતા નથી ?

સકરશિષ્ય -એક વખત મેં એક સાસુને કહ્યું કે તમે તમારી વહુને કેમ કામ સોપતાં નથી અને મોઝી ઉમરે તમે બધું કાંઈ કરવા કેમ લાગો છો? તેના જવાબમાં સાસુએ કહ્યું કે ' હજી વહુનું મન પીપરમાં બંધ રહે છે તેને જ્યારે એમ લાગશે કે મારું ઘર એ જ તેનું સાચું ઘર છે ત્યારે તે પોતે જ તેવી રીતે વર્તશે ' એવી જ રીતે જેને સંસારના દલિલ ભાષાનું સુખ મળે છે તેમને મહાત્માઓ ઉપદેશ આપતા નથી અને આપે તો તેમને

૧ નથી વ્યાવહારિક દૃષ્ટિથી તરત મળતું નથી, પણ ઉલટું જાણે વધે
વા ક્ષમરૂપ મિથ્યા વસ્તુની નિવૃત્તિ કરવામાં અધિષ્ઠાનનું જ્ઞાન જરૂરી વસ્તુની નિવૃત્તિ અને અધિષ્ઠાનનું જ્ઞાન બંને એક સાથે થાય છે.

અધિષ્ઠાનનું જ્ઞાન એ જ અધિષ્ઠાનની નિવૃત્તિ સમજવાની છે તેમાં અભિમાન નથી પડે. કહે કે હું મારી છું તેમાં અભિમાન નથી લાકડામાં રહેલું અગ્નિ જેમ માંસ વગેરેને બાળીને પોતાને એટલે લાકડાને પણ જાળે છે તેમ અખડાકાર વૃત્તિમાં આવડે એટલું પ્રકાશ સમૂળ સંસારને નિવૃત્ત કરી વૃત્તિને પણ નિવૃત્ત કરે છે કદિપતની નિવૃત્તિ અધિષ્ઠાનરૂપ થાય છે એટલે કે સંવિધાસ અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ આત્મરૂપ છે ઘટપટની મારફત અજ્ઞાન એવી દાર્દ્ર લાગરૂપ વસ્તુ નથી આત્માનો અધિષ્ઠાન એને જ કસ્તિપત અધિષ્ઠાન કહે છે જ્યારે આત્માનો વિચાર બરાબર થાય ત્યારે અપેક્ષા જ્ઞાન થાય છે અને અપેક્ષા અજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ એ જ અપેક્ષાપૂર્ણ છે, તેને જ મોક્ષ કહે છે, તે પરમ જ્ઞાનની સાચી અધ્યાત્મ દશા છે (અપૂર્ણ)

સ્વા. સમિચ્છદાનંદજ્ઞે પત્રબોધ

(અ. સૌ. શાન્તાએન દેસાઈ ઉપરના પત્રોમાંથી)

(૧)

છોટાઉદેપુર

તા. ૩૧-૧-૨૪

“મારું કાઈ મળતાં તમારાં નયનમાંથી અશ્રુ (પ્રેમનાં) ઢળી પડ્યાં હતાં, તેમ જ તમારો પત્ર મળતાં જો કે આ શરીર અતિ સખત હૃદયનું છે, છતાં આમુક ઉદ્ધારો વસિતાં અને એનો પ્રત્યુત્તર સખતાં આ શરીરની પશુ વાત્સલ્યભાવથી એ જ સ્થિતિ થઈ હતી. પ્રકૃતિનો એ સ્વભાવ છે કે થયેલા ધા પ્રમાણે જ પ્રતિધોષ થાય છે. આ તમામ બાબો ક્ષણિક છે; હશે. એમાં તમારે કે મારે તાદાત્મ્ય કરવાનું નથી, પરંતુ આપણા સત્પ્રસાદી થાને જ્ઞાન સ્વરૂપે જ રહેવાનું છે. યાને અસંગ છીએ જ એ બૂલાવું ન જોઈએ.

પ્રકૃતિના સારા યા માદા તમામ બાબો બૂલવાના છે. અને આપણા હિંદુધર્મના પુનર્જન્મનો સિદ્ધાન્ત લેતાં, આ જન્મના યા અનેક જન્મના આવા આપણા અનેક બનાવો ભૂલે જ આપણી એટલે મનની શાંત સ્થિતિ નળવાઈ છે મટિ ભૂલતાં શીખે. યનિવારે તમારે ત્યાં આવવાનો લાસ થયો યા રવિવારે સવારે મારાં તમેને દર્શન થયાં હતાં એ તમામ તમારી વૃત્તિનાં જ દરમો, “શીલુ” કાંઈ નહિ કે જે તમેને દૈતજાનમાં અથડાવે છે.

પ્રેમ એ જ પરમાત્માનું સ્વરૂપ છે અને તેને દેશના અન્તર સાથે જરા પણ સંબંધ નથી, કારણ કે એ એક જ અને સચરાચર (ગગનવત્) વ્યાપ્ત છે. મટિ જે પ્રેમ જ છે તો હું તમેને બૂલીશ અને તેમ ન થવા યાચના કરવી એ પણ શા ખાતર જોઈએ ? તમે બાદ અને અમે વૃદ્ધ; એમાં વૃદ્ધ એ પણ તમારી કલ્પના, એ તમામની પર જઈ અખંડ સમુદ્રમાં દુખો, જેમ નહીં સમુદ્રમાં મળે તેમ કે જ્યાં દૈતનો લેશ પણ ભાવ નથી, બાકી તો “યાદશી બાવના તાદશી સિદ્ધિ.” હું અને સ્વામીજી કયાં તમારા સંબંધી (વ્યવહારથી હો) હતાં છતાં કેમ મળ્યા, એ તમારી બાવમયી વૃત્તિનું કૃત્ય; એટલે પ્રેમભાવ હશે તો અનેક વખત સંબંધી મળાશે. મેં તમેને કહી દીધું છે કે હું કાંઈ દરતો હોઉં તો (વસ્તવ: તો નહિ જ)

ઠાણ ખીજ માટે નહિ પરંતુ મારા પોતા માટે જ છે. એટલે એમાં તમારે આસાર માનવાનો હોય જ શાનો ? અને ઠાણ કેને ક્રીણી-અક્રીણી માને ? ઠારણ આ અધો એકનો જ વિશ્વાસ તેમા હું તમે એ તો માત્ર વાણી-વિવાસ !... . . . પૈસા તો માત્ર માટીનું ખીણું જ સ્વરૂપ છે. માત્ર બેવહાર પૂરતી જ તેની કીમત છે, તો તેને વિચારવ ત થઇ ન્યાહા મહત્તા ન આપશો. દરથ માથાવી ઠાણ પણ ચીજને મહત્તા આપવી એ સ્વપ્નને મહત્તા આપવા જેવું છે. પરમાત્માએ પ્રાણધયોગે જે સ્થિતિમાં રાખેને મહેલમા અને ગરીબને જૂ પડામા રાખ્યા છે, તે સ્થિતિમાં આનદી રહેતા શીખવું. વર્તમાનમાં વર્ત્યો જયુ. ભૂત બનિધ્યને ઠલ્પના થાને મિથ્યા માનવાં શાનીએનો ખાસ આ બોધ છે—

“ભૂત મિથ્યા, ભવિધ્ય ઠલ્પના, વર્તમાનમાં વર્ત્યો બા.”

તમાગે શાની શુદ્ધેવના વચનાનુસાર જ શુદ્ધ દત્તને રહતા ચિત્તને બોધ છે.

जन्ममृत्यु न ते चित्त बन्धमोक्षौ शुभाशुभौ ।

कथं रोदिषि रे वत्स नामरूप न ते न मे ॥

અવધૂત ગીતા અ. ૧-૧૭.

મતલબ શાનીઓ માત્રનો અનુભવ એક જ છે માત્ર તેમના શબ્દોમાં વિશ્વાસ બેધએ અને પછી તેનું દલીલરણ કરવું બેધએ, તો જ સ્વરૂપસ્થિતિ થાય એ જ અમારી તો ધમ્મજ અને પ્રશુ પાસે પ્રાર્થના છે.

તમામ શાનીઓ અને શાઓ પુઠારી પુઠારીને કહી ગયા છે કે —

(૧) ક્ષતે જ્ઞાનાન્ ન મુક્તિઃ ।

(૨) મિચતે હૃદયગ્રન્થિઃ છિન્નતે સર્થ સંશયઃ ।

क्षीयन्ते चास्य कर्माणि तस्मिन् दृष्टે परावरे ॥

શુંકે ઉપનિષદ.

(૩) જ્ઞાન વિના મુક્તિ કયા ચે નથી, બેબે વેદપુરાણે કથી,

ગગન પેરે જે દૃષ્ટિ બાય, મુક્તિ પદારથ ત્યાંથી ન પાય.

‘વસિષ્ઠસાગ ગીતા પ્ર ૩-૧૮.

જેવા તમામ સ્નેહીઓને એ જ કહીએ છીએ અને આખરે સુધી કહેશું. અમારું તો અંતર બહાર એક જ છે તમેએ હું તમારા સ બધામા આવ્યો ત્યારથી આજ સુધી અને સ્વામીજીની તમેએ પ્રેમભાવથી સેવા કરી તેની પ્રશંસા કરવાનું કાળ તમારી પ્રશાંત કંવા કે તમેને સારું લગાડવા ખાતર નથી પડતું તેમાં તમારું શ્રેય ગ્રહેતું છે અને તેથી તેમાં વૃદ્ધિ અને દૃઢતા થાય ફેટલા ખાતર જ છે. પ્રભુ તમે બધાને તેમાં સ્થિત ગણી ઉત્તરેણ તમા વૃદ્ધિ કરે એટલી જ અમારી તો પ્રાર્થના સાધુઓ તો માત્ર પ્રેમના જ પૂજારી હોય છે. તેને કોઈ પણ અમુક ક્રિયા તરફ લક્ષ જ હોતું નથી તેથી તમેએ મારા તેમ જ સ્વામિજી માટે બિદ્યા લઈ પગલે રૂગતા ગાડી ન મળાવી એ લક્ષ જ રાતું હોય ? મારે તે માટે જરા પળ મનમાં લાવવું જ નહિ.

મુક્તિ કે અપ્પડ શાન્તિ એ કામ બાલ કે લાવવાની વસ્તુ નથી એટલે એ તો તમારું પોતાનું સ્વરૂપ જ છે. માત્ર કામચલાણની પેઠે વસ્તુ બૂલાણી છે તેને યાદ જ કરવાની છે અને એ જ શબ્દો સ્વામિજીએ તમેને ગોપાગેટ રેશને કહ્યા હતા. એથી જ “ પદ્મપાતરહિત અનુભવપ્રકાશ ”માં સ્વામીજી વિશુદ્ધાનદજી યાને કાલી કમનીવાળાએ કેહેલાવે કહ્યું છે કે — “ વસ્તુમાં કર્તવ્ય કોઈ જ નથી, માત્ર જાણવાનું છે ” એરકેયોલાનું ચૂર્ણ મોકલ્યું તેની માત્રા અને અનુપાત તો લખ્યું જ નહિ આ પણ શવરીએ પ્રભુને પ્રેમના આવેશમાં દેખા છેાલી તેની જાત જ ખવગવવા જેવું થયું. સ્વામિજી પાસે પણ એ ચૂર્ણ હતું. અને સ્વામિજી પોતે સ્વૃલથી તેમ જ સ્વદ્ભથી તમામ રીતે વૈદ્ય જ છે, તેથી તેનો મને તો બહુ ઉપયોગ થાય છે. અહીં તો તું આવ્યો ત્યારથી હિમાલય જેવી ઠંડી યાને હિમ જ પડે છે વચમાં માત્ર એ એક રોજ શાન્તિ હતી ફરી પાછી તેની તે સ્થિતિ શરૂ થઈ છે, અમને તો તમામ સ્થિતિમાં શ્રી ગુરૂપાધી મોજ જ છે.

તમારી વૃત્તિ પત્ર લખવામાં તે સારો લખાણો હોય તોજ મોકલવામાં, નહિતર તે કાઢી નાખવાની રહે છે એ તમેને તમારી વૃત્તિ છેતરે છે. કારણ કે તમારી વૃત્તિમાં તેમ કરવામાં “ હું દુઃખીઆ કેમ ગણાઉં તે ગ્રહે છે તે છે. ” મારે તેને ન ગણકારતા સારાનરસાનેા જાત કહાડી નાખી જેમ સૂરી

આવે તેમ જ સખી નાંખવાની દેવ પાડવી. આમ કરતાં કરતા જુદિદિનના ફાંદામાંથી છૂટારો અને કાઈ દિવસ પત્ર લખનાં ચારો લખાયો છે કે નહિ તેવો ખ્યાલ જ કરતા નથી અને સહેજ જ્વભાવથી જ જેમ આવે તેમ પસડાયે જ નહીંએ છીએ અને તેના પરિણામે અને જોષ્ટએ છીએ કે અમારા ગુરૂ તેના પ્રેમ અને છે. તો તેમ તમો પણ દેવ પાડો, આ સખી તમોએ પત્ર લખવામાં દીધા કરી તેના કપડાંરૂપે નથી પરંતુ તમારી થતી બૂધ થાને ખાતજ આદત સુખરાવવા જ છે..... તમોને વેદાંત પ્રક્રિયા માટે સંશય રહ્યા કરે છે તેને માટે "શુદ્ધચુક્ત લક્ષુભાઈનું જીવનચરિત્ર" પરમ-હંસ પ્રકાશનદલ કે જોઓ તેમના શિષ્ય છે તેમણે લખ્યું છે કે તેના પાન ૮૮ ઉપર એ મહાત્માએ ગ. ત્રિપુમલકરભાઈ ઉપર ભેળમામથી તા ૨૮-૧-૧૯૦૦ ના રોજ પત્ર લખ્યો છે તે જોશો, અને ખાસ વિચારશો આજ વેદાંત પ્રક્રિયાનાં થાને યાનપોતનાં જણ જ પત્રધિવાં છે .. ..

તમારા પરમાત્મામાં, સચ્ચિદાનંદના સપ્રેમ નામપણુરમરણુ

(૨)

અમદાવાદ

તા. ૨૮-૪-૩૪

મ. સૌ. યાન્તા ઉદે મીરાં,

તમારો તા. ૨૨ નો પત્ર મળ્યો પ્રજુકૃપાથી ઘેર આજ્યા હશે. સેવા એતો તમારો ધર્મ જ છે, તેમાં હવે શરીરથી સંપન્ન થવાથી તેમા ઉન્નતિ થશે એમ માનતુ તેમા જેટલી નિષ્કામના સેવાય તેટલું ઉત્તમ ફલ છે એ ન બૂલતાં. આ શરીરનું માનસ જ એવું છે તેનાથી જુરા પણ વિશેષ સદન ચર્ચ કરતો જ નથી, અને એટલા જ કારણસર ત્યાંથી નીકળી જવાનો નિર્ણય થયો હતો, તેમાં તમારા પ્રેમોદ્ભાવથી મુક્તતવી આપેલું, પરંતુ તેનો પણ ઉલ્લેખન કરવાનો પ્રસંગ આવતાં નિર્ણય ગુતર્માં અમલમાં મૂકવા જરૂર પડી, તેમાં તમો જરા પણ કારણભૂત નથી, માટે તમારે તે બદલ જરા પણ અકર્ષણવિદ્ય કે ક્ષોભ કરવા આવશ્યકતા નથી. ઉલટી તમારા તરફથી તો હેવટ સુધી પ્રેમથી સેવા થયેલી તેનું મહણુ કરાયું છે, મે હવે અમદાવાદ કે બીજે કયાંય પણ કેટલો સમય રહેવું એનો

‘નિર્ણય કરવા ધાયું’ જ નથી. પરંતુ “વર્તમાનમાં જ વર્ત્યું જવા” હવે વિચાર છે. એટલે પ્રારબ્ધજોષ એ જ રીતે ગુરૂપાથી વીતશે. બાકી તો ‘હરીચ્છા જલીવસી.’

તમેને આપરેશનમાં અને ધા રૂઝાતાં સુધીમાં, બીજા દર્દીઓની પેટે જ્યારે વ્યથા ન થઈ તેનું કારણ તમારી ગુરુ અને પ્રભુ પર શ્રદ્ધા તો ખરીજ પરંતુ તેની સાથે તમારા અવ્યાયના યોગે, છજ્જાપર કાણુ આવવાનું કારણ પણ ખરું. પ્રભુ તેના ભક્તોને તમામ રીતે સહાય થાય છે જ એ અમારી તો પૂર્ણ ગાન્યતા અને અનુભવ છે. મસ્તબાલનું:—

“ગુજારે જે શિરે તારે જગતનો નાથ તે રહેજે.”

એ પદ અને તેની એક એક કડી મને તો અધ્યાત્મ અધ્યાત્મીઓને વિશે નિવારવા રસાયન સમાન લાગે છે. ભુઓ:—

“રહી નિમોહી શાન્તિથી રહે એ સુખ મોહું છે;

જગત વાણગરીના તું બધા હલબલ જવા દેજે.”

મસ્તબાલ.

*
ત્યાગનો અર્થ “મમત્વનો ત્યાગ” જ કરવાનું કહી બૂલશે નહિ. એમાં જે બૂલ ચશે તો મોટી થાપ જાશે. અમારો એ જલ્લનો ખાસ અનુભવ છે. વિશેષ ટાળવા શરુનો અને, સન્તોના બોધનો જ આશ્રય લેવો એ જ ઉત્તમ ધંધાજ છે. છતાં કોઈ બાજતમાં મન રસતો ન કહાડી રાકવું હોય તો ગુરુ અગર જ્ઞાની કે જેમાં તમેને શ્રદ્ધા હોય તેની પાસે હલ્ય ખોવી તેનું તુલ નિવારણ કરવા બૂલવું નહિ. તેમાં ચરમ રાખશે તો ખોટ ખાશે.

*
તમારા, પરમાત્મામાં સમ્વિદાનંદના સપ્રેમ નારાયણસ્મરણ.

(૩)

‘ૐ’
નારાયણ !

જેતપોર, કાઠિયાવાડ
તા. ૨૫-૨-૪૨

તમારે તા. ૨૨ નો પત્ર મળ્યો. તમારા પિતાશ્રીની* તબિયત

* મહાત્મા ઝવેરભાઈ સુતરીઆના મુખ્ય શિષ્ય બી. બળવંતરાવ ર. દેસાઈ, વડોદરા.

બહુ લયડી છે જાણી મને બહુ ચિન્તા થાય છે, પ્રભુ એમને જગતના મુમુક્ષુ અને અનેક બીજા જીવોના મક્ષા ખાતર અને એવી બીજી અનેક શુભ પ્રવૃત્તિ ખાતર તદ્દુરસ્તી બહી જીવન ખૂબ લખાવે એવી પરમકૃપાળુ પરમાત્મા પાસે. પ્રાર્થના છે. મારાવતી એમની તબિયતના અગર પૂછશો..... એમનો તો મારા પર ખૂબ ઉપકારનો બોલો છે, કે જેનો બદલો આ ઘરીના ચામડાના તેમને લેડા કરી પહેગણું તો પણુ-એણુ છે. કારણકે પ. પ. પ્રમાણે સહજમનો સહવાસ તો મને બહુ જ થોડો સમય જ રહ્યો હતો. જ્યાં તેમની ઉપદેશપ્રણાલી પણુ બહુ જ ધીમી, પણુ બહુ (slowly) સચોટ થાને પાકી અને બિચારા બિચારી અલેક વા અજાતિવાદની અને દેવસ સાન યોગની જે (તે વખતે) અમારા જેવા ભુક્ષિ અને મહાહીન અને અતિ અંધાર ચિત્તવાળાથી શી રીતે અલગ થઈ શકે ? પરંતુ તેમની જ કૃપાએ તમારા પિતાશ્રી કે જેના પ્રત્યે મારે પાકો શુરભાવ જ છે તેમણે અમાર મારતર સાહેબનુ અભેદભાવ વા અજાતિવાદનું સાન ધણું વર્ષો સુધી અનેક પ્રકૃતિપ્રકૃતિથી દહાવી વ્યભારી પ્રકૃતિમાં અનેક દોષો હોવા છતાં પણુ મને ભાવ્ય કપોં એ એમનો ઉપકાર મારાથી થી રીતે વીસરાયા એમનો એ ઉપકાર મારા પર ન થયો હોત તો મારું મન કેટલું દુઃખી હોત એ કહી શકાતું નથી. એનો બદલો એ તો જો કે નિષ્કામ હોવાથી ઈચ્છે નહિ પરંતુ પરમાત્મા તેમને આપ્યા સિવાય રહે જ નહિ. બાકી માગ જેવા કંગાલથી તો શું થાય ? પ્રભુ એમને જીવનપ્રકૃતિમાંથી વિદેહપ્રકૃતિમાં વિરભાવે એમ પ્રભુ પાસે પ્રાર્થના છે. મારી હાલ કાંઈ પણુ માનસિક ઉન્નતિ કે રિશતિ હોય તે તેનું કારણ તમારા પિતાશ્રી જ છે.....તમે ધણું વળોડી પરમાત્મકૃપાથી આ રસ્તે કીક પડી ગયા હોવાથી અને શુર તથા શુરપત્ની કે જે પણુ સાની અને અનુભવી છે, તેનો સનત સહવાસ સેવતાં હોવાથી તમારે જરા પણુ ચિન્તા કંગાલી નથી; કારણ શુરુ કે જે અંતર્યામિ રૂપે સર્વના હૃદયમાં બેઠો છે એ તમારું હૃદય થાય જાણે છે અને એ મહાકવને જોઈએ તેનાં સાધનો

* મહાત્માશ્રી અવેશભાવે એમના શિષ્યો મારતર સાહેબને નામે યોગખતા.

• આ અને આવાં વાકયોમા, ધામરતા, દીનભાવ કે કંગાલિયત નહિ, પણુ સ્વામી સચ્ચિદાન દનાં આત્માશરણુભાવે શુરસક્તિ, તિરતિમાનપણું અને દેહાધ્યાન મમતો નાશ વરી આવે છે.

તમેને મેગરી જ આપે છે. વળી ગુરુપાત્રી તમારે ત્યાં સારા સારા સન્તો
સ્વા. શ્રી અદ્વૈતાનંદજી, સ્વા. શ્રી ગાધીવતીર્થજી અને જ્ઞાનસાધના આશ્રમ-
વાળા સ્વા. શ્રી સ્વયંજ્યોતિ તીર્થજી વિગેરેના સ્તુત્યમાગમનો પણ અવાર-
નવાર મત્સ્યજ્ઞ અને એમના લખાણ (ઉત્થાનમાં આવતા એમના ગ્રેરક લેખો)
થી સતત જોધ થતો હોવાથી અને અનેક સ્થાનીઓનાં સાગં અનુભવસિદ્ધ
પુસ્તકોનો તમારે ત્યાં સારો ભંડાર હોવાથી તમેને એનું સારું જ્ઞાન થયું છે,
અને કિતગતર થતું જ રહેશે એ નિર્વિવાદ છે.

તમારા પત્ર પરથી તમારી હાલની વ્યવહારિક સ્થિતિ તમેને વિશેષ-
કર અને ત્યાજ્ય જણાય છે એ તમારું મોટામાં મોટું અજ્ઞાન છે,
કારણ કે મસ્ત કંકારોએ કંથુ છે કે :—

- (૧) પૂરે હું વહી મઈ જો હરહાલમેં ખુશ હૈં,
મિલ ગયા માલ તો ઉસીમેં ખુશ હૈં;
ઉતર ગઈ ખાલ તો ઉસીમેં ખુશ હૈં.
- (૨) ગુજરે તે શિરે તારે જગતનો નાથ તે સહેજે;
ગણ્યું જે પ્યાડું પ્યારાએ અતિપ્યાડું ગણી લેજે.
- (૩) સુખદુઃખે સમે કૂટવા લામાલામોં જયાજયોં ।
- (૪) હામી ગુજરી તિમી ગુજરી, થુંહી વાહવાહ, બેઠી વાહ વાહ!
- (૫) સ્વપ્નાને મહંત્ત ગુ ?

તમાની હાલની સ્થિતિ જ ઘણી સારી છે. અને હાલના સમયે જ, એજ
સ્થિતિમાં અભ્યાસ કરવા જેવો છે, કારણ કે તેથી તમાનાથી સાધુસન્તોની
સેવા અને દુઃખી હોવાને સહાયતા કરી તમારી વૃત્તિને ખૂબ સાત્ત્વિક પોષણ
મળે છે. જો તમે નિવૃત્ત થઈ બેઝશો તો એ હાથ નહિ મળે તેથી તમેને
માનસિક દુઃખ યશે. માટે આવી વૃત્તિને જરા પણ પોષણ આપવું જ
નહિ. તમેને જ્યારે જ્યારે આ ભાવના-નિવૃત્ત થઈ એકાંતમાં રહેવાની
ભાવના બીકે ત્યારે તમારે મોગવાસિદ્ધ મહાગમાયણમાંથી નિર્વાણ પ્રકરણ
પૂર્વાર્ધમાં શિષ્યિષ્વજ્ઞ અને ચૂડાણનો સંવાદ છે તે વાંચીને ખૂબ મનન
કરવું. તેમાં ખોસ કરીને ચૂડાણ તેના પતિ શિષ્યિષ્વજ્ઞને કુંભકુનિનો વેધ

ધાન્ય કરી વનમા તરવબોધ કરે છે એમાં ત્યાં એ શું ?—એ વધારા રીતે ત્યાં તેણીએ પ્રબોધો છે એ ખૂબ વાંચી વિચારવાનું છે. મતલબ કે જાણ ત્યાગની ભાવના એ તો મોટું અજ્ઞાન છે, અને દેહાભિમાન વધારવાનું છે, કે જે સર્વ દુઃખનું મૂળ છે.

જાણી તો મહાત્માઓના નીચેનાં વચનોનો ખૂબ વિચાર કરવો.

(૧) એક શબ્દ ગુરુદેવકા, તાકા અર્નૌત વિચાર,
સુરવર મુનિવર થક ગયે, વેદ ન પામે પરિ,

(૨) મનોવૃત્તિ હોય પ્રાક્ષાકાર, કરતા આતમતત્ત્વ વિચાર,
અતિથે જ્ઞાનતબો અભ્યાસ, અહુ મમત્વવલ્લો તે નાશ.

(૩) મિથ્યે દ્વંદ્વમનિષ્ઠ દિગ્મતે સર્વ સંશયો ।
ક્ષીયન્તે ચાસ્યક્ષમાંજિ તસ્મિન્ દષ્ટે પરાયરે ॥

(૪) હો જા તું ચેલા ચેલા, મુસાફર !

જગત સરાઈ સમજ દે જાહુઈ,

જીસા દિ સુપનેકા ચેલા,—મુસાં

હો જા તું હલકા દિવાના દિલકા,

હરિગુરુ સંતકા ચેલા—મુસાં

સાગર હરદમ ગુરુગુરુ રટના,

છોટા સા મતર ચહેલા.—મુસાં

(૫) * વેદાન્ત છન્દાવલી 'માધી કાઇ પણ અષ્ટક મનમસ્ત જનાવે એ વાચનું ને વિચારવું.

(૬) મૈત્રી, કરુણા મુદિતા અને ઉપેક્ષાની ભાવના રાખીને વૃત્તિને સમ કરવોનો અભ્યાસ કરવો.

(૭) * 'ભક્તિભાસ્કર' 'માધી તરવજાનના ભાગમાથી છેવટનો જારમો વિચાર "કોઇ પણ જીવ દેખેને પાત્ર નયો" એ વખતો વખત વાંચી વિચારવો.

* ભક્તિભાસ્કર દિલી-વેદાન્ત છન્દાવલી—જીતા પ્રેસ, ગોરખપુર.

• 'ભક્તિભાસ્કર' કર્તાશ્રી. બળવન્તરાય ર. દેસાઈ વકીલ, રાજમહેશ્વરી, પડોડા

(૮) સાગર મહારાજાનાં દીવાને સાગરના પ્રથમ દરતરના પા. ૪૦૦ ઉપર 'મુખારક' નામનું લખન છે તે ગાયું.

(૯) અથવા યોગવાસિષ્ઠ મહાગ્રન્થમયુક્તા નિર્વાણ પ્રકરણ ઉત્તરાર્ધમાંથી સર્ગ ૫૯ મો, 'શુદ્ધ ચૈતન્યની સ્થિતતાનો ઉપાય' નામનો છે એ ખૂબ વાંચવો અને વિચારવો.

તમોએ મારી પાસેથી કાઢક પુસ્તક મંગાવ્યું, પણ હવે મારી પાસે તમારી લાયકેરીમાં ન હોય એવું એક પણ પુસ્તક તમોને જ્યાંદે ઉપયોગી થાય-તેવું નથી. આ પણ એક મોહ માને અમાની વૃત્તિ છે અને તેને પણ અંતે તો તિલાંજલિ આપવાની છે, કે ત્યારે જ નિરાલંબપદ સેવાશે.

તમારે બચ્ચાંએને મહાત્મા 'કબીરનું' નીચેનું પદ મ્હેડિ કગવી રાજ સ્વરમાં ગાઈ તમોને તેમ જ નાગમણ (અ. સૌ. ધાન્તાબહેનના પતિ) ને સંમળાવવા કહેવું.

ભજન

જૂલ્યો મન લમરણ તું કયાં જમ્યો, જમ્યો દિવસ ને રાત;
માયાના બાંધેલ પ્રાણીઆ, સમજ્યો નહિ શુદ્ધ વાત-જૂલ્યો.
કેનાં છોડ કેનાં વાછડ, કેનાં માથ ને બાપ;
અન્તકાળે જાવું એકલાં, સાથે પૂણ્ય ને પાપ.-જૂલ્યો.
જે ઘર નોખત વાગંતી, રૂડા છત્રીસ રાગ;
ખંડેર થઈ તે ખાલી પડ્યાં, કાળા બિંદે છે કાગ-જૂલ્યો.
બિલટી નદી પૂર બિતરી, જાવું પેલે રે પાર;
આગળ નીર નહિ મળે, જોઈએ તે લેજે હાર.-જૂલ્યો.
જીવને આશા રૂંગર જેવડી, મરવું ડગલાની હેઠ;
મોટા મોટા મરી ચાલીઆ, લાખો લખપતિ શેઠ.-જૂલ્યો.
કુંભ કાચો કાયા જાવરી, જોઈને કરો રે જતન;
વણસતાં વાર લાગે નહીં. રાખો રૂડું રતન.-જૂલ્યો.

*આ ભજન કબીરનો નામે ખીજ કાઢવું લખેલું દરો એમ એની લાખા ઉપરથી જણાય છે.—ત્રી

સતકર્મ સદૃવસ્તુ, વહોરને ઇશ્વર સમરણ સાથ,

કષીર જુહારીને નીસર્યો, લેણું સાહેબને હાય.—મૂલ્યો.

તમારી મોટામાં મોટી જૂવ એ છે કે તમાગ મનમાં જગતની સત્યતાની જાવના અને આપણું કુદૃષ્ટીજનો એટલે કે છોકરાં ઈશ્વરોએ વ્યવહારિક ઉચ્ચ કક્ષાએ પહોંચ્યાવાની જાવના મનમાંથી હટતી નથી, અને જગત જગત માત્ર સ્વપ્નવત જ છે એ યોગવાસિષ્ઠનો સત્ય સિદ્ધાન્ત તમાગ ગળા હેડે હિતગતો નથી અને સમજતો નથી, એટલે અમલમાં તે કયાંથી જ આવે ?

આ સંબંધમાં ચાનીઓ ઠોકી ઠોકીને કહે છે કે—

(૧) શુદ્ધ નિરંજનમેં હું જગ કલ્પિત, કયું ફરપૂત હો ગમાર ?

(૨) અધિક્કાન વિષે અધ્યસ્ત જગત,

“ જયું આકાશમેં દીસે નીલતા, જગત એસી વસ્ત રે. ”

(૩) જગ સુપનેરી ગાણ, સાધુ, જગ સુપનેરી ગાણ રે.

(૪) જગત સરાઈ સમજ લે જાડુઈ, નૈસા કિ સુપનેકા મેલા.

(૫) અસ્તિ, ભાતિ, પ્રિય રૂપમેં, નામરૂપ જન્મલ.

(૬) સુપન જગત હૈ એક રૈનકા, સુપનેસે કયું ડરે. વગેરે, વગેરે.

આ જ તે ખૂબ લખાણ—સહેજ સ્વભાવથી—અમારો પોતાનો અન્યોંચ દૃઢ કરવા; કોઇને બોધ કરવા ખાતર નહિ; તેમાં ત્યાજ્ય તે મારું અને માલો તે શુદ્ધનું માનવું—એ જ.

તમારા પરમાત્મામાં અભેદાવ્યાસી

મોહ બાવા

વા

પામલવા

સર્વેમ નારાયણસમરણ

(૪)

(હરિદોષ પત્ર) .

જેતપુર—હાદિવાવાડ

તા. ૨૭-૧૦-૪૩

તમારો તા. ૧૨-૧૭-૪૩ નો પત્ર મળ્યો હતો, જેનો પહોંચનો પત્ર પણ

મારી સમજ પ્રમાણે લખ્યો હતો. અમે તો સાચા બોલા અને સફા દિલના છીએ, અંદર તેવું જ બાહ્ય અમારું વર્તન સમુદાય હોય છે. “ દિલ સફા પ્રભુસે વફા, આનંદક નફા, ચિ. પ્રમોડ ” હવે પણ જેલવાળી છે ને ચંગેલામા છે; પ્રભુની છત્રદા બલવતી છે. આજ મુઠ્ઠી આવા કેદી-ઓને ઠાઠને મળવા પણ હેતા નહોતા, હમણાં એ માસથી તેનાં સગાં સંબંધીઓને દર મામે એક વખત મળવા દે છે એથી થોડી રાહતને સંતોષ થયો છે. પ્રભુ, એને અને બીજા નિઃપરાધી કેદીઓને જલદી છૂટકારો કરે તો સારું, પ્રભુ, સર્વને સદ્બુદ્ધિ આપે !

મને દોઢેક વર્ષથી લોહીના દખાણ (નોગમલથી નીચે) નો રોગ લાગ પડ્યો છે. અચાનક જ્યાં ને ત્યાં દુમંગે થઈ આવે છે, બેફામ બતાવી ચગીને પાડી નાખે છે અને ચગીના કાગોને ધન પણ વગાડીને પહોંચાડે છે. એ પણ પ્રભુધર્મજા ! હતા ગુરુચાન અને ગુરુપાથી મુખદુઃખને સમ કરું છું. બાકી આનંદ છે. ગુરુએ જે યોગવાસિષ્ઠ મહાગમાયણ જેવા મન્ય હાથમાં ન આપ્યો હોત તો આ મધી જામતનો નીવેડો ચાત નહિ, અને દુઃખી દુઃખી બની જવાત.....યાદ ઠગના સર્વ પ્રેમીઓને મારા સપ્રેમ નારાયણમગ્ન ! ! બાલજોષાણ ૫૦ વદાન !

તમામ પગમતમામા અભેદાબાસી
સન્નિધાનંદના સપ્રેમ આશીર્વાદ

૬૬

* શ્રી. પ્રમોદચંદ્ર, આની સન્નિધાનંદનો મોઢો પુત્ર, પૂતાનાં એક મોગી કંટ્રાક્ટર કંપનીમાં હન્ડનિયર તરીકે નોકરી કરે છે. અને કુલ રૂ. ૫૫૫૫૫ જેલવાળી થવાનો એને પ્રસંગ આજે હતો. સન્નિધાનંદના અગ્રીમન પછા પગી જ એ છત્રી રાજ્યેલ અતિમ સમયે એ પોતાના કુટુંબ પિતાપ્રીનાં દેહસ્થાન કે સેવા ન કરી શક્યો. —ત.તી.*

૫૨ લગભગ ૨૦૦ જેટલા નિજાંધી આવેલાં.—અલ્હાબાદ નજીક હસનપુર
 ગામમાં ખાસ ઠરીને મુસ્લીમોનાં ધરમાં તાવડી ૫૨ રોટલા શેકાતા હોય તે
 દરમ્યાન અધર હવામાં ઊડી શુભ થઈ જતા હતા. ઠોઠવાર આગનાં
 ઊમઠલાં થાય છે. આ ઉપદ્રવ ભૂતપ્રેતોના છે એમ મનાય છે.—જૂનાગઢના
 એક મહાંત જેતપુરના મંદિરના પીઠામાંથી પઠડાતાં ત્યાં ચકચાર જામી
 હતી.—દિલ્હીમાં કુંઠ સમયમાં દસ લાખ રૂપીઆને ખર્ચે પૂજા મોટા મઠ
 ચલાવે છે. જેનો વિધિ ૧૧ દિવસ ચાલશે, ૧૧૮૦ પડિતો એમાં રોકાશે
 ૬૦૦૦૦ ઘંટો પડેનો કુંઠ તથા વેદી જનાવવામાં વપરાશે.

આફ્રિકાના આહકોને વિનંતિ—આફ્રિકા જતાં પત્રો માટે હીસેખર
 જાનેવારી મહીનામાં પ્રતિજ્ઞા લેતા. ઉત્થાનના અંગે તો બધા આહકોને
 માટે નિયમિત રીતે રૂપાકમાં નાખ્યા હતા. જેમાંથી પ્રતિજ્ઞાને લીધે ત્રણેક
 પાછા આવ્યા હતા. ચાલુ અંક બધાને રવાના કર્યો છે. આહકોને વિનંતી છે
 કે જે પાછલા અંગે એમને ન મળ્યા હોય તેની કૃપા ઠરી ખજાર આપે કે
 જેથી બીજાવાર સિલકમાં હોય તો મોકલી આપવામાં આવે.—તારી

એક નવું ચુસ્તક !

અદ્વૈત જ્ઞાનનોકા

હમણાં જ છપાઈને બહાર પડ્યું છે, લાપા સાદી છતાં સચોટ છે;
 વૈદાન્તના સિદ્ધાન્તને બહુ સરળ રીતે સમજાવ્યો છે. તકની આંદીધૂંરી
 તો એમાં છે જ નહિ, એમ ઠહીએ તો પણ ચાલે. જિજ્ઞાસુનાં મદાભાંજન
 વધે, વૃત્તિ અન્તર્મુખ થઈ અખંડ આનંદમાં રમ્યા કરે, અને પ્રભુસિદ્ધા
 દ્વારા શ્રવણ મનન નિદિધ્યાસનમાં ઉપયોગી થાય એવું આ પુસ્તક શ્રુ
 સિદ્ધાન્ત સંવાદરૂપે લખાયું છે.

કોમલ આઠ આના — ચોરસે જ એક આના.

એ કરતાં બોહી પ્રતો વી. પી. ચી મોકલાશે નહિ.

પ્રગ્નપદ્મ: ઉત્થાન કાર્યાલય. હોટાહટેપર.

‘સસ્તુ’ સાહિત્ય’ એટલે ‘લિ’ચામાં લિ’ચુ’ સાહિત્ય’

કેટલાક ઉત્તમ ગ્રંથો

પુસ્તકલુ’ નામ

પૃષ્ઠ મૂલ્ય

સંપૂર્ણ મહાભારત-સાત ગ્રંથોમાં (સચિત્ર) ...	૫૨૦૮	૪૫-૦
મહાભારત શાંતિપર્વ-(છટક મળશે) ...	૮૫૬	૭-૮
માનસ રામાયણ-એ ગ્રંથોમાં, ૩૦ ચિત્રો ...	૧૪૦૦	૫-૪
હલસીકૃત રામાયણ-એ ગ્રંથોમાં ૩૬ ચિત્રો ...	૧૪૩૨	૭-૮
વાલ્મીકિ રામાયણ-એક ગ્રંથ, ૩૫ ચિત્રો ...	૧૫૨૮	૫-૮
શ્રીમદ્ભાગવત-એ ગ્રંથોમાં, આ. ૧૦ મી ૨૭ ચિત્રો	૧૩૪૪	૮-૦
ભગવતી (દેવી) ભાગવત આવૃત્તિ ૨ જી ...	૬૨૮	૬-૦
મનુસ્મૃતિ-(મૂળ શ્લોકો તથા સરળ ભાષાંતર)...	૬૪૦	૩-૦
ભક્તિયોગ-(સ્વામી વિવેકાનંદ) ...	૩૮૪	૧-૮
દાસબોધ-(સમર્થ રામદાસ સ્વામી) આવૃત્તિ ૩ જી	૬૪૮	૨-૦
આખ્યાનમાળા-૧ લો (૨૪ આખ્યાનો) ...	૭૦૮	૨-૪
” ” -૨ જો (૧૬ આખ્યાનો) ...	૭૨૦	૨-૦
મહાભારત મંજરી-મુદ્રાભારત વિશે ઉત્તમ ગ્રંથ	૭૮૪	૩-૦
શ્રીરામકૃષ્ણ પરમહંસદેવ-(વિસ્તૃત ચરિત્ર) ...	૬૦૮	૨-૮
શ્રી ચૈતન્ય મહાપ્રભુ-(ત્રણ ગ્રંથોમાં) ...	૧૫૬૬	૬-૮
તુકારામજી:-સંત તુકારામના મનન કરવા યોગ્ય અભિગોનો સંગ્રહ-મૂળ મરાઠીમાં ...	૧૨૦	૦-૫
તુકારામ ગાથા-ગ્રંથ ૧ લો સરળ અનુવાદ ...	૮૬૬	૨-૪
” ” -ગ્રંથ ૨ જો ” ” ...	૬૪૪	૨-૮
આર્યધર્મનીતિ ને આણક્યનીતિસાર-આ. ૫ મી	૨૦૮	૦-૮
મુખ્યધરનાકર-ધર્મનીતિનાં ૧૦૫ દર્શનો...	૩૦૦	૦-૧૨
વિષ્ણુસહસ્ર નામોવલિ દર્શન-(અર્ચ-વિવરણ સાથે)	૨૨૦	૦-૬
શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા-૧૮ મી આવૃત્તિ સરળ ભાષાંતર સાથે	૦-૭	

પાછળ જુઓ→

ઉપનિષદો-(૧૧૨)-એ મંથમાં ભાષાંતર

...૫૫૨ ૪-૦

તત્ત્વજ્ઞાનના ગ્રંથો

યોગવાસિષ્ઠ મહારામાયણ (દળદાર ૪-મથોના) ૧૬૦૮ ૧૨-૦

હત-પરશુરામ અર્થવા આત્મદર્શનયોગ ... ૩૫૦ ૨-૦

પાતંજલ યોગમૂત્ર-(સ્વામીવિવેકાનંદની દીકા સાથે) ૬૫૨ ૧-૦

જ્ઞાનયોગ-(જ્વામી વિવેકાનંદકૃત) ... ૨૩૬ ૦૨-૧૨

સંસારમાં મુખ ક્યાં છે ? વાં ૧૦ ગો ૧૦ સાદુકૃત ૧૮૦ ૧-૦

વેદિક વિનય-ખંડ ૧, ૨, ૩.
(૬૬૦ વેદમંત્રો ભાષાંતર વગેરે સાથે) } ... ૮૪૦ ૩-૧૨

હૃદયતરંગ અને બ્રાહ્મણની ગી-(પં. દેવશર્માના)
વિચારતરંગો તથા અથર્વવેદના બ્રહ્મગી } ... ૩૨૪ ૧-૦
મુક્તાનુ ભાષાંતર)

ઉપદેશસારસંગ્રહ-(મ. નિરવલ્લભરના વેદાનુક્રમ ઉપદેશો) ૩૮૪ ૧-૦

સ્વામી રામતીર્થના સદુપદેશો-અંથ ૧ લો ... ૫૬૪ ૨-૮

” ” ” -અંથ ૩ વો ... ૫૨૦ ૨-૮

સ્વામી વિવેકાનંદના ઉપદેશો-(ભાગ ૧-૨-૩) ૫૭૬ ૨-૪

” ” ” (ભાગ ૪-૫) ૧૦૦ ૨-૪

શ્રીજ્ઞાનેશ્વરી ભગવદ્ગીતા-(આવૃત્તિ ૭ મી)
ભાષાત્રીપિકાની ઉત્તમ દીકા સાથે) } ... ૮૮૮ ૪-૦

શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા-(પં. નીલકંઠની દીકા સાથે) ૬૭૬ ૧-૧૦

શ્રીપંચરત્નગીતા-(શ્રીધરી દીકા સાથે) ... ૬૦૦ ૧-૧૦

ઉપનિષદો છપાય છે. બીજા પુસ્તકોનું

વિગતવાર મુદ્રિત મળશે.

મળવાનું } સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય

દેકાણું } દ. બક્ષ સાહે, અમદાવાદ : કાવળાદેવીરાદ, મુબઈ-૨

અનુક્રમશિક્કા

લેખ	લેખક	પૃષ્ઠ
આત્મબાન (૧) ..	.. તંત્રી ..	...૫૬૮
અમાગી હોળી ...	.. શ્રી. પ્રવાસી સ્વપ્નદત્ત ..	...૫૫૦
શ્રી હાદિકોત્તમ ..	.. શ્રી. પ્રવાસી સ્વપ્નદત્ત ..	...૫૫૧
વિરાટની જ્યોત... ..	.. શ્રી. મૂળજીભાઈ પી. શાહ ..	...૫૫૩
આત્મવિશ્વાસ ...	.. સી. શ્રદ્ધાન્વિતા ..	...૫૫૪
આત્માનુભવ ..	.. શ્રી. દેશવલ્લભ અ. ઠાકર ..	...૫૫૬
બ્રહ્મનુત્ ..	.. શ્રી. રમણીક એ. મહેતા ..	...૫૬૮
પરમપુરુષાર્થ ..	.. શ્રી. શ્રી આદિતાનંદજી ..	...૫૮૨
શ્રી શ કરાચાર્યનો જ્ઞાનયોગ અને		
શ્રી અરવિંદનો ગૃહયોગ ..	.. શ્રી. શ્રી માધવનીચંદ ..	...૫૮૧
માનવશક્તિ અને મેચેરી ..	.. શ્રી. નાનાલાલ દેવરાંકર વેદ્ય ..	...૬૦૩
અન્યસ્તીકાર ..	.. ..	... ૬૧૩
પ્રસંગસ્તીકાર ..	.. તંત્રી ..	...૬૧૫

ઉત્થાનના નિયમો.

વાર્ષિક લવાજમ પોરટેજ સાથે હિંદમાં રૂ. ૪-૪-૦, હિંદ
૨ રૂ. ૬-૮-૦ એક અંકની કોમલ રૂ. ૦-૬-૦.

(૧) ઉત્થાનનું વર્ષ જુલાઈથી શરૂ થાય છે, અને લવાજમ
અગાઉથી જ લેવાય છે. (૨) વર્ષ વચ્ચે માફક થનારને પાછલા
જાહેર મોકલી અપાય છે. (૩) પત્રવ્યવહાર કરનારાઓએ જવાબ માટે
હમેશાં પૂરતી ટિકટો બીડવી; તે વિના ઉત્તર નહીં મળે. (૪) મ. એ.
થી નાણાં મોકલનારે કુપનમાં પોતાનું સરનામું તથા માફક નં. સ્પષ્ટ
અક્ષરે લખવાં. (૫) ઉત્થાન વડેદરામાં હપાય છે તે દર મહિનાની
તા. ૧૬મીએ પૂરતી કાળજીથી તપાસાઈ રવાના કરાય છે. (૬) અંક
ન મળે તો નમ્રદીકની ચો. એ. માં તપાસ કરવી; ત્યાર પછી માસ
આખર સુધીમાં લખનારને જ મળી શકશે. પાછળથી નિર્ણય લેવા
અપાયો. (૭) લેખ, લવાજમ, તથા માસિક સંબંધિત રકમો પત્ર-
વ્યવહાર નીચેને સરનામે જ કરવી.

પ્રબન્ધક 'ઉત્થાન'

જ્ઞાનસાધન આશ્રમ; હારાઉદેપુર

ॐ

नमो नारायणाय ।

ઉત્થાન

૨૧ ત્રીજી]

માર્ચ ૧૯૪૪-ફાગણ ૨૦૦૦

[અંક નવમો]

ईश्वरो गुरुरात्मेति मूर्तिभेदविभाजिने ।

व्योमग्रह क्याप्तदेहाय दक्षिणामूर्तये नमः ॥

ઈશ, સદ્ગુરુ ને આત્મા મૂર્તિભાવ વિભાજ બે;
વ્યોમ શા વ્યાપ્ત એવા એ, દક્ષિણામૂર્તિને નમું.

x

x

x

શ્રી સદ્ગુરુની કૃપા અને પ્રેરણાથી 'ઉત્થાન' પ્રકટ કરવાનું સાદસ
કર્તું અને એમના જ આશીર્વાદથી ત્રીજા વર્ષનો નવમો અંક પ્રકટ થાય છે.

x

x

x

વધામૂર્તિ અમે આગળ ચાલ્યા જઈએ છીએ—આપના અત્યાર સુધીના
સહકારના બળે, અને ભવિષ્યમાં એ સહકાર વધતો જશે એવી અદાના
ઉત્સાહે. આપણે આવશ્યકતાએ આપણે એવસ પ્રાપ્ત કરીએ એ
ભગવાન શ્રી કૃષ્ણજીને આપણને શ્રી. ભ. ગી. ના ત્રીજા અધ્યાયમાં મળેશે.
કલ્યાણમંત્ર ।

x

x

x

આત્મભાન

(૪)

ભગવાન સંકેતવાર્ધ " આત્મવોધ " નામના પ્રકરણમન્યના પહેલાં જ શ્લોકમાં ' આત્મચાન 'ના અધિકારી મુમુક્ષુનાં વિશેષણો આપતાં કહે છે કે:-

તપોમિઃ ક્ષીણવાપાતાં, શાન્તાતાં ચીત રાગિણામ ।

મુમુક્ષુણાપેક્ષાયમાત્મવોધો વિધીયતે ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ :- તપો વડે જેઓનાં પાપો ક્ષીણ થઈ ગયાં હોય, શાન્ત અને જેના રાગ વીતી ચૂકેલા હોય એવા મુમુક્ષુઓની અપેક્ષા કરીને એને માટે આ આત્મબોધનું વિધાન (યોજના) કરાય છે.

વેદાન્તના સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે આત્મસાક્ષાત્કાર, અહંસાક્ષાત્કાર, સ્વરૂપસ્થિતિ, કે અનુભવની આઠાક્ષિ સેવનારા નિરાશુઓ માટે આ શ્લોક વિચારવા જેવો છે. " હું મુમુક્ષુ છું " એવું યોક્તર્થ કે મનતા પહેલાં દગાર વાર પોતાના ચિત્તનો અધિકાર તપાસી નેવાનો છે. અંતરમાં પાપસંસ્કારના કીડા ખરબટા હોય, ચારિત્ર્યમાં એમના વખત જેવા રાગદ્વેષ છલકાઈ જતા હોય, અચાન્તિનો ઉઠળાટ હૈયાને વેંતોવી વસેલીને એનો શદ્દ ભણે મનમાં ઉન્માદ અને જીવનમાં અવ્યવસ્થા ઊભી કરી બધે ગળાડ કે માંધમ જમાવી બેસતો હોય, વિષયોમાં, વિષયીઓમાં અને વિષ જેવાં માનભોદમાં બધે આસક્તિ વધારી રાગદ્વેષની જાળ વણાતી જતી હોય, ત્યાં મુખી " આત્મચાન મેળવવું છે ", " મોક્ષ જોડએ જીએ ", " જન્મમરણ ટાળવા છે ", " ભગવાનનાં

દર્શન કરનાં છે ” “ સિદ્ધિઓ જોવી, મેળવવી કે અતાવીને ભગવાનને સિદ્ધ કરવા છે ”. આવી ગમે તેટલી શુભ અને શુદ્ધ ગણ્યાતી વાસનાઓ અંતરમાં ઊભી કરવી, એ તો દ્વંધમાં સોમય ઘોળીને પીવા જેવું છે. કેવળ શુભ વાસનાનાં શબ્દો બોલવાથી ચિત્ત શુદ્ધ થતું નથી. મનુષ્ય એ પાપસંસ્કાર અને એમાંથી થતાં સ્વાભાવિક પાપકર્મને બૂસી નાંખવા માટે ભગવાન શંકર કહે છે તેમ તપશ્ચર્યા થવી જોઈએ; તપશ્ચર્યા વિના શુદ્ધિ નથી; અને ભગવદ્-ગીતામાં શ્રી કૃષ્ણે ભગવાન પશ્ય કહે છે કે “ આ (ગીતાનું) જ્ઞાન અત-પરકાયને-તપશ્ચર્યાથી જોણે, મનમા-વાચા-કર્મણા શુદ્ધિ નથી મેળવી એવા-એને કહેવા જેવું પશ્ય નથી. ” (ભા. ગી. ૧૮-૬૭) અને કહેવા જેવું નથી તો પછી એ સાંજળીને એ પ્રમાણે જીવનસુધારણા તો થઈ જ શી રીતે શકે ?

પાપને પ્રેરણા કરનાર ચિત્તમાં રહેલા પાપસંસ્કાર છે; અને ત્યાં સુધી તપશ્ચર્યા એટલે નિષ્કામ કર્મ દ્વારા ચિત્તને ધોઈ ન નંખાય, ત્યાં સુધી એવા મહિન ચિત્તમાં આત્મજ્ઞાન તો શું પણ ભગવાનનું સ્મરણ પણ ટકતું નથી. ભગવદ્-ગીતાના ત્રીજા અધ્યાયના છત્રીસમા શ્લોકમાં ચિત્તશુદ્ધિ માટે મળતો અર્જુન પાપોચરણમાં પ્રેરણા કરાવનાર કારણને પૂછે છે, ત્યારે ભગવાન કહે છે કે રજોગુણ જ એની પ્રેરણા કરાવે છે. રજોગુણ એનું ઉદ્ભવસ્થાન છે; એ રજોગુણમાંથી કાગકોષ ઉપજે છે, અને એ એવા તો ખાઉધરા અને મદાપાપી છે કે એને જ શું શનુ સ્મરજન.

એ કાગ એટલે અંતરમાં રહેલી, સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મપણે જામી બેઠેલી ગણિત વાસના છે. એ વાસનાના ત્રણ પ્રકાર શાસ્ત્રમાં વર્ણવ્યા છે. બ્રહ્મવિદ્યાના આદ્ય આચાર્યસમ્મ મહર્ષિ વસિષ્ઠ ભગવાન ગમચંદ્રજીને ઉપદેશ આપતી વખતે ‘ યોગવાસિષ્ઠ રામાયણ ’માં એનું વર્ગીકરણ કરે છે અને મોક્ષ મેળવવામાં એમને મુખ્ય પ્રતિબંધક તરીકે ગણે છે. એ વાસના ત્રણ પ્રકારની છે.

(૧) લોભવાસના, (૨) શાસ્ત્રવાસના અને (૩) દેહવાસના. આ ત્રણે વાસના મહિન કહેવાય છે અને તેથી ચિત્તને એ અશુદ્ધ બનાવે છે; એનેા ઉપાય રોધતાં પદ્ધતિ એનું સ્વરૂપ આપણે તપાસીએ; શ્રી વિદ્યાપદ્ય સ્વામી

પોતાના જીવન-મુક્તિવિવેક નામના ગ્રન્થમાં લોકવાસનાની વ્યાખ્યા કરતા કહે છે કે — સર્વેજના યથા મા ન નિરુદ્ધન્તિ તથા યા સ્તુયન્તિ તથેષામર્થદાઽઽચરિષ્યામિ इति अभिनिवेदा लोकायासना । અર્થ — “હું એવું આચરણ ગણીશ કે જેથી સર્વ મનુષ્યો મારી સ્તુતિ જ કરે અને માર્ગ મારી નિન્દા કરે હિ ” ત્યાર પછી (૨) શાસ્ત્રવાસના આવે છે. એનું સ્વરૂપ સમજાવતા એના ત્રણ વિભાગ પાડે છે (૧) પાઠવ્યમન (૨) અભ્યુશાસન-વ્યમન અને (૩) અનુષ્ઠાનવ્યમન આ ત્રણેયનાં દર્શાવત આપાં શ્રી વિદ્યારણ્ય સ્વામી કહે છે કે ભગવાન ત્રણસો વર્ષ સુધી વેદોનો અભ્યાસ કર્યો હતો. ૭ના આયુષ્ય એાધુ ૫૩યુ અને ઇન્દ્ર પામે વિશેષ આશુષ્યની, યાચના કરી પામ્યુ વેદાધ્યયન ચર ગામ્યુ હવ. ૫૫ જેવડે એની પૂર્ણતા ન થઈ શકી ત્યારે ઇન્દ્ર એની અસહ્યતાનું જ્ઞાન કરાવી સચુલ્ય ધર્મનો ઉપદેશ આપ્યો હતો. અભ્યુશાસનવ્યમનમાં પણ દુર્વાસા મુનિ અનેક પુરતકો ઉપાડીને મહાદેવને નમસ્કાર કરવા ગયા ત્યાં નારદ મુનિએ એમને મધેડાની ઉપમા આપી મરકરી કરી હતી દુર્વાસાએ પોતાના સ્વભાવસુલભ ક્રોધને લીધે બધા પુરતકોને સમુદ્રમાં પધરાવી દીધા અને એ પ્રમાણે એનાથી નિવૃત્ત થઈ ભગવાન આશુતોષ પાસે આવ્યા ત્યારે આત્મવિદ્યામાં પ્રવૃત્તિ કરાવતાં આધિકાર મેળવ્યો. વિદ્યારણ્ય મુનિ આ ઉપર દીક્ષા કરતા લખે છે કે શાસ્ત્રમદિદ્યા જ્ઞાનસ્તર્મુલસ્ય ગુરુવાચણ્ય રહિતસ્ય ન વેદજ્ઞાસ્રોજ હરુપજાતે । આ આત્મવિદ્યા જેઓ અન્તર્મુખ થયા નથી અને શુદ્ધપાણી વચિત છે એવાઓને કેવલ વેદશાસ્ત્રના અધ્યયનથી મળતી નથી (૩) ત્યાર પછી આવે છે અનુષ્ઠાનવ્યમન. એને માટે વિષ્ણુપુરાણમાં નિર્દેશવું અને યોગવાસિષ્ઠમાં દાગરનું ઉદાહરણ પ્રસિદ્ધ છે.

ઉપરાન્ત શાસ્ત્રવાસનાથી દર્પ વધે છે તેથી એને ભલિન કહી છે જહિગ્ય ઉપનિષદમાં સ્વેતકેતુનું દર્શાવેલું પણ વિદ્યામદને મારે પ્રસિદ્ધ છે

ત્યાર પછી દેહવાસના આવે છે, એ પણ (૧) આત્મત્વ (૨) મુખપાત અને (૩) દોષાપનયન એમ ત્રણ પ્રકારની છે આત્મત્વ એટલે દેહને જ આત્મા માનવાની વાસના છે જેઓની દેહમાં આસક્તિ હોય, અને દેહ

(ત્રણે દેહ) પોષણમાં જ રચાયેલા રહેતા હોય, એવી દેહમાં આત્માની શ્રાન્તિ વાળી વાસના આત્મત્વ કહેવાય છે. બીજી ગુણધાન દેહવાસના છે; એ જ પ્રકારની છે. લૌકિક અને શાસ્ત્રીય: ગુણધાન એટલે પોતાનામાં હોમેશાં ગુણુનું જ આરોપણ કરવું. લૌકિક ગુણધાનમાં સુધર્મિત શ્રમણ, ક્રામલ સ્પર્શ, અને શરીરને સુંદર દેખાડવા અને બનાવવા માટે પુષ્ટિકારી ઔષધો તથા આહારનું સેવન, તેમ જ સુગંધિત દ્રવ્યથી સ્નાન, સુંદર વસ્ત્રાભૂષણ વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. ત્યારે શાસ્ત્રીય ગુણધાનમાં દેવપૂજન, તીર્થસ્નાન, મન્તસમાગમ અને સેવા વગેરેની ગણતરી કરી છે. ત્રીજી દોષાપનયન નામની દેહવાસના છે. એ પણ શાસ્ત્રીય અને લૌકિક એમ ૨ પ્રકારની છે. *

વિસ્તારભયથી આપણે હવે એટલું જ કહીએ કે આ ત્રણેય વાસનાએ ચિત્તને હમેશાં શેકી રાખે છે. મનુષ્યને હમેશાં નિન્દાનો ભય અને સ્તુતિનું પ્રળય ધ્રુવ રહ્યાં કરે છે; લોકલોકાન્તરમાં મારી વાહવાહ બોલાય, માર પુણ્યકર્મો જ લોકોની જાણમાં આવે કે નેથી હું બધે ગવાઉં, જ્યાં હોય ત્યાં મારી “ જો જો ” બોલાય, કાઈ પણ મારા વિરોધી મુર ન કહાડે, એ વાસનાને લોકવાસના કહે છે.

શાસ્ત્રવાસના પણ મનુષ્યના અહંકારને પોષણ આપવા કરે છે. જે સમયે પુસ્તકોની છાપકળા નહોતી ત્યારે પણ એના મિત્રો અભ્યયનનું આટલું બધું બેર હતું, તે પછી અત્યારે યંત્રકળાના પ્રભાવે, અને ‘વદ્વત્તાના’ અંડજરી જમાનામાં જ્યાં તીકોનાં ટોળાં જામગય તેમ લેખકોએ પોતાની વાગ્દેખરીને કલ્પમદ્ધાન હવામાં ઊડતી ગણીને કાગળો ઉપર કાગળો ચિતરવા માંડ્યા છે, અને જૂતાં પુસ્તકોના પણ સ્વતંત્ર, મનોમુખી તેમ જ પોતાનાં આપાર્થથી મન્તવ્યોના ઉદ્દપટાંગ અર્થો લખવા માંડ્યા છે, ત્યાં એને વિદ્વાનની ગણ-

* શ્રી વિદ્યારણ્ય સ્વામી પ્રણીત જીવન્મુક્તિવિવેક નામના ગ્રન્થના વાસનાક્ષય નામના પ્રકરણમાં આનો ખૂબ જ વિસ્તાર છે. જિજ્ઞાસુએ એ અવશ્ય વાચવું જોઈએ. હમણાં જ એનો સુંદર અનુવાદ—‘જીવન્મુક્તિવિવેક’ સંસ્કૃત સાહિત્ય-વર્ધક કાર્યાલય-અમદાવાદ, તરફથી પ્રકટ થયો છે; ક્રીમિત ૩૧. ૧-૪-૦.

આવવાની; ગુરુ બનીને ઉપદેશ આપવાની, જપામેશ્વરી તંત્રશાસ્ત્રોમાંથી અને પત્રોની ઉપાસનાઓ દ્વારા શક્તિઓ વધારવાની, યોગના કેવળ મહિરંગ જેવાં હાથોગનાં આસન પ્રાણાયામ કે નૈતિકોત્તિ જેવાં સાધનોને જ યોગ માની લેવાની, વેદાન્તના પ્રમાણપ્રચુર ગ્રંથોના તર્કાભ્યાસની, કે એવીં વ્યવસ્થાઓ આડંબરી સેવનની જે વાસના ઊધડી છે, એ ખરેખર, જિજ્ઞાસુ માટે માર્ગદર્શક નહિ, પણ દિશાભ્રમ ઉપજાવે એવી છે.

પરંતુ આપણે તો કેવળ એ વાસના કે જેનું મૂળ કામ તરીકે ગીતામાં કીધું છે એ તપાસીને એટલે જ નિર્ણય કરવાનો છે કે આ મહિનવાસના એટલે જ ચિત્તના પાપસંસ્કાર. એ પાપસંસ્કારનો નાશ તપશ્વર્યાથી થાય છે એમ ભગવાન શંકર કહે છે, એટલે હવે તપશ્વર્યાનો વિચાર કરીએ. ભગવદ્ ગીતામાં પણ અપાપ સાતના સ્થોત્ર અઢીવીસમાં કહ્યું છે કે,

येषां त्वयस्तप्तं पापं जनानां पुण्यकर्मणाम् ।

तं द्વन्द्वमोहं निर्मुक्ता भजन्ते मां दृढव्रताः ॥ ૭-૨૮

ભાવાર્થ - જે પુણ્યકર્મવાળા (એટલે કે જેઓએ દેવી સંપદ્મી શુદ્ધ વાસનાથી મહિન વાસનાઓ બાળી નાંખી છે તેવા) જનોના પાપનો અંત આવી ગયો છે, તેઓ હૃદયના મોહથી મુક્ત થઈને હૃદયવ્રતવાળા થઈને મને ભજે છે,

ચિત્તને આત્મસાત્તનો અધિકાર પ્રાપ્ત કરવામાં તથા દોષ આડે આવે છે: પ્રથમ દોષ છે ચિત્તની મહિનતા બીજો છે ચિત્તની ચંચલતા, અને ત્રીજો દોષ છે સગુણ અજ્ઞાતી ભગવાન, દરમિયાન પ્રપંચથી સંસાર અને દેહાપાસવાળો જીવ-એ ત્રણમાં જે વચ્ચે અભેદ અસદ્સર્વ ન થવા દેવાનું આવરણ-પડે છે તે છે.

એટલે મહિન વાસનાથી પાપસંસ્કારથી અંતઃકરણમાં જે મહા નામ્બો છે, જેને કહાડવા માટે શુભ વાસનાદ્વારા હૃદયની અહેતુકી ભક્તિના અંકુર ફૂટવા જોઈએ અને જોની સાથે સાથે દેવી સંપદ્મને જીવનવ્યવહારમાં ઉતારવાનો પ્રયત્ન કરાવો જોઈએ. શુભ વાસના અને શુભ કર્મ એ જ પુણ્યકર્મ અને એ પુણ્યકર્મ એ જ તપશ્વર્યા.

ભગવદ્ ગીતાના સત્તરમ અધ્યાયના પાંચમા તથા ૭ઠ્ઠા શ્લોકમાં એ તપશ્ચરણ માટે પશુ સૂચના આપી છે કે :—

અશાસ્ત્રવિહિતં ઘોરં તપ્યન્તે ચે તપો જનાઃ ।

દંભાદંકારસંયુક્તાઃ કામરાગ વલાન્વિતાઃ ॥ ૫ ॥

કર્શયન્તઃ શરીરસ્થં ભૂતગ્રામમચેતસઃ ।

માં નૈવાન્તઃ શરીરસ્થં તાન્વિદ્વ્યાસુર નિશ્ચયાન્ ॥ ૬ ॥

ભાવાર્થ :-દંભ અને અદંકારથી સંયુક્ત એવા તથા કામ, રાગ અને બલવડે યુક્ત એવા જે જનો શાસ્ત્ર નહિ કહેલા ઘોર તપને કરે છે અને શરીરમાં ગ્રહેલા ભૂતસમૂહને તથા શરીરમાં રહેલા મને પશુ કૃશ કરે છે એ અવિવેકી છે, તેમને આસુરી નિશ્ચયવાળા બાળુએ.

આટલી ચેતવણી એટલા માટે આપે છે કે તપ શાસ્ત્રીય પદ્ધતિ પ્રમાણે હોવું જોઈએ. દેહને સુખકર હોય તેવું, શરીરને સ્વસ્થ અને ચિત્તને પ્રસન્ન રાખે એવું, પ્રતિભા અને ઓજસ વધારે એવું, મદિન વાસના વગરનું, રાગ દ્વેષ વિનાનું, દંભને તોડે અને અદંકારને ગાળે એવું તેમ જ પરમાત્માના સ્મરણને સતત જમત રાખે એવું હોવું જોઈએ. એ જ અધ્યાયમાં આગળ વધતાં એના શારીરિક, વાચિક તથા માનસિક, તેમ જ સાર્વિક, રાજસિક અને તામસિક વિભાગ પાડી, તેની એવી તો સ્પષ્ટ વ્યાખ્યા કરી જનાર છે કે અધ્યભુદિ જિજ્ઞાસુ જે દંભી ન હોય તો સમગ્ર શકે એવું છે; એને જીવનમાં જિતારવા માટે સીધો અને સરળ માર્ગ ભગવાને સાધકને દેરી આપ્યો છે, એમ સમગ્ર ભગવાનની આવી અદ્વૈતુકી કૃપા માટે હૃદયમાં ગદ્ગદ ભાવે એમનું મંગલ સ્મરણ કરી પોતાના પાપ સંસ્કારને ધોવા માટે કટિબદ્ધ થવામાં જરાયે પ્રમાદ કરવાનો નથી. વિસ્તારભયને છીધે તેમજ ગીતાનું પઠન પાઠન તો હવે ગીતાવ્યાસે દ્વારા રાહેરે, ચોટે, પેળે, આંગણે અને ઘેરે ઘેર થવા માંડ્યું છે એટલે કોને યાદ જ હશે એમ માની એ શ્લોકો અહીં ઉતાર્યા નથી. અસ્તુ !

નેકામ કહેવાય છે, તેથી શાન્ત હોવાનો સંભવ નથી. આવી રીતે અને
 ૫. ૧માં બટકના વારંવાર વિદેષ યોગ્યતા ચિત્તને કાઈ એક જ શાસ્ત્રી
 (વધ્યમાં, સમુદ્ધ ઉપાસનામાં, બ્રહ્મવિદ્ની સંનિધિમાં, ગુરુમેવા કે સંતસમા
 ગમમાં મૂકવા જઈએ તો પણ પ્રથમ ત્યાં દષ્ટી સકાતું નથી, અને વારંવાર
 પોતાના રાગદ્વેષના પૂર્વસંસ્કાર પ્રમાણે તાપસિક અને રાજસિક શ્રેણી
 હીધે દોષદંડિતોં કસાઈને મુખ સાધનમાં સંકટાલીક બને છે. ક્રીતકમાં અદવા
 જાય છે અને વારંવાર વિદેષ અનુભવે છે, તેથી એને પરમાત્મવિષયમ
 મૂકવું જોઈએ. પતંજલિ ભગવાન વિવેકચ્છાતિનો ઉપદેશ આપતાં પહેલાં
 હૈંશ્વરમણિધાનાદુષ્ટા સૂત્રદ્વારા એમ કહેવા મળે છે કે સર્વેશ્વર, સર્વ
 સર્વશક્તિમાન પરમાત્મામાં એમના પ્રભુધાનદ્વારા ચિત્તને જોડી દેવાથી
 ચિત્ત એકાગ્ર થાય છે; હૃષ્ણરના સમ્પ્રિદાનનો સાધકના ચિત્તમાં પ્રકાશ
 પડવા માટે છે, અને વ્યુત્પાન કાળે પણ પરબ્ધસની નારીની પેઠે એ હૃષ્ણરના
 આનંદનો આસ્વાદ લેતું ચિત્ત દરતાં દરતાં વ્યવહાર કરતાં પણ સ્વાભાવિક
 રીતે પરમાત્મામાં એકાગ્ર રહ્યા કરે છે.

આવી રીતે ઉપાસનાના અદ્વિતીય સાધનદ્વારા એકાગ્ર (શાન્ત) થયેલું
 ચિત્ત જ ગુરુ તથા શાસ્ત્રના શાષ્ટોના વાસ્તાવિક મર્મને ધારણ કરવાનો
 યોગ્યતાવાળું માધ્ય છે. એ બિના વિદિષ્ટ ચિત્ત કાણા વાસણ જેવું હોવાથી
 ઉપદિષ્ટ અર્થ એમાં દષ્ટી શકતો નથી, અને એટલું જ નહિ કાઈ વાર તો
 અધિકારના અભાવે અહંકાર, દંભ દર્પ જેવાં વિપરીત પરિણામ પણ
 લાગી શકે છે.

‘વીતરાગી’ યવા માટે પણ રાગનું મૂળ તપાસી જોવું જોઈએ. રજો
 રાગાત્મકં ચિદ્ધિ એમ ભગવદ્ ગીતામાં રજોગુણને રાગનું મૂળ કહ્યું છે
 એથી રજોગુણનો જેટલો સ્વભાવ છે, તે બધાનો સાર્વિક ગુણધર્મકર્મથી
 પરિહાર કરવો જોઈએ; અને એમાં સહાયતા લેવા માટે યોગ્યતા
 સમાધિપાદમાં જે સૂત્ર આપ્યું છે તે પ્રમાણે સાધન કરવું જોઈએ. એ સૂત્ર
 આ પ્રમાણે છે :—

વીતરાગવિષયં ધ્યા ચિત્તમ્ ॥ ૩૦ ॥

અર્થ :-અથવા તો વીતરાગ મહાપુરુષોનો વિષય કરાવવાવાળું ચિત્ત મનની સ્થિતિને સ્થિર કરે છે.

આના ઉપર વિવેચન કરતાં ટીકાકારો કહે છે કે રાગદ્વેષાદિ વિકારો જેના જતા રહ્યા હોય તેવા ભૂતકાળના વ્યાસ, શુકદેવ, વામદેવ, યાત્રવલ્કય જેવા ઋષિમુનિઓ, શ્રી રામકૃષ્ણાદિ અવતારી પુરુષોત્તમો, શ્રી સંકરાચાર્યોદિ આચાર્યો, અસંખ્ય સંતમહાત્માઓ તેમ જ વર્તમાન શ્રદ્ધેષુ ગુરૂમુર્તિના ધ્યાનદ્વારા પણ ચિત્તની એકાગ્રતા થાય છે અને ચિત્તમાં પ્રસન્નતા દ્વારા બ્રહ્મવિદ્ના કૃપાપ્રસાદદ્વારા શાન્તિ અનુભવાય છે કે જેથી ચિત્ત પરમ-શુદ્ધિની ધારણામાં અધિકારી બને છે.

સહજથી સાધક ! 'આત્મભક્ત'ના પહેલાંના ત્રણેય હેતુઓ જરા વિચાર કરી જો. આ લખાણનો ખાસ ઉદ્દેશ એ છે કે સાવધને પોતાને સાધન-સંપન્ન થવાની પહેલી આવશ્યકતા છે અને એટલા જ માટે વારંવાર કહેવું પડે છે કે જિજ્ઞાસુ બનવું હોય તો તું પહેલાં સાધનસંપન્ન થા; એ સાધન સંપત્તિનો વિચાર આપણે આંગળ ઉપર કરીશું, પણ જ્ઞાનના જિજ્ઞાસુ થવા પહેલાં સાધનસંપત્તિ કેળવવી, અને એ સાધનસંપત્તિ કેળવનાર જિજ્ઞાસુના અધિકાર માટે નિષ્કર્મ ઈર્મ દ્વારા શુદ્ધ, અને ઉપાસનાદ્વારા એકાગ્રચિત્ત થવું જોઈએ એ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવા જેવું છે,

વ્યાવહારિક જીવનમાં રાગદ્વેષ ભયાં હોય, મારાતારાની ખેંચાતાણુ મનને સંસારમાં વિષયોને ખીણે જ બાંધી રાખતું હોય, મોહ, મમતા કે દંભના પડદામાં રહીને મન અભિમાનના સાતમા આકાશમાં ઊડ્યા કરતું હોય ત્યાં સુધી ચિત્તશુદ્ધિ કેવી ? એ ચિત્તશુદ્ધિ (૧) તપશ્ચર્યાદ્વારા થાય છે એવું આત્મબોધના સ્ત્રોતમાં કહ્યું છે: અંતઃકરણના ત્રણ દોષ અને નિવારણ માટે આ સ્ત્રોત કેટલી મહત્ત્વની છે એવું આપણે જરા વિશેષ સ્પષ્ટી-કરણું કરીએ.

(૧) મથદોષ:-ચિત્તમાં મલિન વાસનાની સત્તા છે તેનો ઉચ્છેદ શુદ્ધ વાસનાદ્વારા થતી તપશ્ચર્યાથી થાય છે એટલે જેમાં કેવલ પરમાત્મ-

પ્રાપ્તિની જ શુભ વાસના છે તેથી એવી તપશ્ચર્યા જ નિષ્કામ કર્મ કહેવાય
 પ્રથમ નિષ્કામ તપશ્ચર્યા હાગ સાધકનું ચિત્ત શુદ્ધ થાય, ત્યારે તે સાધક
 જાનો- ભક્તિનો (સમુદ્ધ) અધિકારી બને છે. તપોમિતિ: ક્ષીણપા-
 તમ-આટલા સ્થોત્રથી ચિત્તશુદ્ધિની મોગ્યતા બતાવી.

(૨) વિશેષ દોષ: = ચિત્તની અચલતા. શાન્ત અને વીતરાગી ચિત્ત
 જ ધાર્યા વિષયમા પ્રવેશ કરી શકે છે. ધ્યેયપ્રતિ અતત્તૈલધારાવત્ થોડી
 રહે છે; એ માટે અનેક અશુદ્ધ વિષયોમાં ભટકતા મનને વિશુદ્ધ પંચમા-
 ત્માની સમુદ્ધ મૂર્તિઓ જેવા ઋતિમુનિઓ, અવતારીઓ, આચાર્યો, સંત-
 મહાત્માઓ કે ગુરુદેવની ઉપાસના હાગ નિરૂદ્ધ કરવું જોઈએ; અનેક-
 મુખીમાયી એકમુખી કરવું જોઈએ; બહિઃમુખીમાંથી અન્તમુખી કરવું જોઈએ.
 અહીં મુખીના સ્થોત્રમા વારંવાર વિશેષ ભોગવતા ચિત્તનો યાનમાં નહિ
 પણ ઉપાસના અથવા ભક્તિમા અધિકાર છે એમ સ્પષ્ટ કયું છે. જ્યાં મુખી
 વિશેષ છે, ત્યાં મુખી ઉપાસના કરો; ઉપાસનાથી વિશેષ નામના દોષને
 દહાડો અને પછી-ઉપાસ્યમા જ સમુદ્ધ બ્રહ્મનાં દર્શન કરીને "હું શુદ્ધ"
 "હું પ્રજ્ઞ" થી જૂદો છે, અને એ બન્નેનું સ્થાન કોઈ "યોગ પરમોક્ષમા"
 છે એમ માનીને દેશ, કાળ તથા વસ્તુપરિવર્તેદ રૂપી બ્યાવગ્ય બિંદુ કહ્યું છે
 તેને તોડવાની જિરાસા થાય તે ત્રીજું સાધન છે

(૩) આવરણદોષ-વિશુદ્ધ ચિત્ત અને નિરુદ્ધવૃત્તિથી બ્રહ્મવિદ્યની
 સનિધિમાં, શાસ્ત્રનો અનુદૂળશુદ્ધિથી અર્થ વિચારી, શુદ્ધ પ્રજ્ઞનો, સિદ્ધ
 સૂરનો, શુદ્ધજગતનો, પ્રજ્ઞર અને જન્મતનો-અને એવા જેટલા જેટલા જોડ
 એટલે પરિવર્તેદ કે આવગ્ય હોય તે શાસ્ત્રશ્રવણ (પોતાની મેળે વાચન કે
 પઠનપાઠન નહિ,) મનન અને નિદિધ્યાસન હાન એ આવરણ દોષને
 તોડવાનો છે.

આથી સ્પષ્ટ થશે કે જેમનું ચિત્ત અશુદ્ધ હોય અને ચિત્તમા વાગંવાગ
 વિશેષ સતાવ્યા કરતો હોય એમણે શાસ્ત્રોક્ત કર્મ ઉપાસનામાં લાગી
 રહીને આચાર્યના નિર્ભય શરણ નીચે અભ્યાસ કરવો, કેમકે એ વિના
 અભ્યાસની અવધાર્યતા બતાવતાં કોટપતિપતમાં આચાર્ય યમરાજ વિગત
 શિષ્ય નયિકેતાને જે આદેશ આપે છે એ આવરણ જ્ઞાનમા રાખજો. જુઓ

આત્મેજ્ઞાનના અનધિકાર માટે ચેતવણી આપે છે કે —

ના ચિરતો દુશ્ચરિતાન્નાશાન્તો ના સમાહિતઃ ।

નાશાન્ત માનસો ઘાપિ પ્રજ્ઞાનેન ન માપ્નુયાત ॥

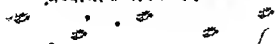
• ભાવાર્થ:—જે પાપકર્મોભાથી નિવૃત્ત નથી થયો, જેની ઇંદ્રિયો શાન્ત નથી, જેનું ચિત્ત અસમાહિત (વિદ્વિષ્ટ) અથવા અશાન્ત છે તે (આ આત્માને) પ્રજ્ઞાન (આત્મજ્ઞાન=વાચિકજ્ઞાન) દ્વારા પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી.

• આના ઉપરના ભગવાન શક્યતા લાખ્યનો અનુવાદ નીચે પ્રમાણે છે

‘ જે દુશ્ચરિત-પ્રતિષિદ્ધ કર્મ એટલે કે શ્રુતિ-સ્મૃતિથી અવિહિત પાપ-કર્મથી અવિરત-અનુપગત છે તે નહીં, જે ઇંદ્રિયોની ચચલતાને લીધે અશાન્ત એટલે ઉપગતિ શૂંય છે તે પણ નહીં, જે અસમાહિત એટલે જેનું ચિત્ત એકાગ્ર નથી, જે વિદ્વિષ્ટ ચિત્તવાળો છે તે પણ નહીં, તથા સમાહિત ચિત્ત હોવા છતાં પણ એ એકાગ્રતાના ફલનો ઇચ્છુક હોવાથી અશાન્ત ચિત્ત હોય, જેનું ચિત્ત વારંવાર ચચલ થતું હોય એ પુરૂષ પણ આ પ્રસ્તુત આત્માને કેવળ આત્મજ્ઞાનદ્વારા પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. અર્થાત્ જે પાપ કર્મ અને ઇંદ્રિયોની ચચલતાથી વિરામ પામેલો તથા સમાહિત ચિત્ત અને એ સમાધાનના ફલરૂપે ઉપશાન્તમન છે એ આચાર્ય-વાન સાધક જ બ્રહ્મજ્ઞાનદ્વારા ઉપર્યુક્ત આત્માને પ્રાપ્ત કરી શકે છે.”

ભગવાન શક્યમુશોધિત અદ્વૈતતત્ત્વજ્ઞાન મેળવતું હોય તો એમણે ખતાવેલા સાધન કેળવવા જોઈએ અને એ પ્રમાણે અધિકારી બનીને જ પછી ‘ જિજ્ઞાસુ ’ હોવાનો દાવો કરવો જોઈએ. એ વિના બધો પરિશ્રમ વ્યર્થ છે ! આડબર માન જ છે ! શબ્દવિલાસ છે. માટે સાધક, સાવધાન ! બહાના જે ઉપદેશ-આદેશનું આપણે નિત્ય સ્મરણ રાખવાનું છે તે એ છે કે —

અધ્યામક્તિષ્ઠ્યાનયોગાદવેદિ ।

અમારી હોળી

રાગ—કાફી, તાલ—ત્રીપદ'હી

હોળી કરીશું અમારી, સામઠ આવી ને તું વિચારી—ધ્રુવ૦

આત્મીય મિત્રો થાશું યેગર્ધઆ, અદાપાતને લાવી;

*ભાવ બાદળા બરશું તેમાં, નિઘ્રય ખાડ ખોદાવી,

દાદીશું તેને સુધારી;

...હોળી—૧

માનમત્સર હોળઈયાની માળા, ડાંગે કાંગે પહેરાવી;

રોપશું દબ એરડો તે ઉપર, સંસય કાઢીથી ઘેરી,

વિપરીતરૂપ જાણ્યાં બિજાવી;

...હોળી—૨

સમયસંગેય થયે સમ્યાનો, રાનાગિતએ પ્રજવાળી;

અહં—મમ શ્રીરૂળ અર્પાં ઉપર, વાસનાશ્વત પધરાવી,

પૂજશું શાસ્ત્ર રવીશરી;

...હોળી—૩

નમશું મદરૂપ ચિર નમાવી, ઈર્ષાદિ દૂષકાં ઉરાડી;

પ્રકૃતિ પ્રકૃતનાં સ્વચ્છ ચિન્હો, ગાશું ઉમંગ ઉર લાવી,

ત્વજશું કામ વિહારી;

...હોળી—૪

શાંતિવાગિની ધારા કરતાં, ફરશું મોદ નિવારી;

રાખ થશે સૌ બગીને વિકારો, યાશું કૃતાયૈ ભારી,

બાહસદ્ભાવ સ્વીકારી;

...હોળી—૫

આનંદ રંગે, રંગી ગંગાશું, લેદભાવ નિવારી;

આત્મભાવના અબિધ શુભારે જાઈ અહંતા વિકારી,

સ્વરૂપમાં યાશું વિદારી;

...હોળી—૬

'રેવા' સદ્ગુણ ચરણ પ્રહો લો, થાય હોળી કુખદારી;

પ્રેમે પ્રજુનો થાય અનુગત, હોળી હૃદયની નિવારી,

સ્વરૂપમાં લેશે સ્વીકારી;

...હોળી—૭

—પ્રવાસી સ્વપ્નદત્ત

શ્રી હોલિકોત્સવ

યાડહલીલવાગપિ સુમેગલભાતયુક્તા, યા દારુણાડયિ દિતસદુચિર-
ર્ચનીયા ।

યદ્યાં સદૈય સુલભાડચિલકામસિદ્ધિઃ, સા હોલિકા વિજયતાં
બલુ મારતેડસ્મિન્ ॥

આજણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર એ ચાર વર્ણોના શ્રાવણી, વિજયાદશમી, દીપાવલી ને હોલી, એ ચાર મહોત્સવો આપ' શાસ્ત્રોમાં નિર્ધારિત છે. શ્રાવણી આઠણોનો, વિજયાદશમી આઠણ ને ક્ષત્રિયોનો દીપાવલી ત્રિવર્ણનો ને હોલી એ ચારે વર્ણનો મહોત્સવ હોવાથી એનું મહત્વ છે.

હોલિકાના વિષયમાં ઠેઠલાક વિદ્વાનો કહે છે કે, યજુર્વેદના પૌંચમા અધ્યાયમાં પ્રતિપાદિત ઋક્ષોબ મંત્રોત્તરે આજે સર્વ પ્રાણી આંતર ને બાહ્ય ચતુરૂપ રાક્ષસોનો નાશ કરે છે. અન્ય કહે છે કે, જગતને ઉપદ્રવ કરતાં હુંઠા રાક્ષસોને બાળકો, અગ્નિમાં સળગાવે છે ને ગાદિપ્રદાન વડે આજ તેને ભરમ કરે છે. ધણિકો કહે છે કે, આજ દિવસકરવપુત્રી બહેન હોલિકા પ્રદીપ્ત પાતકમાં ભક્ત સિરોમણિ પ્રહ્લાદને બાળવા ઇચ્છતી, તેમને લઇને પાતકમાં પ્રવેશી પણ પોતે ભસ્મીભૂત, યજ્ઞ અને ભગવત્કૃપાથી ભક્તભૂષણ અક્ષત બહાર આવ્યા. બીજાં કહે છે કે, આજે ભૂતભાવન બવાનીપતિએ પોતાના

નેત્રને ખેંચી ઠામવેને જાગી ઈચ્છે. અર્થ એ છે કે, માનવતાના
સ્થાપને હચ્છતા હમવાન મનુજી આગે ઉતર્યા. યથા, તે મન્યરિતિ
હાનિષ્ટ છે વળી હિત એ છે કે, આજ આનંદદ શ્રીમદ્ભૂતદ દે.૨.૩૪
ધર્મ સર્વને આનંદ આપે છે, ખીજા પણ સુદિરાનો આ મહોત્સવના કાળને
અને ૫મારે એ છે વર્ણ્યમધર્મ પ્રાપ્ત, આ બધાનું મદન મુખિયુક્ત
અને લાભમત છે એમ માને છે તે કોણ જ છે.

૫ મ રમણીય દોશિયા નદોત્સવને દિવસે જે સરકૂન ભારતવીરો વે-
વિરિત ગ્યાન મંત્રોવટે આતર અને જાજી સર્વ નગરામોને મારી અને
સમુદ્રની પગતીરે કહાડી મુકે, જે આજ કેવળ ભારતને નહીં પણ સન્ન
કૂટનીનિરૂપ કુદા પીડા પમાડી દી છે તેને ભારતવીરો નિજના સાહસે
આ અગ્નિમાં જાળી ભરમ કરે જે આજ તત્કાલની વીરોરૂપ પ્રજાને
જાગતા હચ્છતી દિગ્વિદ્યપ્રધુની સો. ૧ નિજના અત્યાચારરૂપ સમિધમાં
ભરમ થાય તા ભારતજાગરો અક્ષત શરીરધુક્ત દોષને પ્રસન્ન એ જે
આજ સૂતજાવનની પેઠે નેતાઓ પોતાના યાનરૂપ ત્રીજાનેમધી કામરૂપ
૬ થીને જાગે તો માનવ સ્મૃતિ-સમ્યતાના આદિ પ્રવર્તક ભમવાન મનુ
જીની આદિ તિથિરૂપ મદા મદિમાસાલી આ મહોત્સવ, આતર અને જાજી
સનુને સમાવી જાનતીપ પ્રજાના હૃદયમાં મહામોદ રચાવે, તો શ્રીમદ્ભૂતદ
ભારત જાગરો ત્રિગૃહમાં દોનારોહજી કરે ને સર્વને આનંદ પમાડે ભારત
ભાગ્યવિધાનાને રમગી વિગમીત કે તે સમય સત્વર પ્રાપ્ત થાય. રૂતિ રમ

વિચાર જમશે ચક્રેહ

પ્રવાસી-૨૫મ્બદત

વિરાટની જ્યોત

એવી એક વિરાટની જ્યોત દીડી,

સુજ અંતર જે અજવાળી રહી.

હતી આજ લગી નહિ નેહુ દીડી,

સુજ નેનન અજન આંછ રહી;

એવી એક વિરાટની જ્યોત દીડી.

જીવનનદીના એક કિનારે:

જિભો જિભો આત્મ પુકારે:

તિમિર મહીંથી કેવળ જિગારે ?

એવી પ્રાણ મહીં અખિલાપ હતી:

જુગજુગજુની સુજ પ્યાસ હતી:

અંતરની એકલ એ સુજ આશ હતી.

એવી એક વિરાટની જ્યોત દીડી.

માયા મમતા ને દર મોહ બુલે:

સુજ પ્રારબ્ધ તણાં શાં દાર ખુલે:

વધાવું વિરાટ તને હું પુલે:

એવી દર્શનની ઘડી ધન્ય હતી;

સુજ જીવન માંહી અતન્ય હતી;

એની ભક્તિ મહીં લયલીત હતી.

એવી એક વિરાટની જ્યોત દીડી.

—મૂળજીવણ પી. શાહ

આત્માનુભવ

લેખક : શ્રી. કેશવલાલ આ. ઠક્કર, એમ. એ. એફએલ્. બી.

૬૬

પૂરણમે' આશય મિલ્યા, લક્ષ બધાં તદ્દપ;
અખા કામ એતના જ છે, મમજી બધા સ્વરૂપ.

x

x

x

પ્રતીત પડ્યા પૂરા હુવા, ઓર નહિ અદકાવ,

x

x

x

પાયેકા પરમાણુ સો, જે આપા યોવે માંદા;
જોહોલે પાવે અખા, તળ આંચેઆપ સહરાધ.

આત્મસાધન દ્વારા આત્માનુભવ પામે એ જ મહાપુરુષ-પુણ્યપુરુષ.

વિતરણ
(Evacuate)

આંતરના અનુભવની પ્રાપ્તિ માટે સાધકે પ્રથમ
શુદ્ધીકરણ, પછી એકીકરણ, અને એતિમમો
ઓમ્મીકરણ-આ ત્રિવેણીમાં પસાર થવું નોંધએ

આત્મસાધનાનું દ્વાર જ્યાં ત્રિપદી માર્ગમાં જ રહેલું છે. "માટે સાધકે
ત્રિપદ વસ્તુ-અવસ્થાનો સમગ્ર વિચાર કરીને દિલ ખાલી કરવું
(Evacuate) નોંધએ. મતલબ કે, દિલમાંથી અવસ્થાને એટલે માયા અને
પાપિક ભાવોને તિલાંજલી આપવી નોંધએ. સંસારને નજીક કે એક
દાખની જેવજાણ સમજીને હેતુથી સલામ કરવી નોંધએ. ખરી અને પૂરી
મનજીપૂર્વક મનનું મુંડન કરવું નોંધએ. આવો જ્ઞાનપુર સર આત્મ-

વૈરાગ્ય એ જ સાચો ત્યાગ કિંવા વૈરાગ્ય છે. કારણ કે, કાંઈ કરીને તન
પાકે છે, પરંતુ મન પાકતું નથી. તેથી મનની ગતિ ક્યાં વિના વૈરાગ્ય
જ્ઞાનનો કશો જ અર્થ નથી. તેથી શુદ્ધ સુમુક્ષુ ઉમેદવાર માટે તો પગેપગની
• એક જ ધૂન :—“ માયા દેનતણા સપના, હરિ ખિન કોઈ નહિ
અપના. ” • શ્રુતિપ્રોક્ત-અયાતો વદ્વાજિજ્ઞાસા-શ્વેતનું આજ મર્મ છે
સાચા વૈરાગ્યમાં સાધન-ચતુષ્ટય આવી જાય છે. આજ વાતનું રહસ્ય
સમજવતાં બહારિં અખાણ કહે છે કે :—

“નિર્મલ ચિત્ત ણિત ન ઠરે; અપ્પા શુરુતું જ્ઞાન;
જ્યમ અંતરરોગી તાપકુ, વિપ સાકર પયપાન.”

જવતા ઉર્વાશિદણુ' આ પ્રથમ પગથીયું છે.

• ૨. સૂરી સતોએ યથાર્થ કલ્પ ઉત્તે :—

“ दित सक्ष, दुनिया सक्ष,

અનુચિત
(Fill)

“तो देहायका नकुल।”

✕

X

3

શ્રીના સાદ્ હુવે જિના, અજ્ઞા રહે કયાં રામ ? !

તારતમ્ય કે, ઉપરામ વૃત્તિનો ઉદય થતાં મન સદાજ ન રામ તરફ વળે છે. પ્રભુને પામવા માટે ખાલી કંઈકા દિલમાં દેહ અને દુનિયાથી પર એવી પરમ-તત્ત્વની ભાવના અંતરમાં ભરવી જોઈએ (Fill) અને સાધકે એકલગ્ય જેવા થવું જોઈએ. મહેતાં અને મીરાં જેવી અવ્યભિચારિણી શક્તિ દ્વારા પોતાના પરમાત્માની મોડી થવું જોઈએ; કિંવા શ્રવણ, મનન અને સતત ચિંતન દ્વારા આત્માનુસંધાન કરવું જોઈએ; કિંવા ધ્યાતાએ હમખદગ પોતાના ધ્યેયનું ધ્યાન ધરવું જોઈએ. આમ ભક્તિ, યોગ કે જ્ઞાન દ્વારા 'અહંભાવ' એકગાળવા ભગીરથ પુરુષાર્થ કરવો જોઈએ. અનન્ય ભક્તની પળેપળની એક જ ધૂન :—**‘વ્રદ્ધેવાદમ્’ ‘વ્રદ્ધેવાદમ્’ મન શુદ્ધિ નાદમ્ નાદમ્ ।**
ઐ નહિ ઐ નહિ ઐ નહિ ધ્યારે, તુહિ તુહિ ગુરુ તુહિ તુહિ.
આતું નામ જ એકીકરણ (અતન્યતા) એટલે એક ભાન—એક જ્ઞાન—એક ગાન—એકતું એક જ ભજન—એક મન, એક શુદ્ધિ, એક ચિત અને એક

આવી અનન્યતા વિના પ્રજ્ઞ પ્રોપ્તિ દુર્લભ છે. ઈક્યોક ક્રિ'વા પર-
તાં મુખવૈભવ ભોમવવાની જેની આદના હોય છે તેને પરમાત્માનો માર્ગ
તો નથી. પ્રજ્ઞા અથવા મકીન; સખૂરી; તપ્તિ અને નિર્માન-મોહ એ
અંતરના ખાસ લક્ષણો છે.

૩. આવા અંતરસનું દમનદમ પાન કરતાં “ક્રીટબમર” ન્યાયાનુસાર
આત્માનુભવ
(Realize) સાધકે જૂઝર મટીને ખેચર થાય છે. જ્યમ
“કૃષ્ણ કૃષ્ણ કરતી થી તો મીરાં કૃષ્ણ હો ગયું;”
ત્યમ સતત પ્રજ્ઞ જ્યાનથી (continuous
concentration) આંતરમાં અંતરવિનો ઉદય થાય છે. દરિજન દરિ
થાય છે અને એની અહંતાનો નાશ થાય છે. સર્વ સર્વેષ સર્વદા સર્વેષા
વૃત્તિ પ્રજ્ઞાદાઃ યતા દૈવસ્વનું મહાપદ સ્વસ્વરૂપ-આત્મસ્વરૂપ અનુભવગમ્ય
થાય છે. મહાતુભાવ અખાલ રહે છે કે :-

“જ્ઞાન ઉદય કેવલ્ય અખા, વિના સૂર નિત્ય રાત;
જાતા આતા નહિ કછુ, મનકાં લક્ષ્ય પલટાત.”

“જ્ઞાન ઉદય કેવલ્ય અખા, ઝૂંઝ લિંગ ન્યારા લક્ષ;
જયુ સકલ નેનમે સૂર હે, પણ આપ ન્યારા જગચક્ષુ”

જ્ઞાન ઉદય કેવલ્ય અખા, જયુ લોહ તાંબા ખટકાત;
પારસ પરસયા હેમ હે, ના તો કાઈ ખાત.

જ્ઞાન ઉદય કેવલ્ય અખા, જયુ ભૂંગી હોત કીટ,
ભૂચરતે ખેચર સયા, ના તો લોગી વિટ.

રહસ્ય કે, પ્રજ્ઞાતરવિનો ઉદય યતા અચ્છાનની અજ્ઞાન સંખી ગાય છે; અને
અકિત, મોય અને જ્ઞાનનો ત્રિપુરી અદ્યદ આત્માનુંભવના મહાસાગરમાં
એકરૂપ થાય છે. આ ત્રિવેણી સંગમ (નલે કે એક ચરીરે ત્રિમુખી ચુર દેવદત)
એ જ અનુભવમુક્ત દયાનો મહાતુભાવ; એ જ આખીકરણ (Realization).

અહીં લક્ષ્ય અને ધ્યેય લક્ષણ પ્રકટતાં જીવ સ્વયં સમિચ્છાનંદ બની જાય છે. આત્મી પર ચઢને પોતે પોતામાં ભળી છે—નષ્ટમેહ અને સ્થિતપ્રજ્ઞની મહાદશા અનુભવે છે. આ ગુણાતીત દશામાં વિધિનિષેધ કે રાગ કે ત્યાગ એકેનો અંગ્રહ રહેતો નથી. કારણ કે, સ્વયં આત્માનો સ્વરૂપાનુભવ એ જ સહજવરચા છે—પૂર્ણાવસ્થા છે. આ અનિર્વચનીય મહાદશામાં તો હું એ નથી, તું એ નથી અને, સસારે નથી; એક માત્ર પરબ્રહ્મ જ અવશેષ રહે છે. તેથીજ ભગવાન ગુરુ દત્તાત્રેય કહે છે કે :—

ન ત્વં નાહં જગન્નેદં । સર્વમાત્મૈય કેવલમ્ ॥

દેખાન માત્ર દેવ છે, અંતર વસ્તુ એક

x

x

x

સુરત બ્રહ્મ ઇંડા અખા, જડ છે તોણું જીવ;
માઈ પંખ ચેતન ભઈ, શિવ શિવ શિવ સદવ.
જ્ઞાન જ્ઞેય જ્ઞાતા નહીં, જે પદ છે રસરૂપ;
તત્ત્વમય અખા તત્કણ કરે, ચેતન્ય સહજ સ્વરૂપ,
ભક્તિત મુક્તિ બે પાંછે ભ્રમ, તેથી અજગો આતમધર્મ.

૪. આવા મહાનુભવનું પ્રકટીકરણ કરતા ભગવાન શ્રીકૃષ્ણયજ્ઞે ગીતામાં
“ સ્થિતપ્રજ્ઞ ” અને અમૃતાદિક્રમા મહાભક્તાનું

પૂર્ણતાનાં લક્ષણ જેવું વર્ણન કર્યું છે એવા જ પ્રકારનું પૂર્ણકામ
ગેખીનનું વર્ણન મહાનુભાવ શ્રી અખાજીએ કર્યું

છે તે આત્માનુભવ માટે અતિ મનનીય છે. શ્રુતિચર્ય છે કે—મહાજનો
ચેન મતઃ સ પંથાઃ । અર્થાત્ આત્માની અનિર્વચનીય મહાદશા મહાપુરુષના
ગેખી જીવન દ્વારા જ વ્યક્ત થાય છે :—

(૧) નૈરાશી અંગ

નર નૈરાશ થયા વિના, મૂલ ઉઘોત ન થાય;
મહા ઉઘોત થયા વિના, મૂલથી આશ ન જાય. (૧)
મુક્તિ લગી આશા અખા, આશા વૈકુંઠવાસ;
અષ્ટ મહાસિદ્ધિને અનુભવે, ત્યાં લગી દૈતની આશ. (૨)

અજળ મતા પાયા અખા, આપા ચીહીન્યા યૈન;
અહંતામેલ ગિચતે ટયો, કતો જે દિનરેન. (૨૭)

અજળ કલા ઉપણ અખા, જ્યુ ગર્ભ રહ્યા થા ખાય;
આપ ગિલાના અંતરે, કો કહે નરમાદા ય. (૨૮)

(૪) રામભક્ત અંગ

રામભક્ત સાચા અખા! સહા સહજ કૃપાલ;
જેસે તારત તુમકો, ઉંચ, નીચ, ચંડાલ. (૨૯)

રામભક્ત સાચા અખા, સકલ ભાવ સંતોષ;
જ્યુ પ્યાસ ન લગત નીરકો, સળન કરત નિદોષ. (૩૦)

રામભક્ત સાચા અખા, બોલત આતમ હેત;
જેસે વાળ જંગકા, દોહિલ સૂરાતન દેત. (૩૧)

રામભક્ત સાચા અખા, અપને અનલે લાલ;
જ્યુ સોના તે સળ શોભીએ, આપેઆપમાં માલ. (૩૨)

રામભક્ત સાચા અખા, મિલેયા રહત નહીં માય;
દર્પનમેકા બિંબ જ્યુ, સંપૂર્ણ ન બધાય. (૩૩)

રામભક્ત સાચા અખા, દરસત હે ઇહલોક;
જ્યુ ફંઝી સૂરત છૂંનાંહિયે, પિંડ રહત પરલોક. (૩૪)

રામ રતનકો પારખૂ, સળકો દુષ્ટા હોય;
સૂર્યરથ બેઠે અખા! સારી અવની જોય. (૩૫)

રામરતનકો પારખૂ, જ્યુ ત્યુ પાવત લાલ;
અખા મિટાયા આપકો, ફૂલેન લાગ્યા આસ. (૩૬)

રામરતનકો પારખૂ, અહંગયા, રહ્યા રામ;
અખા કધું હલદી બધી, શૂન્ય ઓર સુદરસ્યામ. (૩૭)

રામરતનકો પારખૂ, રૂપા સળ મંસાર;
અમૃત હલકા નીરતે, અમર પીવનહાર. (૩૮)

રામરતનકા પારખુ, રામહિરાય હોઈ જાય;
 અખા હિમાળા રામ છે, જહુરી ન પિછા આય. (૩૯)
 જહુહીરા માણેક ના મિત્રે, સો કાચકથીર મહુગાય,
 ગમ વિના ખાલી નહીં, સો કહાંતે કાંહાંકુ જાય. (૪૦)
 એકમે પુરા એકડા, લાખ કરેડ ગણાય,
 ઘટે ઘટે સો ટપકણા, અખા એક ગહાય. (૪૧)

૫ ઉપગ્તી ૪૧ આખીઓમાં મહાનુભાવ શ્રી અખાજીએ સચુખ નિર્ગુણ પગથી ૫૦ આગ્રહિગી યજ્ઞ નિર્ગતર આત્મમાં ભરી જલ્લભાનને પામેલ મહામુક્ત ગેખી પુરુષોનાં લક્ષણોનું વર્ણન કરી આત્માનુભવનો ગેખી રાહ પ્રકટ કર્યો છે. " પોતલાન " ન્યાયાનુમાર આત્માનુભવી મહાપુરુષ ' સિદ્ધિ કે સસાર 'ની ભાવથી ૫૦ રહીને દમદમ પોતઆત્માનુ - પગમામૃતનું જ પાન કરે છે. પગેપળ ૧૮ મા અધ્યાયના અણુનના જેવી ' નષ્ટમોહ, લખ્ધ-રજ્જીતિ અને રિધતપ્રત 'ની મહાશા અનુભવે છે. આવા રત્નદીપવત્ દદ-નિશ્ચયી સ્વયં પ્રકાશ મહાપુરુષ બાહ્યાભ્યંતર નિર્મળ હોય છે, અને તેમનાં નેણુ જેન ચેન જલ-સરપ-જાલી હોય છે; અને તેમના આત્મગા દમદમ જલતપ્તિ હોવાથી તેઓ ' પૂર્ણદામ ' છે. આવા જલ એ જ રસ અને જલ એ જ ખસ-આવા રસગચ વિદેહી નિર્ભયનિગડ મહાપુરુષનું લૌકિક જીવન 'અસમાન' જેવું અલૌકિક (ગગનોપમોદમ-શુરુદતાત્રેય) અલગનું અનમ અને સદગનું સલગ હોય છે, તેથી તેઓ દ્વંદ્વપ્રકારે જેવા દિતકારી હોય છે અને નિર્માનમોહ રહીને જમત્વ સાચવીને અતગ્નો આત્મતાર-આત્મભાવ અખંડ રાખીને મરત ચહીને અવની ૫૦ વધેજી વિચરે છે અને જલનું પ્રકટીકરણ કરે છે, (They mirror the Eternal Infinite) અને તેથી તેઓ નરરૂપે નારાયણ જ છે તેઓની પગેપળની આ જ ધૂન —

- (૧) ઔલેન્સ જરાગર રાખુ, નિર્ગુણની ટહેજત આખુ.
- (૨) શુરુ દત્ત દિરત ખેનખતમે; ઉન્મત્ત રહત નિર્ગુણમે;
- (૩) જયશુરુ જયશુરુ દત્તદિગંજર, ત્રિગુણાતીત સ્વયં પરમેશ્વર.

વસ્તુમાં અહોનિશ રમનાર-વસ્તુમાં વસ્તુરૂપે સમાનર મહામુક્તીનું

આટલું વર્ણન કરીને હવે તેમનું અધિષ્ઠાન એટલે

ચિચાર "વસ્તુ"નું અખ્યાલની વાણીમાં વિવરણ કરીશું

એટલે આત્માનુભવનો અખ્યાલ પ્રવાહ આપણને

સમજશે અખ્યાલ લક્ષ્યમાની છે; અને તેથી દૈતાદૈતની પદ્માપદ્મી તેમની

નિજપદની વાણી પર છે. વસ્તુનું સ્વરૂપ સમજાવતાં પોતે શ્રીમુખે

કહે છે કે :—

વસ્તુસ્વરૂપ

જેસા તેસા સાંધે છે, મો મન એ નિરધાર;

ટેકા સીધા કોઈ કહો, હે આપેઆપ કિરતાર. (૧)

પૂર્ણપદકા પુદ્ગુદા, સદા નિરંતર હોય,

અનંત ફેલ હે એકદા, અખા સો જાને કાપ. (૨)

જડચેતન નામ તાહિકા, જાકા નામ ન રૂપ;

અનંત અદ્ય શક્તિ કરી, અખા એલે રામ અરૂપ. (૩)

કળ ન હોતા કળ અવતર્યા, કરી લીલા કહાં જાઈ?

સગુણ નિર્ગુણકા ફેલ હે, પીગળે સોહી જમાઈ. (૪)

જાકા ક્રિયા સખ હોત હે, સો જાને મૂલ મમ;

આણુછતા આલમ અખા! દેખે ફેલ ઓર અર્થ. (૫)

હોતા દેખીયત જાહીતે, તાતે કંઈ ન હોય;

રૂપ અરૂપી હોય રમે, એક અખા હે દોપ. (૬)

દેખન જેસા ને નહીં, સો દેખે સખ નેન;

અખા! લિલટ લેલ હે, ને સમજે સો એન. (૭)

સ્વર્ગ મૃત્યુ પાતાલકે, જાત માત્ર સખ જંત;

ઉપજે, વિણસે, રહે અખા! પોતલ્યુંકા ત્યું અંત. (૮)

જમ નહીં જમી નહીં, જ્યુંકા ત્યું ચિદ્ અપ;

જલતરંગ કહેવા અખા, નહીં જેવરી નહીં સાપ. (૯)

સંસાર સંસારી જાડ હૈ, જૂઝ જૂઝાવણુ હાર;
 અંતરમાં ઉપગ્યા અખા, સોહિ મૂલ સંસાર. (૧૦)
 આપે ટોઈ રહે અણછતા, કરણહાર કિરતાર;
 જાકા કિયા સખ હો તહૈ, સો પિંડ ચલાવનહાર. (૧૧)
 પરબ્રહ્મ પ્રપંચ કહ્યુ, નહિ કહેવાકા લાગ;
 આપેઆપકે ભોગમે, શબ્દ ન પાવે જાગ. (૧૨)
 એન ચરિત્ર જગકે સળે, એ અદ્વદ્ભમેકી ભાત;
 અખા સખસમેત રવે, જ્યુકા ત્યુ એકાંત. (૧૩)
 પ્રત્યક્ષ ઈપ્યુ વિલસી રહ્યા, સકલ ભાવ મહારાજ;
 હું-તું કરી આપે રમે, અખા અનાદિ સો આજ. (૧૪)

તારતમ્ય કે, શ્રવ, જગત્ અને ઈશ્વરની ત્રિપુટી વસ્તુથી ભિન્ન નથી-
 વસ્તુ સ્વરૂપ છે. “અનંત ફેલ હૈ એકકા” એમ જણાવીને તેઓશ્રી
 આપણને એક=અનંતાકૈત (Infinite Oneness)નું જ્ઞાન કરાવે છે.
 “પોતે જોતાં પૂરણુ સહા” હોવાથી અખંડ બ્રહ્મની ખંડણા ‘ભાત’થી
 થતી નથી. કારણ કે “આગેપીછે એન હૈ, બીચ અખા ધૂમધામ.” ભાત
 મધ્યમાં દર્શન દે છે, આદિ અને અંતમાં કેવલ આત્મા જ શોષ રહે છે.
 પણ ભેદુ એટલે આત્માનુંભવની જ આ ભેદ સમજી શકે છે; બીજાઓ મંસાર
 (=શ્રવ, જગત્ અને જમદીશ્વર) દેખે છે. હકીકત એવી છે કે “દેખન-
 માત્ર દ્રેત છે એટલે ફેત ઉપરજીવું છે (Superficial)-શન્યવત્ છે-
 મનનું ઉદગ માત્ર છે-ભાવાંતર છે-ઉલટી સમજણ છે. આનું નામ જ
 અવસ્થુ=માયા=અજા=૦. તેથી વસ્તુ પોતદષ્ટયા અનામી અને ભાત-
 દષ્ટયા સર્વનામી. આવી જ રીતે અડખી એ જ સર્વરૂપી અકર્તા=સર્વકર્તા;
 અભોક્તા=સર્વભોક્તા. શ્રુતિમાં પણ બ્રહ્મનું વર્ણન વિધિમુખ અને નિષેધ-
 મુખ કરેલું છે (Positive & Negative) અખાણના શબ્દોમાં “વિશ્વ
 વસ્તુમાં શાનો ફેર, જે એક મણુ અને આલીશ શેર.” આવી સમજણ
 આવતાં ફેત-અકર્તાની દિશ્વશીના કગડા સમી જાય છે; અને પોતે પોતામાં

નવરૂપમાં રિયત થઇને જીવ સ્વયં સચ્ચિદાનંદ બની ન્યય છે.
 િટ લાધતા-ત્રોજી આંખે આ વિશ્વમાં વિદેહી જીવનું અને સમત્ત
 વી રાધાય છે. વસ્તુતઃ ક્ષમ નથી, ક્ષમી નથી, કુપે નથી, ગુપે નથી,
 નથી કેવલ આત્મા જ છે. આત્માનુભવ માટે સાધકે પોતાના દિશ્વમા
 એનું મહાસૂત્ર યાતરી રાખવું જોઇએ :—

“ આગે સોના પીછે સોના, મધ્યે સોનાં સોના;
 ત્રીન ઘટકી રેન ને જાણે, વાઠો નહિ પાપ પુણ્યા. ”

આનું જ નામ આત્માનુભવ, વિચાર :—

“ હરિ મીલન કાહું ન જડા, ત્રીન યાતરી હાર;
 મનસા વાચા કેમણી, આપ રક્ષા કિરતાર. ”

“ આચાસ નહીં અણુલી અખા, રામ મીલન આસાન;
 પણુ મોંઘા સળસે હો ગયા, બિચ પડ્યા હુમાન. ”

“ આઘ અંત મધ્ય રામ હે, તો બિચ કયું કહું ઔર;
 અખા ! ઇંતની સમજ હે, તળ બાગે સળ દોર. ”

૭. ઉપસંહારમાં એટલું જ આત્માનુભવનું મૂળ વસ્તુની સમજણ
 અને પ્રતીતિમાં રહેલું છે. વસ્તુનુભવમા રહેલું છે.

ઉપસંહાર પરંતુ “ મજાવા મોતી મિસે, ઔર માછી તો
 મીન ” એ સૂત્રાનુસાર આપણે આપણા ‘અદ્ભાવ’

નું મૂળ શોધીને “ નાદમ્ ” એટલે “ શિવોદમ્ ” થવું જોઇએ; પોતાની
 રસવૃત્તિ ફેરવતી જોઇએ. જક મટીને હંસ થવું જોઇએ. વાતથી-જડથી
 જીવવાને બદલે પોતાથી ચેતનમાં જીવવું જોઇએ. આવી ગર્ભકલા કિંવા
 મીનકલા શુદ્ધમયી પ્રાપ્ત કરનાર “મરજીવો” છે એટલે મરીને જીવનાર છે.
 સંત અને સંસારી કિંવા મરજીવને ગાછીનો ભાગ જોઈ બીજાથી ઉલટો
 છે. માટે એટલું પડ્યા હોઇએ તેટલું સુઘટ થઈને ચલતું જોઇએ અને પેતિ
 પોતાનો હિલાર પ્રત્યે કરવો જોઇએ. લોક જેમ સુખાની સત્તાથી જીવતાં
 જડ મટીને ચેતન થાય છે, તેમ આપણે દેહદર્શી બૂચ મટીને આત્મદર્શી

જેવર થવું જોઈએ. ગુરુદેવનું લક્ષ્ય લક્ષ્મીને “ સુતરતન સિદ્ધાંત ” અનુમા-
 બ્રહ્મનૂરમાં લીન થઈ લય પામવું જોઈએ એટલે બ્રહ્મ જ અદ્યતન
 રહેશે. આત્માનુભવ માટે આજ જોશી રાહ છે; અન્ય કોઈ માર્ગ જનમાં
 છે જ નહીં

સુરવર અખાજી તો સ્પષ્ટ જ કહે છે કે :—

“ નીરૂ મિટ્યા જળ નીરમું, ફિર ન્યારા ના હોય;
 ત્યું સુરત મિલી માંઈયા, અખા ! બધી જેથી સોય.”
 અખા સુરત લઈ ઉર્ધ્વમુખ, એહિ બાળ શિરતાજ;
 તા બિન મળ સંસાર હે, સરે ન કોઈકી કાજ.”
 “ ધરાપર કહુ પેત્ર હે, જહુયિ આવન સેર;
 ઉલટફિરી જાવે અખા, એ પાવલુદી પેર.”

સાર્ગશ્ય કે, કિન્નુમાત્ર જેમ સૂર્યમાથી નોકળે છે અને જાતે સૂર્યમાં શમાઈ
 જાય છે, તેમ જીવ માત્ર બ્રહ્મવિના જ કિન્નુ દેવાથી અવેશમુખી મરી
 ઉર્ધ્વમુખી થવું જોઈએ અને પોતાનું મૂલ જાણખીને મૂલમાં એટલે ૧૨૫૨માં
 શમાઈ જવું જોઈએ. આજ “ જોશી મઠ ” છે.

વિચારો :—

અખા હિ વિરમ્યા બલ્લા, કરતાં જાહે કલાપ;
 ઇતનેયે આયા અખા, સળ માધન પુરય એર પાપ.

સુખાવૈ :—

બાણ કહે બટકીશ મા, મધી જોને માંહિ;
 સમજાને સૂર્ય જા, તો કરવું નથી કાંઈ.
 દૂધ ભાંગી દેહાર કર, જો જાહે તુજ પ્યાર;
 તલજા વિહોણા તું રહ્યા, મેં હુજુર ફિરતાર.

માટે ઉત્તિષ્ઠત્ત જ્ઞાત્ત્વ માપ્ય યરાન નિવોધત ।—૨ શાન્તિઃ ॥

બ્રહ્મસૂત્ર

ચતુસરી પર્વન્ત ભાવાનુવાદ
પ્રયોગક-શ્રી રમણીક એ મહેતા
(ગતિથી ચાતુ)

અધ્યાસ

“ તમે (યુષ્મત્) અને અમે (અસ્મત્) એવા પ્રત્યયને જોયો ને વિષય અને વિષયી છે, (તે) અધકાઝ અને પ્રકાશની પેઠે વિરૂદ્ધ સ્વભાવ વાળા છે, (આથી) તેમનો અ-યોગ-સ્વભાવ-તાદાત્મ્ય અધુકા છે, સંભવનીય નથી એ જો સિદ્ધ છે, તો, તેમના ધર્મોનો અ-યોગ-વાધાસ-પરસ્પર તાદાત્મ્ય અતિશય અધુકા છે-યજ્ઞનો સંભવ નથી, એ સિદ્ધ જ છે (આ પ્રમાણે તાદાત્મ્ય સંભવનીય ન હોવાથી) ‘ અસ્મત્ ’ પ્રત્યયને જોયો વિશી-ચિદાત્મા-તેવામાં ‘ યુષ્મત્ ’ પ્રત્યયજોયો વિષય અને તેના ધર્મો અધ્યાસ અને એથી ઉતરી રીતે ‘ વિષય ’ ને વિષે ‘ વિષયી ’ અને તેના ધર્મોનો અધ્યાસ મિથ્યા હોવો એ યોગ્ય છે, તોપણ, ધર્મ અને ધર્મો, અત્યંત ભિન્ન હોવા છતાં એકબેરથી ભિન્ન છે એવો વિવેક થતો ન હોતોમી પરસ્પર પર પરસ્પર તાદાત્મ્યનો અને પરસ્પરના ધર્મોનો અધ્યાસ કરી, સત્ય અને અનૃતને એક દેશણે જોડી દઇ ‘ હું ’ એ ‘ આ મારું ’ એવો લોકબંધવહાર સ્વાભાવિક છે, અને મિથ્યાગાન આ બંધવહારના મૂળમાં છે

શિષ્ય—ગુરુદેવ ! આમાં તો કંઈ સમજણ પડતી નથી. જરા વધારે સ્પષ્ટ રીતે સમજાવવા કૃપા કરો

ગુરુ—વલ્લે, આજ્ઞાઈશૂદ્ધામણિના અધ્યાસવાદનો પ્રારંભક ભાગ હોવાથી મેં તેનો સરળ પણ અનુવાદ કર્યો અહીં આજ્ઞાઈ. ‘ યુષ્મત્ ’ અને ‘ અસ્મત્ ’ એ બે શબ્દો, વાપર્યા છે, ‘ યુષ્મત્ ’ એ બીજો પુરુષવાચક સર્વનામ છે, અને ‘ અસ્મત્ ’ એ પહેલો પુરુષવાચક સર્વનામ છે અત્યંત વિરોધ બતાવવા માટે આ બે સર્વનામ વાપર્યા છે, કામચુકે પહેલા પુરુષને

બીજા પુરૂષ સાથે વિરોધ છે. “યુગ્મત્ પ્રત્યયગોચર” એટલે યુગ્મત્ પ્રત્યયનો વિષય થનાર—યુગ્મત્ પ્રત્યયથી નિર્દિષ્ટ થનાર. તે જ પ્રમાણે “અસ્મત્ પ્રત્યયગોચર” એટલે અસ્મત્ પ્રત્યયથી વ્યક્ત થનાર. હવે ‘યુગ્મત્’ પ્રત્યયને ગોચર વિષય છે અને ‘અસ્મત્’ પ્રત્યયને ગોચર વિષયી છે. વિષયી ચિત્ એ જેનો સ્વભાવ છે એવી આત્મા, વિષય=મુદિ, ઈન્દ્રિયો, દેહ, શબ્દાદિ વિષય. ટૂંકમાં જે કંઈ આત્મા નથી તે— જે કંઈ જડ-સ્વરૂપ છે તે—પરંપરુતાત્મક દ્રવ્ય જગત્.

વિષયી અને વિષય—ચેતન અને જડ બન્ને અત્યંત બિન્ન છે. અંધકાર અને પ્રકાશની માફક બિન્ન છે. વિષયી અને વિષય એ બન્ને વચ્ચે તાદાત્મ્ય સ્થાપી શકાય નહીં. વળી ચેતનના જે ધર્મ છે, તેની માથે જડના જે ધર્મ છે, તેનું પણ તાદાત્મ્ય=એકરૂપતા સંભવિત નથી. ચેતન, જ્ઞાનસ્વરૂપ, આનંદ સ્વરૂપ છે, જ્યારે જડ, અચેતન અને દુઃખાત્મક છે. ચેતન એ સર્વં શક્તી છે, સર્વંતું દબા છે જ્યારે જડ તે દબાતું દશ્ય છે, તે વિષયીના વિષય છે. બીજી રીતે કહીએ તો ચેતન જડનું પ્રકાશક છે. જડ એ ચેતનની પ્રકાશ્ય વસ્તુ છે. આમ હોવાથી બન્ને વચ્ચે અન્યોન્યાત્મકતા કે તાદાત્મ્ય કદાપિ શક્ય નથી. આટલું છતાં અનાદિ કાળથી જ, જડમાં અને ચેતનમાં એક પ્રકારનો સંબંધ સ્થાપે છે. જીવનો આ એક પ્રકારનો ભ્રમ છે, પણ અનાદિ કાળથી આ ભ્રમની બેડીમાં તે જકડાયેલો છે. અને આ મિથ્યા જ્ઞાન=અવિદ્યા સર્વે વ્યવહારના મૂળમાં છે. આત્મતત્ત્વના અજ્ઞાનને લીધે, મનુષ્ય પોતાને સુખી, દુઃખી, જદ્દ માને છે. હું=આત્મા એટલે શું તેનું ધોર અજ્ઞાન દુઃખની જડ છે.

શિષ્ય—ગુરુદેવ, આપ કહો છો કે, ‘હું’ વા આત્મા સંબંધે અજ્ઞાન એ સર્વ અનર્થનું મૂળ છે. પણ આત્મજ્ઞાન તો બધાને છે. ‘હું’ છું કે નહીં ?’ એવા પ્રકારનો સંદેહ કોઈને હોતો નથી. આત્મા સંબંધે આપણું જ્ઞાન સ્વતાઃ સિદ્ધ છે. તો પછી આત્માનું અજ્ઞાન આપ શી રીતે કહો છો ?

ગુરુ—વત્સ ! હું-હું બુધ્ધાવ કરે છે, પરંતુ, જરા ઊંડો વિચાર કરી જો. ‘હું’ આત્મા સંબંધે કેવો બીટાળો માણે છે ! કેવો સંદેહ રહે છે ! જ્યારે

કહે છે કે 'હું' અધિગો છું' 'હું' જહોરો છું' 'હું' બાહ્ય છું' 'હું' લંકા છું' 'હું' જહો છું' આમ બોલે છે ત્યારે તે દેહને જ માની લે છે. વળી એથી ઉધડું જ્યારે એ કાષ્ટ વળત કહે છે કે 'રો હાય દુઃખે છે' 'મારી આખી જાંખ આવી' 'મારું માથું ઘૂટી પડે છે' 'મારું મન આજે ઠેકાણે નથી' અદી' 'હું' આખ' 'હું' માથું' એમ કહેતો નથી. અહીં દેહ સિવાય બીજા અન્યને આત્મા લેખે છે. 'વારૂ. ત્યારે 'હું' વા આત્મા સંબંધી કેવો ઘોઘાળો લોકોમાં છે તે લેખો ને ? ત્યારે આત્મા સંબંધી ચથાર્થ જ્ઞાન ન હોતુ. એ બધાનું મૂળ શુ નથી ?

શિષ્ય—વારૂ, હું એમ કબૂલ કરું છું કે જ્યારે હું દેહને આત્મા માનું છું ત્યારે દેહને જ 'હું' સમજું છું જ્યારે દેહ સિવાય અન્યને આત્મા માનું છું, ત્યારે તે અન્યને 'હું' બેખું છું—સમજું છું. હુંકમાં એ સ્વીકાર કરું છું કે જૂદીજૂદી અવસ્થામાં અને જૂદાજૂદા સમયે 'હું' વા 'આત્મા' જૂદાજૂદા માનું છું પણ આથી શો દોષ આવે છે ?

ગુરુ—વક્ત્ર ! જરા ઉડો વિચાર કર. તારી અવસ્થા બદલાય છે, તેની સાથે હું જેને 'હું' વા 'આત્મા' કહે છે તે તો બદલાતો નથી. માત્ર તે સમયે હું આમ હતો, લજોટીઓ રમતો હતો, અત્યારે કોલેજમાં શિક્ષણ લઉં છું—આમ છું. ભવિષ્યમાં વકીલ થઈશ, આમ હોઈશ, આ પ્રમાણે વિભિન્નવિભિન્ન અવસ્થાની સાથે 'હું' ને જોડી દે છે. મતલબ કે આત્માને પરિવર્તનશીલ માને છે જ્યારે વાત તો એ છે કે આત્મા અપરિવર્તનશીલ, અજડ અને એકરસ છે. એ સ્વતંત્રસિદ્ધ અને ચિરંતન સત્ય છે. અખંડ એકરૂપ આત્માને વિભિન્ન અવસ્થાની સાથે જોડી દઈ આપણે પોતાને કુખીદુઃખી માનીએ છીએ, એક વસ્તુને અન્ય વસ્તુ સ્વરૂપે લેખીએ છીએ વિષયીને વિષય માનીએ છીએ—આ એવું કારણ છે. વેદાંત શાસ્ત્રમાં એને અધ્યાસ કહે છે. વિષયી=આત્માને વિષય-જડ સ્વરૂપે સમજવો એનું નામ અધ્યાસ

શિષ્ય—ગુરુદેવ ! આપે હંમજાં કહ્યું હતું જે આત્મા=વિષયી ચૈતન્ય સ્વરૂપ છે અને આત્મા સિવાય અન્ય સર્વ=વિષય-જડ છે, આ બન્ને પરસ્પર

વિરૂદ્ધ છે. અધિકાર અને પ્રકાશની માફક વિરૂદ્ધ છે. આન કે જ્ઞાના એકને (વિવિધતાને) બીજો (=વિષય) માને એ શું? અધિકારન કોઈ પ્રકાર માને ખરો? એક જે વિરૂદ્ધ ધર્મવાળી વસ્તુ છે તેને બીજા ધર્મવાળી વિરૂદ્ધ વસ્તુ માને ખરું? મને તો એ શક્ય લાગતું નથી તેથી આપ તેને અધ્યાસ કહો છો એ શી ગેતે મનાવ?

ગુરુ—વત્સ! તેં મિઠું કહ્યું છે. જન્મે પગરપર વિરૂદ્ધ ધર્મવાળા પદાર્થ હોય ત્યાં એકને માનવો કે સમજવો એનો અભવ નથી, પણ, જે સુક્રિયા ક્રિયા બીડો પિયાર કરવામાં આવે તો 'અધ્યાસ' નામે કહ્યું છે નહીં. આશ્વર્યની વાત એ છે કે સુક્રિયાજાળથી અધ્યાસ સિદ્ધ ન થાય છતાં, અધ્યાસ નથી એમ કહી શકાયો નહીં. વ્યવહારમાં પ્રતિપદે અધ્યાસ જણાય છે; એ અસ્વીકાર યત્ન શકે એમ નથી. હુંજ નો આત્મા એકગ્રસ્ય અખંડ ચૈતન્ય સ્વરૂપ છે. ભ્યારે દેહ વગેરેના ધર્મ જો! જગ, મગ્ધ, રાગ, શોક વગેરે દેહના ધર્મ છે. આ બન્નેના ધર્મ વિરૂદ્ધ છે જતાં, 'હું જન્મ્યો,' 'હું માદો થયો,' 'હું મરી ગયો,' આ બધો વ્યવહાર જે આંખે કરીએ છીએ તે અધ્યાસમૂલક છે. આ અધ્યાસ ના હોય તો વ્યવહાર આલે નહીં, જો કે ખરી વાત તો એ છે કે 'અધ્યાસ'નું અસ્તિત્વ પણ ઉચિત નથી.

શિષ્ય—ગુરુદેવ, ત્યારે આ અધ્યાસ યાવ છે શાથી?

ગુરુ—આત્મા દેહ વગેરેથી ભિન્ન છે, એ જ્ઞાન યત્રથી આ મિથ્યા જ્ઞાન જ આ અધ્યાસનું કારણ છે

શિષ્ય—અધ્યાસ શું તે જાનાર સમગ્રનું નથી આપ તે જગજગ સમગ્રવો

ગુરુ—વત્સ, પ્માન હઈ સાક્ષી ધાર કે એક પખત તે રૂપ જોડુ, રૂપા સ્વયંથી એક પ્રકારનું જ્ઞાન તારી સ્મૃતિમાં રહી ગયું થોડા વખત પછી તે એક છીપલી જોઈ, અને તને લાગ્યું કે આ રૂપ છે. ખરી રીતે એ રૂપ ન હવું, પણ તને રૂપ તરીકે જણાઈ, આનું નામ અધ્યાસ વાંકમ છીપમાં રૂપ જોડુ કે છીપને રૂપ માનવું, એ મિથ્યાજ્ઞાન છે. વસ્તુતઃ રૂપ ત્યાં નથી. ખજો વાન એમ છે કે એક વસ્તુને, સ્મૃતિરૂપ સંસ્કારના

પૂર્વદષ્ટ બીજી વસ્તુરૂપે લેખતી તે અધ્યાસ * અધ્યાસ એટલે શું
 કયેમ થાય છે તે વિષે વર્ણનિકાયા બિન્ન બિન્ન પ્રકારના મતો છે
 કહેવું છે કે, એક વસ્તુમા બીજી એક વસ્તુના ગુણ કે ધર્મની
 વતીતિ થાય તેનું નામ અધ્યાસ કોઇ એમ કહે છે કે, જ્યાં બે પદા-
 ના પરસ્પર અધ્યાસ થાય છે, ત્યાં બે પદાર્થો વચ્ચે જે પાર્થક્ય છે તેનું
 ભાન ન રહે તો અધ્યાસ કે મિથ્યાજ્ઞાન થાય છે, જ્યારે બીજા એમ કહે છે
 કે જ્યાં અધ્યાસ થાય છે ત્યાં કોઇ વિપરીત ધર્મ કે ગુણનું જાદમ-ભોધ થાય
 છે તે અધ્યાસ આમ અધ્યાસની બંને જૂદીજૂદી વ્યાખ્યા કરે, પરંતુ મૂળ
 વાત એ છે કે, એક પદાર્થમાં કિંવા તેમાં જે ગુણ કે ધર્મ નથી,
 તે ગુણ કે ધર્મની તેમા કલ્પના કરવી તે અધ્યાસ

શિષ્ય—આપે અધ્યાસ કે જામની વાત કરી પણ તેમજ અને એક શા
 છે ‘વિષય’ એટલે જે હૃદયગોચર પદાર્થ છે તે તેમા બીજા કોઇ
 વિષયનો અધ્યાસ થાય સમજે કે આજે મેં એક વિષય પ્રત્યક્ષ જોયો,
 થોડા દિવસ પછી એક બીજો વિષય જોઇને, પૂરવદષ્ટ વિષયનો જામ ધયો
 આ તો જાણે હીક છે, પરંતુ જે વસ્તુ કોઇ દિવસ પ્રત્યક્ષ દીડી નથી, તેમ
 તેને પ્રત્યક્ષ કરી જોવા કંઈ ઉપાય નથી, એવા કોઈ વિષયનો જામ ન થઈ શકે
 આપે જ કહ્યું છે કે આત્મા ‘વિષય’ નથી, અર્થાત્ કોઈ હૃદય પડે તે

* અધ્યાસની કેટલીક વ્યાખ્યા. અધિષ્ઠાનથી વિષય સત્તાવાળો અવભાસ
 (તે) અધ્યાસ રૂપનુમા સર્પજમ થાય છે ત્યાં તાત્કાલિક સર્પ અને તેના જાનને
 અવભાસ કહે છે અવભાસ-મિથ્યાજ્ઞાન-જામ બીજી વ્યાખ્યા. ‘અતદ્ગુપ્તવિ તદ્
 પેગ સ્ફુરણમ્’^૧ તાત્કાલિક હોવા છતાં તદ્ગુપ્ત રહેવાથી યાદી અવભાસ સામ્યકારની
 વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે છે —સ્મૃતિરૂપ વસ્તુ પૂર્વરૂપાવસ્થા સ્મૃતિરૂપ સંસ્કારના
 પ્રજવ વધી સ્મૃતિના રૂપ જેવું રૂપ થાય છે જેવું પરજન્મવચિન્ન અને સ્વ-અભાવ
 વાળા અન્ય વિષય, ‘પૂર્વદષ્ટસ્થ-પૂર્વ’ જનુભૂત (સંભવીય પર) નો. અવભાસ-
 મિથ્યાજ્ઞાન તે અધ્યાસ બીજી સ્વરૂપસંપન્ન આમ યદ્ય શકે. ‘પરસ્પર મિત્તલે
 મતિ ક્વયોડયામકરવમ્’^૨ પરસ્પર બિન્ન વચિચિષ્ટ અન્યોન્યસ્વરૂપત્વ એ
 અધ્યાસનું લક્ષણ છે જીવનો ઇકં અસ તથા પ્રતિભાસિક રજત એ બન્નેમા
 બિન્નત્વ છે છતાં ‘ઇકં રજતમ્’ એમ અન્યોન્યાત્મક વ પામ-છે

જાણી શકાતો નથી. જે આમ છે તો પછી જે 'અ-વિષય' આત્મામાં વિષયનો (દેહ વગેરેનો) અને વિષયના ધર્મનો (જરૂ, મરણ, લંગડાપણું) અધ્યાસ શી રીતે થઈ શકે ?

ગુરૂ—સાંભળ, આત્મા અ-વિષય છે, એમ નિયમથી કહી શકાયું નથી. આત્મા વિષે એક પ્રકારની સામાન્ય ઉપલક્ષિય નથી, એમ કહી શકાશે નહીં. 'અધ્યામ-જણ ' હું-હું ' કરે છે. તો પછી ' હું-હું ' વિષે સાધારણ એવું તેનો વિષય છે. આ પરથી આત્મા કેવળ અચાત વસ્તુ છે, એમ નહીં કહી શકાય. વળી એવો નિયમ નથી કે ઇન્દ્રિયને ગોચર થયેલા વિષયમાં બીજા વિષયનો અધ્યાસ ન થાય. આકાશ એટલે શૂન્ય. આકાશ અપ્રત્યક્ષ એટલે ઇન્દ્રિયગોચર નથી; છતાં, અવિવેકી માણસો, આકાશ બ્રહ્મ છે; આકાશ નમી પડ્યું છે, આકાશ કદઈ જેવું છે, વગેરે અધ્યાસ કરે છે.

શિષ્ય—ત્યારે, જે અવિદ્યા કહેવાય છે તે અને અધ્યાસ એક જ કે ?

ગુરૂ—ખાસ, કંઈ બેદ જેવું નથી તત્ત્વના પાંડિતો અધ્યાસને અવિદ્યા માને છે. એક વસ્તુને અન્ય સ્વરૂપે લેખવી તે અવિદ્યા. બરાબર વિચાર કરી તે વસ્તુ મથારાં શી છે ? તેનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ શું છે ? તે જાણવું તેનું નામ વિદ્યા. આત્મામાં શુદ્ધિ વગેરે અનાત્મ્ય જે અધ્યાસ થયેલો હોય છે તેનો નિગેધ કરી, આત્મસ્વરૂપ નિશ્ચિત કરવું તે વિદ્યા. ન્યાં એક જ ચંદ્રને મનુષ્ય જે ચંદ્રરૂપે જુવે છે, ત્યાં બે ચંદ્ર હોતા નથી. તે જ પ્રમાણે દોરડીમાં ન્યાં સાપનો ભ્રમ થાય છે, ત્યાં દોરડી સાપ થઈ જતી નથી. જે વખતે દોરડીમાં સાપનો ભ્રમ થાય છે ત્યારે દોરડીને ' અધિષ્ઠાન ' કહે છે; અને તેમાં જણાતી વસ્તુ કે ધર્મને ' અધ્યસ્ત ' કહે છે. અધિષ્ઠાન જે રજ્જુ-દોરડી, તે અણુરૂપે દોરડી જ રહે છે. તેનામાં અધ્યસ્ત જે સાપ, તેના ગુણ-વિધ, દૈવ, આદિ આવતા નથી. જે જ પ્રમાણે અંતઃકરણમાં આત્મા અધ્યસ્ત થતાં, અંતઃકરણ આત્માના ગુણથી લિપ્ત થતું નથી. તે જ પ્રમાણે આત્મામાં અંતઃકરણનો અધ્યાસ થતાં, ક્ષુધા, તૃષ્ણા વગેરે દોષ આત્મામાં આવતા નથી. તેની ચૈતન્ય, આનંદ ગુણ એમના એમ રહે છે. વસ્તુ પધારે વિચાર કરતાં સ્પષ્ટ જણાશે કે આપણે સંસારનાં જે કંઈ કાર્યો કરીએ છીએ, તે પછી આ લોકનાં હો કે પરલોકનાં હો, તે સર્વનું મૂળ

૨૬ છે.

શિષ્ય—અવિદ્યા કયાથી આવી ? તે જરામર સમજતું નથી, ગુરુદેવ, તે
.. કરી સમજાવો.

ગુરુ—વત્સ ! તારી ઘેરે આ જાનત ધણુનિ મૂંઝવે છે. વેદાંતશાસ્ત્ર જે
એક જાણ સિવાય બીજું કંઈ માનતું નથી અને જાણ સિવાય જે કંઈ છે,
તે મિથ્યા છે. તો પછી જગત્ પ્રત્યક્ષ દેખાય છે તેનું શું ? જે એમ કહે કે
જગત્ જેવો કોઈ પદાર્થ નથી, તો પ્રત્યક્ષ અનુભવની સાથે વિરોધ
આવે છે.

શિષ્ય—ગુરુદેવ ! જરામર છે, જે આપણે પ્રત્યક્ષ જોઈએ છીએ, તે
મિથ્યા શી રીતે બને ?

ગુરુ—વત્સ ! જે પ્રત્યક્ષ દેખાય છે, તે સાચ જ હોય છે એમ તું માને છે ?

શિષ્ય—જે પ્રત્યક્ષ દેખાય છે, તે મત્સ્ય છે એમ હું માનું છું. બીજા
સર્વ પશુ એમ જ માનશે. માન્યા વગર છૂટકો નથી.

ગુરુ—વારં. એમ જ સમગ્ર કે મદ્દ અધિકારમાં તું જતો હતો. તને
એમ લાગ્યું કે આ સાચ પડ્યો છે. તું મહારામો. એમાર ડગલા પાઠો હકથો.
તારી ખૂમ સાબળી કોઈ દીવો લઈ આવ્યું. દીવાના પ્રકાશથી તને જણાયું
કે સાચ નહીં પણ એ તો દોરડાનો ટૂંકડો છે. વાર, હવે સવાલ એ છે કે,
તે દોરડામાં જે સાચ જોયો તે 'સત્' કે નહીં ?

શિષ્ય—નહીં.

ગુરુ—શા માટે ? તે જ કણું કે આંખ જે જણાય, જે પ્રત્યક્ષ દેખાય તે
સત્ય. તો પછી તારે સિદ્ધાંત ફેરવવો પડશે

શિષ્ય—કળુક્ષ કરીશ કે પ્રત્યક્ષ દેખાય તે કોઈ વાર સત્ય હોતું નથી

ગુરુ—તને સાચ જોઈ ભય લાગ્યો, તેં કમ્પ અનુભવ્યો. તું જો ડગલા
પાઠો હકથો તારી આંખ સાચ જોવા છતાં તું 'સત્' શા માટે માનતો
નથી ?

શિષ્ય—દીવો આવ્યા પછી તે દોરડું જણાયું. દોરડીના શાનથી સર્પ-
શાન નાશ પામ્યું ; રજજીવાનથી સર્પશાન નષ્ટ થયું.

ગુરુ—વત્સ ! તે દોરડીમાં જે સર્પ હોતો હતો તે વંધ્યાપુત્ર કે આકાશ-

ક્રમની માફક અત્યંત 'અસત્' ગાનીશ ખરો ?

શિષ્ય—હા, તેમ માન્યા વગર છૂટકો નથી. વંધ્યાપુત્ર પ્રમાણે 'અસત્' માનવો જ પડશે.

ગુરુ—વંધ્યાપુત્ર કોઈએ કોઈ દહાડો જોયો છે ? આકાશક્રમ કોઈએ હાથમાં લઈ સુંધું છે ખરું ? આની પ્રતીતિ કોઈને થતી નથી. તને જે પ્રત્યક્ષ દેખાયોં અને તું જીન્યો એવા સાપને વંધ્યાપુત્રની માફક અત્યંત 'અસત્' શી રીતે કહી શકીશ ?

શિષ્ય—'અસત્' તો નહીં કહી શકાય.

ગુરુ—તો પછી 'સત્' કહી શકશે ખરો ?

શિષ્ય—જો 'સત્' કહું છું તો, રજ્જુદાનથી દોરડીમાં લાસતા સર્પનું જ્ઞાન મિથ્યા દેર છે.

ગુરુ—રજ્જુમાં જણાતો સર્પ કિંવા છીપમાં લાસતું રૂપ, એ પ્રત્યક્ષ દેખાય છે, છતાં, તેને 'સત્' કિંવા 'અસત્' કહી શકાતું નથી, જો 'સત્' કહીએ તો રજ્જુનું જ્ઞાન પછી નષ્ટ થાય છે અને તેની પ્રત્યક્ષ પ્રતીતિ યાય છે, માટે વંધ્યાપુત્રની પેઠે 'અસત્' પણ કહી શકાતું નથી. વાર, ત્યારે આવા પદાર્થને શું કહીશ ?

શિષ્ય—મને તો 'સત્' અને 'અસત્' એ બે પ્રકાર જ માલમ છે. રજ્જુ પર લાસતા સર્પને નથી તો 'સત્' કહી શકાતો કે નથી 'અસત્'.

ગુરુ—જોને 'સત્' કિંવા 'અસત્' કહી શકતા નથી, એવા પદાર્થ માટે ત્રીજો પ્રકાર સ્વીકારવો પડે છે. એને વેદાંતશાસ્ત્રમાં 'અનિર્વચનીય' કહે છે. બ્યવહારમાં જમ, મિથ્યાજ્ઞાન, અવિદ્યા, અધ્યાસ, માયા આદિ કહે છે.

શિષ્ય—ગુરુદેવ, આપ જ કહો છો કે નિત્ય વસ્તુ એક છે. તે સિવાય ઈતર કંઈ નથી તો આ 'માયા' આવી કયાંથી ?

ગુરુ—જહા સિવાય કંઈ વસ્તુ જ નથી, એમ અમે કહીએ છીએ. હું પુછું છું કે 'જગત્' આ બીજો પદાર્થ તું લાભ્યો કયાંથી ?

શિષ્ય—ગુરુદેવ, લાભ્યો કયાંથી ? પ્રત્યક્ષ દેખાનાર જગત્ તમારી આગળ મૂકયું.

ગુરુ—તેનું કાગળ માયા છે એ માત્ર તને જણાવ્યું. જગત આપ્યું
વા આવી સમજવી.

શિષ્ય—ગુરુદેવ, વાત બરાબર લક્ષમાં આવતી નથી.

ગુરુ—નસ્ય, હું રજ્જુસર્પના દૃષ્ટાંતનો ફરીથી વિચાર કર. ધારો કે
તમે જે જણા આંદરણમાં-સ્વચ્છ આંદરણમાં ફરવા નીકળ્યા. રસ્તામાં દોરીનો
ટૂકડો જોયો તેમાં સર્પનો ભાસ થયો નહીં અથવા જણાવ્યું નહીં, એટલે અહીં
અસાનનો પ્રશ્ન જ રહેતો નથી. જો આંદરણને બદલે ઘોર અધાર હોય તો
દોડકું પણ જણાત નહીં, એટલે ત્યાં પણ અસાનનો પ્રશ્ન રહેતો નથી. મારું
અધિકારમાં તે રજ્જુમાં સર્પ જોયો, તે જૂઠા મારી. કાંઈ દીવો સમ
આપ્યું. તે વખતે તને રજ્જુમાં સર્પ જામતી નિશ્ચિત થઈ બરાબર છે?

શિષ્ય—હા, એ.

ગુરુ—દોડકામાં તને સાપ દેખાયો ત્યાં પહેલાં, સાપ દોડકામાં જણાતો
હતો તે વખતે, અને સાપને જાણે દોડકી જણાઈ ત્યારે-તે દોડકામાં-
રજ્જુમાં સર્પ હોવાનો સંભવ છે ખરો?

શિષ્ય—રજ્જુમાં ભૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્યમાં સર્પ હોવાનો કદાપિ
સંભવ નથી.

ગુરુ—ત્યારે વત્સ, ત્રણે કાળમાં સર્પનો અભાવ છે, એવા રજ્જુમાં
તને સર્પ પ્રત્યક્ષ દેખાયો ખરો ને?

શિષ્ય—હા, જણાયો તો ખરો.

ગુરુ—વત્સ, કહે જોઈએ તે સર્પ આભો કયાંથી.

શિષ્ય—રજ્જુના અંતરણી સર્પ જાસ્યો. બહારથી કંઈ આભો નથી.

ગુરુ—બરાબર; રજ્જુમાં અસાન આપ્યું કયાંથી?

શિષ્ય—રજ્જુનું અસાન ન માનીએ તો સર્પ જણાવો શક્ય જ
નથી, અસાન માનવું જ પડશે.

ગુરુ—તે જ પ્રમાણે જગત બહાર ત્રણે કાળ પરમાર્થરૂપે નથી-
અભાવ છે; તેની સંગતિ માટે માયા-અવિદ્યા મોનવી જ પડશે, કવે હું
એમ પુછું છું કે રજ્જુમાં અસાન કયાં છે?

શિષ્ય—રજ્જુમાં થવા પછી અસાન કયાંથી જણાવે?

ગુરુ—વત્સ ! રજજીરાનથી સર્પજનનો નાશ થયો ત્યાર પહેલાં રજજીમાં અજ્ઞાન કયે ઠેકાણું હતું ? જોઈએ તો આ દોઢું પીંછને જવાજ આપ.

શિષ્ય—વાસ્તવિક રીતે રજજીમાં અજ્ઞાન હતું એ કહી શકાય નથી.

ગુરુ—ત્યારે રજજીના અજ્ઞાનથી સર્પ જાસ્યો એ વાત ખોટી ?

શિષ્ય—જોમ કેમ, અજ્ઞાન માન્યા સિવાય સર્પ જણાવે શક્ય નથી. અજ્ઞાન માનવું જોઈએ.

ગુરુ—અજ્ઞાન તું લાગ્યો ક્યાંથી ?

શિષ્ય—અજ્ઞાન માન્યા સિવાય છૂટકો જ નથી. તે વગર રજજીમાં સર્પ-જનની સંગતિ લાગતી નથી. કસે પછી તે અજ્ઞાનને અનાદિ માનો.

ગુરુ—સર્પજનને માટે કલ્પિત અવિદ્યા કે માયાનો સ્વીકાર કરવો પડે તે પ્રમાણે પરમાત્મામાં મિથ્યા જગતની દૃષ્ટિને પણ માનવી પડે છે. તું જ સ્વીકાર કરે છે કે અવિદ્યા અનાદિ છે.

શિષ્ય—હવે એ વાત ધ્યાનમાં આવી *

ગુરુ—વાર, ત્યારે હું શું કહેતો હતો ? હાં. આ લોકનાં ધન મેળવવું વગેરે, તેમ જ પરલોકનાં મત, યજ્ઞાદિ કાર્યોનું મૂળ અધ્યાસ કે અવિદ્યા છે; એટલું જ નહીં, પણ પ્રમાણ, પ્રમેય એ શાસ્ત્રોનું મૂળ પણ અધ્યાસ-જનક છે.

શિષ્ય—આપની વાત ઘણી વિસ્મયજનક લાગે છે. જો હું સાંપને માતું તે પણ જમ, કે અવિદ્યાનું પરિણામ, પણ પૂન પાક, યાગ યજ્ઞાદિ, જે કરવા માટે શાસ્ત્રની આજ્ઞા છે, તે પણ અવિદ્યાનું ફળ. વાત ઘણી વિસ્મયજનક અને સંશય ઉપજાવે એવી છે.

ગુરુ—વત્સ, ઉતાવળો ન યા. જરા ધ્યાન દઈ સાંભળ. બધું તારી સમજમાં આવશે. ત્યારે આપણે કંઈ કામ કરીએ છીએ ત્યારે આપણે ચરીરને જ 'હું' શું નથી સમજતા ? 'હું' બધું 'હું' એમ આપણે કહીએ

* 'અવિદ્યા ક્યાંથી આવી ?' ત્યાંથી શરૂ થતો અહીં સુધીનો ભાગ પરમપૂજ્ય સદ્ગત શ્રી વિનાયક સાખરેના લેખ પરથી લીધેલ છે.

ત્યારે કામ તો 'દાય' કરે છે. પણ કહીએ છીએ શું? 'હું' કરે 'હું.'
જો શરીરને 'હું' 'ક' માર' એમ જો ન માનતા હોઈએ તો કંઈ
કામ જ થાય નહીં. સમજીએ ?

શિષ્ય—હીં છે, પણ પ્રમાણનું શું ?

ગુરુ—વત્સ! વાત એમ છે કે અધ્યાસને લાગે વ્યવહાર થાય છે; પછી
તે લૌકિક હો કે વૈદિક. આત્મા અનાત્માના અધ્યાસ સિવાય વ્યવહાર થતા
નથી દેહ અને ઉદ્રિયોને વિશે 'આ હું' અને 'એ મારું' એવા અભિ-
માન સિવાય પ્રમાણ=પ્રમાણ જ્ઞાન લેનારની સંભારના નથી કે પ્રમાણની 'હું'
જેનાર 'હું સાબળનાર' એ હું અને મારું એવા અભિમાન વગર થાય ખર ?

શિષ્ય—કેમ નહીં થાય ? દેહમાં અધ્યાસ જોઈએ—રા માટે ?

ગુરુ—વાહ ! સાબળવું એ શ્રવણેન્દ્રિય=જ્ઞાનનું કામ છે તું એક સુંદર
કૃતિ જોવામાં તક્ષીન થઈ ગયો છે વા એમ સમજ કે સીતરંગનો તું અતિ
ગોખીન છે અને તે રંગવા એક છે તે વળતે તારી બાજુમાં કોઈ અવાજ કોઈ
તેનું તને જ્ઞાન મહેતું નથી. શા માટે ? તે તારા ચક્ષુમાં આત્માભિન્નિવેશ
કર્યો છે. તું તે સુદર કૃતિ જોવામાં, કે વજીર ત્યાહું' બેઠવામાં એવા સીત
થઈ ગયો છ કે, જોન જતાં સાબળતો નથી ઉપર કહ્યું કે 'હું સાબળનાર'
એમાં ઉદ્રિયો મારો છે, એમ અધ્યાસ ન થાય તો એવો વ્યવહાર શક્ય નથી.
વાત એ છે કે છાદ્યો પોતાની મેજે સ્વતંત્રપણે કામ કરતી નથી. એમને
એક આશ્રય જોઈએ છે એ આશ્રય તે 'હું.' 'હું' ને અવધાન કર્યા
સિવાય ઉદ્રિયોથી પોતગોનાનું કામ થઈ શકતું નથી. દેહ અને ઉદ્રિયો
પર 'હું' કે 'મારું' એવું અભિમાન ન હોય તો કોઈ વિષયનો જોય પણ ન
થાય અને કાર્ય પણ ન થાય આશ્રય જ્ઞાપમાં કહીએ તો અધિષ્ઠાન સિવાય
ઉદ્રિયોનો વ્યાપાર શક્ય નથી. અધિષ્ઠાન=આશ્રય દેહ એ ઉદ્રિયોનો આશ્રય
છે. અધિષ્ઠાતા=પ્રવર્તક=ચાલક=દુકમ કરનાર સિવાય ઉદ્રિયો પોતાનું કામ
કર્યા સમર્થ નથી. ઉદ્રિયો મારી છે, એવી ભુદ્ધિ કે અભિમાન સિવાય 'હું'
જેનાર 'હું' કરનાર' એવો વ્યવહાર શક્ય નથી. માટે આશ્રય કે અસાશ્રય
સર્વ કાર્યોનું મૂળ અધ્યાસ છે.

શ્રીજી વાત એ છે કે વ્યવહાર કરીને સામાન્ય પરંતુ જેવું આચરણ કરે છે,

~વિવેકશીલ મનુષ્ય પણ તેવું જ આવરણ કરે છે. ધારા કે એક અવાજ થયો. એક પશુ ધાસ ચરે છે. એ અવાજ-શબ્દ તેના કાનમાં મયો કે કોક ઊઠી કરે છે, કાન ઊંચા કરે છે, અને જો તેને એમ લાગે કે કાંઈ આદરથી બોલાવે છે તો આનંદથી તેની તરફ જાય છે. જો તે જ શબ્દ પ્રતિકૂળ-બીતિસૂચક જણાય તો ત્યાંથી નિવૃત્ત થાય છે-ભાગી જાય છે. કોઈ લાકડી જતાવે તો ભાગે છે અને જો કોઈ મૂડીવાર લીલું ધાસ જતાવે તો તેની પાછળ કે પાસે જાય છે. લક્ષમાં રાજીવાની વાત એ છે કે, વિવેકશીલ માણસ પણ બગબગ એ પ્રમાણે વર્તે છે. હાથમાં તલવાર હોય, ફૂર દષ્ટિ અને ખૂમો મારતો હોય એવો પુરુષ નજરે પડે તો, મનુષ્ય પણ તેનાથી દૂર ભાગે છે, જો સૌમ્ય દષ્ટિવાળો પુરુષ જણાય તો તેની પાછળ જાય છે. મતલબ કે માણસો પણ આવા સમયે પશુની માફક જ વર્તે છે. બધા કહે છે કે પશુમાં વિવેક નથી, તો પછી માણસો જ્યારે પશુની પ્રમાણે વર્તે તો તે વખતે તેમનાં કામ અવિદ્યા કે અજ્ઞાનથી પ્રેરાયલાં હોય છે, એમ કહેવું પડશે. આમ છે તો માણસોના પ્રમાણ, પ્રમેય પશુના જેવા જ છે, એમ સ્વીકારવું પડશે.

શિષ્ય—વાર, એમ કબૂલ કરીએ કે પ્રત્યક્ષ વગેરે સાંસારિક કાર્યોમાં મનુષ્ય અને પશુમાં ભેદ નથી; પગલું શાસ્ત્રીય કાર્યો માટે એમ નહીં કહી શકાય. ‘શાસ્ત્રવાક્યોનો અર્થ’ જે બરાબર સમજે છે, તેઓ જ શાસ્ત્રની આજ્ઞાનું પાલન કરે છે, અથવા તો તે પ્રમાણે વર્તે છે. શાસ્ત્રની આજ્ઞા પ્રમાણે કાર્ય કરવાથી પરલોકમાં તેનાં સારાં ફળ મળે છે. આત્માનો પરલોક સથિ સંબંધ છે એ શાસ્ત્રનું વિધાન સમજવાની શક્તિ અને પરલોકનું જ્ઞાન પશુઓમાં નથી. આથી શાસ્ત્રીય વ્યવહારમાં પણ મનુષ્ય અને પશુ સમાન છે, એમ કેમ કહી શકારો ?

ગુરુ—હું જ વિચાર કર મર યાગાદિ કાણુ કરે છે ? શા માટે કરે છે ? મર યાગાદિ કરનાર માણસ અમ્યાન્ય માણસની માફક જાની છે. તે સમજે છે કે યગ કરવાથી ‘પરલોકમાં સુખ મેળવીશ.’ ભરમ ધઈ જનાર દેહ તો પરલોકમાં જનાર નથી; ‘માટે’ દેહથી આત્મા બિન્ન છે, એટલું જ્ઞાન જોને હોય તે યજ્ઞાદિ કરે. આત્માનું ચૈતર્ય સ્વરૂપ તેને જરૂરનું નથી. પાપનાશ કે પુણ્યપ્રાપ્તિ માટે, પ્રાયશ્ચિત્ત માટે લોભા, મદ, મત, પૂન વગેરે કરે છે. દૂંડમાં

પ્રાપ્તિ માટે, દુ ખના નાશ માટે એ કરે છે. નામ યદારિ એક એક થીને માટે એકએક પ્રકારના છે જે પોતાને જાણી, દ્વિતિય કે ઉચ્ચ નો માનતો નથી તેને યત્ન વગેરેનો અધિકાર નથી. આત્મા તો કુષ્ઠાવધી રહિત છે નિતિબોધન્ય છે, આત્મા સસારગદિત છે જ્યાં સુધી આત્માને આ પ્રમાણે ન જાણે ત્યાં સુધી સામાજિક અને રાષ્ટ્રીય કર્મો અધ્યાસમૂલક છે આત્મા કર્તા છે, ભોક્તા છે, એમ માનતો હોય તેને જ પરલોકમા રૂળ મેળવવા માટે એવાં કર્મોનો અધિકાર છે—કર્તા-ભોક્તાપણ આત્માને નથી પણ જે પોતાને જાણી માને છે, કર્મોનો અધિકારી માને છે, એવાને અનુવદાને રાત્નની પ્રવૃત્તિ છે

શિષ્ય—તો પછી શાઓનાં કર્મ વિશે જે વિધાન છે તે સર્વ અવિદ્યા જનક છે, એમ થશે

ગુરુ—થશે એમ નહીં અવિદ્યાને લક્ષને જ એવા વિધાન ધર્મેષ છે ‘જ્ઞાત્વો પરા કરવો’ વગેરે વિધાન—રાત્રિવિધાન આત્મામા વર્ણ, વ્યાધિ વય, અવસ્થા વગેરેનો અધ્યાસનો આશય લક્ષ કરવામા આવેલ છે

શિષ્ય—અહોહો ! અધ્યાસ આ નથી બાપેલ ! રાષ્ટ્રીય અને લૌકિક કાર્યના મૂળમા પણ અધ્યાસ કે આપે ધણી વિરમમજનક વાત સમજાવી.

ગુરુ—વત્સ ! આગળ અધ્યાસની વ્યાખ્યા હોવામાં આવી હતી આચાર્યશ્રી સંદેપમા તેનો અનુવાદ કરી બીજા ઉદાહરણો આપે છે આચાર્ય-ચૂડામણિ હો છે કે ‘અતસ્મિન્સ્તદ્ યુદ્ધિ’ ‘તે નથી તેને વિષે તે છે એવી યુદ્ધિ’ તેનું નામ અધ્યાસ ઠાઉં એક માણસની સ્ત્રી કે જાળકની દ્વાનિ થાય તો તે પોતાની દ્વાનિ માને છે અને શોક કરે છે. એકી તે માણસ સ્ત્રીના કે પુત્રના દુ ખને અધ્યાસથી પોતાનામા આરોપણ કરે છે અર્થાત્ કે જ્ઞાતાના ધર્મોનો આત્મામા અધ્યાસ કરે છે એક ન્દાના જાળકને ઠાઉં કપડા અને ધરણા ધાવે તો તે જાળકનો પિતા એમ જ માને છે કે તેને માતું સન્માન હતું. જાળકને જાન ન હોવાથી અમુક કપડા આપ્યાં એ અભિમાન તેનામા નથી એકી પણ જ્ઞાતના ધર્મનો આત્મામા અધ્યાસ કરે છે આ પ્રમાણે ‘હું રથૂળ-જડો છું, કૃય-પાતળો છું, ‘હું ગોડો છું, ‘હું ચાહુ છું, ‘એમ કહેનાર દેહના ધર્મનો આત્મામા અધ્યાસ

કરે છે 'હું' આંધળો છું, ' 'હું' જહેરો છું, ' એમ જવારે ડોષ કહે છે. પારે તે ઈદ્રિયોના ધર્મોનો આત્મામાં અધ્યાસ કરે છે. ' મેં' આ પ્રમાણે કરવાનો મંકલ્પ કર્યો છે ' એમ કહેલી વખતે, અંતઃકરણના ધર્મનો આત્મામાં આરોપ કરે છે. આ પ્રમાણે ડોષ વખતે દેહને જ અહમ્મા માને છે.

તાત્પર્ય એ છે કે આપણે જો કંઈ કાર્ય કરીએ છીએ, જો કંઈ વિચાર કરીએ છીએ, તે સર્વ અધ્યાસનો જ આશ્રય લઈ કરીએ છીએ. સર્વના મૂળમાં અધ્યાસ-મિથ્યાગ્રાન, ભ્રમ છે. આ અધ્યાસનો ક્યારે આગંધ થયો કે ક્યારે પૂરો થયો ? એ કહેવું અશક્ય છે; પણ આપણું પ્રત્યેક કર્મ, પ્રત્યેક વિચાર, એ અધ્યાસ વડે નિપંજિત છે એ પ્રત્યેકના અનુભવની વાત છે. એને માટે ખીજાં પ્રમાણની આવરણકતા નથી.

આ અધ્યાસનો દાસ બની મનુષ્ય દુઃખી થાય છે. આત્મામાં કર્તૃત્વ મોકલતું ઉત્પન્ન કરે છે. સર્વ અનર્થનું મૂળ દુઃખનું મૂળ આ અધ્યાસ કે અવિદ્યા છે. દેહાદિમાં આત્મભુક્તિ ન થાય તો દુઃખ થવાની સંજાવના નથી. આત્મા શું છે ? આત્માનું પ્રકૃત સ્વરૂપ શું છે ? અને તે શી રીતે જાણી શકાય, એ દર્શાવવું એ વેદાંતનો ઉદ્દેશ છે. અનર્થકારી અધ્યાસની સમૂળ નિવૃત્તિ-નાશ અને આત્મા અને પરમાત્મા એકરૂપ છે, એ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય, તે માટે વેદાંતનો આરંભ છે. આપણે મહર્ષિ બાદરાયણ વ્યાસ પ્રણીત બ્રહ્મસૂત્રને આચાર્યચૂડામણિ શ્રી શંકરના બાબ્બથી સમજવા પ્રયત્ન કરીએ; એથી એક એક સંશયનો નિરાસ થશે.

(અપૂર્ણ)

પરમ પુરુષાર્થ

લેખક :—સ્વા. શ્રી અદ્વૈતાનંદજી
(મતાંકથી ચાલુ)

નં. ૪

આત્મસાક્ષાત્કાર માટે અભ્યાસ પણ અનિવાર્ય છે, આ અભ્યાસની પ્રતાપથી જ ઝાડ ઉપરથી ફલ તૂટી પડતાં, ન્યુરને, આ હરથમાંથી મુક્તિને દર્શાવેલો વ્યાપક નિયમ શોધી કાઢ્યો. સ્વીચ-સે વંશગ શક્તિનો ઉપયોગ કરતાં શીખવ્યું તથા એડીસને વૈજ્ઞાનિક ક્ષેત્રમાં અનેકવિધ શોધો કરી જગતને ઉપકૃત કર્યું છે. આ અભ્યાસનું તત્વ એકામતામાં, તન્મયતા છે. આપણને જે પુરુષો આ જન્મમાં પ્રતિભાશાળી લાગે છે તેઓએ પણ પોતાના ગત જન્મોમાં સ્વપ્રવલથી એકતાની શક્તિ પ્રાપ્ત કરી હોવી જ જોઈએ. પૂર્વ જન્મોનો પુરુષાર્થ તે આ જન્મમાં પ્રારબ્ધ તરીકે યોગબળ છે, એ હમેશા યાદ રાખવાની જરૂર છે. આપણી અધોગતિ, ઉન્નતિને આધાર આપણા વિચારો ઉપર જ છે. બહાગની ક્રાઈ પણ શક્તિ આપણે પ્રગતિમાં દબાડી શકી શકતી નથી. હૃદય સ્થિતિ નિયમો કરી નિયંત્રણ મહે છે. નિયમાનુસાર વર્તન કરી સુખી થવું કે અશુદ્ધ આચરણ કરી દુઃખી થવું તે આપણી મુનસૂરી ઉપર હૃદય છોડે છે, એટલા માટે જ શ્રી ગીતાજીમાં પ્રતિપાદન કરેલું છે કે પ્રત્યેક આત્માએ પોતાનો ઉદ્ધાર સ્વપ્રવલથી કરવો. બીજાઓ પ્રેરણા આપી શકે, માર્ગદર્શક થઈ પડે પણ પુરુષાર્થ વિના કશું સિદ્ધિ નથી એ ધાન સતત લક્ષમાં રાખવી જોઈએ. આ સિદ્ધાન્ત મનમાં ફાસીએ તો આપણને સમજાઈ જાય છે કે અમુક માણસમાં વિશેષ શક્તિનું અસ્તિત્વ થાય છે. આવી શક્તિ વંશપરંપરાથી પોતાના પ્રવલથી પ્રાપ્ત કરેલી હોય છે અને તેમાં વર્તમાન જન્મના કર્મથી મુક્તિ કરવામાં આવે છે. જે જે વિષય આપણે લઈએ તે તે વિષયમાં જેટલે દરજ્જે આપણે એકતાનતા પ્રાપ્ત કરીએ તેટલા પ્રમાણમાં તે વિષયનું મર્યાદા યાન આપણને

પ્રાપ્ત થાય છે. સર્વ પ્રતાપશાળી (genius) મનુષ્યોના જીવનનો અભ્યાસ કરીશું તો આપણને સ્પષ્ટ રીતે જણાઈ આવે છે કે તેમની અદ્ભૂત શક્તિનો આધાર એકરસના ઉપર જ હતો. જે જે વિષયને સ્પર્શ કરીએ, જે જે પદાર્થ દષ્ટિગોચર થાય, જે જે વાત સાંભળવામાં આવે તેની સાથે એકતર પામવી, તે રૂપ થઈ જવું એટલે તેનું રહસ્ય એકદમ સમજાશે. આવી તદ્દપતા થવી તે સહજ નથી. જે જે જુએ, સાંભળે, જ્યાં જ્યાં દષ્ટિ પડે ત્યાં ત્યાં પોતાનેજ અનુભવે એવા મહાત્માઓ તો વિરલ હોય છે. જ્યાં જ્યાં મન જાય ત્યાં ત્યાં સમાધિની અવસ્થા જ ભોગવાય એ સ્થિતિ ઉચ્ચતમ છે તથા દુષ્પ્રાપ્ય છે. આ અવસ્થા મેળવવી એ સર્વ સાધનોનું અતિમ દુર્ગ છે. આ જ જીવનનું આખરનું લક્ષ્ય છે. આમ થવાથી સર્વ પ્રકારની પ્રવૃત્તિમાં બાધ આવશે એમ માનવાનું કાર્ષકારણ નથી. એથી ભક્તિ આ અવસ્થામાં જ સર્વોત્કૃષ્ટ કર્મ થઈ શકે છે

આપણાં સધળાં જ્ઞાનનો પાયો અનુભવ છે. આપણા બધાં અનુભવો પણ અનુભવ ઉપર જ ધડાયેલાં છે. કાર્ય, કારણની પગપરા અનુભવ ઉપરથી જ શોધી કાઢીએ છીએ. તેમ અમુક ખોદક નિશ્ચય ઉપર આવીએ તેની કસોટી આખરે અનુભવથી જ કરવી પડે છે. આ સિદ્ધાન્ત ખોતક તેમ ધાર્મિક જન્મે પ્રકારના જ્ઞાનને લાગુ પડે છે. સામાન્ય રીતે માન્યતા એવી છે કે ધર્મ તો શ્રદ્ધાનો-વિશ્વાસનો વિષય છે. આ માન્યતામાં બિલકુલ તથ્ય નથી. જે ધર્મના તત્વનો અનુભવ થઈ શકે તેમ ન હોય તો તો ધર્મને તિલાંજલિ આપવી એ જ સર્વોત્તમ છે. અંધ શ્રદ્ધાથી ભુદિશાળી મનુષ્યોના જીવનનું ધડતર થઈ શકે નહીં. આપણે જે દુનિયાના જૂઝઝૂઝ ધર્મોનું પૃથક્કરણ કરીને તપાસીશું તો આપણને જણાશે કે સર્વ ધર્મ સંસ્થાપકોએ એવો દાવો કર્યો છે કે ધર્મશાસ્ત્રોમાં પ્રતિપાદન કરેલાં સત્યોનો પોતે જાતે અનુભવ કર્યો છે, અને પછી જ તેમનો પ્રચાર જનસમાજના કન્યાણુ મારે કર્યો છે. જડવાદના પ્રતાપથી આ માન્યતા પશ્ચિમમાંથી આસરી ગઈ છે ને પૂર્વમાં હજી સુધી પણ આમાં લોકોનો દૃઢ વિશ્વાસ છે એ પૂર્વ અને પશ્ચિમ વચ્ચે મુખ્ય ફરક છે. જાતે અનુભવ જ્યાં લગી થયો ના હોય ત્યાં સુધી જીવનનું ખોય આપણે શ્રાપ્ત કર્યું નથી ને આપણે ખરી રીતે ધાર્મિક થયા

૧ી એમ કહેવામાં કાંઈ પણ અતિશયોક્તિ નથી આવે. સાદાત્કાર થા-
 ત્યારે જ "હૃદયની સર્વ મર્યાદા છૂટી જાય છે, સર્વ સંશયો નિવૃત્ત થઈ જાય
 છે અને સર્વ ક્રમેનો નાશ થાય છે." આવા જ્ઞાનીની દષ્ટિમાં પ્રાગભ્ય પણ
 નથી કારણ કે તે તો દેહની બાબતથી પર છે. "પરમ બોધમાં" પ્રતિષ્ઠિત છે
 સરોર રહે છે એટલે બીજાની દષ્ટિએ જ પ્રાગભ્ય છે આ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિને
 એક જ ઉપાય-ચિત્તની એકાગ્રતા રસાયનવિદ્યાનો સંશોધક પોતાની
 પ્રયોગશાળામાં જઈને બિન્ન બિન્ન તત્ત્વોનું પૃથક્કરણ અને ભેદીકરણ કરવામાં
 પોતાની સર્વ શક્તિઓનો ઉપયોગ કરે છે, તેની એકાગ્રતાના પ્રમાણમાં
 જ્ઞાનમાં મદનવા ને વિશાળતા આવે છે. ખગોળવિદ્યાનો અભ્યાસી પણ
 પોતાના મનની સર્વ શક્તિ વિષય પ્રત્યે કેન્દ્રિત કરે છે, ત્યારે જ તેને
 આકાશી પદાર્થોનું નિરીક્ષણ પ્રાપ્ત થાય છે. મનની આ અમાપ શક્તિને
 ઉપયોગ બીજા નેમ જ આધ્યાત્મિક જન્મે પ્રકાશના જ્ઞાનની પ્રાપ્તિમાં યજ્ઞ
 થઈ. વિષય બાહ્ય હોય કે આંતરિક હોય, તેમાં કાંઈ વાધો નહીં. જ્યે
 તે વિષયમાં ઉલટના તરફ મુખી જવાનો નિર્ણય કરીએ એટલે એક જ મુખ
 કારણમાં પ્રવેશ કરાય છે. એટલા માટે જ, શ્રી. રાઠગયાધર્મજીએ વાક્ય-
 મુખમાં જણાવ્યું છે કે નામ અને રૂપ જન્મેની ઉલેક્ષા કરીને સમ્યક્દાનંદરૂપ
 વસ્તુમાં હૃદયમાં અથવા બહાર સર્વદા ચિત્તને એકાગ્ર કરવું. આવી અતઃ અને
 બાહ્ય અક્ષરમાં ચિત્તને સ્થિર કરવા યોગ્ય સમાધિતા જ વિશાળો પાડે છે
 હૃદયમાં સમાધિના બે પ્રકાર છે. સવિકલ્પ અને નિર્વિકલ્પ. સવિકલ્પ
 'સમાધિના ધ્રુવ' બે વિશાળો છે; દરવાનુવિદ્ અને શબ્દાનુવિદ્. ત્રિપુટીનો,
 માતા, ગ્રેવ અને જ્ઞાનો-તત્ત્વ વિષય યથા વિના સમ્યક્દાનંદ સ્વરૂપમાં
 ચિત્તની એકાગ્રતાને સવિકલ્પ સમાધિ કહેવાય છે. જ્યારે આ વૃત્તિનો પણ
 ભાગ થાય અને વૃત્તિજ્ઞાનનું સ્વરૂપ જ્ઞાનમાં પરિવર્તન થાય ત્યારે નિર્વિકલ્પ
 સમાધિની અવસ્થા કહેવાય. મનના સર્વ વિકારો, કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ,
 મદ, મત્સર વગેરે સર્વ દરૂપ છે. તેના સાદૃશ્યથી વડે ચેતનનું જ્ઞાન કરવામાં
 આવે અથવા દરૂપથી બિન્ન સાદૃશ્યનું જ્ઞાન કરવામાં આવે એ દરવાનુવિદ્
 સવિકલ્પ સમાધિ; કામક્રોધાદિ વૃત્તિઓવાળા ચિત્તના સમયી રહિત, મુખ-
 દુઃખના સંસર્ગથી ગઢિત, સમગ્ર દેહ પ્રપચના અવસ્થાથી ગઢિત ને

અંતરાત્મા છે તે હું છું, આવી રીતના શબ્દ વડે આત્મામાં એકાગ્ર કરેલા ચિત્તની સ્થિતિ તે શબ્દાનુવિદ્ધ સવિકલ્પ સમાધિ. આ વૃત્તિ સ્થિર થઇને છેવટે એનો પણ પગિત્યાગ કરવામાં આવે ત્યારે સ્વાનુભવરૂપ આનંદમાં પ્રવેશ થાય તેમજ શબ્દ ને દશ્ય બંનેની ઉપેક્ષા થાય ત્યારે નિર્વિકલ્પ સમાધિની અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે. હૃદયાકાશમાં કરાતા સમાધિની પેઠે બાહ્ય વસ્તુમાં પણ આવા પ્રકારની સમાધિ થઈ શકે. બહારની ઘેઘપણ વસ્તુને પરસ્પરના પ્રતીક સ્વરૂપે ગણી મનની એકાગ્રતા કરવામાં આવે તે દશ્યાનુવિદ્ધ સવિકલ્પ સમાધિ. આ સમાધિ સન્માત્રથી નામરૂપને પૃથક્ કરવા રૂપ છે. સમ્યક્દાનંદરૂપ હૃદયવાણી અખંડ ને એકરસ વસ્તુ છે એવું અખંડ ચિંતન તે શબ્દાનુવિદ્ધ બાહ્ય સમાધિ. સૂર, માન, અને પરમાનંદ રવરૂપવાળી અપરિચ્છિન્ન અને એકરસ વસ્તુ બહુ જ છે એવું કાયમ ચિંતન રાખવું, ચિત્ત આ શબ્દોના હૃદયાર્થમાં જ રમ્યા કરે આનું નામ શબ્દાનુવિદ્ધ સવિકલ્પ સમાધિ, આ ભાવનાથી પણ પર જઈને સર્વવૃત્તિઓનો હવ થઈ જાય તેનું નામ નિર્વિકલ્પ સમાધિ. આ સમાધિનું સ્વરૂપ બંને પ્રકારની પ્રક્રિયાઓમાં એક જ; કારણ કે આમાં વૃત્તિમાત્રનું અસ્તિત્વ નાબૂદ થઈ થઈ જાય છે. સમ્યક્દાનંદરૂપ બહુને સાક્ષાત્કાર થાય ને દેહાભિમાન ગળા જાય એટલે એવા જ્ઞાનીનું મન જ્યાં જ્યાં જાય ત્યાં ત્યાં તેને બહુદર્શન જ થાય છે. અત્રાની જનોની વૃત્તિઓ વિષયાકાર ધારણ કરે છે. જ્ઞાનીની વૃત્તિ સતત બહુભાગ જ રહે છે. આજ જ્ઞાની ને અજ્ઞાનમાં ફેર છે. આધ્યાત્મિક શાસ્ત્રના મત પ્રમાણે સમગ્ર બાહ્ય જગત સૂક્ષ્મ જગતનું કાય છે. પરિણામ છે. જેમ મનુષ્યમાં વિચાર એ કારણ અને આચાર એ કાય તે પ્રમાણે જગતમાં પણ છે. આપણું સૂક્ષ્મ શરીર પણ મનની હાથ માન છે. વિચારોની અસર શરીર ઉપર ધણી છે યોગશાસ્ત્રમાં પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે કે હાથીના સામર્થ્ય ઉપર મનને કેન્દ્રિત કરવાથી તેના જેની શક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. જેવો વિચાર અને વિચારમાં જેટલી દ્રઢતા ને એકાગ્રતા તે પ્રમાણે તેની શરીર ઉપર અસર. મન મનુષ્ય હોય ને સંકલ્પ પણ દ્રઢ હોય તે તેની અસર તાત્કાલિક થાય. નહીં તો વાગ હાજે. પણ પ્રત્યેક વિચારની અસર શરીર ઉપર કાઈ ને કાંઈ તો થાય જ આ જ નિષ્કમ

૧ અને સૂક્ષ્મ સૃષ્ટિને પણ, (સમષ્ટિને) લાગુ પડે છે, જે જે શક્તિઓ
 પણને સ્થૂળ ક્ષેત્રમાં કાર્ય કરતી જણાય છે તે તે શક્તિઓ આંતરિક સૂક્ષ્મ
 જ્ઞાના સ્થૂળ અથવા રૂપે જ છે, જેનામાં આ સૂક્ષ્મ શક્તિઓનું નિયમન
 કરવાની તાકાત હોય તે આજ પ્રકૃતિને સદૃશ વશ કરી શકે, દુનિયાની ક્ષિત
 ક્ષિત્ત પ્રજાઓ પ્રકૃતિને વશ કરવામાં પૃથક્ પૃથક્ પદ્ધતિઓ ગ્રહણ કરે છે.
 ખાસ કરીને પૂર્વની પ્રજાઓએ આંતરિક પ્રકૃતિ ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરવા
 તરફ વધારે ધ્યાન આપ્યું છે અને પશ્ચિમની પ્રજાઓએ બાહ્ય પ્રકૃતિ ઉપર
 આધિપત્ય મેળવવાની કોશિષ કરી છે આપણે આમજા જોઈ ગયા તેમ
 યથાર્થ દ્રષ્ટિએ બાહ્ય અને આંતર એવા બેરો છે જ નહીં. બન્નેનું મૂળ
 કારણ-અધિષ્ઠાન એક જ તત્વ છે. અતિમ સીમાએ પહોંચતા બહિર્વર્તીઓ
 અને આંતરવાદીઓ એક જ સ્થાને પહોંચે છે. ફાલગા ભૌતિકશાસ્ત્રના
 અભ્યાસીઓને પણ જણાવવા લાગ્યું છે કે પ્રત્યેક પદાર્થ મૂળમાં અનત છે
 અને આજ કારણને જાણવા વિના કોઈ પણ પદાર્થનું સમ્પર્ક જ્ઞાન શક્ય
 નથી એક જ તત્વ અનેકરૂપે દર્શન આપે છે, એ સિદ્ધાન્ત ઉપર આધુનિક
 સમયના વૈજ્ઞાનિકો પણ આબ્યા છે. યાનીઓ કહે છે કે જ્યાં દ્રષ્ટિપાત થાય
 ત્યાં પોતે જ છે એ વાત ખોટી નથી. આખા વિશ્વની સાથે એવા જાતો
 અનુભવાય કે બધે પોતે પોતાને જ જોઈને તેની સાથે રમવા કરે એ જ
 ઉચ્ચતમ અવસ્થા. આત્મી તન્મયના અભ્યાસથી આવે છે જ્ઞાન અભ્યાસથી
 આવે છે. જે જે કામ કરવાનું હોય, જે જે વાચન કરવાનું હોય, જેવાનું
 હોય, વિચારવાનું હોય, તેમાં તન્મય થઈ જવું. આવી એકાગ્રતામાં કોઈકે
 વધારો થાય છે. એકદમ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ જતી નથી. શાન્તિથી પણ
 દ્રઢતાથી, મક્કમપણાથી, અભ્યાસને વળગી રહેવું, ત્યારે જ સફળતા મળે.
 શૂંઘ માગવાથી, અધીરાઈથી, નેવલાવણીથી કશું મેળવી શકાતું નથી. વર્મની
 વાતો કરવાથી ધાર્મિક થવાતું નથી. સુખની વાતો કરવાથી સુખી થવાતું
 નથી. દ્રવ્યની વાતો કરવાથી સમૃદ્ધિવાળી થવાતું નથી. શારીર જળ વાતો
 કરવાથી આયતું નથી. પ્રત્યેક કાર્યમાં એકાગ્રતાપૂર્વક સતત પ્રયત્નની જરૂર
 પડે છે. આનું નામ જ અભ્યાસ. સંસારમાં પ્રત્યેક વસ્તુનો તત્કાલીન એક
 વિજાગમાં સમાસ થઈ શકે-સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ અને કારણ. સ્થૂળ ઇન્દ્રિયાથી

મદ્ય ધાય તે સ્થૂલ, સુદ્ધિ, કલ્પના, આદિથી જે મદ્ય ધાય તે સૂક્ષ્મ. જે મૂલાદ્યાનમાં વાસનાદિનો ઉદ્ભવ છે તેનો ઠારણપ્રદેશમાં સમાસ છે. આ ત્રણે પ્રદેશને પરસ્પર સંબંધ છે. પ્રત્યેક કાર્ય ત્રણે ઉપર અસર કરે છે. અને સર્વ કાર્ય ચતુર્થ-તુરીય પદ છે તેમાં વિલીન થાય છે. ચતુર્થના અનુસધાન વિનાનું કર્મ કાશો ઉપર ધ્વનિ પ્રતિધ્વનિ ઉપગમ્યા કરશે. નવા નવા સંસ્કારો પાડ્યા કરશે. ચતુર્થની સાથે એકતા કરવાથીજ, પ્રત્યેક કાર્ય ચતુર્થના એક જિજ્ઞાસરૂપે પ્રતીત થશે. તન્મયતાનું રહસ્ય એ છે કે તત્કાલ જે વસ્તુ, વિચારાદિ પ્રત્યક્ષ હોય તેમય યત્ન, ને અન્ય વિચારોનો ઉદય થવા દેવો નહીં. આવો અભ્યાસ થતા, છેવટે અદ્વૈત ભાવનામાં તે પરિણામ પામશે. આ હૃદયતમ શિખરે પહોંચવા માટે જે કમવાગ પ્રગતિની આવશ્યકતા છે તેનો વિચાર સંક્ષિપ્તમાં કરીએ.

વેદાન્તના મત પ્રમાણે વિવેક, વૈરાગ્ય, શમાદિ યદુ સંપત્તિ, (શમ, દમ, ઉપરતિ, તિતિક્ષા, શ્રદ્ધા, સમાધાન), સુમુક્તતા, એ સાધન ચતુષ્ટય કહેવાય છે. આ પ્રાથમિક જૂમિકા આવા સાધનો સંપન્ન જે મનુષ્ય હોય તે જ વેદાન્તનો અધિકારી ગણાય છે. આ બહિરંગ સાધન તે પછી અંતરંગ સાધન શ્રવણ, મનન, નિદિધ્યાસનનો આશ્રય લેવાથી સદગતા મળે. આગ કહેવાનો ઉદ્દેશ એ નથી કે જ્યાં સુધી વિવેક આદિ સંપૂર્ણ રીતે મેળવ્યા ન હોય ત્યાં સુધી શ્રવણ ત્રિ. માં ચિત્તને ન પરાવર્તું સર્વ ક્રિયાઓ સાથે સાથે જ કરવાની છે. એકની અસર બીજા ઉપર થાય છે. હેતુ એટલો જ છે કે પ્રાથમિક સાધનોમાં પરિપક્વતા મેળવ્યા વિના નિદિધ્યાસનમાં સંપૂર્ણ ફતેહ મળતી નથી ને નિષ્ફાળ પડાતી નથી. અંતઃકરણ અતિ સ્વચ્છ, અને સ્થિર હોવું જોઈએ. જેમ મેલા દર્પણમાં પ્રતિબિંબ પડતું નથી જેમ સ્વચ્છ પણ ચાંચળ જળમાં પણ પ્રતિબિંબ મદ્ય થઈ યકાવું નથી, તેમ મલિન અને વિદોષવાળા અંતઃકરણમાં આત્મચાનનો ઉદય થતો જ નથી અનાદિ સંસારમાં અંતઃકરણ પણ અનુભવોમાંથી પસાર થયેલું હોય છે. આ બધા અનુભવોના સંસ્કાર તેમાં પડેલા જ હોય છે. આ સંસ્કારોથી રાગ દોષરૂપી હૃદ ઉત્પન્ન થયા જ કરે છે, ને બેદભાવમાં ચિત્ત આમતેમ ભટક્યા જ કરે છે. આવા અંતઃકરણમાં અદ્વૈતભાવના સ્થિર કરવી એ

કામ નથી. અખૂટ સંકલ્પશક્તિની આવરણરૂપ છે. અંતઃકરણમાં
 નીતી વૃત્તિઓનું સતત નિરીક્ષણ કરવું, અને આપણા અદ્વૈતના આશય
 પ્રકાર આંતરિક અને બાહ્ય જીવનનો પ્રવાહ પ્રવર્તે છે કે કેમ તે જોવા
 કરવું. અંતઃકરણમાં ધણીવાર સ્વયં ને શંકાનો ઉદય થાય છે, ધણીવાર
 આપણને એમ લાગે છે કે આપણે મૃગજળ પલાડી દોડવા કરીએ છીએ.
 અને અદ્વૈતનો આશય આપણા જીવન સાથે ગળતરામાં આપણે બૂલ કરીએ
 છીએ આવી શંકાઓ પૂર્વજન્મના સંસ્કારોથી જ ઉત્પન્ન થાય છે, તેમનો
 વિવેક અને વિચારથી નાશ કરે જ છૂટકો ધણીવાર આપણી વિષયવાસના-
 ઓને ધોધક વિચારોમાં ને આચારોમાં આપણે એવી રીતે સંતોષ માનીએ
 છીએ કે “ઈન્દ્રિયો ઈન્દ્રિયોના ભોગ ભોગવે છે. હું તો અદ્વૈતો છું.” મને કંઈ
 પુણ્ય કે પાપ નથી, હું તો મન ને ભુક્તિના કાર્યોથી લેખાતો નથી.” આસિદ્ધાન્ત
 અંશ છે પણ જેણે એ અવરથા પ્રાપ્ત કરી હોય તેને માટે. ત્યાં સુધી આવી
 પ્રતારણામાં મનને રમાડવું એ તો મધ્યમજ્ઞાનને રજાને રાનાગામ માત્ર
 પ્રાપ્ત કરવા જેવું છે. અદ્વૈતની વાતોઓ કરવાથી કંઈ જાની ચરાણું નથી.
 વેદાન્તની પરિભાષાનો આડબર કરવાથી ખગ વેદાન્તી થવાનું નથી. સમય
 જીવન જ્યારે અદ્વૈત ભાવનાથી રંગાય, મન, વાણી, આચાર, વિચાર, અદ્વૈ-
 તની ભાવનામય જ થાય ત્યારે જ પ્રગતિ તરારથી થઈ શકે. જેમજેમ વિદ્યાર્થી
 યતો જાય છે, ભાવના દૃઢ થતી જાય છે તેમતેમ આપો આપ જ “સવિશેષ
 પ્રગતિ વિના જ ઉપરની ભૂમિકા ઉઘડતી જાય છે. દેહત એવ કાયમને માટે
 દ્રષ્ટિ સમક્ષ રાખવાની જરૂરીયાત છે. આપણા મનની અદર જેજે ભિન્નિઓ
 ભાવનાઓ, વિચારો થાય છે, તેમના અમુક પ્રકારના આકાર બને છે તે
 તે ઉપજ્યા પછી બહુ કાળ સુધી જીવન ધારણ કરી રાખે છે. ચિત્તની શુદ્ધિ
 હિયર વિચારના અલ્પજીવી અથવા ‘દીપ’જીવીપણોનો આધાર છે. પ્રત્યેક
 અક્રિયાના વિચારથી મુક્તિ આકાશ તત્ત્વમાં પરિવર્તન થવા કરે છે અને
 છેવટે તેની અક્ષર સ્થૂળ ઉપર પણ યાય છે. તેથી અભ્યાસની શુભાશા
 વિચારની મુક્તિ ભૂમિકાથી કરવાની છે. મુક્તિમાં સર્વવ્યાપક અને સર્વમય
 તત્ત્વ પદ્ધતિ અનુસંધાન રાખનાર ભાવનાને વારંવાર દૃઢ કરવી એટલે સ્થૂળ
 અને કારણના વિષયને સાધી આપવાનું જગ પણ પ્રાપ્ત કરશે ત્યાં સુધી

અંતઃકરણમાંથી મલ્લનો નાશ ન થયો હોય ત્યાં સુધી અદ્વૈતભાવના ચિત્તમાં સ્થાયી થતી નથી એટલું જ નહીં પણ તે વિષેની કલ્પનાનો ઉદય પણ થઈ શકતો નથી. આવી ચિત્તની અવસ્થા હોય તો સાધકે સાકાર ઉપાસનાનો આશ્રય લઈ પોતાના ઈષ્ટની પ્રાપ્તિને માટે જેજે દ્વિધિત કર્મ હોય તે શ્રદ્ધા પૂર્વક કરવું; તથા પોતાના વર્ણાશ્રમ ધર્મનો ત્યાગ ન કરવો. અભ્યાસ હમેશાં જ પ્રકાશનો જ રાખવાનો છે. નિવૃત્ત અને પ્રવૃત્ત, જ્યારે કોઈ પણ પ્રકારની પ્રવૃત્તિ ન કરવાયે હોય ત્યારે ચિત્તને સાકાર અથવા નિરાકાર ઉપાસનામાં, ધ્યાનમાં, ભજનમાં, કીર્તનમાં, નામસ્મરણમાં, ચાત્ર ચિંતનમાં એકાગ્રતા પૂર્વક લગાડવું ને ચિત્ત બહિર્મુખ થાય ત્યારે જે જે કાર્ય સ્વધર્માનુસાર આપણે કરવાનાં હોય તેમાં ચિત્તને પરોવવું. પ્રત્યેક કર્મનું કળ ધર્મરત્ને અર્પણ કરવું, ઉપાસનાથી વિશેષનો નાશ થાય છે અને નિષ્કામકર્મથી શુદ્ધિ થાય છે, મનમાંથી વાસનાઓનો ક્ષય થાય છે. કર્મેપાસનાથી જેમ જેમ નિર્મળતા ચિત્તમાં આવે છે તેમતેમ અદ્વૈત તત્ત્વનો પ્રકાશ ચિત્ત ઉપર પડવા માંડે છે અને છેવટે અદ્વૈતાના આવરણનો ભગ કરવાનું કામ સુગમ થઈ પડે છે. કલાલિસંધિનો ત્યાગ કરી કરેલા કર્મથી મલ્લનો નાશ થાય છે, ઉપાસનાથી વિશેષનો નાશ થાય છે અને આવરણ ભંગથી સ્વરૂપ-જ્ઞાનનો ઉદય થાય છે. યોગશાસ્ત્રના મંતવ્ય પ્રમાણે મનુષ્યના ચિત્તની પાંચ પ્રકારની અવસ્થાઓ હોય છે: ક્ષિપ્ત, વિદ્ધિપ્ત મૂઢ, એકાગ્ર અને નિરદ ચિત્તમાં પ્રકાશ, પ્રવૃત્તિ અને સ્થિતિરૂપ અનુક્રમે સત્વ, રજસ, અને તમસ એ ત્રણ દ્રવ્યોના ગુણો જેવામાં આવે છે. ચિત્ત એક છતાં આ ત્રણે દ્રવ્યો બનેલું છે આ ત્રણ દ્રવ્યો પ્રત્યેક ચિત્તમાં એક સગળે આંશે ગ્રહેણ નથી, પણ ન્યૂનાધિક ભાવથી ગ્રહેણ છે. તેથી જ ચિત્ત પાંચ પ્રકારનું હોવાય છે. ચિત્ત પ્રધાનપણે સત્ત્વગુણનું કાર્ય છે. તેનો મુખ્ય ધર્મ પ્રકાશ છે. પણ જ્યારે તે રજસગુણથી અને તમોગુણથી સંસૃષ્ટ થાય છે ત્યારે બ્યવધિત વિષયો તરફ જ પ્રેગમેલું રહે છે. ચિત્ત હમેશાં પોતાની સ્વાભાવિક નિર્મળતા મેળવવા પ્રયત્ન કર્યા કરે છે, પણ હિંદ્રિયો તેને વાગંવાર બહારની બાબત તરફ ખેંચ્યા કરે છે. આ પ્રવૃત્તિને રોકવાનો પ્રયત્ન કરવો એ યોગાભ્યાસનું પ્રથમ પગથિયું છે. આમ કરવા

તેને ખરે સ્થાને જઈ શકે છે. ક્ષિપ્તાવસ્થામાં ચિત્ત રમેશુજની
 તથા ચચ્ચ બનીને આમ તેમ ફેરવા કરે છે. ઘડી પણ ચિત્તચિત્ત
 નથી. જેમ મહિષા એક પદાર્થથી બીજા પદાર્થ ઉપર કાયમ ક્રોધાજ
 કરે છે, તેવી જ અવસ્થાનિશ્ચિત ચિત્તની અથવા ક્ષિપ્ત ચિત્તવાળા મનુષ્યની
 હોય છે. મનુષ્ય એટલે ચરીર નદી પણ મન એ હમેશા યાદ મંજરાની
 આસ્પદતા છે. આપણા બધેનું કારણ, મુખ દુઃખનું કારણ મન છે.
 તેનો જ વિકાસ સાધવાનો છે, ચરીર તો મનનું, બાહ્ય ક્ષેત્રના સંપર્કમાં
 આવવા માટે એક કણ છે મૂઠા અવસ્થા તમોચ્ચ પ્રધાન છે આ
 અવસ્થામાં ક્રોધ, આગ્રહ, જડતા, નિષ્ક્રિયતાની પ્રધાનતા હોય છે, સ્થિતિ
 ચુસ્ત મનોદયા પણ આ જ અવસ્થાનું પાલિકા છે. આવા પ્રાણીઓને જે
 મરેકા ઉછરેલા હોય તેમાંથી બહાર નીકળવાની વૃત્તિ થતી જ નથી.
 ચિત્ત જ્યારે બાહ્ય કુખના સાધનરૂપ ગ્રંથાદિમાં જોડાયેલું રહે ત્યારે તેના
 વિક્ષિપ્ત અવસ્થા કહેવાય છે. ત્યારે સતત અબ્યાસથી, નિરીક્ષણથી,
 ચિત્તને એકાગ્ર અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે તે સારિવક બને છે અને
 અંતિમ અવસ્થાને માટે (નિરુદ્ધ અવસ્થાને માટે) ચૈત્ર્ય બને છે. જેમ
 સરોવરમાં ઉદ્ભવતા તરંગો યમી જાય ને તે ચાત અને નિર્મળ બને
 ત્યારે જ આપણે તળાવમાં પડેલી ચીજો પણ જોઈ શકીએ છીએ તેવી
 રીતે મનનું સમજવાનું છે. ત્યારે તે પ્રચાતને સ્વચ્છ બને ત્યારે જ
 સ્વસ્વરૂપનો અનુભવ થઈ શકે. આ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાનો કાયમનો પ્રયત્ન
 તે અબ્યાસ.

શ્રી શંકરાચાર્યનો જ્ઞાનયોગ

અને

શ્રી અરવિંદનો પૂર્ણયોગ

(ગતાંકથી ચાલુ)

લેખક :-શ્રી. માધવતીર્થજી

૬૬

(૧૪)

મિથ્યાજ્ઞાન, સંશયજ્ઞાન, જ્ઞાનનો અભાવ અને અજ્ઞાનનો ભાવ
અરવિંદશિષ્ય :-મોક્ષ એકદમ કેમ મળે ?

શંકરશિષ્ય :-આત્માનો સાક્ષાત્કાર કરવાથી.

અરવિંદશિષ્ય :-તે માટે મુખ્ય સાધન શું છે ?

શંકરશિષ્ય :-ચાર પ્રસિદ્ધ સાધન (વિવેક, વૈરાગ્ય વિગેરે) પછી શ્રવણ
અને પછી તત્ત્વનો વિચાર; તેમાં ત્રણ અવસ્થાની પ્રક્રિયા બહુ ઉપયોગી છે.

અરવિંદશિષ્ય :-તમે વારંવાર સ્વપ્નાનાં દ્રષ્ટાંત આપ્યા હતા છે તે મને
પસંદ આવતું નથી. શ્રી અરવિંદના માર્ગમાં માત્ર કોઈ વખતે જ સ્વપ્નાનો
વિચાર કરે છે.

શંકરશિષ્ય :-આપણે વાતચીત ચર્ચા કરી ત્યારે એમ નહીં કરેલ છે કે
પહેલાં મુક્તિ અને અનુભવથી તત્ત્વનો નિર્ણય કરવો અને પછી ચાલતું
અથવા આપત વાક્યનું પ્રમાણ આપવું. મુક્તિ અને અનુભવ માટે સ્વપ્નાનું
દ્રષ્ટાંત બહુ ઉપયોગી છે. વૈષ્ણવોના પ્રથમ અંથ મીઠાદ ભાગવત છે તેમાં પણ
ત્યારે પરીક્ષિત રાખ્ખને પહેલાં શુકદેવજી મળ્યા ત્યારે રાજ્યાનમાં પરોક્ષિત

એવો પ્રશ્ન પૂછેલ છે કે "જડ અને ચેતનનો સંબંધ કયો શી રીતે ?" (૨-૮-૭), તેના જવાબમાં શુદ્ધેવજી કહે છે કે-આત્મામાયામૃતે રાજ

ન ઘટેતાર્થ સમ્બન્ધ સ્વજનદ્રુરિયાજ્જસા ॥ (૨-૬-૧) હે રાજા, સ્વપ્ન પદાર્થોની સાથે સ્વપ્નદ્રુષ્ટાનો જેમ કલ્પિત સંબંધ છે તેમ વિશુદ્ધ જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્માનો બીજા પદાર્થો સાથે કલ્પિત સંબંધ છે

સ્વપ્નનો દ્રશ્ય એ અનુભવનો દ્રષ્ટાંત છે તે શ્રીમદ્ જ્ઞાનવતની શરૂઆતમાં આપેલો છે એટલું જ નહિ પણ વચમાં વચમાં એકાદય રકંધમાં અને છેવટે પરીક્ષિત ગામના મોક્ષ વખતે પણ શુદ્ધેવજીએ આપેલો છે પરમદંસોને તત્ત્વના વિચાર માટે એ પ્રક્રિયા બહુ ઉપયોગી છે

અરવિંદશિષ્ય -ચિત્તને પાંચ મુખ છે તેથી તે પચાનન કહેવાય છે તેના ૪ મુખમાંથી ૪ વેદ નીકળેલ છે અને પાંચમા મુખમાંથી તત્ત્વશાસ્ત્ર એટલે આગમશાસ્ત્ર નીકળેલ છે. તત્ત્વશાસ્ત્રવાળા ત્રણ અવસ્થાનો વિચાર માનતા નથી. શાકત અદ્વૈતમાં પ્રકૃતિ-પુરુષ નિત્ય અભિન્ન ગ્રહે છે

શકરશિષ્ય -તોપણ તેમાં બનેલો સંબંધ અને સંબંધ કરતાર તત્ત્વ માનવ પડશે અને તેમાંથી ભેદ કેમ થવા તે પણ જણાવવું પડશે. શકર પાર્વતીજીને જે સંભળાવ્યું તેને આગમ કહે છે અને પાર્વતીજીએ શકરને જે સંભળાવ્યું તેને નિગમ કહે છે

અરવિંદશિષ્ય -આગમ subjective method છે અને નિગમ objective method છે એક જ તત્ત્વમાં ભેદ કરવાની શક્તિ રહેલી છે અને તેનાથી જગત ઉત્પન્ન થયું છે

શકરશિષ્ય -જે જગતમાં દુઃખ અને અજ્ઞાન જન્મ અને મરણ વિગેરે દેખાય છે તે એવા તત્ત્વમાંથી કાયમ ઉત્પન્ન થયા કરે તો કોઈને શાંતિ મળે નહિ

અરવિંદશિષ્ય -જગતની રચના સમષ્ટિભાવે જ સમગ્ર શકાય, બ્રહ્માના દક્ષિર્નિદુધી તત્ત્વ માર્ગવાળા સમગ્રવત્તા નથી નહીં સમુદ્રભાવને પામી ગયા પછી નદીની દુર્ગંધ સમુદ્રમાં મહેલી નથી

શકરશિષ્ય -સમષ્ટિની ઉત્પત્તિ માટે સમાન કાળ બોધ્યો તેવો સમાન કાળ કોઈના અનુભવમાં નથી હાલમાં સાથે-સવાળા પણ ધણી માતના કાળ

ખતાવે છે. વળી નદીનું નામ અને રૂપ સમુદ્રમાં રહેતું નથી, તેથી નામ અને રૂપ ત્રિથ્યા છે.

અરવિંદશિષ્ય :-કાલી એ જગવાનની શક્તિ છે. કાળ ઉપરથી કાલી નામ પડ્યું છે. શિવ પાસે કાલી નિત્ય રહે છે.

શંકરશિષ્ય :-આપણે પહેલાં અનુભવની વાત પૂરી કરીએ, પછી શાસ્ત્રના પ્રમાણ પ્રમાણે ચર્ચા કરીશું.

અરવિંદશિષ્ય :-જનગતના અનુભવવાળા વિષયો સ્વપ્નાની માફક માનસિક નથી પણ શરીરની બહાર પણ દેખાય છે. જનગતમાં દેખાતાં ઘર વગેરે બહાર નથી એમ નથી. સ્વપ્નમાં તો જે દ્રવ્ય દેખાય છે તે જાણે કે બહાર હોય તેવું દેખાય છે, છતાં વસ્તુતાએ તે મનની કલ્પના રૂપ હોય છે. સ્વપ્નમાં દેખાતા પુરૂષો પણ કલ્પિત છે. તેમ ન હોય તો જ્યારે સ્વપ્નદ્રષ્ટા જાગે છે ત્યારે તેની મોથે દેખાતા ખીંગા પુરૂષો પણ જાગવા જોઈએ. જનગત તો દરેક પુરૂષને સરખું અનુભવમાં આવે છે. જનગત જગત એ માનસિક નથી પણ બહાર પણ છે. બધાને સામાન્ય રીતે એવું જ્ઞાન થાય છે. તેથી જનગત સ્વપ્નની સમાન છે એમ કેમ કહો છો ? પ્રત્યક્ષતા, સંવાદ વગેરે સમાન હોવા છતાં સ્વપ્નના વિષયો માનસિક છે અને જનગતના વિષયો બહાર છે. એમ બંને અવસ્થામાં જોઈ સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. જનગત બહાર હોવાથી સત્ય છે, સ્વપ્ન મનોમય છે અને તે જનગતની વાસનાથી ઉત્પન્ન થયેલ છે.

શંકરશિષ્ય :-એ વાત સારી નથી. બંને અવસ્થા કલ્પિત છે. જે બહાર છે અને જે માનસ છે તે બંને સગળાં કલ્પિત છે. સ્વપ્નમાં પણ જનગતની માફક અંદર બહારનો વિભાજ જણાય છે છતાં જગ્યા પછી ખજાર પડે છે કે બંને કલ્પિત હતા. જે ન્યાયથી સ્વપ્નાના વિષયોનું મનોમયત્વ અંગીકાર થાય છે તે જ પ્રમાણથી જનગત વસ્તુઓ પણ કલ્પિત માની શકાય છે. વળી જેમ સ્વપ્નાના વિષયો જનગતમાં અનુભવમાં આવતા નથી તેમ જનગતના વિષયો સ્વપ્નમાં અનુભવમાં આવતા નથી. તેથી બંને અવસ્થા સરખી છે, બંને માયાવાળી છે. જનગત અવસ્થા મનોમય છે એ તો હાલના સાપેક્ષવાદ (Relativity) ના હિસાબથી પણ સિદ્ધ

૧ શકે છે * તેથી જાગૃત રિચર નથી પણ મનોમય છે. છીપમાં રૂપું બૂલધી
 ૨ નય તે પહેલાં નથી, પછી નથી અને પ્રતીતિ વખતે પણ નથી. ત્યાં
 રૂપાની જાતિ છે, બીજું કાંઈ નથી. જાગૃત પણ તેવું છે, જાગૃતમાં જાગૃતની
 જાતિ એવા પ્રકારની છે. તે જાતિ પહેલાં નથી, પછી નથી અને પ્રતીતિકાળે
 પણ ત્યાં જાગૃત નથી. પ્રતીતિ વખતે પ્રમાણ અને પ્રમાણનો પણ વિચાર
 કરવો જોઈએ. પ્રમેય, પ્રમાણ અને પ્રમાણ એક જ વખતે ઉત્પન્ન થાય છે
 અને જાનકાળે બાધ પામે છે. જાગૃતના વિષયો રિચર નથી. જે વસ્તુને મેં
 કાલે અનુભવ કર્યો તે આજ માત્ર સમયમાં છે જેવી વસ્તુ કાંઈ હતી તેવી
 આજ અનુભવમાં આવતી નથી. તે એની એ જ છે એવી પ્રત્યક્ષિતા જો
 કે વ્યવહારમાં ઉપયોગી છે તો પણ તરવરી પરીક્ષા કરવાવાળા તેને સાચી
 માનતા નથી. કાલે જે પ્રપંચ મેં જોયેલો હતો તે જ આજ છે એવા પ્રમા-
 ણવાળા જે પ્રત્યક્ષિતા છે તેનાથી તેજ પ્રપંચ છે એમ સિદ્ધ થઈ શકતું નથી.
 જે તે જ પ્રપંચ આજે ચાલુ હોય તો તે પ્રત્યક્ષિતામાં બીજા પ્રમાણની
 અપેક્ષા રહે છે કારણ કે પ્રપંચ પોતે કહેતો નથી કે પોતાનું સ્વરૂપ કેવું છે.
 વળી પ્રપંચની ધારાનો વિચ્છેદ થતો નથી એમ નથી. જાગૃત સિવાયની
 અવસ્થામાં તેની વિષમાનતા નિહાળી નથી. આત્મા પોતે તેનો પ્રત્યક્ષિતાતા
 ચર્ચા શકતો નથી. જે આત્મા મુખ્યત્વે પ્રપંચના પ્રવાહના ઉચ્છેદનો દર્શા છે
 તે તે પ્રપંચની એકતા કરે એવો વિશ્વાસ બેસી શકતો નથી. તેથી તેની
 એકતા કરવાર અનુભવનો અભાવ છે, વળી આત્મા અને અનાત્મા સિવાય
 કાંઈ ત્રીજી વસ્તુ નથી કે જે તેની એકતા જણાવે. તેથી પ્રપંચની પ્રત્યક્ષિતા
 બની શકતી નથી. તેથી સ્વપ્નની પ્રત્યક્ષિતા સ્વપ્નદષ્ટાની છે અને જાગૃતની
 પ્રત્યક્ષિતા બધાની છે એમ કહેવામાં કાંઈ સાર નથી. તેથી જાગૃત સ્થિતિનો
 અનુભૂતિ પણ આજ્ઞાસ માત્ર છે. બધાનું સ્થિતિ જોઈને જાગૃત પ્રપંચ
 રિચર માનવો એ વાત બનતી નથી. દિવસે બધા ધ્રુવક અંધાર સિદ્ધ કરે
 તેથી અંધાર સિદ્ધ થતું નથી. તે તે દર્શા વખતે સ્થિતિવશુદ્ધિ સ્વપ્નમાં અને

* આ જાગૃત વધારે વિગતથી સમજવાની જેની ઇચ્છા હોય તેમજે આ
 લેખકનું નવું અંગ્રેજી પુસ્તક "માયા" વાંચવું. મળવાનું ઠેકાણું-જ્ઞાન ગામ,
 આશ્રમ-છાયાદેવપુર.

જન્યતમા સમાન છે, તેથી જન્મે અવસ્થાનું પરસ્પર કાર્ય-કારણત્વ બની શકતું નથી. તેથી જેમ સ્વપ્નપ્રપંચમાં કાગળની અપેક્ષા વગર કલ્પિત કારણ-કાર્યભાવ ઉત્પન્ન થાય છે તેવી જ રીતે જન્યતમા અનુભવવાળા પ્રપંચમાં પણ કલ્પિત કાગળ-કાર્યભાવ ઉત્પન્ન થાય છે. બીજાનું કાગળ જાડ અને જાડનું કારણ બીજા સામાન્ય રીતે જણાય છે પણ તે બંનેનું કાગળ પૃથ્વીની ગંધતન્માત્રા છે. તેથી બીજા અને જાડનો કાગળ-કાર્યભાવ તુટી જાય છે. જન્યતમા પ્રપંચ માટે સુષુપ્તિમાં અજ્ઞાન કારણ તરીકે લેવું અને તે અજ્ઞાન-માંથી જન્યતપ્રપંચ નીકળ્યો છે એમ માનવું એ યોગ્ય નથી.

અરવિંદશિષ્ય :- વ્યક્તિનો જન્યતપ્રપંચ કદાચ સ્વપ્નાના જેવો માની શકાય પણ સમષ્ટિનો જન્યતપ્રપંચ ઈશ્વરની સત્તાથી ચાલે છે અને તેને મિથ્યા માની શકાય નહિ.

શંકરશિષ્ય :- સમષ્ટિમાં પણ ત્રણ વિભાગ છે. અમષ્ટિ જન્યતને વિશ્વ કહે છે. સમષ્ટિ સ્વપ્નને દ્વિપયગલ્ કહે છે અને સમષ્ટિની બીજા અવસ્થાને ઈશ્વર કહે છે. They do not remove the distinction that lurks between the finite & the infinite. The super-sensible is agreeable but not enduring. વળી વિદ્વદ્ધર્મનો ખુલાસો અમષ્ટિ તરફના વિચારથી જમગદ થતો નથી, જન્યતપ્રપંચ સાચો હોય તો તેને ઉત્પન્ન કરનાર ઈશ્વરનો શોધ કરવી જોઈએ. સ્વપ્ન જેમ સ્વપ્ન-દ્રષ્ટાનું વિવર્ત છે તેમ જન્યત પણ જન્યતદ્રષ્ટાનું વિવર્ત છે. તેનો ટુંકો અર્થ એવો છે કે જેવો પ્રમાતા તેવું પ્રમાણ અને તેવું પ્રમેય હોય છે અને એ ત્રણે એક સાથે લઈએ તો જ અર્થ તરવ મળી શકે. જો જન્યતને જોનાર ઈશ્વર હોય તો જન્યત ઈશ્વરનું રૂપ લઈ જશે. માણસને જેવું જમન દેખાય છે તેવું જન્યત એ માણસના અંતઃકરણના અપેક્ષાસલાગી પ્રમાણના પ્રમાણનું પ્રમેય છે.

અરવિંદશિષ્ય :- શ્રી અરવિંદ કહે છે કે શ્રી સંકરાચાર્યના માર્ગમાં તો જીવન જેવું કંઈ રહેતું જ નથી. જીવ અને જમન મિથ્યા માનવાથી અને જીવન ત્રિશુભ્ન અજ્ઞનું, વારતવ અસ્તિત્વ માનવાથી ધરતીકંપ જેવું થાય છે.

અને કોઈ પ્રકારનો સંબંધ હવે અને જાણ વચ્ચે બની શકતો નથી. જાણને સચોટ અથવા સક્રિય માનવાથી અને જ્યાં હવેનનો જાણમાં સમાવેશ હવે જ્યાં આપણામાં કેટલાંક વિદ્યો અને બધા હિતવન્ન થવાનો સંભવ છે પણ હવેનનો નિષેધ હવે ફરતાં એ વિદ્યોની સામે થઈ એ વધારે સારું રહેતો છે. સમષ્ટિ હવેનનો અનુભવ લેવામાં શક્તિ અને જ્ઞાન બંને વધે છે. તેના પરિણામમાં જગતમાં નવી શક્તિઓ હિતવન્ન થશે. તે કહે છે કે :- This world-order which is working through confusion and errors will gradually pass away and there will be the dawn of a new order with the sure promise of a new life unfettered in knowledge and pregnant with powers.

શંકરશિષ્ય - શ્રી શંકરાચાર્ય પહેલેથી જ બેદનો નિષેધ કરે છે, હવેનો નિષેધ કરતા નથી પણ જાણથી હિતવન્ન જે લાગે તેનો નિષેધ કરે છે જણે આ પૃથ્વી ઉપર સાઈ હવેન આવવાનો સંભવ તો રહે છે કારણ કે રાજીશુ અને તમોશુનું કાર્ય પૂરું થયા પછી સત્વશુ હવેન આવતું જ જોઈએ જ્યાં સાઈ નરસુ હવેન જણાય છે ત્યાં ત્રણ શુભવાળો માયા છે. જાણમાં સાઈ-નરસુ બનતું નથી.

અરવિંદશિષ્ય - શ્રી અરવિંદ એમ કહે છે કે જો આપણે જાણપે મધા એક હોય એ તો આપણે જાણની અંદર આત્માની શક્તિનું અવતરણની શક્તિ પણ પ્રાપ્ત કરી શકીએ; જ્યાં જોઈએ એ શક્તિનો લાભ લેવાય તેમજે જાણવાને શક્તિ રહેતું જોઈએ.

શંકરશિષ્ય :- એવા શરણુભાવને વેદાન્તમાં વાચ્યાચનો ત્યાગ કહે છે અથવા જહત્તલક્ષણ કહે છે; એટલે દૈત્તમાવવાનું હવેન હોય પડે છે જ્યારે અદૈત્તભાવ જાણે છે ત્યારે પ્રેમી, પ્રેમ અને પ્રિયતમ-ત્રણેની એકતા થાય છે અને તેમાં અખંડ આનંદ મળે છે. જ્યાં જરૂર જુદાઈની અસર લાગે ત્યાં શક્તિથી બેદ મટાડવો પડે છે જ્યાં બેદનો નિષેધ છે ત્યાં અબેદ કરવા માટે શક્તિની જરૂર પડતી નથી પણ જ્ઞાનની જરૂર પડે છે કારણ કે અબેદ સિદ્ધ છે, સાધ્ય નથી. દુઃખનું મૂળ કારણ દૈત્તજ્ઞાન અને અદૈત્તજ્ઞાનનો મેળ શક્ય નથી તેમાં રહેલું છે. જો તે મેળ કરતાં આવડે તો દુઃખ જેવું કંઈ

જણાય નહિ. જો આપણે ઇલાહાકાવૃત્તિથી આવરણુલંગ કરીને આત્માનેા અનુભવ લેવા માંડીએ તો આનંદ સિવાય બીજું કંઈ મળે નહિ. માણુસના સામાન્ય દૈતનાં જ્ઞાનમા બધા ઉચ્ચ અનુભવનો સમાવેશ થતો નથી.

અરવિદશિષ્ય :-તમારા મતવાળા અજ્ઞાનથી જગતની ઉત્પત્તિ માને છે. શ્રી અરવિંદ એમ માને છે કે ભગવાનના આનંદમાથી જગતની ઉત્પત્તિ થયેલ છે. આનંદમાં રહેલ છે અને આનંદમાં તેનો લય છે.

શકરશિષ્ય :-જગતનું વાસ્તવ સ્વરૂપ શ્રદ્ધ છે અને તે આનંદરૂપ છે પણ જેનું જગત સામાન્ય માણુસને દેખાય છે, તે સાચું નથી પણ ભ્રાંતિથી દેખાય છે. તે સ્વપ્નમાં ગ્રહેતું નથી, નિદ્રામાં રહેતું નથી, સમાધિ અને મોક્ષમાં પણ ગ્રહેતું નથી

અગવિદશિષ્ય :-સ્વપ્નમાં જાગૃત પ્રપંચ નથી. સ્વપ્નમાથી જાગ્યા પછી સ્વપ્નમાં ન રહેલો પ્રપંચ દેખાય છે. તેથી જ રીતે સુષુપ્તિમાંથી જાગ્યા પછી પાડો પ્રપંચ દેખાય છે. તેનું બીજું સુષુપ્તિમાં ગ્રહેતું અજ્ઞાન છે એમ તમારા મતવાળા કહે છે. તે અજ્ઞાન જાગૃત અને સ્વપ્નના પ્રપંચ વખતે ગ્રહે છે એમ પણ તમારા મતમાં ગણેલ છે.

શકરશિષ્ય :-તે બરાબર નથી. મિથ્યાજ્ઞાન, સંશયજ્ઞાન અને જ્ઞાનનો અભાવ એ ત્રણથી લુકું કંઈ અજ્ઞાન અનુભવમાં આવતું નથી. તેથી સાચું અજ્ઞાન અથવા ભાવરૂપ કંઈ અજ્ઞાન છે એ કલ્પના યુક્ત નથી. વળી જો સ્વપ્નમાં અજ્ઞાન હોય તો તે અજ્ઞાનના કારણથી જાગૃતપ્રપંચની પ્રતિતિ કેમ સંભવે ? જાગૃતનો પ્રપંચ સ્વપ્નમાં નથી સ્વપ્નનું અજ્ઞાન એ જાગૃતપ્રપંચનું કારણ થઈ શકે નહિ. સ્વપ્ન અને જાગૃત વચ્ચે કાય-કાગળાવ બની શકતો નથી. સ્વપ્નના અજ્ઞાનનો નાશ થયા પછી જાગૃતનું અજ્ઞાન ઉત્પન્ન થવામાં કંઈ નિમિત્ત નથી. સ્વપ્નના કલ્પકથી ભિન્ન જાગૃત બ્યવહારના કલ્પક માટે અજ્ઞાન માનો તો પણ તે બની શકતું નથી. અજ્ઞાન પોતે કંઈ બીજા નિમિત્તની અપેક્ષા ગળ્યા વગર સ્વપ્નપ્રપંચનો ઉપસંહાર કરીને જાગૃતપ્રપંચને આકારે અકસ્માત્ પરિણમ થામે એ બની શકે તેવું નથી. તેથી જ કારણથી સ્વપ્નમાંથી જિહ્વા જાગૃતપ્રપંચ દેખાય છે તે જ કારણથી સુષુપ્તિમાંથી જિહ્વા જાગૃતપ્રપંચ પણ દેખાય છે.

અરવિંદશિષ્ય :-સ્વપ્ન અને જાગૃત બન્નેમાં એક જ પ્રકારની અવિદ્યા છે તો પણ સ્વપ્નમાં આગન્તુક દોષ રહે છે એટલું વિશેષપણું છે. એ આગન્તુક દોષથી સ્વપ્નનું પ્રાતિભાસિકપણું સિદ્ધ થાય છે અને જાગૃત દેવળ અવિદ્યા કાચું હોવાથી વ્યાવહારિક સત્તાવાળું છે. તેથી પ્રાતિભાસિક સ્વપ્નનો આધ થતાં જાગૃતપ્રપંચ મળી શકે છે. જેમ જાગૃતમાં જે છીપમાં રૂપ દેખાય છે તે પ્રાતિભાસિક છે. છીપના જ્ઞાનથી તે રૂપનો આધ થતાં બધા જાગૃતપ્રપંચનો આધ થતો નથી. દોષસહિત અવિદ્યાથી ઉત્પન્ન થયેલ રૂપનો નાશ થતાં પણ મૂળ અવિદ્યાનો નાશ થતો નથી.

સંકરશિષ્ય :-અવિદ્યાથી જુદો એવો દોષ માત્ર સ્વપ્નમાં છે અને જાગૃતમાં નથી એ મારે ઠાંઠા પ્રમાણ નથી. બંને અવસ્થામાં તે તે કાલે જાગૃતના જેવો આભાસ રહે છે. સ્વપ્નકાલે સ્વપ્નનું નિદ્રાના દોષવાળું છે એવો કોઈને અનુભવ થતો નથી, તેથી જો સ્વપ્નમાં આગન્તુક દોષ તે વખતે જણાતો નથી તો સ્વપ્નમાં દેખાતા ધટ વિગેરે પ્રાતિભાસિક છે અને જાગૃતમાં દેખાતા ધટ વિગેરે વ્યાવહારિક છે એમ કેવી રીતે માની શકાય ? બંને જો અવિદ્યાનું પરિણામ હોય તો બંને સમાન સત્તાવાળા હોવા જોઈએ. જેમ જાગૃતમાં માટી વગેરેની અપેક્ષાથી જ ધટ વિગેરે ઉત્પન્ન થાય છે તેમ સ્વપ્નમાં પણ તે કાલે કાલક અવયવ વિશેષ જણાય છે. વળી સુષુપ્તિમાં મૂળ અજ્ઞાન હોય તો તે કારણથી તે અવસ્થામાં પણ પ્રાતિભાસિક કાચું ઉત્પન્ન થશે.

જાગૃતમાં છીપથી અવરિજીવન ચેતન્યને આશ્રિત તુષા અવિદ્યાના રિણુમયી મિથ્યા રૂપ દેખાય છે. તે પણ મૂળ અજ્ઞાનનું પરિણામ નથી. જો અવિદ્યા સાચી હોય તો હમેશાં ત્યાં અવિદ્યા હોય ત્યાં રૂપ ઉત્પન્ન થશે. બધી ભ્રાંતિ અવિદ્યાથી થતી નથી. આકાશમાં વાદળી રંગ દેખાય છે તેમાં અવિદ્યા નથી, પણ મિથ્યા જ્ઞાન છે. જો કોઈ મૂળ અજ્ઞાન માનતા નથી અને અજ્ઞાનથી જગતની ઉત્પત્તિ પણ માનતા નથી.

અરવિંદશિષ્ય :-મારો પ્રશ્ન એવો છે કે સુષુપ્તિમાંથી જાગ્યા પછી જે પ્રપંચ દેખાય છે તેનું કારણ શું ?

સંકરશિષ્ય :-તે મારે વાવરૂપ અજ્ઞાન સ્વીકારવાની જરૂર નથી. જેમ

સ્વપ્નમાં મિથ્યાજ્ઞાનથી પ્રપંચ જણાય છે તેમ સુષુપ્તિમાંથી ઉઠતાં મિથ્યા-
જ્ઞાનથી જગત પ્રપંચ જણાય છે. જે જગતમાં કોઇ મૂર્ખ ન હોય તો
જગત દેખાય નહિ પણ બ્રહ્મ જ દેખાય.

..... અરવિંદશિષ્ય :-ઐવી મૂર્ખતા આવી શી રીતે ?

શંકરશિષ્ય :-શ્રી અરવિંદ એમ માને છે કે એ પણ બ્રહ્મની એક
શક્તિ છે. અમે ઐવી મૂર્ખાઈ બ્રહ્મમાં માનતા નથી.

અરવિંદશિષ્ય :-એ બાજતનો નિર્ણય માણસની બુદ્ધિથી થઈ શકે
મુશ્કેલ છે તેથી બ્રહ્મનો અનુભવ લઈને બ્રહ્મ તે માટે શું કહે છે તે સાંભ-
ળવાની ધીરજ રાખવી.

શંકરશિષ્ય :-સૂર્ય પાસે જેમ અંધારું ન રહે તેમ બ્રહ્મ પાસે ઐવી
મૂર્ખાઈ મળશે નહિ, છતાં જેમ અપેરના સૂર્ય વખતે ધ્રુવડને કલ્પિત અંધારું
લાગે તેમ કલ્પિત માયા બ્રહ્મ પાસે રહે તેમાં કોઈ ખોટું નથી. કલ્પિત વિશ્વ
ધર્મ રહી શકે છે. શ્રી અરવિંદ તો સાચા વિશ્વ ધર્મ બ્રહ્મમાં-માને છે.

અરવિંદશિષ્ય :-શ્રી અરવિંદ બ્રહ્મમાં અનંત શક્તિ માને છે. તેવી
શક્તિ હોય તો જ તેમાંથી જગત ઉત્પન્ન થાય.

શંકરશિષ્ય :-આખા જગતને શાંતિ ગમે છે અને છતાં બધા લડાઈ
માટે તૈયારી કરે છે. એવું જગત ઐવી શક્તિમાંથી શી રીતે ઉત્પન્ન થાય ?

અરવિંદશિષ્ય :-શ્રી અરવિંદ કહે છે કે મનની બૂમિકા ઉપરથી એ કળા
ક્ષમણ શકાય નહિ તેથી બીજી અતિ-માનસ (Supermind)ની બૂમિકા
પ્રાપ્ત કરવાથી તેનો ખુલાસો મળી જશે.

શંકરશિષ્ય :-મનની બીજી બૂમિકા બધાના અનુભવની સ્વપ્ન અને
સુષુપ્તિ છે. તેમાં શું જો છે તેનો વિચાર કરવાથી પણ મિથ્યા જ્ઞાનનું
સ્વરૂપ સમજી શકાય છે. શ્રી અરવિંદના યોગમાર્ગમાં એ જે દયાનો
શિશુકૂલ વિચાર નથી. વિજ્ઞાનમય કોણમાં કોઈને નવા નવા અનુભવ મળે છે
પણ જગત, સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિના અનુભવ બધા માણસોને સમાન લાગુ
પડે છે. વિજ્ઞાનમય કોણથી ઉપર આનંદમય કોણ છે તેનો અનુભવ પણ
અધિમુનિઓ આપી ગયા છે.

અરવિંદશિષ્ય :-સુષુપ્તિનું કોઈ નિમિત્ત છે કે નહિ ?

શંકરશિષ્ય :- જો સુષુપ્તિ નિમિત્ત બગરની માનશો તો અધાને દમેલા સુષુપ્તિ આવી જશે અથવા બધાને સુષુપ્તિનો અભાવ થશે. નિમિત્તવાળી સુષુપ્તિ માનશો તો નિમિત્ત શું છે તેના વિચાર કરવો પડશે. જો અજ્ઞાન જેવું નિમિત્ત સુષુપ્તિમાં ગૂંદો તો કોઈનો મોક્ષ થશે નહિ અને હાથમાં રાંધીને પણ અજ્ઞાન ઘાગુ થઈ જશે.

અર્ચવિદશિષ્ય :- તમે પ્રશ્ન જ ઉઠાવી દો છો. જેમ ધણ બનાવવામાં દંડ વગેરે નિમિત્તની જરૂર પડે છે તેમ સુષુપ્તિનું કારણ કાગળ હોવું જોઈએ.

શંકરશિષ્ય :- સુષુપ્તિ એ ધટ્ટની માફક કોઈ દબ્બ નથી કે જેથી માટી અને દડાની સામ્યતાથી તેને નિમિત્ત કારણ અને ઉપોદ્ધાન કાગળ જોઈએ. સુષુપ્તિમાંથી ઉઠવા પછી જનમત પ્રપચ કેમ ઉત્પન્ન થાય છે તેનું કાગળ મળે નહિ તેથી સુષુપ્તિમાં અજ્ઞાન માનવું એ ઠીક નથી.

અર્ચવિદશિષ્ય :- તમારા મતવાળા જનમત પ્રપચના કારણ તરીકે બીજરૂપ અજ્ઞાન માને છે એ વાત તો મેં તમને વારંવાર કહેલું છે.

શંકરશિષ્ય :- પ્રપચ કોઈવે કાર્ય-કારણનો સંઘાત. પ્રપચથી બીજે સ્થળે કાર્ય-કાગળ બાવ માની શકાતો નથી. તેમાં પ્રમાણ નથી. કાર્ય-કારણના જ્ઞાન વગર કોઈ પ્રપચનું જ્ઞાન થઈ શકતું નથી. પ્રપચમાં બધે કાર્ય-કાગળ બાવ જણાય છે. તેથી જનમત પ્રપચનું કાંઈ કારણ (પ્રપચ વગરની) સુષુપ્તિ દ્વારા હોવું જોઈએ એ વાત સ્વીકારી શકાય તેવી નથી. જેમ કાગળની માટે પહેલો કાળ સ્વીકારી શકાતો નથી, દેશની ઉત્પત્તિ માટે પહેલો અંગીકાર થતો નથી, તેમ કાગળ પ્રત્યક્ષવાળા પ્રપચનું કારણ શોધશો તો કાગળ અને તેનું કાગળ શું એમ અંત આવશે નહિ. તેમાં આત્માત્મ્ય નથી આવી જશે. પ્રપચ, કાગળ વગેરેને વેદાંતમાં સાચા માનેલું નથી. જે સાચા નથી તેનું કાગળ શોધવામાં કાર્ય રૂળ નથી.

અર્ચવિદશિષ્ય :- ભાવરૂપ અજ્ઞાન પણ પ્રપચની અંદર છે. જો કે પ્રપચ પોતે કાર્ય-કાગળરૂપ છે તો પણ પ્રપચની અંદર રહેલું અજ્ઞાનનું કાગળ શોધવામાં દબ્બકત નથી.

શંકરશિષ્ય :- અજ્ઞાનનું જે કારણ શોધશો તે પ્રપચની અંદર આવવાથી તેના કાગળની જિજ્ઞાસા પણ ઉભી રહેશે.

અરવિંદશિષ્ય :- અજ્ઞાન અનાદિ છે એમ માની લ્યો એટલે અપેક્ષાની જરૂર ન રહે,

શંકરશિષ્ય :- અજ્ઞાનને અનાદિ, કહેવું એ આકાશના પુષ્પની સુગંધ મેળવવા બગબગ છે. જે સાચું હોય તેનો અભાવ થાય નહિ. સુષુપ્તિમાં સ્વપ્ન પ્રપંચનો લય થાય છે તેમ જગત પ્રપંચનો પણ લય થાય છે. તેથી સુષુપ્તિને છોડીને જે પ્રપંચ દેખાય છે તે જગતનો પ્રપંચ છે તેનું પ્રમાણ શું છે કે - જોથી તે પ્રપંચ મિથ્યા સ્વપ્નથી વિવક્ષણ માની શકાય. જગતમાં એવો કોઈ ખાસ ધર્મ નથી કે જેને સ્વપ્નાથી જુદો પાડી શકાય. તેથી સ્વપ્ન અને જગત સમાન હોવાથી મિથ્યા સ્વપ્નની માફક જગત પણ મિથ્યા સમજી લેવું. મિથ્યા વસ્તુ આભાસરૂપ હોય છે છતાં તે વખતે સાચી લાગે છે, તેનાથી તે વખતે બ્યવહાર થાય છે અને બીજી અવસ્થામાં તેનો બાધ થાય છે તેથી તેવી વસ્તુનું કારણ શોધવું નકામું છે. જે વસ્તુ સાચી હોય તેનું કારણ શોધી શકાય.

અરવિંદશિષ્ય :- જગત પ્રપંચની પ્રાપ્તિ બીજી રીતે બનતી નથી તેથી સુષુપ્તિમાં અજ્ઞાન કદપી શકાય. જેમ છીપમાં રૂપાનું અર્થ-જ્ઞાન થાય છે અને છીપના જ્ઞાન વખતે તેનો બાધ થાય છે. તેવો અનુભવ મિથ્યા આભાસના ઉપાદાન કારણરૂપ મિથ્યાજ્ઞાન વગર બનતો નથી તેમ જગત પ્રપંચ કે જેને તમે મિથ્યા કહો છો તેનું પણ તેનું ઉપાદાન માની લેવામાં હરકત નથી.

શંકરશિષ્ય :- એ વાતમાં સાર નથી. જે વસ્તુ મિથ્યા છે તેનું સાચું કાગ્ય શોધવું એ યોગ્ય નથી. Cause has meaning only in relation to finite modes of being where there is appearance of succession. Where there is simultaneity as in Brahman, cause and effect cannot be traced.

અરવિંદશિષ્ય :- મન યાંત હોય ત્યારે અંતરાત્મામાંથી કોઈક નવો પ્રકાશ મળે છે.

શંકરશિષ્ય :- એ વાત કેટલેક અંશે સાચી છે, છતાં રાજ્યાંતમાં કેટલાકને તે વખતે પણ ગભરાવે તેવાં વિચાર, તેવા દ્રેશ, તેવા અવાજ સંભળાયા પ

કરે છે છતાં ગુરુ આરા મળેલ હોય તો તેમાંથી શાંતિનો રસ તો તે જાતાવી
આપે છે; પછી તો જાગૃતતા પશુ સુષુપ્તિના જેવી શાંતિ જાળવી રાખ
છે જે વખતે જાગૃતની મિથ્યા વસ્તુઓમાં મન દોડે છે તે વખતે આત્માનો
આનંદ મળવો મુશ્કેલ પડે છે, જ્યારે એવી દૃષ્ટનાઓ દોડતી હોતી નથી
ત્યારે માત્ર આત્મા જ જ્ઞાન અને આનંદરૂપ થઈને રહે છે. જાગૃત સાચું
લાગશે ત્યાં મુખી મન તેમાં દોડવા દગશે. સર્વ દેખાશે ત્યાં મુખી જાગૃત
જ્ઞાન થશે નહિ. અત્યારે પણ જાગૃત રહેતું નથી કે દુઃ સાચું છે. તમે જ
જાગૃતને સાચા તરીકે જો છો તમે જાગૃતને સાચું માનવા દોડો છો અને
તમે પોતે કાણ છો ? તેની તે વખતે તમને ખબર નથી એ કેવી વિચિત્રતા !
જ્યારે તમારો વિચાર કરશે એટલે પ્રમાતાનો વિચાર કરશે ત્યારે તમને એમ
લાગશે કે સમસ્ત જાગૃત અને તેમાં રહેલ પદાર્થ પ્રાતિભાસિક છે, પ્રાતિ-
ભાસિક પદાર્થ જ્યારે જ્ઞાત હોય છે ત્યારે જ તેની સત્તા સામે છે. અજ્ઞાત
પ્રાતિભાસિકની સત્તા જ હોતી નથી. રજાનું આત્મ સર્વ કાંઈ કાંઈ
ભય, હિંદુશ કે વ્યાકુળતા ઉત્પન્ન કરી શકતો નથી, તે જ્યારે જ્ઞાત થાય છે
ત્યારે જ પોતાનું કાર્ય કરી શકે છે. તેવી જ રીતે જાગૃતના જ્ઞાનનું
સમજવાનું છે. સર્વ પદાર્થ જાગૃતમાં દર્શિત હોવામાં (જ્ઞાન યતાં દર્શિત
પદાર્થોના અભાવ) અધિકાનરૂપ જાગૃત છે. જાગૃતના સર્વ પદાર્થો અને
તેનું જ્ઞાન સાથે જ ઉત્પન્ન થાય છે અને સાથે જ નષ્ટ થાય છે. એ
જિહ્વાતે દર્શિત-સુદર્શિતવાદ કહે છે. થી અગિયં માત્ર એક માત્ર અવસ્થાનો
૧૦ કરે છે તેથી સૃષ્ટિ-દર્શિતવાદમાં ઘણા વર્ષો મુખી મુશ્કેલ ગમેલ છે.

(અપૂર્ણ)

યાજ્ઞવલ્કય અને મૈત્રેયી

લેખક :—શ્રી. નાનાલાલ દેવશંકર વૈદ્ય

પૂર્વે યાજ્ઞવલ્કય નામના એક મહર્ષિ યજ્ઞ ગયા છે. તેમને મૈત્રેયી અને કાત્યાયની નામની બે પત્નીઓ હતી. મૈત્રેયી બ્રહ્મરૂપના વાદવિવાદમાં અને તત્ત્વજ્ઞાનની ચર્ચામાં બહુ ઉત્સુકતા ધરાવતી હતી, અને કાત્યાયની ગૃહકાર્યમાં કુશળ સી જેવી બુદ્ધિ ધરાવતી હતી. મહર્ષિ યાજ્ઞવલ્કયે બ્રહ્મવિદ્યા સંબંધી સાકં જ્ઞાન સંપાદન કર્યું હતું. પોતાની ઉત્તરાવસ્થામાં એકાન્તમાં બ્રહ્મવિદ્યાનું અનુશીલન કરવા અને પરબ્રહ્મનો અપ્રતિહત અપરોક્ષ સાક્ષાત્કાર અનુભવ લેવા માટે સંન્યાસ ગ્રહણ કરવાની ઇચ્છાથી તેમણે પોતાની મોટી પત્ની મૈત્રેયીને પાસે બોલાવીને કહ્યું :—“ હવે હું આ ગૃહસ્થાશ્રમથી વધારે જાંચો પારિવારિક આશ્રમ ધર્મ પાળવા ઇચ્છા ધરાવું છું, તે માટે તમારી અનુમતિ માગું છું, કેમ કે જાપાની અનુજ્ઞા મેળવીને પતિએ સંન્યાસ લેવાનો નિયમ છે. તમે કાત્યાયનીને અહીં બોલાવી લાવો એટલે મારી પાસે જે કાંઈ દ્રવ્ય, માલમિલ્કત છે તેનો વિભાગ કરી દઈને તમારા સંબંધનો અંત આણું. ”

મૈત્રેયી બ્રહ્મવાદિની તથા મોક્ષની ઇચ્છા ગમ્મનારી હતી, એટલે દ્રવ્ય-વિભાગની વાત સંભળી તેને શ્રોણ થયો. તેણે પૂછ્યું—“ ભગવન્, આપે જે દ્રવ્યની વાત કરી તે માટે મારે જીજ્ઞાસાની ઇચ્છા છે કે આ આખી પૃથ્વી

દબરેથી પંચિપૂર્ણ મારી માસિકાની થાય તો તેથી હું અમર થાઉં તેમ છે ? ”

પોતાની ઓનું આવું સુંદર વાદ્ય સાંભળી યાત્રવદ્ધય મુનિ બહુ સતુષ્ટ અને પ્રસન્ન થયા. તેમણે જવાબ આપ્યો-“ના, મૈત્રેયી, ના એ ધનસંપત્તિથી કે તેના વડે સાધ્ય થતાં કર્મોથી તું કદી પણ અમર થઈ શકીશ નહિ અમર-ભાવ આપવાની એ ધનસંપત્તિમાં શક્તિ નથી. એના યોગે તું માત્ર ધનાઢ્ય થઈશ, અને ધનસંપત્તિના સાધનસંપન્ન મનુષ્યને જેવી રીતે કોઈ પણ સાંસારિક વસ્તુનો અભાવ નથી હોતો, એવાથી મળતી દરેક પ્રકારની સમસ-તાવાળું જીવન તેઓ માળી શકે છે તેવી રીતે તું પણ વિવિધ સાંસારિક સગવડો સુખો અને અનુકૂળતાવાળું જીવન માળી શકે, પણ અમરતાને તો એ લક્ષ્મીના યોગે તું મેળવી શકીશ નહિ ”

આ સાંભળી મૈત્રેયી બોલી :-“ જે ધનસંપત્તિ અને તેના યોગે સાધ્ય થતાં કર્મો વડે મને અમરભાવ મળવાની આશા નથી, તો તેવી ધનસંપત્તિ અને તેના યોગે મળતા ભોગવિધાસો, વૈભવો અને સાંસારિક સુખો મારે શા ફામનાં ? જેનામાં મને અમરતા આપવાની શક્તિ નથી અને જે મળવાથી હું અમરપદથી દુર રહું તેવી ધનસંપત્તિ લઈ મારે શું કરવું ? જેના યોગે હું અમર થાઉં, શ્રુત્યુના પંચત્રયાથી સદાને માટે છુટી જાઉં, તેનું સાધન આપ જે જાણો છો તે અમૃતતત્ત્વનું સાધન મને કહો. ”

વિત્ત અને તેથી સાધ્ય થતાં કર્મ મુક્તિનાં સાધન નથી એવા પોતાના અભિપ્રાયને મૈત્રેયી સમજી ગઈ એ જાણી મહર્ષિ સતુષ્ટ થઈ બોલ્યા :-

“ પ્રિય મૈત્રેયી, તું મને ધણી વખતથી પ્રિય છે, પરંતુ આજ તારું આ

ચિત્તને અનુકૂળ કથન સાંભળી મને બહુ સતોષ થયો છે. આજે તું મને વિશેષ પ્રિય થઈ છે આવ, મારી પાસે બેસ, અમરભાવ પામવાનું સાધન જાણવા તું ઇચ્છે છે તે સંબંધી હું તને ઉપદેશ આપીશ તે ધ્યાનપૂર્વક ઐકચિત્તે શ્રવણ કર. ”

ત્યાર પછી યાત્રવદ્ધય મહર્ષિ મુક્તિનું સાક્ષાત્ સાધન આત્મજ્ઞાન છે અને તે વૈશામ્યથી સંગ્રામ્ય છે અને ચિદ્ધ યાપ છે એમ જાણી આત્મજ્ઞાનનો ઉપદેશ આપ્યા પહેલાં વૈશામ્ય વિષયો ઉપર જોવામાં આવતી પ્રીતિનું સ્વરૂપ સમજાવ માર્યા :-

“ મૈત્રેયી, અમર તો કેવળ આત્મતાન વડે જ યવાય છે. આત્માના યથાર્થ સ્વરૂપનું જ્ઞાન થતાં મૃત્યુથી મુક્ત યવાય છે. આ આત્મા સર્વત્ર છે. મારું, તારું, સૌનું સ્વતંત્ર છે. એ આત્મતત્ત્વ જડચેતન સૌ જૂતપ્રાણીમાં એકરૂપે વ્યાપી રહ્યું છે. આ આત્માની સત્તાથી લિન્ન અને સ્વતંત્ર સત્તા કોઇની પણ નથી. આ આત્મા જ પરમ પ્રેમનું સ્થાન છે. પ્રેમસ્વરૂપ છે. આત્મા પ્રિયસ્વરૂપ છે. દરેક પ્રાણીને પોતે હમેશાં હોય, કદી પોતે ન હોય એમ બને નહિ. એવી નિરતિશય પ્રત્યક્ષ આત્મપ્રીતિ હોય છે. આ આત્મા સદાસર્વદા સર્વકાળમાં સર્વ સ્થળમાં પ્રિય જ, પ્રિય રૂપ છે. પોતાનો આત્મા કોઇને કદી પણ અપ્રિય થતો નથી. પત્નીનો પતિમાં જે પ્રેમ હોય છે તે પ્રેમ કોઈ પતિને ખાતર હોતો નથી પણ પોતાનાં કારણથી જ પોતાનો આત્મા પ્રિય છે માટે, પત્ની પતિમાં પ્રેમ રાખે છે; તેમ જ પતિ કેવળ પત્નીના કારણથી પત્નીમાં પ્રેમ રાખતો નથી, કિંતું પોતાના આત્માને ખાતર જ પત્નીમાં પ્રેમ રાખે છે. આથી જ રીતે, યુત્ર, ધન, ગ્રાહ્ય, દાત્રિય, સૌક, દેવ, જૂત, સર્વ વસ્તુમાત્ર આત્માનાં પ્રમોજન માટે જ પ્રિય લાગે છે. સર્વે વસ્તુ આત્માની પ્રિયતાને લાંબને જ પ્રિય લાગે છે. કોઈ પણ વસ્તુ તે વસ્તુને માટે પ્રિય નથી લાગતી. પ્રીતિનું સ્થાન એ વસ્તુ નથી; પણ આત્મા જ મુખ્ય રૂપે પરમ પ્રેમનું સ્થાન છે. ત્યાં જેટલે અંશે પોતાના આત્માનું દર્શન થાય ત્યાં તેટલે અંશે પ્રીતિનો અને આનન્દનો અનુભવ થાય છે. આત્માનુસંધાનમાં જ પ્રિયતા અને આનન્દ રહેલાં છે. જેને સર્વત્ર આત્માનુસંધાન સદાકાળ સર્વ અવસ્થામાં રહે છે તેનો આનન્દ અવધ્ય છે. અક્ષય સુખની ઈચ્છાવાળાએ સર્વત્ર સર્વદા સર્વ અવસ્થામાં એ આત્માનુસંધાન રાખવું જોઈએ. એ આત્માનું દર્શન શ્રવણ મનન કરવું જોઈએ અને એ તત્ત્વનો અપરોક્ષ અનુભવ લેવો જોઈએ. એ આત્માનું દર્શન, શ્રવણ, મનન થતાં આ સર્વનું વિજ્ઞાન થઈ જાય છે.

તારે એવી શંકા ન કરવી કે એક આત્માને જાણ્યાથી બધું કેમ જાણી જવાતું હશે. કેમકે આ દેખાવમાં આવતાં નામરૂપાત્મક જગતને પોતાની પૃથક્ અને સ્વતંત્ર સત્તા નથી. આત્માની સત્તાથી જગત સત્તાવાન દેખાય છે. જગતની ઉત્પત્તિ, રિપતિ અને લય એ ત્રણે અવસ્થામાં જગત આત્માથી

પૃથક્ અને સ્વતંત્ર સત્તા ધરાવતું નથી. આ પ્રાણજ્ઞ, આ ક્ષનિજ્ઞ, આ લોક, આ સર્વજ્ઞ, આ સર્વ જે છે તે આ આત્મા જ છે, કે જે આત્માનું દર્શન શ્રેયસ્ક મનન નિર્દિષ્ટાસનથી કરવાનો ઉપદેશ આપ્યો છે, આ આત્માથી પૃથક્, રીતે કોઈ પણ વસ્તુનું મદલું થઈ શકતું ન હોવાથી આ સર્વ આત્મા જ છે. અને આ એક આત્માના યથાર્થ સ્વરૂપનું જ્ઞાન ધરાવી સર્વનું જ્ઞાન થઈ જાય છે.

તમે પૂછશો કે આ દરમિયાન શું વિશ્વ આત્મા જ છે એવું જ્ઞાન મેળવવું અશક્ય છે, તો તમને દૃષ્ટાન્તથી એ જ્ઞાન સુલભ રીતે જતાવું છું. આ આત્મા ચિત્સ્વરૂપ છે, અને આ ચિત્સ્વરૂપતા છે. વિશ્વગત પદાર્થ માત્રમાં આ ચિત્સત્તા અનુરૂપ નહીં છે. તેને જ આધારે વિશ્વના સમમ પદાર્થો રહેલા છે. આ મિહવસ્તુને પૃથક્ રાખીને કોઈ પણ પદાર્થ સ્વતઃ સિદ્ધ સ્વાધીન સત્તા ધરાવતો નથી, આ લોકમાં પણ જોવામાં આવે છે કે જે વસ્તુનું મદલું જે સ્વરૂપથી પૃથક્ રીતે થઈ શકતું ન હોય, તે વસ્તુનું તે સ્વરૂપ જ હોય છે. આત્માથી જલથી વ્યતિરિક્ત કોઈ પણ વસ્તુનું મદલું થઈ શકતું ન હોવાથી વસ્તુમાત્ર આત્મસ્વરૂપ જ છે. આત્માથી જિનન કંઈ પણ નથી. દોષ વાગતો હોય, સંખ પ્રગટો હોય કે વીણા વાગતી હોય ભારે તેમાંથી મૃદુ, તીવ્ર, વિશેષ વિશેષ જ્વનિ નીકળે છે. આ જુદા જુદા જ્વનિને તે વસ્તુના આધાર જનિત સાધારણ જ્વનિથી પૃથક્ અને સ્વતંત્રરૂપે મદલું કરી શકાતા નથી. શબ્દ સામાન્ય મદલું થાય છે તેથી જ તદ્દગત વિશેષ જ્વનિનું મદલું જાય છે. એ મૃદુ, તીવ્રાદિ વિશેષ વિશેષ જ્વનિ એ સામાન્ય જ્વનિમાં જ સમાવેલા હોય છે. તેનાથી જુદા નથી. તેથી જ રીતે જગતની સ્થિતિ કાપે જુદે જુદે નામે અને જુદે જુદે રૂપે પ્રતીત સ્વા પદાર્થમાત્ર એ સર્વમાં અનુરૂપત મિહવસ્તુમાં જાણમાં અંતર્ગત છે. એ શુદ્ધ સત્તાથી પૃથક્ ભિન્ન જગતની સત્તા નથી. એટલે આ જગત જલસ્વરૂપ જ છે.

ધૂમાડો, તેજ, તણખા, અંગારા-ફાટારૂપે અગ્નિથી વિભક્ત થઈ સ્વતંત્ર રૂપે દેખાય છે. તે પહેલાં જેમ એક અગ્નિ જ હોય છે, તેમ જ વિવિધ નામરૂપ આકારે વિભક્ત થઈ દેખાવ દીધા પહેલાં આ જગત એ પ્રણાલયન સહ અત્તામાં અવિભક્તપણે અવસ્થિત હતું. મનુષ્યના ધ્યાસ પ્રધ્યાસ જેવી રીતે

આજ્ઞા કરે છે. તેવી રીતે આ એક પ્રજ્ઞાનધન જ્ઞાત્રી પુરાણાદિ ઉત્પન્ન થયાં છે.

ઉત્પત્તિ અને સ્થિતિ કાલે જેવી રીતે જ્ઞાત્રસત્તાથી વ્યતિરિક્ત જગતની સત્તા નથી તેવી રીતે પ્રલયકાળે પણ જગતની સત્તા જ્ઞાત્ર સત્તાથી વ્યતિરિક્ત ન હોવાથી જગત્ પ્રલયમય છે, એ તને દષ્ટાન્તથી સમજવું હું. શીશુ, તરંગ, પરપોટાનો અભાવ છે; તેવી રીતે આ જુદા નામરૂપે જેવામાં આવતાં જગતનો પ્રજ્ઞાનથી વ્યતિરિક્તપણે અભાવ છે. શીશુ, તરંગ, પરપોટા તે રૂપે દેખાયા પૂર્વે તેમ જ તે રૂપે દેખાય છે ત્યારે અને તેનો લય યદ્ય જાય છે ત્યારે એ સમુદ્ર જળ જ હોય છે, તેવી રીતે આ નામરૂપ ક્રિયાવાળું જગત્ ઉત્પત્તિ પૂર્વે ઉત્પન્ન થયા પછી અને પ્રલય થયા પછી જ્ઞાત્રી જુદી સત્તા ધરાવતું નથી. એટલે આ મહાકારણ સત્તાથી વ્યતિરિક્ત જગતનો અભાવ છે. જગત્ એ કોઈ પૃથક્ સત્તા ધરાવતો પદાર્થ નથી. નામરૂપ ક્રિયાના સમુદ્ર રૂપ જગતમાં એ કારણ સત્તા અનુગત રહેલી છે એટલે એ કારણ સત્તાથી જુદું એવું કોઈ કાર્ય છે જ નહિ. જગતનો પ્રલય એ પ્રકાગ્નો છે. સ્વાભાવિક પ્રલય કલ્પાંતે યાય છે તે અને બીજો આત્મવૃત્તિક પ્રલય આત્મજ્ઞાનથી યાય છે. તે સ્વાભાવિક પ્રલય માટે સમુદ્રજળનાં દષ્ટાન્તથી તમને સમજવું હું. જેવી રીતે નદી, ફવલ, તળાવ કિંવા વાવનાં વિશેષ વિશેષ જળ સમુદ્રનાં સામાન્ય જળમાં લીન થઈ જાય છે, અવિભક્તપણે વિલીન થઈ જાય છે; વિશેષ વિશેષ જળની સત્તા સમુદ્રનાં સામાન્યજળથી સ્વતંત્ર જુદી નથી, એ બધાં વિશેષ વિશેષ જળસમુદ્રનો એકમાત્ર આશ્રય સમુદ્ર જળ છે, તેવી રીતે સ્વાભાવિક પ્રલયકાળે રુદ્ર સ્પર્શાદિ માલ વિષય વર્ગ અને તેના માલક ધન્વિયવર્ગ એ સર્વ પ્રધાન છે. જ્ઞાત્ર ગત્તામાં વિલીન થઈ જાય છે જ્ઞાત્રસત્તાથી તેમની જુદી સ્વતંત્ર સત્તા હોતી નથી. સર્વ જગત્ સત્તામાં લીન થઈ જાય છે. મૈત્રેયી, ઉપરનાં દષ્ટાન્તથી તને સમજવું હશે કે આ દેખવામાં આવતું જગત તેની ઉત્પત્તિ પૂર્વે સ્થિતિકાળે તેમ જ પ્રલય અવસ્થામાં-એ ત્રણે અવસ્થામાં પ્રજ્ઞાનધન જ્ઞાત્રી વ્યતિરિક્તરૂપે સ્વતંત્ર સત્તા ધરાવતું નથી. જગતમાં જેવામાં આવતાં વિવિધ પ્રકારની ક્રિયાઓ પણ આ જ્ઞાત્રસત્તાથી જુદી નથી. નામ, રૂપ, પરસ્પર સંલવ આદિ સર્વમાં આ જ્ઞાત્રસત્તા અનુગત

પ્રયત્ન અને સ્વતંત્ર સત્તા ધરાવતું નથી. આ આદ્ય, આ ક્ષત્રિય, આ લોક, આ સર્વભૂત, આ સર્વ જે છે તે આ આત્મા જ છે, કે જે આત્માનું દર્શન થવાનું મનન નિદિધ્યાસનથી કરવાનો ઉપદેશ આપ્યો છે. આ આત્માથી પ્રયત્ન રીતે કોઈ પણ વસ્તુનું ક્રમણ થઈ શકતું ન હોવાથી આ સર્વ આત્મા જ છે. અને આ એક આત્માનાં વધાર્યું સ્વરૂપનું જ્ઞાન થવાથી સર્વનું જ્ઞાન થઈ જાય છે.

તમે પૂછશો કે આ દરમિયાન થતું વિશ્વ આત્મા જ છે એવું જ્ઞાન મેળવતું અશક્ય છે, તો તમને દૃષ્ટાન્તથી એ જ્ઞાન સુલભ રીતે જતાવું છું. આ આત્મા ચિત્સ્વરૂપ છે, અને આ ચિત્સ્વરૂપતા છે. વિશ્વગત પદાર્થ માત્રમાં આ ચિત્સત્તા અનુસૂત ગઈ છે. તેને જ આધારે વિશ્વના સમગ્ર પદાર્થો રહેલા છે. આ ચિદ્વસ્તુને પ્રયત્ન રાખીને કોઈ પણ પદાર્થ સ્વતઃ સિદ્ધ સ્વાધીન સત્તા ધરાવતો નથી, આ લોકમાં પણ જોવામાં આવે છે કે જે વસ્તુનું મદણ જે સ્વરૂપથી પ્રયત્ન રીતે થઈ શકતું ન હોય, તે વસ્તુનું તે સ્વરૂપ જ હોય છે. આત્માથી પ્રજાથી વ્યતિરિક્ત કોઈ પણ વસ્તુનું મદણ થઈ શકતું ન હોવાથી વસ્તુમાત્ર આત્મસ્વરૂપ જ છે. આત્માથી ભિન્ન કંઈ પણ નથી. દોષ વાગતો હોય, સંખ પ્રકારનો હોય કે વીજા વાગતો હોય ત્યારે તેમાંથી મૃદુ, તીવ્ર, વિશેષ વિશેષ જ્વાન નીકળે છે. આ જુદા જુદા જ્વાનને તે વસ્તુના આધાર જનિત સાધારણ જ્વાનથી પ્રયત્ન અને સ્વતંત્રરૂપે મદણ કરી શકાતો નથી. શબ્દ સામાન્ય મદણ થાય છે તેથી જ તદ્વત વિશેષ જ્વાનનું મદણ થઈ જાય છે. એ મૃદુ, તીવ્રાદિ વિશેષ વિશેષ જ્વાન એ સામાન્ય જ્વાનમાં જ સમાવેલા હોય છે. તેનાથી જુદા નથી. તેથી જ રીતે જગતની રિષત કાલે જુદે જુદે નામે અને જુદે જુદે રૂપે પ્રતીત થવા પદાર્થમાત્ર એ સર્વમાં અનુસૂત ચિદ્વસ્તુમાં સદ્યમાં અંતર્ભૂત છે. એ શુદ્ધ સત્તાથી પ્રયત્ન ભિન્ન જગતની સત્તા નથી. એટલે આ જગત પ્રજાસ્વરૂપ જ છે.

ધૂમકેડો, તેજ, તણખા, અગાર-ફાટારૂપે અગ્નિથી વિભક્ત થઈ સ્વતંત્ર રૂપે દેખાય છે. તે પહેલાં જેમ એક અગ્નિ જ હોય છે, તેમ જ વિવિધ નામરૂપ આકારે વિભક્ત થઈ દેખાત દીધા, પહેલાં આ જગત એ પ્રદાનધન બ્રહ્મ સત્તામાં અવિભક્તપણે અવશિષ્ટ હતું. મનુષ્યના આસ અઆસ જેવી રીતે

આધ્યા કરે છે. તેવી રીતે આ એક પ્રસાનધન જ્ઞાત્રી પુરાણાદિ ઉત્પત્તિ થયાં છે.

ઉત્પત્તિ અને સ્થિતિ કાલે જેવી રીતે જ્ઞાનસત્તાથી વ્યતિરિક્ત જગતની સત્તા નથી તેવી રીતે પ્રલયકાળે પણ જગતની સત્તા જ્ઞાન સત્તાથી વ્યતિરિક્ત ન હોવાથી જગત્ જ્ઞાનમય છે, એ તને દૃષ્ટાન્તથી સમજવું છું. શીલુ, તરંગ, પરપોટાનો અભાવ છે; તેવી રીતે આ જ્ઞાન નામરૂપે જ્ઞેવામાં આવતાં જગતનો પ્રસાનથી વ્યતિરિક્તપણે અભાવ છે. શીલુ, તરંગ, પરપોટા તે રૂપે દેખાયા પૂર્વે તેમ જ તે રૂપે દેખાય છે ત્યારે અને તેનો લય થઈ જાય છે ત્યારે એ સમુદ્ર જળ જ હોય છે, તેવી રીતે આ નામરૂપ ક્રિયાવાળું જગત ઉત્પત્તિ પૂર્વે ઉત્પન્ન થયા પછી અને પ્રલય થયા પછી જ્ઞાત્રી જુદી સત્તા ધરાવતું નથી. એટલે આ મહાકાળ સત્તાથી વ્યતિરિક્ત જગતનો અભાવ છે. જગત્ એ કોઈ પૃથક્ સત્તા ધરાવતો પદાર્થ નથી. નામરૂપ ક્રિયાના સમૂહ રૂપ જગતમાં એ કાળ સત્તા અનુગત રહેલી છે એટલે એ કાળ સત્તાએ જુદું એવું કોઈ કાર્ય છે જ નહિ. જગતનો પ્રલય એ પ્રસાનો છે. સ્વાભાવિક પ્રલય કલ્પાંતે થાય છે તે અને બીજો આત્મિક પ્રલય આત્મજ્ઞાનથી થાય છે. તે સ્વાભાવિક પ્રલય માટે સમુદ્રજળનાં દૃષ્ટાન્તથી તમને સમજાવું છું. જેવી રીતે નદી, કૂવા, તળાવ કિંવા વાવનાં વિશેષ વિશેષ જળ સમુદ્રનાં સામાન્ય જળમાં લીન થઈ જાય છે, અવિભક્તપણે વિદ્વીન થઈ જાય છે; વિશેષ વિશેષ જળની સત્તા સમુદ્રનાં સામાન્યજળથી સ્વતંત્ર જુદી નથી, એ બધાં વિશેષ વિશેષ જળસમૂહનો એકમાત્ર આશ્રય સમુદ્ર જળ છે, તેવી રીતે સ્વાભાવિક પ્રલયકાળે રાજ્ઞ રૂપાદિ ગ્રાહ્ય વિષય વર્ગ અને તેના ગ્રાહક મન્દિરવર્ગ એ સર્વ પ્રધાન છે. જ્ઞાન સત્તામાં વિલીન થઈ જાય છે જ્ઞાનસત્તામાં તેમની જુદી સ્વતંત્ર સત્તા હોતી નથી. સર્વ જગત સત્તામાં લીન થઈ જાય છે એટલે, ઉપરનાં દૃષ્ટાંતોથી તને સમજાવું હશે કે આ દેખવામાં આવતું જગત તેની ઉત્પત્તિ પૂર્વે સ્થિતિકાલે તેમ જ પ્રલય અવસ્થામાં-એ ત્રણ અવસ્થામાં પ્રસાનધન જ્ઞાત્રી વ્યતિરિક્તરૂપે સ્વતંત્ર સત્તા ધરાવતું નથી જગતમાં જ્ઞેવામાં આવતાં વિવિધ પ્રકારની ક્રિયાઓ પણ આ જ્ઞાનસત્તામાં જુદી નથી. નામ, રૂપ, વસ્તુ સંલય આદિ સર્વમાં આ જ્ઞાનસત્તા અનુગત

પૃથક્ અને સ્વતંત્ર સત્તા ધરાવતું નથી, આ આહાર, આ ક્ષત્રિય, આ લોહ, આ સર્વજ્ઞ, આ સર્વ જે છે તે આ આત્મા જ છે, કે જે આત્માનું દર્શન થવલું મનન નિદિધ્યાસનથી કરવાતો હિપદેશ આપ્યો છે, આ આત્માથી પૃથક્ રીતે કોઈ પણ વસ્તુનું મદલું થઈ શકતું ન હોવાથી આ સર્વ આત્મા જ છે. અને આ એક આત્માનાં યથાર્થ સ્વરૂપનું જ્ઞાન ધરાથી સર્વનું જ્ઞાન થઈ જાય છે.

તમે પૂછશો કે આ દરમિયાન યતું વિશ્વ આત્મા જ છે એવું જ્ઞાન મેળવવું અશક્ય છે, તો તમને દૃષ્ટાન્તથી એ જ્ઞાન સુલભ રીતે બતાવું છું. આ આત્મા ચિત્સ્વરૂપ છે, અને આ ચિત્સ્વરૂપતા છે. વિશ્વમત પદાર્થ માત્રમાં આ ચિત્સત્તા અનુરૂપ નથી છે. તેને જ આધારે વિશ્વના સમગ્ર પદાર્થો રહેલા છે, આ ચિદ્વસ્તુને પૃથક્ રાખીને કોઈ પણ પદાર્થ સ્વતંત્ર સિદ્ધ સ્વાધીન સત્તા ધરાવતો નથી, આ લોકમાં પણ જોનામાં આવે છે કે જે વસ્તુનું મદલું જે સ્વરૂપથી પૃથક્ રીતે થઈ શકતું ન હોય, તે વસ્તુનું તે સ્વરૂપ જ હોય છે. આત્માથી જાણથી બ્યતિરિક્ત કોઈ પણ વસ્તુનું મદલું થઈ શકતું ન હોવાથી વસ્તુમાત્ર આત્મસ્વરૂપ જ છે. આત્માથી જિન્ન કોઈ પણ નથી, દોષ વાગતો હોય, રાંખ પૂંકાનો હોય કે વીણા વાગતી હોય ત્યારે તેમાંથી મૃદુ, તીવ્ર, વિશેષ વિશેષ જ્વનિ નીકળે છે. આ જુદા જુદા જ્વનિને તે વસ્તુના આધાર જનિત સાધારણ જ્વનિથી પૃથક્ અને સ્વતંત્રરૂપે મદલું કરી શકાતો નથી, સઘ્ન સામાન્ય મદલું થાય છે તેથી જ તદ્દગત વિશેષ જ્વનિનું મદલું

જાય છે, એ મૃદુ, તીવ્રાદિ વિશેષ વિશેષ જ્વનિ એ સામાન્ય જ્વનિમાં જ સમાએલા હોય છે. તેનાથી જુદા નથી, તેવી જ રીતે જન્મતની રિયતિ કાલે જુદે જુદે નામે અને જુદે જુદે રૂપે પ્રતીત થવા પદાર્થમાત્ર એ સર્વમાં અનુરૂપત ચિદ્વસ્તુમાં જહમાં અંતર્ગત છે, એ જુલ સત્તાથી પૃથક્ જિન્ન જન્મતની સત્તા નથી, એટલે આ જન્મત જહસ્વરૂપ જ છે.

ધૂમાડો, તેજ, તણખા, અગાર-દોટારૂપે અગ્નિથી વિકસત થઈ સ્વતંત્ર રૂપે દેખાય છે. તે પહેલાં જેમ એક અગ્નિ જ હોય છે, તેમ જ વિવિધ નામ રૂપ આધારે વિકસત થઈ દેખાવ દીધા પહેલાં આ જગત એ પ્રધાનધન જહ સત્તામાં અવિભક્તપણે અવરિયત હતું. મનુષ્યના ધ્યાસ પ્રધાસ જેવી રીતે

અમુકની દીકરી, મારું કર્મ, અમુક ફળ માટે કર્મ કરીશ. ફળ મેળવીશ, ફળ ભોગવીશ, હું સુખી, હું દુઃખી, હું ભૂખી તરસી, મારો જન્મ મારું મરણ, મારો સંસાર, મારો મોક્ષ, ઇત્યાદિ ઇત્યાદિ અનેક માન્યતાઓ અને કામનાઓ તારામાં જન્મી ગઈ છે. આ જન્મીને ધટ્ટ, યઈ ગયેલી માન્યતાઓ, કલ્પનાઓ, વાસનાઓ, કામનાઓ રૂપે જ તું પોતાને માની બેઠી છે એ તારો સ્થૂલભાવ, શુભભાવ, મૈત્રેયીપણું તે મીઠાનિ ગાંગડો સમજ. આ સ્થૂલભાવ સગેર ઇન્દ્રિયાદિના સંપર્કને લીધે જ્ઞાન્તિથી ચળેલો છે. મીઠાને ગાંગડો સમુદ્રજળમાં પડતાં તેની તાપથી ચળેલી કઠિનતા ગળી જઈ પોતાના મૂળ સ્વરૂપમાં એકાકાર યથ જાય છે. તેનાં નામરૂપ, આકાર તે વખતે રહેતાં નથી તેવી જ રીતે મહાસમુદ્ર સ્થાનીય પરમાત્મામાં તારો એ સ્થૂલભાવ, શુભભાવ વિલીન થતાં તું પોતાનાં એ મૂળ કારણમાં મળી જઈશ. જન્મમરણ, ભૂખતરસ, રાગદ્વેષ, શોકમોહ વગેરે સંસારધર્મોના તે અવસ્થામાં નાશ થઈ જશે. તું એ વિજ્ઞાનધન પરમાત્મામાં એકરસ થઈ જઈશ. પછી એ દેહ, ઇન્દ્રિય, મન, ભુદ્ધિ, પ્રાણના ધર્મોથી વિમુક્ત દશામાં વિશેષ-વિશેષ સંસાર, જેવી કે હું અમુક, હું અમુકની ભાર્યા, અમુકનો પુત્ર, મારું ધન, મારું ક્ષેત્ર, હું સુખીદુઃખી વગેરે વગેરે જુદી જુદી માન્યતાઓ નાશ પામે છે. આ જુદી જુદી માન્યતાઓ, લિન્ન લિન્ન જ્ઞાન, બેદદષ્ટિ, અવિદ્યાનો ઉચ્છેદ કરવાનો છે. શાસ્ત્ર તથા આચાર્યના ઉપદેશથી પરમાત્મવિદ્યાનો ઉદય થાય છે, ત્યારે આ વિશેષ વિશેષ સંસારો, વિશેષ દષ્ટિ, લિન્નતા બોધ રહેતાં નથી. જળમાં સૂર્યનું પ્રતિબિંબ પડે છે તે જળ લઈ લેતાં એ સૂર્યબિંબ પોતાનાં સ્વરૂપમાં બળી જાય છે, તેમ બેદદષ્ટિ અવિદ્યા દૂર થતાં વિશેષ વિશેષ સંસારધારી શુભભાવ પોતાના મૂળ સ્વરૂપ વિજ્ઞાનધન પરમાત્મામાં બળી જાય છે. આ પરમાર્થ દર્શન છે.

યાત્રવત્કયની આ વાણી સાંભળી મૈત્રેયી કહેવા લાગી :- “સ્વામિન, મારાં વ્યક્તિત્વનો નાશ થઈ જવાનું જણાવી મને જ્ઞાન્તિમાં તમે નાંખી છે. આપનાં આ કથનનો કાવાય હું સમજી શકી નથી. મારા વ્યક્તિત્વનો નાશ થઈ જાય તો પછી રહે જ “હું” ?”

યાત્રવત્કય મુનિએ જવાબ આપ્યો :- “મૈત્રેયી, તને ક્રમણમાં નાખ-

છે. સર્વત્ર સદાસર્વદા એકરૂપે રહેલું આ બ્રહ્મતત્ત્વનો સાક્ષાત્કાર થાય છે તો
 રૂપ આકારરહિત-બેદબુદ્ધિ-અન્યત્ર દર્શનનો અત્યંત નિઃશેષ નાશ થઈ જાય
 છે ત્યારે જગત બુદ્ધિ રહેતી નથી. જગતનો આરંભકિ પ્રલય થાય ત્યારે જ
 બુદ્ધિરૂપ પ્રલય-સર્વત્ર સર્વ અવસ્થામાં સદાસર્વદા વિશ્વના બધા પદાર્થોના
 બાહ્ય ક્રિયાઓમાં કેવળ બ્રહ્મસત્તાનું દર્શન-જગત પ્રપંચનો નિઃશેષ લ-
 કહેવાય. મૈત્રેયી, બ્રહ્મ નિરપેક્ષ જગતના કોઈ પદાર્થની સ્વતંત્ર અને સ્વાધીન
 સત્તા નથી તેમ ક્રિયા નથી એવો સતત અભ્યાસ માખજો, આ અભ્યાસો
 પરિપાક થતાં સર્વત્ર એ જ એક આત્માનું દર્શન થશે. આત્મસ્વરૂપમાં તારી
 આ જગત વિખેલી અને તારા વિખેલી પરિચિન્ન અને જ્ઞાન્ત માન્યતાઓ
 લીન થઈ જશે. "આ હું, આ મારું, આ તે" વગેરે વિશેષ વિશેષ બેદબુદ્ધિ
 જતી રહેશે. સર્વત્ર સર્વ હિન્દ્રિયોથી એ જ એક પરમાત્માનો અનુભવ થશે,
 આ પરમાર્થ દર્શન તને ઝીક સુદેર દૃષ્ટાન્તથી સમજાવું છું. સાંભળો, મીઠાનો
 કંઠણ ગાંગડો, એ સમુદ્રજળનો વિકાર છે. સમુદ્રના પાણી કમારામાં છે, ત્યાં
 સૂર્યના તાપથી તે પાણી જાળી જાય છે. આ જાળી ગયેલું કંઠણ પાણી, તે
 મીઠાનો ગાંગડો કહેવાય છે. આ ગાંગડાને તેના ઉપાદાન કારણરૂપ જળમાં
 નાખવામાં આવે તો સૂર્યના તાપથી યાંથી કઠિનતા, શીતળ પાણીના
 સંસ્પર્શથી જતી રહે છે, અર્થાત્ મીઠાનો તે ગાંગડો પાણીમાં ગળી જઈ જાય
 જાય છે. એકાકાર થઈ જાય છે. પછી તે ગાંગડો પાણીમાંથી જુદો પાડી કાઢી
 શકાતો નથી. જ્યાંથી પાણી કાઢીએ ત્યાંથી તેનો સ્વભૂતો રસ, સ્વાદ, મળી
 શકે પણ આગળ જેવો કંઠણ ગાંગડો મળી શકતો નથી. જુદી અવસ્થામાં
 સૂર્યના તાપથી જળને પ્રાપ્ત થયેલ કઠિનવસ્તુ વિરુદ્ધ થઈ ગયેલ હોવાથી
 પોતાનાં મૂળસ્વરૂપમાં એકરૂપ થઈ મૂળસ્વરૂપે રહે છે તે અવસ્થામાં
 આગનું નામ અને રૂપ આકાર રહેતાં નથી.

એવી જ રીતે મૈત્રેયી, આ અનન્ત અપાર વિદ્યાતત્ત્વન પરમાત્મા પ્રદા-
 ન સમજ. તું આ સમુદ્રજળથી જુદી નથી. તે સ્વરૂપ જ છે, પરંતુ
 રીર, હિન્દ્રિય, પ્રાણ, મન, સુદ્ધિતા સંબંધથી અવિદ્યાને લીધે જાણે કે તું
 સંધાતરૂપ પરિચિન્ન હો એમ માની બેડી છે. તું પોતાને
 અમુક કુળની, અમુક નામરૂપવાળી, અમુક જાતિની, અમુકની બાપી,

અમુકની દીકરી, મારું કર્મ, અમુક કૃષ્ણ માટે કર્મ કરીશ. કૃષ્ણ
 મેળવીશ, કૃષ્ણ ભોગવીશ, હું સુખી, હું દુઃખી, હું ભૂખી તગસી, મારો જન્મ,
 મારું મરણ, મારો સંસાર, મારો મોક્ષ, ઇત્યાદિ ઇત્યાદિ અનેક માન્યતાઓ
 અને કામનાઓ તાગમાં જાળી ગઈ છે. આ જાળીને ધટ્ટ ધટ્ટ ગમેલી માન્ય-
 તાઓ, કલ્પનાઓ, વાસનાઓ, કામનાઓ રૂપે જ તું પોતાને માની બેઠી છે
 એ તારો સ્વૃલ્ભાવ, જીવભાવ, મૈત્રેયીપણું તે મીઠાનિ ગાગડો સમજ. આ
 સ્વૃલ્ભાવ શરીર ઇન્દ્રિયાદિના સંપર્કને લીધે જ્ઞાન્તિથી થયેલો છે. મીઠાનો
 ગાગડો સમુદ્રજળમાં પડતાં તેની તાપથી થયેલી કઠિનતા ગળી જઈ પોતાના
 મૂળ સ્વરૂપમાં એકાકાર થઈ જાય છે. તેના નામરૂપ, આકાર તે વખતે રહેતાં
 નથી તેની જ રીતે મહાસમુદ્ર સ્થાનીય પરમાત્મામાં તારા એ સ્વૃલ્ભાવ, જીવ-
 ભાવ વિલીન થતાં તું પોતાનાં એ મૂળ કારણમાં મળી જઈશ. જન્મમરણ,
 ભૂખતગસ, રાગદ્વેષ, શોકમોહ વગેરે સંસારધર્મેના તે અવસ્થામાં નાશ થઈ
 જશે. તું એ વિજ્ઞાનધન પરમાત્મામાં એકગ્ધ થઈ જઈશ. પછી એ દેહ,
 ઇન્દ્રિય, મન, ભુદ્ધિ, પ્રાણના ધર્મેથી વિમુક્ત દશામાં વિશેષ-વિશેષ સંસાર,
 જેવી કે હું અમુક, હું અમુકની ભાણી, અમુકનો પુત્ર, મારું ધન, મારું ક્ષેત્ર,
 હું સુખીદુઃખી વગેરે વગેરે જુદી જુદી માન્યતાઓ નાશ પામે છે. આ જુદી
 જુદી માન્યતાઓ, લિન્ન લિન્ન જ્ઞાન, બેદદષ્ટિ, અવિદ્યાનો ભ્રમરૂપે રહેવાનો
 છે. શાસ્ત્ર તથા આચાર્યના ઉપદેશથી પરમાત્મવિદ્યાનો ઉદય થાય છે, ત્યારે
 આ વિશેષ વિશેષ સંસારો, વિશેષ દષ્ટિ, લિન્નતા બેધ રહેતાં નથી.
 જળમાં સૂર્યનું પ્રતિબિંબ પડે છે તે જળ લઈ લેતાં એ સૂર્યબિંબ પોતાનાં
 સ્વરૂપમાં ભળી જાય છે, તેમ બેદદષ્ટિ અવિદ્યા દૂર થતાં વિશેષ વિશેષ સંસાર-
 ધારી જીવભાવ પોતાના મૂળ સ્વરૂપ વિજ્ઞાનધન પરમાત્મામાં ભળી જાય છે.
 આ પરમધર્મ દર્શન છે.

યાગવલ્ક્યની આ વાણી સાંભળી મૈત્રેયી કહેવા લાગી :- "સ્વામિન, મારા વ્યક્તિત્વનો નાશ થઈ જવાનું જણાવી અને જ્ઞાન્તિમાં તમે નાખી છે. જાપનાં આ કથનનો કાવ્યાર્થ હું સમજી શકી નથી. મારા વ્યક્તિત્વનો નાશ રહ જાય તો પછી રહે જ શું ?"

યાગવલ્ક્ય મુનિએ જવાબ આપ્યો :- "મૈત્રેયી, તને બ્રમણમાં નાખ-

વાની મારી વૃત્તિ નથી, તારી શ્રાન્તિનો નિગમ કરવા માટે જ આ પરમાત્મ દર્શન તને સુગમગમ્ય છે. તું જેને તારું વ્યક્તિત્વ માની લે છે તે વ્યક્તિત્વ, અવિદ્યાએ ઉપનિવેશ છે. જેવી રીતે ગીતાનો મંગડો ચૂર્ણના સાપથી બંધાય છે તેવી રીતે વિશેષ નિષેધ સંજ્ઞા—“ હું આ, હું અમુકનો પુત્ર, મારું આ ધન, મારું ક્ષેત્ર, મારું ધન. મારી સ્ત્રી ” ઇત્યાદિ માન્યતાઓ અવિદ્યાથી જન્મી ગઈ છે. વિદ્યાથી આ માન્યતાઓ—આ વ્યક્તિત્વ તારા પામે છે. દેહ ઇન્દ્રિયના સંધાનરૂપ ઉપાધિ અને તેના ધર્મેના લય થાય છે, ગીતાનો મંગડો મગી જાય છે. પણ તેવું મૂળ સ્વરૂપ ખાળીનો તારા ધર્મો નથી તેમ મહા-સમુદ્ર સ્થાનીય વિજ્ઞાનધન પરમાત્મા અવિનાશી જ છે. આપણું વ્યક્તિત્વ, આપણા આ સમારી ધર્મો, જન્મમરણ, બૂખતરસ, શોકમોહ, રાગદેવદિ “ અદમ્ અદમ્ ” ની માન્યતાઓ, જે સંસારધર્મ ગંદકીન વિશુદ્ધ પરમાત્મ-સ્વરૂપનો આધાર યતા લય પામી વ્દય છે અર્થાત્ તારાં પરમાર્થ સ્વરૂપનો તારા ધર્મો છે જ નહિ; નાચવાન તેા મીઠાના ગાગડા જેવો તારો જીવભાવ છે, કે જે અવિદ્યાના પ્રતાપે થએલ છે. અવિદ્યા એટલે બેદ્રદષ્ટિ કે અન્યત્ર દર્શન, જેને છીપે બ્રહ્મથી પૃથક્કરણે, બિન્નભાવે, પદાર્થાન્તરરૂપે વસ્તુની પ્રતીતિ થાય; વસ્તુનું અમરજીવન-વિપરીત ગ્રહણ-સંશય ઉપસ્થાપક તામસ પ્રત્યય;—અસાધ્યવિદ્યાથી આ અવિદ્યા, વિશેષ વિજ્ઞાન, બિન્નતા બોધ તારા પામે છે—પ્રકાશ યતાં અંધકાર તારા પામે છે તેમ.

પરમર્થતે જે પરમ પ્રેમસ્વરૂપ વિજ્ઞાનધન ચૈતન્યેશ્વરસ પરમાત્માથી સ્વતઃ જ અને સ્વોપીત સત્તા જગતના કોઈ પણ પદાર્થની નથી જ્યારે જે પરમાર્થ દશામાં કર્તા, ક્રિયા, ક્રિયાનાં સાધન, ક્રિયાના અધિકગ્રહ્ય ક્રિયાના રૂપ પરમાત્મ પરમાત્માથી વ્યતિરિક્ત ભાવે સત્તા ધરાવતા નથી મહાચૈતન્ય સાગરથી, અનંત અપાર આત્મ ચૈતન્યથી વ્યતિરિક્ત ભાવે જુન્ય વસ્તુની ઉપલબ્ધિ થતી નથી, જ્યાં સર્વની આત્મરૂપના થએલી છે ત્યાં કોણ કોના વડે કોને જોઈ શકે કે સાંભળી શકે ? કોણ કોના એકાગ્રવામાં અથવા જાણવામાં આવી શકે ? આ અનન્તને, આ વિજ્ઞાનને જાણી શકીએ એમ બની કેવી રીતે શકે ? તેનામાં અને તેના દાગ જ આપણે પ્રત્યેક વસ્તુને જાણી શકીએ છીએ, એટલે કોઈ પણ સાધનદ્વારા આ વિજ્ઞા

તાને જાણી શકાતો નથી. સ્વરૂપે વિજ્ઞાનધન પરમાત્મા પોતે જ પોતાથી પ્રકટ છે. સદા સર્વત્ર સર્વના આત્મારૂપે પ્રાપ્ત જ છે. વિશ્વમાં જોવામાં આવતાં વિશેષ વિશેષ જ્ઞાનમાં એ અર્થક પરમાત્માની એ વિજ્ઞાનધનની જ સત્તા વિવ્રસી રહી છે. નામરૂપાદિ સંજ્ઞાઓને વિષય તેમાં થતાં તે તે સંજ્ઞાને અભાવ થઈ જિન્ન દષ્ટિ દળી જઈ સર્વત્ર અભેદ દર્શન થાય છે. અવં વ્યાપક અનન્ત પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર થતાં સંજ્ઞા, પ્રકૃતિ, વિભાગ આદિનું અસ્તિત્વ રહેતું નથી. જિન્નતા અને વિભાગ આદિની ભ્રમિત માન્યતાઓ રહેતી નથી, વ્યક્તિત્વમાં એ અનન્ત જ પ્રકાશી રહ્યો છે. દરેક વ્યક્તિ દરેક વસ્તુ, દરેક ક્રિયા એ અનન્ત આનન્દ સ્વરૂપ પરમાત્માનું વ્યક્ત સ્વરૂપ છે. આ સર્વત્ર, સર્વમાં વ્યાપી રહેલ, સર્વ વ્યાપક ચૈતન્ય સ્વરૂપ પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કરવો જોઈએ. મૈત્રેયો, અમર લાવ તો એ આત્મ પ્રાપ્તિથી જ મળે છે. એ નિત્યપ્રાપ્ત આત્માને ન સમજવા દેનાર, ન જાણવા દેનાર, અહમ્-હદમ્ ની માન્યતાઓ—“આ હું, આ મારું; આ તે” જેવી અનેક ભ્રામક અને પરિજિન્ન કલ્પનાઓ બેદજુદિ છે. આ બેદજુદિનો નિરાસ કરી આત્માનું દર્શન કરવું જોઈએ. એ આત્મદર્શનના ઉપાય તને સમજાવ્યા, તે પ્રમાણે એ આત્માનું વિધિવત્ આચાર્ય પાસેથી, તેમ જ શાસ્ત્રોથી ખૂબ શ્રવણ કરવું જોઈએ. શુદ્ધિપૂર્વક તેને વિચાર વિવેચન કરવાં જોઈએ, અને તેનાં જ ધ્યાનમાં નિમગ્ન થવું જોઈએ. અમર થવાનાં એ જ સાધન છે. આત્મજ્ઞાન જ કેવળ અમૃતત્વનું સાધન છે અને તે આત્માનાં શ્રવણ, મનન, નિદિધ્યાસનથી સર્વ સંન્યાસપૂર્વક આત્મજ્ઞાન નિષ્ઠાથી પમાય છે. મૈત્રેયિ, તે અમૃતત્વનું સાધન પૂછ્યું. તે મેં તને સમજાવ્યું છે એ જ ઉપદેશ છે. આટલું કહી યાત્રવલ્ક્યમુનિએ સંન્યાસ ગ્રહણ કર્યો.

આ પતિ-પત્નીના સંવાદની આખ્યાયિકામાંથી જે ઉપદેશ મળે છે, તેનો સારાંશ સંક્ષેપમાં નીચે મુજબ સમજાવ્ય છે:—

૧ આ આખ્યાયિકાથી મન્દજુદિના અધિકારીને આત્માનન્દના ઉપદેશથી શ્રુતિએ બોધ આપ્યો છે. મધ્યમ તેમ જ હિમ્ચ ક્રોટિના અધિકારીને વિવિધ દષ્ટાન્તોથી એ પરમ તત્ત્વનો બોધ કર્યો છે.

૨ અમર લાવ પામવો એજ મનુષ્ય જીવનનું લક્ષ્ય છે. નિમ્ન, મૈત્રેય,

નાલમિશ્રિત, સાસાંગિક સંપત્તિ મેળવવી એ ખરું અને મુખ્ય લક્ષ્ય નથી અમરજાવના એ સાધન નથી.

૩ અમરજાવ-મોક્ષનું સાક્ષાત્ સાધન અપ્રત્યક્ત છે

૪ ભોગ્ય વસ્તુમાં અને ભોક્તામાં જે પ્રેમ ભાવમાં આવે છે તે પ્રેમનું સ્વરૂપ અમરજાવું જોઈએ. ભોગ્ય વસ્તુઓ પ્રિય લાગે છે તે ભોક્તાના સખ-ધને લઇને જ પ્રિય લાગે છે. એ વસ્તુઓ સ્વરૂપે પ્રિય નથી ભોક્તા આમાં સ્વતઃ પ્રિય સ્વરૂપ છે. અન્યથા શ્રેય સ્વાભાવિક નથી આત્મપ્રેમ સ્વાભાવિક છે. એટલે ભોગ્ય વસ્તુઓ પરનો પ્રેમ આત્મામાં જોડવો. ચિત્તવૃત્તિઓને વિષય કામનાઓનાળી પરમાત્માભિમુખ કરવાનો અભ્યાસ રાખવો.

૫ આ જગતની સત્તા તેની ઉત્પત્તિપૂર્વે ઘસી જીવી ન હતી, ઉત્પત્તિ પછી સ્થિતિકાગ્રે પણ તેની સત્તા ઘસી જીવી નથી, અને પ્રલય વખતે જગત લય પામશે ત્યારે પણ તેની સત્તા ઘસી જીવી નહિ રહે. અર્થાત્ ત્રણે કાળમાં જગતને પોતાની સ્વતંત્ર સિદ્ધ બ્રહ્મ નિરપેક્ષ સત્તા છે જ નહિ.

૬ વિશ્વમાં સર્વત્ર, સર્વકાળમાં એકરૂપે આ બ્રહ્મ સત્તાને યોગ્યખરનો તેનું દર્શન કરવાનો અભ્યાસ રાખવો આ બ્રહ્મસત્તાથી જીવી અને સ્વાધીન સત્તા અને ક્રિયા ક્રોધ પણ પદાર્થનો છે જ નહિ.

૭ આત્માથી પૃથક્ સ્વતંત્ર, નિરપેક્ષ સત્તા જગતને ન હોવાથી જિજ્ઞાસુએ જગતભુલિનો બ્રહ્માત્મેકેય ભુલિદારા લય કરવા પ્રયત્નશીલ રહેવું.

૮ અવિદ્યા એટલે "હું અમુક, મારું કર્મ, હું અમુક કળ મેળવવા ઈચ્છીશ," એવી એવી ભેદભુલિ. આવી ભેદભુલિ એ જ જીવનું જીવન. જ માયા; એ જ અવિદ્યા.

૯ જીવમાં વિરાટશક્તિ અને ક્રિયાશક્તિ છે; તે ભુલિ અને માયુ. આ બંને સ્વરૂપતઃ એક-એ ઉપાધિના ધર્મોમાં આત્માભિમાન આરોપનું નહિ. ઉપાધિના ધર્મો સાથે તદ્વત્તા-તદ્વત્તાભ્યાગિમાન દૂર કરવાનો અભ્યાસ રાખવો કે જોથી જીવજાત નાશ પામે છે.

૧૦ પૂર્ણસ્વરૂપ પરબ્રહ્મથી જીવી ક્રોધ પણ પદાર્થની સ્વાધીન, નિરપેક્ષ સત્તા કે ક્રિયા નથી. ભેદભુલિ ટળતા શુક્તિનો લાભ થાય છે.

ગ્રન્થસ્વીકાર

(૧) હૃદયાંજલિ :-લેખિકા—પ્રકાશિકા :-સૌ. ઇન્દુમતી દેસાઈ, ભરૂચ, પૃષ્ઠ ૮૪, કીર્તિત છાપી નથી. સૌ. ઇન્દુમતીએત ભગવાનશ્રી કૃષ્ણચંદ્રનાં અનન્ય ઉપાસક છે. આ પહેલાં પણ એમના ભક્તહૃદયમાંથી પ્રેમપુનિત ઝરણાં વહેગથી ઠાળ્યસીકર ઈર્ષ્યા છે. આમાં તે શ્રી. અંબાલાલ પુરાણીએ નાનો પણ સુંદર પ્રવેશક લખ્યો છે કારણ કે સૌ. ઇન્દુમતી શ્રી. અરવિન્દને પોતાના ગુરુદેવ માને છે એવો આમાં ઉલ્લેખ છે અને નથી. એથી શ્રી. અંબાલાલ પુરાણીએ ખરેખર, પ્રવેશક લખી ગુરુઅનુનો ધર્મ દીપાળ્યો છે. પ્રવેશકના શબ્દો જ અમે અહીં બિનારીએ છીએ. “ પાર્થિવ જીવનને, તેના ધોર અસાનને, અસાનના નિરવધિ સંતાપોને, જીવનના અસજ કલેશોને, દિવ્ય પ્રેમની સનાતન પિપાસા-કૃષ્ણમિત્રતાની આતુરતા અને તેની તૃપ્તિની આશા સજી બનાવે છે. બહેન ઇન્દુમતીના અંતરમાં એ પિપાસા મદા જગત રહેા અને નિખિલ રસામૃતસિંધુ ગોપાળકૃષ્ણ પોતાની પ્રેમ-ઠરણાથી તૃપ્ત કરેા એ જ અભિલાષા અને પ્રાર્થના ! ”

(૨) ગીતા ભજનો :-પ્રકાશક, પ્રાચીનકર ભવાનીશંકર જોષી, બી. એ. હજુર-સેક્રેટરી, ગોંડલ. આ નાના એવા પુસ્તકમાં ભગવદ્ગીતાના કેટલાએક મુખ્યમુખ્ય મુદ્દા ઉપર લખાયેલાં ભજનો છે. સંસ્કારી કુટુંબમાંથી નિત્યપ્રતિ સ્વાધ્યાય કરનાર સન્નજનની ઊર્મિઓની આ પ્રતિકૃતિ છે. જેવટે શ્રી. નરસિંહ મહેતાનાં થોડાં ભજનો ઉમેરીને એની ઉપયોગિતા વધારી છે.

(૩) જીવનમુક્તિ વિવેક :- (સ્વામી વિદ્યારણ્યકૃત) : સંસ્કૃત મન્યતો ગૂઝરાતી અનુવાદ; અનુવાદક; શ્રી. ચંદરદત્ત સાઓ; પ્રકાશક :-સરવૃ સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય; અમદાવાદ. પૃષ્ઠ ૨૨૦, કીર્તિત સવા રૂપીઓ. સુંદર, સુંવામ્ય મોટા અક્ષરોમાં તૈયાર થયેલો આ અનુવાદે ગૂઝરાતી ભાષામાં એક નવું જ પુસ્તક ઉમેર્યું છે. આ પહેલાં એક અનુવાદ પશ્ચાં વર્ષો પહેલાં લીમડી-ઠાઠિયાવાડથી શ્રી. હરિદત્ત શાસ્ત્રીજીએ જાપાણે હતો. અત્યારે એ અપ્રાપ્ય છે અને મૂળ પુસ્તક પચ્ચદશી નામના વેદાન્ત રચયિતા વિદ્યારણ્ય સ્વામીનું છે. મુખ્યત્વે જો કે આ મન્ય

માંત્રમિહત, સાંસાગિક સપતિ મેળવવી એ અરુ અને મુખ્ય લક્ષ્ય નથી
અમરભાવના એ સાધન નથી

૩ અમરભાવ-મેક્ષનું સાક્ષાત્ સાધન આત્મજ્ઞાન છે

૪ ભોગ્ય વસ્તુઓ અને ભોક્તાઓ એ પ્રેમ જોવામાં આવે છે તે પ્રેમનું
સ્વરૂપ સમજતું જોઈએ ભોગ્ય વસ્તુઓ પ્રિય લાગે છે તે ભોક્તાના સખ
ધને લઈને જ પ્રિય લાગે છે એ વસ્તુઓ સ્વરૂપે પ્રિય નથી ભોક્તા
આમાં સ્વતઃ પ્રિય સ્વરૂપ છે અન્યત્ર એમ સ્વાભાવિક નથી
આત્મપ્રેમ સ્વાભાવિક છે એટલે ભોગ્ય વસ્તુઓ પરનો પ્રેમ આત્મામાં
જોડવો ચિત્તવૃત્તિઓને વિવિધ કામનાઓમાંથી પરમાત્માભિમુખ કરવાનો
અભ્યાસ રાખવો

૫ આ જગતની સત્તા તેની ઉત્પત્તિપૂર્વે બ્રહ્મથી જુદી ન હતી,
ઉત્પત્તિ પછી સ્થિતિકાગે પણ તેની સત્તા બ્રહ્મથી જુદી નથી, અને પ્રલય
વખતે જગત લય પામશે ત્યારે પણ તેની સત્તા બ્રહ્મથી જુદી નહિ રહે
અર્થાત્ ત્રણે કાળમાં જગતને પોતાની સ્વતંત્ર સિદ્ધ બ્રહ્મ નિરપેક્ષ સત્તા
છે જ નહિ -

૬ વિષમાં સર્વત્ર, સર્વકાળમાં એકરૂપે આ બ્રહ્મ સત્તાને જોવાખરાનો
તેનું દર્શન કરવાનો અભ્યાસ રાખવો આ બ્રહ્મસત્તાથી જુદી અને સ્વાતંત્ર
સત્તા અને ક્રિયા કેઈ પણ પદાર્થની છે જ નહિ

૭ આત્માથી પૂરક સ્વતંત્ર, નિરપેક્ષ સત્તા જગતને ન હોવાથી જિજ્ઞાસુ
ઓ જગતજુદીનો બ્રહ્મભૂતકેય જુદિદારા લય કરતા અપ્તરીષ્ટ રહેવું

૮ અવિદ્યા એટલે “ હું અમુક, મારું કર્મ, હું અમુક ફળ મેળવવા
કરીશ, ” એવી એવી બેદુરુદ્ધિ આવી બેદુરુદ્ધિ એ જ જીવનુ જીવન,
એ જ માયા એ જ અવિદ્યા

૯ જીવમાં વિજ્ઞાનચક્રિત અને ક્રિયાચક્રિત છે તે જુદિ અને માણુ આ
બંને સ્વરૂપત એક-એ-એ ઉપાધિના ધર્મોમાં આત્માભિમાન આશયનું નહિ
ઉપાધિના ધર્મો સાથે તદુપત-તદભ્યાસમાંથી માર કરવાનો અભ્યાસ
રાખવો કે જેથી જીવભાવ નાશ પામે છે

૧૦ પૂર્ણસ્વરૂપ પરબ્રહ્મથી જુદી માર્ગ પણ પદાર્થની સ્વાતંત્ર, નિરપેક્ષ
સત્તા કે ક્રિયા નથી બેદુરુદ્ધિ ઘણતા મુક્તિનો લાભ આપે છે

ગ્રન્થસ્વીકાર

(૧) હૃદયાંજલિ :-લેખિકા—પ્રકાશિકા :-સૌ. ઇન્દુમતી દેસાઈ, ભરૂચ, પૃષ્ઠ ૮૪, કીર્તિત છાપી નથી. સૌ. ઇન્દુમતીબેન ભગવાનશ્રી કૃષ્ણચંદ્રનાં અનન્ય ઉપાસક છે. આ પહેલાં પણ એમના ભક્તહૃદયમાંથી પ્રેમચુનિત ઋણાં વહેગની દાખ્યસીકર કાંટયાં છે. આમાં તો શ્રી. અંબાલાલ પુગણીએ નાનો પણ સુંદર પ્રવેશક લખ્યો છે કારણ કે સૌ. ઇન્દુમતી શ્રી. અરવિન્દને પોતાના ગુરુદેવ માને છે એવો આમાં ઉદ્દેશ છે અને નથી. એથી શ્રી. અંબાલાલ પુરાણીએ ખરેખર, પ્રવેશક લખી ગુરુઅન્ધુનો ધર્મ દીપાવ્યો છે, પ્રવેશકના શબ્દો જ અમે અહીં જોતારીએ છીએ. " પાર્થિવ જીવનને, તેના ઘોર અજ્ઞાનને, અજ્ઞાનના નિરવધિ સંતાપોને, જીવનના અસહ્ય ક્લેશોને, દિવ્ય પ્રેમની સનાતન પિપાસા-કૃષ્ણમિલનની આતુરતા અને તેની તૃપ્તિની આશા સહ્ય બનાવે છે. બહેન ઇન્દુમતીના અંતરમાં એ પિપાસા મદા જન્યત મ્હેા અને નિખિલ રસામૃતસિંધુ ગોપાળકૃષ્ણ પોતાની પ્રેમ-ઠરણાથી તૃપ્ત કરેા એ જ અભિલાષા અને પ્રાર્થના । "

(૨) ગીતા ભજનો :-પ્રકાશક, પ્રાણશંકર ભવાનીશંકર જોષી, બી. એ. હલ્લુર-સેક્ટરી, ગોંડલ. આ નાના એવા પુસ્તકમાં ભગવદ્ગીતાના કેટલાએક મુખ્યમુખ્ય મુદ્દા ઉપર લખાયેલાં ભજનો છે. સંસ્કારી કુટુંબમાંથી નિત્યપ્રતિ સ્વાખ્યાય કરનાર સન્નતની ભિમિંઓની આ પ્રતિકૃતિ છે. ઉવટે શ્રી. નરસિંહ મહેતાનાં થોડાં ભજનો ઉમેરીને એની ઉપયોગિતા વધારી છે.

(૩) જીવનમુક્તિ વિવેક :- (આમી વિદ્યારણ્યકૃત) :-સંસ્કૃત ગ્રન્થનો ગૂજરાતી અનુવાદ; અનુવાદક; શ્રી. સંકરદાસ શાસ્ત્રી; પ્રકાશક :-સરવૃં સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય; અમદાવાદ. પૃષ્ઠ ૨૨૦, કીર્તિત સવા રૂપીઆ. સુંદર, સુવાચ્ય મોટા અક્ષરોમાં તૈયાર થયેલો આ અનુવાદ ગૂજરાતી ભાષામાં એક નવું જ પુસ્તક ઉમેર્યું છે. આ પહેલાં એક અનુવાદ પણ વર્ષો પહેલા લીમડી-કાઠિયાવાડથી શ્રી. હરિદાસ શાસ્ત્રીજીકૃત છપાયો હતો. અત્યારે એ અપ્રાપ્ય છે આ મૂળ પુસ્તક પંચદશી નામના વેદાન્ત ગ્રન્થના રચયિતા વિદ્યારણ્ય 'સ્વામીનું' છે. મુખ્યત્વે જો કે આ ગ્રન્થ ચતુર્થાશ્રમીઓ

માટે જ લખામેયો હોવા છતાં, એમાં વેદાન્તના સાધકને આત્મજ્ઞાનના પ્રાપ્તિમાં હુખ્ય સાધન તરીકે તત્ત્વજ્ઞાન, વાચનાત્મક અને મનોનાશ-એ ત્રણ સાધનની આવશ્યકતા મનાય છે, એની આમાં ખૂબ જ સ્પષ્ટ સમજણ આપી છે. સંન્યાસી આશ્રમ માટેના અધિકારની ચર્ચા પણ આમાં છે અનુવાદક પ્રકાશકે ખૂબ જ પરિશ્રમ તથા કાળજીથી તૈયાર કરેલો આ ગ્રંથ પ્રત્યેક જિજ્ઞાસુએ વાચના-વિચારના અને અભ્યાસ કર્યા એવો છે. મગ્ધતા લાવવા પ્રથમ પ્રકરણની યોજનામાં થોડો ફેરફાર કર્યો છે, પણ એથી પુસ્તકની સૌલેષતામાં ક્ષતિ પડતી નથી.

(૪) આત્મભરામાયણ : લેખક :-સ્વ. વૈદ્ય કૃષ્ણાચંદ્ર મૂળજી ગાલુડ-વાળા, પ્રકાશક સ. સા. કાર્યાલય અમદાવાદ; પૃષ્ઠ ૧૩૮; કીંમત બાર આના આ પુસ્તકમાં ગમ્યાયણમાં આવતાં પાત્રોનાં આધ્યાત્મિક-વેદાન્તજ્ઞાનનાંથી અર્થ સમજાવીને એને જ મૂળ આધ્યાત્મિકમાં મૂક્યું છે. એક પાત્રું ગમ્યાયણની સંક્ષિપ્ત રૂપા અને એની સાથે સાથે વેદાન્તનો પણ આમાં એક સમ્મલેષો છે.

(૫) અષ્ટાવકગીતા :-અનુવાદક શ્રી. રત્નનીકાંત મોદી, પ્રકાશક-સ. સા. વર્ધક કાર્યાલય, અમદાવાદ પૃષ્ઠ ૭૨, કીંમત આઠ આના વેદાન્તનું આ પ્રસિદ્ધ પુસ્તક છે. એના બીજા મુદ્રણથી અનુવાદો આ પહેલાં પણ પ્રકટ થયેલા છે, છતાં આ અનુવાદ, સરલ અને સસ્તો કીંમતે પ્રકટ થયો છે. એ જિજ્ઞાસુએને ખાસ ઉપયોગી થઈ પડે એવો છે.

(૬) શ્રી. સદ્ગુરુસ્તવનમાળા-૧યા-ગર્ભચિન્તામણિ :-પ્રકાશક: શ્રી. મનીષાદેવી, પંચવટી, તાલિક: આમાં, હિન્દી ભાષા અને ગૂજરાતી અક્ષરોમાં છપેલાં સદ્ગુરુસ્તવન, તથા બીજાં ગૂજરાતી-હિન્દી ભજનો છે.

(૭) સદ્ગત શ્રી. ચંદુભાઈના પત્રો : (૮) શ્રી. ચંદુભાઈનું આત્મ-વૃત્તાંત -પ્રકાશક :-શ્રી. વૈકુંઠલાલ શ્રીવતરાય કોરે; ખાર, મુંબઈ: રાંદેરના વતની શ્રી. ચંદુભાઈ, તત્ત્વજ્ઞાનના અભ્યાસ માટે જિજ્ઞાસુ મંડળમાં સુપ્રસિદ્ધ થઈ ગયા છે પહેલાના પુસ્તકમાં એમના થોડા પત્રો, તથા બીજાંમાં એમના આત્મવૃત્તાંત સાથે બેધપુરમાં થઈ ગયેલા મહાત્મા દેવીદાસજીનું પણ સ્તવ-વૃત્તાંત છે, શ્રી. ચંદુભાઈના મિત્રો એમનો સમાવેશ ગ્રંથ પ્રકટ કરવાનો ઇચ્છે તો એ પ્રશસનીય છે.

પ્રસંગસ્ફૂર્તિ

સાગરકાઠા ઔદ્યોગ્ય જલોદય સમાજના મુખ્યમાં ઉજવાયેલાં રજત મહોત્સવ અંગે પ્રમુખપદેથી કવિશ્રી ન્હાનાલાલે વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું; સાગરકાઠાના યાત્રા જેવા રહેલા ખડેરોનો અતિદાસિક ખ્યાલ આપતું સુંદર વર્ણન એમાં હતું. —જનારસમા, કાશીનાગરી પ્રચારિણી સભાનો પંડિત માલવીયાજીના પ્રમુખપદે ૫૦ વર્ગે સુવર્ણ મહોત્સવ ઉજવાયો. હિન્દી સાહિત્ય તથા દેવનાગરી લિપિના પ્રચારમા આ સરવાળો બહુ મોટો ફાળો છે. —તા. ૨૨ મી ફેબ્રુઆરી એટલે મદા સિવગત્રીને મંગલપર્વે જન્મદવંદ મદાતમા ગાંધીજીનાં ધર્મપત્ની અ. સી. શ્રી. ઠસ્તુરજાનો કારાવાસમાં દેહત્યાગ થયો. એમની પત્નિને પગલે પગલે અનુસરીને, મદાતમાજીની મહત્તા જીવનમાં જિતારવાની અપ્રતિભા મહિતએ સમસ્ત દેશને પ્રેમમુગ્ધ કર્યો હતો. પગમાત્રાએ તો એમને અવિગત શાંતિ આપી; દેશ-સમાજ એમનાં જીવનમાંથી પ્રેરણા મેળવી જીવન કેળવે એજ અભિલાષા —દાંતા રેટમાં ગદમહૂડી ગામ પાસેના જંગલમાંથી ખોડકામ કરતાં પચીસ નૈનધર્મીની પ્રાચીન મૂર્તિઓ મળી આવી છે, જેમાંની કેટલીએક જાખમે ફૂટ નેટવી જાચી છે. —મુખર્જી મુકામે તાજેતરમાં ચોળમેલા ટાગોર સપ્તાહના અનુસધાનમાં એક ટાગોર મોસામટી જગી કરવાનો નિર્ણય કર્યો છે. —દિલ્લીમાં ચનમુખ મદાપદ અને મદાસંગેલન ચર્ચ ગયું. તા. ૩૦-૧-૪૪ થી તા. ૯-૨-૪૪ સુધી એ સમાજસંગ્રહો: બંધી કાર્યવાહીના પ્રેરક-સંચાલક અનુપરાધરવાળા સ્વામી કરપાત્રીજી દ્વારા, લિન્ન લિન્ન પીકેના ચંદ્રસાચી, તેમ જ વિદ્વાન

પંડિતોએ બાગ લીધો હતો. સુમરે આડ્યો નવ લાખનું ખર્ચ થયું હતું એમ મનાય છે. એના સ્થાપી પગિણામરૂપે, કહેવાય છે કે એકાદ સરૂત મહાવિદ્યાધર, અગ્રેજ દિલી નજી વર્તમાનપત્રો જેવી પબ્લિકેટરો બોળના છે. બાવી તો જે હોય તે ખરૂં, અત્યારે તો આ મોઢવારી અને બજાળગિદાર જેવા અન્ય સહવાળાં મદેમોની રિયલિટી જોનાં. જે આજ સંઘરાયાર્થે પૂર્વમીમાસા પ્રમાણે થતા આવ્યા મરોને બદલે કેવળ સંશ્લિષ્ટ નિત્યનૈમિત્તિક કર્મની બોળના કરીને પ્રજાને નિષ્કામ ભક્તિ અને વિશુદ્ધ તત્ત્વજ્ઞાન તરફ વાળ્યા હતા, તેમના જ અનુયાયીઓ હજારો વર્ષ પહેલાંના મરો કરી કષ્ટ વિશ્વશાંતિ સાધતા હશે એ પ્રશ્ન છે. — અમદાવાદમાં સંન્યાસે આશ્રમમાં મંડવેશ્વરમી કૃષ્ણાનંદજીના અધ્યક્ષપદે નિખિલ ભારતવર્ષીય આયુર્વેદ મહાસમેલનના પ્રમુખ સચિવાલ મહિન્દ્રુમાર મુખોપાધ્યાયનું તા. ૧૨ મી ફેબ્રુઆરીએ આયુર્વેદના ગદ્યરૂપ વિશે બાખ્યાન થયું.

એક નવું પુસ્તક.

અદ્વૈત જ્ઞાનનોકા

હમણાં જ છપાઈને બહાર પડ્યું છે, બાપા સાહી છતાં સચોટ છે; વેદાન્તના સિદ્ધાન્તને બહુ સરળ રીતે સમજાવ્યો છે. તકની આંતીકૃતિ તો એમાં છે જ નહિ, એમ કહીએ તો પણ આજે વિજ્ઞાનનાં શ્રદ્ધાભક્તિ વધે, વૃત્તિ અન્તર્મુખ થઈ અખંડ આનન્દમાં રમ્યા કરે, અને પ્રજ્ઞાલિકા દ્વારા અવળી મનન નિહિત્યાસનમાં ઉપયોગી થાય એવું આ પુસ્તક ગુરુ શિષ્યના સંવાદરૂપે લખાયું છે.

ક્રિમત આઈ આના — શારંગ એક આનો

જે કરતાં ઓછી પ્રતો બી. પી. ધી મોકલાયે નહિ.

પ્રજનક : હિત્યાન 'કાર્યલિપિ', છોટાઉદેપુર.

इतिष्ठत जाग्रत प्राप्य चरान् निबोधत ।

विदो साधकान्मयो नो आचार्यवर भणवो;
आत्मवेदो नो विद्याविज्ञानं भणवो.

तन्त्री
स्वो. स्वयंभूयाति तीर्थ

उत्तिष्ठत जाग्रत प्राप्य वरान् निबोधत ।

ॐ हे साधक ! तू जाग्रत हो आचार्यवर भेज दो;
आत्मभूत के लक्षणों को विद्याविज्ञान देण दो।

અનુક્રમણિકા

લેખ	લેખક	પૃષ્ઠ
પરમપુરુષાર્થ	સ્વા. શ્રી અદ્વૈતાનંદજી ...	૧૨૮
મંત્રયોગદારા મોક્ષપ્રાપ્તિ	શ્રી. જયંતિલાલ મં. બોઝા ...	૧૨૭
મક્ષંતરકૃતિ	વર્તી	૧૨૨
મન અથને	સૌ. કુસુમ કાકર ...	૧૩૩
મિત્રને પત્ર	પ્રેમાલી સ્વપ્નદાસ ...	૧૩૬
વસ્તાણની અપ્રસિદ્ધ પાણી	શ્રી. લીલાવર મૂળસાંકર ભટ્ટ ...	૧૩૭
એક કસરત	શ્રી. રમેશ રંગનાથ ઝોલમ ...	૧૪૧
શ્વદ્વસૂત્ર	શ્રી. રમણીક એ. મહેતા ...	૧૪૭
વૈરાગ્ય	શ્રી. શાન્તિલાલ ડાકર ...	૧૬૦
અનુદાનનું મહત્વ	શ્રી. હેમન્ટકુમાર નીલકંઠ ...	૧૬૭
શ્રી શકરાચાર્યનો જ્ઞાનયોગ અને શ્રી અરવિંદનો પૂજ્યોગ	સ્વા. શ્રી માર્કવંદીયજી ...	૧૭૩

ઉત્થાનના નિયમો.

વાર્ષિક લવાજમ પોસ્ટેજ સાથે હિંદમાં રૂ. ૪-૪-૦, હિંદ
બહાર રૂ. ૬-૮-૦ એક એકની કીમત રૂ. ૦-૬-૦.

(૧) ઉત્થાનનું વર્ષ જુલાઈથી શરૂ થાય છે, અને લવાજમ
અગાઉથી જ લેવાય છે. (૨) વર્ષ વચ્ચે માફક યનારને પાછલા
અથવા મોકલી અપાય છે. (૩) પત્રવ્યવહાર કરનારાઓએ જવાબ માટે
દરેકથી પૂરતી રિપ્લેટ બીડવી; તે વિના ઉત્તર નહીં મળે. (૪) મ. જો.
થી નાણાં મોકલનારે કુપનમાં ચેલેન્જ સરનામું તથા માફક નં. ૨૪૬
અક્ષરે લખવા. (૫) ઉત્થાન વડેહરામાં જમાય છે તે દર મહિનાની
તા. ૧૬મીએ પૂરતી કાળજીથી તપાસાર્થ રવાના કરાય છે. (૬) એક
ન મળે તો નજદીકની પો. જો. માં તપાસ કરવી; ત્યાર પછી ખાસ
આખર સુધીમાં લખનારને જ મળી શકે. પાછળથી કિંમત લઈને
અપાશે. (૭) લેખ, લવાજમ, તથા માસિક સંખ્યા સંપૂર્ણ પત્ર-
બ્યવહાર નીચેને સરનામે જ કરવે.

પ્રજ્ઞપક 'ઉત્થાન'

ચાનસાધન આશ્રમ; હાટાઉદેપુર

- ૧૨૨ ગુરુકૃત -

नमो नारायणाय ।

ଉତ୍ଥାନ

‘ત્રીભુ’] એપ્રિલ ૧૯૪૪-ફાગણ ૨૦૦૦ [અંક દસમી]

ईश्वरो गुरुरात्मैति मृत्तिभेदविभागिने ।

उयोमधद् व्याप्तदेहाय दक्षिणामूर्तये नमः ॥

ઈશ, સદ્ગુરુ ને આત્મા મુક્તિમાત્ર વિભાગ ને;

એમ શા વ્યાપ્ત એવા એ, દક્ષિણાશ્રિતિને નમું.

[illegible]

શ્રી સહસ્રુતી કૃપા અને પ્રેરણાથી 'ઉત્થાન' પ્રકટ કરવાનું સાદસ
પુત્ર અને એમના જ આશીર્વાદથી ત્રીજા વર્ષનો દસમો અંક પ્રકટ થાય
છે. એ જ નિભાવે છે અને એ જ નિભાવથી એવી પ્રાર્થના છે !

યથામર્તિ અમે આગળ ચાલ્યા જઈએ છીએ-આપના અત્યાર સુધીના
 હકાર બળે અને ભવિષ્યમાં એ સહકાર વધતો જશે એવી શ્રદ્ધાના
 સાહે પરસ્પરં માયયન્તઃ એ ન્યાયે આપણે હોયસ્ પ્રાપ્ત કરીએ એ
 ગવાન્ શ્રીકૃષ્ણચંદ્રોતે આપણને શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતામાં મળેલો દયાબંધન.

પરમ પુરુષાર્થ

લેખક - સ્વા. ધી. અદ્વૈતાનંદજી

(મતાંકી આધુ)

૧૧

આધુનિક સમયમાં ધણાક સજ્જનોને મર્મજિયાસા જીવજી આવી છે. આધ્યાત્મિક જીવન ગાળવાની અભિલાષાનું એક પ્રયત્ન મોટું સમય જગત ઉપર ફરી પડેલું છે એમ કહેવામાં કાંઈપણ પ્રકારની અનિયમોક્તિ નથી. મનુષ્યનું જગતમાં આવીને શુ કર્તવ્ય છે, જીવિતનો ઉદ્દેશ શી છે, શું મુખ્યની પ્રાપ્તિ થી રીતે ઘડી શકે આવા પ્રશ્નો મનમાં ઉદ્ભવે એ પૂર્વની આતિ શુભ સંસ્કારોનું પરિણામ છે. આદારવિદાર માત્રને શોધનાર, પ્રિયમ પછાડી જ સમસ્ત જીવન વ્યતીત કરનાર, સ્વયં, કસોતું જાન ન રાખનાર મનુષ્યો કળાં આવા જીવાત્માઓની રિયલિ ધણા ઉચ્ચ પ્રકારની છે, પામર મનુષ્યોને, દુષ્કર્મ, વ્યભિચાર, ગમ, દેષ, સોજ, મોહ, આદિ જ્ઞાને કલકારે પીડા આપે છે. તેમને મૂલ્ય જેવી કાંઈ ચીજ ફાનિમાર્ગ છે તેનું જાન જ દોનું નથી. આવા જીવાત્માઓ જ્યાં દષ્ટિ કરે ત્યાં સક્રોચ, પ્રમેય, સ્વાર્થ, નીચતા, કુરતા, વિના બીજું કાંઈ જોઈ શકતા નથી. પામર અને ઉત્તમ અધિકારી એ જન્મેની વચ્ચે એક એવો વર્ગ દોષ છે કે જેમનામાં ઉચ્ચ જાવનાઓનો ઉદય ઘડેસો જળ્યા છે, અને જેઓ કાવમ પ્રવલ જાવના સિદ્ધિ માટે કપાં કરે છે. જીવાત્માની પ્રગતિ સામાન્ય રીતે અમુક નિયમેની આધીન હોય છે. સાધનની રાજઆતમી કમલ પ્રગતિનો નિષ્કર્ષ, પડે છે આપણે અમુક રસને જવાનું દોષ છે ત્યારે પ્રથમ મીઠે ધીમે

સાસવાતી ક્રિયા થવા માંડે છે. જેમ જેમ દેવ પડતી જાય તેમ તેમ ચાન્માં
 ગતિ આવતી જાય છે. “ક્રમશઃ” પ્રગતિ કરતાં કરતાં જેમ જેમ સંકલ્પજન
 દૃઢ થતું જાય તેમ તેમ પ્રગતિ કેન્દ્રિત થતી જાય છે. આમાં હિન્નતિ ઘણી
 ઝડપથી થતી જાય છે. શરુઆતમાં સરેકારજન્ય વિકારો સાથે—ઠારણ્યુ પુદ્
 આદ્યા જ કરે છે. પણ તેમાં ઘણી વાર સાધકને પરાજય મળે છે.
 પરાજયથી નામીપાસ ન થતાં જો સાધક પોતાની સાધનામાં લાગી રહે તો
 બીજી ભૂમિકામાં તે પ્રવેશ કરે છે. બીજી ભૂમિકામાં વિકારો ચિત્તમાં આવ્યા
 કરે પણ તેનું આધિપત્ય નષ્ટ થઈ જાય છે ને સાધક તેને આધીન થતો
 નથી. સાધક તેના વિકારોને સાક્ષી તરીકે જોઈ શકે છે અને એમ પણ
 જાણે છે કે આ કેવળ મનની દેવનું પરિણામ છે. આવા વિકારોનો પોતે
 સંકલ્પથી ત્યાગ કરી શકે છે અને તેમનું વર્ચસ્વ મન ઉપર જામવા દેતો
 નથી. જ્યારે જ્યારે આપણે ચિત્તને નિર્મળ કરવાનો અને સ્થિર કરવાનો
 પ્રયત્ન કરવા માંડીએ અને તેમાં આપણે નિષ્ફળ જઈએ અને વિરોધી
 વિચારોનું અશુભ ચિત્તમાં અનુભવાય ત્યારે આપણે મોગલપ્ટ થવા છીએ
 એમ કહી શકાય. આવી સ્થિતિથી અભરાવાનું કાંઈ પણ કારણ નથી.
 પ્રત્યેક સાધકને આ કસોટીમાંથી પસાર થવું જ પડે છે. પગમદ્ગોપનો પગિયાગ
 કરવામાં આવે ને નિરાશ ન થવાય તો કાર્યમિદ્ધિ ચોક્કસ જ છે. જેમ
 શૂરવીર યોદ્ધો યુદ્ધમાં દારથી નાહીમેદ થતો નથી પણ ફરીથી બમણા જોગથી
 લડે છે તેવી રીતે વીર સાધકે પણ ચિત્તની મહિન વૃત્તિઓ સાથે દૃઢતાથી
 જામ ભરવી જોઈએ. કેન્દ્રિત (પ્રગતિની) અવસ્થા પછી સહજ અવસ્થા
 આવે છે. આમાં કાંઈ પ્રકાગ્નેશ વિકાર મનમાં પ્રવેશ કરી શકતો જ નથી.
 ચિત્તની અવસ્થા એટલી સાત્ત્વિક થયેલી હોય છે કે અશુભ વિચારોનો
 પ્રવેશ તેમાં થઈ શકે જ નહીં. જ્યારે શરીર નિરામય હોય છે ત્યારે રોગનાં
 જંતુઓ તેને સ્પર્શ કરી શકતા નથી તેવી રીતે ચિત્ત જ્યારે અતિ નિર્મળ
 હોય છે ત્યારે કામ, ક્રોધાદિ વિકારો તેનાથી દૂર જ રહે છે. આવી
 અવસ્થામાં પ્રગતિ સહજ થાય છે. વિશેષ જ્ઞાનપૂર્વક પ્રયત્નની જરૂર નથી.
 કુદરતી રીતે જ ચિત્ત પોતાના મૂળ કાણુ તરફ આકર્ષાય છે અને ઘણી
 ઝડપથી લક્ષ્ય તરફ પ્રયાણ કરે છે. આવી અવસ્થા ઉત્તમ અધિકારીઓ જ

સત્યપુરો, સાધુ પુરો જ પ્રાપ્ત કરી શકે છે મનપાથી સર્વ પ્રકારની
 વાસનાઓનો ક્ષય થયા વિના પૂર્ણ વૈરાગ્ય વિના આ ભૂમિકા મળતી નથી
 દાહના સન્નેઓમાં, આધુનિક સામાજિક સ્થિતિમાં આવા મનુષ્યોની સખ્યા
 અધ્ય હોય છે. દાહનું વાતાવરણ આધ્યાત્મિક જીવનપોષક નથી જે રોગવર્ણ
 શાળાઓમાં અપાય છે તેમાં અર્થ, કામનું જ હદય ગમ્મવામાં આવે છે
 ધાર્મિક સરકારો બાગકોના મનમાં પાળવામાં આવતા નથી, તેમ કહેવાતી
 ધાર્મિક સરચાઓમાં પણ થયાર્થ ધર્મનું રહસ્ય સમજાવવામાં આવતું નથી
 લોકોના તહેમેને અને નવજાતોને ઉત્તેજન વધારે આપવામાં આવે છે
 ક્રિયાકાંડમાં જ રચાપચ્ચા રાખવાની જ્ઞાતિ અગિયાર પ્રમાણમાં દષ્ટિએગર
 થાય છે સર્વ ક્રિયાઓનો શો કહેલ છે તે વિશે મળ્યા ખરાઓને માદિતી
 હોતી નથી તેમ સમુચિતપણું પણ (વિચારનું) પાતું જોવામાં આવે છે
 એક જ હદયની સિદ્ધિ માટે ઉપાયો પણ હોઈ શકે, સાધનોમાં વિધવિધ
 તાએ વિદ્યાસનું ચિન્હ છે અધ્યાત્મિક નહીં આપણે સાધ્યને વળગી
 રહેવાનું છે, સાધનને નહીં સમવાનુસાર આપણી પોતાની ઉન્નતિ પ્રમાણે
 આપણે સાધનની પ્રજ્ઞાસિકાઓમાં ફેરફાર કરવો જ જોઈએ જે તેનું
 કરવામાં આવે ને એક જ સાધનને વળગી રહેવામાં આવે (આમરખાનત)
 તે તે આરોગ્યમાં પ્રતિબંધ છે અને આધ્યાત્મિક જીવન આતરિક છે,

જન્મોનાં, અસંખ્ય જન્મોના સંસ્કારો જે ચિત્તમાં ઘર કરીને બેઠેલા હોય તે એકદમ નીકળે નહીં, ને કાઢવા જમ્યે તો પૂર જોડાથી સામા યાય એ સ્વાભાવિક છે. આ અશુભ સંસ્કારોનો વિરોધ કરવાનું કાર્ય અતિ કઠિન છે, અને તે કરવામાં જ મનુષ્યત્વની કસોટી થાય છે. અધ્યાત્મી સંસ્કારોમાં એક બીજી શક્તિ હોય છે. એક વાર બહાર કાઢ્યા પછી પણ તેઓ પુનઃ પોતાના ઘરમાં પ્રવેશ કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. આને પુનરાવૃત્તિનો નિયમ કહી શકાય. આટલા માટે જ સાધકે હેવટ સુધી સારવાન રહેવાની આવશ્યકતા છે. ચિત્તમાં ખોટા સંસ્કારોનો ચક્ષુ તપ રૂપે પણ ઉદય થવા માંડે એટલે તરત જ તેમને વિરોધી સંસ્કારોથી પ્રતિપક્ષ ભાવનાથી, નામ સ્મરણથી યાં આત્મ ચિંતનથી દાબી દેવા જોઈએ. હાલના જમાનામાં પણ જયારે મનુષ્યોને મનમાં ગ્વાનિ ને ઉદ્વેગ થવા માંડે છે ત્યારે ગંજીફો રમવા માંડે છે, આમેદ્દાન સંભળવા માંડે છે. બહાર ફરવા નીકળી જાય છે. કોઈની સાથે, સિનેમા જોવા જાય છે. આવા કૃત્રિમ ઉપાયોથી અકર્તા જીવનનું લક્ષ્ય શું છે તે વિશે ખ્યાલ આવતો નથી તેમ મનુષ્ય પોતે પરશ્રિત થાય છે. આત્મ-ચિંતનથી અથવા નામસ્મરણથી ભેદરોપક વિચારોને કાઢવાથી સ્વાત્મીયપણ આવે છે. અન્ય પદાર્થોની અથવા પ્રાણીની સુખને માટે જરૂર રહેતી નથી, તે ઉપરાંત પરમપુરુષાર્થનું સતત સ્મરણ રહે છે.

ધણા સંજ્ઞનેને ધર્મ જિજ્ઞાસા ઉત્પન્ન થયેલી હોય છે પણ ધર્માર્થ જ્ઞાન ન હોવાથી તેની તૃપ્તિ કેવી રીતે કરવી તે તેઓ જાણતા નથી. તેથી ધણીવાર આસ્તન પ્રાણાયામ, ધોતી, આદિ હકયોગની બાજુ ક્રિયાઓને જ જ્ઞાનસાધન માને છે. ધણાએક અધજ્ઞદારી અમુક વચને ઉપર જ દોરાય છે. ધણાએક થોડાક ચમત્કાર વિચાર જાણવાની શક્તિ, નજીકનું ભવિષ્ય જાણવાની શક્તિ, આદિથી ભોળવાઈ જાય છે અને ધણાએક સ્વાર્થી અને સંકુચિત દ્રષ્ટિવાળા સંપ્રદાય ને પંથના અનુયાયીઓના પંજમાં ફસાઈ જાય છે. “અમુક ઈષ્ટદેવને જ માનવા. તેની જ ભક્તિ કરવી. અમુક પુસ્તકનો જ અભ્યાસ કરવો. બીજનો અભ્યાસ કરવો નહીં, મારી પાસેથી જ જ્ઞાન લેવું. બીજનો સત્સંગ કરવો નહીં” આવા અજ્ઞાનજન્ય વિચારોના વર્ચસ્વ નીચે આવવાથી આખો જન્મારો ક્રિયાઓ

કર્મા કરે છે તો પણ આંતરિક વિઠાસ જણાતો થતો નથી. પ્રાણાયામા દ્વયોગની બાજુ ક્રિયાઓ સંસારીજનોને લાજ કરતાં હાની વધારે કરે છે અને યોગ્ય ઉપદેશ ન હોય તો અનેક વધારિ ઉપનય છે. આસન પ્રાણાયામ આદિ ક્રિયાઓ કરવામાં કાંઈ વાંધો નથી પણ અટપટી ક્રિયાઓ આધુનિક સમયમાં અનુકૂળ નથી. એ પણ યાદ રાખવું જોઈએ આસન, પ્રાણાયામાદિ ક્રિયાઓને અને જ્ઞાનને અસવા યોગને કોઈ પણ પ્રકારનો સંબંધ નથી. રાજયોગ એ જ ખરો યોગ છે. અને તેની શરુઆત મનથી જ થાય છે. દ્વયોગની શરુઆત બાજુ ક્રિયાઓથી થાય છે. પ્રાણનું ધ્યાન કરીને ચિત્તની એકાગ્રતા પ્રાપ્ત કરવાનો માર્ગ અતિ ઠહિન સૂક્ષ્મ માર્ગ છે. તદ્દન ઠહિન અધિકારી હોઈ-એનું ચિત્ત ક્રમ અને ઉપાસનામાં લાગવું ન હોય, એક પ્રકારથી વરમાં આવવું ન હોય તેને માટે જ છે. બુદ્ધિશાળી, અથવા શ્રદ્ધાળુ મુમુક્ષો માટે તો જ્ઞાન, બહિર્ભૂત નિઃકામ કર્મ તથોતો સમન્વય તે જ ઉત્તમ માર્ગ છે.

યોગસૂત્રમાં આસન અને પ્રાણાયામને ચોથું સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે. દ્વયોગના પુસ્તકોમાં જ તેમને વિષે વિસ્તૃત વિવરણ કરવામાં આવ્યું છે યોગ સૂત્રમાં આસનને માટે એવું વિધાન છે કે સ્થિર અને સુખકારક હોય તેનું નામ આસન. સ્થિર સુખપ્રાપ્તમ્ ॥ જે આસનથી લાંબો વખત સુધી સુખપૂર્વક બેસી શકાય તેવા આસનને ઉપયોગ કરવો. પ્રાણાયામમાં પણ આદિ ક્રિયાઓનો ઉદ્દેશ્ય કરવામાં આવ્યો છે આ ક્રિયાઓમાં શ્વાસને અંદર ખેંચવામાં આવે છે. બહાર ઠહાડી નાંખવામાં આવે છે ને શ્વાસને ફેરસાની અંદર ને બહાર થોડો સમય સુધી રોકી રાખવામાં આવે છે. શ્રી અપરોક્ષાનુભૂતિમાં શ્રી ચંદ્રશાખ્ય જણાવે છે કે જેમાં સુખ પૂર્વક જ નિરંતર બેસવું ચિત્તન થાય છે તેને-તે જ્ઞાનના નિર્ણયને જ આસન બાણુ. બીજું આસન તો રાજાવાદિક સુખનો નાશ કરનારું છે. અંતઃકરણની ટંતિને અખંડ બ્રહ્માકાર કરીને સર્વજગતને બ્રહ્મ સ્વરૂપે જુએ તે ઉદાર વૃત્તિ જ દ્રષ્ટિની રિચરતી દહેવાય. નાસિઠાના અમનું અવસોકન કરનારી દ્રષ્ટિ વાસ્તવિક સ્થિર દ્રષ્ટિ નથી. પ્રાણપામને માટે શ્રી જમદગ્નુ જણાવે છે કે ચિત્ત આદિ સર્વ પદાર્થોમાં બ્રહ્મપણાની જ સાવનાથી અંતઃ-

કરણની સર્વ વૃત્તિઓનો નિરોધ કરવો તેનું નામ પ્રાણાયામ. જગતનું મિથ્યાપણું જાણવું તે રચક નામનો પ્રાણાયામ. “હું જ બ્રહ્મ છું” આવી જ વૃત્તિ તે પૂરક પ્રાણાયામ. પછી “હું બ્રહ્મ છું” તે વૃત્તિનું નિશ્ચયપણું કરવું તે કુંભક પ્રાણાયામ છે. જ્ઞાનીઓનો-બુદ્ધિશાળી મનુષ્યોનો આ પ્રાણાયામ છે. અજ્ઞાનીઓનો પ્રાણાયામ નાસિકા દાખવાનો છે.

નિષ્કામ અને એકાગ્રતાપૂર્વક કરાયેલા કર્મથી, તથા ઉપાસનાથી (જ્ઞાકાર અથવા નિરાકાર અને નિષ્કામ) જેમ જેમ અંતઃકરણનો મલ વિશુદ્ધ થાય છે તેમ તેમ તેને વિવેકનો ઉદય થવા વિના રહેતો નથી. સંશયો આપોઆપ જ ટળી જાય છે. કાં તો સ્વપ્ન દ્વારા અથવા આંતરિક સ્ફુરણ દ્વારા શંકા સમાધાન થવા મળે છે. સ્થૂળ શરીર ધાગણ કરનાર ગુરુની અને માર્ગદર્શકની જરૂર હોય છે તો તેવા મનુષ્યો પણ અનાયાસે આવી પડે છે. આપણી તૈમારી-અધિકાર જોઈએ. યોગ્યતા હોય તો સ્વતઃ બધું જ મળી રહે છે. આ યોગ્યતા સ્વપ્રયત્નથી મળે છે. આપણને એવી ટેવ હોય છે કે આપણે આપણી ખામીઓ ન જોતા બીજા ઉપર દોષારોપણ કરવામાં લાયકાત વધારે બતાવીએ છીએ. “અમે આટલા શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કર્યો આટલા સંતોની સેવા કરી, આટલા રૂપીઆ ધર્માદામાં ખર્ચ્યા તો પણ ચિત્તમાં શાંતિ મળતી નથી. હજી અંધકાર જ વ્યાપી રહ્યો છે આવી ફરિયાદ ધણી વાર સાંભળવામાં આવે છે. તેની સાથે સાથે એમ પણ સાંભળવામાં આવે છે કે “આ સંતમાં તો કાંઈ નથી, ધણીવાર એમની પાસે ગયો પણ મને કાંઈ મળ્યું નહીં.” આવા મૂઠ પુરુષો પોતાનો દોષ કદાકતા નથી, પોતાના મનનું નિરીક્ષણ કરતા નથી. પોતે અંતર્મુખ થઈને જોતા નથી કે તેમણે આટલા ધકકા ખાધા પણ ઉપદેશમાંથી અને સંત પુરુષોના જીવનમાંથી પ્રેરણા શું લીધી ને પોતાના જીવનમાં કેટલું પરિવર્તન કર્યું? પ્રત્યેક મનુષ્યે હંમેશા યાદ રાખવું જોઈએ કે પોતાને જ્ઞાન ન થાય તો તે પોતે જ તેને માટે જવાબદાર છે. ગુરુ સમર્થ હોય, શિષ્ય નાલાયક હોય તો જ્ઞાનનો સંભવ છે જ નહીં. શિષ્ય પૂર્ણ રીતે અધિકારી હોય, ખરેખરી તાલાવેલી જ્ઞાન માટે હોય તો સામાન્ય મનુષ્ય પાસેથી અથવા ગમે તે રસ્તે તે પ્રેરણા ને જ્ઞાન મેળવી શકે છે. ઉપનિષદોમાં પણ પદોનો પામેથી જ્ઞાન

પ્રાપ્ત કર્યાનાં દ્રશ્યોતો છે. આધુનિક સમયમાં થી રાગકૃષ્ણ પરમહંસનો દાખલો મેળવ્યો છે. જેવા જેવા ગુરુની આવશ્યકતા તેમને જાણતી તેવા પુરુષો તેમનો પાસે સ્વયં દાગર પડતા. તેમનો નિશ્ચય એટલો દૃઢ હતો અને સાક્ષાત્કાર માટે આગ્રહતા એટલી વીમ હતી.

આત્મા અને અનાત્મના નિશ્ચય તો જેમ જેમ વિવેક થતો જાય તેમ તેમ અનાત્મ ઉપરથી દ્રષ્ટિ પાછી ખસતી જાય છે અને આત્માકાર ચતામાં જ વધારે ને વધારે જ્ઞાનદં આવે છે. બ્યવહાર માત્રમાં, પ્રત્યેક વિચારમાં આવેલ વિવેક વૈરાગ્ય પણ સ્થાવી થતો જાય છે વિવેક અને વિચારથી પૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરવી એ હેતુ છે, શુન્નતા પ્રાપ્ત કરવાની નથી. અજોડ જાવનાથી હૃદય હ મેલ જલકાર્થ જાય તેવી રિયતિ મેળવવાની છે, અનાત્મ પદાર્થો સંકલિતઓને દૂર કરવી, એટલામાં જ વિવેકની પરિસ્થિતિ ન થવી જોઈએ. એથી આગળ વધીને એવી લાવના દૃઢ કરવી જોઈએ કે જે કોઈ દરમ્યાન છે તે સર્વ આત્મરૂપ જ છે, તેમ વિરાગમાં દ્રષ્ટ અને શ્રુત એવા વિષય-આત્માને વિષે તૃષ્ણાનો અભાવ એટલું જ ન જોઈએ પણ વૈરાગ્યની વૃત્તિમાં-આત્માકાર પવનનો વેગ મૂકવો જોઈએ, કેવળ નગરાત્મક વલ્લુથી ચિત્તમાં શુન્નતા પ્રવેશ કરે છે. વિવેક વિરાગમાં જેમ જેમ આમળ વધારો તેમ તેમ વિદ્યો ધણા આવશે દુઃખ કલેષ આપતિ, બ્યાધિ, શંકા, વિરોધ વગેરેનો સામનો કરવો પડશે આ માર્ગે દ્રવતાપૂર્વક પ્રગતિ કરવા માંડી એટલે આપણા સર્વ કર્મો (પૂર્વ જન્મના) એકઠાં થઈને અંતરાય નાખવા પ્રયત્ન કરે છે. કારણ કે જાનથી સર્વ કર્મોના નાશ થાય છે. અનેક સંકરોના જોગથી પણ ખરો મુમુક્ષુ ગળરાતો નથી. વિવેકથી ને પૂર્ણ વૈરાગ્યથી તે, આવા સંતોગોનું મૂળ કાગળ સમજી શકે છે. પ્રત્યેક લાવજનક ઉપાધિ તેના વેગમાં અધિક જળ રહે છે અને તેના નિશ્ચયને વધારે સુદૃઢ બનાવે છે. સંસારમાં કોઈ પણ મહાન કાર્ષ પરિશ્રમ અને કથ વિના સિદ્ધ થતું નથી. કાલના જમાનાના કુંવાળા લોકોને આ વાત યાદ રાખવા જેવી છે. કલ્પ જેવી તૃચ્છ અને કાલિક પરતુની પ્રાપ્તિ માટે પણ દિવસમાં દસ કલાક કામ કરવું પડે છે. બર બારનો ત્યાગ કરવો પડે છે. ને સનત્ત તેની પ્રાપ્તિના સાધનનો વિચાર કરવો પડે છે. તો પછી શ્રેયસ માટે આધો પણ વધારે મહેનત કરવી

પડે તેમાં કાંઈ નવાઈ નથી. આધ્યાત્મિક ઉન્નતિથી દુઃખની આત્મનિક નિવૃત્તિ થાય છે. ખ્યેયની ઉત્કૃષ્ટતાના પ્રમાણમાં ભોગ અને શ્રમ પણ વિશેષ જોઈએ એ તો નિર્વિવાદ છે.

જ્ઞાનમાર્ગમાં વિવેક, વિરાગ, પછી તુરત જ શમાદિષ્ટિ સંપત્તિ એવું તૃતીય સાધન કહ્યું છે. શમ, દમ, ઉપરતિ, અથક્ષ ઉપશમ તિતિક્ષા, શ્રદ્ધા સમાધાન એને શમાદિષ્ટ સંપત્તિ કહે છે. વિવેકથી જે ભાવનાનું જ્ઞાન થતું હોય છે તેના ઉપર ચિત્તની વૃત્તિ એકાગ્ર રાખવાનો સતત અભ્યાસ કરવો જોઈએ. સંપત્તિનો અર્થ શાસ્ત્રમાં ભાવના છે. એક એક ભાવનાને ઉપજાવી તે તે ભાવનાને સિદ્ધ કરવી. સિદ્ધ થાય ત્યારે તે સંપત્તિ કહેવાય. સામાન્ય રીતે બ્યવહારમાં પણ આપણે જે પરાક્રમી અને સ્વાશ્રયી પુરુષે પોતાની ભાવના અનુસાર સમૃદ્ધિ મેળવી હોય તેને જ સંપત્તિવાન કહીએ છીએ. શમનો અર્થ એવો થાય છે કે ધ્વન્દ્રિયોના તન્મગ્ન્ય વિકારોને પોતાના સ્થાનથી બહાર ન જવા દેવા અથવા વિકારોને ઊત્પન્ન થવા ન દેવા. વિષય સમુદયની વિરક્ત રહેવું, વારંવાર વિષયોમાં દોષ દ્રષ્ટિ રાખી વૃત્તિને પરિચ્છેદ પાડીને જે ભૂમિકા છે તેમાંથી ચલવા ન દેવી તેને શમ કહેવામાં આવે છે. જે સાધક વૃત્તિ નિરોધનો નિત્ય નિશ્ચિત સમયે અભ્યાસ કરે છે તથા જે બ્યાવહારિક કર્મ કરવાં છતાં પણ વૃત્તિઓ ઉપર કાબુ ગળી શકે છે અને તેમને આમ તેમ સ્વેચ્છાનુસાર દોડવા દેતા નથી, તેવા સાધકમાં વિક્ષેપના સંસ્કારો શનૈઃ શનૈઃ ક્ષીણ થતા જાય છે. કમરો માર્ગમાં અગતિ કરેલા સાધકના મનમાં રાગ, દ્વેષ, ક્રોધના વિકારો પણ લાભો સમય રહી શકતા નથી. ચિત્તમાં સીંતિ સ્થપાતી જાય છે. આત્મભાવનાની અભેદ ભૂમિકામાં બૃહત્વ, વિગ્રહ કલેશ છે જ નહીં. પરમ શાંતિ જ છે. ચિત્ત પોતાને સ્થાન બિલકુલ નથી. મનને અંતર્ય ધ્વન્દ્રિયોના વિષયમાં, તથા બાહ્ય ગોલોકોથી દેખાતા પદાર્થોમાં ભટકવા ન દેતાં, ઐતર્ય ધ્વન્દ્રિય પોતે પોતાના સ્થાનમાં જ રાખવી. આને શમ કહેવામાં આવે છે. બાહ્ય ગોલોકને નિયમમાં રાખવાં તેને દમ કહેવામાં આવે છે. દમ સિદ્ધ કરવાને અર્થે ધણાક સાધકો મત, ઉપવાસ, સ્પર્શરત્ન આદિનો ઉપયોગ કરીને શરીરને કષ્ટ આપે છે. પણ આવા પ્રયોગોની આવશ્યકતા નથી. બાહ્ય ધ્વન્દ્રિયોને વશ

રાખી અંતરથી વિષયોનું ચિંતન કરનાર મિથ્યાચારી જ છે. તેમ નો ક્રિયા-
ઓથી શારીરશક્તિ દીધી થાય. શરીર કમળોર થાય તે ક્રિયાઓ દયાળુ
હોવી જોઈએ. મન અને શરીર આત્માનાં કાગળો છે. બન્નેને મુદ્દ, ને
વિશુદ્ધ રાખવા જોઈએ. શરીરને તાકાતહીન બનાવવાથી મન ઉપર કાબુ આવે
છે એ માન્યતામાં તથ્ય નથી. તેથી જ શ્રીકૃષ્ણચક્રે ગીતાશ્રમાં પ્રતિપાદન
કરેલું છે કે નો વિના કારણે ચંચોરને કષ્ટ આવે છે તે મને જ કષ્ટ આવે છે કે
પ્રારબ્ધ વશાત્ આપત્તિ આવી પડે તે સહન કરવાની શક્તિ મેળવવી તે
એક વાત છે. આનો આધાર મનોમય ઉપર છે જ્ઞાતી જોઈને શરીરને મંદ
રાખવું ને દુર્બળ બનાવવું એ બીજી વાત છે. એ તો “પાપ” જ છે
એમ કહેવામાં કોઈપણ પ્રકારની અતિચર્યાક્રિત નથી. પશ્ચિમમાં લોકો
આપણા કરતાં શરીરની સજાળ વધારે રાખે છે. તેને સ્વચ્છ રાખે છે,
વ્યાયામથી, પૌષ્ટિક ખોરાકથી બળવાન રાખે છે તો પણ તેઓમા જરૂર પડે
સહન કરવાની શક્તિ વધારે પ્રમાણમાં જોવામાં આવે છે. તથા દિ મત
પણ વધારે હોય છે શરીર શક્તિહીન હોય તો મન ઉપર કાબુ મેળવવાનું
કામ પણ કઠિન થઈ પડે છે. નિર્બળ મનુષ્યને વિષયો વધારે સતાવે છે ને
તેમાં સામનો કરવાની શક્તિનો સામાન્યતા અભાવ જ હોય છે

(અપૂર્ણ)

મંત્રયોગદ્વારા મોક્ષપ્રાપ્તિ

લેખક - જયંતીલાલ મં. ઓષા, બી. એ. એચ.એલ. બી. બી. ડી.
(ફેલોઆરી અંકના પાન ૫૦૯ થી આગળ ચાલુ)

(૨) મહાદેવ (શિવ તથા રૂદ્રરૂપે)

યોગશાસ્ત્રમા શિવજીને આંદીના પદ્મા સમાન શ્વેતવર્ણ તથા ચંદ્રકળાથી વિભૂષિત વર્ણવવામા આવ્યા છે. તેઓ ઉન્નતવદ્વાંગ, પ્રસન્નચિત્ત તથા ચાર હાથમા પગ્થુ, મૃગ, વરદાન અને અભય ધાગ્ણુ ઠરવાવાળા છે, વ્યાધ્યમ પહેરે છે, સંસારનું આદિકાગ્ણુ છે, અને તેમને પાંચમુખ અને ત્રણ નેત્ર છે. શિવજીનો આ ભાવ સૃષ્ટિરિચિતિ પ્રલયકારી ઇશ્વરનો ભાવ છે, જે સૃષ્ટિની સાથોસાથ જીવોને આત્મનિતક પ્રલય હાગ લવલયનાશન મુક્તિપ્રદ પ્રદાન કરે છે. શિવરૂપ પરામાત્મા ન્યારે તમોગુણમય સંહારભાવને ધાગ્ણુ કરે છે ત્યારે રૂદ્રમૂર્તિ પ્રકટ થાય છે. આ રીતે શિવજીમા બે ભાવો વિગળમાન છે. એક શાન્તિમય ઇશ્વરભાવ અને બીજો સંહારકારી રૂદ્રભાવ. પ્રકૃતિનો સમસ્ત વિલાસ તેમના શરીરમાં હોવાથી તેમનો રંગ શ્વેત છે, કાગ્ણુ ન્યાં પ્રકૃતિના બધા ગુણોનો વિહાસ થાય છે ત્યાં શ્વેતગંગ યમ્મ જાય છે. તેમનાં પાંચ મુખ પ્રકૃતિનાં પાંચ તરતો રૂપ છે. તેમના બે નેત્રો પૃથ્વી તથા આમાશરૂપ છે, ત્રીજું નેત્ર સૂર્ય કે ચાંદ્યાગ્નિ છે, ચતુર્થમા બુદ્ધિના અધિદેવ છે, તેથી જ્ઞાનનેત્રહાગ મહાન ભસ્મીભૂત થયેલ છે. તેમના ઇશ્વરભાવોમાં ત્રિશૂલ ત્રિગુણરૂપ છે, જેના ઉપર વિશ્વરૂપી વારાણ્મી રિચત છે. એમના ચાર હાથમાં પગ્થુ, મૃગ, વર અને અભય મુદ્રાહાગ ચતુર્વર્ગ રૂપપ્રદાન શક્તિની સૂચના કરવામા આવી છે. શિવજીના-પ્રાકૃતિક તથા આત્મતિક પ્રલય-એટલે મુક્તિરૂપ બીજા બે ભાવો પણ સહેલાઈથી સમજી શકાય તેવા છે. એ ભાવમાં શિવજીને ત્રિશલધારી, ભુજંગબૂધ્ણુ, ભસ્મચિહ્નવિત, વ્યાધ્યાશ્વરધારી, સ્મૃદાનવાસી વર્ણવવામા આવેલ છે. શિવજીનું ત્રિશલ

સષ્ટિના કારી રૂપાવમાં નિર્માત (અંદર) ના ચિહ્નરૂપ છે, પરંતુ સિષ્ટના આત્મનિર્માત પ્રલયકારી મહાદાહમાં આત્મિક; આધિ-
 દૈવિક, અને આધિભૌતિક દુઃખથી ત્રિવિધ ત્રિચલનાં ચિહ્નરૂપ છે. સમસ્ત
 સંસારને નષ્ટ કરનાર રૂપને માટે રમણનામ અને ભરમણેપન જ યોગ્ય
 હોય છે. જમદગ્નિ ગૃહણી અને કુબેર કાંધારી હોવા છતાં મહાકાલરૂપી
 સિષ્ટને રમણનામ, ભરમણેપન તથા બિહાટન એ બધું ત્યાગ તથા
 વૈગમ્યની ભાવનાનું સૂચન કરે છે. કમળ મુદિત સામે એ બેનો માત્ર
 સમન્વય છે. ઋતેશુભમાં કેવળ ક્રિયાચરિત રહે છે તથા કલમદાન શકિત ન
 હોવાને કારણે ઋતેશુભની અધિષ્ઠાતા ચેતનાચક્રિ બ્રહ્માની પૂજા થતી નથી
 એ યોગ્ય જ છે.

(૩) દુર્ગાદેવીની મૂર્તિ ।

દુર્ગાદેવીનું રૂપ એ શકિતનાં રૂપોમાંનું એક છે. મહિષાસુર રૂપ તમે
 શુભને સિંહરૂપ રૂતેશુભે પગસ્ટ કરેલ છે, અને એવા સિંહ ઉપર આરોહણ
 કરનારી સિંહવાદિની માતા દુર્ગા છે, તે સત્ત્વશુભય, બ્રહ્મરૂપિણી,
 સર્વવ્યાપિત્રી, દશરિયાપ્રી દશ હાથમા સશસ્ત્રારણપૂર્વક પૂર્ણ શકિતચામી
 છે, તેમની એક તરફ ભુદિના અધિષ્ઠાતા મહાપતિ.તેમ જ ધનની અધિષ્ઠાત્રી
 લક્ષ્મીદેવી, તથા બીજી બાજુ બલના અધિષ્ઠાતા કાર્તિકેય તેમ જ વિદ્યાની
 અધિષ્ઠાત્રી સરસ્વતી વિગતમાન છે. તેથી ભુદિ ધન, વિદ્યા અને બલથી
 મંદુક્ત સર્વશકિતમયી સગ્રજ બ્રહ્મરૂપિણી દુર્ગાદેવી જગન્માત્રી મહામાયાના
 છે. આ પ્રમાણે બીજું ૨૨૩૪-શાનીઆતાના સ્વરૂપનું પણ સમજી લેવું.

(૪) ભગવાન સૂર્યનું રૂપવાર્ણન

ભગવાન સૂર્યના રૂપના વિષયમાં શેઝશાસ્ત્રમાં નીચે પ્રમાણે જ્ઞાનની.
 વ્યવસ્થા છે :-ઉત્તમ ગ્લસમુદ્ધ જમના મરતકને શોભા આપી રહેલ છે, જે.
 યમકતા જોળોની પંકિતથી શોભાપમાન છે, જેમનાં રેશ અતિ સુન્દર છે,
 જેમના હાથમાં કમળ છે, જે તેજને લઇને મુરખ સમાન છે, એવા વિશ્વચક્ષુ
 ભગવાન સૂર્યદેવ મારી મહા કરો. આ જ્ઞાનમાં જાણના જ્યોતિર્મય પ્રભાવનું
 રૂપ કરવામાં આવ્યું છે. શ્રી પરમાત્મા સૂર્યાત્મારૂપે વર્મા વિરાજમાન

હે; અને તેમની પરમ જ્યોતિનું સ્થૂલ દરય સૂર્ય છે. સાત રંગના મેગથી સૂર્યકિરણ શ્વેતવર્ણ છે, તેથી સ્વેતવર્ણરૂપે સપ્ત અશ્વને સૂર્યનું વાહન કહેવામાં આવ્યું છે; જ્યોતિર્મય કારણ જાળમાંથી જ્યારે કાર્યજાળનો આવિર્ભાવ હોય છે, ત્યારે સાત રંગ જ પ્રથમ પરિણામરૂપે દેખાય છે. સૂર્ય ભગવાનના હાથમાં કમલ છે તે મુક્તિપ્રદાન સૂર્ય છે. આ પ્રમાણે સૂર્ય ભગવાનની મુક્તિની પ્રતિષ્ઠા જ્યોતિઃપૂર્ણ ભાવો અનુસાર કરવામાં આવી છે.

(૫) ગણપતિ

ગણપતિની વ્યાકૃતિ ખર્વ છે, સરીર સ્થૂલ છે, મુખ ગજેન્દ્રનું છે. ઉદર વિદ્યાળ છે, ગંડસ્થળમાંથી મદધારા પ્રવાહિત થઈ રહી છે, જે પોતાના દાંતના આધાતથી ચતુષ્ચોનો વિદીર્ણ કરી તેમના ર્ધિરથી સિન્દૂર શોભા ધારણ કરે છે, જે બધા કાર્યોમાં સિદ્ધિપ્રદાન કરે છે, એવા પાર્વતી પુત્ર ગણેશને નમસ્કાર યોગ્ય છે. શાસ્ત્રમાં ગણપતિને પરમાત્માની શુદ્ધિરૂપ ગણ્યા છે, સૂર્ય ચતુરૂપ છે, શિવ આત્મારૂપ અને આદ્યા પ્રકૃતિ જગદમ્બા શક્તિ રૂપ છે. જે શુદ્ધિ અદ્વૈતમય પરમાત્મામાં સમસ્ત સંસાર પ્રપંચનો વિસ્તાર કરે છે એ કુશુદિ છે, અને જે શુદ્ધિ સંસારના દ્વેતભાવનો નાશ કરી અદ્વિતીય જાળભાવની પ્રતિષ્ઠા કરે છે તે સુશુદ્ધિ છે. ગણેશજી સુશુદ્ધિના દેવતા હોવાથી ખર્વદાપ અને સ્થૂલતનું છે. જે પ્રકૃતિના અધિષ્ઠાતા ગણપતિ દેવ છે એ પ્રકૃતિની સાથે સમભાવાવન્નની પાશવિક પ્રકૃતિ શુદ્ધિ-રાજ્યમાં હાથીની છે, અને તેથી જ બધાં પશુઓમાં હાથીની શુદ્ધિ તીક્ષ્ણતમ ગણાય છે. આમ પ્રકૃતિની એકતા હોવાને કારણે શુદ્ધિરાજ્યના અધિષ્ઠાતા ગણેશજી ગજેન્દ્રવદન છે, પરંતુ તેમને દાંત એ નહિ પણ એક છે. કારણ કે ગણેશજી સુશુદ્ધિના દેવતા છે, કુશુદ્ધિના નહિ; કુશુદ્ધિ ચિત્ત-વૃત્તિને અનેક દિશામાં પ્રવાહિત કરે છે, અને સુશુદ્ધિ સર્વદા જીવને અદ્વિ-તીયતા તરફ જ લઈ જાય છે. શૈવસુતા જગજગનની આદ્યા પ્રકૃતિના સાત્વિક વિદ્યાભાવમાંથી સુશુદ્ધિની ઉત્પત્તિ થાય છે, તેથી ગણપતિ શૈવ સુતાસુત છે. સુશુદ્ધિની સદ્ભાવતાથી બધાં કાર્યોમાં સિદ્ધિ મળે છે, તેથી ગણેશજી સિદ્ધિદાતા ગણાય છે. ગણેશજીનું વાહન મૂષક એ કૃતકંતું રૂપ છે. ઉદર જેમ કંઈ પણ સમભ્યા વિના બધું કાપી નાખે છે તેમ કૃતકં

કંઈ સમજ્યા વિના બધાંનું ખંડન કરે છે. સુશુદ્ધિ આપા કૃતકરને દેવાથી ગમે છે.

પંચોપાસના અદ્વિતીય ધંધરની જ ઉપાસના છે

ઉપર જણાવેલ વિષ્ણુ શિવ, દુર્ગા, સૂર્ય અને ગણપતિની પંચમૂર્તિ, સગુણ પંચોપાસનારૂપે મન્ત્રયોગમાં વિદિત કરવામાં આવી છે આ પાંચ મૂર્તિઓ દેવતાઓની મૂર્તિઓ રૂપે નથી, પરંતુ સગુણ બ્રહ્મ-ધંધરની જ પંચતત્ત્વના બેઠ અનુસાર પંચમૂર્તિઓ છે. યોગશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે તેમ

‘ ઉપાસન પચવિધં બ્રહ્મોપાસનમેષ તત્ ’ ॥

જે પુરુષ પ્રકૃતિથી અતીત અને પચીસમું તત્ત્વ છે, અને સમગ્ર ચરાચર જગત્ જોને અધીન છે, તેને (૧) નારાયણ કહે છે; જે બધાને ઉત્પન્ન કરે છે. અને જગત્ને પવિત્ર કરે છે તેને (૨) સૂર્ય કહે છે; જે આ જગત્નું મૂળસ્વરૂપ છે, અને જેની દેવગણ ઉપાસના કરે છે તેને (૩) મહાદેવી કહે છે, ત્રિગુણના સ્વામી, તત્ત્વાતીત, અબ્યકત, અતિનિર્મળ, શુણ્ણના પ્રભુ. (૪) ગણપતિ કહેવાય છે; દેવતાગણ મુનિ અને બ્રહ્મવાદીઓમાં જે સર્વથી મહાન દેવ છે તેને (૫) મહાદેવ કહે છે એક જ પરમાત્મા ધંધરના પંચદેવ રૂપે બેઠ કહી પંચોપાસનાનું વિધાન-કરવાનું શું પ્રયોગન છે ?—એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં યોગશાસ્ત્ર કહે છે કે,—પૃથ્વી, જલ, તેજ, વાયુ, આકાશ—આ પાંચ તત્ત્વોદ્ધારા સમસ્ત સૃષ્ટિનું નિર્માણ થાય છે, તેથી એ તત્ત્વો અનુચાર મનુષ્ય-પ્રકૃતિ પણ પાંચ પ્રકારની હોય છે. આકાશાદિ પંચતત્ત્વ અનુસાર પ્રત્યેક તત્ત્વની અધિકતાના વિચારથી મનુષ્યની ઉપાસના—અધિકારનું મહર્ષિઓએ પાંચ વિભાગમાં વર્ણન કર્યું છે.

નાનપણથી જ કેટલાકમાં અમુક દેવ પ્રત્યે ખાસ આકર્ષણ જોવામાં આવે છે. આ સ્વાભાવિક જાપિનું કારણ પ્રકૃતિની વિવિધતા જ છે. આ વિવિધતાને જાંસળેસતી થાય એવી રીતે એક જ ધંધરની પાંચ મૂર્તિનું વિધાન કરવામાં આવ્યું છે. જે તત્ત્વ સાથે જે મૂર્તિનું અધિદેવ સંબંધ છે, તે તત્ત્વની અધિકતાવાળા સાધકને માટે તે મૂર્તિ પધાનયોગ્ય બનાવવામાં આવે છે.

આકાશતત્ત્વના અધિપતિ વિષ્ણુ છે, અગ્નિતત્ત્વની અધિશ્વરી મહેશ્વરી છે; વાયુના અધિપતિ સૂર્ય, પૃથ્વી તત્ત્વના શિવ અને જલતત્ત્વના ગણેશ છે. યોગ પાદદર્શી શુક્રદેવ પ્રકૃતિતત્ત્વોનુસાર નિર્ણય કરીને સાધકની ઉપાસનાનો અધિકાર, એટલે કે તેના ઈષ્ટદેવનો નિર્ણય કરે છે.

પ્રતિમામાં પ્રાણપ્રતિષ્ઠા

ઉપર જણાવ્યા તેવા ભાવો અનુસાર જનાવેલી મુર્તિમાં દિવ્યશક્તિનો આવિર્ભાવ કેવી રીતે થાય છે તેનો હવે વિચાર કરીએ. કુશાર્ણવ તંત્રમાં કહ્યું છે કે;

गयां सर्वांगजं क्षीरं स्रवेव स्तनमुत्पाद यथा

तथा सर्वगतो देवः प्रतिमादिषु राजते ॥

જેવી રીતે ગોમાતાના સ્તનસ્ત સગીંગમા વ્યાપ્ત હોવા છતાં આંચળ દ્વારા ગાયનું દૂધ બહાર નીકળે છે, તેવી જ રીતે ભગવાનની શક્તિ સર્વત્ર વ્યાપ્ત હોવા છતાં પ્રતિમા દ્વારા એ શક્તિ પ્રકટ થાય છે. (૧) ધ્યાન અને ભાવ અનુસાર મુર્તિનું નિર્માણ કરવાથી, (૨) પૂર્ણ વિધિ અનુસાર પૂજન કરવાથી, (૩) અને શ્રદ્ધા તથા વિશ્વાસ રાખવાથી પ્રતિમા દ્વારા દેવી શક્તિનો વિકાસ થાય છે. શાસ્ત્રમાં આ જળના શક્તિવિકાસને પ્રાણપ્રતિષ્ઠાને નામે ઓળખવામાં આવે છે. પ્રાણપ્રતિષ્ઠા દ્વારા પ્રતિમામાં દિવ્યશક્તિનો આવિર્ભાવ થવાથી અનેક પ્રકારના ચમત્કારો પણ જોવામાં આવે છે. તે ઉપરાંત ભાગવતમાં કહ્યું છે તેમ, જે જે ભાવોથી ભક્ત પ્રભુની ભાવના કરે છે તે તે ભાવો અનુસાર મુર્તિ ખારણુ કરીને પણ ભક્તને દર્શન આપે છે. શ્રીભગવાનની મધુર મુર્તિનાં દર્શન કરીને સાધકનાં મન તથા નયન તૃપ્ત થઈ જાય છે, અને એ રૂપને જોતાં જોતાં આનન્દ મગ્ન થઈ, તે દ્વારા ભગવદ્ભાવમાં તત્કલીન થઈ જઈ ભાવસમાધિમાં ડૂબી જાય છે. મૂર્તિ, પૂજનું છેદ્યું ઉત્તમ રૂપ, અને મંત્રયોગની ભાવસમાધિ આ જ છે. આવા સાધકનું ચિત્ત સંસારથી સંપૂર્ણ ઉપરામ પામી પૂર્ણ વૈરાગ્યયુક્ત બને છે, અને પછી દેશકાળ પરત્વથી અપરિચિન્ન નિરાકાર, નિર્મુક્ત બ્રહ્મધ્યાનનો અધિકાર તેને પ્રાપ્ત થાય છે.

[અપૂર્ણ.]

પ્રસંગસ્ફૂર્તિ

શ્રીમતી કસ્તુરબા ગાંધીનું આગાખાન મહેલમાં થયેલું અવસાન-દેશ-ભરમાં તેમને માટે ભરાયેલી શોક સભાઓ અને મદદાગારો ઉપર હૃદયગ્રાંથી આશ્વાસનના હારાવે.

શ્રીમતી કમલાદેવી (ત્યહોપાધ્યાય) અખિલ ભારત મદિયા પરિષદના વગાયેલા પ્રમુખ.

ગજકોટના મોદી કુટુંબની બે બહેનોએ જૈનાધર્મ શ્રીમદ્ વિજય પ્રેમ-સૂરીશ્વરજી મદારાજના વગદ હસ્તે દીદા લીધી-કુ. નિર્મળાબહેનની ઉંમર ૧૬ અને કુ. મલુલાબહેનની ઉંમર ૧૮ વર્ષની છે.

ગોડગના મદારાજ શ્રી ભગવતસિંહજીનું થયેલું અવસાન અને શ્રી. ભોજગજીએ ૬૩ વર્ષની ઉંમરે મળેલી રાજગાદી.

હાડીયાવાડમાં જૂદેદાટ, ચોરી, ધાડ, અને બદારવટાના વધના જતા કીસ્સા-દેશભરમાં અનુભવાતી અનાજની તંગી, ગુજરાત અને હાડીઆ-વાડના ગામોમાં બગતણીની પણ તંગી જાણાય છે.

શ્રી ગમકૃષ્ણ આશ્રમ મહિનગર તરફથી વિદ્યાર્થીઓ માટે છાત્રાલય શરૂ કરવામાં આવ્યું છે, જ્યાં ધર્મના સંસ્કારો ઉપર ખાસ લક્ષ આપવામાં આવશે.

શ્રી ગમકૃષ્ણ મીરાનના નામ હેઠળ પ્રો. રત્નાબી જોય. લખાનંદ નામની એક વ્યક્તિ નાણાં ઉધરાવે છે. તે ભાવિક દાનાઓએ ખાતરી કર્યા પછી જ દાન કરવું.

મુંબાઇમાં મળેલી સંગીત પરિષદમાં પ્રો. રહીમુદીનખાને શુદ્ધ સંસ્કૃત ગિરામાં સંગીત લલકાર્યું.

દિંદની પૂર્વ સરહદ ઉપર યુદ્ધના વાદળ ધેરાતાં જાય છે. આસામની સરહદમાં જાપાનીઓ જોશબેર આક્રમણ કરી ગયા છે.

ઉમરેઠમાં પણ ગીતામદિર થયું, હિમ જનતું યુદ્ધનું વાતાવરણ. અર્થાંતિ બુખમરો અને આપત્તિઓની પરંપરા પરમાત્મા એ બધું સદન કરવાની પ્રજાને શક્તિ આપે ! જગતમાં શાન્તિનું વાતાવરણ મત્વરે પ્રસરે એવી પ્રાર્થના ! !

મન-અશ્વિને

૫૩

તમે સિરને પન્થે વાળોરે, મનઅશ્વ તમારો પગલાં,
હવે વિષ્ણુ માગ્ય મહોરે, મન મસ્ત તમારો ડગલાં,
મેં છૂટી મૂછી છે દર્મધુગ,
હદી રોકી નથી તમ વેગતગ,
હવે પ્રજ્ઞવાનમાં વાળોરે, મનઅશ્વ તમારો પગલાં,
હવે સ્થાનક પાછા લાવોરે, મન મસ્ત તમારો ડગલાં,
શુભ અશ્વિનીની પ્રજ્ઞ રાજવાણી,
કૃષ્ણ સારથિની લઈ સયવારી,
દત્ત કુસ્કેવથી લાવો રે, મન અશ્વ તમારો પગલાં,
તમે ધર્મ ક્ષેત્રમાં. ખારોરે, મન મસ્ત તમારો ડગલાં.
તમે કહને પથ્ય ખૂબ પાપો.
મેં હદી ના કીધી દોઈ જાપા,
હવે સંતૃપ્ત મન રિધર યાઓરે, મનઅશ્વ તમારો પગલાં,
બની સ્વસ્થ ના અમકાવોરે, મન મસ્ત તમારો ડગલાં.
માથાની વાહી કુ દા વી,
મમતાની ગાડી સળગાવી,
સ્વઆસન પાછા વાળોરે, મન અશ્વ તમારો પગલાં,
તમે અમર રથે બર લાવોરે, મન મસ્ત તમારો ડગલાં.

સૌ. કુસુમ ઠાકોર એમ. એ.

મિત્રને પત્ર

(સાઠ વરસ પાણીમાં ગયા)

આત્મીય મિત્ર,

શ્રી પ્રભુ ઈચ્છા હોવા કમંદુલ હોવા, તે પ્રભાણે જે પરિસ્થિતિ પ્રાપ્ત છે તે સારી છે. કેટલે અંશે પરિસ્થિતિ વિસ્તરી હોય તે સારી હોવાય, એનું માપ નથી, માટે જે છે તે જ ઠીક છે. આમ માનવું એ મારે માટે યોગ્ય છે. આપનું આપ જાણી રહેશે.

અહળ પુરુષાર્થપ્રદ આ માનાવ શરીર મળ્યાને સં. ૧૯૮૨ ના આવણ સુદ ૭ ને રવિવારે સાઠ વર્ષ પૂર્ણ થઈ એકત્રિંશ વર્ષનો આરંભ થયો તે નિમિત્તે આશીર્વાદ પૂર્વક અભિનંદ તો આપનો કૃપા પત્ર મળ્યો છે, એ વાંચી પ્રસન્ન થવું જોઈએ, છતાં અપ્રસન્ન થયો છું. તેનું મુખ્ય કારણ ગત વર્ષોમાં થયેલો જીવનવ્યવહાર, જ્યાં થયેલો જણાયો છે; અર્થાત્ સુવિચારથી જણાવું કે “ સાઠ વર્ષ પાણીમાં ગયા ” એ જ છે. આમાં અર્વાંતર કારણો ઘણા છે, તે અનુક્રમે જણાવું છું.

પ્રાપ્ત શરીરને મનુષ્ય એવી સંજ્ઞા છે; તે જો મનુષ્યત્વ હોય તે જ સાધ્ય છે, નહીં તે નહીં જ. આર્થ શાસ્ત્રો કહે છે કે—“ જેના આચારમાં હિંસા, ચોરી અને વ્યવિચાર ન હોય; જેની વાણીમાં નિંદા, અસત્ય, કટોકટી અને વાયાધુતા ન હોય; જેના વિચારમાં તુષ્ટા, ચિંતા અને શુદ્ધિમાંધતા ન હોય; તેજ મનુષ્ય, મનુષ્ય સંજ્ઞાને યોગ્ય છે. ” આ પ્રભાણે હજુ પ્રમાણિત મનુષ્ય થવાનું નથી, ત્યાં અન્યતી વાત જ રી ?

પરમ સુખ પામવાની અતુલ લાલસા જે સદા જ છે, વરણતઃ તે તે સદા પ્રાપ્ત જ છે, પણ એને અનુભવવાની પૂર્વ અને પૂર્ણ તૈયારી તરીકે, વિશુદ્ધ ચારિત્રગુણ, યોગ્ય અધિકાર પરમાત્મદર્શન વિનાની ખીણ કાઢપણ્ય ભાવના-કામના શુભ કે પ્રસિદ્ધ કિંચિત પણ જેમું નહોત્ય તેવું હૃદય તથા સાત્ત્વિક, શ્રદ્ધા, ભક્તિ ઇત્યાદિ હોવાં જોઈએ, તે હજી મેળવાયાં નથી; અર્થાત્ પરમસુખ-પ્રભુપદ પામવાની આકાંક્ષા આદર આપવા જેવી છે, પણ વિશુદ્ધ ચરિત્ર, તીવ્ર વૈરાગ્ય, નિષ્કામતા, શ્રવણ સ્મરણારાદિ, સચિવેક અકળ શ્રદ્ધા, શુદ્ધ સાત્ત્વિક અવસ્થા, એ બધાં હજી પરિપક્વ દશાએ પહોંચ્યાં નથી, એટલું જ નહીં પણ હજી તેની ઝાંખીએ ચર્ધ નથી. .

વિષયાભિનિવેશમાં રમ્યાપમ્યા રહેનારને જોડવામાં કે સાંભળવામાં રહેલો પણ તેમને અનુભવવામાં જરાય રહેલો નહિ, એવા "અમેદ" અથવા "અદૈત" શબ્દ માત્રને એથે રહી યતા અત્યાચાર, અનાચાર અને અનર્થક કે જે આચારવિચારના વ્યવહારમાં જગાયે ન જોઈએ, તે તામસ જ્ઞાનરૂપે ભુદિમાં ધર કરી બેઠા છે, અને અહંબ્રહ્માસ્મિ "અથવા" શ્રીકૃષ્ણ શરણુંમમ "જેવાં પવિત્ર વસ્તુએ દાંભિકતાથી બંધાયે છે, યોગ્ય યોગ્યતા મેળવી શ્રી સદ્ગુરુ શરણુદ્વારા શરણુ શબ્દના યથાર્થ મમને જાણ્યો નથી, તેમું એ પરિણામ છે તેથીજ અધઃપાત તરફ સ્વેચ્છાચાર અવિરત ધકેલે છે.

અધઃપાતથી રક્ષનાર સત્સંગનો અમાવ અનુભવાયો છે. સત્સંગનો સાત્ત્વિક અર્થ તો, અસત નહિ એવું સત્સ્વરૂપ અથવા સ્વસ્વરૂપ કિંવા સદ્ગુરુ સ્વરૂપ યથાધિકાર અંતરાય રહિત વૃત્તિમાં સદા આરદ રહે તે છે. આવા સત્સંગના રંગી મદાનુભાવ યોગારદ પુદ્ગલો, નિરંતર દાસ બાવે સંબંધ રહે તે સાધકનો સત્સંગ છે. એ જ સત્સંગ નિજ રંગમાં રંગી અધઃમાતથી રહે છે. ઉક્ત સત્સંગ રહિત વ્યવહારના "સાક વર્ષ" પાણીમાં ગયાં એમ કહેવામાં અને માનવામાં શો બાધ છે ?

હવે શું કરવું ? જાણ્યું ત્યારેથી જન્મ્યા, જન્મ્યા ત્યારથી સત્ત્વ આ ઉક્ત પ્રભાવે ગતનો શોક તૂળી વર્તમાનમાં વર્તવાનો અંતિમ નિશ્ચય આ કર્યો છે:- "પ્રથમ ચરિત્ર ધરવું, એટલે પ્રાપ્તિ, પ્રતિષ્ઠા અને ખ્યાતિની રૂપરૂપ ત્યાગી, તે ગરદનથી રાંધિયે અદૃશ્યતાથી નિરજી, કુદ, પાન, અને

આરોગ્ય એથે વધણાં મારવાં હોડી પદ્મજા પ્રાપ્તમાં સંતુષ્ટ રહી, સ્વા-
ધિકાર વધારવો. યોગ્ય અધિકાર પ્રાપ્ત થયે, વિવેકવતી અશુદ્ધ સાત્ત્વિક દંડ
અદ્વાપૂર્વક, વ્યક્તિત્વ પૂર્વરૂપ પ્રેતાવાદન કર્યા વિના “તત્ત્વનિષ્ઠ” થવું.
આ નિમ્ન્ય નિશ્ચયરૂપે રહેવા “શ્રી સદ્ગુરુ રૂપે પરમાત્મ પ્રજ્ઞ શ્રી કૃષ્ણ
સદ્વાય કરો” આ પ્રાર્થના પૂર્વક તત્ત્વસત્ સમીક્ષા અને વિરમીશ.

આપના દષ્ટિપંથમાં આ રશ્નું હૃદય ધણું તે આત્મ પ્રેમી છો માટે જ
સદ્વાય હૃદય છું. માત્ર આપની શુભ ભાવનાનો અવિનય થયો હોય. તો તે
માટે કદાચ માત્રી વિનવીશ કે સપરિવાર આપનું કુશળ વારંવાર અવકાશ
જણાવતા રહેશો.

બવાટરીમાં બાટકતો

મંત્રાસી સ્વપ્નદત્ત

“કાપ” કારણને, જાણવાવાળા જીવનમુક્તોનાં ચિત્તની જે સ્થિતિ છે,
તે સત્ત્વ કહેવાય છે. એટલે ચિત્ત વગર પણ જીવનમુક્તનો વ્યવહાર
થાય છે. જીવનમુક્તની વાસના વ્યવહાર કરાવે છે. પણ પુનર્જન્મ
આપતી નથી માટે તે વાસના ચિત્ત - કહેવાની નથી પણ સત્ત્વ
કહેવાય છે. મન વગરના અને સદા સમપદમાં રહેવા એવા તત્ત્વવેતાઓ,
આર્યા વિના વ્યવહાર કરે છે. આત્મસાક્ષાત્કારવાળા જીવનમુક્ત પુરો
વ્યવહાર કરે છે, તો પણ સદા પ્રકાશ સ્વરૂપ અદ્વૈત વસ્તુનાં દર્શન કરે છે.
માટે તેની દષ્ટિમાં બાધ કરાયેલું બેપણું, એકપેણું અને તેની વાસના કાંઈ
પણ સંબંધવું નથી, અતિમુખતાએ કરી સર્વ દેહને ચિત્ત અગ્નિમાં હોમ
વાથી તત્ત્વજ્ઞના મનના બ્રમો, નિષ્ઠા પામે છે. વિવેક કરી શુદ્ધ થયેલું ચિત્ત
સત્ત્વ કહેવાય છે.”

શ્રી યોગવાસિષ્ઠ મહાશાસ્ત્ર

વસ્તાજીની અપ્રસિદ્ધ વાણી

(આઠમા અંકથી ચાલુ)

સંશોધક:-શ્રી લીલાધર મૂળરાંકર ભટ્ટ

૫૬

(૩)

અંગ મિથ્યા જ્ઞાની કે

- ગિથ્યા જ્ઞાની જીવ મધે બહુ ધરે અદ્વંકાર,
ઉપર ઉંચો થઈ રહે પણ બુદ્ધિ નાહો છાર. (૧)
- દંબી દંબ બહુ આચરી ભોળવીયો સંસાર,
આપ હુએ, ચીરે હુઆવહી, સમજત નાહીં સાર. (૨)
- અધા જ્ઞાની બહુ મળે જોરથી અધી ગાય,
પૂજો પૂજક થઈ અવતરે-જોખર કુવા જાય. (૩)
- નામ ધરાવે પૂજ્ય કે-પણ પૂજ્ય પણ નહીં કાંઈ,
મિથ્યા જ્ઞાની ઠોર ઠોર આ જીવમેં બહુ હોય. (૪)
- અઘોત તો ચમકત શીરે કહે રવિ મેરા નામ,
ઉંસે કેસે હોત હે રવિ કેમ કામ. (૫)
- રેન અધારી જ્યાં હોયે ત્યાં અઘોત કે ચમકાર,
અકે ઉંચ જ્યાં પ્રકટીમે અઘોત કાલ અધાર. (૬)
- મિથ્યાજ્ઞાની, અઘોત હે અણસમજી લોક રેન,
કાઈ કાઈકું પ્રકાશે નહીં નહીં લેણ નહીં દેણ. (૭)

- સંત માની એ અર્થ હે ઉન્નેા જનું ઉદ્ધોત,
 ઓ જાણે સખ હોત હે દેખી ઉન્ની જ્યોત. (૮)
- ગગ ગટીયો ગોળા કરે હહે ભમર મેરા નામ
 ઓ વાસના હે પુષ્પડી ઓ ખેડે ઓ દામ. (૯)
- ગગ દોઢા એક દીસે પશુ ગાયમેં વગતાય,
 મિથ્યાતાની આતમા અનુભવે ઓળખાય. (૧૦)
- મત્સ્ય મથી શીખાને હહે કૂસંગી માન,
 ગંગા જોડે વહોડગો અંધ ધરે અભિમાન. (૧૧)
- શીખી સાખી બનાવડે જ્યાં ત્યાં જોડે જોડે,
 સૂત્ર ભાષ્ય લાપ્યા વિના એ અમથી તાણા તોડ. (૧૨)
- મેખડસડુ ઓળખે નહીં ભરમે કયત હે માન,
 ઉપરનું લઘ આચરે લહે ન સાચી સાન. (૧૩)
- અણુગમતી હે નારીકું રવામી ન લગાવે અંગ,
 શુણુગાર સજો તે આપ શું ઉદ્દા બગાડે રંગ. (૧૪)
- લોકોમા સૌભાગ્યવતી જાતે નાહીં મુખ,
 વિવેકે વિચારતાં ઉદ્દા રહામે દુઃખ. (૧૫)
- એસે મિથ્યા જાનીકું માતે સજહી લોક,
 આત્મજાતે વિચારતાં સજહી દેહિ : દેહ. (૧૬)
- મિસરી ડા મોના કરે આપે વિપકું ખાય,
 એસા મિથ્યા માનીઓ આ જુગમાં જનુ ધાય. (૧૭)
- વાચક માન હઠી હઠી ઔરોકું સમજાય,
 મુરુલક્ષ લજ્જા વિના અંતર કપટ ન જાય. (૧૮)
- વેપ ધરે મહા પુરુષકા કરે જગતકા હામ,
 ભરમે ભરમ હી ઉપજો લેતાં ઉનકા નામ. (૧૯)
- મત ઉઠાવે મન તણા જગત પ્રબોધના જાય,
 મહા પ્રરુષ થેં મન ચોરી ખપ્પર માંહી ખવાય, (૨૦)
- ઔરોકું ઉપદેશ કરે પશુ આપ ન માતે રેખ,
 વિના વિવેકી-માનીકું મુખમેં મારો એખ. (૨૧)

- મહાપુરુષકું માને નહીં કરે સંસારીકા સંગ
મુરખ મિથ્યા જ્ઞાનીકા એસે હોયે ઢંગ. (૨૨)
- ઉપર બધે પાધડી નીચે નાગા જાય,
મુરખ મિથ્યા જ્ઞાનીકું તો કું લાગ ન આય. (૨૩)
- પેટમેં જૂખ દો શરકી મોઢે ચોપડે તેલ,
મુરખ મિથ્યા જ્ઞાનીકા એસો હોયે ખેલ. (૨૪)
- આત્મજ્ઞાની સંત મળે જુઠા કી જુઠા દેખાય,
દગ્ધ થાય તે દુઃખથી અંતર કષ્ટ ન જાય. (૨૫)
- નામ ધરાવે જ્ઞાનીકા પ્રપંચ કરે અપાર,
મિથ્યા મુરખ જ્ઞાનીકા મુખમેં નાજો છાર. (૨૬)
- ચંચળ બોલે ચાવળો લાવે શાસ્ત્રકી સાખ્ય,
લક્ષ્મી-અલક્ષ ના મેળવે મુખસે ઠહે બદ્ધ દાખ્ય. (૨૭)
- એ હોલવવા ઔરાંકું કરે અપને ધરમેં આગ,
મુરખ મિથ્યા જ્ઞાનીકું સમજી કરીને ત્યાગ. (૨૮)
- ઔરાંકા સુને નહીં, અપના જલ જલ જાય,
મિથ્યા મુરખ જ્ઞાનીકા એકો કાજ ન યાય. (૨૯)
- ધરમાં અનાજ મુડી નહીં ઠહે વરો કરં છું બાઈ,
સખમેં નહોતા મેજયા લોઠ આયે કયા ખાય ? (૩૦)
- ઉઝડી હોયે મરકરી તાલી પડે જુગ માંલ,
મુરખ મિથ્યા જ્ઞાનીકું કુત્તા કયું ના ખાય ? (૩૧)
- એક અંધે અંધા સો દોટીયા સ્ત્રીયા તિર્પકી દોર,
અંધકૂપ આગે આપા સજલિ પડયા એક દોર. (૩૨)
- કોણ કોણકું કાઢી સજલિ અંધે અંધ,
મુરખ મિથ્યા જ્ઞાનીકા એસો પંથ નિરંધ. (૩૩)
- હાય પાવસેં પાંગળા કરે સ્વારકી દોડ
પંથકો પાર લાધે નહીં વિના દોડયા દોડય. (૩૪)
- વાચક, જ્ઞાની; પાંગલા, લક્ષ્મી સોની અસ્વાર;
એ દોડા • સંગ જતે નહીં દશો વેદ વિચાર. (૩૫)

- નાણુ તો નામે નહીં થઈ ફરે શાહુકાર,
મુરખ મિથ્યા જ્ઞાનસે અતે હોત ઝુવાર (૩૬)
- હુણુ કે ધીરે નહીં રહે દુડી સ્વિકાર બાઈ,
મુરખ મિથ્યા જ્ઞાનીકી એસી હોત દગાઈ. (૩૭)
- કોડી ગાંઠે બાંધે મણિ લેવા જાય,
મુરખ મિથ્યા જ્ઞાનીકે લાજ કયુ ના આઈ (૩૮)
- મણિ કાષ્ટ આવે નહીં ઉલ્ટો માર તે ખાય,
મુરખ મિથ્યા જ્ઞાનીકો બાંધ વગોણા થાય. (૩૯)
- ખોળ કુશકી કા સોદા રે રહે ગાધી મેરા નામ,
એસે ખાટે માત્ર પર કોણુ છોડે દામ ? (૪૦)
- છોડે તો છોડે કોડીઓ નાણુ આપે નાહી,
મુરખ મિથ્યા જ્ઞાનીકે માત્ર નથી રહ માંહી (૪૧)
- બેદી બેદ વિચારકે છોડે ઉનકા સગ,
ચસ્તા ચિશ્વંભર આગળે અમર રોમે અગ (૪૨)

અંગ મિથ્યા જ્ઞાનીકો સપૂર્ણ

એકે કંસરત.

લેખક:—રમેશ રંગનાથ ઝાતમ બી. એ.

માણસ જન્મથી મરણ પર્વત અનેક પ્રકારની પ્રવૃત્તિ સતત કરે છે. તે ઉદ્ધતો હોય છે કે દેખીતી રીતે કરા કામકાજ વગર એસી રહેલો હોય છે, સ્વાસ્થ્યે પણ એની પ્રવૃત્તિ ચાલુ જ હોય છે. ઉદ્ધવાની કે એસી રહેવાની, અને એવી નકરાત્મક દેખીતી પ્રવૃત્તિ પણ હેતુ વગરની નથી હોતી.

આ નિરંતર વ્યવસાયનો, મહેનતનો હેતુ શું હોય છે ? આ બધું માણસ શા માટે કરે છે ?

સુખ મેળવવા કાળે... સુખી થવા માટે. આપણે ઉઘીએ છીએ, તે પણ યાકમાંથી તાજગી મેળવવા માટે, કે પછી ઉઘની મોજ માણવા માટે, ઉઘમાંથી અને તેટલું સુખ ખેતી લેવા માટે; એમને એમ એસી રહીએ, તે પણ એવા કાષ્ટપણ્ય હેતુસર જ હોય છે, એમ જરાક વિચાર કરતાં સમજાશે.

આરોગ્યને આપણે ઈચ્છીએ, અને આરોગ્ય મેળવવા પ્રયત્ન કરીએ, તેનો અંતિમ ઉદ્દેશ પણ એજ છે.... તનુદુરસ્ત બનીને જીવનના સુખસંયમમાં અને તેટલો વધારો કરવાનો.

એટલે કે આપણા જીવનનો એકજ હેતુ, એકજ ઉદ્દેશ, એકજ ધ્યેય હોય છે; અને મનુષ્ય માત્ર, પ્રાણી માત્ર, એની જોગ કાળે જ દિનરાત નિરંતર વ્યવસાય કરે છે; એ હેતુ, તે સુખની પ્રાપ્તિ, ધન આરોગ્ય, કલ્યા, સંપત્તિ, કુટુંબ મિત્રો સાહિત... એ બધાં યોગ્યતાં સાધન માત્ર છે.

વિગ્નાદીસ મનુષ્યોનો એકંદર એવો અનુભવ છે, કે ખરી મળ, ખર્ચ
 સુખ, ખેવરી પ્રાપ્તિમાં નહિ પણ એની શોધમાં જ દોષ છે, રમતો રમવામાં
 આવે છે તે જ મેળવવા અર્થે, શિક્ષણની સહેલ કરવામાં આવે છે, તે
 ગતિવસ્તીમાં અંતે પાત મારે, મગફળીના ક્ષેત્રમાં દેશમજ્જો જે આત્મસમર્પણ
 કરે છે તે સ્વગમ્ય મેળવવા મારે, એવું દરેક પ્રવૃત્તિનું દોષ. અને એ વાત
 પણ સાચી. પરંતુ ખરા ખેડાડીને સાચી મળ ખુદ રમતમાં દોષ છે; છતાં
 તો ખોટું નહિ પરંતુ દાર ખાડી પડે જતાં રમત નમી દોષ, તો દારની
 એને પાત ન દોષ એને તો રમતની મોજ Good game ની જ પડી
 દોષ, અને એ મોજ એટલે જ્યાં જ્યાં જાયો ! !

સાચા ખેડાડી શિક્ષારીનો આનંદ મૂળની મોખમાં, એની પૂઠ પકડનામાં
 એને પદોચ્ચતા તથા પોતાના શસ્ત્રની મર્યાદામાં દારવા મારેની સુક્તિ-
 પ્રયુક્તિઓમાં જ સમાપ્તો દોષ છે. પણ સારા શિક્ષારીએને મેં એ
 દ્રષ્ટીકોણનો એકરાર કરતા સાંમજ્યા છે, કે જનવરનો પાત થયા પછી એ
 વાત ક્યાંતો દરો આનંદ નથી હોતો. જલ્દી કેટલીક વાર તો એનો અફસોસ
 પણ થાય છે, પરંતુ એ શિક્ષારી શોધ અને તેના અનુસરણનો ગંભીરને તે
 વર્ગો સુધી ખૂબ હોમંગ અને દર્પણી માદ કરે છે.

જેમજે દેશસેવાને જીવનદાર માન્યું છે, તેના દેશમજ્જો તો બાપોદાર
 જનદેર કરે છે કે સ્વગમ્ય પ્રાપ્તિ કાળે દરેક પ્રકારનું બહિષ્કાર આપવામાં
 તેમને આત્મપતિ આત્મસુખ અને સંતોષ થાય છે જોમ આપવાના આનંદ
 આગળ સુખાવેલી વસ્તુ કે સવડની ખોટની તેમને કદી વિચાર હોની નથી.
 તેથીજ તેઓ કહે છે કે દેશમેવામાં હતા થઇ જનારની ઠાણ દયા આસો નહિ.
 તેની કદર કરો, પ્રશંસા કરો અનુસરણ કરો, પરંતુ દયા ખારાની જરૂર નથી.
 ત્યાગની મદત્તા, ત્યાગની એ મસ્તી આગળ ખોટું બધું ગોણું છે. સ્વગમ્ય
 તો મળશે ત્યારે તેનો તુલના થશે. કદાચ એ પ્રાપ્તિ પછી તેની મુખ્યવસ્થા કે તેના
 નિભાવ માટે પહેલાં કરતાં પણ વધારે મહેનત, ત્યાગ અને જોગતા પરંપરા
 આજી રાખવી પડે તો નવાઈ નહિ. જલ્દી એમજ થવાનું છે એ બધા સમજી
 કાપકરો જાણો છે. પરંતુ તે વખતે ખેવ જલ્દાયું દરો, સ્વરાજ્ય મેળવવાનું
 મટીને સુગમ્ય રૂપે તેને બવસ્થીત કરવાનું કામ આવી પડ્યું દરો. દૂંકામાં

એક ધ્યેય સિદ્ધ થતાં બીજું ઉજું કંવામાં આવશે. અર્થાત આનંદ અને સુખ તો એક જ બીજા હેતુ માટેની મહેનતમાંજ રહેશે.

સંગીતના શોખીનો તથા ઉસ્તાદોમાંથી કોણે એ કલાની ઇતિશીએ પહોંચીને ગાવા બળવવાનું માંડી વાળ્યું છે ? એમનો આનંદ તો સંગીતમાં વધારે ને વધારે આગળ વધવાના પ્રયત્નોમાંજ સમાય છે.

આપણે નિરોગી શરીર માટે, કાયાને બળવાન બનાવવા કસરત કરીએ, જુના જુના નિયમો પાળીએ, એ બધામાં પણ ખરી મજા એ કસરતની મસ્તીમાં, એ નિયમોના પાલનમાં તથા સંયમના પરિશીલનમાં જ છે, બળની પ્રાપ્તિ પછી પણ એના નિભાવ અર્થે પહેલવાન કસરત તથા સંયમ-નિયમ તો પાળ્યા જ કરે છે, શા માટે ? એમાંજ એને સુખ ખડે છે તેથી.

એટલે કે માનવીની પ્રવૃત્તિમાત્ર સુખની શોધ રૂપે છે; અને ખરું સુખ એ શોધમાંજ સમાયેલું હોય છે. તેથી ચોતે ધારેલું ધ્યેય પાર ન પડે તેનો હરખ શોક કોષ્ટએ કરવો ન ધટે, પરંતુ ખરા જિગરથી, નેક દિલથી, દિલ ખોલીને તે કાળે મહેનત કરી છૂટવામાં જ સતોષ તથા જીવનની પ્રતિ-કર્તવ્યતા લેખાવાં જોઈએ. જો એટલું સમજાય, તો કોષ્ટપણ પ્રમાણિક માણસને કદીયે દુઃખ લાગવાપણું ન રહે, કેમકે હાજીતનો અસંતોષ જ નીકળી જાય, અને પ્રવૃત્તિ જ આનંદરૂપ બની રહે.

અને જો મુમુક્ષુ કહેવામાં આવે છે, તેની પણ એજ સ્થિતિ છે; ન હોય, તો હોવી જોઈએ, મુમુક્ષુ આત્માના સ્વરાજ્ય માટે મથતો હોય ઝંખના એની એ, માત્ર પ્રકાર અને સાધન જુનાં. મોક્ષ તો જ્યારે મળતો હશે ત્યારે મળશે. ધ્યેય તરીકે એ ઉત્તમ વસ્તું છે, એ કષ્ટ, પણ મોક્ષ કોણ જોવા ગયું છે ? તેના વિષે જે વાંચીએ સાંભળીએ છીએ, એ તો દષ્ટાઓ ઋષિ મુનીઓ અને પ્રખર જીદિમાન આચાર્યોની જીદિયુક્ત ઠપ્પનાઓ છે, એની કોણ ના કહી શકશે ? મનુષ્યના મનુષ્યત્વને, એનામાં વસતા દેવત્વને જાણે એવા આદર્શો એમણે સ્થાપ્યા છે; એ કષ્ટ, પરંતુ મુવા પછી, મોક્ષ મળ્યા પછી, એ મોક્ષમાં શો સ્વાદ હશે તે કોણ જાણે ? ખરા આનંદનો અતિરેક તો એ અદ્ભૂત આદર્શ તરફ પ્રગતિ કરવાના પ્રયત્નમાંજ રહેલો હોય. એ પ્રયત્નજ સમ્યો મોક્ષ છે, એમ હું માનું.

સત્યની સદસા ઝાંખી ધર્તા મન કેવું આનંદથી ઉછળે છે ! માનવસમાજ પ્રત્યે સમજાવ અને અનુકંપા હૃદયને કેટલું સુખ આપે છે ! છુદ્ધિમુક્તા મધુર વાર્તાલાપ આગળ ખીલું બધું નીરસ લાગે છે.

પુરનુમા સવાર, શીળી સાંજ, ખીલતી ઠણી.....શુદ્ધાગતા છોડને ફૂટતી લાલ ચટક કુંપળોનો વિકાસ તમે કદી નીરખ્યો છે ? ન નીરખ્યો હોય તો તમે જીવનનો એક લઘાવો ગુમાવ્યો છે. નાનાં બાળકો અને અન્ય પ્રાણીઓનાં શિશુ જોડેની નિર્દોષ ગંભીરતા તમને કદર છે ? રાતે બગીચામાં ફરતાં હવામાં લહેંગતી મધુર સુગંધીઓથી મગજને તર કરવાની લહેંગત તમે ભોગવી જાણી છે ?.....

એટલે કે જીવનમાં ભોગવવા ભોગવવા જેવું તો કગલે ને પગલે હોય છે. એને માટે સરંજામની ખોટ નથી. પરંતુ તે ઉપરાંત, જીવનનો જેને " કલહ " કદીએ છીએ, તેમાંથી પણ હસવાની બાજુ શોધી કાઢવી, અને દુઃખતા દરીયામાંથી પણ આનંદનો છુંદ લૂંટી લેવો, એ મહાનાં કામ છે. માણસની માણસાઇને એ ફરતની એવેજ છે, પડઠાર છે. છુદ્ધિ શુદ્ધ અને સામન નિર્ગળ, એ જ આ રમતની મુખ્ય શરત છે. એ રમત ઠાણે એ કસરત માટે સધળું વસુધ છે, નહિ ?

અને એ જ શોખ છે એમ હું કહું તો આપણે મુમુક્ષુઓ અને અંબીર શુરુઓની જગાત મને માફ કરશે.

બ્રહ્મસૂત્ર

પ્રમેયજ્ઞ :—શ્રી રમણીક એ. મહેતા

(ગનાંકી ચાલુ)

૩૩

પ્રથમ અધ્યાય

પ્રથમ પાઠ

અઘાતો દાદ્યજિજ્ઞાસા ॥ ૧ ॥

(અઘઃ અતઃ દાદ્યજિજ્ઞાસા)

અર્થ :—પછી (અથ) એથી (અતઃ) થઈ શકે, તે જન્યવાન
કુચ્છા (જિજ્ઞાસા) પ્રત્યેકને હોવી જોઈએ.

ગૂરુ :—જે શારીરિક મીમાંસા, આચાર્ય ચૂડામણિના ભાષ્યને આધાર
આપીને સ્થપત્ય તત્ત્વર થયા પછી, તેનું આ પ્રથમ સૂત્ર છે. ' અથ ' ને
અર્થ ' અહીં ' પછી ' લેવાનો છે. ' અથ ' = 'આનંતર્થ' = 'પછી' = 'કંઈની પાછ
લાગતું' જ કે તરત જ (immediate succession) લેવાનો એમ થ
ભગવાન આશ્ચર્ય કરે છે. અહીં ' અર્થ ' = 'પ્રારંભ' લેવાનો નથી.

શિષ્ય :—સા મારે તો ' અથ ' ચોખ્ખાનુસારનું ' એમાં અથ રજીને
અર્થ ' પ્રારંભવાચક છે. અહીં જો ત્યેમ અર્થ લખ્યો તો વધી શકે ?

ગૂરુ :—વત્સ ! જિજ્ઞાસા એટલે કંઈકાં. કંઈકાં પ્રારંભ કરવા મોખ્ખ છે
એ શું વિચિત્ર લાગતું નથી કે બીજા કોઈકાં જિજ્ઞાસાનો અર્થ લક્ષણથી
વિચાર એમ કરે છે, અને જિજ્ઞાસાની પછી ' કતંત્વા ' (= રેવા જોઈએ)

એ પદ અધ્યાહાર માને છે. જે કર્તવ્યોને અધ્યાહાર માનીએ તો પછી 'અથ' શબ્દનો અર્થ નહીં થઈ પડે છે. શબ્દકોષમાં 'અથ'ના અર્થ આ પ્રમાણે છે. અથ=મગળ, અનંતર, આરભ. પ્રથમ, કારણનર્થ=સંપૂર્ણતા, અખંડતા વગેરે છે.

મિથ્ય :—તો પછી મગળ અર્થ અહીં કદાચ પડશે. પ્રારંભમાં મગળ ઇષ્ટ છે સુનહતા મહાપિ આરભ મગળવાચક કરે એ સક્ય છે.

ગુરુ :—'અથ' શબ્દ નહીં, પણ 'અથ' શબ્દનો ઉચ્ચાર જે ઠાને પડે તો તે મગળહારક છે કોઈ બહાર જવા નીકળે. કોઈ સીમાગચવતિ સ્ત્રી, માથે પાણીનું બેડું લઈ આરતી સામે મળે તો તે શુભ શકુન છે—મગળહારક છે. તે સ્ત્રી શકુન આપવાના ઇરાદાથી નીકળી નથી. તે પ્રમાણે, 'અથ' મગળહારક માને તો વધો નથી. પણ, 'અથ' શબ્દ મગળના હેતુથી વપરાયો નથી. જે પ્રમાણે વીજાનો નાદ મગળહારક માન્યો છે તે પ્રમાણે અથનો ઉચ્ચાર થવાથી થાય તો તે પણ મગળહારક માનેલ છે. હવે જે એમ કહેવામાં આવે કે પહેલાં કંઈ આવી ગયું છે તેને ખ્યાનમાં લઈ-પહેલાં ઉપ-ક્રમ થયો છે એવા પ્રકરણને અનુદક્ષી અથ શબ્દ વપરાયો છે, તો સ્વત્ત્વજિગ્ઞાસા પહેલાં કંઈ પ્રકરણ (antecedent factor) જ નથી. વારું જે પહેલાં આવી ગયેલ પ્રકરણને અનુદક્ષી અથ શબ્દ વપરાયો હોય તો તેના પણ અર્થ પછી જ થશે. માટે 'અથ'નો અર્થ અમે જે કરીએ છીએ તેમાં અને તમારા અર્થમાં કંઈ ફરક ગ્રહેતો નથી. આથી 'અથ'નો અર્થ 'પછી' સિદ્ધ થાય છે.

શિષ્ય :—ગુરુદેવ, અથ શબ્દનો અર્થ પછી માન્યો. પણ શાની પછી ? એવું કંઈ છે કે જેના વગર 'સ્વત્ત્વજિગ્ઞાસા' થાય જ નહીં ? આપનો કહેવાનો મર્મ એવો નથી ને, કે પહેલાં કંઈ સાધનો મેળવીએ નહીં તો સ્વત્ત્વજિગ્ઞાસા ન થાય. મને તો લાગે છે, કે આશ્ચર્ય વગેરે વર્ણના માણસોએ ઉપનયન પછી—જનોઈ ધારણ કર્યા પછી પ્રથમ વેદનું અધ્યયન કરવું, પછી ગૃહસ્થાશ્રમને માટે ઉપયોગી વસ્તુમાં કરવા એટલે પૂર્વમીમાંસાનો સારી પેટે અભ્યાસ કરવો અને પછી બ્રહ્મને જાણવા માટે વિચાર કરવો.

ગુરુ :—વત્સ ! જે હું એમ કહેતો હોય પહેલી ધર્મમીમાંસા અને પછી

જાલમીમાંસા તો ત્યેમ નથી. એ જાને વચ્ચે કાંઈ કારણભાવ નથી. કાખલા તરીકે મેટ્રીક થવાય તો કેસેજમાં જવાય, - તેની માફક ધર્મમીમાંસાથી જાલ- મીમાંસા, એમ નથી. જેણે ધર્મમીમાંસાનો જગ પણ અભ્યાસ કર્યો નથી એવા માણસો વેદાંતનો અભ્યાસ કરે તો પ્રભુ જાલ શું એ નથી શકે છે. કાંઈ એમ કહે છે 'અથ' શબ્દનો અર્થ પછી જે કરીએ છે તે કમવાચક. એક પછી બીજું પછી ત્રીજું એમ. આમ કહેવાનું કારણ એ છે કે યાગયજ્ઞાદિમાં પ્રત્યેક અનુષ્ઠાનને માટે એક નિર્દિષ્ટ ક્રમ છે તે ક્રમને અનુસરવું જ પડે છે. જ્યેમ કે પ્રથમ પશુનું હૃદય લાઇ અવદાન હોમ કરવો, પછી જીભનું પછી વક્ષ સ્થળનું. આ નિયમનું ઉલ્લંઘન થાય તો યજ્ઞનું ફગ મળે નહીં. જાલ- વિચારમાં આવા નિયમની જરૂર નથી. તાત્પર્ય એ છે કે 'અથ' શબ્દનો અર્થ જે 'પછી' કર્યો તે કમજોધક નથી. એટલે ધર્મજિજ્ઞાસા પહેલી જાને પછી જાલજિજ્ઞાસા એવો ક્રમ નથી. અહીં અથ શબ્દને માટે કેટલાક બીજા મુદ્દા ઉભા કરે છે, પણ, તે બહુ મદત્વતા નથી.

શિષ્ય :—પણ, શુક્રદેવ ! તે મુદ્દા કીયા છે ?

શુર :—જ્યાં એક જ માણસને એકથી વધારે કામ કરવાનાં હોય ત્યાં ક્રમ તો હોય જ, કે પહેલું આ અને પછી આ. ધર્મજિજ્ઞાસા અને જાલ- જિજ્ઞાસાનો ક્રમ એક નથી. એનું પ્રમાણ ? જાને જિજ્ઞાસા વચ્ચે એક ઠતૂત્વ ક્યેમ ન હોય ? એનો જવાબ એ છે કે જ્યાં શેષશેષીભાવ કે અધિકૃત- અધિકાર હોય ત્યાં એક ઠતૂત્વ-એક કરનાર સંભવે છે. શેષશેષીભાવ= અંગઅંગીભાવ. એક પ્રધાન-મુખ્ય કાર્ય અને તેનાં અંગભૂત-કાર્યો વચ્ચે જે સંબંધ તે શેષશેષીભાવ=અંગઅંગીભાવ. આપણે સંધ્યાક્રમ ક્યેલ સંધ્યા કરનારને પહેલાં સ્નાત કરવું, પછી આચમન કરવું. પછી જસ્તમલેપન, પછી પ્રાણાયામ અને પછી સંધ્યાવંદન. અહીં સંધ્યા એ 'અંગી' છે. અં આચમન, જસ્તમલેપન વગેરે તેનાં 'અંગો' છે. અથવા સંધ્યા એ 'શેષ' છે અને બીજી ગોણ ક્રિયા 'શેષ' છે. જ્યાં યજ્ઞનો કરનાર એક હોય ત્યાં બે ક્રિયા-કર્મો સાથે થાય નહીં, ક્રમવાર થાય.

શિષ્ય :—અધિકૃત-અધિકારનું શું ?

શુર :—વત્સ ! તું ઉડેા વિચાર કરીને જો. તને એમ જણાશે કે દુનિયાના સર્વ પદાર્થ અનિત્ય=નાશવંત છે. જેને માટે આપણે દોઢદોડ કરીએ છીએ, અનેક પ્રકારનાં કષ્ટ સહન કરીએ છીએ, તે સર્વ નાશવંત છે. ચિરકાળ રહે એવી કોઈ વસ્તુ નથી. કેટલાક પદાર્થ લાંબા વખત સુધી ટકતા જણાય છે હજાર કે બારસો ધર્ષ; અનંતકાળની ગણતરીમાં હજાર બારસોના શો હિસાબ છે ? એથી પણ વધારે હોડે વિચાર કરતાં જણાશે કે બાલ્ય પદાર્થોમાં સ્થાયિત્વ નથી. માત્ર ક્ષમ છે. પ્રત્યેક પદાર્થ પ્રતિપણે બદલાય છે: અરે શરીર, વૃદ્ધા, પદ્મા આ પળે છે તેવા બીજી પળે હોતાં નથી. કોઈને કોઈ પરિવર્તન પામે છે. આ અવિજ્ઞાત સતત પરિવર્તન તે જીવસંસાર. ચારે બાદી પ્રભુ એ માય છે કે આ પરિવર્તનની અંદર એવો કોઈ સ્થિર નિત્ય પદાર્થ નથી કે જેને અવલંબન કરી આ પરિવર્તન પ્રવાહ વહા કરે છે ? જગા ધ્યાનમુખ થા, વૃત્તિને અંતઃમુખી કર, તારી અંદર તને એક અસ્થાયી વસ્તુનો આલાસ થશે. સહજસહજ એ વસ્તુને તું મદલુ કરી ઘણીશ નહીં, પણ તને કોઈ ચિરસ્થિર વસ્તુની અનુભૂતિ અવરખ થશે. રેફાંતશાસ્ત્રના અભ્યાસથી તને સમજાશે કે કોઈ એક નિત્ય વસ્તુ છે, છે ને છે જ; પરંતુ ચંચળ મન-મલીન મન તેને મદલુ કરે કરે એમ થવા છતાં મદલુ કરી શકતું નથી. સ્થાનુ પ્રતિબિમ્બ ઝીલવા માટે અંતઃકરણમાં નિર્મળતા અને સ્થિરતા જોઈએ. વાર, ત્યારે તું એમ બરાબર કમળે કે સંસારના સર્વ પદાર્થ અનિત્ય=નાશવંત છે, પણ તેના અંતરાલમાં નિત્ય વસ્તુ છે તો પછી નિત્ય વસ્તુને માટે આકાંક્ષા રહે ખરી ?

શિષ્ય :—એ તો સ્વાભાવિક છે કે નિત્યવસ્તુની હંચા થાય. અનિત્યને પણ હંચે ?

શુર :—વત્સ, પદાર્થ કહ્યું. ત્યારે કમળાં આપણે જે વાત કરી તે કાનુ જ્ઞાન-સંસારના સર્વ પદાર્થ અનિત્ય છે અને ક્ષણ જ માત્ર એક નિત્ય છે, એવા પ્રકારના જ્ઞાનને નિત્યાનિત્ય વસ્તુવિવેક કહે છે. આ પ્રથમ પાઠન છે.

શિષ્ય :—ત્યારે આ સિવાય બીજાં સાધનો છે ખરાં ?

ગુરુ :—વત્સ, ચાર સાધનો મેળવ્યા હોય તેને વેદાંતનો અધિકારી । છે. તેમાંનું પ્રથમ કહ્યું. બાકીનાં કહ્યું છે. વિષયો અનિત્ય છે એનો વિચાર કરતા આપોઆપ મનમાં વૈરાગ્યનો ઉદય થાય છે. આલોકના ભોગ્ય પદારે પરથી મન ઉઠી જાય છે, એટલું જ નહીં પણ પરલોકનાં સ્વર્ગાદિ સુખનું ઇચ્છા રહેતી નથી. ઉપનિષદમાં કહ્યું છે કે “ આલોકમાં એટલી વગેરેથી ઉત્પન્ન કરેલ અનાજ વગેરે ભોગ્ય પદાર્થ જ્યેમ હાથ પામે છે ત્યેમ પરલોકમાં પુંગવથી સંપાદન કરેલ ભોગ્ય પદાર્થો કાળાંતરે નાશ પામે છે. ” માટે આલોકના તેમ જ પરલોકના ભોગની ઇચ્છાનો ત્યાગ તેને હહામુનાથ ભોગવિરાગ કહે છે. આ બીજું સાધન છે. ઈહ=આલોકનાં અને અમૃત=એટલે પરલોકનાં. પછીનું સાધન તે સમાદિ યટ સપત્, સપત્=સમુદ્ધિ, વૈરાગ્ય થયા પછી એવી સ્થિતિ આવે છે કે પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષયને માત્ર તાલાવેલી રહેતી નથી. લૌકિક એવા મનના સર્વ વ્યાપાર તે નિરપયોગી લેખી તેનો ત્યાગ કરવો તે સમ. સમ=વિષયોથી મનને હકાવવું તે, બ્રહ્મજ્ઞાનને માટે ઉપયોગી નથી, એવા બાહ્યેન્દ્રિયોના વ્યાપારનો ત્યાગ કરવો તેને દમ કહે છે. દમ=અસુરોદિક ઇન્દ્રિયોનો નિષિદ્ધ વિષયોથી નિરોધ. પછીનું સાધન ઉપરતિ છે. ઉપરતિ એટલે અતઃકરણથી યતાં વિધિપૂર્વકે નિત્યાદિક કર્મેણો ત્યાગ, એટલી પછી તિતિક્ષા. તિતિક્ષા=શરીર ઉબ્બુ-કંડી ગરમી, ધુખ દુઃખ, માન અપમાનને સહન કરવું. પછી શ્રદ્ધા. શ્રદ્ધા એટલે ગુરુ અને વેદાંત વાક્યોમાં વિશ્વાસ પછી સમાધાન. સમાધાન એટલે આગસમાદિ શ્રવણાદિકને વિરોધી હોવાથી તેનો નિરોધ કરી અંતઃકરણને સ્વસ્થ રાખવું તે. ટૂંકમાં સમાધાન=ચિત્તની એકાગ્રતા. પછી મુમુક્ષુત્વ. મુમુક્ષુત્વ એટલે મોક્ષની ઇચ્છા. આત્મા સાથે અજ્ઞાનનો અને અજ્ઞાનના કાર્યનો જ બંધનતે બંધ રહે છે. બંધનો વિચ્છેદ=નાશ=અનર્થની હાનિ અને બ્રહ્મર્મિ તે મોક્ષ

શિષ્ય :—ગુરુદેવ ! આપ તો ચાર સાધનો કહેતા હતા પણ સાધનો તે ત્રણે વધારે ગણાવ્યાં •

ગુરુ :—સમાદિ અને જીદ સાધન ગણતા નથી. જ મળીને એક જ સાધન

મણે છે. ૧, નિત્યાનિત્ય વસ્તુવિવેક; ૨, હંદમૂર્ત્યાર્થ ભોગવિરાગ; ૩, સમાદિ
 યત સંપત્તિ; ૪, મુક્તિ. ખૂબી એ છે કે એકમાથી એક સાધન ઉત્પન્ન
 થાય છે. વિવેકમાથી વૈરાગ્ય, વૈરાગ્યમાથી શમ; શમમાથી દમ; દમમાથી
 કર્મત્યાગ; કર્મત્યાગથી તિતિક્ષા; તિતિક્ષાથી સમાધાન; સમાધાનમાથી શ્રદ્ધા
 અને શ્રદ્ધામાથી મોક્ષની કૃષ્ણા. ત્યારે હવે 'અથ' શબ્દનો અર્થ તારા
 જ્ઞાનમાં આવ્યોને ? આ સાધનો જેણે મેળવ્યાં હોય તેને વેદાંતનો અધિકારી
 કહે છે. અથ એટલે પછી. હાની પછી ?

શિષ્ય :—વિવેકાદિ ચાર સાધનો પ્રાપ્ત કર્યા પછી

ગુરુ :—તારા ! જરાગ્રમ છે. જેણે સાધનસંપત્તિ મેળવી છે તેને જાણ-
 નિરાસા થવી સહજ છે; પણ, જેણે તે મેળવી નથી તેને તે પણ જાણનિરાસા
 થાય. ન થાય એમ નહીં. સાધનસંપત્તિ ન હોય તો તેનું 'રૂપ', અજ્ઞાનની
 'નિવૃત્તિ અને જલસાક્ષાત્કાર' તે ન થાય. આપે અનિત્ય વસ્તુ પ્રત્યે—વિષયો
 પ્રત્યે અણુજમો થાય વાસના ઉડી જાય. સંસારના ઈંધનની તીવ્ર અસહનતાનો
 અનુભવ થાય, 'પરમ શાંતિ મેળવવાને તન્મનાટ જાગે ત્યારે જ ખરી જલ-
 નિરાસાનો હિસ થાય છે. અને તે વખતે સાધનસંપત્તિ જે મેળવેલી હોય
 તો આત્મસ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર થાય. વેદાંતના મહાસમર્થ પંડિતો જેવા છે,
 પણ તેમને આત્મતત્ત્વની પ્રાપ્તિ કે શાંતિ મેળવી જોઈ નથી. કોઈ કુટુમ્બતાથી
 વેદાંતનું અધ્યયન કરે, કોઈ પ્રતિજ્ઞાની આતર વેદાંતશાસ્ત્રમાં પ્રવૃત્તિ સાધે તો.
 તે નિત્ય સુખનો અધિકારી થતો નથી. હા, કેટલીક વાર એમ જાને છે કે,
 આત્મ સંજ્ઞાથી પરાક્ષ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થતાં જલપ્રાપ્તિની ખરી આકાંક્ષા
 જાગૃત થાય છે. તું કદાચ એમ પુછે કે 'તમને આત્મસાક્ષાત્કાર થયો છે ?'
 હું ૨૫૪ જવાબ આપીશ કે 'ના' સાધનશીલ યત્રા થતા કરી રહ્યો છું.
 રામદેવ, વિષયવાસના દૂર થતાં, અંતઃકરણ સ્વચ્છ નિર્મળ થતાં ઇન્દ્રિયો, યુરુકૃપાથી અને શાસ્ત્રકૃપાથી આત્મસાક્ષાત્કાર અવશ્ય થશે.

શિષ્ય :—ગુરુદેવ ! 'અથ' શબ્દનો અર્થ સમજાવો. હવે 'અતઃ'
 શબ્દનો અર્થ સમજાવો.

ગુરુ :—'અતઃ' શબ્દ હેતુ દર્શાવવા માટે છે. અતઃ એટલે 'તેથી' તે
 માટે. સાધનસંપન્ન થયા પછી. આગળ કહી ગયા તે એવર્ણ એમ નમ્બર

છે. સ્વયંસુખ અનિત્ય છે તેથી અજ્ઞાનિતાસા કરવી, અહીં જામતીકાર શ્રી વાચસ્પતિ મિથ પૂર્વપક્ષી-વિરોધી તરફથી શંકા ઊભી કરી તેનું ખંડન કરે છે. સાધન સંપત્તિ મેળવ્યા પછી અજ્ઞાનિતાસા કરવી એ હિટ છે; પણ સાધન સંપત્તિ પ્રાપ્ત કરવી જ સક્ય નથી. લોકોને તો આ લોકનાં અને પરલોકનાં સુખની જ ઇચ્છા હોય છે. સુખ મેળવતાં જો દુઃખ પડે તો તેની દરકાર નથી. પણ સુખ જોઈએ છે. દુઃખ નિવૃત્ત કરીને પણ સુખ મેળવે. ધાન્ય મેળવવા માટે ખેતી કરવી પડે છે, કાપણી કરવી પડે છે, અનાજના ફેતરાં કાઢવા પડે છે. આ સર્વ દુઃખ દુર કરીને અનાજ મેળવે છે. હરણાં ખેતી ચરી જશે એ બચથી ખેડુત શું ખેતી કરતા નથી? લિખારીઓ બીજા માગવા આવશે માટે મુઠરો શું રસોઈ કરતા નથી? મનુષ્ય માનની પ્રવૃત્તિ દુઃખને દુર કરી સુખ મેળવવાની છે તો પછી વૈરાગ્યને કાણુ ઇચ્છુ કરશે ?

શિષ્ય :—ગુરુદેવ વાત તો બરાબર લાગે છે, બધામ સુખને વાંછે છે દુઃખને નહીં.

ગુરુ :—વત્સ ! વાત બરાબર નથી. લોકો જોને સુખ માને છે તે સુખ જ નથી. સુખનો આકાસ માત્ર છે. સંચારતું સુખ કોના જેવું છે તે એક મજુર ભાગે જોજો છક જતો હોય અને રસ્તે જતાં ધાડીને ચોરી થઈ જોજો છકે ચોરલે ઉઠારી હોયો. રહે અને તેને જરાવાર સુખ મળ્યું હોયો તેના જેવું છે. જો વિવયથી સુખ મળતું હોય તો વિવયની પ્રાપ્તિ થયા પછી બીજા સુખની પાંખતા રહેજ નહીં. સુખ નહીં સુખાભાસ છે, બીજી વસ્તુ એ છે કે સુખ હંમેશ દુઃખની સાથે મળેલ હોય છે. અગ્નિ અને ધુમાડો જ્યેમ સાથે હોય છે તેની માફક. અનેક જન્મોના સંપાદન કરેલા અધર્મ રૂપ કારણુ અને તેનાં પરિણામરૂપ દુઃખ ભોગવ્યા વગર છુટકો નથી. બીજો પણ વિચાર કર. સુખ ક્વલ્તથી પ્રાપ્ત થાય છે. પ્રયત્ન સાધન પર આધાર રાખે છે એક માણસને પેટમાં ગાંઠ થઈ ઘડી દાકતર પાસે શસ્ત્રક્રિયા કરાવવા પેસા ન હોય તો લોગજો છુટકો. ‘કેન્સર’ ઉપાય કયો? પણ મંદતો નથી. મધમાં વિષ નાંખી. મેળવી એક માણસને કહેવામાં આવે કે આમાંથી વિષ જુદું કરી મધ પી તો તે જ્યેમ શક્ય નથી તેમ દુઃખથી સુખ છુંડું પાડવું

સકય નથી. સ્વર્ગોદિ મુખ નાશરંત છે એ સિદ્ધ કરી મવા. અત્વગોનથી જ પરમ પુરુષાર્થ—પરમગતિ—અપ્પ મુખ મને છે માટે આગળ હહેલાં સાધનો મેળવી અહા જિજ્ઞાસા કરવી.

શિષ્ય — ત્યારે દ્વેષ, આપ અહાજિજ્ઞાસાનો અર્થ કૃપા કરી સમજાવો.

ગુરુ :—વત્સ ! તુ શાળામાં સમાસ તો શિષ્યો હોઈય મામાપ, અન્નસાગા, રાગપુત્ર, પિતામહ આ જ્યાં સામાસિક શબ્દો છે. ત્યાં સમાસના એ શબ્દો વચ્ચે વિભક્તિનો સંબંધ હોય ત્યાં તત્પુરુષ સમાસ થાય છે. ત્યેમ કે અન્નસાગા=અન્નને માટે સાગા, અહીં અન્ન અને સાગા વચ્ચે એથી વિભક્તિનો સંબંધ છે રાગપુત્ર, રાગનો પુત્ર અહીં છઠ્ઠી વિભક્તિનો સંબંધ છે. તે જ પ્રમાણે અહાજિજ્ઞાસા એમાં વિષદ આ પ્રમાણે થાય છે—એ શબ્દો છુગ આમ થઈ શકે છે અહાજિજ્ઞાસા=મહાની જિજ્ઞાસા. એટલે અહીં છઠ્ઠી વિભક્તિ છે, પછિ તત્પુરુષ સમાસ છે. ધર્મભીર્મામાર્મા, ધર્મને માટે ભીર્માર્મા એમ ચતુર્થી લે છે. અહીં પણ ત્યેમ કપેન ન કરવું. અને પછિતત્પુરુષ શા માટે લેવો તેના કારણો વ્યાકરણની દૃષ્ટિએ સમજાવ્યાં છે. વ્યાકરણના વિષયનાં કે કાજુમાં જરૂરું કંઈના લાગુ સાગરો માટે તે કહેવો નથી. અહાજિજ્ઞાસા=મહાની જિજ્ઞાસા એ જ હેતુ છે એમ, ભગવાન ભાષ્યકાર કહે છે. અહીં કોઈ શંકા કરે કે અહા જાન છે કે અજાન ? અર્થાત કે પ્રસિદ્ધ છે કે અપ્રસિદ્ધ ?

શિષ્ય :—આ શંકા નિરર્થક છે. અહા પ્રસિદ્ધ છે બધાય જાણે છે.

ગુરુ :—વત્સ, જો તે જાન છે તો જન્મવાની હિંમતની જરૂર નથી તને એક પુસ્તક વાંચવાની હિંમત થઈ. સારી થઈ ? જો પુસ્તકનો વિષય તને જાત-જાણીતો હોત તો તુ પુસ્તક વાંચવાનું મન કરે નહીં. અહીં જાત હોય એટલે વેદાત વિચાર કરતાં પહેલાં તેનું જાન થયેનું હોય તો અજાન જેવું કંઈ રહેતું નથી. આથી તેનું પ્રતિપાદન નિઃપ્રયોગન છે. શાસ્ત્ર કાંઈ વિષયનું પ્રતિપાદન કરે તો તે સમજાવવા માટે જ. સમજાવલો વિષય હોય તો શાસ્ત્રની જરૂર નહીં રહે. જો એમ કહે કે 'શાસ્ત્ર સિવાય બીજાં સાધનોથી જાત છે. તો પણ શાસ્ત્રનું પ્રયોગન નહીં રહે.

શિષ્ય :—જો એમ સ્વીકાર કરીએ કે અજ્ઞાત છે તો ?

ગુરુ :—એમ કહે તો ખીજી મુશ્કેલી ઉભી થશે. નિયમ એ છે કે જે વસ્તુ અનુભવેલી અને પ્રિય હોય તેની ઇચ્છા થાય. જે વસ્તુ ઠાઠ પણ પ્રકારે મનમાં આવતી નથી તેનું જ્ઞાન શક્ય નથી, ટીબેટમાં અમુક જ્ઞાતનું એક રૂપ થાય છે. તે રૂપ તે જોયું ન હોય, તે વિશે કંઈ સાંભળ્યું ન હોય. તો તને તેની ઇચ્છા ન થાય. આમ બંને રીતે જ્ઞાત હોય તો પણ અને અજ્ઞાત હોય તો પણ શાસ્ત્રનું પ્રયોગન રહેતું નથી.

શિષ્ય :—આ તો વિષયજ્ઞ વાત ચર્ચ. પ્રસિદ્ધ છે એમ કહીએ તો જિજ્ઞાસાનું રૂપ રહેતું નથી. અપ્રસિદ્ધ છે એમ કહીએ તો વિષયની ઇચ્છા જ થવી શક્ય નથી. ત્યારે ?

ગુરુ :—ભગવાન ભાષ્યકાર કહે છે કે નિત્ય, શુદ્ધ, સુદ્ધ, મૂકત, સર્વજ્ઞ અને સર્વ શક્તિમાન બ્રહ્મ પ્રસિદ્ધ છે. બ્રહ્મ શબ્દની વ્યુત્પત્તિથી તેનો અર્થ જાણી શકાય છે. "તાત્પર્ય" એ છે કે બ્રહ્મનું સામાન્ય જ્ઞાન હોય છે. વિશેષ જ્ઞાન શાસ્ત્રવિચારથી થાય છે. શાસ્ત્રમાં 'બ્રહ્મ' શબ્દ વપરાયો છે. અહીં આપણા પ્રથમ શાસ્ત્રમાં પણ તે વપરાયો છે. નાના છોકરાની રમતમાં અર્થ વગરના શબ્દો વપરાય. શાસ્ત્રમાં કે શાણા માણસની વાતચીતમાં તે વપરાય નહીં. 'બુદ્ધ' એટલે મોટા યુવક-દુદ્ધ પામવી, એવા 'બુદ્ધ' ધાતુ પરથી બ્રહ્મ શબ્દ થયો છે. આ પદ 'અનંત', શબ્દની સાથે શાસ્ત્રમાં વપરાયો છે. એનો અર્થ થાય છે 'નિરવધિક' મહત્ત્વ નિરવધિક એટલે અવધિરહિત—અતઃ ગહિત. જેનાથી ઉત્કૃષ્ટ કે મોટું કંઈ નથી તેવું. આમ કહેવાયી એમ યુવકે બ્રહ્મમાં ત્રણ પ્રકારના પરિચ્છેદનો અભાવ છે.

શિષ્ય :—ગુરુદેવ ! ત્રણ પરિચ્છેદ તે શું છે ?

ગુરુ :—પરિચ્છેદ એટલે મર્યાદા—અંત-પાર-છેડો. ત્રણ પ્રકારના પરિચ્છેદ છે. ૧ દેશકૃત ૨ કાળકૃત અને ૩ વસ્તુકૃત. જે વસ્તુ સર્વ દેશમાં વ્યાપક ન હોય, પરંતુ એક દેશમાં હોય તે વસ્તુ દેશપરિચ્છિન્ન પરિચ્છિત (= limited) મર્યાદાવાળી. ઘટ-ઘડો આ જોરડીમાં છે તો તે ખીજી જોરડીમાં નથી. વસ્તુવન મુળર્ષમાં છે તો તે કાશીમાં નથી. બ્રહ્મ

સર્વત્ર છે. તેથી દેશના અંતથી રહિત છે-દેશ પરિચિત્ત નથી. જે વસ્તુ તેના જન્મ પહેલાં અને નાશ પછી નથી. તે કાળપરિચિત્ત કહેવાય. મહાન અશોક તેમના જન્મ પૂર્વે ન હતો. અને મરણ પછી નથી માટે આથી તેઓ કાળપરિચિત્ત કહેવાય. જ્યાં તે નિત્ય છે મોહ કાળના અંતથી રહિત છે. કાળપરિચિત્ત નથી. જે વસ્તુનો અન્ય વસ્તુની સાથે ભેદ હોય તે વસ્તુપરિચિત્ત કહેવાય. જ્યેમ ઘટ-પટ્ટ એ પટ-વસ્ત્ર નથી ત્યેમ. માટે ઘટ એ વસ્તુપરિચિત્ત છે. જ્યાં સર્વશય છે. તેથી તે વસ્તુ પરિચિત્ત નથી. આથી જ્યાં નિત્ય છે. શુદ્ધ=અવિદ્યા હોયથી રહિત. છુદ્ધ=જડતા રહિત. મૂઠત જેને સ્વતઃ બંધનો અભાવ છે. કોઈપણ પ્રકારના બંધ વગરનો. અહીં જ્યાંના લક્ષણોમાં પ્રથમ લક્ષણ-નિત્ય, શુદ્ધ, છુદ્ધ અને મૂઠત એ નિશ્ચય જ્યાંના સ્વરૂપનું છે, સર્વજ્ઞસર્વશક્તિમાન એ અવિદ્યા ઉપાધિવાળા જ્યાંનું સમુદય જ્યાંનું સ્વરૂપવર્ણન છે. મોક્ષદશામાં શુદ્ધત્વ આદિ ધર્મ જ્યાંમાં પ્રતીત થાય છે. ખીજી રીતે પણ જ્યાં પ્રસિદ્ધ છે.

શિષ્ય :—ખીજી કય રીતે જ્યાં જાત છે ?

ગુરુ :—આત્માનાં લાભમાં કહે છે કે 'સર્વસ્વાત્મત્વાય' જ્યાં સર્વનો આત્મા હોવાથી તેનું અસ્તિત્વ પ્રસિદ્ધ છે. આત્માના અસ્તિત્વ હોવાને અનુભવ સર્વને છે. 'હું' નથી 'એમ કોઈ કહેતું' નથી. સર્વ કોઈ એમ જ કહે છે કે 'હું છું' આજ આત્માની પ્રસિધ્ધિ છે.

શિષ્ય :—ગુરુદેવ ! જ્યાં જાત છે કે અજાત ત્યાં આપ આત્માની વાત કયાથી લાભ્યા ?

ગુરુ :—આત્મા જ જ્યાં છે. 'અયમાત્મા મદ્દ' એવી શ્રુતિ છે.

શિષ્ય :—તો પછી એમ યશો કે જ્યાં જાત છે. જો જાત છે તો પછી તેને જાણવાની, તમે કહ્યું હતું તેમ જરૂર નહીં રહે. વળી જેને જ્યાંનું જ્ઞાન છે તે મૂઠત કહેવાશે.

ગુરુ :—વસ્તુ ૧ એ તો હું કહી ગયો કે જ્યાં સામાન્યરૂપે જાત છે. વિશેષ રૂપે નહીં. વાત એમ છે કે 'સત' 'ચેત' અને 'આનંદ' એમ વિશેષ રૂપમાં મત-ભેદ છે. ચેતન્ય વિશિષ્ટ દેહ જ આત્મા છે, એમ

પ્રાકૃત-શાસ્ત્રગ્રાન ન હોય તેવા લોકો અને લોકાયિત (ચાર્વાક નાસ્તિક) માને છે. ખીજી જાતના નાસ્તિક મનને જ આત્મા માને છે. વિજ્ઞાનવાદી ઔદ્યો દક્ષિણ વિજ્ઞાન-દક્ષિણગ્રાનને જ આત્મા લેખે છે. માર્ખમિટો-શૂન્યવાદીઓ શૂન્યને જ આત્મા માને છે.

શિષ્ય :—ગુરુદેવ ! આપે નાસ્તિકો મતને કયા આસ્તિકોનું શું ? તેઓ આત્મા વિશે કેવો મત ધરાવે છે ?

ગુરુ :—આત્મા દેહાદિકથી બિન્ન સંસારી-કર્તા અને ભોક્તા છે એમ કેટલાક (નૈયાયિક અને મીમાંસકો) કહે છે. આત્મા ભોક્તા છે અને કર્તા નથી એવો સાંખ્યનો મત છે. કર્તા, ભોક્તા ઇત્યાદિ સ્વરૂપરાજો જીવ, તેનાથી બિન્ન, સર્વજ્ઞ, સર્વ શક્તિમાન ઇશ્વર છે એવો યોગમત છે. ન્યારે અપર ખીજાનો (વેદાંતનો-સિદ્ધાંતમત) એવો છે કે આત્મા કર્તાએ નથી, ભોક્તાએ નથી કેવળ ચૈતન્ય સ્વરૂપ સાક્ષી રૂપ છે. આ પ્રમાણે આત્મા સંજ્ઞાથી બિન્ન બિન્ન મત છે. એમા ઠોઠ સુદ્ધિત, વાક્ય અને વાક્યા-ભાસનો આશ્રય લઈ વિવાદ કરે છે. આમાં મોક્ષને ઇચ્છનારો મોઢાં એકાદ મનને ગ્રહણ કરે તો મોક્ષને બદલે અનર્થને તે પ્રાપ્ત થાય. માટે બ્રહ્મ-મિર્માસનો આરંભ સદૃશ છે. મોક્ષની ઇચ્છાવાળાને માટે વેદાંત વિચાર કરવો જીવ સામાન્યરૂપે જાત છે તેથી વિષયનું પ્રમેશન સિદ્ધ કરી ગયા છીએ. માટે શાસ્ત્રનો આરંભ કરવો એ યોગ્ય છે. આ પ્રમાણે વેદાંતધરના પ્રથમ અધ્યાયના પહેલા પાઠના પહેલા સૂત્રનું આચાર્ય ચૂડામણિ શ્રી દે સંકરના ભાષ્યનું તાત્પર્ય છે.

(અપૂર્ણ)

વૈરાગ્ય

લેખક — શ્રી. શાન્તિલાલ દાકર, એમ એ.

પદાર્થ વિદ્યાનસાસ્ત્રનો એક નિયમ છે કે એક સ્થળમા એક સમયે એ જ પદાર્થ રહી શકે, તેમા જો પદાર્થો રહી શકે નહિ આજ નિયમને જાણી આપણે અધ્યાત્મ ક્ષેત્રમા ધગાતીએ છીએ ત્યારે નીચે પ્રમાણે હસિત થાય છે — એક અતઃકરણમા એક સમયે એક જ પદાર્થ રહી શકે, જો નહિ 'જહાં હામ વહા નહિ રામ હય, જહાં ગમ વહા નહિ હામ' બાઈબલમા આજ ભાષાધર્મનું એક વાક્ય છે કે, તમે જો રોકતી નોકરી એકી જ સમયે નહિ કરી શકો એક પરમાત્મા અને ખીજી લક્ષ્મી, અર્થાત્ માયા હા તે તમે તમારા અતઃકરણની વૃત્તિને પરમાત્મા સાથે એકામ કરી શકો છો અને નહિ તે તમા સાંસારિક વિષય-પદાર્થોને રથાત આપી શકો છો, પણ અને બાબત સાથે લાગી નહિ અને હસ્યુ અને લોટ શકવો-એ બંને ક્રિયાઓ એકઠાકાવચ્છિન્ન કરવાનો પ્રયત્ન મૂખજનોમિત અને તેથી હાન્ય પાત્ર છે

માટે જ શાસ્ત્રની જિજ્ઞાસુને પ્રથમ આવશ્યકતા વિવેક અને વૈરાગ્યન ગણાવી છે. વિષયપદાર્થો અનિત્ય છે, અને માટે જ અતર્કમાં દુઃખદાયી છે, જ્યારે આત્મતત્ત્વ નિત્ય હોવાથી સુખરૂપ છે એવો નિશ્ચય થવા પછી સાધક વિષયપદાર્થો પ્રતિ વિરક્ત બને છે, અને આદ્યપદાર્થોની પ્રાપ્તિ માટે અભિ મુખ બને છે એટલે તેણે તેના ચિત્તની વૃત્તિઓના પ્રવાહને વિષય વિમુખ

પ્રજ્ઞતાપી આત્મસંયમી કહેવા યોગ્ય. વિષય વિમુખતા અને આત્મસંયમીપ્રજ્ઞતા-
આ બે પરસ્પરપૂરક ક્રિયાઓ છે. જેમ જેમ અને જેટલા પ્રમાણમાં ચિત્ત-
વૃત્તિ વિષય પદાર્થોમાંથી નિવૃત્ત થાય, તેમ તેમ અને તેટલા પ્રમાણમાં તેને
આત્મતત્ત્વના અનુસંધાનમાં વ્યાવૃત્ત કરવી જોઈએ, જેથી તે નિષ્ક્રિય
રહી તમેગુણની તંદ્રામાં ઢળી ન પડે. આ બંને ક્રિયાઓને-વિષયવિમુખતા
અને ચિત્તવૃત્તિનું આત્મતત્ત્વમાં અનુસંધાન-શાસ્ત્રમાં વૈરાગ્ય અને અભ્યા-
સના નામથી ઓળખવામાં આવે છે. ભગવાન શ્રી પતંજલિ યોગસૂત્રમાં
કહે છે કે :—

અભ્યાસ વૈરાગ્યાભ્યાં તન્નિરોધઃ ।

અભ્યાસ અને વૈરાગ્ય વડે ચિત્તનો નિરોધ થઈ શકે છે. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ
અન્ન આ જ અર્થની આવૃત્તિ કરતા શ્રી ભગવદ્ગીતામાં અર્જુન પ્રત્યે કહે
' છે કે :—

અસંશયં મહાયાદો મનો દુર્નિગ્રહં ચલમ્ ।

અભ્યાસેન તુ કૌન્તેય વૈરાગ્યેણ ચ ગૂઢયેત્ ॥

હે મહાપાતુ કુન્તાપુત્ર અર્જુન, (તું કહે છે તેમ) માણસનું મન ખરે-
ખર ચંચલ છે, અને તેથી તેનો નિગ્રહ કરવો બહુ જ મુશ્કેલ છે, પણ
અભ્યાસ વડે અને વૈરાગ્ય વડે તેનો નિગ્રહ થઈ શકે છે.

જેમ કોઈ ખેડૂતને પોતાના ખેતમાં વહી જતા પાણીને રોકી, ઠાંસ
વડે તેને યોગ્ય અભિમત દિશામાં વહાવી, પાંકને પાણી પાઈ, પોતાના કૃષી-
કાર્યને સફલ બનાવવાની જરૂર પડે છે, તેમ સાધકને પણ પોતાના અતઃ
કર્મમાંથી અંતઃક્રિયાને બદલ વહી જતી ચિત્તવૃત્તિઓને રોકી તેમને
પોતાના પ્રાપ્તવ્ય અને તેથી અભિમત આત્મપદાર્થ ઉપર એકાગ્ર કરવાની
જરૂર પડે છે. આમાં ખેડૂત બે પ્રકારની ક્રિયાઓ કરે છે. એક વહી જતા
પાણીને રોકવાની અને બીજી તેને યોગ્ય ઠાંસ દ્વારા ઈષ્ટ દિશામાં વહાવવાની
તે જ રીતે સાધકને પણ બે પ્રકારની અંતર ક્રિયાઓ કરવી પડે છે. એક
અંદરનાં ક્રિયાઓ દ્વારા, બાહ્ય જગત પાસે ખેંચાઈ જતી ચિત્તવૃત્તિને રોકવાની
અને બીજી તે નિરુદ્ધ ચિત્તવૃત્તિને આત્મતત્ત્વ પ્રતિ પ્રવૃત્ત કરવાની આ બે

ક્રિયાઓને જ આપણે વેરાગ્ય અને અભ્યાસ કહીએ છીએ.

જ્યાં સુધી આપણે વેરાગ્ય પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરતા નથી, ત્યાંસુધી ચિત્તવૃત્તિ નામની નર્તકી આપણને જગતના અનેક દામ્ય પદાર્થોની પાછળ ભટકાવી નિરર્થક અને ઉપદ્રવનીય નૃત્ય નચાવે છે. એક અને આશ્ચર્યની વાત છે કે પોતાની જાતને પુરુષ તરીકે ઓળખાવતો મનુષ્ય આ સામાન્ય નર્તકીના વેશમાં એવો તો પડે છે કે તેને પોતાની શક્તિનું જ્ઞાન પણ રહેછું નથી, અને એક સુરાપીત, મદમત પ્રાકૃતજનની પેઠે તે તેના નચાવ્યો નાચે છે. ધડીમાં તે દામ્યવૃત્તિથી મૂદ બની નારીને પગે પડવા જેવું-તેની ખુશામત કરવા જેવું-તેને રીઝવવા માટે પ્રયત્ન કરવા જેવું-તેની કામનાઓ પૂરવા માટે આકાશ-પાતાળ એક કરવા જેવું, સ્વાભિમાનનાશક કાર્ય કરે છે; ધડીમાં તે પોતાની કામના ચિદ્ર કરવા માટે દ્રવ્યના અનર્ગમ ભંડાર એકઠા કરવાની આશા સેવે છે, તેને માટે અસત્ય, દંભ, યગ કપટ, પ્રત્યંચ, દ્વિંસા, ખૂન વગેરે અધ-પાતક ક્રિયાઓનો આશ્રય કરતા અચકાતો નથી; ધડીમાં તે પોતાની કષ્ટ પ્રાપ્તિના માર્ગમાં અંતરામ આવતા વિશેષક વ્યક્તિ કે પરિસ્થિતિ તરફ ઠોધની આમથી બામુખી જાડે છે, તેની આંખો લાલચોળ થઈ જાય છે, તેની જગ્યા પરથી તેનો દાખૂ છટકી જાય છે, જ્ઞાન સુધીને તે શુરુજનનું અપમાન કરી બેસે છે, વિચારશક્તિનો ભોપ થયેલો હોવાથી તે અકર્તવ્ય પંથમાં પ્રયાણ કરવા પ્રવૃત્ત થાય છે, અને વ્યર્થ શક્તિવ્યય કરી પોતાની જાતને જ નુકસાન પહોંચાડે છે. ધડીમાં તે ધોળ-વૃત્તિથી પ્રેરાઈ પોતાના શેઠ કે રાજાની સેવા ખડે પગે કરવામાં પાછું રાજાને જોતો નથી, રાતદિવસના ઉજાગરા કરે છે, સાત સમુદ્રની મુસાફરીઓ ખરે છે, અપમાનને મણતો નથી, પ્રિય સ્વજનના વિયોગને ધટાપત્તિ તરીકે વધાવી લે છે, મંદિર પડી ગયો હોય તોપણ વેપારમાં ખોટ ન જાય અથવા શેઠ કે સ્વામી શુરસે ન થાય તે બાજતની ચિંતાઓ કરવામાં 'નિર્વીર' દવા-તિર્થ મારે છે. આટલું કહીને તે જગન્નિયંતા પ્રણને પ્રસન્ન કરવા માટે, તપશ્રયો કરવામાં વેડે તો તેનું દેશાંજી મર્ષ જાય ! ભોક્ષના પરિભળથી તે લાંચરૂથત સેતા અચકાતો નથી, પ્રતિસ્પર્ધીને દંભની પ્રયુક્તિ દ્વારા હસાવવામાં-છક્કા અવડાવવામાં પોતાની સુદ્ધિની તેજસ્વિતાનાં દર્શન કરે છે,

જરૂર પડે મોટી માલામલકતવાળા સ્ત્રી-પુરુષો કે-ગાળકોનું કાસળ કાઢવામાં
પણ તે દિલ્સા ન જોતાં, બહાદુરી અને છે, આવી રીતે

આશાપાશશતૈર્વદ્ધાઃ કામક્રોધપરાયણાઃ ।

ઈદન્તે કામભોગાર્થમન્યાયેનાર્થ સંઘયાન્ ॥

(શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા)

અનેક આશાઓના પાશવડે બંધાયેલા, કામ અને ક્રોધમાં પરાયણ (આસુરી
સંપત્તિવાળા) લોકો પોતાના કામ્ય વિષય પદાર્થોના ઉપભોગ માટે
અન્યાય વડે પણ દ્રવ્યના રાશિ ખડકવાની ઈચ્છા મેલે છે. યોગવાસિકામાં
વધાર્થ કહ્યું છે કે :—

આશા દિ લોકાન્ વચ્નાન્તિ કર્મેણા વહુચિન્તયા ।

• આયુક્ષયં ન જાનાસિ તસ્યાઽઝાગૃત જાગૃત ॥

(હે મનુષ્ય !) આશા ખરેખર સામારિક જનોને કર્મ સાથે અનેક
જાતની ચિંતાઓ બાધે છે. અને તું તારા આયુષ્યનો ક્ષય માપ છે તે
જાણ્યો નથી. માટે જોકે, જાગૃત થા, જાગૃત થા.

પોતાની આશાના શુધામ જનીને સામારિક પદાર્થો માટે દરાતિયાં
માગતા મનુષ્યોને આખા જગતના શુધામ જનવું પડે છે.

આશાયા ચે દાસાસ્તે દાસાઃ સકલલોકસ્વ ।

• આશા દાસી ચેપાં તેપાં દાસાયતે લોક ॥

જે લોકો આશાના દાણ છે તેઓ સધળા જગતના શુધામ છે, પરંતુ
આશા જેમની દાસી છે તેમનું સકલ જગત શુધામ છે.

• આશાની માતા મમતા છે. અને ' અદ્ ' તથા ' મમ ' એ અવિ-
દ્યોત્ પશ્ચિમ છે. માટે ' નિર્મમ ' થયા સિવાય, મમતાનો નાશ કર્યો
સિવાય આત્મા પ્રાપ્તિ તરફ પ્રથમ પગલું મંડાવતો પણ સંભવ નથી.
તત્ત્વામૃતમાં કહ્યું છે કે :—

નિર્મમત્વં પરં તત્ત્વં નિર્મમત્વ પરં સુખમ્ ।

• નિર્મમત્વં પરં યોજં ખોદસ્ય કવિતં શુધેઃ ॥

મમતા રહિતપણું એ જ ઉત્તમ તત્ત્વ છે, નિર્મમતા પરમસુખ છે,

અને વિવેકી પુરુષોએ નિર્મમતાને જ મોક્ષનું સર્વોત્કૃષ્ટ બીજ કહેલું છે
નિર્મમતા અને વૈરાગ્ય એ બે સાથે સાથે જ અતિ દેર છે. જેમ જેમ
નિર્મમતા કેળવાય છે તેમ તેમ વિવેક પદાર્થોમાંથી આપોઆપ વિમુખતા
પ્રાપ્ત થાય છે

બાપી કામ્ય પ યોગિનિ ઉપભોગ ગૂતા કરતાં તો શરીર તથા ચિત્તની
શક્તિ ક્ષીણ થાય છે, અને તેની સાથે સાથે ભગવાન કાળ તો સમય પાક્યે
આપણો કાળિયો ઠરી નાંખવા તત્પર થઈને જ હિજા હોય છે. અનુભવ-
સાર્થ થી બર્તુલિ મદાગજ યથાર્થ કહે છે કે —

મોગા ન મુક્તા ઘયમેય મુક્તા

તપો ન તપ્ત ઘયમેવ તપ્તા ।

ફાલો ન યાતો ઘયમેય યાતા

દુઃખા ન જીર્ણ ઘયમેય જીર્ણા ॥

ભોગો તો ભોગવાયા નહિ પણ અમાગ જ ભોગ મળી ગયા તપનું
આચરણ તો ન થયું પણ અમે જ તવાઈ ગયા સમય તો ન ગયો—એ
તો એનો એ જ ગ્હો પણ અમે જ ચાલતા થયા—મરવાની અણી પર
આવી રહ્યા તૂટ્યા ન પડી, પણ અમે જ ધસાઈ ગયા—ધરડા થઈ ગયા

માટે વિરહિત સિવાય મુખ્ય પ્રાપ્તિની આરા નથી ભગવાન શીખવેલિ
યોગસૂત્રમાં વૈરાગ્યના (૧) પર અને (૨) અપર—એમ વિભાગ પાડે છે
તેમાં અપર વૈરાગ્ય ચાર પ્રકારનો હોય છે (૧) પતમાન સ્વેચ્છા જેમાં
સાધકે ઇન્દ્રિયો દ્વારા બહાર વહી જતી ચિત્તવૃત્તિને રોકવા માટે પ્રયત્ન કરતો
હોય છે (૨) વ્યતિરેકસંજ્ઞા, જેમાં જન્યત સાધક આત્મપરીક્ષણ કરી
વિભાગ કરતો હોય છે કે મે આટલી ઇન્દ્રિયો પર જય મેળવ્યો, અને
આટલી ઇન્દ્રિયો પર હવે મારે જય મેળવવાની બાકી રહ્યો (૩) એકે-
ન્દ્રિયસંજ્ઞા, જેમાં પ્રથમ બે પ્રકારના વૈરાગ્ય સિદ્ધ થાય છે, અને ૨૫
રસ વગેરે બાહ્યેન્દ્રિયના વિષય વિષે રાગાદિકનો ક્ષય થાય છે, અને
માત્ર મનરૂપ એક મુખ્ય ઇન્દ્રિયના માનાપમાનાર્થિ વિષય વિષે રહેલા
રાગદ્વેષાદિકનો ક્ષય કરવાનો બાકી રહે છે આ પ્રકારની બૃમિકા સિદ્ધ
થયે એકેન્દ્રિયસંજ્ઞા બૃમિકા મળે છે (૪) આ ત્રણેય પ્રકારના વૈરાગ્યવાળી

બુદ્ધિના સિદ્ધિ યંવાથી સિદ્ધાવસ્થાવાળી વિતૃષ્ણા થાય છે. આને વચ્ચેના સંજ્ઞા વિતૃષ્ણા કહેવામાં આવે છે. આ અપર વૈરાગ્ય સંપ્રસાદ મેળવ સાધન લક્ષણ છે. આની અપેક્ષાએ જે પર વૈરાગ્ય છે તે અસ પ્રસાદ યોગને લેવ છે 'પુરુષના સાક્ષાત્કારથી સકલ ગુણો વિશે ઉત્પન્ન થતું 'વૈતૃષ્ણય' તે એનું' શાસ્ત્રોક્ત લક્ષણ છે. અપર વૈરાગ્ય સંસારમાં જોયેલા તથા શાસ્ત્રોમાં અવલ્ય કરેલા વિષયોને જ લાગુ પડે છે. આની સિદ્ધિ યંવાથી વિવેકખ્યાતિ ઉદય મામે છે. પણ તે સાર્વત્રિક ચિત્તની એક જાતની એકાગ્ર વૃત્તિ જ છે, અને તેથી તે પુરુષના સ્વરૂપથી મૂંઝવે છે, વિનાશી અને પશિષ્ટાળી છે. જ્યારે પર વૈરાગ્ય તો નિષ્કલ્મ, કેવલ, કૃતર્ય, નિર્લેપ પુરુષ તત્ત્વના સાક્ષાત્કારની જ અગ્રહણીય રચિત છે. અહીં સાધન વૈરાગ્ય અને તેના ફલરૂપ સાક્ષાત્કાર એકાકાર થઈ જાય છે. સાધન સાધ્યનો અલેદ થઈ જાય છે. આનાથી ચંદિયાતી ખીછ કોઈ અવસ્થા નથી. માટે જ કહ્યું છે કે :—

ન, ચૈત્ત્યસ્થ સુત ક્ષિત્તિઘ્ન ઘાપિ વાનવર્તિતઃ ।

સુલભસ્થિતિ ચિરક્ષસ્ય મુનેરેકાન્ત સીધિનઃ ॥

વૈરાગ્યમીલ, મનનથીલ, એકાંતમાં વસતા યોગીને જે સુખ મેળે છે તેના આગળ મનનું (સ્વર્ગીય) સુખ અથવા અકલ્પની ગમતું (અધિક) સુખ કંઈ પણ વિસ્તારમાં નથી.

• આ સુખને જ ઉપનિષદમાં 'બ્રહ્મા' આનંદ કહીને વર્ણવેલો છે. આત્માનંદ, પ્રજ્ઞાનંદ, અદૈતાનંદ એ ત્રણ એના જ પર્યાય શબ્દો છે. આ આનંદની મલક માત્રથી સમગ્ર વિશ્વ એતનવંતું બની ગતિ કરી રહ્યું છે. એ આનંદ અસીમ છે, કારણ કે તેનાથી બિન્ન એવો કોઈ ખીલે પડાય નથી. રસો છે સ્વ. તે આત્માત્મ જ સ્વરૂપ છે—સુખરૂપ છે. રમ્ભે લક્ષ્મ્યા ક્ષેપ આનન્દોમયંતિ । એને પ્રાપ્ત કરીને જ તે આનંદરૂપ બની જાય છે. કો કો કોવાન્યાત્ કઃ પ્રાપ્તવાત્ પદ્યેષ આકાશ આનન્દો ન સ્વાત્ । જે મહાન આકાશમાં એ આનંદ સફર ન જાયું હોત, તો કોણ જીવી શકત ? કોણ પ્રાણ ધારણ કરી શકત ? આનન્દાદ્યેષ શક્તિમાનિ મૃતાનિ જાયન્તે આનન્દેન જાતાનિ સીધન્તિ આનન્દ પ્રયન્ત્યધિ-

સંચિદાન્તિ । આનંદમાથી જ મૂતમાન જન્મે છે, આનંદ વડે જ જન્મીને જીવન પામ્યું કરે છે અને અતમા તે આનંદમાં જ મતિ કરીને લીન થાય છે.

આનો 'ભૂમા' આનંદ એ વૈરાગ્યનું ફલ છે, શરૂઆતમાં તો વૈરાગ્ય સ્થાપિત કરવાની ક્રિયા કદિન, નીરસ અને શુષ્ક લાગે એવો સંભવ છે. પણ અતમા વૈરાગ્ય અને આનંદનો અભેદ થઈ જાય છે. સદ્ગમ રીતે જોતા વૈરાગ્યમાં અનેક પ્રણાલ અને સધ્યાની રમીનતા છે, આનંદન્યાના મીઠરનાં સિયન છે, યજ્ઞોલકારના એાષ છે, તેજના તપ છે, આત્માની જ્ઞાનન્ય એકાગ્રતા છે, આત્મક્રીડાત્વ-આત્મગતિત્વ અને આત્મમિથુનત્વ જેવી ગભીર આત્મર ચૈતન્ય ક્રિયાઓનો રમબેરગી આહવાદગમ અવકાશ છે વૈરાગ્યમાં જ કસાનો આવિર્ભાવ છે, જીવનની સાચી કવિતા છે, આનંદ રસાયનનો ઠિમિયો છે, વૈરાગ્ય જીવનનો નિગોષ નથી, સત્ય જીવનના અમૃત આનંદનો ધુવારો છે.

૫૫

" જેમ હીપકની જ્યોતિ નાની સરખી હોવા છતાં પણ તે મોટા પ્રકાશ આપે છે, તે જ પ્રમાણે આ સદ્બુદ્ધિ અર્થ હોયે તો પણ તેને થોડી રામ-જશો નહિ. હે અર્જુન ! વિવેકીઓ સદા એ સદ્બુદ્ધિની જ ઈચ્છા કરે છે; કેમકે સદ્બુદ્ધિ જગતમાં અતિદુર્લભ છે જે પ્રમાણે ઇતર પથ્થરોની ઘેઠે પારસમણિ કાંઈ પુષ્કળ મળતા નથી, કિંવા અમૃતનું એક ઘિંટુ પણ મહા સદ્બ્રાજ્યે જ પ્રાપ્ત થાય છે. તે પ્રમાણે ઇશ્વરની પ્રાપ્તિમાં જ પર્વવસાન (અંત) પામનારી સદ્બુદ્ધિ અત્યંત દુર્લભ છે. જે પ્રમાણે ગંગાજાતુ પર્વવસાન નિરંતર સમુદ્ર જ છે; તે પ્રમાણે હે અર્જુન ! જેને ઇશ્વર પ્રાપ્તિ વિના અન્ય કાંઈ સિદ્ધિ નથી એવી તો આ જગતમાં એકે નિષ્કામ બુદ્ધિ જ છે. એના વિના ઇતર પ્રકારની બુદ્ધિ તે દુર્બુદ્ધિ છે. "

શ્રી જ્ઞાનેશ્વરી ગીતા

અનુબંધનું મહત્વ

લેખક :- શ્રી. હેમનંતકુમાર નીલકંઠ

૬૬

કોઈ પણ વિષય કે કાર્યક્ષેત્રમાં કોઈ સારો ને સહાય શીખવનાર પ્રત્યક્ષ પછે મળી જાય તો તે વિષય કે કાર્યક્ષેત્રમાં કુશળતા મેળવવી શીખનારને ઘણી સહેલી થઈ પડે છે. પોતાના કુટુંબની જ કોઈ વ્યક્તિને વેપાર શીખવવાનો હોય છે, તો વેપારી તેને એકની એક ધરેડમાં રાખી ખૂંદનો નથી. નહું નહું કામ શીખવાને જ તમે અને પ્રસંગો એવા અંગત સંબંધીને વેપારી આપે જે તેની તમે અને પ્રસંગો ધણી વરસથી કામ કરતા ગુમાસ્તાઓને પણ તે નથી આપતો ગુમાસ્તાઓ જેટલીક વાર પેલા અંગત સંબંધી કરતાં હુદ્દિ અને અનુભવમાં ચઢીઆતા હોય છે. તોપણ તેમને તેવી આગળ જવાની સુગમતા મળતી હોતી નથી, કેમકે ગુમાસ્તાઓને હેતુપૂર્વક શીખવાડનાર મળેલો હોતો નથી. તેવી જ રીતે વિદ્યાર્થીને શિક્ષક પ્રત્યક્ષપણે શીખવે છે, તે બાળકને માળાપ સંસારમાં જ્યાં જ્યાં નજર નાંખીશું ત્યાં માલમ પડશે કે દરેક વ્યક્તિ કોઈ ને કોઈ શીખવનાર પાસેથી પોતાને જોઈતું શીખી લે છે. તે તે બાળક શીખવના ક્રમમાંથી શીખનારને પસાર થવું જ પડે છે, પરંતુ તેવા વિષયો શીખવામાં માનવીનો દેખીતો સ્વાધ્યેસ હરતો હોવાથી તે શીખતાં યતા કડવામીશ અનુભવેને તે બધું ખ્યાલમાં લેતો નથી.

જે હકીકત સંસાર વ્યવહારમાં પ્રવર્તે છે, તે જ આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રમાં પણ રહેલી છે. જે કોઈને વિશે આપણા મન, બુદ્ધિ, ચિત્તમાં શ્રદ્ધા ને વિશ્વાસ બેઠાં હોય—પછી ભલે ને શરૂઆતમાં તે ધણાં થોડા અંશે બેઠા હોય, તેની સાથે આપણા જીવનનો અંબધ સંપર્ક વધાર્યા કરવાથી આપણું દર્શિ-બિંદુ, પ્રવૃત્તિ ને વલણ જરૂર રૂપાંતર પામતાં જાય છે, ને નવું નવું શીખવાનું મળે છે જેમ પેદીના અચ્ચક સાથેના સંબંધને વીરે પેલા આત્મીયજનને વેપારની ઝીણામાં ઝીણી બાજતથી તે લાખો રૂપિયાનો વેપાર કરવાની ઠણ શીખવાની તક સાંપડે છે તેમ જિજ્ઞાસુને પણ પોતાનું જીવન કોઈ સંતપુરુષ સાથે સાકળી દેવાથી અને તેના હૃદય સાથે પોતાના હૃદયનો લાંતણો મેળવી દેવાથી આ ક્ષેત્રમાં પણ આગળ વધવાની ઘણી તક મળે છે, ને પરિણામે ઋટ આગળ વધાય છે.

૬

એમાં અતના હૃદય સાથે આપણા હૃદયનો મેળ મેળવવાની પ્રાથમિક શરૂઆત, એનું જ નામ અનુષ્ઠાન.

અનુષ્ઠાનથી પેસે સંત સાધકના જીવનમાં પ્રવેશ કરવાનું પગથી કરે છે. તેમ સ્વયં વિના પેલા સંતનો લાભ આપણને પૂરતો મળી શકતો નથી. ત્યાં સુધી એક જ વેપારીની પેદીમાં ઝડીને શીખવાનું ન કહીએ ત્યાં સુધી જેમ તે વેપારની ઠણા શીખી શકતી નથી તેવું આમાં છે. એકની એક જાતનું વેપારનું સૂક્ષ્મ વધારે સમજવાને કોઈક વખત પેદીનો સંચાલક તેના શીખાઉ સ્વજનને કોઈ બીજી પેદીએ પણ વધારે અનુભવ લેવા મોકલે પણ છે; પરંતુ એવા થોડા સમય માટેનો ફેરફાર સંચાલક પોતે જ કરે છે, એટલું નહિ પણ તે બીજી પેદીના સંચાલકને પોતાના શીખાઉ સ્વજનના ગુણદોષો પણ અગાઉથી જાની રીતે જણાવે છે અને કયી બાજતમાં તેને ખાસ ડેળવવાનો છે તે પણ કહેવા સૂચવે છે. જેમ આવો અસાધારણ લાભ સંચાલકના અંગત માણસોને જ મળે છે. તેમ સંતપુરુષની સાથે આતું આપણા જીવનનું અંગતપણું ડેળવવાની શરૂઆત કરવી એનું નામ જ અનુષ્ઠાન છે. જેમ જેમ એ આત્મીયભાવ વધતો જાય છે તેમ તેમ સાંધકનો વિશ્વાસ ઝડપી થતો જાય છે. સંતના જીવનની સાથે અનુષ્ઠાન થયા વિના આવો લાભ મળી શકતો નથી. એ અનુષ્ઠાન દ્વારા પેસે સંતપુરુષ આપણામાં પ્રવેશે છે.

ને આપણી પ્રકૃતિ-સ્વભાવ આપણાં જીવનનાં નીચલા ચરનાં વહેણો, આપણું
 પ્રારબ્ધ તથા આપણે શેમાં શેમાં ભરાઈ પડેલા હોઈએ છીએ એ બધાનો
 ખ્યાલ કરવાની તક તેને મળે છે, ગમે તેના જીવનમાં વિના કારણે તે કદી
 પ્રવેશતો નથી. એને એવી કોઈ જાતની ગરજ જણ્યું હોતી નથી. સાથે સાથે
 એ પણ ખરું જ છે કે સંતના પોતાના જીવનમાં અને સાધકના જીવનના
 ગૂઢ પ્રારબ્ધ કર્મ સંનેને જો કોઈ સાધક તેની પ્રત્યે આકર્ષાઈને તેની સાથે
 જોડાવા માંગે છે નો પછી સાધકની યોગ્યાયોગ્યતા વિશે તે કશું જાણતો નથી.
 સાધકનો જીવન વિકાસ કરવાનું કર્મ પણ તે પોતે જ પોતા માટે કરતો હોય
 છે, કેમકે એને માન સાધકમાં પોતાની જાત જ સંકળાયેલી જણાયેલી હોય છે.
 આમ હોવાથી એ સંત સંતતાની કેશ્ટિમાં આવ્યા પહેલાં તે સ્થિતિ પ્રાપ્ત
 કરવાને માટે પોતાની જાત પ્રત્યે જોવા નિષ્કૂલ બન્યા કરેલો હોય છે, તેવા જ
 નિર્દય તે સાધક પ્રત્યે પણ વખત આવે જરૂર થશે. દરેકની સાથે તે નિષ્કુટ-
 તાથી જ વર્તશે એવું પણ નથી. પરંતુ કયા સાધકના પોતાની સાથેના કર્મ
 પ્રારબ્ધના સંનેનો કેવલ છે તેની તેને જાણ્યું હોવાથી યોગ્ય વ્યક્તિ સાથે યોગ્ય
 સમયે તે વ્યક્તિના કલ્યાણ અર્થે જ તે આવું વર્તન કરશે. શરણાતમાં
 સાધક પેલા સંતનું આવું વર્તન સમજી શકતો નથી, ને તેથી તેના પ્રત્યે
 તે કોઈ પણ ભરાય કે મનમાં અન્યથાપણે તે વિચારે; પરંતુ તેથી સાધકને
 પોતાને જ નુકસાન થાય છે. તે વિચારે ને સમજે તો તેને ખબર પડે કે એથી
 તો તે પોતાનું જ કલ્યાણ દૂર ધકેલ્યા કરે છે, ને કંઈ કંઈ નિવારણ ઉપાધિઓ
 પોતાને માથે વહોરી લે છે. આ ઉપાધિઓ એક જ જાતની હોતી નથી,
 પણ અનેક જાતની હોય છે. જેમ માટીનું વાસણ ટપેલાં વિના ધડી સહાઈ
 નથી, વેપારીનો છાકરો પણ અનેક વખતે છઠ્ઠા ખાધા વિના વેપાર શીખી
 શકતો નથી. ને બાળક પણ માતાપિતા જે તે સહન કર્યા વિના શીખી શકતું
 નથી, તેવું જ આ બાજતમાં છે. આપણી ગમે તેવી સમજણથી કે આપણા
 કોઈ સ્વાર્થની ગણતરીને કીધે પણ જો કદી એકવાર સંતપુરુષ સાથે આપણી
 સંમતિથી અનુષ્ઠાન થયું તો સંતપુરુષ આપણને કદી છોડશે નહિ. સાધકને
 ગમે તેવું દુઃખ અને કષ્ટ થાય તોપણ જો કોઈ યોગ્ય કરવાનું હશે તે કરતાં
 સંત અચકાશે નહિ, જ્યાં સુધી એવી ઘડાવાની ક્રિયાને સારક દુઃખ અને

રહ્યે મર્યાદા કરશે ત્યાં સુધી તેને સંતાપ અને દહેશ રહ્યા કરશે. જે શક્તિને ઉપયોગ જે રીતે સાધકના જીવનમાં દરાવવા સંત પ્રેમાત્મા કરતો હોય છે તેનો દુરુપયોગ થતો જોઈએ પણ તે દાષપદ્ય વાળા બેસી રહેશે નહિ. બલે ને સાધકનું માનસ ગમે તેવું હોય તોપણ તેની તેવી શક્તિ કાઢને કોઈ પ્રકારે સાધકને અસર કરશે જ. વેપારીતો બાવના ઊછાળાનો લાભ લેવા જોઈએ સાધક તેનામાં ન હોય તો એ વધારે મળવાનો લાભ જ માત્ર ગુમાવે છે, તે પોતાની નુકીમાંથી કરી આપું થઈ નથી, પણ સાધકને તો વિશેષ ગેરલાભ સંતના સંપર્કનો લાભ ન લેવાથી વાય છે. પોતાના ધડાવાની ક્રિયામાં સાધક જે અનુકૂળ માનસ ન રાખ્યાં કરે અને એ રીતે ગુરુનો સૂક્ષ્મ વિરોધ કર્યાં કરે તો તેને વેપારીના કરતાં ઘણું વધારે ખર્ચા ખાવાના આવે. આવા પ્રશ્નોએ એ તુટી પડે. આવી નિરાશા કાઢ કોઈ સાધક સહન કરી શકતો નથી. ને પેલા સંતપુરુષને જે ભોગવવાનું થાય તે તો, સાધકની સાથે પોતાનું કર્મ પ્રારબ્ધ જે રીતે સંકળાયેલું હોય તે રીતે જીવન કલ્યાણના હેતુ અર્થે, તે ભોગવી લેતો હોય છે; તે તે રીતે સાધકના સ્વભાવનું ચિત્તનું, મનનું, સંસ્કારોનું વગેરેનું રૂપાંતર કરવાને માટે જ તે અનેક રીતે મિથ્યા કરતો હોય છે, એટલે એ, એ બધાથી નિર્લેપ પણ રહે છે. તેથી સંત પુરુષ સાથે એકવાર સાધકનું જીવન સંકળાયું તો તે પછી તેના પ્રતિ જોઈએ અંશે સાનુકૂળ, શરણાગતિવાળો, અને સર્વ પ્રકારનું સમર્પણ કરનારો, ભાવનાવાળો, હૃદયના ઉમળકાથી ગતિ કર્યા કરનારો, સાધક, રહ્યા કરશે તેટલે અંશે તેના જીવનનો સાત્ત્વિક વિકાસ પ્રપાટનનેર થયાં કરશે. સાધકના સંત સાથેના અનુકૂળતાની આવી અનેરી મહત્તા છે.

કાઢને કદાચ એવો પ્રશ્ન ઊઠે કે ને કાઢ જીવાત્માનું રૂપાંતર આવા કોઈ પુરુષ પુરુષના સંસર્ગથી પણ ન થાય તો શું એને માટે આવો સંત-સમાગમ એળે જ જવાનો ? પણ એમ છેક જ એળે સંત-સમાગમ કદી જતો નથી. જેમ જીવનના બીજા સંસ્કારો-સંસ્કારના અવદાગ્ધેત્રમાં થયેલાં કર્મોના સંસ્કારો-દરેકના ચિત્તમાં પડ્યાં જ રહે છે તેમ સંત પુરુષ સાથેના સંપર્કના સંસ્કારો પણ તેના ચિત્તમાં જરૂર પડવાના જ. એવા સંસ્કારોનો હૃદય કોઈક વેળા તો જરૂર ધરાવે જ. પરંતુ પેલા જીવાત્માના કાલના જીવનના તબક્કે

એના કર્મ-પ્રારબ્ધતા સંસ્કારોનું જોર ધણું હોય છે, ને પોતે એમાં અચાન-
 પણે દોરવામાં કરે છે, એટલે સંત પુરુષના જીવન સાથેના પડેલા સંસ્કારો
 એમને એમ એના ચિત્તમાં પડી રહે છે. જેવી રીતે જગવાનનેા બાવ સચરા-
 ચરમાં સર્વત્ર પડી રહેલો હોય છે પણ તેની અસર આપણને લાગતી નથી,
 તેમ સંત સમાગમના સંસ્કારો એમ ને એમ પડી રહે છે. પણ આપણે જો
 જીવંત પુરુષાર્થ કરવા લાગીએ-અને તે પણ જાગૃતિપૂર્વક અને જ્ઞાનપૂર્વક
 કરીએ-તો પેલા સંતના પડી રહેલા સંસ્કારો આપણને જરૂર પ્રેરક તત્ત્વરૂપે
 મદદ કર્યાં કરશે. કર્મ પ્રારબ્ધતા વહેણમાં મને તેટલો તણાઈ જતો માણસ
 પણ સંત સમાગમથી જરૂર કેક ને કેક તો પામવાતો છે જ. તેની સમજણ-
 શક્તિ આ જીવનમાં પણ જાંચી જરૂર થશે. અને માનવીની ઉચ્ચનીચ ક્રાંતિનો
 બેદ-ધિવેદ-તેની છુદ્ધિમાં તો પ્રગટ થવાનોજ. એ પ્રમાણે તે વર્તન કરી શકે
 તો પણ ધીજી જન્મમાં, ચિત્તમાં પડી રહેલા આવા સંસ્કારોનો ઉચ્ચ
 થવાની સરળતા તેને સાંપડ્યા કરશે. આમ સંત પુરુષના સમાગમની અસર
 ઠોઠ ને ઠોઠ રીતે લાભદાયી થવાની જ. તે અસરનો કાળ કેવી રીતે અને
 ક્યારે લેવો તે આપણા પોતાના હાથની વાત છે.

બીજો પ્રશ્ન એવો સંભવે છે કે આ ચાલુ જીવનમાં કર્મ પ્રારબ્ધને કારણે
 એવો જીવાત્મા તો ધસડામાં કરતો હોય છે, એટલે નવાને નવા સંસ્કારો
 તેનામાં દૃઢ થયાં કરવાના અને એવા સંસારી સંસ્કારોનું જોર વધ્યાં જ કરે,
 તો પછી સંત સમાગમ એને કેવી રીતે ફળી શકે ? આ પ્રશ્ન પરત્વે વધારે
 જાંડા બિતરતાં માલમ પડે છે કે એવો જીવાત્મા પણ ઠોઠ સાચા સંતના
 સમાગમમાં આવ્યો હોય તો તે પણ તેના યોગાનુયોગ કર્યાનું જ પરિણામ
 છે. એટલે એણે ઠોઠ ગૂઢ રીતે પણ એ સમાગમની થોડી ધણી લાયકાત તો
 મેળવી જ કે. આમ પૂર્વના અનુકૂળ સંસ્કારોને પરિણામે એને સંતના
 સમાગમનું ફળ મળ્યું તો એ સમાગમ એને વિશેષ ફળદાયી જરૂર થાય.
 એવો માણસ ભલેને દેખીતી રીતે જૂની ગરેડમાં જ ચાલ્યાં કરતો દેખાય તો
 પણ તેના મનના જાંડા થરામાં આછી આછી પણ, થોડી ધણી પણ, દિલ્લચાલ
 આવા સંપર્કને લીધે થયાં જ કરશે. વળી મને તેવો નીચલા ધરનો જીવ હોય
 તો પણ તે તેના ચાલુ જીવનમાં કંઈ પણ પુરુષાર્થ કરતો જ નથી કે વિકાસ

કરતો જ નથી એમ માનવું એ પણ અશોભ્ય છે. તે ઉપરાંત જો તે કેવળ
 કામ પ્રાગ્બધના સંયોગે કરીને સંસ્કારોને વશ પૂરેપૂરી રીતે રહીને જીવન
 વીતાવતો હોય તો પણ એ જ રીતે આ નવા ઉપદેશગામી સંસ્કારોને વશ
 રહીને પણ તે ઓઢવતે ઝૂંશે વર્તશે જ. અને જો અનુધાનને કારણે સંતથી
 એનામાં વિશેષ મહેવાનું અને તો એવા સંસ્કાર વધારે ને વધારે પડવાના જ.
 જેમ કાંઈ પણ જાતના સંસ્કારો તેનામાં પડ્યા વિના રહેતા નથી તેમ જ આ
 જાતના પડશે, અને તે પેલા સંસ્કારોની જેમ જ, નકામા જવાની નથી.
 આમ પગરપર વિરોધી બે જાતના સંસ્કારો એના ઉપર પડે છે. પણ સસારી
 માનવીના ચિત્તમાં પડેલા કે પડતા બીજી જાતના સંસ્કારો જાણેને ગમે તેટલા
 બળવાન હોય તો પણ એ સંસ્કારોના બળ કરતાં સંત પુરુષથી પડેલા
 સંસ્કારો વધારે બળવાન હોય જ છે, આ કંઈ કલ્પના સૃષ્ટિમાંથી ઉપજાવેલી
 મનોહારી પણ અવાસ્તવિક કથા નથી. એ તો સત્ય ઘટના છે, અને એ
 ઘટનાને શુદ્ધિના પ્રમાણનો પણ ટોક મળી શકે છે, સંસારી સંસ્કારો ગગદેય
 યુક્ત, કામકોપાદિથી ભરેલા હોય છે, એટલે તેમાં આસક્તિ હોય છે. પણ
 ગમે તેવી આસક્તિથી ભરેલો સસારી માનવી ગમે તેવા આસક્તિના પ્રમા-
 નને પેલા સંત તરફ આકર્ષાય તો પણ સંત જાતે આસક્તિગ્રહિત હોવાથી,
 સંતથી એનામાં પડતા સંસ્કારો આસક્તિ વગરના જ હોય છે. સંતનું
 પોતાનું જીવન એટલું તો મહાન, પ્રખર, તેજસ્વિતા ને ઓજસથી ભરેલું,
 ભગવાનની શક્તિથી ભરેલું હોય છે કે સસારી માનવીનું તેના પ્રતિ
 આકર્ષણ યતાં પેલો સંત તેની આસક્તિનું જો પણ ખેંચી લેશે, અને
 સમય આવતાં પોતાના સંસ્કારોનો ઉદય તેનામાં કરાવશે.

આમ અનુધાનની આપાત્તે કેવળ અનુભવથી પ્રીતી સકાય તેને વાળીમાં
 “ ઉતાવળી ” એ એને બિતારી પાડ્યા જરાય જ છે; એટલી તે
 “ અવશ્યનીય ” છે.

શંકરાચાર્યના જ્ઞાનયોગ

અને

શ્રી અરવિંદનો પૂર્ણયોગ

(ગતાંકથી ચાલુ)

લેખક :- શ્રી. માધવલીધરજી

(૧૫)

જગતની સ્થિતિ

અરવિંદશિષ્ય :- જે વસ્તુ પહેલાં જે ઠાણે જે જગ્યાએ દેખાય તે ફરીથી ત્યાં ન દેખાય તો તે વસ્તુ મિથ્યા કહી શકાય. જગત તો પાછું હમેશાં તે જગ્યાએ દેખાય છે.

શંકરશિષ્ય :- દેખાય છે એ તો હું પણ કશુંક કહું છું; પણ જે દેખાય છે તે બરાબર તેવું જ છે એમ કહી શકાતું નથી. બીજાને પ્રમાણ કે પ્રમાણ આપે ત્યારે પ્રમેય ફરી જન્મ છે તેથી અજ્ઞાતાં જગત નથી. બહાર જ બૂલથી જગતરૂપે પ્રતીત થાય છે. સ્વપ્નમાં ધણું દેખાય છે પણ જાગૃત દેખાય છે તેવું છે નહિ.

અરવિંદશિષ્ય :- જે દ્રવ્યમાં ગુણ ન હોય એવું દ્રવ્ય નથી. તેથી જ્યારે નિર્ગુણ કહી શકાય નહિ જ્યારે ગુણાત્મ દેખાય છે ત્યારે તેનામાં કોઈ રૂપ અને રંગ રહેલો હોય છે, તેને અડીએ તો તે નરમ લાગે છે, તેનામાં મુગંધ છે, જેનામાં ગુણ ન હોય એવી કોઈ વસ્તુ જન્માતી નથી. પ્રકાશ પણ દ્રવ્ય વગર ઉત્પન્ન થતો નથી.

શંકરશિષ્ય :- જે ગુણ આવે અને જન્મ એવા હોય તે અજ્ઞાતાં માનવાથી અજ્ઞાતાં નાશ થઈ જશે.

અરવિંદશિષ્ય :- દેવદત્ત જાડો છે એમ કહેવામાં દેવદત્ત શબ્દ જીવને લાગુ પડે છે અને જાડાપણું સરીકને લાગુ પડે છે.

શંકરશિષ્ય -એ બાકાપણું દેવદત્તામાં રહે તેનું હોય તો તે દેવદત્તને।
ગુણલેખમાં દરકત નથી.

અગવિદશિષ્ય :-એ તો દૃષ્ટાંત છે. બ્રહ્મમાં અનંત ગુણ છે. સમગ્ર
સ્વરૂપ અનંત ચક્રિયવાળું છે.

શંકરશિષ્ય :-સાપેક્ષભાવે બ્રહ્મમાં અનંત શક્તિ જરૂર માલુમ પડશે
એટલે કે જીવ અમુક બાબ ધારણ કરીતે બ્રહ્મમાં શક્તિ જોવા જશે તો તેવી
શક્તિ તેમાં જણાશે જીવ ગરીબ હોય અને તેની ગરીબાઇ બગવાન દૂર કરી
આપે તો ઠીક એવી પ્રત્યક્ષ ચતા ગરીબાઇ દૂર થાય ત્યારે તે બગવાનને ગરીબ
પગલ અથવા અનાથને નાથ કહે છે. આવી રીતે જીવની અનેક જાતની
નિર્બંધના બ્રહ્મની સત્તાથી દૂર થઇ શકે છે. તેથી બ્રહ્મમાં અનંત શક્તિ છે.
પણ આત્મજ્ઞાનથી જ્યારે અદ્વિતભાવ હિતપન્ન થાય ત્યારે બ્રહ્મની શક્તિનો
ઉપયોગ રહેતો નથી. તે વખતે જ્ઞાન અને આનંદ રહે છે. જે વાઇસરોયના
દિક્ષાને આપમાં વાઇસરોયની શક્તિનું જ્ઞાન રહે તો તે આપનો સહજ પ્રેમ
ત્યાગી જોઈ શકે નહિ તેથી પ્રેમ અને આનંદ મારે શક્તિનો વિચાર
હોડવો જોઈએ. જ્યારે જીવ અને બ્રહ્મની એકતા થાય છે ત્યારે નિરપેક્ષ દયા
હિતપન્ન થાય છે. તે વખતે સત્ ચિત્ત અને આનંદ સિવાય બીજો અનુભવ
મળશે નહિ. જીવમાં બ્રહ્મભાવ રહેલો જ છે પણ જ્યારે જીવના પોતામાં
બ્રહ્મ હોતી નથી ત્યારે બ્રહ્મ સુખ શોધ્યા કરે છે. એવી શોધમાં જીવ પોતાનું
સ્વરૂપ જુએ છે તે ઠાગ્યુથી દરેકને કલ્પિત જગત દેખાય છે. જ્યાં દસ
અઘાની હોય ત્યાં દસ જાતના જગત દેખાય છે, હતા સૌ માને છે કે
અમે એક વસ્તુ જોઈએ છીએ. આવી જૂઠ્ઠાની નિવૃત્તિ એ જ તત્ત્વજ્ઞાનનું
પ્રયોજન છે. જેમ સાક્ષી વિષે સ્વપ્નદેહ અને જગતની પ્રતીતિ છે તેમ
પરિપૂર્ણ ચેતન વિષે આપણી અને જગતની પ્રતીતિ છે.

અદ્વિતનો અનુભવ નીચે પ્રમાણે ત્રણ રીતે થઈ શકે છે.

૧. જીવ પોતે બ્રહ્મરૂપ છે એમ શ્રવણ મનન દ્વારા ખાત્રીપૂર્વક શ્રદ્ધાથી
માનીને રહેવાથી, અથવા
૨. બ્રહ્મ જે કાંઈ દરેક પદાર્થ દેખાય છે મિથ્યા છે અને તેનું
આધિષ્ઠાન બ્રહ્મ સત્ય છે, અથવા

૩. દષ્ટા-દશ્ય અને તેનો અંબંધ મિથ્યા છે અને તેના બંદથી અતીત જે બ્રહ્મનું સ્વરૂપ છે તે હું છું.

પહેલી રીતને બ્રહ્મભાવના કહે છે, બીજી રીતને પદાર્થ ભાવનાનો ત્યાગ કહે છે ત્રીજીને કેવલીભાવ કહે છે. પહેલી રીત વિષે વસિષ્ઠ કહે છે કે જે માણસ જેવી ભાવના કરે છે તેવો થાય છે. તેનામાં ભાવનાને અનુકૂળ શક્તિ આવે છે. બીજી રીતે તે પૂર્ણ થાય છે. અનન્ત, અખિન્ન થાય છે, કારણ કે કલ્પિત જગત મિથ્યા થવાથી કલ્પિતમાં મન જઈ શકતું નથી. બ્રહ્મમાંથી વિરૂદ્ધ ધર્મવાળું જગત ઉત્પન્ન થઈ શકે જ નહિ એવી ખાતરી થતાં મનનો બાધ થાય છે અને નિર્વિકલ્પ સમાધિ પ્રાપ્ત થાય છે, જગતના દેખાવનો આધાર અહંકાર ઉપર છે. જગત મિથ્યા થતાં અહંકારનો પણ લય થાય છે અને આત્મા બ્રહ્મરૂપ થાય છે. નિગેધ એ પોતાની શક્તિથી બ્રહ્મ સિવાય બીજાનો લય કરે છે. શ્રી અરવિંદ બેદનો નિગેધ કરે છે છતાં એકમાં અનેકને ગણે છે. -ત્યાં સુધી અનેક દેખાય છે ત્યાં સુધી મનનો લય બરાબર થતો નથી. ત્રીજી અરવિંદ સ્વગત બેદ ગણે છે અને સમતીય અને વિમતીય બેદનો નિગેધ કરે છે. કેવલી ભાવમાં ત્રિપુટીનો લય થાય છે, અને પ્રાણ શાંત થાય છે. શુદ્ધ બ્રહ્મને વિષય કરવાવાળી શક્તિ ઉપાધિની નિશ્ચિત્તિ કરી પોતે પણ નિશ્ચિત્ત થાય છે. વિષયમત્તા ઉપાધિમાં છે. શ્રાંતિ વખતે પણ ઉપાધિની પહેલું જે પ્રમાણ છે તે પણ સત્સ્વરૂપને લઈને છે કારણ કે વાસ્તવમાં સત્તા એકની છે. એ દશામાં સ્વાર્ગત બેદ પણ દૂર થાય છે.

અરવિંદશિષ્ય :-જગતનો આવિર્ભાવ (manifestation) ભગવાનનો સહિમા વધારે છે અને ભગવાનની પૂર્ણતાનો ખ્યાલ આપે છે.

શંકરશિષ્ય :-એમ હોય તો પ્રલય અવસ્થામાં ત્યારે જગત ન હોય ત્યારે ભગવાન અપૂર્ણ હોવો નેમ્મંએ.

અરવિંદશિષ્ય :-ત્યારે જગત શી રીતે થાય છે ?

શંકરશિષ્ય :-સૌ દયના સોનામાંથી ઘાટ થાય નહિ. તે અદૃષ્ટ પાતળું કાચ છે. તેથી રીતે શુદ્ધ બ્રહ્મમાંથી જગત થાય નહિ. બીજો વિચાર કરીએ ત્યારે જગત જેવું દેખાય. છતાં યોગીઓ ઉત્પત્તિ માનીને સાથે બ્રહ્મ છે, ભક્તો જગતની સ્થિતિની સાથે બ્રહ્મને લે છે અને શાંતી જગતનો બાધ

આ પ્રમાણે તમા । માર્ગવાળા છક જનારી દે છે અને છવ એ ધણ
તો વિવર્ત માનોએ છીએ છવ એવો મનો જતો નથી એ છવ એવો જનો
જતો હોય તો વાગ વાગ બધા છવ બધનર્માં પડે

અરવિદ શિષ્ય — ત્યારે છવ અને જગત શા માટે કેખાય છે ?

ચક્ર શિષ્ય — તમે જુઓ કે તેથી છવ જગત તમારી કલ્પનામાં
છે ભગવાન પામે અથવા મહા પામે ધણ જ છે શા માટે, કયાથી, ક્યારે,
એ સુખદો અત દેશ કાગ, અને કારણનો વિચાર એ બધું પણ શુ જગતનો
એક ભાગ નથી ? જગત કાણે બના મુ, શા માટે બના મુ અને ક્યારે
બનામુ એ પૂછવાનું જે વખતે તમે શરૂ કરો છો તે જ વખતે એક બાબતે
જગતનો અને બીજી બાજુએ 'ક્યારે' તો રિચાગ ખડો થાય છે ત્યાં તમે
જગતને પહેલાથી ઉબુ કરી રાખો છો પ્રજા વડે તમે જે વખતે જગતની
પેસે માન કુદી જવા હરજે છો તે જ વખતે તમે જગતને મુડી રાખો છો
સ્વામી ગમતીયાના લેખોમાં એક જગ્યાએ લખેલ છે કે એક પરીક્ષકે છોકરા
એને એક આગીવાળો પ્રજા પૂછ્યા કે એ જગત પડે તો કેવલા વખતમાં
પડે ? બધા છોકરા આ પ્રજાથી ગુચવાયા અને એક ચાલાક છોકરે જવાબ
આપ્યો કે 'પહેલાં મને જતાવે કે જગત કયાં પડશે ?' જગત સાથી
કયાથી અને શા માટે એ પ્રજો પણ ઉપગના પ્રજા જેવો જ આગીવાળો
પ્રજા બને છે એ આગીવાળા પ્રજામાં મુખ્ય વાન કાગરી હતી પણ જગ્યા
વગર કાળ રહેતો નથી એમ હાલના સાપેક્ષતાના સિદ્ધાંતથી નહીં મમેલ છે
તેથી વિદ્યાર્થીએ પોતાના ઉત્તરમાં જગ્યાનો પ્રજા ઉપાડીને ઠાળનો પ્રજા
ઉપાડી દીધો તેથી ધણની જગ્યા પહેલાં નહીં કંપાની જગર છે તમે
ધણ માટે પૂરી જગ્યા લેતા નથી તેથી જગતની ઉત્પત્તિ ક્ષિત્તિ અને
લ્પના વિચારોમાં ગુચવાઈ જાય છે અને બીજાને ગુચવજુમાં નાખો છો

અપૂર્ણ

ઉત્તિષ્ઠન જાગૃત પ્રાપ્ય ષડાન્ન નિષોધત ।
 હોઠો સાધક ! જાગો ને આચાર્યવર મેળવો,
 આત્મબોધ મળે એવાં વિદ્યાવિજ્ઞાન ફેળવો.

ત્રી
 સ્વા. સ્વયંજ્યોતિ તીર્થ

જાનસાધન આશ્રમ

આ પ્રમાણે તમાના માર્ગવાળી છવ જનાવી દે છે અને છવ એ જાન-
નો વિવર્ત માનાએ છીએ છવ એવો જાની જતો નથી, જો છવ એવો જાની
જતો હોય તો વાન માન જાધા છવ જાધામાં પડે

અરવિદ ૧૨૭૫ — તમારે છવ અને જગત શા માટે દેખાય છે ?

ચક્ર શિખર — તમે જુઓ યદુ તેથી છવ જગત તમારી દેખનામાં
છે જગવાન પામ અથવા જાલ પાસે જાલ જ છે શા માટે, દયાથી, દયારે,
એ શબ્દો અને દેશ, કાળ, અને કાળજીનો વિચાર એ બંધુ પશુ શું જગતનો
એક ભાગ નથી ? જગત કાણે જનાવ્યું, શા માટે જનાવ્યું અને દયારે
જનાવ્યું એ પૂછવાનું જે વખતે તમે શરૂ કરો છો તે જ વખતે એક બાજુએ
જગતનો અને બીજી બાજુએ “દયારે” નો વિચાર ખડો થાય છે. ત્યાં તમે
જગતને પહેલાથી ઉત્પન્ન કરી રાખો છો પ્રજન વડે તમે જે વખતે જગતની
ચેષ્ટે પાઠ દૂદી જવા હવે છે છો તે જ વખતે તમે જગતને મુખી ગણો છો.
સ્વામી ગમતીયના લેખોમાં એક જગ્યાએ લખેલ છે કે એક પરીક્ષા છેકરા-
એને એક આંદીવાનો પ્રજ પૂછ્યો કે જે જગત પડે તો કેટલા વખતમાં
પડે ? જાધા છોકરા આ પ્રજથી ગુચવાયા અને એક ચાલાક છેકરે જવાબ
આપ્યો કે “પહેલા મને જતાવો કે જગત કયા પડ્યો ?” જગત કયાથી
કયાથી અને શા માટે એ પ્રજો પશુ ઉપગના પ્રજ જેવો જ આંદીવાનો
પ્રજ અને છે એ આંદીવાનો પ્રજમાં મુખ્ય વાન કાળની હતી પશુ જગત
વગર કાળ ગહેનો નથી એમ હાલના સાપેક્ષતાના સિદ્ધાંતથી નહીં થયેલ છે
તેથી વિદ્યાર્થીએ પોતાના ઉત્તરમાં જગ્યાનો પ્રજ ઉપાડીને કાળનો પ્રજ
ઉડાવી દીધો તેથી જાલની જગ્યા પહેલાં નહીં કરવાની જરૂર છે તમે
જાલ માટે પૂરી જગ્યા લેતા નથી તેથી જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને
લયના વિચારોમાં ગુચવાઈ જાઓ છો અને બીજાને ગુચવણમાં નાખો છો.

અપૂર્ણ

જાપ્રત પ્રાપ્ય ધરાનુ નિદોષત ।

હિંદી સાધક ! જાગો ને આચાર્યવર મેળવો;
આત્મમોક્ષ મળે એવાં વિદ્યાવિજ્ઞાન કેળવો.

તંત્રી:
સ્વા. સ્વયંભ્યોતિ તીર્થ

- (૩) બેટ પુસ્તક ત્રીજી ચોથા વર્ષના માહક માટે છપાય છે, જેમનું લવાજમ મ. ઓ. થી નહિ આવે તેમને વી. પી. થી રવાના થશે. ચોથા વર્ષથી માહક ન રહેવું હોય તેઓ ૦-૮-૦ આઠ આના બેટ પુસ્તકના મોકલી આપશે એટલે બેટ પુસ્તક ઉપર દક્ક રહેશે
- (૪) બવિધ્યર્થ કાગળો સારા વપરાશે. લેખ વ્યવસ્થા પણ સારી થશે અને પાનાં પણ વધારો થકારી એવું અત્યારે તો લાગે છે, પણ તે શી હરીચ્છા
- (૫) માહક સખ્યા આવતા વખે વધવા સંભવ છે. લવાજમ કેટલાં આવે છે અને માહક તરીકે નામ ચાલુ રખાવી બેટ પુસ્તક વી. પી. થી મંગાવવાની જેટલી આગા આવશે એ પ્રમાણે બેટ પુસ્તકની સખ્યા છપાશે.
- (૬) જામારી તો શ્રદ્ધા છે કે જૂના માહકો ચાલુ રહેશે તે નવા માહકો મેળવવાની એમની સહકારવૃત્તિ વધશે. હિત્યાન માહકોનું જ છે અને એમણે જ એમને નિભાવ્યું છે ને બવિધ્યર્થ નિભાવશે.
- (૭) એકસો લાયબ્રેરીઓ સુયોગ્ય સાધુ સંન્યાસીઓ તથા મઠમન્દિરોને અર્ધા લવાજમે રૂ. ૨-૦-૦ રૂપીઆ એમાં હિત્યાન મળશે, પણ મ. ઓ. થી લવાજમ આવશે તો જ; વી. પી. નહિ કરાય.

સૌ જાદી લવાજમ મોકલી હમેશની પેઠે સગવડ વધારી આપશે એવી શ્રદ્ધા છે.

૧૧. ૧૦-૫-૪૪ }
છેટાઉદેપુર

શુભેચ્છક
સ્વા. સ્વયંજયોતિ તીર્થ *
ના નારાયણ રમણ

પરમપુરુષાર્થ

(ગદ્યા અ કથા સોહ)

લેખક — સ્વા. શ્રી અદ્વૈતાનંદજી

શમ અને દમ સિદ્ધ થવા માટે એટલે ઉપસમ અથવા ઉપરતિ આપો. આપજ આવવા માટે છે સમથી મનોવૃત્તિઓ વશમાં આવે છે અને દમથી શરીર આપાર ઉપર ઠાણ આવે છે, એટલે નિઃપ્રયોજન, અવ્યર્થ પ્રવૃત્તિમાં સાધકને રૂચી થતી યાત્રી થી અંકર ભગવાન ઉપરતિની વ્યાખ્યા આપતા જણાવે છે કે વૃત્તિને બાલ આનંદન ન રહે એ સર્વોત્તમ ઉપરતિ છે. પોતાના લક્ષ્ય ઉપર ચિત્તવૃત્તિનું સંતર રચાવન કરવું, ઇન્દ્રિયજન્ય અથવા સંકલ્પજન્ય વ્યવહારનો વિચાર ન કરવો. “અમુક વસ્તુ જોઈ છે, અમુક વસ્તુ જોવાની જાડી છે, અમુક સાંભળ્યું છે, અમુક સાંભળવાનું જાડી છે, અમુક પદાર્થોનો સ્વાદ લીધો છે, અમુક પદાર્થોનું આસ્વાદન લેવું જાડી છે, અમુક રચના અતિ સુંદર છે, ત્યાં રહેવાથી ચિત્તપ્રસન્ન રહેશે ” તથા સર્વ વ્યવહાર વિશેષ કરનાર છે આવી વાતો કરવામાં અને તત્સમયી વિચાર કરવામાં આપણે થોડો સમય વ્યતીત થાય છે જા, નિઃકામજ કમનો પતિલામ કરી અભેદાનુભવ કરવામાં જ ચિત્તને પરાવતુ અપારે બાલ હૃદયો વિશેષ ન પમાડે અને બાલ અવલંબન સ્થાન આશ્રય રહે નહી ત્યારે ચિત્તને કેવળ અંતર્મુખ થવામાં જ આ રૂઢિ આવે એ સ્વાકાંક્ષિ છે આત્માનું સ્વરૂપ સમિચલાદ કુપ છે ‘આત્મા પદિપૂર્ણ’ છે, આપતા કાંઈ છે આનંદાનુભવ માટે તેને અથ વસ્તુની અપેક્ષા નથી આનંદને

માટે ચિત્તની વૃત્તિઓ આમતેમ ભટકે એ તો અસાધનું પશ્ચિમ છે, વૃત્તિઓ સાંત થાય, ત્યારે જ આત્માનો વાસ્તવિક આનંદ પ્રાપ્ત થાય, લોકૈર્લભ્ય, પુત્રૈર્લભ્યા, વિત્તૈર્લભ્યા, શારત્રૈર્લભ્યા, ધર્ત્તાદિ અનેક પ્રકારની અભિ-લાષાઓ મનુષ્યના મનને કબજિત કરે છે. તેમાંથી ક્ષમ, દમથી સુરક્ષિત મન સ્વયં પાછું દટી જાય છે. તેમાં તેને રસ ગૂંઠેતો નથી. વિષયો બાહ્ય અને માનસિક બન્ને પ્રકારના છે. જગતમાં અનેક પંથો, સંપ્રદાયો, મતમતાતરો, વિધિઓ, પ્રક્રિયાઓ છે. આ સર્વને જાણવાની ઇચ્છા ને તે વિષે ચર્ચા કરવાના આડંબરમાં જ મસ્ત રહેવાની ઇચ્છાનો પણ ત્યાગ કરવો જોઈએ. આપણને જે માર્ગ અનુકૂળ આવે તેનો અભ્યાસ કરીને વિચારપૂર્વક નિશ્ચય કરી લેવો. પછી તેનો જ આશ્રય લેવો. શ્રવણ, મનનનો ઉદ્દેશ એ છે કે મનુષ્ય પોતાના વિચારો દ્વંદ્વ કરી શકે અને પોતાને કંઈ સાધન પદ્ધતિ માફક આવે છે, તેનો પણ નિર્ણય કરી શકે. જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યા પછી તેને અમલમાં ન મૂકવામાં આવે તો તેની કશી કિંમત નથી. ગર્ભવ ઉપર ભરેલા ચંદનની સુગંધી તેને આવતી નથી. તેને મન તો પથ્થર, ઇંટ, ચૂનો ને ચંદન અથવા સોનામહોરો, બધું જ સંગ્રહી છે. બધા સુદ્ધિ વિદ્યાઓથી સુદ્ધિ અનેક કૃશંકાઓમાં ઊતરી પડે છે, અને એકામતાને બદલે વિશ્લેષને સિદ્ધ કરી શકે છે. માટે સાધકે અતિ શાસ્ત્રાભ્યાસને જ વૃત્તિનું આલંબન ન કરાવવું. અભ્યાસથી તરવું કાઢી, સાધન પદ્ધતિ નહીં કરી વૃત્તિને તેમાં જ સ્થિર કરવી.

વૃત્તિની ખરી અંતર્મુખતા તો એ છે કે જ્યારે વૃત્તિનું ઉત્પાન થાય અને બાહ્ય પદાર્થોના વૃત્તિ થાય અને ઈંદ્રિયાઓ કરીને જ્ઞાન થાય તેજ કાળે સ્પષ્ટ વિવેકનો ઉદય થાય અને એકાકાર સમત્વમાં જ્ઞાનંદ લેવાય પણ વૃત્તિ આ પ્રમાણે પોતાનું સ્વરૂપ સમજી લઇને અભેદનો અનુભવ કરાવે એ તો બધા કાળના અભ્યાસનું પશ્ચિમ છે. જ્યાં સુધી આ સ્થિતિ પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાં સુધી સાધકે પોતાના ચિત્તને વિલોક્તા રહેવું જોઈએ જેમ જેમ અભ્યાસ દ્વંદ્વ થાય છે તેમ તેમ પ્રતિક્ષણે આવો વિવેક કરવાની શક્તિ આવતી જાય છે. આવા આત્મ નિરીક્ષણથી સાધક પોતાનો અધિકાર પણ સમજી શકે છે, પોતાનામાં કંઈ કંઈ ખામીઓ છે તે જાણી શકે છે ને ત્યાં ત્યાં

વૃત્તિઓનો ત્યાગ કરવામાં પોતે વધારે પ્રયત્ન કરવો તેનો નિશ્ચય કરી શકે છે.
 આત્મનિરીક્ષણ કરી પ્રકૃતિ ઉપર વધીકાનું સામ્રાજ્ય સ્થાપવાનો સનત
 પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. જમ દમાદિથી આત્મ તેમ જાણ વૃત્તિઓનો વિરોધ
 સિદ્ધ થાય, ઉપરતિનો માનસિક વિરોધ અસ્ત થવા માટે. એટલે તિતિદ્વા
 સદગ્ને સિદ્ધ થવા માટે છે. ગમે તેવું દુઃખ આવી પડે, ગમે તેવા સકારો
 કે મહાન આપત્તિઓના ભોગ યજ્ઞ પરીએ તોપણ ચિત્તમાં વિરોધ થવા ન
 દેવો તેમ તેનાથી દૂર નાસવાનો પણ પ્રયત્ન ન કરવો એનું નામ તિતિદ્વા.
 આવા મનુષ્યનું મન ગમ દેવમાંથી મુક્ત થઈ પરમ શાંતિમાં વિરામ પામે
 છે. તિતિદ્વા એટલે દામા ને સદનશીલતા. કોઈ પણ મનુષ્ય આપણું ગમે
 તેટલું ખૂબુ કરે તથાપિ તેના પ્રત્યે જરા પણ દોષ ન કરવો એ દામા વૃત્તિનો
 પ્રકાર છે. બહારથી પ્રતિહાર ન કરવામાં જ તિતિદ્વાની પગલાણ નથી પણ
 મનમાં પણ ક્રોધ કે તિરસ્કારની લાગણીની ઉત્પત્તિ ના થવી જોઈએ. વિપ-
 થોના સુખથી ઉદ્વેગ થવો ન જોઈએ તેમ જુઓથી ઉદ્વેગ પણ ન થવો
 જોઈએ. મનનો આવી સમતાની સ્થિતિ વિચારથી પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ.
 જેમ જેમ સ્વસ્વરૂપના ચિંતનથી ' હું' દેહ નથી પણ આત્મા છું " એ
 જાણના દ્રઢ થતી જાય છે તેમ તેમ મન ઉપર કાણુ આવતો નથી છે અને
 સર્વ પ્રકારનાં દુઃખો સદન કરવાની શક્તિ આવતી જાય છે. જાણી જોઈને
 શરીરને કષ્ટ આપીને, દુઃખ ઉપજાવીને સદન કરવામાં તિતિદ્વા નથી પણ
 એમ સમજે છે કે મન્દિરોને કષ્ટ થાય તેવાં વતોપરાસાદિનું મહત્ત્વ કરવામાં
 જ કલ્યાણ છે. ધણાક દાય જાણી રાખી ઉભા રહે છે, કોઈ જટા નખ
 વધારે છે, કોઈ ધૂપડીઓ તાપવાનું શીત, આતપ, વર્ષા આદિ માથે લેવાનું
 વત કરે છે. કોઈ ઉપવાસ મોન એક ભોજન આદિ પ્રતોષાં સાધક થયેલું
 માને છે. આનું કરવાથી તિતિદ્વા સિદ્ધ થાય છે અથવા આવી ક્રિયાઓની
 તિતિદ્વા પ્રાપ્ત કરવા માટે આવશ્યકતા છે એવું કાંઈ નથી, આ તો એક
 પ્રકારનો આડંબર લોકોમાં પૂજા પ્રતિષ્ઠા વિ. પામવાના ઉદ્દેશથી આનું
 મહત્ત્વ કરવામાં આવે છે. 'અર્' બળ માનસિક છે અને મનને સંકલ્પથી
 વિચારથી કે નામસ્મરણથી મુદ્દ કરવામાં આવે કે શરીર દુઃખો સદન
 કરવાની શક્તિ પણ આપોઆપ જ આવી પડે છે, દુઃખ નિવારણની ચિંતા

ન કંઠવી એનો એવો અર્થ પણ નથી કે આપણા ઉપર જે આપતિ આવે તેને દૂર કરવાનો પ્રયત્ન જ ન કરવો. પ્રારબ્ધને આધીન થઈને બેસી રહેવું એ તો કાયર મનુષ્યનું કામ છે. સર્વ પ્રકારનાં દુઃખોને ટાળવા માટે આપણા પ્રયત્નો કર્યા કરવાના જ છે. પણ આમ કરવા છતાં પણ આપણે આપણા કાર્યમાં ફેલેદમદે ન થઈએ તો મનમાં ઝાંઝાન થવા દેવી જોઈએ નહીં તેમ દુઃખ આવે ત્યારે મળગણું જોઈએ નહીં. દુઃખ વિપતિ આદિ ન આવે તેવો પ્રયત્ન કરવો. તે છતાં પણ આવે તો ચિંતા વિજ્ઞાપાદિ ન કરતાં તેને ટાળવાનો ઉપચાર કર્યા કરવો. સર્વ અવસ્થામાં ચિત્તને શાંત ને પ્રસન્ન રાખવું, ચિંતાથી અંતઃસ્થ ઝોઝસનો હાથ ન કરવો એ જ તિતિજ્ઞાનો સાર છે.

તિતિજ્ઞા પછી શ્રદ્ધા અને સમાધાન, એ બે સાધન પદ સંપત્તિના અંગ છે. શ્રદ્ધા એટલે અમુક વસ્તુ સત્ય છે એવી લાગણી, એવી દૃઢ માન્યતા. આ શ્રદ્ધા બે પ્રકારની હોય છે. જે મનુષ્યોમાં સ્વતંત્ર વિચાર કરવાની શક્તિ હોતી નથી તેઓમાં જડ શ્રદ્ધા હોય છે. અને અથ શ્રદ્ધા પણ કહી શકાય. અમુક માણસ કહે છે માટે માની લેવું. અમુક પુસ્તકમાં લખેલું છે માટે માની લેવું, આવા પ્રકારની શ્રદ્ધા તે જડ શ્રદ્ધા. વિચાર કરીને સપૂર્ણપણે અવલોકન કરીને, સ્વતંત્રતાથી નિર્ણય કરીને પછી આપણા ભુદ્ધિના નિશ્ચયમાં શ્રદ્ધા રાખવી તે જ સત્ય શ્રદ્ધા કહી શકાય. શ્રદ્ધા વિના કાંઈ પણ કાર્ય થઈ શકતું નથી એ કથન સ્વાર્થ છે. વિચાર અથવા ભાવના અને કાર્યસિદ્ધિનું અનુસંધાન કંઠારી સાંકળ તે શ્રદ્ધા છે. શ્રદ્ધા જ પ્રયત્નને વેગ આપે છે અને દ્રઢતા આપે છે, માગથી અમુક વાત સિદ્ધ થશે જ. મારામાં અમુક પ્રકારની શક્તિ છે. આના નિશ્ચય વિનાની પાઠશા ઉપરની શ્રદ્ધા તે કાંઈ કામગીરી નથી. સ્વસામર્થ્ય ઉપર પ્રથમ શ્રદ્ધા જોઈએ. કેવળ કૃપા કે રસાદથી મોહ મળતો નથી. ગુરુની કૃપા ચાલ. ગુરુ માથે હાથ મૂકી દે કે જાનમાં મંત્ર કૃંકે કે અમુક મંત્રની કે યોગની શક્તિ સમજાવી દે એટલે કાર્ય સિદ્ધ થઈ જશે એ માત્ર ભ્રમજ્ઞા જ છે. આવા નિર્વીર્ય મનુષ્યો પુરુષાર્થથી ર ને દૂર જ રહે છે અને પોતાના ઉદાર માટે બીજા ઉપર આધાર રાખતાં જાય છે. 'ધણા પંચ સંપ્રદાયાદિના અનુયાયીઓમાં અધિશ્રદ્ધા તો ઘણી

જેવામાં આવે છે પણ તેમનાં હૃદયમાંથી સ્વેદ, ભય, શક, ધર્મધર્મ,
 ગૃહિણી હોતા નથી. એનું કાળુ એટલું જ હોય છે કે આવી શ્રદ્ધા સમગ્ર
 પૂર્વકની હોતી નથી જેને આપણે અધ શ્રદ્ધા કહીએ છીએ તે પણ ધર્મ
 વાગે ઉપયોગી થઈ પડે નહીં. અધશ્રદ્ધામાં શુદ્ધિનો વ્યાપાર હોતો નથી.
 એમાં હૃદયની ભાવનાને જ સ્થાન હોય છે. શ્રદ્ધા જ્ઞાના ઉપર ધ્યાન છે તેનો
 વિચાર શુદ્ધિથી કર્યા વિના શ્રદ્ધા પાળવી એમાં ભ્રમ મોટો છે જ, કારણ કે
 શ્રદ્ધા કળનાંને જેના ઉપર શ્રદ્ધા ધ્યાન તેનો ઝગ સાગ્યા વિના રહેતો નથી.
 પણ એટલું બધું કરવાનો અવધાર ન હોય, તેમ શુદ્ધિ એટલી સૂક્ષ્મ પણ
 ન હોય તો સર્વમાન્ય સાચીના ગ્રંથો ઉપર તથા પગપગીન પૂજ્યો ઉપર
 શ્રદ્ધા ધ્યાન-અધશ્રદ્ધા ધ્યાન તે પણ સાર છે, આવી શ્રદ્ધાથી વૃત્તિ એકાદ
 પ્રવાહમાં વહેવા માટે છે અને જેમજેમ પ્રવૃત્તિથી ચિત્તમાંથી મલિનતા
 નીકળતી જાય છે તેમ તેમ આપોઆપ અંદરથી જ્ઞાનોદય થવા માટે છે.
 ગમે તે પ્રકારે સાચે શ્રદ્ધાવાન થવું, જેઓમાં સ્વતંત્ર તર્ક કરવાની શક્તિ
 ન હોય તેમણે અધશ્રદ્ધાનો આશ્રય લેવો ને જેઓ વિચાર કરી શકે તેમ
 હોય તેમણે પોતાના આત્મિક અવાજને અનુસરવું (Conscience).
 બંનેમાં તર્કજન્ય કે હૃદયજન્ય શ્રદ્ધામાં પુરુષાર્થ તો અવશ્ય ભેદ છે.

શ્રદ્ધા પછી સમાધાન આવે છે. શુદ્ધિને સર્વદા શુદ્ધ એવા બ્રહ્મને વિશે
 સ્થાપન કરવી તે સમાધાન છે. સમાધાન તે ચિંતનું લાઘવ નથી. 'લાઘવ
 એટલે અત કરવાની વૃત્તિઓને વિષયાકાર ધારણ કરવા દબાવે તેમાં જ ગમતા
 દેવી તે. આવી વૃત્તિઓ કેવળ કલ્પના જ હોય કે પ્રત્યક્ષ વિષયોને ગ્રહણ
 કરનારી હોય 'આપણને સર્વ પકારનું જ્ઞાન વૃત્તિથી જ થાય છે. સર્વ
 વૃત્તિઓનો અવલાસક સાક્ષી આત્મવૃત્તિની પગ છે. ચિત્તની વૃત્તિઓ સાક્ષીને
 વિષય કરી શકે નહીં. આત્મસાક્ષાત્કાર વૃત્તિ જ્ઞાન નથી પણ સ્વરૂપજ્ઞાન કે
 હાથમાં પકડી રાખેલા ચીથિયાથી બીજી વસ્તુઓ પકડી રાખ્યા-પણ હાથ
 પકડાય નહીં. જ્ઞાનેન્દ્રિયો, કર્મેન્દ્રિયો અને મન વગેરે અંતરીન્દ્રિયોનો જે
 વિષય થાય તે આત્માથી અન્ય હોય છે. જડ હોય છે, વિષય કદી ચેતન
 બની શકે નહિ આત્માના અસ્તિત્વથી જ જ્ઞાન સર્વ પ્રવૃત્તિઓ કરી શકે
 છે. સ્વપ્નજીવોથી માંડી પ્રકૃતિ પર્વતોના સર્વ-પદ્ધતિનો સમાવેશ વિદિત અને

અવિદિત એટલે ઇન્દ્રિયોથી પકડાયેલા અને ન પકડાયેલા આ બે વિભાગોમાં
 થઈ શકે. આત્મા આ સર્વથી સુક્ષ્મતમ છે અને શિન્ન છે. આત્માની સત્તા
 દેહમાત્રમાં મર્યાદિત થયેલી નથી, પણ ચરાચરમાં વ્યાપી છે. આત્માનું વર્ણન
 વાણીથી થઈ શકે તેમ નથી. "જેને આખ વડે કોઈ નથી જોતુ, જેના
 વડે આખો બધાને જુવે છે" તે જ શબ્દ છે; નહિ કે આ જેને લોકો
 આંખોના વિષય જાણે છે. જેને કાન વડે કોઈ સાંભળતું નથી પણ જેના વડે
 આ કાનો સાંભળે છે " જે પ્રાણ નથી પણ જેના વડે પ્રાણ સર્વક્રિયાઓ
 કરે છે, " તે જ આત્મા છે. શ્રી શંકર ભગવાને પણ, જ્ઞાનરૂપ સમાધિનું
 સ્વરૂપ કહેતા અપરોક્ષાનુભૂતિમાં જણાવ્યું છે કે વૃત્તિનું વિરમણ્ય એ જ
 સમ્યક્જ્ઞાનની નિશાની છે. વૃત્તિને પ્રથમ બ્રહ્માકાર કરવી જોઈએ. વિષયોમાંથી
 હંકારી લેવી. તે જ્યારે વૃત્તિના આ સ્વરૂપમાં નિષ્ઠા બંધાય એટલે છેવટે
 આનો પણ ત્યાગ કરી સ્વ સ્વરૂપમાં સ્થિત થવું. વિષયોના વિચારોમાં જ
 ચિત્તને સતત વ્યાપાર કરવા દેવાને તેમાં જ જ્ઞાનદ માનવો એ જ ચિત્તનું
 લાઘવ. લાઘવમાં વૃત્તિ વિષયને જ ફળરૂપ માને છે, તેમાં જ જ્ઞાનદ લે
 છે ત્યારે સમાધાનમાં વૃત્તિ પોતાના આત્મરૂપ સાક્ષીને અનુભવે છે. અતિ-
 શય લાકડી જેમ બાળક બગડે છે તેવી રીતે અમર્યાદ લાઘવ નથી ચિત્ત પણ
 સર્વદા બહિર્મુખ જ રહે છે અને છેવટે નિર્ગળ બની અતિકષ્ટ આપે છે.
 જ્ઞાનો અર્થ એ નથી કે સર્વ બાવહારનો ત્યાગ કરવાને ચિત્તને હમેશ
 બ્રહ્મમાં જોડી રાખવું. પણ સર્વ વૃત્તિઓનો સાથી હું છું એવી ભાવના
 દૂર કરી પ્રત્યેક કાર્યમાં રાગ, હેષ, અભિમાન ને વાસનાનો ત્યાગ કરવો.
 કાર્યમાત્રનો ચત્તા સુધી સર્વદા રાખવો. કરતી વખતે તેમાં તન્મય થઈ
 જવું, તેના ફળમાં આમકિત રાખવી નહીં. જેમ જેમ આ અવસ્થામાં
 દહતા આવતી જાય છે તેમ તેમ સમત્વ પ્રાપ્ત થઈ જાય છે.
 ગાગરૂપ, સુખદુઃખ આદિ દ્વંદ્વમાં સમ સામ્યવશનું નામ સમાધાન છે. બ્રહ્મનું
 એકરસપણું વૃત્તિમાં ઉતારવું. આ સમાધાન અનેક માર્ગે પ્રાપ્ત થઈ શકે
 છે. કર્મમાત્ર ફળની સંધિ રહિત યદ્યપે કરવાથી ને એકાગ્રતાથી કરવાથી
 કર્મજન્ય રાગદ્વેષનો ચિત્તમાં ઉદય થતો નથી અને અંતઃમય જોગસનો
 અપ્રવ્યય થતો નથી. જ્ઞાનયોગમાં શ્રવણ, મનના નિર્દિષ્ટાસનથી ચિત્ત વૃત્તિમાં

સમત્વ આવે છે. ભક્તિયોગમાં સાદાર ઉપાસનાથી શ્રવણ, કીર્તન, નામ-
સ્મરણથી જ્ઞાતિ તદાદાર યતાં સમત્વ પ્રાપ્ત થાય છે. હૃદયમાં અભેદ
ભાવનાનો અગુણ વેગ લાગવો જોઈએ. સામાન્ય રીતે મનુષ્યોને ક્રોધ
વિચારો, કાંઈકી બુદ્ધિ, કૃપણતા પ્રકૃતિમાં પ્રેરે છે. જગતમાં જે ધણામાં ધણા
દુષ્ટી માન્યો છે, તથા જુમ પાડવા છતાં તેમાંથી મુક્ત થવાનો ઉપાય
ન જ્ઞાતા માન્યો આ દોષિતા હોય છે. સંસારમાં દુર્ભાગ્યે આવાઓની
સંખ્યા ધણી છે. સ્વાર્થને સંકુચિત પશુવત જીવનમાં જ સર્વ સમય આવા
પ્રાણીઓનો વ્યાતીત થાય છે. ધનાડ્યોમાં આવા દગ્ગીઓની સંખ્યા વધારે
પ્રમાણમાં જોવામાં આવે છે. વિષયોની વિપુલતા હોવાથી તેમના મનમાંથી
આસક્તિ સહેલાઈથી છૂટી ચકતી નથી ને સમસ્ત અવિત, ભવમાં,
ચિંતામાં વધારે ચીજો મેળવવાની સુદ વાછનાઓમાં જ માણવામાં
સાધક માને છે, અને ક્યેસપરંપરાનો જનન વધારતા જાય છે.

સાધન ચતુષ્ટયમાં 'ઉત્કૃષ્ટ' અંગ મુમુક્ષુત્વ એટલે મુક્તિની તીવ્ર ઇચ્છા.
અહંકારથી આરંભી દેહ પર્વતના જે જે અજ્ઞાન કલ્પિત બધનો છે તેને
સ્વસ્વરૂપના બોધે કરીને મુક્તિ દેવાની જે ઉદ્દેશને મુમુક્ષુના વિવેકથી
આત્માનું સ્વરૂપ જાણવામાં આવે, વિરાગથી નામ રૂપાદિ પદાર્થમાં
આસક્તિનો ત્યાગ થાય, શમ, ખ્યાનાદિથી અંતઃકરણ સ્થિર અને શુદ્ધ થાય,
તો પણ આવરણ ભંગને માટે મુમુક્ષુત્વની જરૂર છે, "હુ" એવા પ્રતાપનો
આપણને કમં માત્રમાં અનુભવ થાય છે. પ્રત્યેક જ્ઞાતિજ્ઞાનમાં અંતઃકરણમાં કોઈ
ઉત્પન્ન ચર્ચ વિચારો સામાન્ય પ્રવાહ સરૂ થાય, તે પછી અંતઃકરણ
વિષયનો આકાર ધારણ કરે અને તે આથે જ તે જ્ઞાતિનો જાણનાર હું છું,
એવું જ્ઞાન થાય છે, એવી જ્ઞાતિ બધાય છે. આ ચારે પ કમને મન, બુદ્ધિ,
ચિત્ત, અહંકાર એના નામ આપવામાં આવે છે. તેમાં અહંકાર એ ચારેનું
જીવન સર્વિ એટલે આત્માનું સ્વરૂપ નાશાત્વ, પામનું, અંદરથી જહાર
નીકળવું, જે નિયમ સમજીને લાગુ પડે છે તે જ નિયમ બ્યટીને પણ
લાગુ પડે છે. મનુષ્ય માત્રને ચોતપોતાનું 'જમત' એ જ પ્રકારે ઉત્પન્ન
થાય છે અને અનુભવાય છે. અહંકાર ન હોય, ન સ્વીચ અને
ન અજ્ઞાન

જન્ય હોવાથી અસાસ્ત્રીય છે. હું નિરોક્ત, નિર્વિકાર, સમ્યક્દાનંદ સ્વરૂપ, વ્યાપક આત્મા છું; આવો અહંકાર તે શાસ્ત્રીય અહંકાર. જેમ તળાવ, કમળ અને જળનો સંબંધ એક બીજાની અપેક્ષા વગરનો છે. જેમ માર્ગ અને માર્ગમાં આવવાવાળો સંયોગ હર્ષ આપવાવાળો નથી અને વિયોગ શોક આપવાવાળો નથી તેમ આત્માને શરીરનો સંયોગ, વિયોગ હંદ ઉત્પન્ન કરવાવાળો નથી. પંચ મહાભૂતનાં શરીરો ઉત્પન્ન થવાથી અને નષ્ટ થવાથી હર્ષ અને શોક જોયો કહે છે તેઓ અજ્ઞાનના અધઃકાન્ધમાં જ ડૂબેલા હોય છે એમ જાણવું. જેમ જળના તરંગો જૂદે જૂદે સ્થળે થયેલાં ધાસને એકબીજા કરે છે, જેમ વર્ષાઋતુમાં પૂર આવે ત્યારે સગિતાના પ્રયત્ન પ્રવાહમાં લાકડાનાં કડકાઓ લિપ્ત લિપ્ત રથોથી તણાઈ આવે છે. ઘડીમાં એકઠા સાય છે અને ઘડીમાં જુદા પડે છે, તેવી જ રીતે પરમેશ્વર પ્રાણીઓને જ્યાં ત્યાંથી જોનાં કરે છે અને જુદાં પાડે છે. દેહાદિથી પોતાને જુદો જાણના વાળો આત્મા જ દેહાતીત થાય છે, મુક્ત થાય છે અને સૂર્યની કાંતિની પેઠે પરમ પ્રકાશ સ્વરૂપ થાય છે. નયોગાજને જ્યારે નશો ઊતરી જાય છે ત્યારે તે પોતાના સ્વરૂપને જાણે છે અને પોતાની મૂર્ખતા માટે હમે છે તેવી રીતે અજ્ઞાનાવૃત્ત જીવ, અવિદ્યા નિવૃત્ત થાય ત્યારે પોતાના વાસ્તવિક સ્વરૂપને જાણે છે અને પોતાનો પૂર્વાવસ્થા માટે હાર્ય કરે છે. આ આત્માને અનુભવ કરવાની તથા અસાસ્ત્રીય અજ્ઞાનજન્ય અહંકારનો ત્યાગ કરવાની તીવ્ર ઉત્કંઠા તે પ્રમુદ્ધત્વ.

આ સાધન ચતુષ્ટય જેનામાં યથાસ્થિત સિદ્ધ હોય તે અપરોક્ષાનુભૂતિનો અધિકારી થાય છે. તેનામાં જ્ઞાનાદંબ સ્વભાવિક રીતે થતો જ જાય છે.

જીવિત જ્ઞાને અર્થે છે એનો વિચાર કોઈ વાર શાંત ચિત્તથી કરવામાં આવે તો તરત સમજાય છે કે વૃદ્ધિ ઉન્નતિ, વિકાસને અર્થે જીવન છે. સ્થૂળ વૃષ્ઠિ ક્ષણિક છે, અદ્યજીવી છે. પણ વિશ્વમાં સદંતર વિનાશ એવી કોઈ વસ્તુ નથી. તેથી સ્થૂળમાંથી પણ અધિક ઉચ્ચ અધિકારવર્તી સૂક્ષ્મ તત્ત્વો ઊપજી આવે તો વિશ્વક્રમ સચવાઈ રહે છે. પ્રતિદિવસ જીવનને ઉત્તરોત્તર ઉત્તમ બનાવવું એ જ આપણું પ્રથમ કર્તવ્ય છે. સમષ્ટિનાં સર્વ નિયમોનો એ જ ઉદ્દેશ છે કે

કમેકમે જીવનમાં લબ્ધતા, ઉત્તમતા, મહત્તા વધતી જાય એની અતિમ
 વ્યવસ્થાને શ્રી ગીતાજીમાં અમલ્ય એ નામથી ઓગળાવી છે. પહેલા પુરુષ
 પ્રપત્નથી માતસ્મિં સમત્વ પ્રાપ્ત કરી છેવટે આત્મસાક્ષાત્કાર કરી આધ્યા-
 ત્મિક સમત્વ મેળવતું ને તેમ કૃપાથી મનની સમતા સહજ થઈ જાય છે
 રિચતપ્રસન્ના જે લક્ષણો શ્રી ગીતાજીમાં આપેલા છે, તે પ્રથમ સ્વપ્રપત્નથી
 મેળવવાલા છે પછી અનુભવ થતા પછી તે રિચતિ સ્વાભાવિક થઈ જાય
 છે આત્મા મનની પર છે તેમાં નિષ્ઠા બધાવા પછી મન ઉપર આધિપત્ય
 એની મેળે જ આવે છે આ લક્ષ્યની મિદ્ધિ માટે સ્વધર્માનુસાર કર્તવ્ય એ જ
 માર્ગ છે અમુક કર્તવ્ય સારું, અમુક કર્તવ્ય ખોટું, એવી શમ્ભોથી
 કર્તવ્યભ્રમતા ન કેળવવી જોઈએ પ્રત્યેક વ્યક્તિએ, પોતપોતાને તે તે
 લાભે પ્રાપ્ત થતા કર્તવ્યને કરવું જોઈએ, અલ્લેહ દૃષ્ટિ રાખી કર્મ કરતા
 કરતા વાસનાઓ છૂટે છે, ચિત્ત શુદ્ધ થતા માટે છે અધિકાર વિસ્તાર પામે
 છે, સકાય અને લયને સ્થાને વિશાળતા, નિર્ભયતા હૃદયમાં ઉજરાતી
 જાય છે અને જીવન પરમોપયોગી સર્વમય, સમય આત્મમય બનતું જાય
 છે, અને છેવટે આત્મસાક્ષાત્કારનું અપરોક્ષ જ્ઞાન જીવળે છે, અને સમત્વનો
 યોગ સિદ્ધ થાય છે જ્યાં ત્યાં દૃષ્ટિપાત થાય ત્યાં ત્યાં આત્મા જ અનુ-
 ભવાય છે કર્તવ્ય કર્મમાં હિયા, નીચા કર્તવ્યના પ્રદારનો ભેદ નથી સર્વ
 કર્મ પવિત્ર છે જો એકાગ્ર ચિત્તથી કરવામાં આવે, નિષ્કામ ભાવના હોય
 અને ફળમાં આસક્તિ ન હોય ને સાક્ષીભાવ ને અલેક્ષણીય કાયમ રાખે
 હોય તો ગમે તેવું કર્મ હોય તો પણ તે ચિત્તને વિશુદ્ધ કરવામાં સહાયક
 થઈ પડે છે વ્યક્તિમાત્ર પોતપોતાનું કર્તવ્ય સમજે, આવ્યારમાં અનુભવે,
 ફળનો વિચાર ત્યજીને કર્તવ્યને એક યસરૂપ માને અર્પણ થઈ જાય તેમાંથી
 કોઈ કાંઈ કરી પણ આશા રખાતી જ નથી પોતાનું કશું છે જ નહીં.
 પરાયે જ અર્પણ એ પ્રેમનું સાચું સ્વરૂપ છે આત્મભાવ દ્રઢ કરીને
 સમષ્ટિભાવના અનુભવનારમાં પ્રત્યેક કર્મમાં એ પ્રેમની અર્પણ સુદ્ધિ
 સ્પષ્ટ તરી આવે છે 'બ્રહ્મ છે' એમ કહેવામાં "સ્વ" એવું જે કાંઈ
 હોય તે રહે જ નહીં, તેવું અર્પણ થઈ જાય છે અને સ્વત્વજન્ય સકાય,
 ભય સહા, આદિ કર્તવ્યભ્રમતા ઉત્પાદક બીજો પણ નિર્મૂળ થઈ જાય છે

અપૂર્ણપૂર્વક કર્તવ્યની લાવનામાં જ સમષ્ટિનો અને જનનો અપરોક્ષ સાક્ષાત્કાર અનુભવવાના માર્ગમાં વિચરતાં જીવન એક સંગીતરૂપ બની રહે છે. એકે સ્વર કે આવાપ તેમાં નકામો કે વધનો જોડો નથી. સર્વ પ્રકારના અનુભવોને જીવનને ઉચ્ચતમ બનાવવામાં સરખુ સુધાન છે. વેદાન્ત આવી કર્તવ્યલાવનામાં જ પડમાર્થ જોધે છે. આધુનિક વિચારદોષો ઉપજાવેલો કર્મ સંન્યાસરૂપ નિષ્કેષ્ટત્વનો માર્ગ વેદાન્તનો નથી. (કર્મસંન્યાસનો વિરોધ કરવામાં સંન્યાસ આશ્રમનો વિરોધ નથી એ ધ્યાનમાં ગળાવું. અમુક વયે આશ્રમ પરિવર્તન કર્તવ્ય પરાયણતાની પરિપૂર્ણતા માટે આવશ્યક છે) સંકટ અને વિગ્રહ પરસ્પર વેમનરૂપ રાગ દ્વેષ, ઈર્ષ્યા, વિ. કલેશોમાં ઉતારનાર કલ્પિયુગમાં અભેદ જ્ઞાનગ્રન્થ કર્તવ્યભાવના જ સર્વ પ્રકારે સર્વનો ઉદ્ધાર કરવા સમર્થ છે. આ સિવાય શુદ્ધ અદ્વૈતની બીજી કસોટી જડવી અતિ કઠિન છે.

આતો અર્થ એ કરવાનો નથી કે ધ્યાનમાં, ઉપાસનામાં, નિદિધ્યાસનમાં, જપમલમાં, વિગેરે નિવૃત્ત અભ્યાસની ક્રિયાઓમાં બિચકુલ સમય ન ગાળવો. જ્યેષ્ઠા બ્રહ્મ, કર્મમાં દૈશ્વન્ય પ્રાપ્ત કરવા માટે, અભેદભાવના દ્રઢ કરવા માટે, ચિત્તમાં રિચરતા મેળવવા માટે, આત્મ અભ્યાસની દરરોજ, અમુક અમય માટે અનિવાર્ય આવશ્યકતા છે. જોછામાં જોછો રાજ એ વાર તો જાણવો અભ્યાસ યવો જ નોંધે. રાત્રિનું અવસાન થયેને દિવસના પ્રકાશની શરૂઆત થતી હોય તે વખતે અને દિવસ પૂરો થતાં રાત્રિનો પડદો સંસાર ઉપર પડતો હોય તે વખતે અથવા સૂતાં પહેલાં આવો અભ્યાસ યવો જોઈએ. આ બંને વખતે પડેલા સંસ્કારો જળવાત હોય છે. બનતાં સુધી એક અલગ જોરડો. મહાનમાં આ ક્રિયાઓ માટે ગળવો જોઈએ તેમાં સાધન, ભજન, વિ. સિવાય અન્ય કોઈ પણ પ્રવૃત્તિ થવા ન દેવી જોઈએ જેથી તેનું વાતાવરણ પવિત્ર રહે. અચનારી પુરોનાં, દેવોનાં, સંતપુરુષોનાં, ચિત્રો બીજો ઉપર રાખવાં. અત્રિ બોધક સૂત્રો, શ્લોકો, પંખા ટાંગી રાખવા. તાબું સુવર્ણિત પુષ્પો જોરડામાં રાખવાં. ધૂપ દીપથી તેને પવિત્ર રાખવો તે જોરડામાં અશુભ વિચાર આવવા દેવો નહીં. પછી તેમાં સ્વસ્થ ચિત્તે બેસી મનને શાંત કરી સમસ્ત જગતમાં સર્વત્ર શાંતિ અને

આનંદ, પ્રવર્તી રહેા એવી દ્રઢ ભાવના કરવી. સર્વના સુખની ભાવના કરવાથી આપણા પોતાના શરીરમાં અને મનમાં પણ આનંદ ને મળતી વૃદ્ધિ થાય છે. ત્યાં પછી નિરાકારની અદ્વિતીય અથવા સાકારની પ્રતીક ઉપાસનામાં બે કલાક ગાળા પ્રતીકમાં ધ્યાનભાવના કરવી. અદ્વિતીય ઉપાસનામાં " હુ સમિયાનંદ સ્વરૂપ છુ, સર્વવ્યાપક છુ, અનર, અમર, નિરાકાર, નિર્વિકાર, સર્વશક્તિમાન છુ " એવી ભાવના કરવી. શરીર ને મનથી આપણે પગ છીએ, એ આપણા દારણો છે એ વિચારને સ્થિર કરવો આ ઉપરાંત થોડો સમય શ્રી ગીતાના જેવા સર્વોત્તમ ગ્રંથના અભ્યાસમાં પણ ગાળવો ને તેનું મનન કરવું આમ કરતાં કરતા, જેમ જેમ ચિત્તમાંથી મહિનતા નષ્ટ થતી જાય છે તેમ તેમ ધ્યેય તરફ આગળ વધતા જવાય છે. પ્રગતિનો આધાર આપણા મનોબળ ઉપર જ છે એ હમેશ માઠ રાખવું. અધ્યયનથી અને સત્સંગથી પ્રેરણા મળી ચકે પણ તેને જીવનમાં ઉતારવાને પુરુષાર્થની અવરજ અવર છે.

(સપ્તમું)

આત્મા પગમાનંદ પૂર્ણ તથા અદ્વિતીય છે, ધર્મ કે અધર્મ, સુખ કે દુઃખ જન્મ કે મરણ એ સધળાને મિથ્યાભુષિધી જે તજે છે, તે મહાત્માગી કહેવાય છે, જેણે સધળી શકાઓ, સધળી ઈચ્છાઓ, કામિક, વૈવાચિક તથા માનસિક એખાઓ અને સર્વ નિશ્ચયો મિથ્યાભુષિધી તળ્યા હોય છે, તે મહાત્માગી કહેવાય છે દેહ, મન અને ઇન્દ્રિયોની સત્તા તથા તેનાં દુ બો, મિથ્યાભુષિધી જેણે તળ્યા છે, તે મહાત્માગી કહેવાય છે, ' મને દેહ નથી, જન્મ નથી, વિદિત અને નિષિદ્ધ કર્મ નથી ', એવા મનની અદરના નિશ્ચયવાળો, મહાત્માગી કહેવાય છે, કામિક, વૈવાચિક તથા માનસિક, ધર્મ અને અધર્મ સધળા જેણે મિથ્યાભુષિધી તળ્યા હોય તેને મહાત્માગી જાણવો. જે આ દશમ કથના છે તે સધળી બાધ દાષ્ટી જેણે ત્યજી હોય, તે મહાત્માગી કહેવાય છે,

યોગવાસિષ્ઠ મહારામાયણ

બ્રહ્મસૂત્ર

ચતુઃ સૂત્રી પર્યાન્ત ભાવાનુવાદ
પ્રથોઽઽઃ—શ્રી રમણીક એ. મહેતા
(ગતાંધી ચાલુ)

જન્માયસ્ય યતઃ ॥ ૨ ॥

જન્મ, જાદિ, અસ્ય, યત (યતઃ)=તેથી-તે કારણને લીધે
(અસ્ય)=એનો-આ પંદરમમાન જગતનોઃ (જન્માદિ)=જન્મ, સ્થિતિ
અને લય છે (તે બધા).

ગુરુ—વત્સ, આપણે પહેલા સૂત્રમાં શું સિદ્ધ કરી ગયા ?

શિષ્ય—પહેલા સૂત્રમાં આપણે એમ સિદ્ધ કરી ગયા કે શાસ્ત્રને
આગળ અવરણ કરવો જોઈએ. મુમુક્ષુએ બ્રહ્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ માટે વેદાંતનો
વિચાર કરવો જોઈએ. એમ જ ને ગુરુદેવ ?

ગુરુ—હા, જગજર છે. હવે આપણે બીજા સૂત્રનો વિચાર કરીએ. જે
પણ અધિકરણ છે. અધિકરણ કોને કહે છે, એ તો તું જાણે છે. એની
બ્યાખ્યા આપણે આગળ કરી ગયા છીએ.

શિષ્ય—હા, છ. વિષય, સંશય, પૂર્વપક્ષ, ઉત્તરપક્ષ અને નિર્ણય
અથવા ફળ એ પાંચ અંગો જેમાં હોય, તે સૂત્રને અધિકરણ કહે છે.
ગુરુદેવ, એ પાંચ અંગો આ સૂત્રમાં છે ખરાં ?

ગુરુ—અવરણ, તે ન હોય તો અધિકરણ શી રીતે કહેવાય ?

શિષ્ય—ગુરુદેવ, આ સૂત્રમાં એ પાંચ અંગો ક્યાં છે ?

ગુરુ—' યતો યા . દમાન્તિ મૃતાન્તિ જાયન્તે '—આ શ્રુતિવાક્ય
' વિ છે એ બ્રહ્મનું લક્ષણ છે કે નહીં ? એ ' સંશય ' છે. બ્રહ્મનું

લક્ષણ એવી રીતે સિદ્ધ થતું ન હોવાથી અહીં સ્વરૂપ પણ સિદ્ધ થતું નથી તે
 અભિજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી મોક્ષ મેળવવો, એનો સભવ નથી એ પૂર્વ
 પક્ષ 'જે એ શ્રુતિ વાક્યથી અહનુ' લક્ષણ સિદ્ધ થાય છે એ 'ઉત્તરપક્ષ
 છે. જો અહનુ લક્ષણ સિદ્ધ થાય તો પછી અભિજ્ઞાનથી મોક્ષ-પ્રાપ્તિ થા
 છે એ 'નિર્દુષ્ટ' છે આ ઉપરાંત એક બીજી વાતનો પણ ઉલ્લેખ
 કરી ગયો છું તે માટે છે ને ?

શિષ્ય—આપ કયી વાતનું કહો છો ?

ગુરુ—દરેક અધ્યાયની અને અધ્યાય સાથે, પાદની પાદ સાથે, અધિ
 કમળની અધિકરણ સાથે, સૂત્રોની સૂત્રો સાથે સંગતિ છે. પહેલાંમા અહીં
 વિચાર કરો, લીનમા અહનુ લક્ષણ કહે છે, એટલે બંને સૂત્રો અભિવિચારાત્મક
 નોવાથી સંગતિ છે. બીજા કેટલાક આલેખ સંગતિ માટે છે.

શિષ્ય—એ આલેખ સંગતિ શી છે ?

ગુરુ—પ્રારંભમા જ ભાષ્યકાર પોતે પૂર્વપક્ષ તરફથી (opponent)
 એક લાક્ષણિક ગણી કરે છે તેઓ કહે છે કે અભિવિચાર કરવો એ તો હીક પણ
 કે લક્ષણ ક' એ અહનુ ક' લક્ષણ છે કે ? 'કિં લક્ષણ કે' નો બીજો
 અર્થ એમ પણ થાય છે કે ક' લક્ષણ થતું જ નથી જ્ઞાના જવાબમાં
 શ્રી ભાષ્યકાર સૂત્રકારે પ્રત્યે પૂર્ણભાવ દેખાડતા કહે છે કે એના જવાબમાં
 આ સૂત્ર છે

શિષ્ય—પણ, ગુરુદેવ, લક્ષણ શા માટે યર્થ શકતું નથી ?

ગુરુ—કેવાકનું કહેવું એવું છે કે, જેને ધરણનો અનુભવ આપ-
 લીને થયેલ છે અને થાય છે. તે સર્વ પરિમિત, અવિશુદ્ધ, અશુદ્ધ અને
 નાશવત્ છે આ જગત પણ પરિમિત, અનિત્ય, જડ અને દુઃખમય છે.
 તેનાથી વિરુદ્ધ, શુદ્ધ, શુદ્ધ, મુક્ત અહનુ સ્વરૂપ જાણવું શક્ય નથી. એનો
 જવાબ આ સૂત્રમા છે અર્થાત્ કે આલેખનો ઉત્તર હોવાથી, પહેલાંના
 સૂત્ર અને આ સૂત્ર વચ્ચે આલેખ સંગતિ સિદ્ધ થાય છે

શિષ્ય—શંકા તો અહીંના લક્ષણ વિષે છે. અને જવાબમાં અહનુ
 લક્ષણ કહી બતાવેલું છે. એટલે પણ બંને સૂત્રો એક વિચારાત્મક છે જ.

ગુરુ—પ્રમાણ છે જગત એ કાષ્ઠ છે. અને કારણ વગર કાષ્ઠ કદાપિ

શક્ય નથી: માટે અનેક પ્રકારના, અનંત નામનાં, અનંત પદાર્થોથી પરિપૂર્ણ જગત્ સર્વશઃ સર્વશક્તિમાન, પરમ કારણમૂર્તિ ઉત્પન્ન થયું છે, એમ અનુલક્ષીને, જેમથી આ જૂત માત્ર જન્મે છે, જન્મ્યા પછી જીવે છે અને જેમાં પ્રવેશ પામી વિલીન થાય છે, તે યજ્ઞ.

શિષ્ય—જે હું એમ કહું કે આપોઆપ પોતાની મેળે ઉત્પન્ન થાય છે તો ?

ગુરુ—એ શી રીતે અને ? આ ઘડો, આ ખુરશી એની મેળે બન્યા ? એમ કેમ કહી શકાશે ? આ પાયા બદલવાનું, દાઢા એની મેળે ચલા ?

શિષ્ય—પણ, આ જાડ, પર્વત એની મેળે ઉત્પન્ન થાય છે ને ? ચૂનો કાથો મળે તો લાલ રંગ આપોઆપ ઉત્પન્ન થાય છે ને ?

ગુરુ—એની મેળે કંઈ જ બનતું નથી. જાડને પણ બી પ્રેરનાર જોઈએ છે, અનુકૂળ હવાપાણી જોઈએ છે. એની ઉત્પત્તિ અમુક નિયમને આધારે થાય છે. ચૂનો અને કાથો એ બન્ને મેળવનાર કોઈ ચેતન પદાર્થ છે, અને તે તેનું જ્ઞાન ધરાવે છે. તેથી જ એ બે પદાર્થોના સ્વયંમયી લાલ રંગ ઉત્પન્ન કરે છે. ચૂનાને બદલે ખીલે પદાર્થ કેમ મેળવતો નથી ? જો આપોઆપ બધું બનતું હોત તો આજાને જાડે લીબોળિયો અને લીમકાને જાડે કેરીઓ કેમ ના થાય ? ઘોડીને પેટે જાંટ અને જાંટડીને પેટે ઘોડો જન્મવો જોઈએ, પણ એમ થતું નથી. જ્યમ ઘટ ધડારૂપી કાર્યના કર્તા કુંભાર છે તેમ જગત્ રૂપી કાર્યનો કર્તા પણ કર્તા સંભવે છે.

શિષ્ય—ત્યારે આમ ‘જન્માદયસ્ય યતઃ’ આ સૂત્રમાં અનુમાનનો આશ્રય દ્યો છો, એમ જ ને ગુરુદેવ ?

ગુરુ—ના, વત્સ ! બ્રહ્મસૂત્રમાં કેવળ સુક્તિ કે અનુમાન દ્વારા સિદ્ધાંત સ્થિર થઈ શકતો નથી. વેદાંત વા ઉપનિષદ વાક્યોનો સમન્વય કરી તાર્કિક નિર્ણય કરે છે. જેમ કોઈ પુષ્પમાળાના બનાવનાર જુદાંજુદાં સુખોને લઈ માળા ગુથે છે તેમ ભગવાન સૂત્રકાર શ્રુતિ વાક્યો રૂપી સુમનોને સુથો બ્રહ્મસૂત્રરૂપી માળા બનાવી નિર્ણય કરે છે. અહીં ‘ય તો વા ઈમાનિ ભૂતાનિ જાયન્તે’ (તી. ૧-૩) આ શ્રુતિ વાક્ય સિદ્ધાંતનું પ્રમાણ છે.

શિષ્ય—જો, એમ જ છે તો અનુમાન પ્રમાણ્ય નિરર્થક નહીં હોય, શુરહેવ !

શુરુ—ના, એમ નથી. અનુમાન કૃતિનું અનુમાદક છે—ઉપકારક છે. કૃતિની સાથે વિરોધ ન હોય એવી સુમિત્રો આશ્રય લેવામાં આવે તો તે પ્રાણ છે કાગળ છે એવી સુમિત્રો વેદાત વાક્યનું તાત્પર્ય સમજવા સહાય મળે છે અહીં શંકા એ થાય છે કે ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને લય, જગતના ધર્મ હોય તો આ ધર્મ ગહનનાં લક્ષણ યથા રહે નહીં. જો બ ઉપાદાન કાગળ છે તો તે નિમિત્ત કારણ કર્તા પણ છે તે બની શકે નહીં.

શિષ્ય—પણ, શુરહેવ, આપ ઉપાદાન કાગળ કૃપા કરી સમજાવો.

શુરુ—જ્યાં કાગળ પણ કાર્ય જોવામાં આવે છે, ત્યાં જ કાગળો હો છે. એ જ કાગળો ન હોય તો કાર્ય ઉત્પન્ન થાય નહીં. દાખલા તરીકે ઘડો અને ટેમલ થયો. અહીં ઘડો બનાવનાર જ કાગળો છે. ૧, માટી કુંભાર તે જ પ્રમાણે ટેમલ રૂપી કાર્યનાં પણ જ કાગળો છે. ૧ લાકડું અને ૨, સુનાર, માટી અને લાકડું અને ઉપાદાન કારણ હશે છે. એ ઇંગ્રેજીમાં material cause હશે છે. કુંભાર અને સુનાર એ નિમિત્ત કારણ છે અને ઇંગ્રેજીમાં efficient cause હશે છે. વેદાંતિયો ઉપાદાન કારણને સંભવાયી કારણ હશે છે. એની વ્યાખ્યા એવી છે કે ઉત્પત્તિ સ્થિતિ અને નાશ એ ત્રણે કાળમાં જ કારણ કાર્યને ઝાડ નથી ને તેમાં જ વ્યાપ્ત રહે છે તે નિમિત્ત કારણ અનેક હોય તે કર્તાશ્રય—એતન અને જડ પણ હોય છે. ધડાને બનાવનાર કુંભાર બં ઘડીનાને બનાવનાર સોની એ નિમિત્ત કારણ છે જ. જડ કારણો છે કર્તાની ક્રિયાને આધીન હોય છે. જેમકે ચાક, દંડ, હથેડો એવું વગેરે.

શિષ્ય—જો જહનને જગતનું ઉપાદાન કારણ માન્યો તો તે નિમિત્ત કારણ નહીં, યથા રહે. કુંભાર, એકી વખતે ધનમાં ઉપાદાન કારણત્વ બ કર્તાપણું રાખ્યું નથી માટી એ ધડાનું ઉપાદાન કારણ છે. તો તે નિમિત્ત કારણ થઈ શકશે નહીં, વાકું જો જહનને નિમિત્ત કારણ—કર્તા માનીયું તો ઉપાદાન કારણથી ક્ષિન્ન કરશે આથી અજ્ઞ વસ્તુતઃ પરિહિન્ન ગણાયો; પણ

આપે આગળ ઉપર કહ્યું હતું—સિદ્ધ કયું હતું કે જલ તો ત્રણે પ્રકારના પરિચ્છેદથી ગ્રહિત છે, આથી આ અનુમાનની વિરુદ્ધ જાય છે,

ગુરુ—પાછું અનુમાન આવ્યું, વાર, ત્યારે આપણે પહેલાં અનુમાન વિશે વિચાર કરીએ, આપણે કેટલી ઇદ્રિયો છે ?

શિષ્ય—પાંચ.

ગુરુ—આ પાંચ ઇદ્રિયોથી જગતમાં જે જે પદાર્થો છે તેનું જ્ઞાન આપણને થાય છે, એ કદાચ એક ઇદ્રિય વધારે હોત તો પાંચ ઇદ્રિયોથી માલ્ય પદાર્થોથી અતિરિક્ત પદાર્થનું જ્ઞાન કદાચ થાત.

શિષ્ય—ઇદ્રિયોથી અતિરિક્ત કોઈ પદાર્થ ? એ શું કહો છો ગુરુદેવ ?

ગુરુ—ઇદ્રિયોથી અતિરિક્ત પદાર્થ નથી, એમ શી રીતે કહી શકાશે ?

શિષ્ય—પણ, ગુરુદેવ ! આપણને જ્ઞાન તો ઇદ્રિયો વડે જ થાય છે, આખો ન હોય તો આપણે કોઈ પદાર્થ જોઈ શકીએ નહીં. પછી તેનું જ્ઞાન શી રીતે સંભવે ?

ગુરુ—કોઈ અમ પ્રશ્નને દરિયો દેખાતો નથી, માટે દરિયો છે જ નહીં એમ કહી શકાશે ખરું કે ?

શિષ્ય—પણ બીજાઓતો તેમના ચક્ષુથી જોઈ શકે છે ને ?

ગુરુ—ત્યારે એમ સિદ્ધ થશે કે તે બીજાના કથનને માને છે. સખ્દ-પ્રમાણનો સ્વીકાર કરે છે. વાર, ધણી પદાર્થો આંખે જોયા નથી, છતાં આપણે તેને વ્યવહારમાં સત્ય માનીએ છીએ. આ મ્હાના પદાર્થમાં ખાંડ આંખે દેખાતી નથી, પણ ચાખવાથી તે જણાય છે, એ તો ઠીક, પણ તું એમ માને છે કે નહીં કે ઇગ્ધાંડ અને જર્મની નામે કોઈ દેશ છે ?

શિષ્ય—હા, હું એ માનું છું.

ગુરુ—જો કે તે તે પ્રત્યક્ષ જોયા નથી છતાં તેમનું અસ્તિત્વ માને છે.

શિષ્ય—હા. ગુરુદેવ, મેં જોયા નથી છતાં તે દેશોનું અસ્તિત્વ સ્વીકારું છું.

ગુરુ—સા માટે સ્વીકારે છે ?

શિષ્ય—જેમણે જોયા છે તેમના કહેવા પરથી. તેમના કહેવા પર મને

વિશ્વાસ છે.

ગુરુ—અરાનગ છે, જ્યાં સુધી કોલ્ડનમે અમેરીકા ખંડ શોધી કાઢ્યો ન હતો ત્યાં સુધી અમેરીકા ખંડ ન હતો એમ તો નહીં કહેવાય. અંધ મનુષ્યને રૂપનું જ્ઞાન નથી માટે રૂપવાન પદાર્થ જ નથી એમ પણ નહીં જ કહેવાય. વધુ લાખી ચર્ચામાં નહીં હિતરતા એટલું કહેવું પુરતું છે કે ઉદ્ધવા-તીત કોઈ વસ્તુ નથી જ એમ પણ નહીં જ કહેવાય. વળી એ પણ સ્પષ્ટ છે કે એવી વસ્તુના જ્ઞાન માટે કેવળ ઈન્દ્રિયો પર આધાર નહીં રાખી શકાય. મારું કહેવાનું તાત્પર્ય એટલું જ છે કે ઈન્દ્રિયોથી અગોચર જે બ્રહ્મ તેને માટે કેવળ અનુમાન પર આધાર રાખી શકાશે નહીં. બ્રહ્મ એ વાણીના વિષય નથી, વાણી અને મનથી તે અગોચર છે, તેને માટે શ્રુતિવાક્ય અને તેને પોષક અનુમાન જ રૂપદાયક છે. વાહ, આ તો ઠીક, પણ જે કોઈ વાગ-પસારી કરે છે, તે શા માટે ? તેના રૂળની પ્રાપ્તિ માટે. સ્વર્ગસ્થ બ્રહ્મ કે પુનઃપ્રાપ્તિ બ્રહ્મ, આવી કોઈ કામના માટે તે શ્રુતિ પર જ આધાર રાખે છે. અમુક યજ્ઞ કરવાથી અમુક રૂળ મળે છે તેને માટે વેદવાક્ય સિવાય બીજું પ્રમાણ નથી.

આ ઉપરાંત બીજું એમ પણ છે કે જે વસ્તુ ચિરંજીવ છે, તે આપણી કમ્બોને આધીન નથી; તે હિતપન્ન કરી શકાતી નથી તે વસ્તુ સર્વથી જ્ઞાન હોય કે ન હોય પણ તે વસ્તુ તો રહેવાની જ. વળી એ વસ્તુનું મધ્યાર્થ જ્ઞાન આપણી ઇચ્છા પર નિર્ભર નથી. અગ્નિ ઉજ્ય છે. આપણે હજી કરીએ તો તે શીતળ થશે નહીં. આથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે વસ્તુનું મધ્યાર્થ જ્ઞાન ને, તે વસ્તુના પર આધાર રાખે છે. આ પત્યર છે, તેને પત્યર સેખર એ મધ્યાર્થ જ્ઞાન છે; પણ, તેને જાડ સેખર એ જામ છે. સમજ પડી ને, વસ્તુનું મધ્યાર્થ જ્ઞાન આપણને આધીન નથી. એક વૃક્ષને આપણી ઇચ્છાથી મનુષ્ય નહીં કરી શકીએ; માટે બ્રહ્મ જે ચિરસ્થાયી છે, અનાદિ છે, તેનું મધ્યાર્થ જ્ઞાન બ્રહ્મસ્વરૂપને જ આધીન છે આપણી ઇચ્છાધીન નથી માટે કેવળ અનુમાન પર અતીતેન્દ્રિય વિષય પરત્વે આધાર રાખી શકાશે નહીં. આ તો અનુમાન વિષે આટલી ચર્ચા કરી. પણ, પ્રત્યક્ષમાં પણ આપણે શું થાય

ખાતા નથી ? સૂર્ય તને પ્રત્યક્ષ કેવડો જણાય છે ?

શિષ્ય—ધણે નાનો.

ગુરુ—નહિ તું એને પૃથ્વીથી ન્હાનો કે મ્હોટો માને છે ?

શિષ્ય—પૃથ્વીથી મ્હોટો છે, ગુરુદેવ !

ગુરુ—પણ પ્રત્યક્ષ તો ન્હાનો દેખાય છે. વાર, જ્યારે પ્રત્યક્ષના સંજ્ઞાધર્મા આમ છે તો પછી જે અતીન્દ્રિય છે તેના સંજ્ઞાધર્મા કેવળ અનુમાન વ્યર્થ છે ‘યત્તો ના હમાનિ મૃતા નિ જાયન્તે’ એ શ્રુતિવાક્ય આ અધિકરણનું વિષયવાક્ય છે. અને ‘જન્માદ્યસ્ય યત્તઃ’ આ વાક્યથી મહર્ષી સૂત્રધારે બ્રહ્મનું લક્ષણ જણાવ્યું છે તે તટસ્થ લક્ષણ છે.

ગુરુ—લક્ષણ બે પ્રકારનાં છે. ૧, તટસ્થ લક્ષણ અને ૨, સ્વરૂપ લક્ષણ; પણ લક્ષણ એટલે શું તે શું જણે છે ?

શિષ્ય—લક્ષણ એટલે ચિન્હ, વ્યાખ્યા-પણ આપ જ તે સમજાવો ને.

ગુરુ—લક્ષણ એટલે કોઈપણ વસ્તુમાં મ્હેલ અસાધારણ ધર્મ, જે તેને સ્વભાવી-તેના જેવા-અને વિભાતીય-તેનાથી ભિન્ન-પદાર્થથી અલગ કરી બતાવે તે. ‘ગાય’ કોને કહે છે ? અહીં આપણે ગાયનું લક્ષણ કહેવાનું છે. જેનું લક્ષણ કહેવાનું હોય તેને ‘લક્ષ્ય’ કહે છે. અહીં ગાય એ લક્ષ્ય છે. લક્ષણ હમેશાં ત્રણ પ્રકારના હોય છે ગદિત હોવું જોઈએ. ૧, અવ્યાપ્તિ ૨, અપ્રતિ વ્યાપ્તિ; અને ૩, અસંલય. કોઈ એમ કહે કે કપિલા રંગની હોય તે ગાય. હવે બધી ગાયો કપિલા રંગની હોતી નથી. કોઈ લાલ રંગની હોય, કોઈ ઠાળી હોય, કોઈ કાજરી હોય. આથી જે લક્ષણ લક્ષ્યના કોઈ ભાગમાં હોય અને કોઈ ભાગમાં ન હોય તે લક્ષણ અવ્યાપ્તિ હોવાનું છે. જે લક્ષણ લક્ષ્યમાં વર્તે-રહે અને તે જ પ્રમાણે લક્ષણથી ભિન્ન બીજા પદાર્થમાં મ્હે તે લક્ષણ અપ્રતિ વ્યાપ્તિ હોવાનું કહેવાય. જ્યેમ કોઈ કહે કે ‘શિંગડા હોય તે ગાય.’ અહીં ગાયનું લક્ષણ શિંગડા તે ગાય સિવાય, હરણ, બહરી, બેંસ વગેરેમાં હોય છે. આથી જેનું લક્ષણ કહેવાનું છે તે લક્ષણ એટલે ગાયને શિંગડા હોવા ઉપરાંત બીજા પ્રાણીઓમાં પણ તે છે. માટે “શિંગડા હોય તે ગાય” એ લક્ષણ અપ્રતિવ્યાપ્તિ હોવાનું છે. જે

લક્ષણ લક્ષ્યમાં મુદ્ધ ન હોય તે અસંલગ્ન દોષવાળું કહેવાય. કોઈ એમ કહે કે અખંડ ખરી હોય તે ગાય તો તે લક્ષણ ગાયમાં છે જ નહીં, કારણ કે ગાયને ખરીમાં ફાટ કે ચીર હોય છે માટે આ લક્ષણ અસંલગ્ન દોષવાળું છે. ગાયનો અસાધ્યગ્ન ધર્મ તો તેના મળા નીચેની બૂલ છે જે તેને બિન્ન પ્રાણીઓથી અલગ કરી બતાવે છે.

શિષ્ય—આપે લક્ષણની વાત રહી પણ તટસ્થ લક્ષણ કોને કહે છે ?

ગુરુ—હું કહેવા જતો હતો પણ તું જગા અધિવે ગયો. એમ સમજ કે તું તારા સ્નેહી દાકતર ચંદુલાલને ત્યાં ગય છે. દાકતરના બગલાની તને ખબર નથી કોણે કહ્યું છે કે વાલકેશ્વર જતી બસ જ્યાં આખરી મુકામ કરે છે ત્યાં. આવી તે 'નેયુ' તો તને ત્રણ બંગલા જણાયા. તને બંગલો ઓળખવો મુશ્કેલ થઈ પડ્યો. તે ત્રણ ઉભેલા એક માણસને પૂછ્યું કે, 'જો ચંદુલાલના બંગલો કોણે ?' તેણે જવાબ આપ્યો કે, 'જે બંગલા પર પેલો કાગડો બેઠો છે તે.' તે બંગલો ઓળખ્યો અને ઠા. ચંદુલાલને મળ્યો. હવે ઠા. ચંદુલાલના બંગલા પર હમેશ કાગડો બેઠો હોતો નથી; પરંતુ તે વખતે બેઠો હોતો અને એ લક્ષણથી તું બંગલો ઓળખી શક્યો. માટે કોઈ વખત હોય અને કોઈ વખત ન પણ હોય તેવું લક્ષણ તટસ્થ લક્ષણ કહેવાય છે. મને લક્ષણ શિખારી વખતે બીજું દર્શાવે કહ્યું હતું તે તને કદા સંજ્ઞાનું હતું. એક ગામડાનો ખેડૂત હતો તેની એક ગાય ખોવાઈ. તપાસ કરતાં જણાયું કે રજગતા ટોરને પકડી લઈ જનાર સિપાઈ તેને લઈ ગયો છે અને ડાંગમાં પૂરી છે. તે ગામડિયાં ટોર પકડી જનાર અધિકારી પાસે ગયો અને ફરિયાદ કરી કે, 'સાહેબ, મોઝી ગાય પકડી લાવીને તમારા સિપાઈએ અહીં પૂરી છે. તે મને પાછી આપવા મહેરબાની કરો.' તે અધિકારીએ કહ્યું કે, 'અહીં તો પચીસ ત્રીસ ગાયો છે એમાં તારી ગાય હું શી રીતે ઓળખી શકું ?' તે ગામડાડિયાએ કહ્યું કે, 'સાહેબ, મોઝી ગાયને કેપાળે ત્રણ ઠોડીઓ ફોરથી બાંધેલી છે.' તે અધિકારીએ તે ગાયને ગામડિયાને આપી. હવે ઠોડીઓ કોઈ વખતે ગાયને બાંધેલી હોય કોઈ વખત ન પણ હોય માટે અવિત વ્યાવર્તક હોય તે તટસ્થ લક્ષણ.

શિષ્ય—ગુરુદેવ, સ્વરૂપ લક્ષણ કોને કહે છે તે પણ સમજાવો ?

ગુરુ—જે લક્ષણ પોતાના લક્ષ્યનું સ્વરૂપ હોઈ તેને અન્ય પદાર્થથી અલગ કરી બતાવે તે એમ કે પૃથ્વીનું પૃથ્વીત્વ એ સ્વરૂપ લક્ષણ છે. ’

શિષ્ય—તમારે બ્રહ્મનાં પણ જે લક્ષણો યર્થ રાકશે.

ગુરુ—હા, ‘જન્માદય અતઃ’ આ સૂત્રમાં જન્માદિ, અસ્થ અને યતઃ એમ ત્રણ પદો છે. એમાં પહેલું પદ એ તદ્દગુણ સંવિગ્ધાન બહુ મોટી સમાસ છે. બહુમોટી સમાસ તો તું જાણે છે પિતાંજર એટલે પીળું વજન નહીં પણ પીળું અંજર ધાન્ય કરેલ છે એવા શ્રીકૃષ્ણ. આ બહુ મોટી સમાસના બે ભેદ છે. તેમાંના એકને તદ્દગુણ સંવિગ્ધાન બહુમોટી કહે છે એ તો તું જાણે છે કે આપણે બ્યાકરણની ઉંડી ચર્ચામાં જતા નથી. જન્મ જગત્ની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને લય એનું કારણત્વ તે બ્રહ્મ એમ તદ્દસ્ય લક્ષણ ક્રમું. હવે જે આપણે એકલું એમ કહ્યું હોત કે ‘જગત્ની ઉત્પત્તિનું કારણ તે બ્રહ્મ’ તો તે યોગ્ય નહીં કહેવાતઃ કારણ કે, આથી જગત્ની સ્થિતિનું કારણ અને લયનું કારણ ભિન્ન કરત એટલે કારણ જે બ્રહ્મ તે વસ્તુ પરિહિન્ન યાત પણ બ્રહ્મ તો ત્રણે પ્રકારના પરિચ્છેદથી રહિત છે એ આગળ ઉપર સિદ્ધ કરી ગયા હોય. ઉત્પત્તિ સ્થિતિ અને લય, એમાં ‘જન્મ’ થી ઉત્પત્તિનો નિર્દેશ પહેલો કર્યો છે. એટલા માટે કે, જન્મથી જે વસ્તુને અસ્તિત્વ પ્રાપ્ત થયેલ છે, તેને જ સ્થિતિ અને લય સંભવે છે. ‘અસ્થ’ થી જે દગ્ધોભાગ સન્નિધિ હોય તેનો નિર્દેશ છે. ટૂંકમાં પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણથી દષ્ટિ અને મનને જણાતા ધર્મી જગતના નિર્દેશ છે. જગત્નું કારત્વ જણાવ્યા ‘યતઃ’ પદ છે. આ પદથી બ્રહ્મનું સ્વરૂપ લક્ષણ ‘સત્ય’, જ્ઞાન મનંત બ્રહ્મ એ જણાવ્યું છે. શ્રીમદ્ ભાગવતમાં પણ કહ્યું છે કે—

યસ્મિન્નિદં યતઃકેદં ચિદ્રત્યપ્યે તિ જાયતે ।

મૃન્મયેષ્વિષય મૃજ્જતિસ્તસ્યૈ તે વ્રજ્જળે, નમઃ ॥

(દ્વાદશસ્કંધ)

તાત્પર્ય—જે પ્રમાણે મૃતિકાથી એના સર્વ વિધાર ઉત્પન્ન થાય છે, અને એમાં જ સ્થિત યર્થ, એમાં જ લયને પ્રાપ્ત થાય છે, તે જ પ્રમાણે

જેનાથી આ દશમાન સર્વ પ્રપંચ ઉત્પન્ન થાય છે, જેમાં સ્થિત થાય છે અને જેમાં હવે પ્રાપ્ત થાય છે તે બ્રહ્મ પ્રતિ માગ નમસ્કાર અસ્તુ.

શિષ્ય—ગુરદેવ, જે પદાર્થો અભિન્ન હોય, એક બીજાથી ભિન્ન ન હોય તેનો લક્ષ્ય લક્ષણ કાવ હોઈ શકતો નથી. પરંતુ ભિન્ન પદાર્થોનો હોય છે

ગુરુ—જો કે બ્રહ્મ એક, અખંડ રસ છે છતાં સત્યાદિ ધર્મ કલ્પિત બેદથી સ્વીકાર્યા છે

શિષ્ય—સત્ય, જ્ઞાન આનંદ આદિ ધર્મ બ્રહ્મરૂપ છે તો પછી ભિન્ન માનવાનું કારણ ?

ગુરુ—ઉપાધિથી એમ સામે છે. આ સમજવા માટે વેદાંતીઓ જેને ચતુષ્કોણ ત્રણ કહે છે. તે સમજવા પડશે; પણ અત્યારે તેની જરૂર નથી આ પ્રકાર સોનું અને તેના જુદા જુદા અણકાગના જેવો છે. વીંટી, વેદ, કંક, બજરી આ બધા સોનાના દાગિના છે ને ?

શિષ્ય—હા, જી. સોનાના દાગિના છે. એ કંઈ ના રહેવાય ખરું ?

ગુરુ—વીંટી, વેદ, કંક અને બજરી એ નામ સોનાના જુદા જુદા રૂપ અને નામથી પડ્યાં હવે જો આપણે વીંટી, વેદ કંક અને બજરી, એ નામ લઈ લઈએ અને તેનો આકાર લઈ લઈએ તો સોનું જ રહે છે. નામ અને રૂપની મિથ્યા-ખોટી ઉપાધિથી વેદ, વીંટી બાંધે છે. આ બેદ કાલ્પનિક છે આ સિવાય બીજા પણ કારણો છે.

શિષ્ય—બીજાં કયા કારણો છે, ગુરુદેવ ?

ગુરુ—જો 'સત્ય' એટલું જ બ્રહ્મનું લક્ષણ કહીએ તો નૈવાયિકો સત્તા ભૂતિને નિત્ય માને છે. નિત્ય=સત્ય=જણે કાગમાં હોય તે આથી આ લક્ષણની તેમાં અતિવ્યાપ્તિ થાત, આ હોય દૂર કરવા 'જ્ઞાન' પદ ઉમેરું હવે તો 'સત્ય' જ્ઞાન' બ્રહ્મ' એમ જો લક્ષણ કરીએ તો નૈવાયિકો આત્માનો જ્ઞાનશુભ માને છે. એમાં અતિ વ્યાપ્તિ થાય અને બ્રહ્મને અનિત્યતા અને અપ્રકાર્યતા પ્રાપ્ત થાય આ હોય નિવારણ કરવા માટે 'આનંદ' પદ ઉમેરું. હવે જો 'આનંદ' બ્રહ્મ' એટલું જ જો લક્ષણ સ્વરૂપ કહીએ તો

વિષયજન્ય આનંદમાં અતિવ્યાપ્તિ થાય છે અને હૃદય જે બ્રહ્મ તે જડ કરે
વિષય સુખમાં જ્ઞાનનો અભાવ છે વળી તે અનિત્ય છે. ચિરકાળ દે તેવું
નથી. આ દાખવા માટે ' નિત્ય ' પદ છે. જ્યારે બ્રહ્મમાં અનિત્યત્વ નથી
આ સાથે એક બીજું પદ પણ ઉમેરે છે. ' અનંત ' આથી બ્રહ્મ આગળ
કહેલા ત્રણ પ્રકારના પરિચ્છેદ રહિત સિદ્ધ થાય છે. આ કારણવાદ બ્રહ્મ-
સૂત્રના પહેલા અધ્યાયના ચોથા પાઠમાં છેલ્લા અધિકરણ ૨૩ સુત્રમાં
' પ્રકૃતિષ્ઠ પ્રતિક્ષા દૃષ્ટાન્તાનુ પરોધાત ' વિસ્તારથી સમજાવ્યું.

શિષ્ય—ગુરુદેવ, જે બ્રહ્મ એક, શુદ્ધ, સુદ્ધિ, મૂકત, નિઃકલ, નિઃક્રિય,
અસંગ છે તે તે જગતનું નિમિત્ત અને ઉપાદાન કારણ એકી વખતે શી
રીતે યદ્ય શકશે. વળી કાપ કારણેનો સંબંધ પણ સ્વીકારવો પડશે. જગતને
બ્રહ્મનું કાપ ગાત્રીનું તો પ્રજ એ ઉભો થશે કે એ બ્રહ્મથી વિન્ન છે ?
અભિન્ન છે ? કે બિજાભિન્ન ?

ગુરુ—વત્સ, સારું થયું કે તેં આ શંકા ઉભી કરી. બ્રહ્મસૂત્રમાં આગળ
ઉપર એનો વિચાર આવે છે, પણ આપણે તે સંબંધી અત્રે થોડો વિચાર
કરીએ કરોળીઓ જાળાં બાધે છે. એ તો તેં જોયું છે ને ?

શિષ્ય—હા, ગુરુદેવ, તેં તે જોયું છે.

ગુરુ—કરોળીઓ જાળાં જાનાં બનાવે છે ?

શિષ્ય—તંત્રના બનાવે છે, એ તો સર્વ કોઈ જાણે છે.

ગુરુ—તે તંત્ર ક્યાંથી લાવે છે ?

શિષ્ય—પોતાના શરીરમાંથી કાઢે છે.

ગુરુ—ત્યારે પડીઓ માળા બાંધવા માટે સળીઓ, પાંડા, ડાંગખાં,
બદારમી વીણી લાવે છે તેમ તો નહીં ને.

શિષ્ય—ના ગુરુદેવ તંત્ર પોતાના શરીરમાંથી મોંમાંથી કાઢે છે.

ગુરુ—ત્યારે તંત્ર એ જાળાનું ઉપાદાન કારણ ખરું ને ?

શિષ્ય—એ ઉપાદાન કારણ ખરું જ ના કેમ કહેવાય.

ગુરુ—ચાર, જાળાનું નિમિત્ત કારણ કોણ છે ?

શિષ્ય—તે પણ કરોળીઓ જ કરશે.

ગુરુ—કરોળીઓ જેમ જાળાનું નિમિત્ત અને ઉપાદાન કારણ બંને છે

। (ઇ. મં. ૮) આ પ્રમાણે અંપૂર્ણ દરયનો નિગેવ કરી, નિગેવનો વિષય નથી તે યજ્ઞ, એમ કહે છે. સામાન્ય આમ છે એમ નથી કહેતી, કાગળ સહિત જગત્ મિથ્યા અને જડ છે. આથી વિવેકશક્તિના અભાવે છે. મિથ્યાથી વિવેકશક્તિ માટે ' સત્ ', જડથી વિવેકશક્તિના જણાવવા માટે ' ચિત્ ', દુષ્ટથી વિવેકશક્તિના દર્શાવવા માટે ' આનંદ ' કે. આ મધુ આમળ ઉપર વેદાંત-સૂત્રમાં આવશે જ, વારંવારે ગીતા સૂત્રમાં કયું અતિ વાક્ય વિવેકિત છે

શિષ્ય—જેનાથી ભૂતો ઉત્પન્ન થાય છે, ઉત્પન્ન થયા પછી જેના યોગે છવંત ગહે છે, અને પ્રવચકાને જેમાં લીન થાય છે તે અભ.

ગુરુ—આ અભાવું કેવું લક્ષણ છે ?

શિષ્ય—તદ્વચ્ચ લક્ષણ.

ગુરુ—૨૨૩૫ લક્ષણ શું છે.

શિષ્ય—શુદ્ધ, શુદ્ધ, મુક્ત, નિર્વિકારી, નિષ્કલંક નિષ્ક્રિય અને ઉપાધિથી સત્, ચિત્ અને આનંદ.

ગુરુ—પહેલા સૂત્રમાં ' અભ જિજ્ઞાસા ' કરવી જોઈએ એમ કહ્યું, પણ અભાવું લક્ષણ વગર જિજ્ઞાસા થઈ શકે નહીં માટે બીજા સૂત્રમાં મત્તનું લક્ષણ જણાવ્યું. હવે આપણે ત્રીજું સૂત્ર લઈશું.

અંપૂર્ણ

વસ્તાજીની અપ્રસિદ્ધ વાણી

(ગર્તાદ્યી ચાલુ)

સંદર્ભ : શ્રી. હીતાધર મૂળશંકર બાદ

૬૬

(૪)

અંગ-માયા છે

માયા ચંચળ ચાલવી જેમો સમુદ્રપૂર,
જેમાં વિમલ જહોત હે ત્યાસે ગદીએ દૂર. ૧
તેમાં માવ જે કો ધરે તાકું દેત ડૂબાવ,
જાની જાન વિચાર કે ઉંચે ન્યારા ચાવ. ૨
વિમલ દેરીજહોત હે કઈ જાત જાત અપાર
જાની એસા દેખે મલો ગુરુ આધાર. ૩
કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મમતા એ સર્વ લંહર તોરંગ
સમુદ્ર રૂપ સસાર હે જાત જાત કે રંગ ૪
તેમાં એક વિમલ હે વાસનારૂપ વિપરીત,
ગુરુ જાની જાન વિચારે તાકું લેતે જીત. ૫
સાત સમુદ્રના જગા જગા સમુદ્ર દોષ,
તામા સળ જુગ ડૂબીયા કનક કામની સોષ. ૬
વશ જામે, પ્રતાપ જામે, ધરે હરિમું ખ્યાન,
કનક કામની જર્ણ મળે તળ જહોત ચડે અભિમાન ૭
અભિમાનમે હરિ દૂર રે ધરતી આ-
કાંટિ કલખ વહી. ૮ મ.

એ દો રૂપ બડા દલા પજુ માયા રૂપ અનત
 ગુરુગમ જ્ઞાન વિચાર કે છત શકે દો સત ૯
 બડા બડા સજ જાત હે ગળા રૂક ફફીર,
 ગુરુગમ જ્ઞાન વિચારતે મેલક હિતરે તીર ૧૦
 આગેસે લલચામકે પીછે ડા રે પાસ,
 પ્રપચ ઉન્કા દેખકે ગુરુજાની મને ત્રાસ. ૧૧
 અપાગેસે દાસી હોત હે, પીછે કરત હૈ દાસ
 પ્રપચ ઉન્કા દેખકે ગુરુજાની રહેત ઉદાસ. ૧૨
 જોસે કોઈ દાસીયા અપને ધગ લે નય,
 આગળ માત દે ધણો પિછે વિષ ખવાય. ૧૩
 મેલામાં મેલી રહે-હિતજામા ઉભળી ધાય,
 પ્રપચ અનત કરીને જમા ત્યાં દહીને ખાય. ૧૪
 હિન્દુક ખાઈ, હિન્દુક દેખી, હિન્દુક છોતી ખાત,
 જાતી જરીયું જાહાત હે મુક્ત કરત હે ધાત ૧૫
 માયા નંજ અપાગ હે કેસે નીકજે દાઢ,
 બડે બડે સજ જોળવે ઠેર ઠેર હે દાઢ ૧૬
 ચૌ ટે જો દો નીકજે તાકે લેવે માર,
 વીરલા કોઈક ઉઝરે કોણુ પુરપ કોણુ નાર ૧૭
 જાની, મુની, પડિતા, તપસી આંગ સન્યાસ,
 ગુરુ ગમસે કોઈ ઉઝરે એસો માયાપાસ ૧૮
 માયા મોટી મોહીની ચચળ આગા બહુ,
 હરિનામ કો વીગલા લે ઈન્કુ જોળજે સહુ. ૧૯
 પરિભ્રમકી હે મહેયેલી ક્યાં લગી હિન્દુ, કહુ
 આદિ-અંત પાવે નહી જુદી માને એટલી લહુ. ૨૦
 જોગી કે ધગ બધ જોગની, સંસારીકી જહુ,

- ધનવંતકે ધર વાઈ લોભણી, કલાલકે ધર મહુ. ૨૧
- ચીઠ લોઠ ચમેટી લીધા ક્યાં ક્યાં નાશી જાઉં ?
- ચરણ કમલ ગુરુદેવકે તા ચરણે મુખ પાઉં. ૨૨
- માયા મહા મેવાસણી એ ધડ લીધા ન ખાય,
ધણી અપળતા બહુ કળા છે વાત કરતાં વધાય. ૨૩
- માની મુતી પડિતા તહાં નેવી સાય,
અદકાગરે આવી મળે ઉન્ડા ચિત્ત લેખાય. ૨૪
- શિવ વિરચી નાગદ સગખા તે મહે જોળવાય,
મધર માયા અપાગ હે ક્યું કર જીતી જાય. ૨૫
- ખટ દર્યાન ખટપટ કરે દગણા માલી દળાય,
વેરણુ વિષમ એ જીતવી ગુરુ ગમસે જીતાય. ૨૬
- માયા જુગમે સાપણી નિશ્ચય જાણે આય,
મોહ દહેરો જાણે ધણી બડા બડા પડ જાય. ૨૭
- કેતાનુ તનમન હયું કેતા રહ્યા લોભાઈ,
કેતા નકે પહોચીયા કેતા પાછળ જાય. ૨૮
- પારંગતકી પહોચસે વીરલા ઉતવાં પાર,
સદગુરુ સાચા બેટતાં માયા રહી જખમાર. ૨૯
- માયા ડાકિની જ્યાં મળે તહાં લેવે ઉતાર,
એતો ચારે ખાજુમાં ધરાવે અવતાર. ૩૦
- ડાકિની રીઝે બળ-બાકલે માયા લેવે પ્રાણ,
વિષમ એસી જાણકે જીતે સંત મુગ્ધજ. ૩૧
- આગેસે ચિત્તકુ હરે પીઠે તનકુ ખાય,
વિષમ એમી જાણુ કે કોઈ સંત ન્યારા સાય. ૩૨
- મેત્ર બાધી ફેરવે જ્યું લેવીકા બેલ,
ઉપરથી ગોદા કે ધણા ઉન્ડા એસા બેલ. ૩૩

વાસનાએ વીટીને ફેરવે દિન — રાત,
 છાંડાયા છૂટે નહીં એસી ઉનકી જાત ૩૪
 ગાન રાખા પત્રપતિ મરીન ગરબા કમાલ,
 એ કોઇકે છોડે નહીં પનકા એકું દવાલ ૩૫
 ધત્તી અપમાન બિચ કાલ્યમે સખહી માલ ચવાલ,
 સદગુરૂ ચગળે જે ગલા સો આપ્યા ના જાલ ૩૬
 અમ ભરમે ગખકે મીરજ ખરી મનમાલ,
 સદગુરૂ શબ્દે ગાત્રીયા તાકુ માયા નાહી. ૩૭
 દમક આપ દેખા દમ હૃતને નીકસે ભાગ્ય,
 શબ્દ વિવેકી ગુર મળ્યા દેખા અગોચર જાગ્ય. ૩૮
 અમગ અગોચર ગામ નર્દા વહા દીયા મહેતાય
 અવિનાશી આપે રહ્યા માયા મીનક ખાય ? ૩૯
 માયા જાણી સૌ દગિ નીવડ્યા સન ધોખા દીયા ખલા
 અસ શય આપે રહ્યા સદગુરૂ દુવા સલામ, ૪૦
 સન મટ રામ દેખાઇયા આયા દીયા સમાય
 અદૈત એક વિચારતા રામે ગગ રમાય ૪૧
 બલમે હૃદય પ્રહારીયા હૃદય પ્રહારયા જીવ,
 જીવે માયા ઉત્પન્ન કરી જીવ હો ગયા શિવ ૪૨
 એસા અનુભવ આવર્તા જાગ્યા સખહી ભરમ,
 વસ્તા વિષ્ણુમર મળી ગ્યા કીનકુ લાગે કરમ ૪૩

અગ માયાનો સપૂર્ણ

શ્રી શંકરાચાર્યનો જ્ઞાનયોગ

અને

શ્રી અરવિંદનો પૂર્ણયોગ

(ગતાંકથી ચાલુ)

લેખક :-સ્વા. શ્રી. માધવતીર્થજી

અરવિંદ શિષ્ય :-જો કે કારણરૂપ અર્પિયા કોષ્ટપણુ વિઠ્ઠપને સદન કરી સકતી નથી તો પણુ મુખુષિમા સ્વયંજ્યોતિરૂપ આત્મા પોતે પોતાનું સ્વરૂપ પ્રકાશતો નથી અને મુખુષિની દશા બીજી રીતે બનતી નથી તેથી તે કારણથી ત્યાં અવિદ્યાનો સ્વીકાર કરવો પડશે મુખુષિમાથી ઉઠીને માણસ કહે છે કે મને મારો આત્મા જાણતો નહોતો, એવું સોઠ વ્યવહારથી જણાય છે. એવો અબોધ મિથ્યા જ્ઞાન રૂપ નથી કારણુ કે તે દશામા તેનો અભાવ છે.

શંકરશિષ્ય :-મારે આત્મા નથી એવો વ્યવહાર કદાપિ બનતો નથી. 'હું' નથી ' એવો પ્રત્યય કોઇને યતો નથી. જો કહે છે કે મારો આત્મા પ્રકાશતો નથી, એવો અનુભવ દેહરૂપે મદજી કરેલ આત્મામાં શાય છે, તે જૂપનો વ્યવહાર છે અને વ્યવહાર જાણ્યા પછી ચાય છે. મુખુષિ વખતે તે વ્યવહાર બનતો નથી તેથી મુખુષિમાં અજ્ઞાન કેમ સિદ્ધ થશે ? વ્યવહારનો અર્થ, વસ્તુનું જ્ઞાન, વિધિમાં વ્યવહાર શબ્દ બોલાય છે. એવો વ્યવહાર જામતમાં અને સ્વપ્નમાં છે એવો જ્યવા એના જેવો વ્યવહાર મુખુષિમાં નથી. તેથી તે દશાતથી મુખુષિમાં અજ્ઞાન સિદ્ધ થતુ નથી.

અરવિંદશિષ્ય :- તમે જામતના મિથ્યા જ્ઞાનથી જગતને મિથ્યા માને
છો, તે તેવા મિથ્યાજ્ઞાનનો કલ્પક કોણ ?

સંકરશિષ્ય :- એક વખત હું માગ ગુરુ સાથે પુનામાં ગામ બહાર દૂર
ફરવા ગયો હતો. ત્યાં સત્સંગ મંડળી ભેગી થઈ હતી. ત્યાં એક માણસે
એવો જ પ્રશ્ન કર્યો હતો કે જો જગત અવિદ્યાથી કલ્પિત છે અથવા મિથ્યા-
જ્ઞાનથી કલ્પિત છે તો તે અવિદ્યાનો કલ્પક કોણ છે ? તેના જવાબમાં
ગુરુજીએ કહ્યું કે કલ્પિત પ્રમાણુ અને કલ્પિત પ્રમેયની સાથે જ કલ્પિત
પ્રમાતા રહે છે. એ ત્રણે જુદા પાડી શકાતા નથી. શુદ્ધ જ્ઞાનમાં અવિદ્યા
નથી અને મિથ્યાજ્ઞાન પણ નથી તેથી બધા કોઈનો કલ્પક નહિ. જ્યારે અવિદ્યા
અથવા મિથ્યાજ્ઞાન સ્વીકારીએ ત્યારે કલ્પક અને કલ્પિતનો વ્યવહાર બને
છે. તે વખતે જામત દરમિયાન પણ સ્વપ્નની જેવી થઈ જાય છે અને તે દરમિયાન
બૂધ પકડવી મુશ્કેલ પડે છે. જે બૂધ પકડવાની ઈચ્છા રાખે છે તે પ્રમાતા
પોતે જ તે વખતે બૂધમાં છે. તેથી જ સંસારી માણસો માટે ગુરુની જરૂર છે
અથવા સત્સંગની જરૂર છે. વળી સત્સંગમાં જો જ્ઞાન મળ્યું હોય તે પ્રમાણે
જીવન ફેરવવાની પણ જરૂર છે જો જ્ઞાન પ્રમાણે જીવન નહિ થાય તો જીવન
પ્રમાણે જ્ઞાન થઈ જશે, આ કારણે લાગે જ કાંઈ મુનીઓ આશ્રમની
પદ્ધતિ રાખેલ છે કે જેથી માણસ જીવનમાં આશ્રમથી રાફ કરી સંન્યાસ
આશ્રમ સુધી પહોંચી શકે.

અરવિંદશિષ્ય :- લોકો જાગીને રહે છે કે મારો આત્મા સુષુપ્તિમાં
પ્રકાશિતો નહોતો. એ વ્યવહાર કયા પ્રમાતાનો છે ?

સંકરશિષ્ય :- સુષુપ્તિમાં પ્રમાતા જ નથી. જામતના પ્રમાતા પાસે
જામતનું પ્રમાણ છે; તે પ્રમાણથી જીજ્ઞાસુ દરમિયાન અનુભવ સમજી શકાય નહિ.
એક અનુભવના અનુભવથી જીજ્ઞાસુ અવસ્થામાં તેનું સ્મરણ માનવું એ યોગ્ય
નથી. અનુભવ હોય તેનું જ સ્મરણ થાય એ ન્યાય નથી એ વાત મેં
આગળ બતાવી આપેલ છે. જામતમાં જો પ્રમાત છે તે જામતના પ્રમેય
સાથે રહેલો છે. જામતનું પ્રમેય સુષુપ્તિમાં અદૃશ્ય થાય છે તે પોતાના
પ્રમાતાને પણ અદૃશ્ય કરે છે. છતાં પ્રમાતા પ્રમાણુ અને પ્રમેયનો લય

સુપ્રતિમા જોનાર સામી છે, પણ જનમતના પ્રમાણમાં અદંબાવ દોવાથી અને તે સુપ્રતિમા ન મળવાથી માણસ કહી જ કે ત્યાં કંઈ નહોતું હતું ' કા ઈ નહોતું ' અને જનજીવાવાગે સાક્ષી ત્યાં હતો સુપ્રતિમા જનમતના જેવું જ્ઞાન નથી તેથી કેટલાક અજ્ઞાનની કલ્પના કરે છે.

અર્ધવિદશિષ્ય - જર્જરતમા અદંબાવ કેવી રીતે આવી ગય છે ?

સાદગ્ધિષ્ય - જગત માત્ર માન્ય છે તેથી અદંબારને જે પોતાથી જુદું લાગે છે તેને જગત કહે છે તે જગત અને તે અદંબાર સાથે જ રહે છે સામાન્ય માણસ જેટલો જગતનો વિચાર કરે છે તેટલો પોતાનો વિચાર કરતો નથી We must learn to think aright ક્યારે, જગત અને ઈશ્વર એ વળ વરતુ નથી પણ એક જ તત્ત્વ છે અનુભવ દોવા માટે પહેલા અતર્મ ન વૃત્તિ કરી જોઈએ અને ત્યાં જે પ્રત્યક્ષ-આત્માનો અનુભવ મળે તે અનુભવ લઈને પછી જગત પોતાથી અલિન્ન લામશે એવો કે બધું અદર્શપ લામશે એ દશા થોડી ખીનીટ સુધી રહે તોએ તેની ઈગત થણી છે જાદોઅ ઉપનિષદમાં કહેલ છે કે યો યે ભૂમા તત્સુક્ષ્મ જે પરિપૂર્ણતા છે તેમાં જ સુખ છે. સ્વપ્નમાં જેમ માણસ પોતાના મનથી નવો કાળ, નવો દેશ, નવી જગ્યા અને નવા પદાર્થો રચે છે અને જાગ્રત થતાં તે જતા રહે છે તેવી જ રીતે જનમતમાં પણ માણસ પોતાના મનથી નવો કાળ નો દેશ નવી જગ્યા અને નવા પદાર્થો કલ્પે છે અને અજ્ઞાનમાં તેનો નાથ થાય છે જ્યારે એણે અસ્વપ્નમાં દર માય છે ત્યારે ભૂમા અથવા પરિપૂર્ણતા પ્રગટે છે અને આપણને નાથ સાથે એક બાવી ખરા આનંદની મરતી અનુભવમાં આવે છે. આવી રીતે જાહના મુખના સરકાવ પડી જાય તો મુકિત જરૂર જરૂર મળે છે

અર્ધવિદશિષ્ય ૧-શ્રી અર્ધવિદ અપરોક્ષ જ્ઞાન માંગે છે અને તે સ્વાભાવિક રીતે ટકે તેવું માંગે છે.

સાદગ્ધિષ્ય - અપરોક્ષ જાહજ્ઞાન બે પ્રકારનું છે ૧ અદંબ અપરોક્ષ અને ૨ દંબ અપરોક્ષ જ્ઞાન અદંબ અપરોક્ષ મહાજ્ઞાનમાં અમ્ભાવના અને વિપરીત ભાવના રહી ગય છે અને દંબ અપરોક્ષ જાહજ્ઞાનમાં તેવી ભાવના દંબ થાય છે

અરવિંદશિષ્ય :-દ્રઢ અપરોક્ષ જ્ઞાન શી રીતે થાય ?

શંકરશિષ્ય :-તેમાં ૪ કૃપા જોઈએ. ૧. આત્મકૃપા, ૨. હૃદયકૃપા, ૩ ગુરુકૃપા અને ૪ શાસ્ત્રકૃપા. એ ૪ કૃપા થાય તો વ્યાપ્તાનો અનુભવ સહજ મળ્યા કરે છે. આત્મકૃપા એટલે આનંદરૂપ જે પશુ જ્યારે તેને તે સ્વભાવની ખબર હોતી નથી ત્યારે બીજામાં સુખ શોધે છે. શ્રી, પુત્ર, મન, કીર્તિ, વિગેરેમાં જે સુખ મળે છે તે સોપાધિક છે પરંતુ આત્મામાં પ્રેમ કરવાથી જે સુખ મળે છે તે સુખ અન્યાર્થ ન હોવાથી નિરૂપાધિક સુખ છે. તેતરિમ ઉપનિષદમાં એક સાર્વભૌમ રાજાના આનંદથી લઇને દિરવ્યગભાના આનંદપ્રધાન જે વિષયાનંદની વાત આવે છે તે ઉત્કર્ષ અપકર્ષ સહિત અતિશયવાળો છે પણ તેથી અધિક છતાં યજ્ઞાનંદ એકરૂપ છે. તે ઉત્કર્ષ અને અપકર્ષથી રહિત છે. વાસ્તવમાં એક જ આનંદ વૃત્તિરૂપ ઉપાધિના ધર્મ પ્રમાણે અપકર્ષ અને ઉત્કર્ષ રૂપે જણાય છે. સંસાર દશામાં મિથ્યાજ્ઞાનથી અને તેના સંસ્કારરૂપ વિશેષથી કાસમાત્ર આનંદ અસ્પષ્ટ જણાય છે. મોક્ષકાળે વિશેષતા અભાવથી આનંદ સ્પષ્ટ કાસે છે. નિગ્તિશય આનંદની અપરોક્ષતા સ્વપ્રકાશ ચેતનરૂપ છે. તે વૃત્તિરૂપ નથી અપરોક્ષ ધર્મ ચેતનનો છે, વૃત્તિનો નથી. જ્ઞાનગત અપરોક્ષતામાં જ્ઞાનપદ ચેતન પર છે, વૃત્તિ પર નથી.

૫૫

અધ્યાસ અને અધ્યરૂત

(૧૬)

અરવિંદ શિષ્ય-જગતનું મિથ્યાત્વ માનવામાં વ્યવહારમાં બહુ અમલ આવે છે તેથી જગતને સત્ય માની શ્રી અરવિંદ તેને સુધારવા મગ્નિ છે.

શંકરશિષ્ય-બ્રહ્મજ્ઞાની સોપાધિક અને નિરૂપાધિક એમ બે પ્રકારના હોય છે. સંપ્રજ્ઞાત સમાધિવાળા સર્વ પ્રાણીમાત્રને ઉપાસન શ્રુદ્ધિથી સ્વર્ત્તમ બાવે જીવે છે. અસંપ્રજ્ઞાત સમાધિવાળા જધા પ્રાણીમાત્રને રજ્જુમાં સર્પ, દંડ, ધારા, માછાની મારક અપ્રકારરૂપે જીવે છે. રજ્જુ-સર્પની બીજી વ્યોમજ્ઞ યેથેઠ માણસ સર્પથી પર રહેલ રજ્જુને જાણી ચક્રતા નથી તેવી જ રીતે જ્ઞેને જગતના નામ અને રૂપમાં મોઢે છે, તે તેના અધિષ્ઠાનરૂપ

ભગવાનને ભગવત જાણી શકતા નથી ભગવાનને ઉપાધિના ધર્મનું
અભિમાન નથી તેથી તેની માયા તેને મોહિત કરી નથી બીજાઓ જે
ઉપાધિના ધર્મનું અભિમાન છે તેને તે માયા મોહ કરે છે પ્રપંચમાં
અદ્વૈત જે પણ અદ્વૈતમાં પ્રપંચ નથી, એટલે કે પ્રપંચ વસ્તુવર્તમા નથી. તેથી
અદ્વૈતમાં બીજું કંઈ નથી સદા પોત પોતાને અખંડ અદ્વિતીય આત્મા
સમજીને રહેવું એ જ સમાધિ છે જ્ઞાન સમાધિમાં બ્યુત્થાન નથી કાચ
કે આત્મા અદ્વૈત્ય છે આવી સમાધિ નામ અને કૃષ્ણને દ્વિતી આવી જ્ઞાન
સમાધિને સહજગતમાં મહે છે તમને જગતને સુધાન્વનના વિચાર આવ્યો
નહોતો જ્ઞાન દશા ઉપાધિનો પ્રાપ્ત કરે છે અજ્ઞાનદશા ઉપાધિને વધારે છે
શ્રીમદ્ભગવતમાં કહેલું છે કે જ્યાં સુધી શુદ્ધ વૈષ્ણવ રહે છે ત્યાં સુધી જોઈ
રહે છે

અર-શિષ્ય—શ્રી અરવિંદ નામ અને કૃષ્ણમી આગળ જવા મારે છે
શ્રી અરવિંદ કહે છે કે મનુષ્ય એ આ પૃથ્વી ઉપર કેવો જીવ નથી કારણ કે
મન એ હેવટનું તત્ત્વ નથી મનુષ્ય આ પૃથ્વી ઉપર આવ્યો તે પહેલાંના
કાળમાં પણ જોઈવટનો જીવ નહોતો અને તે વખતે મનુષ્ય આવવાની
આશા રાખી રહ્યા તેણે હવે તેની જ રીતે મનની ઉપર વિજ્ઞાનમય તત્ત્વ
હોવાથી મનુષ્યની જાતિ એ હેવટની જાતિ નથી જ્યારે વિજ્ઞાનમય મન
અવતરણ મનુષ્યમાં થશે ત્યારે આ પૃથ્વી ઉપર દેવજાતિ ઉત્પન્ન થશે
ત્યારે આ પૃથ્વી ઉપર માત્ર પશુઓ જ હતા, ત્યારે મનુષ્ય જાતિ ફરી થશે
એ કહેવાનું સાદસ કંઈ પણ એ કહ્યું હોત તો તે બરાબર કહી શકત નહિ,
તેથી જ રીતે દેવજાતિ ફરી થશે તે કહેવાનું સાદસ હાવના કંઈ માણસ
કરી શકે તેવું નથી કારણ કે તે જાતિના દિવ્ય પુરોને આપણા જેવું મન
અને આપણા જેવી શુદ્ધિ હશે નહિ તેનું શરીર એક જગ્યાએ હોવા છતાં
તે સર્વજન જઈ શકશે જીનના મન જાણી શકશે અને તેમાં ફેરફાર કરી
શકશે વિજ્ઞાનમય પુરુષને જૂન બિંધ્ય અને વર્તમાન એના ત્રણ માં,
ધાગશે નહિ બધી ક્રિયા એક ક્રિયાએ હાથે તે પુરુષ પ્રકૃતિનો વિધતા
થશે શ્રી અરવિંદ કહે છે કે આગળ યર્ષ મેં એવા બધા યોગીઓએ અને
જાતીઓએ આત્મા, સાથે એકતા મેળવેલી છે પણ તેમાંથી કંઈ પ્રકૃતિને

બરાબર કમળે કરી શક્યા નથી, એટલે કે શરીરને બરાબર કમળે ક
શક્યા નથી. તેમના દિવ્ય શરીર પણ હાલમાં દેખાતા નથી. રામ અથ
કૃષ્ણ પણ જે પોતાના શરીરને વશ કરી શક્યા હોત તો હાલ તેવી ભૂત
ખીખ શરીર પણ આપણે જોઈ શક્યા હોત. જે શુકિત એકવાર આ પૃથ
ઉપર આવે છે તે ફરીથી જતી રહેતી નથી. શ્રી અગવિંદના યોગમાં પ્રકૃતિ
સંપૂર્ણ રીતે વશ કરવાની સાધના છે. તેને જ પૂર્ણ યોગ કહે છે.

શંકરશિષ્ય-એક દ્રષ્ટિએ બેતાં એ સિદ્ધાંત ધણાને ગમે તેવા છે પર
જેમ સ્વપ્નમાં બધી પ્રકૃતિને જીતવાની મહેનત કરીએ, ને પુરી છતી શકા
પ્રક્રિ તે પહેલાં જાગી જમ્મએ તો સ્વપ્નાની બાકીની પ્રકૃતિને જીતવાનું કામ
બાકી રહેવું નથી તેમ જગતની પ્રકૃતિમાં રહેવારને અભિજ્ઞાન થઈ જાય તે
પ્રકૃતિ જેવું બીજું કંઈ રહેવું નથી.

સામાન્ય માણસોને દોરવા માટે સિદ્ધિવાળા મહાત્માની જરૂર છે. એવા
જરૂર ન્યારે-સમાજને લાગે છે ત્યારે એવા મહાત્માઓ આવે છે, પણ
આગળ વધેલા માટે સિદ્ધિ કરતાં જ્ઞાન અને અર્નિંદ વધારે ઉપયોગી છે.
સિદ્ધિમાં કંઈકોત્ર અંધારો નથી. જ્યાં આપણી પૃથ્વી ઉપર હાલના માણસો
આવ્યાં તે પહેલાં આંહી પશુઓ હતા એવું પશ્ચિમના માણસો માને છે.
આપણો ઇતિહાસ, ગીતા અને ઉપનિષદ જેવાં શ્રેયો અમ-જણાવે છે કે
હાલના માણસો કરતાં પહેલાંના માણસો વધારે શુદ્ધિશાળી હતા, તેથી
ઉત્ક્રાન્તિવાદ (Theory of evolution) જાગી ગય છે.

અરવિંદ શિષ્ય-પણ હાલના દાળમાં જે અજ્ઞાન અને જડવાદ બધા
દેશમાં વ્યાપી ગયેલ છે તેમાંથી નીકળવાનો રસ્તો તો મળવો જ જોઈએ.
શ્રી અરવિંદ આજુ લગાઈની બાજતમાં એક શિષ્યને લખે છે કે:—It is a
struggle for an ideal that has to establish itself in the
life of humanity for a truth that has yet to realise
itself fully and against a darkness and falsehood that
are trying to overwhelm the earth and mankind in
the immediate future. It is the forces behind the

battle that have to be seen and not this or that superficial circumstance."

શ્રી રસિક—It requires re-education of mankind in morality meditation and philosophy આમાગ મતવાળા માન ભવિષ્યનો વિચાર કરતા નથી પણ નિત્ય સનાતન તત્ત્વનો વિચાર કરે છે. ત્યાં સુધી માત્રી કેળવણી નહિ મળે ત્યાં સુધી સૌના હૃદયમાં ગમ દેવ વધને ગમદેવ આજ્ઞા કરવા માટે સાધુઓ જે શાસ્ત્રી વિદ્યા આપે છે તે સમાજમાં ફેલાવતી પડશે જેના દાધમાં સત્તા છે તેના દાધમાં ડહાપણ નથી અને જેના દાધમાં ડહાપણ છે તેના દાધમાં સત્તા નથી. જેનામાં ડહાપણ નથી અને ખીછ રીતે સુધરી શકે તેમ નથી તેમને સુધારવા માટે લડાઈ જેવા ભયાનક સાધનની જરૂર પડે છે. દુઃખ આવ્યા વગર તેમને જ્ઞાન મળી શકે તેવું નથી તેથી આપણી પૃથ્વી ઉપર એક સરખો સુધારો રહી શકતો નથી. ડાઈવાર તમેગુણનું જોર વધે છે, ડાઈવાર રંગેગુણનું જોર વધે છે અને ડાઈવાર ત્યારે સત્ત્વગુણનું જોર વધે છે ત્યારે ઉત્તમ ડાઈની પ્રકૃતિ આ પૃથ્વી ઉપર આવે છે. લગભગ ત્રણસો ચારસો વર્ષ પહેલાં ત્યારે સંધ્યા-ઓની શોધ થઈ નહોતી ત્યારે નાસિક મહેતો, શ્રીરાંયાષ, શાતેશ્વર, એકનાથ, વૃકારામ વગેરે સ્વામી મહાત્માઓ આ દેશમાં હતા અને પશ્ચિમમાં પણ જેકબ બહામી, ટેરેસા, મોનીનક્ષા આવ્યા હતા. સંધ્યાની શોધ પછી તમે ગુણી માણસો વધવા લાગ્યા છે. ત્યારે એવી પ્રકૃતિવાળા બહુ જન્મે છે અને તેમને સાધુઓનો ઉપદેશ લાગતો નથી ત્યારે લડાઈની જરૂર પડે છે. લડાઈથી પણ વર્ષનું કામ યોગ વર્ષમાં થઈ શકે છે. તમે ગુણી માણસોને જે જ્ઞાન મળતાં પણ વર્ષ લાગે તે જ્ઞાન તેમને લડાઈથી યોગ વર્ષમાં મળી શકે છે. તેથી માયાની રમતમાં લડાઈ એ એક જરૂરી સાધન છે. દાંતના કાળમાં વેપારી રાજ્ય થઈ ગયા છે અને રાજ્ય વેપારી થઈ ગયા છે. તેમના સ્વાર્થ તેમને ઝોટી દિશામાં ધસડી નીપ છે પણ તેની તેમને ખબર પડતી નથી તેથી લડાઈ તેમને જીગડે છે. છતાં જેમના દાધમાં સત્તા છે તે વખતસર નહિ, સમજે તો વધારે અંધારામાં ધસડાશે.

The collapse of a bad culture, selfish economic order and immoral social and political order is inevitable and a new world order will be born out of the old one. આ લગાઈ જેટલી ગોળીઓ પૂરી થવાની નથી. લગાઈ અટકાવવા માટે નવી અને ઉચી કેળવણી દાખલ કરવી પડશે તે માટે, આપણા આર્થિક સંસ્કાર કે જે ઋષિ મુનીઓ ઘણા સારા ગ્રંથોમાં મુકી ગયેલ છે તે ઉપયોગી થશે પરિભ્રમના જે સંસ્કારોથી કરોડો માણસો દુઃખી થાય છે તે લાભો વખત ટકશે નહિ. લગાઈ આજસુ અને અગાતી માણસોને તેમની બૂલેટમાંથી જગાડવા માટે ઉપયોગી છે. It unveils follies and shows up things as they are. સંસારના ભોગ વિશ્વાસ અનિત્ય છે એવું હવે ઘણા માણસોને જણાવા લાગશે. લગાઈથી થતા નાશમાંથી ઈર્ષિક અધ્યાત્મ ચેતના જાગૃત થવાનો સંભવ છે સદગત મણિલાલ નમુનાઈ કહે છે કે:—

સદા દિલના તડપવામાં સનમની રાહ રોશન છે,
તડપ તે તૂટતાં અંદર, ખડી માથુક સાંધ છે,
હજારો ઓલિયા સુગિંદ, ગયા માથુકમાં ડુલી,
ન હુલ્યા તે મૂત્રા, એવી કલામો સખત ગાઇ છે,
સ્મૃતિ આવી તમારી ત્યાં, ન અશ્વધાર રે ઝાલી,
હૃદય રમતું ઉછાળા લી, યુવાની શું ફરી આવી.

એવી અધ્યાત્મ ચેતના કાઈ કહે છે કે શ્રી અન્વિંદની યોગશક્તિથી આવશે, અથવા કાઈ કહે છે કે જાવિધના વખતના લાભ લેનાર લોકોના પૂણ્યથી ઉત્પન્ન થશે અથવા ઈશ્વરની કૃપાથી થશે. પ્રખ્યાત અમેરિકન લેખક 'વીટ્ઠી' પોતાના one worldના પુસ્તકમાં લખે છે કે:—Peace must be planned on a world basis. This war will make a revolution in men's thinking, in their way of living all over the world. This war is a war of

eration એ પુસ્તકની નકલો ૧૦ લાખ કરતાં વધારે ખપી ગયેલ છે
તે ઘટનામાં કોઈ નવી શક્તિનો હાથ જરૂર રહેલ છે. માણસોની નિગમ
માં આશા છૂપાઈ રહેલ હોય છે અને તે અનુકૂળ વખતે પ્રગટ થાય છે
સારના સામાન્ય સુખ પેસે, સ્ત્રી, કીર્તિ વગેરેમાં સમાઈ જાય છે પણ
દાણે માણસ પોતાના સ્વરૂપ તરફ વળીને સ્વરૂપનું સુખ મેળવે છે તે
જુ તેના જીવનમાં ઉત્તમમાં ઉત્તમ છે.

અરવિંદશિષ્ય - કાષ્ઠક બૂલ કાષ્ઠ કેકાળે જરૂર ઉત્પન્ન થયેલ છે નહિ તર
તે બૂલ ન હોય તો સૌને જાણવાન થઈ જાય

શકરશિષ્ય - તેને જ અધ્યાસ કહે છે અથવા મિથ્યાતાન કહે છે
અશોકન સ્ત્રી વગેરેમાં શોકન શુદ્ધિ, અસત્ય પ્રપંચમાં સત્યની શુદ્ધિ સત્ય
આત્મામાં અસત્યનો અધ્યાસ અનાત્મામાં આત્માનો અધ્યાસ વગેરે
વિપરીત ભાવનાથી સૃષ્ટિનું થયાર્થ સ્વરૂપ પ્રતિબદ્ધ પામે છે એ બૂલને
શાસ્ત્રમાં જોડું પ્રમાણ કહે છે

અરવિંદશિષ્ય - ધણા પ્રમાણમાં રહેલું પ્રમાણ સઘવાણું અને વિવાદ-
વાળું છે તથા પ્રમાણે અભાવ હોવાથી તે બૂલ કાઢવા મઠિ બીજું પ્રમાણ
જોઈએ તોટમાં એક વડીલનું પ્રમાણ જોડું હોય તેને બીજો વડીલ પોતાના
પ્રમાણથી તોડી નાંખે છે એવી રીતે જો કાષ્ઠનું પ્રમાણ ન રહેતો નિષ્કલ્પની
વસ્તુ મળે નહિ

શકરશિષ્ય - સ્ત્રી અરવિંદ એમ માને છે કે આ જગત ઉત્પન્ન થયા
પછી માણસ આ પૃથ્વી ઉપર આવેલ છે એ એના મતમાં મોટામાં મોટી
બૂલ છે જગત એ પ્રમેય છે તે તે વખતના પ્રમાણ અને પ્રમાણની સાથે

પડેલો હોય છે તેથી સામાન્ય માણસ બૂલનું સ્વરૂપ જાણી શકતા નથી તેથી શુદ્ધ અને શાસ્ત્રની જરૂર પડે છે. તે દ્વારા જ્યારે સત્યની ખબર પડે છે ત્યારે એમ સાગે છે કે કોઈની બૂલ યદ્ય નથી કારણ કે વસ્તુ એક છે. સત્તા એક છે અને તેમાં બૂલ નથી તેથી દરેક પોતાના સ્વપ્નામાયી જાગવાનું છે. મિથ્યા-જ્ઞાન, સંશયજ્ઞાન અથવા જ્ઞાનનો અભાવ એ સાચા પ્રમાણથી દૂર થાય છે. અનધિગત અર્થને જાણાવે તેને સાચું પ્રમાણ કહે છે. શ્રી અરવિંદના યોગને ધણા વર્ષ થયાં છતાં આખાંધિત અર્થ બતાવતાં નથી. તેના યોગનું કળ હમેશાં બિવિધમાં રહે છે.

અરવિંદશિષ્ય :- તમે આખાંધિત અર્થ કેને કહો છો ?

શંકરશિષ્ય :- બ્રહ્મ સ્વરૂપ એ આખાંધિત અર્થ છે. તેનો ખાધ કોઈ કાળે નથી. ખાધનું અસત્ છે, અસતનો ભાવ નથી એમ ગીતામાં કહેલું છે. સત્ય વસ્તુ એને મિથ્યા વસ્તુનો વાસ્તવ સંબંધ થતો નથી તેથી પ્રત્યગાત્મા કે જે બ્રહ્મ સ્વરૂપ છે તેનો પ્રમાતા સાથે સંબંધ થતો નથી. ઉદ્યમાં, સમાધિમાં, મોક્ષમાં, પ્રમાતા પ્રમાણુ પ્રમેય નથી જગતમાં તો ત્રણે દક્ષિત છે. જન્મ્યાં પહેલાં કોઈ સાથે સંબંધ નહોતો, મર્યા પછી સંબંધ નથી તો વચમાં સાચો સંબંધ શી રીતે થાય ? અસંગ આત્મા પ્રમાતા થતો નથી અને પ્રમાતા વગર પ્રમાણની પ્રવૃત્તિ થતી નથી તેથી પ્રત્યક્ષ પ્રમાણુ અને શાસ્ત્રો અવિદ્યાના વિષય છે. લડાઈની વાત અને સમાધાનની વાત પણ એ દ્રષ્ટિએ થાય છે.

અરવિંદશિષ્ય :- જો અસંગ આત્મા પ્રમાતા થતો નથી તો કોણ પ્રમાતા થાય છે ? સુષુપ્તિમાં એ ત્રણે નથી તો જગત થતાં એ ક્યાંથી આવે છે ?

શંકરશિષ્ય :- જો વસ્તુ જેમાં કોઈ વખતે દેખાય અને કોઈ વખતે ન હોય તે ત્યાં અધ્યસ્ત છે. પ્રમાતા, પ્રમાણુ, પ્રમેય આત્મામાં અધ્યસ્ત છે. નિંદ્રા, સમાધિ અને મોક્ષમાં તે મળતા નથી.

અરવિંદશિષ્ય :- ત્યારે ઉદ્ય કેને આવે છે ?

શંકરશિષ્ય :- જો એટલું પ્રમાતા જાગે છે તે જગતરૂપી ખોટા પ્રમેયની સાથે રહેલો હોય છે. જ્યારે જગત ઉદ્યમાં અદ્ય થાય છે ત્યારે તેને જોવા-

વાળા પ્રમાણ પશુ અદ્યથા થાય છે. જ્યારે પછી ત્યારે જગત દેખાય છે તે જ વખતે પ્રમાણ અને પ્રમાણ પશુ જગે છે. બ્રહ્માનીને ઉંધમાંથી જગતાં જગત દેખાતું નથી તેથી તેને માટે પ્રમાણ, પ્રમાણ અને પ્રમેયનો વ્યવહાર નથી. ઉપર કહ્યું તેમ અનધિગત અભ્યાસિત અર્થનો જે બોધ કરે તે સાચું પ્રમાણ છે. તે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ જડમાનનું બોધક હોવાથી પ્રમાણ નથી કિંતુ પ્રમાણભાસ છે અચાતને જણાવે તે પ્રમાણ કહેવાય. પ્રત્યક્ષ વિગેરે પ્રમાણના વિષય ઘટપટ વગેરે જે કે વ્યવહાર દશામાં અભ્યાસિત છે તો પશુ અચાત નથી વેદાન્તના મદાવાક્ય અચાત અભ્યાસિત બ્રહ્માના બોધક હોવાથી સાચા પ્રમાણ છે. જે વસ્તુ ત્રણ દાળથી અભ્યાસ્ય છે તે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણનો વિષય થાય નહિ.

અર્ગવદ્દશિષ્ય :- જ્ઞાનની અપેક્ષા મુમુક્ષુને છે, મુક્તને નથી. આત્મા સદા સ્વયં પ્રકાશ છે, તેને પોતાના પ્રકાશ માટે બીજાની અપેક્ષાની જરૂર પડેતી નથી. આત્મા જ્ઞાન વગર પ્રકાશનો નથી એ તો અજ્ઞાનથી બોલાય. વસ્તુના એ આત્મા પોને પોતાને નથી જાણતો એવું નથી રજા જો આદ્યત હોય તો અનિર્વચનીય સર્વ વગેરે સાથે સંબંધ પામે. આત્મા સુષુપ્તિમાં અનાદ્ય છે

શંકરશિષ્ય :- તો પછી સ્વપ્ન અને જાગૃતમાં પણ તેનો જ છે એમ માની શ્યો તેમાં બીજું કારણ શોધવાની જરૂર નથી.

અર્ગવદ્દશિષ્ય :- જતાં કાંઈક ફેર જણાય છે. જાગૃતમાં જ્ઞાનનું સાર્વજનિક છે. સુષુપ્તિમાં “હું બોધ સ્વરૂપ આત્મા છું,” એવા વિશેષ જ્ઞાનનો ઉદય નથી. તે માટે બીજું કારણ મળતું નથી તેથી તમારા અતવાળા મૂળ એક અજ્ઞાન માની લે છે.

શંકરશિષ્ય :- વિશેષ વિજ્ઞાન દેવના બંધનવાળું છે. સુષુપ્તિમાં દેવનો અભાવ છે. ત્યાં બધા વિશેષ અનુભવનો બાધ છે. જતાં ત્યાં નવી જાગૃતી કાંઈક અનુભવ છે. તે જ્ઞાન ધર્મવાળો છે એમ માંડુક્ય ઉપનિષદમાં સ્પષ્ટ કહેલ છે. જો ત્યાં જ્ઞાન ધર્મ જેવું કંઈ ન હોય તો અને જીવના જીવજાવનું કાંઈ અનુસંધાન ન હોય તો કાંતિશાસ્ત્ર મુર્ધ જર્થ અને ઉઠે ત્યારે સુનીલાંધ થઈને ઉઠે તેથી સુષુપ્તિ એએક પ્રકારની બીજ અવસ્થા છે. તે વખતે પોતાનો

અનુભવ કાઢને જણાવી શકતો નથી કારણ કે ત્યાં બીજું નથી. જ્યાં અવસ્થામાં જે કેટલાક પ્રશ્નો ઉઠેલી શકાતા નથી તેના જવાબ ઉંધ લીધે પછી સહેજ રહી છે. એવું નથી જાતનું જ્ઞાન સુપ્રતિમાં હોવાથી તે અસા-
નની દશા માની શકાતી નથી. જ્યારે તમારું વિકાસ જેટલું જગત દેખાય તેને તે
વખતના અધ્યાસથી દેખાય છે.

અર્થવિદ્વંશિષ્ય :- રજીસ્ટ્રારમાં સર્પ દેખાય ત્યારે સર્પ બીજી કોઈ જગ્યાએ
સાચો હોય છે તેમ જો જાણમાં જગત દેખાય તો જગત કોઈ જગ્યાએ આવું
હોયું જોઈએ.

ચંદ્રશિષ્ય :- જે વસ્તુનો અધ્યાસ ચાલુ તેનો પૂર્વ અનુભવ થયો હોય
એ માની શકાય તેવું છે પણ તેથી તે પહેલા અનુભવની વસ્તુ સાચી જ
દત્તી એમ માની શકાતું નથી. તેથી પહેલાં જોયેલું જગત પણ પ્રતિષ્ઠા
જોયેલું હતું એમ માની શકાય છે. There is a great difference
between experience and truth of experience. વળી સર્પ
બીજી જગ્યાએ હોયો જોઈએ એ પ્રશ્ન ખોટો છે. જ્યાં રજીસ્ટ્રાર છે ત્યાં સર્પ
છે કે નહિ ? અને નથી તો શા માટે દેખાય છે ? સ્વપ્નમાં દીઠેલ રજીસ્ટ્રાર
સર્પમાં રજીસ્ટ્રાર અને સર્પ બંને મિથ્યા છે છતાં રજીસ્ટ્રાર સત્ય અને સર્પ
મિથ્યા એ વિદ્યમાન આલંબન સ્વપ્ન વ્યવહાર માત્ર છે. ત્યાં વસ્તુતત્ત્વનું
આલંબન નથી. તેથી જ રીતે જગતમાં પણ સમજવું, મૂર્ખને જમ થાય
કે. જાનીને થતો નથી. આ બાબત ઉપર કેટલાક વર્ષ પહેલાં મારે શ્રી
અર્થવિદ્વંશ સાથે વાતચિત થઈ હતી.

અર્થવિદ્વંશિષ્ય :- તેમજો શો જવાબ આપ્યો હતો ?

ચંદ્રશિષ્ય :- તેમજો એમ કહ્યું હતું કે મનુષ્યનું મન એક વસ્તુ અને
બીજી વસ્તુની જોજોગ કરે છે પણ જે વસ્તુ નથી તે વસ્તુને જે વસ્તુ છે
ને ખાસે માની લેતું નથી. દૃષ્ટાંતમાં આશય વાણી રંગનું દેખાય છે. ત્યાં
આશય અને વાણી રંગ સત્ય છે, તે જને વસ્તુની જોજોગ કરી માન્યતાનું
ન રંગવાળું આશય રહે છે. તેમ જગત પણ સાચી વસ્તુ છે.

અર્થવિદ્વંશિષ્ય :- એ જવાબથી તમને શું લાગ્યું ?

ચંદ્રશિષ્ય :- ને વખતે મને તેમની વાત સાચા જેવી લાગી પણ પાછ-

જાથી જ્યારે મેં સાપેક્ષવાદનો અભ્યાસ કર્યો અને એક સારા સ્વામી સાથે
 શાસ્ત્રાર્થ ચર્ચા અને અનુભવ થવા લાગ્યો ત્યારે એમ લાગ્યું કે આકાશ અને
 રંગ બંને કલ્પિત વસ્તુ છે. જે વસ્તુ કોઈ વખતે દેખાય અને કોઈ વખતે ન
 દેખાય તે કલ્પિત હોય છે. હાલના સાયન્સવાળા પણ કહે છે કે આકાશ
 (space) અને રંગ (colour) એ દૃષ્ટાની શૂનિકા ઉપર સાપેક્ષ છે.
 કાળપણ સાપેક્ષ છે. દ્રષ્ટાનો સ્થાન ધર્મ ફરે એટલે આકાશ, રંગ, કાળ
 વગેરે ફરી જાય છે. હિંદુમાં જતા રહે છે, અને સ્વપ્નામાં નવા થાય છે. તેજ
 પ્રમાણે જગતનું જગત પણ સાચું નથી. દરેક પોતાના કલ્પિત જગતમાં
 રહે છે. સ્વપ્ન દરેકનું ખાનગી છે તેમ જગત પણ દરેકનું ખાનગી છે.
 જગતનો પ્રમાણ જગત વખતે જ હોય છે, પ્રમાણ પ્રમાણ અને પ્રમેય
 કોઈ વખતે આત્મામાં દેખાય અને કોઈ વખતે ન દેખાય એવા છે તેથી એ
 ત્રણે કલ્પિત છે અથવા અધ્યસ્ત છે. વંણી અધ્યાસ પણ એ પ્રકારના થઈ
 શકે છે ૧ પ્રસિદ્ધ અધ્યાસ અને ૨ અપ્રસિદ્ધ અધ્યાસ. રજામાં સર્પનો
 ભાગ એ પ્રસિદ્ધ અધ્યાસ છે. કાલમાં જંગલનો અધ્યાસ એ અપ્રસિદ્ધ
 અધ્યાસ છે. કાલથી ભિન્ન કોઈ છુદ્ધ સ્થાન નથી કે જ્યાં જંગલ રહે. સ્વ-
 પ્નામાં જગતનો અપ્રસિદ્ધ અધ્યાસ છે. જે કોઈ જગતમાં આત્માનું સ્વરૂપ
 અધ્યાસનું સ્વરૂપ અને અધ્યસ્તનું સ્વરૂપ જરાયર સમજી શકે તે આત્મા
 સિદ્ધાંત તરત સમજાઈ શકે તેવા છે. આત્માને ન સમજવાથી આત્મા જ
 અનાત્મા વિગેરે શબ્દથી બ્યવહાર ગોચર થાય છે.

અરવિંદશિષ્ય :- તેનું કાન્ધુ શું ?

ચંકરશિષ્ય :- એ મિથ્યા સ્વભાવ અંતઃકરમની વૃત્તિનું પરિણામ છે.
 વૃત્તિ રેડીઓનાં વેવલેન્થ જેવું કામ કરે છે. જેમ રેડીઓમાં વેવલેન્થ મૂકી
 હોય ત્યારે સામાન્ય પ્રકાશ દેખાય છે અને અંધતા પણ સંભળાઈ છે પણ
 ગાયન શ્રાવણવાના રસમાં સામાન્ય પ્રકાશ કે જે અધિષ્ઠાન રહે છે તે તરફ
 ધ્યાનનું લક્ષ રહેતું નથી જે તે વખતે રેડીઓમાંથી નીકળે છે તે સામાન્ય
 પ્રકાશ તો વિવર્ત છે. અથવા પાવર ડાહિસની પાવર તો વિવર્ત છે. આત્મા-
 માંથી જે નીકળે છે તે પણ તેવીજ રીતે સ્વાત્માનો જ વિવર્ત છે. તેથી અંધ
 પ્રદં મિથ્યા છે, પણ એ હું હું એ જ વાત જાણી છે.

અરવિંદશિષ્ય :- એકવાર હું (રોડીચેરી) થી અરવિંદના આશ્રમમાં ગયો ત્યારે મેં કહ્યું કે “ અહં ઈદં જોડુ અને હું બ્રહ્મ એ સાચું ” ત્યારે ત્યાં બધા શિષ્યો હસવા લાગ્યા.

સંકરશિષ્ય :- ઈશ્વરના નિશ્ચયથી તમે ઈશ્વર છે કારણ કે તેનાથી અન્ય કંઈ નથી, મહાત્માઓનો પણ એવો અનુભવ છે. રાગઓએ આપેલી નાની નાની પદવીઓ લોકો ખુશીથી સ્વીકારે છે તો ઈશ્વરેની આપેલી પદવી તેઓ ખુશીથી શા માટે સ્વીકારતા નથી. યજ્ઞી સ્વપ્નમાંથી જાગ્યા પછી પ્રત્યક્ષ અનુભવથી પણ ખાતરી થાય છે કે સ્વપ્નામાં જે બૂલથી “ અહં ઈદં ” લાગતું હતું તે જાગ્યા પછી માત્ર અહરૂપે રહે છે તો જાગતનું અહં ઈદં, જાગ યદા પછી બ્રહ્મરૂપે કેમ ન રહે ? મૃગજળ જેમ ધીરે ધીરે સુકાતું નથી પણ તેને જેવું છે તેવું જાણવાથી સુકાઈ જાય તેમ માયાને જેવી છે તેવી જાણવાથી જતી રહે છે.

અરવિંદશિષ્ય :- શ્રુતિમાં તો ધમ્મા બેદ જોવામાં આવે છે.

સંકરશિષ્ય :- અકલ્પિત બ્રહ્માત્માના બોધ માટે કલ્પિત પ્રકાર-બેદ સ્વીકારવા પડે છે, તે બેદ દોષવાળા નથી વિરૂદ્ધ પ્રકારના બેદનું પ્રદર્શન કરવામાં શ્રુતિનું તાત્પર્ય નથી પડતું જે રીતે સમજાવી શકાય તે રીતે સમજાવીને અદ્વિતીય બ્રહ્મબોધમાં તેનું તાત્પર્ય છે. ત્યારે અભ્યાસ વધે છે ત્યારે બ્યવહારિક સત્તા પણ પ્રાતિભાસિક લાગશે. પ્રાતિભાસિક સત્તા જાન હોય ત્યારે જ અર્થ-ક્રિયાકારી થાય છે. અજ્ઞાત પ્રાતિભાસિક પદાર્થમાં કાષ્ટ સત્તા નથી. ધ્રુવડને પેલાને દેખાના અધારાની નિવૃત્તિ માટે અજ્ઞવાળાની વૃત્તિ કરવાની જરૂર છે તો પણ અજ્ઞવાળું ચોતાથી સિદ્ધ છે અને માણસને વૃત્તિ વગર અજ્ઞવાળું દેખાય છે. તેથી જ રીતે બ્રહ્મ યોનાથી સિદ્ધ છે અને ત્યાં વૃત્તિની જરૂર નથી. જેને ખીણ વૃત્તિથી ખીણ દેખાય તે કલ્પિત આવગણ હોય કરે છે તેની નિવૃત્તિ માટે બ્રહ્માકાર વૃત્તિની જરૂર રહે છે સાત્ર અવિદ્યા કલ્પિત બેદની નિવૃત્તિ કરે છે.

અરવિંદશિષ્ય :- થી અરવિંદ કહે છે કે * If it be true that

spirit is involved in matter and apparent nature is secret God, then the manifestation of the divine in himself and the realisation of God within and without are the highest and most legitimate aims possible to man upon earth. એટલે અહંર્મિદં યધું બ્રહ્મૈષ છે એવો અનુભવ મેંને એ જ માણસના જીવનનું સાર્ય છે.

શકરશિષ્ય :-એ વાત સાચી છે પણ મેં આત્મા માયામાં અંધતા મેટામાં જકડાઈ ગયો હશે તો તે કામ તંત્ર યદ્ય શકશે નહિ. તે અત્માત્મ માયાથી અસમપણુ હાલને માયાને હિસતી દેતા નથી પણ આત્માને માયાનો માયેક બનાવે છે એટલે કે controller of nature બનાવે છે. તેમ કાવામાં માયાને સાચી માનવી પડે છે. તેમાં ભેદ-બુદ્ધિથી શરૂઆત કરવી પડે છે. અમે શરૂઆતથી જ ભેદને કલ્પિત માનીએ છીએ. જેની દૃષ્ટિમાં અવિદ્યા અને સંસાર છે તેની દૃષ્ટિમાં હૃદય જગતનું કારણ છે અને જગત કાર્ય છે અને હૃદય તેના નિયંત્રક છે. પરંતુ જેની દૃષ્ટિમાં કેવળ બ્રહ્મ સન્માત્ર છે તેને અવિદ્યા અને સંસારની ઉત્પત્તિ બચાવતી નથી તો કાર્ય-કારણભાવ ક્યાં મળે છે ?

અરવિંદશિષ્ય :-તમે જગતનો નિમેષ કરો છે તો જગત હોય તો જ નિમેષ થાય.

શકરશિષ્ય :-રજુ સર્પમાં સર્પનો નિમેષ કરવામાં ત્યાં સર્પ સાંચો થઈ જતો નથી. અપ્રાપ્તનો નિમેષ માણસના સમજવામાં તરત ન આવે શકે તેથી કલ્પિત પ્રાપ્તવત્ માનવું પડે છે. જેમ કેાષ પુરુષ બીજા પુરુષને આકાશ તરવનો બોધ કરે ત્યારે પહેલાં આકાશ નીલરંગનું છે એવી રીતે નીલરંગ વિગેરે વિશિષ્ટ આકાશનો બોધ કરે છે પછી 'નીલરંગનો નિમેષ કરી નિરંજન બાકી આકાશનો બોધ કરે છે, તેવી જ રીતે વેદાન્ત વાક્ય થયું "આ જગતનું કારણ બ્રહ્મ છે" એમ કહી ઉત્પત્તિ વિગેરેથી (કલ્પિત સમજી) વિશિષ્ટ બ્રહ્મનો બોધ કરે છે, પછી જે હ નાનાસ્મિ કિંચન વગેરે નિમેષ વાક્યથી કલ્પિત સર્પનો બોધ કરી તેનો નિમેષદ્વારા નિર્વિશેષ બ્રહ્માત્માનો અભેદ બોધ કરે છે. સુષ્ટિ વાક્યોમાં કલ્પિત દેવતાની પ્રાપ્તિ

સ્વીકારીને તેનો નિર્ગેષ કરવાની રીત છે. એ રીતે નિર્ગેષ વાક્યોની સૃષ્ટિ વાક્ય સાથે એક વાક્યતા છે. તેનું કૃષ્ણ પશુ નિષ્પ્રપંચ બોધ છે. પૂર્વ બોધ એ ઉત્તર બોધનું શેષ છે. સ્વતંત્ર કૃષ્ણનો હેતુ નથી.

અગવિંદશિષ્ય :- જગત મિથ્યા છે એ સમજવું જોઈએ સહેલું લાગે છે તેટલું 'હું' મિથ્યા છું' એ સમજવું સહેલું નથી.

શોકરશિષ્ય :- હુંતા બે અર્થ થાય છે. સાચો હું બહાર છે. તે હું તો લક્ષ્યાર્થ છે. એટલે હું કે જે દેહનું અભિમાન લક્ષને બેઠો છે તેને પ્રમાતા, છવ, ચિદાભાસ, અંતઃકરણ ઉપદ્રિત ચેતન, કહે છે. તે હુંતો વાચ્યાર્થ છે અને તે મિથ્યા છે કારણ કે કોઈ વખતે હોય અને કોઈ વખતે ન હોય. જ્ઞાનરૂપ ચેતનથી ભિન્ન સૃષ્ટિ નથી. જેમ સકિત-રમત વગેરે સાક્ષીભાસ્ય હોવાથી પ્રાતિભાસિક છે તેમ ધર્મસહિત અહંકાર પશુ કેવળ સાક્ષીભાસ્ય છે. મિથ્યા પ્રપંચની સ્વસમાન સત્તાત્રાણા વ્યવહારની સિદ્ધિ સ્વપ્નની માફક મંભવે છે છતાં તેથી સાચું કમં બંધન થતું નથી. એક જગ્યાએ એક માણસને એણું, સ્વપ્નું આબ્ધું હતું કે તેને એક સ્ત્રી દેખાણી, તેમની થોડી વારમાં તે ગાય થઈ ગયું, પછી તે થોડી વારમાં ઘૂણ થઈ ગયું. એ સ્થાન ધર્મનું પરિણામ હતું. તેમ જાગ્રતમાં આપણી વાતો સાથે ગાય તે સંબંધ નથી, થોડાને આપણું જગત બુદ્ધું લાગે છે. માટે અધ્યતનની નિવૃત્તિ કરવી જોઈએ. અધ્યતનની નિવૃત્તિ અધિષ્ઠાનરૂપ થાય છે.

spirit is involved in matter and apparent nature is secret God, then the manifestation of the divine in himself and the realisation of God within and without are the highest and most legitimate aims possible to man upon earth એટલે અર્થ છે બધું જાણવું છે એવો અનુભવ લેવો એ જ માણસના જીવનનું સાર્થક છે

શકરશિષ્ય :- એ વાત સાચી છે પણ જે આત્મા માયામા અથવા મેટગમા જકડાઈ ગયો હશે તો તે કામ તન્ત થઈ શકશે નહિ. તે અત્યાનું માયાથી અસંગપણુ લઈને માયાને ઊડાવી દેતા નથી પણ આત્માને માયાનો માયેક બનાવે છે એટલે કે controller of nature બનાવે છે. તેમ કન્ધામા માયાને સાચી માનવી પડે છે તેમા ભેદ-ભ્રુદિથી શરૂઆત કરવી પડે છે અને શરૂઆતથી જ ભેદને દર્શિત માનીએ છીએ જેની દૃષ્ટિમા અવિદ્યા અને સસાર છે તેની દૃષ્ટિમા ધર્મ જગતનું કારણ છે અને જગત કાર્ય છે અને ધર્મર તેના નિષ્પત્ત છે. પરંતુ જેની દૃષ્ટિમાં કેવળ જ્ઞાન સન્માન છે તેને અવિદ્યા અને સસારની ઉત્પત્તિ જણાતી નથી તો કાર્ય-કારણભાવ ક્યા રહે છે ?

અરવિંદશિષ્ય :- તમે જગતનો નિષેધ કરો છો તો જગત હોય તો જ નિષેધ થાય

શકરશિષ્ય :- રજુ સર્પમા સર્પનો નિષેધ કરવામાં ત્યાં સર્પ સાચો થઈ જતો નથી. અપ્રાપ્તનો નિષેધ માણસના સમજવામા તરત ન આવે શકે તેથી દર્શિત પ્રાપ્તવત્ માનવું પડે છે જેમ કોઈ પુરુષ બીજા પુરુષને આકાશ તત્ત્વનો બોધ કરે ત્યારે પહેલાં આકાશ નીલરંગનું છે એવી રીતે નીલરંગ વિગેરે વિશિષ્ટ આકાશનો બોધ કરે છે પછી નીલરંગનો નિષેધ કરી નિરૂપ વ્યાપક આકાશનો બોધ કરે છે, તેવી જ રીતે વેદાન્ત વાક્ય પણ " આ જગતનું કારણ જ્ઞાન છે " એમ કહી ઉત્પત્તિ વિગેરેથી (દર્શિત સર્ગથી) વિશિષ્ટ જ્ઞાનનો બોધ કરે છે, પછી જે હ નાનાસ્તિ કિંચન વગેરે નિષેધ વાક્યથી દર્શિત સર્પનો બોધ કરી તેનો નિષેધદ્વારા નિર્વિશેષ જ્ઞાતમાનો અભેદ બોધ કરે છે. સ્પષ્ટ વાક્યોમા દર્શિત દેવતાની પ્રાપ્તિ

સ્વીકારીને તેના નિષેધ કરવાની રીત છે. એ રીતે નિષેધ વાક્યોની સૃષ્ટિ વાક્ય સાથે એક વાક્યતા છે. તેનું કળ પશુ નિષ્પ્રપંચ બોલ છે. પૂર્વ બોલ એ ઉત્તર બોલનું શેષ છે. સ્વતંત્ર કળનો હેતુ નથી.

અવિદિશિષ્ય :- જગત મિથ્યા છે એ સમજવું જોઈતું સહેલું લાગે છે તેહલું ' હું' મિથ્યા છું ' એ સમજવું સહેલું નથી.

શકિતશિષ્ય :- હુંના બે અર્થ થાય છે. સાચો હું બ્રહ્મરૂપ છે. તે હું તો લક્ષ્યાર્થ છે, જોડો હું કે જે દેહનું અભિમાન લઇને બેઠો છે તેને પ્રમાણ, જીવ, ચિદાભાસ, અંતઃકરણ ઉપદિત ચેતન, કહે છે. તે હુંનો વાચ્યાર્થ છે અને તે મિથ્યા છે કારણ કે કોઈ વખતે હોય અને કોઈ વખતે ન હોય. જ્ઞાનરૂપ ચેતનથી ભિન્ન સૃષ્ટિ નથી. જેમ શકિત-જગત વચ્ચે સાક્ષીભાસ્ય દ્વાવાળી પ્રાતિભાસિક છે તેમ ધર્મસંદિત અહંકાર પશુ કેવળ સાક્ષીભાસ્ય છે. મિથ્યા પ્રપંચની સ્વસમાન સત્તાચળા વ્યવહારની સિદ્ધિ સ્વપ્નની માફક મેલાવે છે જતાં તેથી સાચું કર્મ બંધન થતું નથી. એક જગ્યાએ એક માણસને એવું સ્વપ્ન આપ્યું હતું કે તેને એક સ્ત્રી દેખાણી, તેમાંથી થોડી વારમાં તે ગાય થઇ ગઇ, પછી તે થોડી વારમાં ઘૂળ થઇ ગઇ. એ સ્થાન ધર્મનું પરિણામ હતું. તેમ જગતમાં આપણી વાતો સાચે ગાય ને સંબંધ નથી, થોડાને આપણું જગત બ્રહ્મ લાગે છે. માટે અધ્યસ્તની નિવૃત્તિ જોવી જોઈએ. અધ્યસ્તની નિવૃત્તિ અધિધાનરૂપ થાય છે.

યોગીશ્વર સનતકુમાર અને દેવર્ષિ નારદ

લેખક—શ્રી. નાનાલાલ દેવશંકર ત્રિવેદી

૩૩

એક દિવસ દેવર્ષિ નારદ યોગીશ્વર ધ્વજનિષ્ઠ સનતકુમાર પામે આખ્યાં અને વિનીત શિષ્યભાવે તેમને દંડવત્ પ્રણામ કરીને એમની પામે પ્રાર્થના કરી કે—“ભગવન્ મને ધ્વજવિદ્યા-આત્મજ્ઞાનનો ઉપદેશ આપવા કૃપા કરો.”—સનતકુમારે તેમને કહ્યું કે—“નારદ, આપ શું શું જાણો છો એ પ્રથમ મને જણાવો, આપ કઈ કઈ વિદ્યામાં પ્રવીણ છો તે મને કહો એટલે તમારા જ્ઞાનથી આગળ જે સર્વોપરિ વિદ્યા છે તેનો ઉપદેશ આપીશ.”

નારદે જવામ આપે—ભગવન્ ઋગ્વેદાદિ ચારે વેદ, ઇતિહાસ, પુરાણ, વ્યાકરણ, ગણિત, તત્ત્વશાસ્ત્ર, કાલકાલ, નીતિશાસ્ત્ર નિરુક્ત, શિશ્યા, કન્ધ, છન્દઆદિ ધનુર્વિદ્યા, જૂતવિદ્યા, દારૂવિદ્યા, નદાન ચિન્તપાદિ વિદ્યા, ન્યૈતિયશાસ્ત્ર, સર્વદેવજનવિદ્યા, યત્ય ગીત વાદ્ય વિદ્યાદિ વિદ્યા ઇત્યાદિ વિવિધ વિદ્યાઓ હું સારી પેઢે જાણુ છું.

પરન્તુ ભગવન્ હું કેવલ એ વેદાદિ શાસ્ત્રોના શબ્દાર્થને જ જાણું છું આત્માનો વાસ્તવિક સાક્ષાત્કાર મને થયો નથી અને તે કારણે હું શોકથી સતપ્ત રહું છું. આપ જેવા ધ્વજનિષ્ઠ મહાત્માઓ પામેથી મેં શાશ્વત્ હું કે “તરતિ શોકમાત્મવિત્” આત્મવેદના શોકરહિત થાય છે એ નિર્ભય જ્ઞાની પરમાત્મ મને થાય છે હું માનસતાપથી વ્યાકૂળ રહું છું. મને અકૃતાઈ થુદિ રજા કરે છે. કૃપા કરીને હું ભગવન્ આત્મજ્ઞાન નોકા વડે મને શોક-તારીને પાર ઉતારો આપ જેવા ઓન્નિય ધ્વજનિષ્ઠ આત્માર્થના

ઉપદેશ વિના બ્રહ્મવિદ્યાની પ્રાપ્તિ થતી નથી, જેવી રીતે કૃષ્ણ ભગવાને પોતાના 'પ્રિય સખા ભક્ત અર્જુન'ને કપિલ ભગવાને પોતાની પૂન્ય મોતા દેવદુતિને અને યાગવલ્કય મહર્ષિએ પોતાની પ્રિયપત્ની મૈત્રેયીને બ્રહ્મવિદ્યાનો ઉપદેશ આપ્યો હતો તેવી રીતે મને પણ આપ બ્રહ્મવિદ્યાનો ઉપદેશ આપી કૃતાર્થ કરો."

નારદજીની આવી હાદિંદ નિષ્કપટ તીવ્ર બ્રહ્મ જિજ્ઞાસા જોઈને સનતકુમાર પોતાના મનમો વિચાર કરવા લાગ્યા કે મહર્ષિ નારદમાં વંશ વિદ્યા અને આત્મ સામર્થ્યનું અભિમાન નથી, તેના હૃદયમાંથી રાગદ્વેષ જેવા વિકારો ધ્રુવાઈ ગયા છે અને આત્મજ્ઞાન માટે તેનામાં તીવ્ર ઉત્કંઠા જગી છે શ્રદ્ધાભક્તિપૂર્વક શરણે આવેલા સર્વ શિષ્યનો આત્મજ્ઞાન વડે ઉદ્ધાર કરવો એ આચાર્યનું કર્તવ્ય છે. "આમ વિચાર કરી તેઓએ ઉપદેશ આપવો શરૂ કર્યો—મહર્ષિ, આપે જે કંઈ અભ્યસન કર્યું છે, જે કંઈ તમે જાણો છો તે નામ મિવાયે બીજું કંઈ નથી. નામ એ વસ્તુની ઓળખાણ કરાવી દેનાર ચિહ્ન માત્ર છે. નામ માત્રનાં જ્ઞાનથી કંઈ વસ્તુ સિદ્ધ થતી નથી. નામ માત્ર જાણ્યાથી કંઈ ફળ નથી પણ જેનાં એ નામ છે એ નામ ફળતાની જેના વડે સત્તા છે તે મૂળ વસ્તુનાં જ્ઞાનની ઉપયોગિતા છે. તો આ નામ રૂપાત્મક વિકાર જેની સત્તાથી સત્તાવાળા દેખાય છે તે પરમાત્માનું જ્ઞાન પ્રાપ્તવા માટે આપ પ્રથમ નામ બ્રહ્મની ઉપાસના કરો નામમાં બલ્લદષ્ટિ રાખવાનો અભ્યાસ કરો. રાત્રિગ્રામમાં વિદ્યુત્સુદ્ધિ રાખવામાં આવે, છે એમ—નામમાં બલ્લસુદ્ધિ રાખો.

નારદજીએ પૂછ્યું—ભગવન્ નામથી અધિક કોઈ પદાર્થ છે ?

સનતકુમાર—હા, આ નામથી તેના હેતુરૂપ વાણી શ્રેષ્ઠ છે તેમાં બલ્લદષ્ટિનો અભ્યાસ કરો.

આ પછી વાણીથી મન, મનથી સંકલ્પ, સંકલ્પથી ચિત્ત, ચિત્તથી ધ્યાન, ધ્યાનથી વિજ્ઞાન, વિજ્ઞાનથી બ્રહ્મ થેલ છે એમ ક્રમે ક્રમે અન્ન, જલ, નેમ, આકાશ, રશ્મિતિ, આદિ એક બીજાથી ઉત્તરોત્તર શ્રેષ્ઠ છે અને તેમાં બલ્લદષ્ટિ રાખવાનો ઉપદેશ આપી છેવટ સર્વથી અધિક પ્રાણ છે એમ સમજાવ્યું અને પ્રાણનો સર્વથી મહત્તા વર્ણવી આથી નારદજીને આ પ્રાણને જ

યોગીશ્વર સનતકુમાર અને દેવર્ષિ નારદ

લેખક—શ્રી નાનાલાલ દેવશંકર વેદ્ય

૬૩

એક દિવસુ દેવર્ષિ નારદ યોગીશ્વર બ્રહ્મનિષ્ઠ સનતકુમાર પાસે આવ્યા અને વિનીત શિષ્યભાવે તેમને દંડવત્ પ્રણામ કરીને એમની પામે પ્રાર્થના કરી કે—“ભગવન્ મને બ્રહ્મવિદ્યા-આત્મજ્ઞાનનો ઉપદેશ આપવા કૃપા કરો” —સનતકુમારે તેમને કહ્યું કે—“નારદ, આપ શું શું જાણો છો એ પ્રથમ મને બતાવો, આપ હજી કયે વિદ્યામાં પ્રવીણ છો તે મને કહો એટલે તમામ જ્ઞાનથી આગમ જે સર્વોપરિ વિદ્યા છે તેનો ઉપદેશ આપીશ”

નારદે જવાબ આપ્યો—ભગવન્ ઋગ્વેદાદિ ચારે વેદ, ધર્મશાસ્ત્ર, યુગ્મજ, વ્યાકરણ, ગણિત, તર્કશાસ્ત્ર, ઠાવશાસ્ત્ર, નીતિશાસ્ત્ર નિરૂપ્ત, શિક્ષા, કલ્પ, છન્દઆદિ ધનુર્વિદ્યા, જૂતવિદ્યા, ક્ષત્રવિદ્યા, નક્ષત્ર શિલ્પાદિ વિદ્યા, જ્યોતિષશાસ્ત્ર, સર્વદેવજનવિદ્યા, જ્યેષ્ઠ ગીત વાલ્ય શિલ્પાદિ વિદ્યા ધર્મશાસ્ત્ર વિવિધ વિદ્યાઓ હું સારી પેઠે જાણું છું.

પગ્નુ ભગવન્ હું કેવલ એ વેદાદિ જાણોતા શબ્દાર્થને જ જાણું છું આત્માનો વારતવિક સાક્ષાત્કાર મને થયો નથી અને તે કારણે હું શોકથી સતપ્ત રહું છું. આપ જેવા બ્રહ્મનિષ્ઠ મહાત્માઓ પાસેથી મેં સાંભળ્યું છે કે “તત્ત્વતિ શોકમહાભવિત્” આત્મવેદના શોકરહિત શાય છે એ નિર્ભય બની પગમાનન્દ મળ થાય છે હું માનસતાપથી વ્યાક્રાળ રહું છું. મને અકૃતાઈ શુદ્ધિ રહ્યા કરે છે. કૃપા કરીને હું ભગવન્ બ્રહ્મચર્યાન નોકા વડે મને શોક-અમુકથી તારીને પાર ઉતારો આપ જેવા શ્રોત્રિય બ્રહ્મનિષ્ઠ આચાર્યના

ઉપદેશ વિના શ્રેષ્ઠવિદ્યાની પ્રાપ્તિ થતી નથી. જેવી રીતે કૃષ્ણ ભગવાને પોતાના પ્રિય સખા ભક્ત અર્જુનને કપિલ ભગવાને પોતાની પૂજન માતા દેવકીને અને યાસવદેવ મહર્ષિએ પોતાની પ્રિયપત્ની મૈત્રેયીને ક્ષત્રવિદ્યાનો ઉપદેશ આપ્યો હતો તેવી રીતે મને પણ આપ ક્ષત્રવિદ્યાનો ઉપદેશ આપી કૃનાર્થ કરો. ”

નારદજીની આવી હાર્દિક નિષ્કપટ તીવ્ર અહા જિજ્ઞાસા જોઈને સનત્કુમાર પોતાના મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યા કે મહર્ષિ નાન્દકા વદ્ય વિદ્યા અને આત્મ સામર્થ્યનું અભિમાન નથી, તેના હૃદયમાંથી રાગદ્વેષ જેવા વિકારો ધોવાઈ ગયા છે અને આત્મજ્ઞાન માટે તેનામાં તીવ્ર ઉત્કંઠા જાગી છે. શ્રદ્ધાભક્તિપૂર્વક ચરણે આવેલા સર્વ શિષ્યનો આત્મજ્ઞાન વડે ઉદ્ધાર કરવો એ આચાર્યનું દત્તવ્ય છે. “આમ વિચાર કરી તેઓએ ઉપદેશ આપ્યો. ચર ક્યો—મહર્ષિ, આપે જે કંઈ અભ્યસન કર્યું છે, જે કાંઈ તમે જાણો છો તે નામ સિવાય બીજું કાંઈ નથી નામ એ વસ્તુની ઓગખાણ કમળી દેનાર ચિહ્ન માત્ર છે. નામ માત્રના જ્ઞાનથી કંઈ વસ્તુ સિદ્ધ થતી નથી. નામ માત્ર જાણવાથી કંઈ કળ નથી પણ જેનાં એ નામ છે એ નામ રૂપતાની જેના વડે સત્તા છે તે મૂળ વસ્તુના જ્ઞાનની ઉપયોગિતા છે. તે આ નામ રૂપાત્મક વિકાર જેની સત્તાથી સત્તાવાળા દેખાય છે તે પન્માત્માનું જ્ઞાન પામવા માટે આપ પ્રથમ નામ અહીંની ઉપાસના કરો નામમાં અક્ષરદ્વિ રાખવાનો અભ્યાસ કરો શાલિગ્રામમાં વિષ્ણુસુદ્ધિ રાખવામાં આવે, છે સ્નેહ-નામમાં અક્ષરસુદ્ધિ ગણો.

નાન્દજીએ પૂછ્યું—ભગવન્ નામથી અધિક કાંઈ પદાર્થ છે ?

સનત્કુમાર—હા, આ નામથી તેના હેતુરૂપ વાણી શ્રેષ્ઠ છે તેમાં અક્ષર-દ્વિષ્ટિનો અભ્યાસ કરો.

આ પછી વાણીથી મન, મનથી સંકલ્પ, સંકલ્પથી ચિત્ત, ચિત્તથી ધ્યાન, ધ્યાનથી વિજ્ઞાન, વિજ્ઞાનથી અક્ષર શ્રેષ્ઠ છે એમ ક્રમે ક્રમે અન્ન, જલ તેજ, આકાશ, રમ્ભતિ, આશા એક બીજાથી ઉત્તરોત્તર શ્રેષ્ઠ છે અને તેમાં અક્ષર-દ્વિષ્ટિ રાખવાનો ઉપદેશ આપી છેવટ સર્વથી અધિક પ્રાણ છે એમ સમ-જ્ઞાનનું અને પ્રાણની સર્વથી મહત્તા વર્ણવી આપી નારદજીને આ પ્રાણને જ

પરમનન્દ માની લીધું અને પછી પહેલાંના જેવા પ્રશ્ન પૂછ્યા નહિ એટલે સનત્કુમાર પોતે જ બોલ્યા, મદર્ષિ પ્રાણુનું આ માહાત્મ્ય સંજોગો એમ માની લેજો નહિ કે પ્રાણથી અધિક કંઈ નથી. પ્રાણથી અધિક છે પ્રાણ તો એક વિકાસી અને પરિણામશીલ છે સર્વ વિકાસથી અતીત અપરિણામી એક નિત્ય સત્યતત્ત્વ છે. તેને જો જાણે છે તે ખરા અતિવાદી છે. પ્રાણ સર્વાત્મક છે, સુધુષ્ઠિ અવસ્થામાં જ્યારે મન, બુદ્ધિ આદિ તમામ ઇન્દ્રિયોના વ્યાપાર શાન્ત હોય છે ત્યારે પ્રાણ જાગતો હોય છે. પ્રાણ ત્રણે અવસ્થામાં એક સરખો જાગતો રહે છે. તેને શોઠ મોઢ હોતાં નથી, પિતા માતા-હાઈ-બેન-ગુરુ-આદિથી તરફ કોઈ વધારે પડતું બોલે તો લોકો તેની વિન્દા કરે છે પણ તે જ માતા પિતા વગેરે પ્રાણગદિત થાય છે ત્યારે તેમનાં મઝનિ માણસ વાંચણથી બોરીને બાળી નાંખે તો પણ કોઈ તેની નિન્દા કરતું નથી એટલે માતા પિતા વિગેરે શબ્દોથી પ્રાણ જ સમગ્રનય છે. આમ સર્વાત્મક હોઈ પ્રાણને આપ સર્વથી અધિક પરમાત્મા માની ઉપગમ પામી બધા પણ ખરી વસ્તુરિપતિ એ નથી, હું તમને ખરા અતિવાદિ-સત્યતત્ત્વના સાતા બનાવવા માગુ છું. આપ અતિવાદી બનો.

શ્રદ્ધાળુ, યોગ્ય શિષ્યનો ઉદાર કોનાની પ્રવચ્છાથી યોગીશ્વર સનત્કુમાર નારદમુનિએ પ્રશ્ન ન કર્યા છતાં પોતે જ ઉપર પ્રમાણે અધિક તત્ત્વ સમગ્ર-વવા માણ્યુ ત્યારે મદર્ષિ નાન્દ બોલ્યા કે "જાગવનું હું અતિવાદી બનવનું માગુ છું આપ મને અતિવાદી બનાવવા કૃપા કરો."

સનત્કુમાર-પરમાર્થ વસ્તુનાં વિજ્ઞાનથી અનુબ્ધ અતિવાદી બને છે.

નારદ-એ સત્ય પરમાર્થ વસ્તુનું વિજ્ઞાન સાધી થાય ?

સનત્કુમાર-મનનથી વિજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે. અજ્ઞાનિષ્ટ આચાર્ય પાસેથી શ્રવણ કરેલ શાસ્ત્રીય તત્ત્વનું તર્ક અને યુક્તિઓ વડે એકામતાપૂર્વક વિચાર કરેલો તેનું નામ મનન છે.

નારદ-જાગવનું મનન કેમ સિદ્ધ થાય ?

સનત્કુમાર-શ્રદ્ધાથી મનનની સિદ્ધિ થાય છે.

નારદ-શ્રદ્ધાપ્રાપ્તિનું સાધન શું છે ?

સનત્કુમાર-શ્રદ્ધાનું સાધન નિષ્કા છે. અભયર્થ પાવન શુર સેવા, શાસ્ત્ર

આચાર્યોના ઉપદેશનું નિત્ય આન્તરૂર્વક અવશ્ય આદિ સાધનોથી શ્રદ્ધા પ્રાપ્ત થાય છે.

નારદ-નિષ્ઠા કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય ?

સનતકુમાર-કૃતિથી નિષ્ઠાની પ્રાપ્તિ થાય. ઇન્દ્રિય સંયમ અને ચિત્તની એકાગ્રતાનું નામ કૃતિ છે. અર્થાત્ ઇન્દ્રિય સંયમપૂર્વક ચિત્તને એકાગ્ર કર્યા વગર કાંઈ જની શક્યું નથી. નિષ્ઠા અધ્યાત્મી નથી.

નારદ-આ કૃતિ-ઇન્દ્રિય સંયમ ચિત્તની એકાગ્રતા સમદમન સાધન શું છે ?

સનતકુમાર-કૃતિનું સાધન અખડ સુખ પ્રાપ્તિની તીવ્ર ઇચ્છા છે મુખ્ય જે દર્શક કરે છે તે સુખની ઇચ્છાથી કરે છે પ્રવૃત્તિ માત્રનું પ્રયોગન સુખની શોધના છે એટલે સુખની તીવ્ર ઇચ્છા ઉત્પન્ન થાય તે માટે સુખનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ શું છે એ સમજવું જોઈએ.

નારદ-હે ભગવન્ સુખનું સ્વરૂપ સમજાવવા કૃપા કરો.

સનતકુમાર-હે નારદ, જે જૂમા-વ્યાપક ચેતનતત્ત્વ છે તે જ સુખરૂપ છે. નિગતિશય, નિત્ય, દુઃખશૂંઘળ, શૂન્ય સુખરૂપતા પદ્ધિપૂર્ણ તત્ત્વમાં જ છે. અલ્પમાં સુખ નથી પરિમિત પદાર્થ નિરતિશય નિત્ય સુખ આપી શકતા નથી, જે પરિમિત છે તે મેળવવા તૃષ્ણા રાખી પ્રવૃત્તિ થાય તો ઉત્તરોત્તર તૃષ્ણા વધતી જાય છે અને એવા પરિમિત પદાર્થની પ્રાપ્તિથી સંતોષ યોગ્ય નથી. એ જૂમા-અપરિમિત વ્યાપક ચેતનતત્ત્વ સર્વ કલેશ રહિત નિગતિશય સુખ સ્વરૂપ છે અને તેથી બિન્ન શીજી જણુ તુચ્છ છે. દુઃખરૂપ છે નાશવંત છે માટે આપ આ અલ્પ તુચ્છ-નાશવંત વસ્તુઓમાં સ્નેહનો પગિત્યાગ કરી જૂમા-વ્યાપક વસ્તુમાં નિષ્ઠા સંપાદન કરવા પ્રયત્ન કરો.

નારદ-હે ભગવન્ જૂમાનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ સમજાવવાની કૃપા કરો.

યોગીશ્વર-સનતકુમારે સુખસ્વરૂપ જૂમાતત્ત્વનો ઉપદેશ આપેલો શરૂ કર્યો-

સનતકુમાર-મહાન્, નિગતિશય, બહુ એ જૂમાના પર્માણ છે. જે જૂમા-તત્ત્વમાં દરેકથી બિન્ન કોઈ અન્ય દૃષ્ટા કોઈ અન્ય દૃષ્ટ્ય વિષયને અન્ય ઇન્દ્રિય દ્વારા દેખાતો નથી, સંભળાતો નથી અર્થાત્ જ્યાં એ સર્વ વ્યાપક ચેતનસત્તાથી સ્વતંત્ર અને સ્વાધીન ભાવે અન્ય પદાર્થનું દર્શન અવશ્ય થતું હતું, વિજ્ઞાન થતું નથી, ઇન્દ્રિયો દ્વારા જે જે જોવાય-સંભળાય-ગણાય તે

સર્વ એ સર્વ વ્યાપક ચેતનતત્ત્વથી પૃથક્કરણે નથી, એ ચેતનતત્ત્વ સર્વ પશ્ચિદેહથી રહિત છે તે અનન્ત અપરિમિત પરિપૂર્ણતર્ર જુમા-જ્યાં આ વ્યાપક ચેતનસત્તાથી પૃથક્કરણ અને સ્વાધીન સત્તાધારકરણે દર્શન અવળ-મનન-વિજ્ઞાનનું જ્ઞાન થાય છે તે અદ્ય જે જુમા વ્યાપક ચેતનતત્ત્વ તે જ અમૃત, જે અદ્ય છે, પરિમિત અપૂર્ણ પરિચિન્ન તે મત્ય-વિકારી-પરિણામી નાશ્યત-એ એક અદ્યેત નિર્વિરોધ જુમાતત્ત્વમાં બ્રહ્મવેતા ન કોઈ અન્ય વસ્તુને દેખે છે, ન અન્ય વસ્તુને સાંભળે છે કે ન અન્ય વસ્તુને જાણે છે. આ જુમા વ્યાપક તત્ત્વ છે. તેમા દેત પ્રપંચનો અત્યંત અભાવ છે.

નાગ-આ જુમા કોનામા પ્રતિષ્ઠિત છે. અર્થાત્ તેનો આધાર કોણ છે ?

સનત્કુમાર-આ જુમા નિત્ય પોતાના મહિમામાં રિયત છે, અથવા વાસ્તવિક રીતે એ કોઈમા પણ રિયત નથી. મનુષ્યોનો મહિમા ધન-માલ એશ્વર્ય આદિ સંપત્તિ ઉપર આધાર રાખે છે પરંતુ આ જુમાનો મહિમા અન્ય પદાર્થો ઉપર આધાર રાખતો નથી. તેનું મહત્ત્વ તેના પોતામાં જ પોતાના જ ઉપર નિત્ય રજૂ છે. એ જુમા અનન્ત અપરિચિન્ન-સર્વવ્યાપી છે. જો એ નીચે-પૂર્વે પશ્ચિમે ઉત્તરે દક્ષિણે સર્વત્ર સદાસર્વદા એ જુમા-એ બ્રહ્મ ચેતન્ય એકરસ નિર્વિકારપણે એ તત્ત્વ વ્યાપી રહ્યું છે. એ સર્વત્ર છે. સર્વ રૂપ છે. "હું હું" રૂપે જે ચેતન્ય પ્રાણીમાત્રમાં રજુ છે તે "હું" નું વાસ્તવિક સ્વરૂપ આ બ્રહ્મ ચેતન્યથી જુદું નથી. એ "હું" એ આત્મ ચેતન્ય સર્વત્ર સદા સર્વદા વ્યાપી રહેલ છે. આ આત્મતત્ત્વ તે જ જુમા, તે જ બ્રહ્મ. આ જુમાની સત્તાથી જિન્ન સ્વતંત્રરૂપે કોઈપણ વસ્તુ અસ્તિત્વ ધરાવતી નથી. જીવ એ પણ જુમાંથી સ્વતંત્ર અને સ્વાધીન સત્તા ધરાવતો કોઈ પદાર્થ નથી. આ દશપમાન થતું વિશ્વ એ બ્રહ્મ ચેતન્ય જ છે, એ બ્રહ્મ ચેતન્યથી જુદા રૂપે નિરપેક્ષ જાણે કોઈની પણ જુદી સ્વતંત્ર સત્તાએ નથી અને દ્વિત્વાએ નથી. આ નામ રૂપાત્મક જે જે કોઈ જોવામાં આવે છે તે સર્વ આત્મા જ છે. જેઓને પદાર્થ માત્રમાં આત્મસત્તાનું દર્શન થાય છે, આત્મસત્તાથી સ્વતંત્ર રૂપે જેઓ કોઈ દેખતા સાંભળતા નથી તેઓને દ્રઢ અપ્રતિનદ અપરોક્ષ આત્મસાક્ષાત્કાર થાય છે તેની વૃત્તિ આત્માદારણ્યનીજુદી હોય છે. તેઓની પ્રીતિ આત્મામાં જ હોય છે. સાધાન્ય અચાની લેણીની વૃત્તિ, પ્રીતિ, કામિની અને કાંચન આદિ ભોગ્યપદાર્થોમાં મોટી રહી હોય છે અને તેવા

બાહ્ય વિષય સુખો મેળવવામાં જ રમ્યાપર્યાગ્હે છે-અને તેમાં ક્ષિપ્ત કરે
 છે, અને તેવા પદાર્થોનાં રમણમાં રહી દુઃખપૂર્વ ક્ષણિક આનન્દ ભોગવે છે.
 તેમ યાત્રી પ્રસ્થેતે હોતું નથી તેઓની પ્રીતિનો વિષય-હીડાનો વિષય-
 સુખનો વિષય તૃપ્તિ આનન્દ ભોગવવાનો વિષય એ સર્વાન્તર સર્વવ્યાપી
 ચેતનતત્ત્વ જે જૂમા-અહા-આત્મા એ જ હોય છે. બાહ્ય દરમ આ દેત
 પ્રપંચ તેઓની દ્રષ્ટિમાં આવતો નથી. બાહ્ય પામી ગયો હોય છે. તેઓ એ
 સર્વાન્તર સર્વ વ્યાપી આત્મસ્વરૂપમાં નિમગ્ન રહી અપરિમિત અપરિમિત
 આનન્દ ભોગવે છે. એ અમૃતરસના લાભથી નિર્ગુણ તૃપ્તિ ભોગવે છે છવન-
 મુક્ત બની અહીં જ અદ્વય સુખ ભોગવે છે. સ્વારામ્ય સાત્રામ્ય પદવી
 મેળવે છે. આત્માતું સ્વરાજ મેળવે છે, દેહત્યાગ પછી પણ તેઓના અહા-
 ત્વભાવમાં બાંધાણ પડતું નથી. તેઓ અક્ષરવરૂપ જ વિદેહ મુક્ત થાય છે.
 જે આ સર્વવ્યાપક જૂમાતત્ત્વ અહાને આત્મસ્વરૂપે જાણતા નથી તેવા
 અજ્ઞાનીઓ સર્વદા પરધીન દુઃખી શોકાક્રુષ્ટ રચા કરે છે. મરણ પછી
 નાશવાન હોઈને પામે છે. જૂમાનન્દ ભોગવનાર યાત્રી પેટે તેઓ ઇચ્છાનુસાર
 સર્વ લોકમાં જઈ શકતા નથી. મહર્ષિ નારદ, આપ આ અપરિમિત
 સુખસ્વરૂપ જૂમાતત્ત્વનો અપરોક્ષ સાક્ષાત્કાર પામવા ચલ્ય કરે, આપ યોગ્ય
 અધિકારી છો " દેવર્ષિ નારદ આ સદુપદેશના શ્રવણથી આત્મનિષ્ઠ થતાં
 પરમ આનન્દનો અનુભવ કરવા લાગ્યા. તેનો શોક જતો જ રહ્યો હતો.
 યોગીશ્વર સનતકુમાર પણ આત્માના વર્ણનમાં આમળ વધ્યા. તેઓએ
 હ્રિપદેશ કરવા માંડ્યો કે-હે મહર્ષિ, જેઓને અજ્ઞાતમેઘ જ્ઞાન થયું હોય
 હૈ, જેઓને દેતમાત્ર બાપ પામી અદેત બોધ થયો હોય છે, તેઓ
 સમગ્ર રથાવર જંમમ વસ્તુઓને એ પરમાત્માથી જ હ્રિપતી અને
 તેની સલાથી જ ટકી રહેલી અને આંતે તેમાં જ વિલીન થતી
 બુદ્ધિ છે. અજ્ઞાન દયામાં જ બોદદષ્ટિ હોય છે-એક વસ્તુ ખીત
 વસ્તુથી વિન્ન રૂપે જીવજતી અને નારા પામતી જ્નેવામાં આવે છે-જાતી
 જાણે છે કે આત્માથી જ પ્રાણ-આત્માથી જ આદ્યા, આત્માથી જ રમૃતિ,
 આત્માથી જ આકાશ, આત્માથી જ તેજ-જળ દિપન્ન થાય છે અને લય
 પામે છે. આત્માથી જ અન્ન વ્યક્તિથી જ બલ, આત્માથી જ વિજ્ઞાન,
 આત્માથી જ જ્ઞાન, આત્માથી જ ચિત્ત, આત્માથી જ સંકલ્પ અને મન

અને આત્માથી જ વાક્ય-નામ-કર્મ-સર્વ પ્રાદુર્ભાવ પામે છે આ આત્માથી
 નિરપેક્ષ કેહવી નહીં આવા જ્ઞાનીઓની દ્રષ્ટિમાં સુખ દુઃખ શમદ્વેષ
 મોહ કંઈ હોતુ નથી સમસ્ત વસ્તુઓમાં સમસ્ત ક્રિયામાં તેઓ આત્મ
 સત્તાનું જ અને આત્મ શક્તિનું જ દર્શન પામી સદા સતુષ્ઠ રહે છે
 તેઓને કોઈ વસ્તુ અપ્રાપ્ત રહેતી નથી તે સર્વાત્મવાને સ્વતન્ત્ર હોય છે
 આ બ્રુમાવિદ્યા સમ્પદ પ્રકારે હૃદયમાં પ્રતિફલિત થાય તે માટેના સાધનક્રમ
 આપને હવે સમજવું હુ અનેક જન્મોમાં અનુસન્ન ભાવનાઓથી અત-
 ક્ષમ્યમા અનેક સરકારો કામનાઓ વાસનાઓની માટે જાધાઈ મળેલી છે
 અને તેથી બહારના વિષયોમાં પ્રીતિ રહી તે તે વિષયોની પ્રાપ્તિ માટેની
 દોડદોડમાં મનુષ્ય લાગી રહે છે આ માટે એવી તો કાંઈ યથ ગમ છે કે
 કેવળ વેદોના ઝાનથી કે વિવિધ પ્રકારની વિદ્યાઓ શીખ્યાથી તે પૂતી નથી.
 તે માટે તોડવા માટે અત કચ્છને વિશુદ્ધ બનાવવું જોઈએ અત કચ્છની
 વિશુદ્ધિ, આહાર શુદ્ધિ વિના થતી નથી આહાર એટલે બોજન, એટલે જ
 અર્થ આહારનો નથી પણ ઇન્દ્રિયોના વિષયો તે તે ઇન્દ્રિયોના આહાર છે
 શુદ્ધ-પાપસ પર્કશ્ય અને પવિત્ર બોજન કરવાથી હૃદયની નિર્મળતામાં
 વિશેષ સહાય મળે છે પણ વિષયશુદ્ધિ એ જ ખરી આહાર શુદ્ધિ છે ઇન્દ્રિ-
 યોહારા એવા જ વિષયોનું મહત્ત્વ કરવું જોઈએ કે જેના જ્ઞાનથી અત કચ્છ
 પિકારી ન અને શમદ્વેષ મોહના સરકારો ન પડે અત કચ્છમાં ખોટી ડાપો
 ન પડે એટલેક ઇન્દ્રિયનો વ્યાપાર વિશુદ્ધ સ્વમશીલ અને કામપ્રેરિત
 નહિ પણ શાસ્ત્રવિધિ પ્રેરિત થવો જોઈએ સ્વેગ આચરણ સ્વચ્છ વર્તન
 ત્યાગવા જોઈએ આહાર શુદ્ધિ પરિપૂર્ણ રીતે થાય ત્યારે જ સત્ત્વ વિશુદ્ધ
 થના ઉપરોક્ત પ્રકારે જાનુનામ આત્મ બ્રુમાત્મામાં અવિચ્છિન્ન સ્મૃતિ
 બની રહે છે અર્થાત્ નિત્યનિરતર સર્વત્ર જોજ બ્રુમાનું સ્મરણ રહે છે
 કદીપણ અવિરમરણ મર્ષ જગુ નથી આવી રિમર અવિચ્છિન્ન સ્મૃતિનો
 લાભ થતાં ઉપરોક્ત હૃદયમ્થીઓનો નાશ થઈ જાય છે આપના બધા દોષ
 શમદ્વેષ આદિ દુષ્ટ વિકારો યોગાઈ જઈ આપનું હૃદય વિશુદ્ધ થએલું છે
 જ્ઞાન વૈરાગ્ય અને અબ્યાસથી આ વિશુદ્ધિ પરિપૂર્ણ થયે આત્મસાક્ષાત્કાર થશે
 અને સર્વ દુઃખ કલેશ બચે શોક મોહ વગેરે અનર્થની નિરોધ નિવૃત્તિ થઈ
 જશે આપ નિરતિશય અપરિચ્છિન્ન આનન્દ સ્વરૂપ બની રહેશે

આવી રીતે ભગવાન સનતકુમારે નિષ્પાપ અને યોગ્ય શિષ્ય દેવર્ષિનાગદને ભૂમાવિદ્યાનો ઉપદેશ આપી અવિદ્યા અધિકારથી પાર પગમાર્થ તત્ત્વનો સાક્ષાત્કાર કરાવ્યો. દેવર્ષિ નાગદ કૃતાર્થ થઈ ગયા.

છાદોગ્યોપનિષદ-સપ્તમ અધ્યાય

આ આખ્યાયિકાનો સંક્ષિપ્ત ઉપદેશ—

૧ દેવર્ષિ નારદે પોતાના સર્વ કર્તવ્યો પૂર્ણ કર્યા હતાં તેઓ સર્વ વિદ્યા-સંમન્ને હતા છતાં પણ અનાત્મતા હોવાને કારણે તેઓ શોકાક્રુણ હતા. પગ વિદ્યાથી તેઓ શોક સાગરને તરી ગયા. કૃતાર્થ થઈ ગયા.

૨ આ પરાવિદ્યાનાં સાધન બ્રહ્મનિષ્ઠ સદ્ગુરુનું શરણ, વિવેક, વિનય, વૈરાગ્ય, શ્રદ્ધા, વિગ્રાસા, શ્રવણ, મનન, નિષ્ઠા એ છે.

૩ અપરિમિત પરમાત્મતત્ત્વ-ભૂમા એ જ સુખ. એ જ અમૃત છે, એથી ભિન્ન પરિમિત અર્થ તે મરણ્યશીલ અર્થમા સુખ નથી ભૂમાસ્વરૂપ પરમાત્મા જ સુખસ્વરૂપ છે.

૪ પગમાત્મ ચૈતન્ય અને જીવ ચૈતન્ય સ્વરૂપે એક અને અભિન્ન છે. સર્વભાપી ચૈતન્ય તે જ દેહભાપી ચૈતન્ય છે.

૫ ઇન્દ્રિયોદ્ધારા આ વિશ્વ જે રૂપે દેખાય છે તે રૂપે તે સત્ય નથી. અંતઃકરણની જેવી રચિત તેણે વિશ્વ દેખાય છે. મનુષ્ય રાગદ્વેષથી પ્રેમધર્મે કર્મ કરે છે. તેની કામનાઓ પણ બાહ્ય વિષયો મેળવવાની હોય છે. ઇન્દ્રિયોનું આ ભેદદર્શન અવિદ્યા કામના અને કર્મ એ હૃદયની મંદીઓ છે.

૬ જ્ઞાનેન્દ્રિયો અને કર્મેન્દ્રિયોના વિશુદ્ધ અને સચિત વ્યાપાર, અતિ ઉત્કૃષ્ટ નીતિ અને ધર્મ પરાયણ જીવન વ્યવહાર, નિષ્કામ કર્મનિષ્ઠા આદિ સદ્ગુણ સપત્તિ મેળવવાની સૌથી પહેલી જરૂર છે તે વિના હૃદય વિશુદ્ધ બનતું નથી. ભણતગ-વિદ્યા-કેળવણી-શિક્ષણ જેને કહેવામાં આવે છે તે સંપ્રાદન-ઠરવાથી પ્રકૃતિ સુધરતી નથી. નીતિપરાયણતા અને સમ્યક્ચિત્ત, શુદ્ધ અને પવિત્ર ભોજન, આહાર વિહારથી હૃદય શુદ્ધ થાય છે. વિશુદ્ધ હૃદયમાં આત્મ પ્રકાશ થાય છે.

-સર્વવ્યાપક ચૈતન તત્ત્વ સાથે નિત્ય નિગંતર આત્મ ચૈતન્યની એકતાનો અનુભવ પામવો. તે માટે યોગ્ય બનવું. પરમાત્મ સ્મૃતિ અવિ-ચિન્ન બની રહે તે માટે વૈરાગ્ય અને જ્ઞાનાભ્યાસથી પ્રયત્નશીલ હોવો રહેવું.

ચિત્તપ્રસાદ

લેખક :— ડૉ. શાન્તિલાલ ઠાકર, એમ. એ.

૬૬

સેનાને ત્યારે શત્રુની સેના પર હુમલો કરવો હોય છે, ત્યારે તે પોતાની પ્રમથ શક્તિને કેન્દ્રિત કરે છે, શત્રુનાં બલાબલનો યોગ્ય વિચાર કરી પોતાનો પૂરું રહે છે, અને પછી પોતાનું સંઘર્ષ બળ એકઠું કરી, શત્રુ ઉપર સફળ હુમલો કરે છે. તે જ પ્રમાણે સાધકે પણ મોહશી શત્રુ ઉપર જ પૂર્ણ વિજય મેળવવો હોય, તો પ્રથમ પોતાના અંતઃકરણની સંઘર્ષી વૃત્તિઓને એકત્રિત કરવી પડે છે, અને પછી તેને એક પ્રબળ પ્રવાહમાં વહેવરાવી આત્મતત્ત્વ પર એકાગ્ર કરવી પડે છે; પરિણામે અવિદ્યાનો દુર્બોધ મનાતો દુર્ગ તે ભેદી થકે છે, અને સ્વરૂપ લબ્ધિરૂપ વિજયને તે પ્રાપ્ત કરી શકે છે. આ પ્રક્રિયાને જ શાસ્ત્રોમાં 'યોગ' કહેલો છે ભગવાન પતંજલિ યોગસૂત્રોમાં યોગનું લક્ષણ આપતાં કહે છે કે—યોગચિત્તવૃત્તિનિરોધઃ। ચિત્તની સંઘર્ષી વૃત્તિઓનો નિરોધ તે યોગ.

જ્યાં સુધી અંતઃકરણની સંઘર્ષી વૃત્તિઓ અનેક વિવિધ પદાર્થો તરફ લોહુપ ધર્ષ, ઈન્દ્રિયગોચરો દ્વારા બહિર્ધર્ષન કરે, ત્યાં સુધી ચિત્તશાન્તિ કોઈ દિવસ પ્રાપ્ત થતી નથી. અંતઃકરણની વધારેમાં વધારે પ્રબળ વૃત્તિઓ ત્રણ છે, અને તે જ મનુષ્યને આત્મતત્ત્વથી વિચુલ બનાવી અનાત્મપદાર્થમાં ગતિરૂપ નરક તરફ ધસડી નાખે છે. આ સંબંધમાં ભગવાનશ્રી કૃષ્ણચન્દ્ર ભગવદ્ ગીતામાં કહે છે કે :—

ત્રિવિધ નરકસ્યેદં દ્વારં નાશનમાત્મન : ।

કામઃ ક્રોધસ્તથા લોભસ્તસ્માદૈતત્ત્રયં ત્યજેત્ ॥

કામ, ક્રોધ અને લોભ—આ ત્રણ અંતઃકરણની વૃત્તિઓ માણસને આત્મ-તત્ત્વની વિસ્મૃતિ કરાવનાર હોય, નરકના દ્વારરૂપ છે—અર્થાત્, અનાત્મપદાર્થ પર આસક્તિરૂપ ક્લેશપરંપરાના દ્વારરૂપ છે. મારે વિવેકી મનુષ્યે તે ત્રણેયનો ત્યાગ કરવો.

‘સામાન્ય રીતે અસાની મનુષ્યને પોતાનાથી વધારે સુખી, સમૃદ્ધ, અશ્વર્થાળી પુરુષને જોઈ, તેની અદેખ્યાર્થ આવે છે. બીજાની સુખસંપત્તિની અધિક્તાથી તે દુઃખી થાય છે, કે—’ અરેરે, મારી પામે બે લાખ રૂપીઆની મિઠકત છે, મારી પાસે ત્રણ જ મોટરગાડીઓ છે, મારે એક જ સુશીલ, લણ્ણેલોગણેલો પુત્ર છે; પણ આ મારા પાંડેશીની પાસે એક કરાકની મિઠકત છે, તેની પાસે ઘરમાં દરેક જાણ દીક એક—એમ દસ મોટરગાડીઓ છે, તેને વિદ્યાવાન અને આરિત્ર્યશાળી ચાર સુપુત્રો છે. મને તેના જેટલું સુખ હોય તો કેવું સારું ? ‘આ રીતે અધિક વસ્તુઓની કામનાનો કીડો તેના અંતઃકરણની શાન્તિને કારી ખાય છે.

વળી જો તેને પોતાની ઇશ્વરસિદ્ધિમાં કોઈ હરકત નહે, અથવા તો કોઈ માણસ તેનો વિરોધી કે પ્રતિસ્પર્ધી બને, તો તેનામાં ચિત્તના અભિન્યસનરૂપ ક્રોધ પ્રગટ થાય છે. ક્રોધ એક એવો અદૃશ્ય અગ્નિ છે કે જે પોતાના આંત્ર્યરૂપ અંતઃકરણને જ બાળે છે, જ્યારે સામાન્ય દષ્ટિગોચર થતો અગ્નિ તો બીજા પદાર્થને—જેનો તે સ્પર્શ કરે તેને બાળે છે. ક્રોધ થતાં, માણસનું શરીર ધ્રુજવા લાગે છે, તેની આંખો લાલચોળ થઈ જાય છે, તેનું મસ્તક તપી જાય છે, તેનો મિગળ જતો રહે છે, તેની જીભ કે હાથપગ પર તેનો કાબુ જતો રહે છે, અને તે વિવેકભટ્ઠ ધર્મ ગમે તેવું અવિચારી વર્તન કરે છે કે જેથી વિવેકની પુનઃ પ્રાપ્તિચેતા તેને મરણપર્યંત પશ્ચાત્તાપ કરવાનો શકે છે. આ રીતે ક્રોધાવિષ્ટ થયેલો પુરુષ કોઈ દિવસ ચિત્તશાન્તિ ભોગવી શકતો નથી. અને ચિત્તપ્રસાદ વગરનો પુરુષ કેવી રીતે આત્માનુસંધાન કરી શકે ?

સાધન અવસ્થામાં ડેટલીક વાર સાધકને પાપી અંતઃકરણની વૃત્તિવાળા પોતે જેને નીતિ કે સદ્યારિત્રના સિદ્ધાંતો માનના હોય તેનું ઉદ્ધાન

કન્યાના મનુષ્યો તરફ પુણ્યપ્રદાપ પ્રજ્ઞાની બેઠે છે. આ પણ એક પ્રકારની અસદ્વિધ્યતા છે ભગવાનની વિશ્વવ્યાપી દિવ્ય મોગનાનાં સંગીતમાં રહે વ્યક્તિ અને પદાર્થ વચ્ચે રહી પોતાનો, સુર પુરાવતો હોય છે. સર્વત શક્તિ પ્રાપ્ત કર્યાં સિવાય એ વસ્તુનો સાક્ષાત્કાર થવો કઠિન છે. અત્યારે જણાતો પાપી મનુષ્ય પણ ભગવાનનું જ સ્વરૂપ છે, અને સાધરને વિશેષ કરી આગળ વધવા ઉત્તેજિત કરતો, ભગવાનની પોજનાનો સહાયક જ હોય છે. પણ તે ન સમજવાથી સાધક તેના તરફ ક્રોધ કરે છે આ જાતનો ક્રોધ પણ ચિત્તચાન્તિમાં ભગ પાડી, આત્માનુસંધાનમાં વિધક્તા નીવડે છે.

કેટલાક સાધનમાર્ગમાં પ્રવેશ કરતા લોકોને કુળી મનુષ્યો માટે એવી ઘામણી થાય છે કે— 'આ લોકો તો એમના કેટલાં જૂરાં કર્મોનું ફળ ભોગવી રહ્યા છે એમને મદદ કરવી અથવા તેમના પરદયા રાખવી એ અમારા મર્ત્યમાં વિશેષરૂપ છે. ' આ જાતની વૃત્તિ એક પ્રકારની કંટોરતા અને મિથ્યા આત્મસંતોષ ધાવનારી છે આવા પ્રકારની વૃત્તિ અતર્ક સ્વાર્થપ્રગમણતામાં અને હૃદયની કઠિનતામાં પરિણમે છે. અને સ્વાર્થપરાયણ અંત કરણની વૃત્તિ કોઈ દિવસ આત્માનુસંધાનમાં પ્રવૃત્તિ કરી શકતી નથી

જેમ સામાન્ય માણસોને પોતાના કરતા અધિક સુખતિમાન મનુષ્યને જોઈ, તેની ઇર્ષ્યા થાય છે, તેમ કેટલાક પ્રાગભદ્રશાના સાધકોને પણ પોતાના કરતા અધિક આગળ વધેલા સાધકો તરફ અથવા વધારે દયાણુભાવનું પુણ્યપ્રદાપી જીવાત્માઓ તરફ અદેખાઈની સૂક્ષ્મ ઘામણી થાય છે. પરિણામે તેઓનું ચિત્ત અસ્વસ્થ થઈ જાય છે, અને આત્મતત્ત્વ પર એકાગ્ર ધ્યાન શકતું નથી

ચિત્તની અસ્વસ્થતા નીપજવનાર ઉપરનાં કારણોમાંથી સાધક કેવી રીતે મુક્ત થાય, અને તે ચિત્તપ્રસાદ કેવી રીતે મેળવી શકે, તેનો વિચાર કરતા ભગવાનશ્રી કૃષ્ણચન્દ્ર ગીતાજીમાં કહે છે કે :—

રાગદ્વેષધિયુક્તેસ્તુ વિષયનિમ્નિચયઃસ્વરૂઃ ।

આત્મવશ્યેવિધેયાન્મા પ્રસાદમધિભવતિ ॥

અને પછી તરત જ ચિત્તપ્રસાદનું ફળ વર્ણવ્યાં કહે છે કે :—

પ્રસાદે સર્વદુઃખાનો દાનિરસ્યોપજાયતે ।

પ્રસન્નચેતસો દ્યોશુ બુદ્ધિઃ પર્યવતિષ્ઠતે ॥

(પ્રિય વિષય તરફ) આસક્તિ અને (અપ્રિય વિષય તરફ) રૂપ વગરની ચિત્તને વરા એવી ઈન્દ્રિયો વડે વિષયપદાર્થોને ભોગુવતા (અર્થાત્, ક્ષેત્રજ્ઞાનરહિત કર્મકેશન આચરતો), શાસ્ત્રાનુસાર વર્તનારી જેના અંતઃકરણની વૃત્તિઓ છે, તેવા સાધક ચિત્તની પ્રસન્નતાને પ્રાપ્ત કરે છે. જ્યારે તેનું ચિત્ત પ્રસન્ન થાય છે, એટલે તેનાં સર્વ પ્રકારનાં દુઃખો નાશ પામે છે. પ્રસન્ન ચિત્તવાળા સાધકની બુદ્ધિ જલ્દીથી (આત્મામાં) સ્થિર થાય છે.

ચિત્તપ્રસાદની પ્રાપ્તિના ઉપાયોનું વર્ણન કરતાં ભગવાનશ્રી પતંજલિ યોગસૂત્રોમાં કહે છે કે :—

મૈત્રીકરુણામુદિતોપેક્ષાણાં સુખદુઃસપુણ્યાપુણ્યવિષયાણાં
ભાવનાત્ચિત્તપ્રસાદનમ્ ।

સુખી મનુષ્યો સાથે મૈત્રી, દુઃખી મનુષ્યો પર ક્રુપા, પુણ્યપ્રાપ્તિ મનુષ્યો પ્રત્યે દર્શન અને યાત્રી મનુષ્યો તરફ ઉપેક્ષા (તેમને લક્ષમાં જ ન લેવા તે)—આ ચાર પ્રકારની ભાવનાઓનું ચિત્તમાં સેવન કરવાથી ચિત્ત પ્રસાદને પામે છે.

૧. સુખી મનુષ્યો સાથે મૈત્રી:—આત્મતરવમાં ઉપાસકે તો સર્વજ્ઞ અભેદ બોલતો જ અનુભવ કરવાનો અભ્યાસ ગમ્યવાનો છે. તો તેણે પૂર્વજન્મોમાં કરેલાં પુણ્યોનું ફલ સમ્પરપે લોભવતાં મનુષ્યો સાથે તાત્પર્ય સાધી, રાજ્ય સુખ કે આના દેહ દ્વારા હું આ બધાં સુખો ભોગવું છું. એટલે મારે આવા સુખો પ્રાપ્ત કરવાની કામના કરવી વ્યર્થ અને આત્મપ્રાપ્તિના માર્ગમાં વિરોધક છે. યેણે આત્મજ્ઞી વાત છે કે પૂર્વજન્મમાં આજે ધર્મસંચય કરેલો છે, તેણે આનિતકલ્પબુદ્ધિ રાખી દયાદાન વગેરે સેવેલાં છે, જેનું પરિપૂર્ણ તે આ બધાં સુખરૂપે લોભ્ય છે. તો આપકતરી રીતે આ બધાં ઉપાદાન ધર્મજનના વિદ્વેષ છે માટે તેવા સુખી પુણ્યને જોઈને મને આનંદ જ થવો જોઈએ. " ઉપર પ્રમાણે બોલના કરવાથી સાધકને ઇર્ષ્યા ન થતાં, આત્માના અભેદ માર્ગમાં પ્રગતિ પરી, અને ચિત્તની પ્રસન્નતાથી અમુલ્ય વસ્તુ

પ્રાપ્ત થશે.

૨. દુઃખી મનુષ્યો પર કરુણા, ~ પૂર્વના અનેક જન્મોમાં કરેલાં પાપ કર્મોના ફલરૂપ આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિ-રોગ, શોષ, મોહ, ખંધન, મત્સ્ય, પ્રકારની આપત્તિઓ-ભોગવતા દુઃખી મનુષ્યોને જોઇ, સાધકે તેમના તરફ તિરસ્કાર કે ધુણાની વૃત્તિ લાવવાની નથી. તેમ કરતાં તો તેનામાં હૃદયની કઠોરતા આવશે, અને પરિણામે સર્વત્ર આત્માનો અભેદ જોવાને બદલે, દૈત્યુ' બધા જીવુ' કરશે તેણે તો જીવદુ' એવી જાવના કરવાની છે કે:- "અરર, પ્રભુ ! આ બિચારાએ એમાં તે ક્યાં પાપ કર્યું ક્યાં દોષ કે જેથી તેની આવી દુઃખી સ્થિતિ થઈ છે ? એને જોતાં જ માગ જોવા મુમુક્ષુને ચેતવણી મળે છે કે-ભાઈ, અધર્માચરણુ' રૂળ આવું' દુઃખદાપી છે તે હંમેશ પાદ રાખ, પ્રભુનો ઉપકાર માન કે તને આ જન્મમાં સદ્બુદ્ધિ સૂત્રી, અને શુભ કર્મોના અનુષ્ઠાન ઉપર તારું લક્ષ્ય મોટમું. નહિ તો તારી પશુ આવી થશે થાત. હે પ્રભુ, આ મહાન સત્યનો સાક્ષાત્કાર કરાવવામાં આણે મારું બંધુકૃત્ય કયું' છે, તો હવે તેના પર દયા કરે, જેથી તેનું' દુઃખ નાશ પામે". ઉપર પ્રમાણે જાવના કરવાથી, સાધકનું' હૃદય દયાથી દ્રવીભૂત થાય છે. દ્રવીભૂત હૃદયમાં પરમાત્માની જાકિતનો પ્રાદુર્ભાવ જાણીથી યાય છે, અને તેના દયાર્ત્વ હૃદયમાં અંતઃકરણની વૃત્તિ વિચાળતાને પામી સર્વત્ર આત્માનો અભેદ જોવા શકિતમાન થાય છે.

૩. પુરુષશાળી મનુષ્યો તરફ-હરેક પુરુષાત્મા મુમુક્ષુસાધકનો સહોદર છે. તે બંને એક જ કલ્યાણમાર્ગના યાત્રીઓ છે. પુરુષશાળી મહાત્માનું દર્શન ચતાં સાધકે વિચાર કરવો જોઈએ કે- "આ મારો આત્મબંધુ છે. આ મનુષ્ય પણ ધર્મસંચય કરી આત્મકલ્યાણને માર્ગે જ પ્રયાણ કરી રહ્યો છે. કેવી છે પ્રભુની અપરેપાર કરુણા ! જો આવા ધર્માત્માઓ પૃથ્વી પર ન હોત, તો સધળે અધર્મનો અંધકાર જવાઈ ગયો હોત. આવા પુરુષ આચરણ કરનારા લોકોને લઈને જ સૂર્ય નિત્ય જાગે છે. અન્ન પ્રકાશ આપે છે, પૃથ્વી પોનાની ધરી ઉપર સૂર્યની આસપાસ વ્યવસ્થિત પરિક્રમા કરી રહી છે, અને વિશ્વનો કાયદો-ઋતું પોતાના શાસન પ્રમાણે પ્રવૃત્ત થઈ રહ્યો છે, આને જોઈને મને એમ થાય છે કે જગતમાં આવી

આરિતકય બુદ્ધિને લઈને, હેવટે તો ધર્મનો જ જય છે, અને પુણ્યાચરણ કરતો જોઈ, તેના દેહમાં તાદાત્મ્ય કરવાથી, મને પણ જાણે એમ જ થાય છે કે-હું જ આ ધર્માચરણ કરી, કૃતકૃત્ય થાઉં છું” આવી ભાવના સેવવાથી સાધકને ચિત્તશાન્તિ મળશે, અને તેના અંતઃકરણના બધા પથથિ શાન્ત થઈ, ઠરીને તીથિ બેસશે.

૪. પાપી મનુષ્યો તરફ ઉપેક્ષા:-જેમ પોતાના લક્ષ્યસ્થાન તરફ જવા નીકળેલો મનુષ્ય સીધો મીઠો પોતાને માર્ગે જ પ્રયાણ કરે છે, રસ્તામાં બાજુએ પથરો પડ્યો હોય અથવા કાઠિ પડ્યો હોય તો તેના તરફ લક્ષ્ય ન જવા દેતાં, તેની ઉપેક્ષા કરે છે, તેમ સાધકે પાપી મનુષ્યને જોઈ, તેની સર્વ પ્રકારે ઉપેક્ષા કરવી. તેનો સંજ કરતાં, તેને તેના દુષ્ટ ચિત્તના સંસ્કારોનો રંજ બેસે. તેનો વિરોધ કરતાં, પોતાનાં અમૃત્ય સમય તથા શક્તિનો દુર્બલ પાપ, અને જળી તેનું ચિંતન કરતાં કરતાં તેનાં દુષ્ટ પરમાણુઓ અને આદોલનો તે પોતાના તરફ આકર્ષે માટે વિવેકી સાધકે તેનો દૂરથી જ પરિહાર કરવો.

ઉપર જણાવેલી ચાર ભાવનાઓ કરવાથી સાધકને પ્રસાદ પ્રાપ્ત થાય છે. પરિણામે, તેની અંતઃકરણની વૃત્તિઓ સ્વસ્થ થાય છે; અને એકાગ્ર થઈ આત્મતત્ત્વ ઉપર એકામ જનવાની યોગ્યતા તેમને મળે છે. માટે આ ચાર ભાવનાઓ આત્મતત્ત્વના વીર પ્રવાસીને માટે બહુ જ આવશ્યક અને પથ્ય ભાગ્ય છે.

મન્ત્રયોગદ્વારા મોક્ષપ્રાપ્તિ

નંબર - શ્રી. જયતીલાલ મં. ઝોઝા, બી. એ. એલએલ. બી. બી. ટી.
(એપ્રિલ અ કના પાન ૧૩૨ થી આગળ આશુ)

મન્ત્રયોગના સોળ અંગો

મન્ત્રયોગની સાધનપ્રણાલિના સોળ વિભાગ કરવામાં આવ્યા છે, (૧) ભક્તિ (૨) શુદ્ધિ (૩) આસન (૪) પંચાંગત્તેવન (૫) આચાર (૬) ધારણા (૭) દિવ્યદેશસેવન (૮) પ્રાણિક્રિયા (૯) મુદ્રા (૧૦) તપશ્ચ (૧૧) કવન (૧૨) બલિ (૧૩) યાગ (૧૪) જપ (૧૫) જ્ઞાન (૧૬) સમાધિ.

એ સોળ અંગોનું દરેક વર્ણન નીચે આપવામાં આવ્યું છે.

૧ ભક્તિ-એ ત્રણ પ્રકારની છે:-વેધી, રામાત્મિકા, પરા, ભક્તો પણ શુદ્ધભેદે ત્રણ પ્રકારના છે, -આત્મ, નિઃશ્વાસુ, અર્થાથી. સાની ભક્ત તો ત્રિશુ-જ્ઞાતીત છે જલ્લોપાસક સર્વશ્રેષ્ઠ છે, અને ભક્તશુદ્ધિથી સશુભોપાસક, તેમ જ અવતારોપાસકનો પણ આ વર્ગમાં જ સમાવેશ થાય છે.

૨ શુદ્ધિ-શરીર, મન, દિશ અને સ્થાન ભેદથી શુદ્ધિ ચાર પ્રકારની છે પૂર્વમુખે તથા ઉત્તરમુખે બેસી નિત્યે યથાવિધિ જપ કરવો, રાત્રિએ ઉત્તર તરફ મુખ ગળી દેવકાથ કરવું. કાવંશુદ્ધિ માટે સ્નાનની જરૂર છે. ગાયના જાણથી સ્થાનશુદ્ધિ થાય છે વડ, પીપળો, ગિલ્થી, આંબાલી અને અશોક આપાંચ જટાયુક્ત પંચવટી નીચેનું સ્થાન સિદ્ધિ માટે ઉત્તમ છે. ગૌસાગા, ગુરુગુરુ, દેવમંદિર, તીર્થ, નદીતીર્થ, એ બધાં સ્થળોને સદા પવિત્ર ગણવામાં આવે છે. ગીતાશ્રમાં અભય, સત્વશુદ્ધિ, -આદિ જે દિવ્ય ગુણો ગણાવ્યા છે તે દ્વારા અંત કરણની શુદ્ધિ થાય છે.

૩ આસન-મન્ત્રયોગ માટે સ્વસ્થિત તથા પદ્માસન એમ બે પ્રકારનાં આસનોને કિતપ્રદ ગણવામાં આવ્યાં છે. આસનભેદ, આસનશુદ્ધિ, અને આસનક્રિયા આ ત્રણ દ્વારા આસનશુદ્ધિ થાય છે સકામ-નિષ્કામ-વિચાર ઉપાસના પદ્ધતિ અને કામનાની વિવિધતા અનુસાર જુદાં જુદાં આસનોની આવશ્યકતા છે. હાળા મૃગના ચર્મના આસનથી જ્ઞાનસિદ્ધિ, વ્યાધમર્ગીના આસનથી મોક્ષસિદ્ધિ, દર્ભના આસનથી આયુષ્યની પ્રાપ્તિ, રેશમના આસનથી વ્યાધિનો નાશ થાય છે. ગીતાશ્રમાં કહ્યું છે તેમ ચિલાજિન કુદ્રોત્તરમ્ સૌથી ઉપર રેશમનું, તેની નીચે મૃગચર્મ અને સૌની નીચે દર્ભસિન-એવા આસનથી યોગ-સાધનમાં સિદ્ધિ મળે છે.

૪ પંચાંગસેવન-યોગશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે,—

ગીતાસહસ્રનામાનિ, સ્તવ કથચમેવ ચ ।

હૃદયં ચેતિ પંચૈતે પંચાંગં પ્રોચ્યતે સુધી ॥

ગીતા, સહસ્રનામ, સ્તવ, કથા, અને હૃદય, એ પાંચને વિદ્વાનોએ પંચ અંગ ગણ્યાં છે. પોતપોતાના હિપાસના-સંપ્રદાય અનુસાર ગીતા અને સહસ્રનામ, સ્તવ, કથા અને હૃદયનો પ્રતિદિન પાઠ કરવાથી યોગી પાપરહિત થાય છે અને યોગમાં સિદ્ધિ મેળવે છે.

૫ આચાર-આચાર્યોએ ત્રણ પ્રકારના આચારોનું વર્ણન કર્યું છેઃ દિવ્ય, દક્ષિણ અને વામ; દીર્ઘા, મહાદક્ષિણ, પુરશ્ચરણ, મહાપુરશ્ચરણ, અગ્નિ-પ્રેક્ષ મહાભિષેક તથા તદ્દલાવ એમ સાત પ્રકારની અધિષ્ઠાર છે.

૬ ધારણા-બાહ્ય અને આંતર નેત્રી ધારણાના બે પ્રકાર છે. બહારના પદાર્થોમાં મનના યોગથી બદ્ધિર્ધારણા અને સૂક્ષ્માતિસૂક્ષ્મ અન્તઃકર્મત્વના વિષયોમાં મન નેત્રવાથી અન્તર્ધારણાનું સાધન થાય છે. ધારણામાં સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવાથી યોગી મન્નસિદ્ધિ, ભક્તિ, આચાર, પ્રાણસંયમ, દેવતાસાનિધ્ય, દિવ્યદેશમાં દેવી શક્તિનો આવિર્ભાવ અને હૃદિદર્શન, આ બધું મેળવી શકે છે.

૭ દિવ્યદેશસેવન-પરમાત્માની શક્તિ સર્વબ્યાપક હોવા છતાં તેનો વિકાસ દિવ્ય દેશો દ્વારા થાય છે. ધારણાની સદાયથી દિવ્ય દેશમાં હૃદ દેવતાનો આવિર્ભાવ થાય છે. મૃદમય આદિ મૂર્તિઓમાં પ્રથમ દેવતાનું આવાહન કરીને પૂજનો આરંભ કરવો જોઈએ.

૮ પ્રાણક્રિયા-મન, પ્રાણ અને વાયુ એ ત્રણનો પરસ્પર સંબંધ છે. યુ અને પ્રાણ કાર્યકારણ ૨૫ છે, માટે મન્નયોગી સાધનામાં પ્રાણાવાયમ મુખ ઉપયોગી છે.

૯ સુદા-યોગશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે,—

મૌઘનાત્ સર્વદેયાનાં દ્રાયણાત્ પાપસન્તતેઃ

તસ્માદ્મુદ્રેતિ વિહ્યાતા મુનિમિ સ્તન્નૃવેદિમિઃ ॥

ત દ્વારા દેવતાઓના આનન્દમાં વધારો થાય છે અને સાધકના પાપોનો તો યાપ છે, એટલા માટે મુનિઓએ તેનું સુદા એવું નામ પાડ્યું છે. ૫, ૬વાન, આવાહન આદિ કાર્યોમાં તે કાર્યોના સમય અનુસાર સુદાઓનું ચાંદ કરવું ઉચિત છે.

૧૦ તર્પણ-દેવતાગણ તર્પણદ્વારા થીંમ તૃપ્ત થાય છે માટે તેનું નામ તર્પણ છે, નિષ્કામ અને સદાગ એવા તેના બે ભેદ છે. ઇષ્ટદેવના તર્પણ પછી ઋષિતર્પણ અન્યદેવ તર્પણ અને પિતૃતર્પણ કરવાની વિધિ છે.

૧૧ હવન-નિત્ય હોમદ્વારા ઇષ્ટદેવ પ્રસન્ન થાય છે અને બધા દેવોની તૃપ્તિ અને અભીષ્ટ સિદ્ધિ થાય છે. વૈષ્ણવ, શાકત, શૈવ આદિ સર્વ સંપ્રદાયોના સાધકોએ નિત્ય હવન કરવો જોઈએ. પ્રથમ ઇષ્ટદેવની પૂજા થઈ આહુતિ દહતે અન્ય દેવદેવીઓને ઇષ્ટદેવના અંગભૂત સમસ્ત તેમની સંવર્ધના માટે પણ આહુતિ આપવી જોઈએ.

૧૨ બલિ.-ઇષ્ટ ઉપાસનામાં વિધોની શાંતિ માટે બલિ આપવામાં આવે છે, બલિદાનમાં આત્મબલિ સદુચી શ્રેષ્ઠ છે, તે દાન અદાકારનો નારા થઈ સાધકે કૃત્યકૃત્ય થાય છે. કામકોષાદિક ઋણોત્તર બલિદાન એ આ આત્મબલિથી ઉતરતી પંક્તિનું છે. કેટલાક સંપ્રદાયોમાં યજ્ઞપણ્યોત્તર બલિદાન આપવાનો વિધિ છે.

૧૩ યાગ. અન્તર્ધર્મ અને બહિર્ધર્મ બેઢી યાગ એ પ્રકારના છે. અન્તર્ધર્મનો મહિમા સર્વોપરિ છે. માનસયાગ, માનસજપ, અને માનસ-કર્મને માટે કાલશુદ્ધિ, દેહશુદ્ધિ, અને ચરીત્રશુદ્ધિની જરૂર પણ સ્પષ્ટતા રહેતી નથી. બધે સમયે એ સમાન રીતે થઈ શકે છે, રથૂવું દેશ કરતાં સુદૃઢ દેશ કરીઝ ગણો ફલપ્રદ છે. યાગની સિદ્ધિ પછી જપની સિદ્ધિની સાથેસાથ ધ્યાનની સિદ્ધિ થાય છે, અને ધ્યાનની સિદ્ધિથી સમાધિ લાગે યાગ છે. યાગની સિદ્ધિ દ્વારા દેવતાનો સાક્ષાત્કાર અને ત્રિપદેશમાં ઇષ્ટદેવનો આર્વિલાવ પણ થાય છે.

૧૪ જપ. યોગશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે:-

મનનાત્ર યાયસે ચરમાત તત્સાન્મન્ત્રઃ પ્રવીર્તિતઃ

જપાત્ સિદ્ધિર્જપાત્ સિદ્ધિર્જપાત્ સિદ્ધિર્નં સંશયઃ ॥

મનન કરવાથી ઉદ્ધાર કરે તેનું નામ મન્ત્ર. જપ કરવાથી સાધકે સિદ્ધિ મેળવે છે એમાં જરૂર પણ સંદેહ નથી. સાંસારિક વિષયોમાંથી મનને દોઢી મન્ત્રના અર્થાત્ અનુગમન કરી, ઉચ્ચારણમાં વધારે પડતો ઝડપ કે વધારે પડતી ધીમાશ રાખ્યા વિના મધ્યમ વૃત્તિએ જપ કરવો. મન્ત્રનું ફરી ફરી આપત્તન કરવું તેનું નામ જપ. એ ત્રણ પ્રકારનો છે, માનસ, ઉપાંશ અને વાચિક. જે મન્ત્રને જપ કરનારે પણ ન સાંભળી શકે તેનું નામ

માનસિક જપ, જે જપનું ઉચ્ચારણ જપ કરનાર પોતે જ માત્ર સાંભળી શકે તેને ઉપાશુ જપ, જે જપનું ઉચ્ચારણ વચનથી કરવામાં આવે અને બીજા બધાને પણ સંભળાય તેને વાચિક જપ કહે છે. વાચિક કરતાં ઉપાશુ અને ઉપાશુ કરતાં માનસિક જપ વધારે ચઢીચાતો છે. સાધક દેવમંદિર અથવા તો આશુન માટે ઉપયોગમાં લેવા ખાસ અલગ ગમ્પરામાં આવેલા પોતાના ઘરના ઓગડામાં બેસી જપ કરવો એ ઓગડાને ગેમમ, મંગાજળ વગેરે પાણી પન્નિશુદ્ધ કરવો બેઠાએ અને પવિત્ર ભાવ થેરે એવાં ચિત્રોથી નિર્મીત કરવો બેઠાએ. પોતપોતાના સમ્પ્રદાય અનુસાર મંગાતટ, ૫ - ૧ અરણ્ય, રમણાન, તીર્થ-એવાં સ્થાનોમાં જઈ સાધના કરવી.

૧૫ ધ્યાન. આગળ કહ્યું છે તેમ અધ્યાત્મભાવમાંથી જ મન્ત્રયોગના સર્વ પ્રકારના ધ્યાનોત્તર આવિર્ભાવ થયેલા છે. મન્ત્રશાસ્ત્ર અનુસાર વિષ્ણુની પૂજા માટે મુખ્ય સાત પ્રકારના ધ્યાન ગતારખ્યાં છે, ભગવતીના પૂજનમાં ૨૪ પ્રકારના રૂપ અને ધ્યાનની દરખતા કરી છે. મહાદેવની ઉપાસનામાં પાંચ પ્રકારના, અને સૂર્ય તથા ગણેશની ઉપાસનામાં જન્મે પ્રકારનાં ધ્યાનનું વર્ણન છે પોતપોતાના ઈષ્ટદેવના સ્વરૂપને મનથી જામીતું તેનું નામ ધ્યાન. ધ્યાન જ મનુષ્યનાં બંધન અને મોક્ષનું કારણ છે. મનુષ્ય ધ્યાનમાં આગળ વધે છે, ત્યારે તેને સમાધિની સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે આત્મા દેવતા ધ્યાનદાતા બને રહીશૂન થાય છે. જે મનુષ્યનું મન જ્યાં જ્યાં પ્રચરત થાય છે, ત્યાં ત્યાં તેને સમાધિની સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે. નદીનું પાણી જેમ સમુદ્ર સાથે જળી જાય છે, તેમ મનુષ્યનો આત્મા ધ્યાને પન્નિશુદ્ધિ તદ્ભાવ પ્રાપ્ત કરી પન્મોક્તિમાં સાથે એકરૂપ થઈ જાય છે.

૨૬ સમાધિ. જેમ લયયોગની સમાધિને મહાલય, અને દક્ષ યોગની સમાધિને મહાઓષ કહે છે, તેમ મન્ત્રયોગની સમાધિને મહાભાવ કહે છે. જ્યાં સુધી ત્રિપુટી રહે છે, ત્યાં સુધી જ્ઞાનાધિકાર રહે છે. અને ત્રિપુટીનો હવ ધર્મ જવાથી મહાભાવનો ઉદય થાય છે મન્ત્રસિદ્ધિનો સામ્યસાથ જોતામાં મનનો હવ ધર્મ જઈ ત્રિપુટીનો નાશ થાય છે, અને યોગીસમાધિરૂપ બને છે. પહેલા તો મન, મન્ત્ર અને દેવતાનો સ્વતંત્ર યોધ રહે છે, પરંતુ ઉપર આ ત્રણે યોધ એકબીજામાં હવ પામી જઈ, ધ્યાના-ધ્યાન-ધ્યેય રૂપી ત્રિપુટીનો પક્ષ હવ ધર્મ જાય છે આ અવરથામાં આનંદાશુ અને રામાય આદિ હથેળીનો મિકાસ થાય છે થીમેથીમે મનનો હવ ધર્મ જઈ મમાધિનો ઉદય થાય છે. એ સમાધિ લાભથી સાધક દૈનંદ્ય ધર્મ જાય છે. મહાભાવની પ્રાપ્તિ એ જ મન્ત્રયોગનું પરમ લક્ષ્ય છે.

પ્રસંગસ્ફૂર્તિ

૧ ગાંધીજી તા ૬ ફી એ મુક્ત થયા બદલ સર્વત્ર સતોષની લાગણી વાહ છે તથા નેમના સ્વાસ્થ્ય માટે અનેક રીતે પ્રાર્થનાઓ કરવામાં આવી છે

૨ ના ૧ લા દીવાન સર વી ટી મુખ્યામાયારી ૧૭ ટ્રાન્સ માસની રાજ મેડા પછી તા ૨૬ એપ્રિલે લદ્દસિદ્ધરાવને ચાન્સ આપી છૂટા થઈ તા ૭ મે મા ૧૧ રોજ વડોદરાથી વિદાય થયા છે

૩ વલ્લભાડમા પ્રો ગમનારામજી વિ પાઠના પ્રમુખપદે સુરત જિલ્લા પ્રાયશિક્ષક શિક્ષક પગિય મળી હતી

૪ ડો સર સર્વપદની ધાનુષ્યુન ચીન સરકારના નિમંત્રણથી ટુક સમયમા શુધી મ જશે અને ત્યાં દિદ તથા ચીન ૧૧ સાર્વજનિક સંસ્થા ઉપર વ્યાખ્યાનો આપશે

૫ નેશનલ શુદ્ધ પાયમે ચાર્ટરમાથી આગ્ર સકરાચાર્ય ૧૧ જમ તિ ઉત્સવ ૧ ગોવર્ધન મંડા અધિષ્ઠાતા શ્રી ચેત્રેશ્વરનંદજીના પ્રમુખપદ નીચે ઉજવણી હતી

૬ ફિલ્ડોફિયા (અમેરિકા) મા આતરદેશીય મળુ પત્રિકામા આપી ફુનિયા માટે શુદ્ધોત્તર પુનર્વિદ્યા તથા સમાજ સ્વાસ્થ્ય માટેની સર્વમાફી રોગના ઉચ્ચગ્રાહ રહી છે

૭ મુખ્યાઈની હોનારતની તપાસ કરવા માટે દિદ સરકાર તરફથી નીમલેલી તપાસ સમિતીને જુનાની મેગરવાની અવક આજે ખાસ વટહુકમ નવી દીવનીથી તા ૬ ફીએ મદાર પડ્યો છે

૮ મુજરાત કામીવાવાડમા સખ્ત ગરમી પડે છે ૧૧૫ ડીગ્રીથી વધુ વધારે તાપ કાર્થ કોઈ વાગ પડે છે તાવ, ઓરો વગેરેનો ઉપદ્રવ પુબ્જા આવે છે

૯ ગો સવા નવા મદારાખને માફી ઉત્તર મેસાડીને તાજના પ્રતિષ્ઠા ત ફી ખગોતો તા ૬ ફીએ પશ્ચિમ દિશા દેશી ગળ્યો માટે એજ ટ કરતાં એ ધિવત કરવામાં આવ્યો છે

૧૦ મુખઈને હોનારત પછી તા ૨૦ અને ૩૦ એપ્રિલના વચગાળામાં ૫ જામ ત ફી ૩૭૨ વેગન અનાજ મોકલવામાં આવ્યું હતું

इतिमन्त्रो वाचते प्राण्य भूतान् भस्मिन्वृत्तः । १२ ॥
 इति मन्त्रः । ततो नान्यार्थवत् भेषजो
 व्यात्मगोप्य भेषजेषां विद्याविज्ञानं देयवत् ।

પ્રસંગસ્ફૂર્તિ

આત્માર્થનાજ સાગરાનદ સુરીશ્વરજી ગદ્યરાજ મુખર્ષિમાં આવ્યા છે તેમ જાણીશું. ઉપાધ્યયમાં આતુર્માંસ મહેવાના છે. તેમની સાથે પ્રત્યક્ષે કિન્નરનો પણ છે.

કાઠીઆનાડના વ્યવસ્થિતા કાર્યકર્તા નિધુ જગનાદસે, અને સુવતર્ગાથી સન્નિવરત વેનાનાં પરિમળ બદાર પાડી છે.

સુવિખ્યાત ગરાહી કપાહાજ ગ. બ. મહાદેવ વિશ્વનાથ ધુરધનુ' અન્નલાને યથુ છે.

આધીજીએ કવ્ય સપૂર્ણ સ્વાસ્થ્ય મેળવ્યું નથી ત્યાં તો શ્રી. મહનમોહન માલવિયા અચાનક તાવથી પટકાષ પડ્યા હોવાનું સંભળાય છે.

મુખર્ષિમાં બે વર્ગની અદરના બાળકોને અડધી કિંમતે ચોકખુ આપવાની મુખર્ષિ સંકારે મોજના કરી છે. આ મોજના પાછળ પહેલે કાંઈક ૧૭ લાખ ખર્ચ થશે.

પૂ. ઠસ્તુરના ગાંધીય સમારક ફાળાની મુખર્ષિ સમિતિને તા. ૬ ફી મુધીમાં કુલ રૂપિયા ૧,૦૭ ૧૪૯ ની રકમ મળી છે.

અનાજની તંગી તો છે જ, અને સાથે સાથે ઢેઢેર લૂંટ તેમ જ છાંડો પડે છે ખરેખર ત્રાસ વધતો જાય છે.

ખીંગલાઓ તરફથી ચોજવામાં આવેલા, સ્વદેશી ઓટોમોબાઈલ ઉદ્યોગ માટે ચાપલુ કાદવાની હિંદી સરકારે મંજૂરી આપી છે. આ ચોજનામાં હિંદમાં મોટરકારો, ટેંકો અને ખીજાં મોટર વાહનો બનાવવાની ધારણા રાખવામાં આવી છે.

એવા પ્રમાણભૂત સમાચારો મળ્યા છે કે ટૂંકોમાં ભારે ગીંગદી થતી અટકાવવા માટે, નવા તૈયાર કરવામાં આવેલા મુખર્ષિ-અમરાવાદ ત્રોડ ઉપર બસ જાડીઓ દોડાવવાને ઈંગ્લેન્ડે આપવા વિશે સરકાર વિચાર ચલાવી રહી છે.

થોડા સમય પહેલાં જે વરસાદ અને ગડગડાટોનું તોફાન ચલ્યું તેમાં ઘણાં ગામોનો નાશ થયો છે.

नमो नारायणाय ।

ବିଜ୍ଞାନ

૧^{મી} ત્રીજી]   જુન ૧૯૪૪-જેઠ ૨૦૦૦   [અંક ૫૧૨મે]

ईश्वरो गुरुरात्मेति सृष्टिभेदविभागिनं ।

व्योमवद् व्याप्तदेहाय दक्षिणामूर्तये नमः ॥

ઈશ્વર, સદૃશ્યુરુ ને આત્મા મુક્તિમાત્ર વિજાન જે,
વ્યોમમયો વ્યાપ્ત એવા એ, દક્ષિણામુર્તિને તમું.

એમના વ્યાપ્ત એવા એ, દક્ષિણમૂર્તિને તમું.

● 2019-2020 ခုနှစ် အတွက် အစီအစဉ် အရ ၀ နှစ် အတွက် အစီအစဉ် အရ

શ્રી સદ્ગુરુની કૃપા અને પ્રેરણાથી 'હિથાન' પ્રકટ કરવાનું સાદર
કર્તવ્ય અને એમના જ આશીર્વાદથી ત્રીજા વર્ષનો જારમો અંક પ્રકટ
પામ્યો છે. એ જ નિવારણ છે અને એ જ નિવારણ એવી પ્રાર્થના છે.

મથાગતિ અને આગળ ચાલવા જંમુએ છીએ-આપના અત્યાર સુધીનાં
શ્રદ્ધાસ્થાના જાણે અને જાનિધ્યમાં એ સહકાર વધતો જશે એવી શ્રદ્ધાના
વિસ્તારો. પરસ્પર ભાવચન્તઃ એ નામે આપણે શ્રેયસ્ પ્રાપ્ત કરીએ એ
અર્થનાની શ્રીકૃષ્ણચરિત્રો આપણને શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતાના ત્રીજા અધ્યાયમાં
મળેલો કલ્યાણગ્રંથ ।

આશ્રમ અને ઉત્થાન

લેખક:-
તંત્રી..

‘ઉત્થાન’ શીર્ષક વર્ષ પૂરું કરે છે. ત્રણ ત્રણ વર્ષમાં એણે ગૂજરાતી લઘુગદ્યકારોની કેટલી અભ્યાસસેવા કરી એની તો આંકડાનાં લઘુ સાક્ષી પૂરે તે સાચી, ધણાએ વળગાગ્યા અભિપ્રાય એને માટે આપ્યા છે, ચાલુ જ ગણવું લેઈએ અને મને તેટલા આર્થિક ભોગે એવા પત્રોની તો વર્ષ વરમી ગઈ છે. અરતુ!

ગૂજરાતની ધર્મપ્રાણ જનતાની આવી તાલાવેલી માટે ખરે જ કૈયવો ઘટે છે! ગુજરાત ધનપ્રાણ પ્રાન છે એ તો જગતભરે વાત છે; વેપાર અને કમાણું એ એની નમે છે તીજેગીએનો ખડખડાટ એમની નસોમાં વહેડું ધગધગતું લોહી છે. જનાં છેલ્લી પચ્ચીસીની વાતો સંભારીએ તો ગુજરાત આઘ આચાર્યોએ એમાં જે ધર્મપ્રાણ પૂર્ણ છે, તે ચાલુ છે. તપીન ભાષા આધુનિક વિચારશ્રેણીનાં આદેશન કમળ કરનારામાં વડોદરા-એવરેસ્ટ, વર્ચના આઘ આચાર્ય શ્રી નૃસિંહાચાર્ય; ખીલખા-આનંદ આશ્રમના આચાર્ય શ્રી નરસુર મ શર્મા; ‘પ્રિયવદ્ય’ અને ‘સુદર્શન’ના તંત્રી શ્રી મણિલાલ ન. દિવેદી, ‘પ્રાર્થના-સમાજ’ના સંસ્થાપક શ્રી. જોગાનાથ સારાભાઈ, આ સંસ્થાપકોએ ધર્મપ્રદેશમાં નવું વાતાવરણ ઊભું કર્યું, અને એમાંથી ઉદ્ભવ્યા આચાર્ય આનંદસંકર, શ્રી નર્મદાસંકર દે. મહેતા, પ્રો. જી. જી. કણીઆ, વગેરે વિદ્વાન ઉદ્ધાપોદવિચારણ વિવેચકો અને લેખકો. ત્યાર પછી મહાત્મા ગાંધીજીનો નવયુગ શરુ થયો, અને એમની પ્રેરણાએ ધણા વિદ્વાનોને એ વિષયમાં રસ લેતા અને લેખનકાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરતા ધપાવ્યા છે!

ચોડાં વર્ષથી ચતુર્થાશ્રમી સન્તોએ પણ ગૂજરાત-કાલિયાનાડને પોતાની વિદ્વતાથી ઠીક ઠીક પરિચિત કરવા માંડ્યા છે. અમદાવાદમાં સંવાસ આશ્રમ સ્થાપિત થયો છે. એ આશ્રમના વિદ્વાન સંન્યાસીઓ અવનવ કથારાત્તીથી સંતસંગની રેલમઢેલ કરે છે: ભગવદ્ગીતાને મૂર્તિમાન કરનાર શ્રી વિદ્યાનંદજીએ પોતાની જૂદી જ ભાત પાડતી પ્રવૃત્તિથી આમનર્મને ગીતા સંભળાતી ગીતાજીની પ્રતિમા સ્થાપી આપી છે. ખીલા પણ મંડળેશ્વરો, મહન્તો, અને પરમહંસો ગૂજરાતી જનતાને પોતાનો આદેશ સંભળાવે છે.

થોડા માસિકો પણ એમાં પોતાનો સ્વ પુરાવે છે અને આ રીતે ધર્મજૂબ પધતી હોય, એ દિશામાં કેંક અવશ્ય કરવું એવું જોઈએ એવી વૃત્તિ બધે ઉત્તેજિત થાય છે, એ બધાં શુભ ચિન્હ છે ! આ બધું યોગ્ય અને સાર્થક દિશામાં આગળ ધપે એટલી જ સર્વેશ્વર, સર્વેશ્વરમાત્મા પાસે પ્રાર્થના ।

*

*

*

‘સત્સંગ’ ચારેકોરે ફેલાઈ રહ્યો છે એમા શક નથી, પણ ‘સત્સંગ’થી જેટલો સત્ત નો આનિર્ભાવ થવો જોઈએ, તેટલો માનવી હૃદયમાં થાય ત્યારે ખરે સંતોષ પમાય. મહાચુદ્ધની પ્રથમ જન્મલાગે જીવનમાં દોડધામ કરી મૂકી છે; જીવન નિર્વાહની કપરામાં કપરી પણો સાથે સૌને લડવું પડે છે । ‘હાજી મજરૂ’ ની હાજય જતણે સૌના અંતરમાં ઊતરી પડી હોય, તેમ બધે અધ-હારજ દેખાય છે । ત્યારે આ સત્ત-પોતાનું પરમ ચિત્ત (પ્રકાશ) ન પાધરે, અંતર ન અજવાળે તો એ સત્તનો સંગ છે કે અસત્તનો એ પ્રશ્નનો શો ઉત્તર આપવો ? પરમાત્મા શંકાકુશલમાંથી બચાવે એવી પ્રાર્થના સાથે કહીએ ત્રીજે કે સત્ત ની શોધમાં અસત્ત નું ‘પહેલું’ જાન થાય તોજ સત્ત દ્વારા અસત્ત ને વિચારવાનું જાન આવે અને ચિત્ત પોતાનો પ્રકાશ પાપરી શકે ।

*

*

*

‘ઉત્થાન’ આવે વિપરીત સમયે જીતું થયું છે એ એની આકરી કસોટી છે. મોંઘવારી અને અજીત વધી પડ્યાં છે । હાજળ માટે ‘હાજાખજર’ નો આશ્રય લેવો પડે છે. હાપકામતા લાવ વધ્યા છે, પણ સંતોષની વાત એ છે કે એના આદકો સાચા શુભેચ્છકો અને સેવકો છે અને ચમે તે ભોગે જીવે એને અત્યારે નિભાવવું જ જોઈએ એવી એમની પ્રેરણા છે । સૌને ખરે જ મન્યવાદ ।

*

*

*

‘ઉત્થાન’ ને સ્પર્શ કરે એટલી થોડી ‘આશ્રમ’ ની વાત કરી લઉં, કમરુ કે આશ્રમ બંધ થાય છે. ‘ઉત્થાન’ નીજ વર્ષ, પ્રકું કરે છે. એને ચાલુ રાખવું જ જોઈએ એવો મિત્રોનો આમદ છે; આંહીકોની સંતોષપૂર્વક માગણી તથા આર્થિક સહાયતા કરનારની શુભેચ્છક દાવવૃત્તિ છે, ખાકી રહે દેવળ ગારો જાતનો પરિશ્રમ, તો એ પરિશ્રમ મારે આ માટે ન કરવો અને

ચો સુક્તે સ્તેન યથા પ્રમાણે જ્ઞાતચોરીનું પાપ ન વહેરવું એ દિવિ-એ
એ પરિશ્રમ મારે મને જોઈએ એ સ્વર્ગ દરે છે યદૃચ્છા સોપવસ્રવ
જેવો આ પ્રગમ નધારી લેવો જોઈએ એમ મને સામ્ય અને ' ઉત્થાન '

માન્ય માન્ય હું

પણ ' અસત્તમ ' નામ થાય છે. ઈ સ ૧૯૩૨ ના ઝોગરટ માસની
તા ૧૪ મી ને રવિવારે હું છોટાઉદેપુર આંગો મિત્રોના ભાવપૂર્વક સફળ
અને શ્રદ્ધાપૂર્વક સહાયનાથી નિવાસસ્થાનની યોજના થઈ, ધણી સંતોએ આવી
મને તથા આશ્રમને પારન કર્યા છે. જિજ્ઞાસુઓ, મિત્રો અને આગમ્યક
અસ્ત્રગીઓએ આવીને લાભ લીધો છે મહાન થયા. સુન્દર પુસ્તકાલય થયું,
તન-મનને સુષોભ્ય પોષ્ય મને એવી સામગ્રી જોઈવાઈ, અને સમગ્ર
આવળ વધી પડી

૬૩

એ જાણ્યા સ્થાયી કામ કરવાર હું જોડો અને અટ્ટોતો ! માગ જેવા
અવ્યવહારને હાથે અકસ્માત્ માથે પડેલો આવો વ્યવહાર મને પોતાને આશ્રમ
પમાડતો હતો કે આ કેમ ચાલે ? વ્યવહારમાં સ્વચ્છ કટુભાસી અને લાગણી
પર જીવનથી ધણીને દુઃખ થયું હતું ! કેટલાઓને શાંતિ મળી હતી એ તો
સાક્ષીરૂપે શ્રી હર્ષદ જાણે ! પણ નિન્દારણ્ણિ, દાનિત્રાણ અને હર્ષશોકના
હૃદય જેમ જેમ આવતા ગયા, તેમ તેમ એને જીનીતે અજાનના પ્રદેશમાં
હતાશન પ્રકટાવી, પરમાત્મસ્વરૂપ ગુરુદેવે મને જે જ્ઞાનપ્રદેશમાં સ્થિત રાખ્યાને

એ પ્રશ્ન બોલો યથો કે શુ ચાલુ મળવું-આશ્રમ કે ઉત્થાન ?

*

*

*

‘ આશ્રમ ’ નો લાભ લેનારાની સખ્યા વધવા માડી તેની સાથે સૌના નિવાસ, ભોજન અને અભ્યાસનો ભાર વધી પડ્યો. “ઉત્થાન” એમા ઉમેરો કયો; ઉપરાન્ત આશ્રમનો નિર્વાહ જેમ આકાશવૃત્તિથી ચાલતો હતો તેવી જ અવસ્થા ‘ઉત્થાન’ની ચતી; તેથી પમારદાગ નોકરો રાખી કામ કમળી લેવાની અર્જવડ તો બીજી જ હતી ! અને પમારદાર નોકરની સાથે સેવાભાવનો તો પ્રત્યક્ષ વિરોધાભાસ ! તેથી એકજ શરીરથી જેટલું અને તેટલું કરી લેવાની વૃત્તિમા જન્મે કાર્યમા નિક્ષેપ થવા માંડ્યો તેથી પ્રશ્ન ઉપરિચિત થયો કે શુ ચાલુ રાખવું ? આશ્રમ કે ઉત્થાન ?

*

*

*

તા. ૧૪-૮-૩૨ થી આજ સુધીમા લગભગ બાર વરોનો એક સાધના-સુખ આશ્રમને અંગે મારે મારે બોલો થયો એને જશે વિશેષ લખવું એ અતિપ્રશ્ન છે કાગળ કે એ આખો પ્રસંગ અખત છે સક્ષેપમા ઉપર કહ્યું છે તેમ એટલું તો સંતોષપૂર્વક કહું છું કે પરમાત્માની અપાર દયા અનુભવી છે ! અને મુરુદેવે આપેા અપૂર્વ પ્રસંગ પાડી માગ જીવન-હૃદયને ધડવાની જે સુંદર તક મને મેળવી આવી તે માટે ખરેખર હૃદય દ્રવે છે, ભારથી મસ્તક નમી પડે કે, અને સાગ્રામ પ્રભામે હૈયુ કબૂલ કરે છે કે, જીવનના પ્રત્યેક પ્રસંગમાં દેહની જન્મે બાલુની સી સમા જીવન બિર્જામા ગળું છે મુરુદેવ ! નમોનમ

*

*

*

આશ્રમ અને ઉત્થાનના પ્રશ્નમા અત્યારે તો “ઉત્થાન” જીતીને જીતી ગયું છે જેણે આશ્રમનો ભોગ લીધો છે, તે જીવવા વધવા અને વિકસિત થવા માટે કે જેમ એ પ્રશ્ન તો લાગેના મર્જામા કે, એટલે સર્વે સર્વેશ્વર પરમાત્માજી મળે ! પણ આશ્રમ જ ધ યાવ છે, ‘ઉત્થાન’ કાર્યાલય વડોદરા માય છે ત્યાં સ્ત્રી માગથી બનતી તન-મન-ધનથી સેવા બગ્નવીશ, અને એની આશા છે કે થોડા જ વખતમા એનો અવરથાભાર ઉપાડી લેવા થોડ સેવાભાવી સજ્જન જરૂર નીકળી આવશે મુરુદેવ એમા સંકલના પૂરે અને

ઉત્તમ પ્રાણીઓની પ્રાર્થના અવરૂપ સંભળો !

કાગળની માફ મારી અને મેળવવાની અગવડ વધી છે. હાપકામના હાવ મગ્યા છે. અને 'ઉત્થાન'ને નિભાવી પોતાનું છે, સમૃદ્ધ કરવું છે, એ માટે સૌ દટિગદ્ધ યાવ એવી વિનંતી કરે છું' થોડા સારા પુરતકો સાથે સ,થે પ્રકટ યાવ, તો એ દિશામાં પણ કેંક અધ્યાત્મમેવા નધે એવી આશા પણ છે. પરમાત્મા આપણને સૌને વિશેષ શ્રદ્ધા, ભક્તિ અને મેવાશક્તિ આપે એટલી પ્રાર્થના ! હરાજમ પટાડ્યું છે તે એવી આશાથી કે આલક સંખ્યા વધે. આશ્રમના કામકાજમાં એટલો બધો વખત જતો હતો કે 'ઉત્થાન' માટે ધણી વાગ દુ દુ લખી શક્યો નથી. બહારથી પણ ધારી લેખસામગ્રી મેળવી શક્યો નથી બ્રાહ્મણને અસંતોષ રહ્યો હતો અને અંગત મિત્રોના પત્રો પણ નિરુત્તર ગયા છે, એ બધા સૌએ દાખા આપી છે, એ માટે પણ પરમાત્માની દયા સમજું છું.

વડોદરામાં કાર્યાલય જાય છે; હું કેવળ કાર્યાલયને અતિથિ છું. ત્યાં બને તેટલો સમય કાર્યાલયમાં રહી, 'ઉત્થાન'ને સમૃદ્ધ બનાવવાની ઈચ્છા છે. આશ્રમ હજારી નાખવાનું સાહસ એટલા માટે કર્યું છે કે 'ઉત્થાન' સમૃદ્ધ થાય ! એને માટે ઘણું કરવાનું બાકી છે એ હું જાણું છું. મારી અપૂર્ણતાનું અને જાન રહે અને એ માટે વિદ્વાન લેખકો, સજ્જનો અને શુભેચ્છક બ્રાહ્મણ સહકાર આપી મને કૃતાર્થ કરે એવી હૃદયપૂર્વકની મારી વિનંતી પ્રતઃ સૌ સંભળો !

છેલ્લા ત્રણેક માસથી આશ્રમને સમેટવાના કામકાજમાં હું 'હતો તેથી કશું લખી શકતો નથી; આ અંકમાં પણ આટલું નિવેદન કરીને જ વિરમું છું, તે એવી શ્રદ્ધાથી કે ભવિષ્યમાં એનો બહોળો વાળવાનું સામર્થ્ય આવી પરમાત્મા આપણને 'ઉત્થાન'ને વિશેષ સમૃદ્ધ કરવામાં ઉત્સાહી બનાવે.

ઉપરકહ્યું તેમ ધર્મજ્યોતિનો ઉછાળો મૂળરાતમાં આવ્યો છે. ધન-

સંયમની ભરતી પણ સાથે સાથે ટેવો ચડી છે. પણ ધનપ્રિય જનતા ધર્મપ્રિય હોય કે સાથ, એ તો પરમ પ્રુદયની વાત છે ! આપણે આશા રાખીએ કે એ ધર્મપ્રાણુ અને ! ધર્મની સાચી દિશા એમને સૂઝે !

અત્યારે આવશ્યકતા છે, મજીર વિચારની. ! ભાવના આવેશમાં, ભક્તિના ઉજાળામાં, ધર્મ કે તત્ત્વ અહીં મળશે કે ત્યાં, આ સંત પાસે કે પેલા સંતના ચરણમાં, ગૂજરાતના આશ્રમમાં કે અન્ય પ્રાન્તમાં; એકાન્ત હિમાલયનિવાસમાં શાંતિ મળશે કે જનતાની સેવા કરવામાં, પરમાત્માનું દર્શન દશ્યમાં કરવું કે દર્શન સ્વરૂપમાં, સરીરની નિશ્ચેષ્ટ અવસ્થા એટલે સમાધિ કે મૂર્છા, ઉદંડ નૃત્યક્રીડા કે ચાંત મૂક પ્રાર્થના-એમાં કઇ ભક્તિ સાચી:—આવા આવા વિકટ પ્રયોગ ગૂજરાતની ધર્મપ્રાણુ જનતાની સમક્ષ જોવા થયા છે. છેલ્લી પચ્ચીસીએ પાશ્ચાત્ય ડેંગવણી પામેલામાં તત્ત્વજિજ્ઞાસા જીધાડી છે, પરંતુ એમને હજુ સાચી દિશા સાંપડી નથી. સતોની પાછળ દોડધામ મચી રહી છે, નિરીક્ષા-પરીક્ષા ચાલુ છે પણ વિચારણા હજુ જીધડી નથી, અને વિચારણા વિનાનું નિર્ગેહજી આધળાના ગોળીબાર જેવું છે. અત્યારનો જિજ્ઞાસુ પોતાના જ અચાનચી, પોતાની જ શ્રાન્તિથી દુઃખી થાય છે અને દોષારોપણ કરે છે બાહ્ય વાતાવરણ ઉપર ! આ બુલ્લ ભાગવા જેવી છે. આન્તર્યમ્નુ જીધડે, પોતાનો અધિકાર જોવાનું સામર્થ્ય ડેંગવે, ચમત્કાર અને સિદ્ધિનો મોહ છોડે, વૈભવ અને વિલાસને તિલાંજલિ આપે, સકામ વાસનાઓને નિષ્કામ મઘમાં હોમે, અધ્યાત્મશાસ્ત્રોનું શ્રવણ-મનન કરે, દોડધામ મૂડીને જનની ગુર્જરબૂમિનું જ જૂનું-નવું સાહિત્ય તૈનીસી જીએ, ગુજરાતના જ જૂના-નવા તત્ત્વજોનો સત્સંગ સેવે, પ્રાન્તીય અસ્થિતા જેવું ગુજરાતમાં કશું નથી, અને તેથી પરપ્રાન્તીય મોહમાં જીતરી, પરપ્રાન્તીય સંસ્કૃતિ અને ધર્મતત્ત્વની લગનીમાં જ્યાં ત્યાં દોડ-ધામ કરી, ગુજરાતને “ માંડી ગુજરાત ” તરીકેની વગોવણીમાં ઉમેરો કરે” જાય છે, તેમાં થોડો સંયમ ડેંગવે અને એ ઘાંછન ધોઇ નાંખે તો ખુદ સારું ! ! !

ગુજરાતને આંગણે નરસિંહચી માંડી અજો, પ્રીતમ, દયારામ જેવા સંતો પ્રકટયા છે, એમનું અપ્રતિમ પ્રાસાદિક સાહિત્ય સૌએ વાંચવું વિચારવું

જોઈએ. વિદ્વાન વિવેચકોનાં પુસ્તકો તૈયાર છે એ સમજવાં જોઈએ. ઉપ-
નિષદ, ધ્વજસૂત્ર, ભગવદ્ગીતા, મંથરશી, ભાગવાન સંકરારાયના મંચી
ઉપરાંત તત્ત્વજ્ઞાનનાં અસંખ્ય ગુજરાતી પુસ્તકો અનુવાદ સાથે તૈયાર છે;
એનો અભ્યાસ કર્યા વિના, બલ્લણીઆની કુગડુગી પાછળ રમતિઆળ છોડી
દેડે નેમ આમતેમ આ સત કે પેલા સંતની પાછળ, પોતાની. જાતને
તપાસ્યા વિના, કરા આનંદ અભ્યાસ વિના દોઢધામ ઠગવાની જો, શક્તિ
વધી પડી છે, એ ભક્તિ નહિ પણ આનંદ છે; અદા નહિ પણ શુદ્ધિની
જડતા છે, જ્ઞાનપિપાસા નહિ પણ આનંદની કોઈ તમોગુણી અશક્તિ છે
એમાં નથી વ્યવસ્થિત શુદ્ધિ, કે નથી રિષરતા દાખરતો અદાભક્તિનો
પ્રવાદ । પ્રાર્થના છે, કે ગુજનાતની જનતા । તારું વ્યક્તિત્વ કેમ । અને
ગાંડપણ કે વેવલાપણાનું મહેલું ફેરવા ઠટિખદ આ.

ગુજરાતે એક અનોઢ સાહિત્ય વિશુ આપ્યો । ગુજરાતી સાજાનાં
ચારપાય પગથીઆ ચડેલા એ ભિલુએ ભરજવાનીમા બેખ લીધો । એ
અખાંડાન'દે અખંડ સાહિત્યસેવા સ્વીકારી ધર્મના પુસ્તકોની મોંઘવારી
અને અપ્રચાર એને સાધવાં । હુપીકેશના નિવાસ દરમ્યાન એમણે પ. થી.
સ્વા. રામતીર્થનું નામ સાંભળ્યું । એમનો સ પ્રકૃત પ્રાન્તના પ્રવાસ દરમ્યાન
સત્સંગ સેવ્યો । હુપીકેશ અને ઉત્તર કાશીમા તપશ્ચર્યા કરીને આત્મસંતોષ
કેળવી લીધા પછી એ પુનઃ સ્વચરોની માતૃશ્રમિમાં ભિત્તવાં, અને ગુજ-
રાતના સહલાએ 'સરતું સાહિત્ય' ના વટવૃક્ષનાં બીજ એમના પુરુષ
હરતે રૂપાયા. અખંડ વાચન, અખંડ પરિશ્રમ, અને અખંડ ઉત્સાહથી એ
અખંડાન દે સાહિત્યના વિશુ બની ધર્મ અને નીતિનાં પુસ્તકોની એવી તો
મનમંજાણા ફેરવી કે ભારતપર્વની અન્ય કાપડોમા પણ કેટલીએ મન-
માજાઓ ફેરવા માંડી ગુજરાતને એણે જાગૃતિ આપી । સાહિત્યમાં
સરતાપણું સાધી જીવનમા ધર્મસમૃદ્ધિ ભવના એના કોડ ફળ્યા, અને
ગુજરાતને જે ધર્મપ્રવાદોએ સચેત રહ્યું હતું, એમાં 'સરતું સાહિત્ય'
નો વડો દોર્યો; એ ફાલ્યો અને હજુ વચેતો જ આવ્યો છે । એમના

ઉત્તરાધિકારીઓ એને વધતો ગમવામાં જો અવિરત પરિશ્રમ કરી નહીં હો
એ ખરે જ ધન્યવાદને પાત્ર છે ।

*

*

*

‘ઉત્થાન’ તો જ્ઞાનચરણના અન્નની આદિતિમાં એક ગાંધતાદાણા જેવું
છે. એને માટે વાતો ઠગવી એ મિથ્યાજ્ઞાન જેવું થઈ જાય એવો ભય રહે
છે. જનાં ધર્મ-તરતુનું સાહિત્ય તપાસવા એમીએ ત્યારે, નવલકથા વાર્તા
કે બીજા બધા સાહિત્યની સામે મુજરાતનું ધર્મસાહિત્ય હજુ બહુ થોડું
લાગે છે. એ દિશામાં નાના મોટા બધા પ્રયત્નો વધાવી લેવા જેવા છે.
સંભાળ ગમવાની છે કેવળ વિશુદ્ધ અને વિચારુશીલ સાહિત્ય પીગસવાની.
એમાં દષ્ટિ ગમવી જોઈએ પવિત્રતાની કાચ જેવું પવિત્ર છે, એવો જ
પવિત્ર ભાવ એના સાહિત્ય ઉપર રખાય તો જ એ સેવા શુદ્ધ અને સરવશીલ
હોવાય.

ધણું કરવાનું છે । ‘ઉત્થાન’ કાગ કેટલું યશ, કેટલું યશ, એ બધું ભ વિના
હાથમાં છે. અત્યારે તો એટલું જ કહીને વિરમું છું કે વિદ્વાન લેખકો
સહાયતા કરે ! માદકો સેવા ચાલુ ગમે, શુભેચ્છકો ‘ઉત્થાન’ અને એના
પુસ્તકોના પ્રચાર માટે પ્રયત્નશીલ રહે, અને મારી ઉજ્જવોનું મને ભાવ
કરાવી કર્તવ્યપરાયણ ગમે ! આટલું યાચ તો મેં કહ્યું છે ।

*

*

*

આશ્રમ અંધ યાય છે. વડોદરામાં આશ્રમ નહિ, પણ ‘ઉત્થાન’ નું
જીવંત્રાય છે. મારા અગત સત્સંગનો લાભ લેનાગઓને વિનંતી છે કે ત્યા
કરી રહેવા ઠગવાની સગવડ નથી. હું ખતે જ કહ્યો ખરો વખત પર્વતનમાં
ગાળીશ; અખતોવખત આપના નિર્મળજીને ચિરોધાય માની આપની સાથે
જ્ઞાનચરણનો લાભ લેવા આવી ચડીશ; મરોથી અને તેટલી એવા કરીશ;
અને એ રીતે અવધુ-મનનમાં જો અનુકૂળતા જોઈશે તે કરી આપવામાં
તત્પર ગહીશ.

પરંતુ વડોદરામાં નવાઈને જોએને સ્વતંત્ર રહેવાની સગવડ હોય તેઓ
કેવળ સત્સંગ માટે આવી રહે છે. તેઓએ પણ આગળથી પાનવ્યવહાર

કર્મ મારી દાત્રીની ખાતરી કરી લેવાની વિનંતી છે. પત્રવ્યવહાર ગ્રંથે
 'ઉત્થાન' કાર્યાલયની માર્ગદર્શન કરવાનો છે. આટલું અંગત મિત્રોને માટે લખીને
 વિનવું છું કે સૌ પોતાનું સાચું 'ઉત્થાન' ને સમૃદ્ધ કરવામાં વાપરી
 પરમાત્માએ મન આશ્રમના ભારમાંથી મુક્ત કર્યો છે, તે 'ઉત્થાન'ની એકાદ
 વર્ષ એકાન્તભાવે સેવા કરી લેવા માટે । જો જરા બ્યવરિયતપણે પ્રયત્ન
 યામ, એટલે સૌ મિત્રોને સત્સંગ-સહવાસનો પ્રસંગ પડશે-અવરય મળશે,
 એટલું થેય બધા કેળવી લે । અરતુ । ❀ ।

પરમાત્મા આપજીને સૌને 'ઉત્થાન' દ્વારા જામત રાખે; જામતિ દ્વારા
 મહાપુરુષોનું રાજ્ય લેવરાવે, અને એ રાજ્ય દ્વારા આત્મતાન અપાવે
 એ જ પ્રાર્થના ।

સુરીવાદ

લેખક:—શ્રી શાન્તિલાલ ઠાકર એમ એ.

હિંદુધર્મમાં જેમ ભક્તિમાર્ગની શુદ્ધપરપરા અગમનિગમના ઉચ્ચ ઓળંગી પરમરહસ્યમા પ્રવેશે છે, તેમ ઈસ્લામમાં પણ સુરીવાદ બહુ જ માર્મિક, રહસ્યમય, સદ્માતિસુદ્ધ અને ગવણી પથ છે. આપણામાસ્મૃતિએ જેમ મનુષ્યના આયાને વર્ણાશ્રમધર્મ પ્રમાણે નિયત કરવા પ્રવૃત્ત થાય છે, અને નિષ્કામ કર્મયોગથી અતઃકરણની શુદ્ધિ થાય છે અને ધ્યાનધારણા માટે યોગ્યતા આવે છે એવો વેદાન્ત માર્ગનો સિદ્ધાન્ત છે તે જ પ્રમાણે કર્મના નિયામક કાયદાકાવૃત્તેને સુરીમાર્ગના ઓલિયાઓ 'શરીઅત' નામથી ઓળખે છે ત્યાં પછી સાધક જે સત્યનો માર્ગ પકડે છે, આત્મપ્રાપ્તિના પથે પડે છે તે ચેતનાના અટપટા અનેક ઉડાણવાળા માર્ગને ઈસ્લામના 'તરીકત' તરીકત' નામથી વર્ણવે છે તરીકતમા અનેક ધ્યાનધારણાના પ્રકારો તથા ઉપાસનાઓ તથા નિદિધ્યાસનનો સમાવેશ થાય છે. ત્યારપછી પરમાત્મતત્ત્વમા જે રિયત, અહતાના સપૂર્ણ વિલય પછી પ્રાપ્ત થતી બ્રહ્મનિષ્ઠા, સત્યસ્વરૂપમાં અદિતત્ત્વ ધારણ કરવાપણ્ય-રેને સુરીમાર્ગમાં 'હકીકત' કહે છે, અને તે પ્રમાણે સત્યસ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર કરી સુરી જે જે નિઃશુદ્ધ ભાવની પીઠિકા પર રિયત યદને પ્રથુના સંકેત પ્રમાણે ત્રિયરે છે, મુકત ક્રિયાઓ કરે છે, અદ્વૈત ભાવમા રિયત પ્રાપ્ત કરીને 'જેવો જ ન વગારે જ શ્રી, તેવો સૂર નીકળે' એ ભક્તકવિ દયારામની પદિકતમાં વર્ણવ્યા પ્રમાણે દિવ્ય ભાગવત હેતુ અનુસાર જીવનનોકા ચલાવે છે, તે ત્રયણી પલ્લેદ કિલ્લાની કામચાળીને સુરીવાદીઓ 'મારિકત' કહે છે. સુરીવાદમા ફરે પડતી આ ચાર ભૂમિકાઓ ચાનસહાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ તથા અધ્યાત્મ-ત્વના અનુભવે બહુ જ ચોક્કસ, સ્પષ્ટ અને સુરખ ભૂમિકાઓ છે, અને તત્તત્ત્વના સાક્ષાત્કારરૂપી પરમ મગ્નહતને સિદ્ધ કરવા મથતા કોઈપણ ના અને કોઈ પણ શમના સાધકને તે અનુભવગોચર થાય છે.

પરમાત્મ પ્રાપ્તિની સાધનાના માર્ગને-તરીકતને આપણે એક વિશાળ તારમા પથરાયલા સમુદ્ર સાથે સરખાવી શકીએ. તેમા અનેક ઉડાણો અનેક તલનિતલ છે, બધાં જ ભેખમકારક આડાટેકરા અને ખરાબાઓ તેમા સાધનાનાં બાવર્યાનો રૂપી કામકીધવો(ભાદિકરૂપી અનેક મગ્નમરહો

છે તે તરીકતના સમુદ્રમાં સાધના જીવનની નૌકા હતેસા મારે છે અને ખેડ
 માર્ગે પોતાનો આંગેકૃત્ય-આંગેકદમ જારી રાખે છે. આ નૌકામાં સાધકનું
 જીવન સદામત અને છે. ક્યારેક રિચાના ઝાઝાવાળી પથરાટમાં-જ્યાં હરકે
 જીવન મૃત્યુરૂપી માશુકના મુલમલનો પહોં જાયકવાની અને તેને ભેગવાની
 જોખમી પળો પ્રાપ્ત કરેલું રહે છે તે તરીકતના દરિયાવમાં શરીરચત ને
 ચાત્રોક્ત નીતિનિયમોને આપણે નૌકા સાથે સરખાવી શકીએ. ધણાં સાધકો
 પોતાના મનામળ ઉપર અને પુરુષાર્થ ઉપર વિશ્વાસ રાખી, અહતાનો
 આશ્રય કરી, આ સામાજિક પદાર્થ મને શા વિદ્યેષ કરી રાખનારો હતો ? આ
 વસ્તુ કે વ્યક્તિ અને મોહમાં શુ ફસાવી રાખવાની હતી ? જીવી ગડાશ મારી
 શાસ્ત્રવિરુદ્ધ વર્તન સ્વીકારવા છતાં સાધનામાં આગળ નધવા મળ્યા છે, અને
 પશ્ચિમામે તેમની જીવન કિરતી ખરાબે ચઢી ગઈ છે અને આખ્યાત્મિક પતનને
 પશ્ચિમામે તેમની દિવ્ય અબીપ્સા જ હી ગઈ છે; તેઓ આત્મતરવની
 પ્રાપ્તિ પદ્ય ત જઈ શક્યા નથી માટે જ જગવદ્ગીતામાં શ્રીકૃષ્ણશ્વરે સલાહ
 આપી છે કે - જ્ઞાત્વા શાસ્ત્રવિધાનોક્ત વર્મ ધર્મુમિદાર્દસિ । શાસ્ત્રમાં
 કહેલું કર્મ સમજીને તે પ્રમાણે આચાર રાખવો તે તને યોગ્ય છે શાસ્ત્રની
 મર્યાદાને ઉલ્લંઘન કરીને આચાર રાખનાર મનુષ્ય નાશ પામે છે, અર્થાત્
 ધર્મ-અર્થ-કામ કે મોહ-એ ચાર પુરુષાર્થોમાંથી એક પણ પુરુષાર્થ તે પ્રાપ્ત
 કરી શકતો નથી. આ રીતે જોતા તરીકતના દરિયાવમાં શરીરચત એ
 આપણી નૌકા-કિરતી છે સાધક તે કિરતીમાં બેસી આત્મજ્ઞાનરૂપી મૌકિક
 પ્રાપ્ત કરવા સફરે નીકળ્યો છે-દિવ્ય યાત્રાએ નીકળ્યો છે હકીકતને આપણે
 છીપ સાથે સરખાવી શકીએ, જેમાં મારિકેતરૂપી મોતી સુપ્ત રહેતું છે જેમ
 મોતી છીપમાં પેડા થાય છે, અને તમા જ સદામત રહે છે તેમ આદ્ય
 સાદાત્માર અને દિવ્ય જાગૃત જીવનનું મયળી રહસ્ય પણ અબનિષ્ટામાં-જે
 સ્થિતિમાં અહતાનો સપૂર્ણપણે અને સદતર વિશ્વય મહં જાય છે તે
 સત્યસ્વરૂપ સ્થિતિમાં જન્મે છે અને સદામત રહે છે દિવ્ય મયળી જીવનનું
 આ અલૌકિક મોતી અમૂલ્ય છે તે સર્વ જાગૃતજીવનના સપૂર્ણ આનન્દના
 અવધિનું પ્રતીક છે તે પ્રાપ્ત કરતા માત્ર જીવન કૃતકૃત્ય અને ધન્ય બની
 જાય છે પછી તેને આધિભૌતિક આધિદેવિક કે આધ્યાત્મિક-સસારના
 આ નિર્વિધ નાપ સતાપના નથી તે જ નૌકા મારું છે એ આનન્દની

માત્રાઓ અજળ અને અગાધ છે. ઉપનિષદમાં એને જ 'મૂમા' આનંદ મહાનમાં મહાન, વ્યાપક, મૂલભૂત આનંદ તરીકે વર્ણવ્યો છે. એ આનંદ કણમાનથી વિરહિત થઈને આ વિશ્વ ટકી રહ્યું છે. જો તે આનંદની કંઈ અધે-છાછ ન રહી હોત, તો પ્રાણીઓ આ દુઃખમૂલક સસારમાં જીવન કે પામી શકત ? માટે જ માર્ગિકતરૂપી ગોલીની કિમત અમૂલ્ય છે. ત્ય સધળા દુઃખો વિરામ પામે છે. ત્યાં દુઃખની કંઈ અધે-છાછોનો અત આલે છે, સધળાં વિરોધો સમી જાય છે. ત્યાં સંપૂર્ણ સવાદી સવ સમન્વયમાંથી અખૂટ આનંદનું દિવ્ય ભાગવત ઝરણું વહે છે, અને સકલ સસારને પરિણામિત તથા પાવન કરે છે તે હવન્મુક્તિની અવસ્થાને જ સુધી લોકો 'પકાર' કહે છે. ઉપનિષદમાં કહે છે કે 'અમથ ચે જનકઃ પ્રાપ્નોડસિ' કહે જનકમગ્ધ દેવે તુ અમથ પદને પ્રાપ્ત થયો કે ! અમથ પદ ને માર્ગિક છે જ્યાં દેવ હોય ત્યાં એક બીજાને ડરાવે, પણ જ્યાં કેવલ અદ્વૈત પ્રવર્તે છે ત્યાં કોણ કોને ડરાવે અને કોણ કોનાથી ડરે ? દેવ હોય ત્યાં એક બીજાને જીએ, સાજાને, સુધે, આજે અથવા તો સ્પર્શે, પણ અદ્વૈતમાં-બ્યા એક તરફથી બિન્ન એવું બીજું કોઈ તરફ દર્શાવતું નથી, ત્યાં કોણ કોને છુટો, કોણ કોને સાંભળે, કોણ કોને સૂચે, કોણ કોને અગ્નિ અથવા તો કોણ કોને સ્પર્શે ? આવી દેવભાવથી પર, ગયળી દિવ્યજીવનની પ્રણાલિકાને જ સુધી લે કે માર્ગિક કહે છે. કવિ નરસિંહગવ કહે છે તે પ્રભાણે આ અવસ્થામાં 'મૃત્યુ મરી ગયું રે લોલ' એ હિંમત અનિર્વાચ્ય થાય છે. સત ચરોમણિ કવીર મહાગવ કહે છે કે.—

જપ મરે, અજપા મરે, અનહદ હું મરી જાય,
સુરત સમાની સમામે, તોફાન કાલ ન ખાય

અદ્વૈતમાં કે બીજી કોઈ પ્રકારની વિચારનાયો જપ જપનાગ સાવક જો વસ્થાને પહેલે એ છે તે સાધક મૃત્યુ પામે છે, અર્થાત ત્યાં સુધી મૃત્યુનું શાલ્ય આવે છે જે સાધકને જપનો ધણે અજપાસ થવાથી અજપા પ આવે છે, તે પણ મૃત્યુની સીમાને ઝોળાગી જઈ શકતો નથી પણ જે વસ્થામાં સુરત રાખવા સમાધ જાય છે, તે અવસ્થાને પ્રાપ્ત થયેલે જી માર્ગના યોગી કાળને ખાઈ જાય છે, કાળ તેને ખાઈ શકતો નથી—

માર્ગિકતનું ગોતી આવું કીમતી અને પ્રકાશ સ્વરૂપ છે.

સુરી જ્યાં સુધી 'શરીરત' ની ભૂમિકામાં હોય છે, ત્યાં સુધી તે તે જ્યાં જ બાહ્ય નિયમો પાળે છે, બાહ્યબાહ્યમાં વિવેક રાખે છે, અંતરે નિશ્ચિત સમયે બંદગી કરે છે, પૂજપાઠની ક્રિયાઓ પણ જાળવી રાખે છે, નમાઝ પઢે છે, પાઠશાસ્ત્રની ક્ષમો પઢે છે, અને બાહ્ય પૂજાવિધિ આચરે છે. આવી બાહ્ય રચૂળ પૂજાને સુરી લોકો 'નિરમાની આમુલ' કહે છે. પણ જ્યારે સાધક બાહ્યમાંથી આંતરમાં જાય છે, ત્યારે તેની આધ્યાત્મિક પૂજા શરૂ થાય છે. અને તે લોકો 'રહાની આમુલ-અર્થાત આત્માની પૂજા' કહે છે. આ પૂજા શરૂ થતાં ધીમે ધીમે, બાહ્ય બંધનો વિગણિત થઈ જાય છે. અમુક નિશ્ચિત કાલે થતી ઉપાસના અથવા પૂજાને બદલે તે આંતરિક ધ્યાન ધારણા તરફ વધારે દબે છે એમાં બાહ્ય રચૂળ દરેકો અને ઉપહરવૈભવો વિનિયોગ થતો નથી પણ દેવી સંપત્તિનાં આંતર આધ્યાત્મિક સ્વરૂપ તરવૈભવો પ્રયોગ થાય છે.

ભક્તિમાં આપણા ઉચ્ચ કોટિના સાધકો પ્રેમના તત્ત્વને મુખ્ય તત્ત્વ તરીકે સ્વીકારી, ભગવાનને પોતાના પ્રિયતમ તરીકે સ્વીકારે છે, અને મધુરભાવ ધારણ કરી, પોતાને જોયે માની ભગવાન સાથે અતિશય નિહટના અને આંતર સંબંધ બાંધે છે. કારણ કે જગતના સર્વે સંબંધોમાં દાંપત્ય-સંબંધ બહુ જ નિહટનો, સમમલદયબ્યાપી, બળવાન અને શ્રેષ્ઠ છે. સુરી લોકો પણ દાંપત્યસંબંધની આ શ્રેષ્ઠતા અને સપનતા સ્વીકારે છે પણ તેઓ ભગવાનને પોતાની પ્રિયતમ માને છે અને પોતાને તેના આશ્રય-પ્રિયતમ-પ્રણયી માને છે આ રીતે સુરી લોકો ભગવાનની અને પોતાની વચ્ચે આશુક-માશુકનો સંબંધ બાંધે છે. ભગવાનને તેઓ સતમ કરીને સંબોધે છે. એ સતમનું સ્વરૂપ કાષ્ઠ અદ્ભુત છે. તેના પૂજની-તેજની-સૌન્દર્યની લગનીમાં કઈક સુરી ઓલિયાઓ ઘેલા બની ગયા છે. ધૃસ્તનો-પ્રેમનો પ્રતો એ તેમનો સાધનમાર્ગ છે. તે માર્ગ પર સફર કરતાં, દરેક પ્રકારની વિદબળાઓ, મુશ્કેલીઓ અને વિલેપોનો સામનો તેઓ હસતે મુખે કરવા તૈયાર રહે છે. અરે, સહન કરતાં કરતાં તેઓ 'ફના' થઈ જવામાં, નાશ પામી જવામાં, સર્વસ્વની-જગતની સુદાં આકૃતિ આપી દેવામાં, સર્વસમર્પણ કરવામાં એક જાતની મજા ગાણે છે. સતમને 'દૂંદવામાં' ફના થઈ જવું-એ નેમને જીવનો એક અનેરો લક્ષણ છે, તેમાં

જ તેમના જીવનનો આનન્દ અને આગમ છે. તેમના ઉસ્તાદો-ગુરુઓ તેમને ફનાગિરીનો જ ભેખ આપે છે. સંસારના સઘળા કામ્ય પદાર્થોની વાસનાને તેમણે બાળી નાંખી દેાય છે, અને તે ખાહના તેઓ 'ખાહો' હોય છે. તેમણે આશ્રમને બાળીને બરમ કરી નાંખી દેાય છે, અને તેની બબૂત તેમણે પોતાના દિલ પર લગાવેલી હોય છે. આવો કડક, ભીષણ ત્યાગ તેમને એક પ્રકારની મસ્તી અર્પે છે. આ મસ્તી-આ બેયરવાઈ તેમના વર્તનમાં, તેમની વાણીમાં, તેમની બેતોમાં-કવિતાઓમાં-ગઝલોમાં આપણને ખૂબ તરવરતી નજરે પડે છે. દુનિયાના ડહાપણની, સંસારના વ્યવહારની તેઓ ઝેકડી કરે છે. તેમને તો બોધ છે માત્ર સનમનું સાંનિધ્ય, સનમના મુલા-યમ કરકમલનું જામે-શરાબ-દારનું ખાલું-દિવ્ય આનંદનું પીણું. તેઓ સ્વભાવે અને આકર્ષણે આ દિવ્ય મદિરાના પિપાસુ હોય છે. તેમને આ દિવ્ય આનન્દનો નશો જ માત્ર ખપે છે એ જ તેમનો પાક બોગાક છે. તેની ખુમારીમાં જ તેઓ પોતાના જીવનને રહાવે છે. તે દિવ્ય સુરાની ખાલી જ તેમને સાધનાના બચકર અનુભવોમાં ટકી રહેવાનું જોમ અને જોથ આપે છે. એ ખાલી બરીને આપનાર-સાહી તેમનો પરમહિતેષી આધ્યાત્મજન છે. તેઓ આંદોને વળ્યાકેયે વિનંતિ કર્યે જાય છે કે-બર દોહ ખાલી, ફિર બી બર દો ખાલી, દમ તો કુહ ઔર ઘરાબી હય. આ ખુમારીની ખાલી-આ શરાબ તે જ કઝવેદનો સોમરસ, અને તે જ તાંત્રિકોનું મેઘ, તાંત્રિકોના મત પ્રમાણે ૫૫ :

પીટ્યા પીટ્યા પુનઃ પીટ્યા ચાયન્ પતતિ મૂતલે ।

ઉત્થાય ચ પુનઃ પીટ્યા પુનર્જન્મ ન વિચિત્તે ॥

(દિવ્ય આનંદનો દાર) વારંવાર પીને ફરી પાછો પીવો-જ્યાં સુધી તે બેહોશ થઈને જમીન ઉપર ગચ્છી પડે ત્યાં સુધી । વળી પાલું થોડુંક જાગ આવે, તે થોડુંક દોષિપાર થય કે ફરી પાછો એક ખાલી મટમટારવી-જેથી ફરીને તે સમજને પુનર્જન્મ પ્રાપ્ત ન થાય (યજ્ઞ તે મોક્ષગતિને પામે ।)

એ સનમના દિદારનું દર્શન કરવા સુધી આંસુના દગિયાર વહાવે છે, નિસાસાની આગ ચોપીસે કલાક મૂકતો કરે, ઘૂંકની બટ્ટોની ધૂળી તપે છે, સંસારને જલાવી-ફગારી વિરાગની કદનો આંદે છે, ખલકની બબૂતને અંગે લખાઈ દરદમ અદાલેક પુકારે છે, પ્રેમના વિરહાનલમાં તવાય છે, સનમના

ક્રમ-રિચા માં એક અને ચાતકની પેઠે પ્રિયતમાના દર્શનની વાછળી-
મીઠા નાના આનંદ-ભુક્તિના અવનવા મઠ જુએ છે । આ પ્રેમ, આ મહિમ,
આ સામ રા મેવનવાલ હાઈ સામાન્ય સાંસારિક માણસની પ્રાકૃતિક
વસ્તુને નહિ પણ સમજનાર અને બાલ અનુકૂળ કરનાર, વગર મમળે-
કાંઈક નહિ કરના માણસ બીલ બૂલી, અરજે રહેતે ચઢી જઈ,
જ્યાં તો ન ખગમે ચઢતી દે એવો પૂરો સંભવ છે.

નર્સ નાકાત માત્ર એક જ ધર્મ દોષ છે-અને તે પ્રેમની સમાધિનો.
વચ્ચ વચ્ચ અને આશ્રમથી અંતિત હોય છે. બાલ સાંસારિક ઉપાધિઓને
તો નમો કપાડીય દુઝાવી દીધી હોય છે, તેમને માર કિંદુ કે મુસલથી
એક વો નાન નયો તેમને નાનખત કે પહિતના એક પણ નાપાક લાગે છે.
તેમનું નામુ અવન સનમના પ્રેમમાં અને દુરનું દર્શન કરવાની તાલાવેલીમાં
ર નામ પાળી તેના મુઠારીમા મરતીમા અને તેની ગરસો માવામા પહિસમામ
મઠ જાય છે આરિચા વધારે રાજ વાય તેટલા મારે થી સાગર મહારાજનું,
'સરી નામનું એક દુક દોષ નીચે ઉતારીએ છીએ-

નિગમની પાર જઈ વસવુ-સનમને જન મોપીને-

અગર ખસ કમ ન દમ હસવુ-અસલ એ મુદ્દ સુધી જે નિગમની

જદા ખુલ હો ખસ હો યા-

વસ હો વેરદા હો યા ।

પી પરવા ! દલ-અમલ માયા-પિછાને એજ સુધી છે- નિગમની

ન મૂતો યા મચિન્યસિ યા

સદર જલ વર્તમાને જ્યા ।

સ્વનલકક-ગ્રીહને ગોળ-નિગર રિવાવ સુધી છે- નિગમની

દરની આડતો મીઠી-

દરમની રહ કરી મીઠી-

સનમની બાલી જમ મીઠી-દગમ કરનાર સુધી છે- નિગમની

સુધીના સ્વાનુભવનો જદાર-

અધાયે સાતની પજુ, પા ।

અહ ! સાગર ! જતા દો માર ! અનિર્વચનીય સુધી છે- નિગમની

આ ઉપરથી આપણને સુધીનો, તેના અવનમનો, ખોવો, તેની સાધન
લીનો અને તેની અકવજનની સમાનતાનો ખ્યાલ આવી ગયો, હશે.

માનવ-ઉત્કર્ષ

લેખક:-શ્રી નર્મદાશંકર દ. વ્યાસ. બી. એ.

સર્જનશુભુ ઉત્તમમાં ઉત્તમ સર્જન, એ માનવી. ઉન્નતિ એનો જન્મસ્થિતિ દક્ષ છે. માનવી પ્રકૃતિથી જ ઉન્નતિથીય પ્રાણી છે. માનવીની કોઈ પણ પ્રવૃત્તિ ઉત્કર્ષ સાધવા માટે જ હોય છે. ઉત્કર્ષના સાધન રૂપે જ માનવી પ્રવૃત્તિથીય બને છે. પ્રવૃત્તિ માનવીનો પ્રાણ છે. પ્રવૃત્તિ વિના માનવી એક ટાણુ પણ રહી શકતો નથી કે છૂટી શકતો નથી. પ્રત્યેક માનવી પોતાની પ્રકૃતિ અનુસાર પ્રવૃત્તિ શોધી લે છે. પ્રકૃતિ અનુસાર પ્રવૃત્તિ ન સાંપડે તો, પ્રાપ્ત થયેલ પ્રવૃત્તિને અનુરૂપ પોતાની પ્રકૃતિને ધડતી પડે છે. પ્રકૃતિ અને પ્રવૃત્તિનો પરસ્પર જ્યાં સુધી સમતોલ સમન્વય ન થાય, ત્યાં સુધી માનવીનું કર્તવ્ય ઉત્કર્ષને પાંચે લાઇ જનાર બનતું નથી. માનવીના કર્તવ્યનું પરિણામ અથવા તો કર્તવ્ય પોતે પણ સાધનરૂપે જ્યાં સુધી તેને ઉર્જાગામી નૈજનાવે ત્યાં સુધી જીવનની સફળતા જણાતી નથી.

જીવનસાક્ષ્ય એ માનવબાળની મોટામાં મોટી મહત્ત્વાકાંક્ષા. પ્રત્યેક માનવી પોતાના મંતવ્ય પ્રમાણે, પોતાની ચક્રિત અનુસાર પ્રવૃત્તિ આદરે છે, અને એ પ્રવૃત્તિનું અંતિમ ધ્યેય જીવનનું સાક્ષ્ય જ હોય છે. પ્રવૃત્તિને પ્રત્યેક મગધીએ ઉત્કર્ષનો પારો ઊઘો ચડતો હોય તો જ જીવનની સિદ્ધિ અને સાક્ષ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. ઉત્કર્ષનું અંતિમ ધ્યેય જ્યારે માનવી સમક્ષ હોય છે, ત્યારે જ તેને પ્રવૃત્તિ જોવારૂપ લાગતી નથી. જલ્દે પ્રવૃત્તિની પાછળ જીવનની કૃતજ્ઞતા અનુભવાય છે. પોતાના ધ્યેયને પોતાની પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિ

માનવીને સુખરૂપ લાગે છે, અને તેનાથી ઉલટું ધ્યેયને પ્રત્યાષાતી નીવડતી પ્રવૃત્તિ અરેખર યોગ્યરૂપ અને દુઃખદ જણાય છે.

માનવજીવનનો મોટામાં મોટો પ્રશ્ન હોય તો તે તેનું અર્થ ધ્યેય નક્કી કરવાનો છે. એક વખત ધ્યેય નક્કી થઈ જાય, તો પછી એ ધ્યેયની પર્ચાશિ માટે, સાધનરૂપે વિવિધ પ્રવૃત્તિઓનો આશરો લઈ સકાય. પણ જ્યાં સુધી ધ્યેયની નિશ્ચિતતા ન હોય ત્યાં સુધી માનવીની સ્થિતિ બરદરિયે સુકાન અને શદ વિનાના વદાણ જેવી હોય છે. ધ્યેય અને એ ઉત્કર્ષને પચે લઈ જનારી પ્રવૃત્તિ માનવજીવનની નૌકાના સુકાન અને શદ સમાન છે. માટે ધ્યેયની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવી એ માનવીનો પ્રથમ ધર્મ છે.

જગત જેટલું વિશાળ છે, જેટલું પ્રગલ્ભ છે, તેનાથી પણ વધારે વિશાળ અને પ્રગલ્ભ માનવીની ઠંપના છે. જગત જેટલું સચોટ અને નિયમગ્રહ છે, તેટલી જ માનવીની શુદ્ધિ કુશામ અને તર્ક અબ્બીયુદ્ધ છે. જગતમાં સંધારણેલી અતુલ શક્તિ સમજનાર અને એ શક્તિનો પોતાના ઉત્કર્ષ માટે ઉપયોગ કરનાર માનવી જ છે. જગતની નક્કરતા અને સાતત્ય માનવીને સતોષી સકતાં નથી. જગતમાં રહેવા છતાં તે જગતથી પર થવા મચે છે પ્રકૃતિને યોગે રહી તે પ્રકૃતિથી પર થવા મચે છે. જગતમાં જીવવા છતાં, સંસારમાં રહેવા છતાં જગતને અને સંસારને જીતવાના ઢોલ તેના દિલમાં હોય છે. માનવી અરેખર મદાન છે.

દરે મુખ્ય પ્રશ્ન એ છે કે સાચી ઉર્ધ્વગામી પ્રવૃત્તિ કોને ઠહેરી ? માનવજીવનનું અર્થ અંતિમ ધ્યેય શાને મળવું ? ઉત્કર્ષ એટલે શું ? પ્રકૃતિને અતુલ પ્રવૃત્તિ શા માટે સુખરૂપ, અને પ્રકૃતિને પ્રતિકૂળ પ્રવૃત્તિ શા માટે દુઃખદ ? આ બધી સંકાઓ આજની નથી. These are eternal problems. અનંતકાળથી માનવીને મૂંઝવતા આ પ્રશ્નઓ છે. પરંતુ આ પ્રશ્ન અબ્બીયાયેલા નથી. માનવી પોતે જ પોતાની મેજે આ બધા ફૂટ પ્રશ્નોનું નિગાહરણ કરી શકે છે. પણ જ્યાં સુધી એ નિરાકરણની ભૂમિકા પ્રાપ્ત થતી નથી, ત્યાં સુધી માનવીને મન, જગત અને જીવન એ બે મદાનમાં મદાન કાપડારૂપ લાગે છે. પણ વાસ્તવિક રીતે તો માનવીની જીવનસગળી અિચ્છુક ન છે " સરજ સરખી જીવનતણી. "

જીવનની ખરી ચાવી, જીવનનું ખરું ધ્યેય જ્યાં સુધી ન સાંપડે ત્યાં સુધી 'સરળ સરણી જીવનતણી' કદાપિ નથી જણાવાતી. માનવી અનેક પ્રકારના ધ્યેય પાછળ દોડતો હોય છે. જીવનમાં સુખ પ્રાપ્ત કરવા માટે અનેક પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓ કરે છે. પણ પરિણામે પ્રત્યાઘાત અને દુઃખને જ પ્રાપ્ત કરે છે. શા માટે ? સાચા સુખને સમજ્યા વિના માત્ર હાથિક સુખની ભ્રાન્તિમાં તે અનેક જાતની પ્રવૃત્તિઓ આદરે છે અને સુખની પ્રાપ્તિ તો સુખને ઠેકાણે જ રહે છે, બહાર દુઃખને જ વહેંચતો જાય છે આવી રીતે જગત ખોટું, કંટાળા ભરેલું, કલેશમય અને દુઃખદ બાસે છે, અને તેમ જ માનવજીવનનું. જીવનને જીવી જાણવું એમાં તો માનવીની ખરી આવડત રહેલી છે.

તો પછી માનવજીવનનું અંતિમ ધ્યેય શું હોઈ શકે ? માનવીએ લક્ષ્મીને પરમ ધ્યેય તરીકે મળી અને પરિણામે માનવજાળને સંગીન અર્થિક સ્થિતિ પ્રાપ્ત થવાને બદલે મરીબાઈ અને કંગાલીગત સાંપડ્યાં, એકની શ્રીમંતાઈ એટલે અનેકની મરીબાઈ. ઐહિક સમૃદ્ધિનું ધ્યેય માનવીને સાચું સુખ નથી આપી શક્યું. આમાં બે મત છે જ નહિ. ધનના પુનઃરીઓ નથી છતી શક્યા જગતને, કે નથી જીવી શક્યા સાચા જીવનને. માટે જ જગતના શાણા પુરોએ લક્ષ્મીને જીવનનું અંતિમ ધ્યેય ગણ્યું નથી. લક્ષ્મીનંદોને મળે આ વાત એકદમ બિનરે તેવી નથી, પણ એ તો નિર્વિવાદ છે કે એક દિવસ લક્ષ્મીને સાધ્ય તરીકે નહિ પણ સાધન તરીકે જ ગણીને એનો ત્યાગ કરવો જ પડશે, જો પરમ શાન્તિ પ્રાપ્ત કરવી હશે તો.

માનવી માત્ર લક્ષ્મીમૂખો નથી. લક્ષ્મી કરતાં પણ તેને વધારે શૂન્ય હોય છે ઐશ્વર્યની-સત્તાની. ઐશ્વર્યની પ્રાપ્તિને પણ માનવીએ જીવનના અંતિમ ધ્યેય તરીકે ગણ્યું છે. પરિણામે જગતને અને માનવજાળને ખરું ઐશ્વર્ય કે સાચી સત્તા આપવાને બદલે બહારી છે શુદ્ધામી. આપી છે પરાધીનતા. એકનું પરમ ઐશ્વર્ય એટલે હજારોની શુદ્ધામી ને પરતંત્રતા એકની પરમ સત્તા એટલે લાખોની પરાધીનતા. ઐશ્વર્ય અને સત્તાની મહત્ત્વાકાંક્ષા પણ સમૃદ્ધિની મહત્ત્વાકાંક્ષા જેટલી જ પ્રત્યાઘાતી છે.

માનવજીવનનું 'ધ્યેય એવું હોયું' એટલે કે જે કેવળ વ્યક્તિનો વિકાસ ને સાધે પણ વ્યક્તિની ઉન્નતિ સાથે સાથે સમષ્ટિનો ઉત્થાપ પણ સાધે.

માનવીએ વિદ્યાપ્રાપ્તિને જીવનના પગથિ ધ્યેય તરીકે ગણ્યું, પણ વિદ્યા એટલે મુખી સાચી વિદ્યા નથી હોતી ત્યાં મુખી માનવીને પરમ શાન્તિ કે સુખ નથી આપી શકતી વિદ્વતા પણ ઉપર જન્માભ્યા પ્રમાણે સમૃદ્ધિ અને સત્તાની માફક મૂડીવાદનો એક પ્રકાર જ છે. એકની વિદ્વતા એટલે હજારોની નિરક્ષરતા વિદ્વતાથી જન્મતનું કે માનવીનું 'કોઈ દિવસ દારિદ્ર્ય શીઘ્ર' નથી. જે વિદ્યા સાચી નથી એ માત્ર શબ્દ કે વાણીની સોનેરી ગળ રૂપે જ હોય છે તેવું જ કળાનું સમજવું જે કળા સાચી કળા નથી તે માત્ર માનવીની વિધાસ જ છે. એટલે સમૃદ્ધિ, સત્તા, વિદ્યા, વિદ્યાન અને કળાને માનવ જીવનના અંતિમ ધ્યેય તરીકે તો નહિ જ ગણી શકાય અસ્મત એ બધાં માનવજીવનના ઉન્નતિક્રમમાં રચાય છે પણ કેવળ સાધન રૂપે. અંતિમે સાધ્ય તરીકે નહિ.

માનવજીવનનું 'અર્થ' ધ્યેય તો નિત્યસુખ અને શાશ્વત શાન્તિના વાડાર સ્વરૂપ પ્રજુપ્રાપ્તિનું જ હોઈ શકે ત્યાં ધ્યેયને પ્રાપ્ત કરવા માટેની પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિ શુભ પ્રવૃત્તિ જ હશે આ પ્રવૃત્તિ સદાવ મુખદાયી જ નીવડે શકે. આ પ્રવૃત્તિ આયોઆપ જ પ્રવૃત્તિને અનુકૂળ થઈ પડવાની. કદાચ બાહ્યરૂપે, પરમાત્મપ્રાપ્તિના ધ્યેયને પેાવતી કોઈ પ્રવૃત્તિ, પ્રત્યાષાતી જન્માય તો પણ તે ચિત્તને શાન્તિદાયક અને આનંદની લાગણી અર્પનાર જ હોય છે માનવીની સમક્ષ આ ધ્યેય જિજ્ઞાસા ઉચ્ચ છે. એક વખત જે તે આ ધ્યેયની નિશ્ચિતતા પ્રાપ્ત કરી લે અને એની પ્રાપ્તિ માટે એવા પ્રકારની મનની ભૂમિકા તૈયાર કરવા માટે, મો પછી એને માટે જીવનની સરણી એકદમ સળ સળ જાય છે.

સમૃદ્ધિ, સત્તા, વિદ્યા કે કળાની પ્રાપ્તિ માટે માનવીને કેટલા વલખા મારવા પડે છે ? પરમાત્મપ્રાપ્તિ માટે વલખા નથી માનવા પડતાં, અસ્મત અયાગ પરિશ્રમ તો ઉઠાવવોજ પડશે પણ એ પરિશ્રમ પ્રત્યાષાતી નહિ હોય એ પરિશ્રમ તો અંતરમાં આનંદના રસદન આપતો હશે પ્રજુપ્રાપ્તિને માત્ર સાક્ષર દર્શનના સ્વરૂપમાંજ સમજી શકાયું તો જરૂર વલખા મારવા પડશે, આવેશમાં આવવું પડશે અને આવેશના અધાતપ્રત્યાષાત સહ

કરેવા પડશે. એ સુખદાયી પણ હોય અને કદાચ દુઃખદ પણ હોય. માટે
અરેખ ચિત્તની પ્રસન્નતા પ્રાપ્ત કરી આનંદનો અરુપલિત પ્રવાહ અનુ-
ભવવો હોય તો બાહ્ય સાધક દર્શનની આર્જુ છોડી, સંપૂર્ણ રીતે અંતર્મુખ
થઈને આત્મસાક્ષાત્કાર કરવો પડશે. સ્વસ્વરૂપની પિછાણ એ જ પરમાત્મ-
પ્રાપ્તિ. માનવીએ પોતાની ભૂતને જ માત્ર ઝોળખવાની જરૂર છે. એ પોતે જ
પદમદમાનુ સાચું સ્વરૂપ છે. માનવી અરેખ મહાન છે

જગતની કરુણતા અને કુરૂપતાનું મૂળ કારણ માનવીનું માત્ર અજ્ઞાન છે.
સમૃદ્ધિ ના દગ ઉપર એટલો કૃપણ નથી સમજી શકતો સમૃદ્ધિને કે સમૃદ્ધિના
ઉપભોગને. એ સમૃદ્ધિ નથી પણ પથ્થરનો દગલો જ છે તે જ રીતે સત્તાનો
કોપડો વીંચતો માનવી એ સત્તાના ખરા સ્વરૂપને ન સમજી શકે અને એ
સત્તાને જીવનના અતિમ ધ્યેયની પ્રાપ્તિના સાધન તરીકે ન ગણી શકે તો
તોનામાં અને નસાબાજ દારૂડિયામાં શો ફરક ? એજ પ્રમાણે વિદ્વાન મનુષ્ય
વિદ્વાનું ખરું સ્વરૂપ ન સમજી શકે અને પોતાની વિદ્વાનને જીવનના અતિમ
ધ્યેયની પર્યાપ્તિ માટે ઉપભોગ ન કરે તો વિદ્વાનને વાંઝણી જ દેહેવી ને ?
કલાકાન્ડનું પણ તેમ જ. કલાકાન્ડ હમેશાં માનવચેત્ત હોય છે. કલાકાર
એટલે હૃદયનાય. પોતાની કળાદ્વારા એ એ માનવજાતના અંતિમ ધ્યેય
તરફ જવા પ્રયત્ન ન કરતો હોય તો તેને વિદ્યાસી જ ગણી શકાય. તેનું
પ્રાપ્તને પણ ઉત્તમ છે. તેની પ્રવૃત્તિ અરેખર ઉત્કર્ષને પોષનારી છે. સાચો
ગાકાર ઉન્નતિને માર્ગે જ હોય છે.

અજ્ઞાન એટલે નિરૂપરતા નહિ અજ્ઞાનના પડખમાં અટવાયેલા જગતમાં
વેરપાયામાં અને હન્ડો જ જણવાનાં. વિદ્વાતા હોવા છતાં માનવી અજ્ઞાની
હોય છે. સમૃદ્ધિ હોવા છતાં માનવી કંગાડ હોય છે. સત્તા હોવા છતાં માનવી
સીક હોય છે. કલાકાર હોવા છતાં માનવી અકલાત્મક હોય છે. જીવનની
સચી ચારી મળી જાય તો અજ્ઞાનનો પટ દૂર થાય છે. જગતમાં ખીલું છે
શું ? નો માનવી અરેખર આવનજીવ કરી શકે તો તે જગતને જીતેલો જ
છે. તે જીવનને જીતી શકે છે. અને એણે જીવી જાણ્યું છે.

પણ આ વસ્તુ ને સંદેહી હોય તો સમજાવવાના કળિષ્ઠી જગતમાં ને
મામાં આવી આવે છે તે આજ સુધી કહી ચાકી હોત ખરી ? આને પણ

જગત એટલું જ કરણ, એટલુંજ વિરોધાત્માથી જણાય છે. માનવમાંથી પ્રગતિને પંથે હોવા છતાં આજે તેટલો જ દુઃખમય, નિરાશાઓથી ઘેરાયેલો, વિપાદયુક્ત અને ઠંઠાલું દેખાય છે.

અરી જરૂર તો જીવનનું આખું દષ્ટિબિંદુ બદલી નાખવાની હોય છે. આત્મસાક્ષાત્કાર કે પરમાત્મપ્રાપ્તિનું અંતિમ ધ્યેય નક્કી કરી લીધા પછી સાચી પ્રવૃત્તિ અને સાચા સાધનની પ્રાપ્તિ માટે મથવાનું હોય છે. એક વખત સાચું અંતિમ ધ્યેય નક્કી થઈ ગયા પછી કોઈપણ પ્રવૃત્તિ એ ધ્યેયને પોષનારી જ જણાશે, કારણ કે પ્રવૃત્તિ માત્ર કે સમય જીવન તેને જ સમર્પણ દર્શી. સમર્પણ ભાવના વિના જીવનને જીવી શકાશે નહિ. પ્રવૃત્તિ માત્ર તેની જ બહેલી અને તેની જ પ્રાપ્તિ માટે છે, એ ભાવના દર યથા પછી કર્મની ઉચ્ચતા કે નીચતાનો ભાવ નહીં રહે. કર્મની સફળતાથી અહંકાર કે નિષ્ફળતાથી વિપાદ નહિ ઉદ્ભવે. આવી સમર્પણ ભાવનાથી અને અંતર્મુખ વૃત્તિથી જીવન જીવવામાં અનિર્વચનીય આનંદ રહેલો છે. પ્રવૃત્તિ માત્રમાં આનંદ, કર્મ માત્રની પર્યાપ્તિમાં તેનાં દર્શન, પ્રત્યેક સંજોગો પાછળ તેની શ્રેયસુભાવના, પોતે કર્તા નહિ પણ માત્ર સાધન instrument. આત્મનું દષ્ટિબિંદુ ફેળવાય તો અરેખરો માનવ ઉત્કર્ષ સાધી શકાય.

આત્મનું દષ્ટિબિંદુ ફેળવવાને માટે સતત સત્સંગની જરૂર હોય છે. પ્રત્યેક સ્ત્રીજનો વિશાસ જેમ તેને મળતા પોષણ ઉપર આધાર રાખે છે, તેમ આત્મવિકાસ પણ તેને સાચા સત્સંગરૂપી મળતા પોષણ ઉપર જ આધાર રાખે છે. છેલ્લાં ત્રણ વર્ષથી આત્મવિકાસને પોષતો સત્સંગ 'ઉત્થાન' સ્ત્રી રહ્યું છે, અને પ્રત્યેક વાયકને કે સાધકને તેની પ્રતીતિ યથા જ કરતી હશે. 'ઉત્થાન' સ્ત્રીના વર્ષમાં આવતા માસથી પ્રવેશે છે. જગતની દષ્ટિએ 'ઉત્થાન' અત્યંત કપરા જીવનવિગ્રહમાં પણ ટકી શક્યું છે. એને ટકાવી રાખવું એ પ્રત્યેક આત્મપ્રેમીની ફરજ છે-ધર્મ છે. જાકી તો 'ઉત્થાન' પોતેજ ઉત્કર્ષનું પ્રતીક છે. એ સાચા ઉત્કર્ષના અપ્રતિમ પ્રતીકને સમજવાની અને પચાવવાની સાથે સાથે તેને પોષવાની પણ આપણને પરમાત્મા સદ્ગુણિય આપે એ જ પ્રજા પ્રત્યે નમ્ર પ્રાર્થના ! 'ઉત્થાન' નો જય હો !!

બ્રહ્મસૂત્ર

ચતુઃસૂત્રીપર્યન્ત સરલ ભાષાતુવાદ)

ગતાકથી આશુ

પ્રયોગક :—શ્રી રમણીક એ. મહેતા

શાસ્ત્ર યોનિત્વાત્ ॥ ૩ ॥

સામ (સામ) કારણ છે તેથી (યોનિત્વાત્)—બ્રહ્મ સર્વંય છે.

ગુરુ—આ ત્રીજું સૂત્ર છે અને તે અધિકરણ છે આગલા સૂત્રની સાથે એની સંગતિ આ પ્રમાણે છે—સર્વ કારણત્વ—સર્વંનું કારણ હોવું અને વેદકર્તૃત્વ—એટલે વેદનું કારણ હોવું, એ બંને સર્વગતતા અર્થને સાધનાર છે, આથી બંને સૂત્રનો વિષય એક જ છે. તેથી બંને સૂત્ર વચ્ચે સંગતિ છે.

શિષ્ય—શી રીતે ? ગુરુદેવ.

ગુરુ—આગલા સૂત્રમાં આપણે સિદ્ધ કરી ગયા કે ચૈતન્ય સ્વરૂપ બ્રહ્મ જગતનું કારણ છે, એટલે બ્રહ્મ સર્વંય છે. આથી કરીને વેદનું કર્તૃત્વ—વેદની રચના સર્વંય સિવાય શક્ય નથી. આ સૂત્ર પણ સર્વગત સિદ્ધ કરે છે એથી બંને સૂત્રનો વિષય ‘ સર્વગત ’ હોવાથી સંગતિ છે. આ સિવાય બીજી સંગતિ પણ કેટલાક મને છે.

શિષ્ય—બીજી સંગતિ શી રીતની છે ?

ગુરુ—ગયા સૂત્રમાં ‘ આક્ષેપ સંગતિ ’ જણાવી હતી. આવા પ્રકારની આક્ષેપ સંગતિ પણ શક્ય છે. મીમાંસાકો વેદને ‘ નિત્ય ’ માને છે. એથી બ્રહ્મનું જગતનું કારણત્વ નથી. આ આક્ષેપનો જવાબ આ સૂત્રમાં હોવાથી

જે 'ઞંદ' વેદમાં આવે છે, તેનું લક્ષણ ઇંદ્રશાસ્ત્ર છે. ક્યારે, યજ્ઞ કરવો ? પૂનર્મે
કે આભાવાસ્થાએ એ જ્યોતિષ શાસ્ત્રથી સમજાય છે. આ તો ઠીક પણ
મંચને એ પ્રકારના દોષ હોય છે.

શિષ્ય-એ પ્રકારના દોષ ! ક્યા એ પ્રકારના દોષ !

ગુરુ-‘અઆધકત્વ’ અને ‘અસ્પષ્ટ આધકત્વ’ વેદ એ પ્રકારના દોષથી
રહિત છે. એટલું જ નહિ પણ, આચાર્ય ચૂડામણિ કહે છે તેમ-પ્રદીપવ-
ત્સર્વાર્થાવલોચિનઃ-illuminating all things like a torch.
પ્રદીપની માફક સર્વ અર્થ સ્પષ્ટ દર્શાવનાર છે આથી સર્વે કલ્પ વેદની યોગી
કારણ બ્રહ્મ છે. અહીં સર્વે કલ્પ શબ્દ લક્ષમાં લેવા જોવા છે.

શિષ્ય-આ માટે ગુરુદેવ !

ગુરુ-કોઈ એવી આશંકા કરે કે સર્વ અર્થને પ્રકાશ કરવાનું સામર્થ્ય
જો કે વેદમાં છે પણ તે અચેતન છે, માટે ‘સર્વે કલ્પ’ કહેણ છે. સિદ્ધાંત
એ છે કે ઋગ્વેદાદિ લક્ષણવાળા શાસ્ત્રની ઉત્પત્તિ સર્વેથી જ થઇ છે એ
સિદ્ધ છે. વારું, તું એમ માર કે અમુક માણસે અમુક વિષય પર એક પુસ્તક
રચ્યું. તે પુસ્તક રચનારનું જ્ઞાન તે વિષયનું વિશેષ હોય છે-તે વિષયનો
તે અધિક જ્ઞાની હોય છે. તેણે પ્રતિપાદન કરેલા વિષયનું તેને વધારે
જ્ઞાન હોય તે સંભવિત છે ને ?

શિષ્ય-હા, ગુરુદેવ, તે યથાર્થ છે.

ગુરુ-બીજું એ પણ છે કે જેટલું જ્ઞાન પુરુષના અનુભવમાં આવે છે તે
શબ્દથી બરાબર દાખવી શકાયું નથી સાકર, ખાંડ, ગોળ, મધ, ફળ, શેરડી,
ચીક, એમાં મધુર રસ છે; પણ, તે લિન્ન પ્રકારનો છે. તેનો અનુભવ લેનાર
તે જાણે છે, પણ શબ્દથી તે વ્યક્ત કરી શકતો નથી. લીંબુ, કરવંદા,
આમલી, કાંચી કેરી, કાચી દાઢ, એમાં ખટાસ છે. પણ શબ્દથી તે લિન્ન
લિન્ન કરી બતાવાતી નથી. બીજી હિંમોનું પણ તેમ જ છે. વાત એ છે કે
જો માણસ શબ્દથી જો જ્ઞાન જણાવે છે-જણાવી શકે છે તેનાથી વધારે જ્ઞાન
તે માણસમાં હોય છે. માટે, પ્રપત્ત સિવાય, સર્વ જ્ઞાનનો ભંડાર જે
કર્તાનું જ્ઞાન કેટલું હશે ? માણસમાં થતા શ્વાસ
જે મહાશૂતમાંથી વેદ નીકળ્યા છે, તે શૂતના

નગત એટલું જ કશું, એટલું જ વિરોધાવાસી જણાય છે. માનવજાત

૭૭૦

કરવી ? સાધ્મમાં અપ્રયત્નેનય લીલાન્યાયેન પુરુષનિશ્વાસવત્ કહ્યું છે. તે વક્ષમાં લેવા જેવી બાબત છે. એનો અર્થ એ છે કે સહજ રમતાં રમતાં, આખના પલકારામાં આ મૂત્રનો અર્થ બીજી રીતે પણ થઈ શકે છે.

શિષ્ય-બીજી શી રીતે ગુરૂદેવ !

ગુરુ-‘શાસ્ત્ર યોનિત્વાત્’ એને બહુમીહિ સમાસ માની વિમ્બ કરે છે કે શાસ્ત્ર છે યોનિ (કારણ) અર્થાત્ પ્રમાણ જેમાં તેને શાસ્ત્રયોનિ કહે છે. શાસ્ત્રયોનિ-કારણ હોવાથી, બ્રહ્મશાસ્ત્ર વેદાંતાદિથી બહુ યકાય છે. તાત્પર્ય : કે બ્રહ્મનું મયાર્થ સ્વરૂપ બાણવાનો એક માત્ર ઉપાય શાસ્ત્ર છે કેવળ અનુન માન નથી. આ વાત આપણે આગળ ઉપર સિદ્ધ કરી ગયા છીએ.

૫

સંસ્કાર અને કાન્તિ

લેખક : શ્રી. નલિન મ. ભટ્ટ એમ. એ.

૫૬

પૂરમાતમાના દિવ્ય, સદૃશ નામોમાં "યુગાદિકૃત" અને "યુગાયર્ત", એવા પણ બે નામો આવે છે. યુગાદિકૃત એટલે યુગનો આરંભ કરનાર અને યુગાયર્ત એટલે યુગનું વમળ પેદા કરનાર. અર્થાત્ પૂરમાતમા પેાતે જ યુગારંભ અને યુગવમળના કર્તા છે. એ બેમાં પણ યુગવમળ, યુગારંભનું પુરોગામી છે. નવયુગના પ્રારંભની વાટ જોવું જમન, આજે, યુગાયર્ત અનુભવી ંહુ" છે. જીવનનું એવું એકપણ ક્ષેત્ર નથી જો આ યુગવમળથી અણુબોટયું હોય । વિશ્વની સમ્ય મહા પ્રજ્જ્વળિત આજે સમરસિક બની છે, જગતના સામાજિક, આર્થિક, ધાર્મિક, નૈતિક, રાજનૈતિક, વૈજ્ઞાનિક અને આધ્યાત્મિક તત્ત્વો અસ્તવ્યસ્ત થઈ રહ્યાં છે । નવી વ્યવસ્થા, નવી જ્યોતિ અને નવા પ્રાણ માટે, પળપળ તલપાપક યત્ન જગત, બારે વેદનાને-પ્રસૂતિ પીડાને જોમવી ંહુ" છે. પાંચીથી માંડીને પરમેશ્વર સુધીના તમામ પ્રજો, એક મહા-વિકટ અને જટિલ સમસ્યા થઈ પડી છે ।

એટલું જ નહિ. અતલ ભૂતકાળમાં સરવું વૃદ્ધત્વ, યોમેર ઘોર કલિ-કાલનો સમાર જોઈ રહ્યું છે । યોમેરથી રુધાયેલું વૈવન, સદા તરુણ વર્તમાનમાં, મંત્ર-મુગ્ધ સર્જની પેરે કુદાડ મારી રહ્યું છે । વિશ્વનું મુગ્ધ

* શ્રી. નલિન મ. ભટ્ટ કૃત "જીવનદર્શન" ની પ્રસ્તાવના : ત્રીજા કિં. ૨-૦-૦૦. પેરટેન્ જુદું. પ્રાપ્તિ સ્થાન નલિન મ. ભટ્ટ, શીતલા રોડી, વલસાડ.

જીવ, અદોહ અને અગમ્ય ભાવિ તરફ સાચું નજરે નિહાળી રહ્યું છે ।
 ડનનમાન, યુગાર્તની મહામહીમાં તવાઈ રહ્યું છે ।

અને તત્ત્વજ્ઞના આ માનવકૃત વ્યવસ્થાઓની ઉચ્ચપાયસ, ખોરવણી
 અને કેન્દ્રનીમા પરમાત્માને પોતાને પણ ભારે રસ છે. કવિનું તો દર્શન
 એ છે —

'God fulfills Himself in many ways

'Least one good custom should corrupt the world.'

પોતાની સત્ય, શિવ અને સુન્દર કૃતિને, કોઈ અસત્ય અશિવ અને
 કદરૂપ કરી મૂકે તે સત્ય-શિવ અને સુન્દર પરમાત્માને પસંદ નથી । આથી
 જ્યારે જ્યારે, માનવમતિ, આ સુન્દર, સંસ, નિર્દોષ અને શિવ વિશ્વ-
 છાનને કદરૂપ, નીરસ, કૃપિત અને અશિવ કરી મૂકે છે ત્યારે ત્યારે યુગાદિકૃત
 પરમાત્મા, યુગાવર્તને પેદા કરે છે.

ખીજી રીતે કહીએ તો કુંધાયેલું સત્ય હંમેશને માટે કુંધાયેલું રહી
 ચકલ નથી જૂઠું, સાચને કુખવાતો પ્રચલ જરૂર કરે છે. એની તાકાત ચાલે
 ત્યાંસુધી સત્યને એ ગૂંગળાવે છે પણ ખરું. પણ જુઠું, મૂળમાજ તાકાતહીન
 છે આથી મૂળમાજ વીરવાન સત્ય, અસત્યના થરો બેદીને જ્યારે ઉપર
 આવવા મધે છે, અસત્યને ગૂંગળાવે છે, પોતાના અસલી સ્વરૂપે પ્રકટે છે
 ત્યારે, અસત્યમાં પ્રતિષ્ઠાવાળા, માનવકૃત વ્યવસ્થાઓના પાયા હામગી ઊઠે
 છે. તે કાળે, અસત્યને વરેલી માનવમતિ, અકળાઈ ઊઠે છે । અને અસત્યના
 ઉપર મજબૂત પ્રીતિ હોઈને તથા સત્યના ઉપર શ્રદ્ધા ભક્તિનો અભાવ
 હોઈને, અને છતાં સત્ય પાતાળ ફેડીને પણ ઉપર આવતું હોવાથી અને તે
 ઉપરાંત તેનો સ્વીકાર ક્યેં જ છૂટકો હોવાથી, અસત્યના ત્યાગ કરતાં
 માનવમતિને કષ્ટ થાય છે । પરંતુ વિશ્વની આંતર્યાવસ્થા, સત્યનિષ્ઠ અને
 આથી જ નિર્લેપ અને નિરંજન હોવાથી, કોઈના પણ સુખદુઃખની પરવાહ
 કર્યા સિવાય, તે સ્વસ્વરૂપે પ્રકટ થાય છે જ. અને સત્યના આ અવતાર અને
 પ્રાકટયથી તો દાનવ દૂભાય । દેવ તો રાજ થાય । બસ, અસત્યનું માનન,
 અને હિંમુલન, તથા સત્યનું સમર્થન અને પ્રતિષ્ઠાપન એટલે જ અનુક્રમે
 યુગાવર્ત અને યુગારંભ છે । આને જ આપણે કાન્તિને નામે ઓળખીએ

છીએ ! અને આમ તો જો કે પ્રત્યેક પગ એ કાન્તિની જ પગ છે, પણ આજે આપણે એક વિશેષ, ધરમૂળની કાન્તિની પગમાંથી પસાર થઈ રહ્યા છીએ !

તો શું આ કાન્તિ આવતાં વિશ્વનાં બાહ્ય રૂપ કે રંગ ફેરવાઈ જવાનાં છે ? શું એ પંચમહાભૂતોનાં મેળો મટી જવાનો છે ? સૂર્યના ઉદવાસ્તની દિશાઓ બદલાઈ જવાની છે ? નદીના વહેણો બિંધા વહેવાનાં છે ? કુંગરનાં શિખરો પાતાળમાં અને તેની તલેટીઓ આકાશમાં ચાલી જવાની છે ? શું પશુ પુષ્પવિષાણુહીન બની, માનવ પુષ્પવિષાણુસુક્ત થવાનો છે ? માણસ પાંઉ રેડી છોડી વાયુલક્ષી થવાનો છે કે પછી આહાર, નિદ્રા, ભય, મૈથુનને તથા, માણસ પરુથી અસામાન્ય થવાનો છે ?

ના. આમાનુ કશું થવાનું નથી ! બાજે જોવું દેખાય છે તેવું જ કાન્તિ પછી પણ વિશ્વ દેખાશે. પંચભૂતનો મેળો મટી એ ત્રિભેગાઈ જવાનું નથી ! સૂરજનો ઉદય પૂર્વમાં જ થશે અને અસ્ત પશ્ચિમમાં જ રહેશે. ગંગા વહે છે તેમ જ વહેનારી છે અને કુંગરોને પણ ઉંધા ચપ્પા ચવાની જરૂર નથી ! માણસની આકૃતિમાં પણ ઉપર સૂચળતા તેવા ફેરફારો થવાનો સંભવ નથી ! આજની માફક બકરીનાં દૂધ ઉપર તો ઠાઈ માધી જ ગમેશે અને પશુથી અસામાન્ય થવાનો નિર્ધાર પણ માણસ કરે એ સંભવ નથી ! આ બધામાં ફેરફાર ઇચ્છીએ તો પણ મનાર નથી ! કુદરતકૃત મર્યાદાઓનું પાલન કુદરત હંમેશાં કરે છે, અને કાન્તિમાં એ બધાંને સમાવેશ પણ મુઠ જ કરે !

તો પછી કાન્તિ શાની ? કાન્તિનું રહસ્ય શું ? કાન્તિનું તત્ત્વ શું ? કાન્તિ દષ્ટિની છે. કાન્તિ શુદ્ધ સમજના સ્વીકારમાં છે. તેનું તત્ત્વ સત્યમાં છે. કાન્તિ આપણામાં સમજની ફગાઈથી આવકૂશે અત્યાર સુધી આપણે જે રીતે જીવનને જોયું છે, જે રીતે સ્વીકાર્યું છે, જે રીતે તેમાં વર્ત્યા છીએ તે બધામાં સત્ય શું છે—એ શોધી, નહીં કરી, તે રીતે હવે પછીનાં જીવનમાં, સત્યના દ્રષ્ટિકોણથી, જીવનને બજારોક આપવામાં, કાન્તિનું ગૂઢ રહસ્ય છે. વ્યક્તિ અને સમષ્ટિની જીવન પ્રત્યેની સમજણમાં પરિવર્તન એટલે કાન્તિ છે, અર્થાત્ સત્યનો નિઃસ્વકોચ સ્વીકાર, તદનુરૂપ વસ્તુમાત્રનાં નવાં મૂલ્યાંકનો સ્વીકાર, તદનુસાર આચારમાં ધરમૂળથી પરિવર્તન એટલે

વધાત્ર માટે તારો વિનયોગ હોવો ઘટતો હતો, તેં દેશભ્રમ અને વસ્તુનું
અપાર અંતરોને કાપ્યાં. દુનિયાને એક દિવસમાં મપાય એટલી નાની કરી
પણ તે ગ્રહનને અદ્વે મંદાર જ અતાવ્યો ! સુખને અદ્વે અસુખ જ
વધાયું ! દિલને અદ્વે અદિત જ ફેલાવ્યું ! જાતિ અને જાતિના તથા
મન અને પ્રજાના સમન્વયને અદ્વે તેં તો તેમનો દ્વિત્વ જ કરાવ્યો !
ભૌતિક અતરે તો દાવ્યા પણ અંતર અંતરોને વિકસાવ્યાં ! તારા વિવેકને
અધ્યાત્મ વધ્યો ! અને સરવાળે તેં તો શાદવારથથી જ આપ્યો !”

અધ્યાત્મજીવનના આચાર્યને વિલોપી, કાન્તિ, આશાસનો વિનયનને
અવાજ પૂછે છે : બધો ! તારી જ જગત રાહ જુવે છે, તું અત્યારસુધી ક્યાં
છપાયો હતો ? તને કાણે ગૂંગળાવ્યો હતો ? તારા સિવાયનો, આ બધો
વરધોડો તો વર વિનાની જન જેવો છે ! તું જગદ્ગવરધાનો દોર તારે કાઢ્યો
જે. જીવનના નમ્રામ ક્ષેત્રોમાં પ્રસરેલાં અંધારોને તું આત્મભ્યોત્તિથી ઉજાડ્યો.
તું જે હાલમાં દોર લેશે તો મારો-કાન્તિનો જન્મ સાર્થક થશે હું જાણું
જુ કે સત્યદેવને જેલમાં પૂરવામાં આવે છે. પણ સત્ય તો અસહ્યથી જ
જેલમાંથી પ્રગટ થતું આવ્યું છે ! ત્યાંથી જ જગતની તમામ દિશાઓને
પ્રકાશિત કરી, પાવન કરી, સુખ-શાન્તિ-ચેત્ર અને જીવનનું પ્રસારવર્તુ
આવ્યું છે. હા ! બધો હવે તારે પ્રકટ થવાનો દિવસ આવ્યો છે !”

‘હા’ કે ‘ના’ નો જેને જવાબ દીધે જ છૂટકો છે એવા આ કાન્તિના
પ્રશ્નોનો, સમાજશાસ્ત્રીથી માંડીને તે વિદ્યાનસાગરી સુધીના સૌ, બેગા સરે,
પકડાયેલા લાચાર ચોરની ચેર, ખુદલા દિલથી એક જ જવાબ વાળે છે કે
“હમારે જે કંઈ જેલમાં હતું તે હમોએ વ્યક્તિગત રીતે કે સામુદાયિક રીતે
કયું નથી ! કયું નથી એટલું જ નહિ, ઉલટું વર્ત્યા છીએ. આપ હમારા
એ ફોજદારી અને ઘાતકી ગુન્હા માટે જે સજા ફરમાવશે તે હમો મૂકલાવે
સહીશું.”

અને પુણ્યપ્રકાશથી પ્રજ્વળી ઉઠેલી કાન્તિ, વિધિના નિશ્ચય લેખની
અદ્યથી તેમને શાસન કરે છે કે : “જો તમે કર્તવ્ય ચૂક્યાં જ છો, જો
તમેએ માનવજાતને એ જ પાલું છે અને અમૃતથી જ વંચિત રાખી છે તો
તેનું હવે પ્રાપ્તિ કરો. ઉપદેશથી પ્રવૃત્તિના માર્ગમાં ક્યાં તો સદાયક

ધાઓ કે કયા તો ટળી જાયો ! જે આ શાસનનું ઉલ્લંઘન કર્યું છે તો તમારે બધાંવતો ભાંગીને છુટકો થઇ જશે !”

ક્રાંતિની આ વિધિવાણીથી મળરાષ્ટ્ર ઉઠેલા અસ્તિભીરુ, સમાજશાસ્ત્રીઓ, અર્થશાસ્ત્રીઓ, ધર્માચાર્યો, નીતિશાસ્ત્રીઓ, રાજનીતિજ્ઞો અને વિજ્ઞાન-શાસ્ત્રીઓ, સ્વરૂપગોધન માટે આજે અંતર્મુખ બની ગયા છે ! ગ્યેને પોતાની અરિત ટળી જાય એ ખાંકે, જ્યતને શોધવા અને સૌ સાથે પોતાનો મેળ બેસાડવા માટે કામે લાગી ગયા છે. શુવનમાત્રને સપ્રમાણ, સંવાદી, સુરીલું, સપ્રાણ અને સરવાળે, ‘સત્ય શિવં સુન્દરં’ બનાવવા માટે ક્રાંતિની સરમુખત્યારી સ્વીકારવાને સૌ એકપણે તૈયાર થઇ રહ્યા છે ! ક્રાંતિ, પોતે જ શુવનની અપ્રમાણતા-વિસંવાદિતા-નિપ્રાણતા અને નિર્જલતાની નિર્દય વાદકાપ દરી ગલી છે ! એ વાદકાપની પદિકાએ સુખદાયી પણ આરંભે વેદનામયી ચીસથી આપું જગત આજે ભરાઇ ગયું છે !

તો પછી આ વિજ્ઞાન વાદકાપને અંતે ક્રાંતિ માનવશુવનમાં શું આણુવા માગે છે ? જવાબ સનાતન છે. ક્રાંતિ માનવશુવનમાં, પ્રેમ, દયા, સત્ય, શ્રદ્ધા, ભક્તિ, વિશ્વાસ, મંગલતા, સરલતા, નિર્જયતા, શુદ્ધિ, સન્મતિ, સ્વઠર્મનિષ્ઠા, ત્યાગ અને વિવેક વગેરે, તમામ આત્મશુણોનો બેહદ વિકાસ અને રિચરતા માહે છે. કેમકે સદ્ગુણોના સાર્વત્રિક અને સાર્વકાલિક વિકાસ માનવ સાચી પ્રગતિ છે, સાચું સુખ અને શાન્તિ છે. ક્રાંતિ માહે છે કે જે સમ્રાજ્ય જ હોય તો તે પ્રેમનું હોય-સત્તાનું નહિ. નિર્જયતાનું હોય-ભયનું જાદિ નિર્વેરતાનું હોય, વેરનું નહિ. સત્યનું હોય-ભૂઠનું નહિ. અચોરીનું હોય, ચોરીનું નહિ. માનવ, માનવને અને ઇતર પ્રાણીઓને યાદવા આગ્યો છે, ચૂસવું નહિ ! તાન્વા આગ્યો છે, ટળવા નહિ ! ઉદારવા આગ્યો છે, અવતાન્વા નહિ ! એ માણસ દોષને સ્વદગુણનો સચ્ચ એને માટે ધમ્ય છે. અને એજ શાણો દુર્ગુણનો સચ્ચ એને માટે વલ્ય છે. બસ. ક્રાંતિ, હિંસા સામે અહિંસાને જૂઠું સામે સાચને, ચોરી સામે અચોરીને સંમેદ સામે ત્યાગને નિર્જયતા સામે આત્મગળમે, અશુદ્ધિ સામે શુદ્ધિને, અવિવેકી સામે વિવેકને, અજ્ઞાન સામે જ્ઞાનને અધર્મ સામે ધર્મને અસંમતતા સામે સંમતતાને

- (૨) સૌને જીવવાનો એક સરખો દહ છે.
- (૩) આથી જ " જીવો અને જીવવા દો " એટલો એક જ વિશ્વવ્યવસ્થાનો પાયો હોય શકે.
- (૪) જીવણું એટલે જોખામા એણું દરેક જીવને માટે, ખાવાની, પહેરવાની, રહેવાની માનવોચિત વ્યવસ્થા કરેલી; અને આ ઉપરાંત દરેક જીવને ધાર્મિક સ્વતંત્રતા, વાણીની સ્વતંત્રતા, વર્તનની સ્વતંત્રતા તથા આત્મ નિર્ભયનો દહ હોવો—આટલાનો પણ સમાવેશ થાય છે.
- (૫) ઉપલા અર્થમાં જીવણું હશે તો તે જ રીતે સૌને જીવવા દેણું પડશે—અર્થાત્ જાતે સુખચેનથી જીવણું હોય તો બીજા જધામના સુખચેનથી જીવવા દેવાની સગવડ કરી આપવા માટે અનેક ન્યાય મર્યાદાઓનાં જાત ઉપર અંકુશ મૂકવો અનિવાર્ય થઈ પડશે. આ ન્યાય મર્યાદાઓના અમલ સિવાય વિશ્વશાન્તિ થઈ શકશે જ નહિ.
- (૬) જાતે જીવવા માટે, સૌને જીવવા દેવાનો સિદ્ધાન્ત સ્વીકારતાં વિશ્વવ્યાપી પ્રેમ અને હયાતો પ્રયોગ અનિવાર્ય હશે. એટલે કે આત્મોપચ્ચ વર્તન અહિંસાની અપેક્ષા રાખે છે.
- (૭) આ અહિંસામાંથી, અહિંસાની જ શુદ્ધિ, વૃદ્ધિ, પુષ્ટિ અને પ્રતિષ્ઠા માટે સત્યથી માંડી ઈશ્વરસમર્પણ સુધીના તમામ યમનિયમોનો સ્વીકાર અને અમલ અનિવાર્ય હશે છે.
- (૮) અર્થાત્ વિશ્વની જીવનવ્યવસ્થાનો પાયો યમ અને નિયમો ઉપર નિર્ભર છે. આ પાયો ઉપર આજના યુગે પોતાની સંસ્કૃતિ અને સમ્યક્તાના મંડાણ ન કરેલા હોઈને વિશ્વજીવન આજે અસ્તવ્યસ્ત થઈ રહ્યું છે. ક્રાન્તિ જે કરવા માગે છે તે આટલું જ કે હવે પછીના ભાવિ જીવનનો પાયો યમનિયમના સાર્વત્રિક સ્વીકાર અને અમલમાં છે.
- (૯) ક્રાન્તિના અમલ માટે એટલે કે અહિંસા વગેરેનો જોધપાઠ 'ગજધૂધી' માંથી જ ઉતારવાને માટે સૌથી પહેલી જરૂર છે વિશ્વના કેળવણી તંત્રના કાયાપલટની. સમસ્ત વિશ્વના કેળવણીતંત્રને આધ્યાત્મિકતામાં તરબોળ કર્યા સિવાય, તેનો અમિટ પુટ આપ્યા સિવાય, વિશ્વશાન્તિ કેવળ કલ્પના જ રહેશે. ભાવિનો વિશ્વનાગરિક પ્રેમમાં પ્રચંડ-

- (૨) સૌને જીવવાનો એક સરખો હાથ છે.
- (૩) આથી જ " જીવો અને જીવવા દો " એટલે એક જ વિશ્વવ્યવસ્થાનો પાયો હોય શકે.
- (૪) જીવવું એટલે જોડામાં જોડા દરેક જીવને માટે, ખાવાની, પહેરવાની, રહેવાની માનવોચિત વ્યવસ્થા કરવી; અને આ ઉપરાંત દરેક જીવને ધાર્મિક સ્વતંત્રતા, વાણીની સ્વતંત્રતા, વર્તનની સ્વતંત્રતા તથા આત્મ નિર્ણયનો હક્ક હોવો-આટલાનો પણ સમાવેશ થાય છે.
- (૫) ઉપલા અર્થમાં જીવવું હશે તો તે જ રીતે સૌને જીવવા દેવું પડશે. અર્થાત્ જતે સુખચેતયી જીવવું હોય તો જીન બધામના સુખચેતયી જીવવા દેવાની સગવડ કરી આપવા માટે અનેક ન્યાય મર્યાદાઓનો જત ઉપર અંકુશ મૂકવો અનિવાર્ય થઈ પડશે. આ ન્યાય મર્યાદાઓના અમલ સિવાય વિશ્વશાન્તિ થઈ શકશે જ નહિ.
- (૬) જતે જીવવા માટે, સૌને જીવવા દેવાનો શિક્ષાન્ત સ્વીકારતાં વિશ્વવ્યાપી પ્રેમ અને ક્ષમાનો પ્રયોગ અનિવાર્ય હશે. એટલે કે આદ્યમૌપમ્ય વર્તન અહિંસાની અપેક્ષા રાખે છે.
- (૭) આ અહિંસામાંથી, અહિંસાની જ શુદ્ધિ, વૃદ્ધિ, પુષ્ટિ અને પ્રતિષ્ઠા માટે સત્યથી માંડી ધૃત્યસમર્પણ સુધીના તમામ યમનિયમોનો સ્વીકાર અને અમલ અનિવાર્ય હોય છે.
- (૮) અર્થાત્ વિશ્વની જીવનવ્યવસ્થાનો પાયો યમ અને નિયમો ઉપર નિર્ભર છે. આ પાયો ઉપર આજના યુગે પોતાની સંસ્કૃતિ અને સંબંધતાના મંડાળ ન કરેલા હોયને વિશ્વજીવન આજે અસ્તવ્યસ્ત થઈ રહ્યું છે. ક્રાન્તિ જે કરવા માગે છે તે આટલું જ કે હવે પછીના બાવિ જીવનનો પાયો યમનિયમના સાર્વત્રિક સ્વીકાર અને અમલમાં છે.
- (૯) ક્રાન્તિના અમલ માટે એટલે કે અહિંસા વગેરેનો યોગ્યપાઠ ગળથૂપી-માંથી જ ઉતારવાને માટે સૌથી પહેલી જરૂર છે વિશ્વના કેળવણી તંત્રના કાયાપલટની. સગસત વિશ્વના કેળવણીતંત્રને આધ્યાત્મિકતામાં તરબોળ કર્યા સિવાય, તેનો અમિટ પુટ આપ્યા સિવાય, વિશ્વ-શાન્તિ કેવળ કલ્પના જ રહેશે. બાકિનો વિશ્વનાગરિક પ્રેમમાં પ્રસં-

બળ જોવો જોઈએ, પરબળમાં નહિ. સર્જનમાં શોભા માનતો હોવો જોઈએ, સંહારમાં નહિ. સ્વાર્થત્યાગમાં સમજનતા રીખતો હોવો જોઈએ, સ્વાર્થપ્રાપ્તિ અને પ્રસ્થાપનમાં નહિ. આજે જે કેળવણી અપાય છે તેની પાછળ આશય મેલો છે. અને આથી જ જે આપણે દુનિયાને શાન્તિનિકેતન બનાવવી હોય તો કેળવણીનું તંત્ર ધરમૂળથી ફેરવવું જોઈએ.

(૧૦) જે કેળવણીમાં ધ્રુવ કાન્તિ થાય તો જીવનના તમામ ક્ષેત્રોમાં-જેની મેળે જ કાન્તિ થશે. કેમકે ધાર્મિક, સામાજિક, રાજકીય, આર્થિક, નૈતિક, વૈજ્ઞાનિક વગેરે બધીય વ્યવસ્થાઓ કેળવણીના જ પ્રતિબિંબો છે-પ્રતિમાઓ છે.

(૧૧) આ બધાય વિવેચનનો ટુંક અર્થ એ થયો કે જે આપણે શાન્તિ અને સર્જનપ્રધાન જગતને સર્જવું હશે - તો તે જગતરચના સમિતિનો પ્રમુખ આત્મદર્શી હશે. ધર્માત્મા તેનો મંત્રી હશે. અર્થશાસ્ત્રી અને વૈદ્યશાસ્ત્રી તેના સહકાર્યકરો હશે જીવનના તમામ રાજકીય વગેરે ક્ષેત્રના અગ્રણીઓ તેના સભ્ય હશે. પણ નમોમંડળનો સૂર્ય જેમ ગ્રહોપગ્રહનો અધિષ્ઠાતા છે તેમ આ પ્રધાનો અધિષ્ઠાતા આત્મદર્શી હશે ગ્રહોપગ્રહ જેમ સૂર્યની આસપાસ, પોતપોતાની કક્ષામાં સૂર્યના આકર્ષણથી એક પછી એક વિખૂટા પડ્યા સિવાય અને સૂર્યની ત્યોતિ રવીકારીને ફરે છે તેમ આત્મદર્શનની આસપાસ આ બધાય ફરશે... તેની જ્યોતિથી ઉજળા ગહેશે. તેના આકર્ષણથી વિખૂટા ન પડશે. આત્મદર્શીની જ્યોતિથી વચિત જીવનના ખીન્ન ક્ષેત્રમાં જીવન-શાસ્ત્રીઓ અંધાપો વહોરશે.

(૧૨) પણ આ બધું કરશે કોણ ? ઉંદરોની ઘણી ય ઇચ્છા હોય પણ બિલાડીને ધંટડી કોણ બાંધશે ? આ બીજી રાખવાની કશી જરૂર નથી ! 'પેન્ડોરાની બોક્સ' ઉઘડતાં જેમ તેના પગિણાઓથી આપણે સુખ રેલા નથી તેમ સર્વદેશીય કાન્તિના પ્રવાહ અને પ્રતિપ્રવાહોના વાતમાંથી આપણે સુખ રહી શકીએ એમ નથી ! આથી

અચક્રમ લાગે છે તે આવતી કાલે સાવ સકય કરો.

(૧૩) પાપુ જાણે વિશ્વવ્યવસ્થાની ઝીણી ઝીણી વિગતોથી ભરપૂર ફરેખા તો આપે આપીજ નહીં ! આપે તો ફક્ત પાયાના સિદ્ધાન્તોનો જ ખ્યાલ આપ્યો ! બરોબર છે. અમારી ઇચ્છા હાથી વેચવાની જ હતી. ચંદ્રશ માટે 'ટેન્ડર' ભર્યું જ નહોતું ! હાથી જે વેચાય તો પછી ચંદ્રશ માટે વાદવિવાદ નથી ! મૂળભૂત સિદ્ધાન્તોના સ્વીકાર થાય તો પછી તેના વ્યવહારમાં અવતાર માટે દુનિયાની તે તે પ્રજાને પોતાનો ઇતિહાસ બુજાળ, પરિસ્થિતિ, પોતાની પ્રજાકીય વિશેષતાઓને લક્ષ્યમાં રાખીને વર્તવું પડશે. શરીર અને જ્વાળની ગદા, વસ્ત્ર પહેરીને કરવી જોઇએ એટલું સ્વીકારાયા પછી આપ ધોતીયું અને ટકની પહેરી તેમ કરો કે પછી પાટલૂન અને ટાટ પહેરીને તેમ કરો એ વિવાદનો વિષય નથી ! વસ્ત્ર જોઇએ. તેનો બાહ્યાદર તમારી બુજાળ, ઇતિહાસ, પરિસ્થિતિ, સ્થિતિતા વગેરે નક્કી કરશે.

(૧૪) તો પછી આ બધું ક્યારે થશે ? તમારો હાથી ક્યારે વેચાશે ? અત્યારે તો તે ટાટ વેચાતો લે એમ લાગતું નથી ! બરોબર છે. હમોને યુક્ત્ય ધીરજ છે. વ્યકિતગત. જીવનમાં જેમ પજવિપજનો કરો દિઆમ નથી તેમ સમષ્ટિ જીવનના દામદાઓ અને સૈદાઓ પણ પજવિપજ જેવા છે ! અને હાથી વેચાઓ અગર ન વેચાઓ. જીવતા હાથીની જે લાખની કિંમત છે તો મરેલાની સવાલાખ હશે—આ ચદાએ માનવજાતિએ કાર્ય કરવું રહ્યું. અને હમોને તો એક અટલ શ્રદ્ધા છે કે દીર્ઘકાળથી પૃથ્વીમાં જોકે દરામેલું સત્ય, સત્ય હોઇને જ ઉપર આવ્યા સિવાય રહેવાનું નથી. અને એ સત્ય ઉપર આવવાને માટે સહેજ ચળવળ કરી છે એ સહેજ ચળવળ જે આદો મહાસોભ પેદા કર્યો છે તો એની પૂરી ચળવળ નવસુગનો આરંભ થશે જ. સત્યનો સૂર્ય જે આશમણી દિશામાં ફર્યો રહ્યો છે તો ઉગમણી દિશામાં અરુણોદય પણ ચર્ચ રહ્યો છે એ નૂતન પ્રાણદાપી, ન્યોતિર્મય સત્ય સૂર્યની પ્રતીક્ષા કરતાં આપણે અત્યારે તો પૂર્વજાપિની માદક સત્ય—સૂર્યોપસ્થાન કરી વિરમીએ કે—

તત્ત્વ ચશ્રુઃ દેવદિતે પુરમ્તાત્ શુકમુચ્ચરત્ । પરમેશ
શરદઃ શતે, જીવેશ શરદઃ શતે, શૃણુશામ શરદઃ શતે
મયશામ શરદઃ શતે અદીના સ્યામ શરદઃ શતે, મૃયશ્ચ
શરદઃ શતમ્ ॥ (યજુર્વેદ ૩૬/૨૪) •

અર્થાત્ તે સૌનો પથપ્રદર્શક, વિદ્વાનોને પ્રિય, પરમપવિત્ર, સત્ય
‘સુધ’, સામે ઉદિત થઈ રહ્યો છે । હે સત્યસુધ’દેવ । અગ્રો આપની
કૃપાથી સૌ વગસ-અનન્તકાળ આપને જોઈએ, આપને અનુભવતા
અનન્ત કાળ શ્રીયે, અનન્ત કાળ આપને સાંભળીએ, અનન્ત કાળ
આપનું પ્રવચન કરીએ, અનન્ત કાળ અદીનપણે શ્રીયે, અનન્ત
કાળથી પણ વધારે કાળ, અદીનપણે શ્રીયે.

ન્યારે હકમની રામદેવાદિ વૃત્તિઓ, સર્વથા સ્થાન ધર્મ હોય ત્યારે મન,
વાસના રહિત મયુ, જેમ જાણુતુ, વાસના વગરની અવસ્થામાં પ્રત્યક્ ચેતન-
રૂપ, વ્યવહારમાં જે કાંઈ છે, તે ચેત્યગદિત શુદ્ધ જ્ઞાન જાય છે. જેમ
જૂતળમાં ગહેસો માણસ, આકાશમાં ઉડતાં પક્ષીને જાણુનો નથી તેમ અહુ
વગેરે છદ્ધિયા તથા અદ્યાની જીવો, શુદ્ધ જ્ઞાને જાણુતા નથી, આત્મા
પ્રત્યક્ ચેતન છે, મહાશૂન વગેરે ક્ષેત્રનો પ્રકાશક છે, સંકલ્પ રહિત છે અને
છદ્ધિય તથા મનનો અવિષય છે. તે આત્મા, જાણે પાસે ન હોય, તેમ
જાણાય છે. ચિત્સ્વભાવથી અતિ સ્વચ્છ અને અસંશયજ્ઞાથી શુદ્ધ એવા
એ આત્માની દર્શન માટે શ્રદ્ધા, મનન અને નિદિધ્યાસનની જરૂર છે.
નિદિધ્યાસન વિના મનુષ્યને જગ્યાણી પેટે આત્મપદ દેખાતું નથી. ન્યારે
આત્મપદ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે મટ, પટ વગેરે સર્વ રૂપ પદાર્થોનો બાધ થાય
છે. ત્યારે વાસના કે જે અતિ સૂક્ષ્મ છે તે, કેમ રહી શકે ? જેમ અગ્નિના
પરંતે પાંસે દિમ્બો કાળુ લવ પામે છે, તેમ શુદ્ધ તત્ત્વની પાસે અવિદ્યા,
અવ પામે છે.

આપણું કર્તવ્ય

લેખક : સ્વા. શ્રી અદ્વૈતાનંદજી

વર્તમાન સમય ભૂતનું બાલક તે બાલ્યવસ્થામાં પિતા છે. મનુષ્યો જ્યાં જાવિનો વિચાર કરવા માંડે છે, તેની આકૃતિની કલ્પના કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે ત્યારે પ્રથમ ભૂતકાળ ઉપર દષ્ટિપાત કરી તેમાંથી ઠાંઠા આધાર ગૃહવાની છત્તા કરે છે બાલ્ય સ્થાપના મનુષ્યો માટે અજ્ઞાન છે, અરપદ છે ભૂત સ્પષ્ટ, સાત, અનુભવેયું છે. જનસમાજ પ્રગતિના પંથમાં ભરિત બળિ કરવા લેવાર થાય છે ત્યારે આવશ્યક બળ, પ્રેરણા, માર્ગદર્શન, સર્વદાસ, સર્વપ્રસન્ન ભૂતમાંથી જ મેળવે છે. પ્રાચીનતાનું અનુસંધાન સદંતર તોડી નાખીને પચાસ વિકાસ કરવો તે શક્ય નથી એમ કહેવામાં ઠાંઠાપણ અતિશયોક્તિ નથી.

સંસ્કાર પરિવર્તનશીલ છે. તેથી જનસમૂહને નિરંતર અનેક પ્રકારના પરિવર્તનોમાં જ વિહરવાનું થાય છે સમયાનુસાર, રીતરિવાજ, આદ્યાર વિચારમાં, સંસ્થાઓના સ્વરૂપમાં ફેરફાર કરવો જ પડે છે. ઇતિહાસ એટલે પ્રગતિ, માનવસ્થાતિનો ઐદિક અને પારમાર્થિક ઉન્નતિનો ક્રમ. મનુષ્ય પિંડમાં જેમ શરીરની અસર મન ઉપર થાય છે અને મનની અસર શરીર ઉપર થાય છે તેમ સમાજને પણ બાલ અને આંતરકારણો દ્વારા અસંખ્ય સંસ્કારો લાગ્યા કરે છે. બાલ કારણોમાં સૃષ્ટિ, આભોદય, વિ. અને આંતરકારણોમાં પરંપરાથી ચાલી આવેલા વિચારો, ભાવનાઓ, આદર્શો વિ આદ્ય સતત બદલાતા પ્રવાહમાં જે કંઈ અચળ રહેવા પાત્ર કરે છે તે

જ્યારે પ્રગતી ઉન્નતિનો સમય આવે છે ત્યારે સામાન્ય રીતે પ્રાચીન અને નવીન વિચારના મનુષ્યો વચ્ચે વિરોધ ઉત્પન્ન થાય છે. પ્રાચીન જ્ઞાનનાઓ જ સર્વોત્તમ છે. પ્રાચીન આચાર્યવિચારોને વળગી રહેવામાં જ કલ્પાય છે, અને નવીન વિચારશ્રેણીઓમાંથી કાઢપણ અદ્ય જગ્યા મેળવ નથી—આવા મતના અનુયાયીઓ ઘણા નીકળે છે. બીજી તરફથી જૂતકાળનો અનાદર કરીને વર્તમાનમાં જે આપણને યોગ્યયોગ્ય જણાય તે માર્ગ ચૂકીને જ ભાવનું ઘડતર કરવું, જૂતકાળ તરફ દ્રષ્ટિપાત કરવો તે તો જડતા છે, જે મનુષ્ય પાણું આપવાનું નથી, જુદાનો માર્ગ તો નવીનતામાં જ છે—આ પદ્ધતિ સમર્થન કરનારા ઘણા નીકળે છે. વાસ્તવિક દ્રષ્ટિએ જોઈએ તો પ્રાચીનતા અને નવીનતા બંને પ્રત્યેક વ્યક્તિમાં તેમ પ્રજામાં પણ સ્વમાનસિક છે. પ્રાચીનતાનો તદ્દન ઉચ્છેદ કરીને નવીનતા માનવો જ આશ્રય કરવામાં લાલ નથી. પ્રગતી પ્રકૃતિ પ્રાચીનતાને વિકૃતિ નવીનતા છે, પ્રકૃતિ વિના જેમ વિકૃતિનો સંભવ નથી તેમ પ્રાચીનતાના પાયા ઉપર જ ભવિષ્યનું ચક્રતર ચાલે છે તો જ તે દીર્ઘકાળ સુધી દઢી રહે. વ્યક્તિના તેમ જ સમાજના મનમાં જે ખાસ સંસ્કારોનું પ્રભુત્વ હોય તેનો સંપર્ક લોકામાં વિના નવીન સંસ્કારો પાળવામાં આવે તો તેના સંસ્કારો સહેલાઈથી મનમાં પ્રવેશ કરી શકે ને ઉવડે આચારને પણ અસર કરે જેમ જૂતકાળ વિના વર્તમાનની અને વર્તમાન વિના ભવિષ્યની ઉત્પત્તિ અશક્ય છે, અકલ્પ્ય છે, તેની રીતે પ્રાચીનતા વિના નવીનતાનું અસ્તિત્વ જ અસંભવિત છે. એકાએક પ્રાચીનતા વિના નવીનતા પોતાનું આશ્રય સિદ્ધ કરી શકતી નથી. ઉભયનો યોગ્ય સમન્વય એ જ ઉત્કર્ષિતો શ્રેષ્ઠ માર્ગ છે. આ પરિવર્તનની પ્રાચીન જ્ઞાનનાઓમાં સરંચી ઉલુષ્ટ જાવના એ હતી કે એકતા, અભેદનું જે સનાતન સત્ય છે, તે માનવસમાજની દ્રષ્ટિ સમક્ષ કાયમ રાખવું, ભિન્ન ભિન્ન રીતે મનુષ્યની સુદિમાં તેને દેશાવધુ, તેનો અનુભવ કરવાની વિધેવિધ પદ્ધતિઓ શોધી કાઢવી અને તેને મહિન હ્રદયમાં દ્રઢપણે રોપીને, વ્યવહારમાં પણ તેને ક્રિયાત્મક સ્વરૂપ આપવું. મનુષ્ય જોવાનું મર્યાદિત સ્વત્વ જુદીને સમગ્રત્વની જાવનાને અપનાવે, સ્વાર્થી, સંકુચિત જીવનમાં જ કૃતાર્થતા માનવાનું મૂકી પગથી, અને વિશ્વવ્યાપી જીવનમાં જ આનંદ માને, જેમ

પરમેશ્વર, અત્યંત અભેદ એ જ સર્વોત્કૃષ્ટ નીતિભાવના છે અને તેને જ વ્યવહાર પામતા પાયારૂપે સ્થાપિત કરવી જોઈએ. અદ્વૈતાનુયાયીનું સમસ્ત જીવન અદ્વિતીય જ હોય છે. તે સર્વજ્ઞ એકત્વજ સુખે છે. નાત, જાત, વર્ણ, દેશ, પ્રદેશ, ધર્મ, બેઢી ભાવનાઓ તેના હૃદયના સ્વાભાવિક વિસ્તારની આડે આવી શકતી નથી. અભેદ ભાવનાનો સિદ્ધાંત હક્કમાં રાખી જનસમૂહના સમસ્ત જીવનની, પારમાર્થિક અને વ્યાવહારિક જીવનની, વ્યવસ્થા અને સમાપ્તિ યવી આવશ્યક છે. કેવળ આ પરિવર્તનનું નહિ પણ સમગ્ર દુનિયાનું કલ્યાણ એ ભાવનાના આશ્રયમાં જ છે. જ્યાં સુધી અદ્વૈતાનો ને મમતાનો ત્યાગ થશે નહીં, ત્યાં સુધી દેશ પરદેશના નેતાઓનો નૈતિક વિકાસ થશે નહિ ત્યાં સુધી, ઇર્ષ્યા, કલહ, કૃત્રિમતા, પ્રતારણા રહેવાની જ, વર્તમાન ઠાળના અંતઃકરણમાં સમૂળ ફેરફાર કર્યા વિના બાહ્ય શિષ્ટાચાર અને વચનવિતોદનો વિસ્તાર કરવાથી જનસમાજની સ્થિતિમાં કાંઈક મનો સુધારો થવાની આશા રાખવી એ કોઈક કાંઈ છે.

આપો સંસ્કૃતિ અનુસાર વિશ્વમાં પ્રત્યેક વસ્તુ ક્ષણે ક્ષણે બદલાતી જાય છે. આખો સંસાર અસ્થિર છે. આધુનિક ભૌતિક શાસ્ત્રોનો પણ આ જ મત છે. આ બાબતમાં પ્રાચીન આર્યતત્ત્વ શાસ્ત્ર અને અર્વાચીન વિજ્ઞાનશાસ્ત્રની એકવાક્યતા છે. બાહ્ય સ્મૃતિની દરેક વસ્તુ પરિવર્તનથી રચમાનવાળી તેમ આપણો પિંડની અંદર પણ સરીર, મન, બુદ્ધિ, પ્રજ્ઞ અસ્થિર અને વિકારી, અચળ પદાર્થોની પાછળ એક નિત્ય તત્ત્વ છે. આ સ્થાયી તત્ત્વનું અસ્તિત્વ ન હોય તો સતત મતિમાન પદાર્થોનું જ્ઞાન આપણને થઈ શકે નહીં—આ અચળ અધિષ્ઠાનને, આત્મા, પુરુષ, પરમેશ્વર, હૈમાદિ નામો આપવામાં આવે છે. આ ચગચર વિશ્વ પરમાત્મામાંથી જ ઉત્પન્ન થયું છે, અને પરમાત્મા સ્વરૂપે જ છે. જેમ માટીના એક ટેકાનું જ્ઞાન થવાથી સમસ્ત પૃથ્વીનું જ્ઞાન થાય છે તેવી રીતે આ આત્માનું જ્ઞાન થવાથી સમસ્ત વિશ્વ જે આત્માનું જ સ્વરૂપ છે તેનું જ્ઞાન થાય છે. પરમાત્મા જ આ જગતનું નિમિત્ત અને ઉપાદાન કારણ છે. પણ તે માત્ર નિવર્તરૂપે જ, કારણ કે પરમાત્માના સ્વરૂપમાં આ સૃષ્ટિરૂપી આભાસથી કોઈપણ પ્રકારનો વિકાર થતો નથી. જેમ અધારમાં રત્નજુના કદકાને જોતાં

પ્રાપ્તિમાં આ દુનિયાને જ સ્વર્ગદ્વાર જનારવાની દેહિયમાં નિમાન રહે છે.
 ત્યારે આવીવર્તના લેણીની દષ્ટિ અંતરની પાખા મૂળ કામજુએ રહેલ
 નિત્યનિત્યમાં જ રિયર રહે છે. આ જનો આદ્યોત્તો ચોમ્મ સમન્વય કરવો
 એ જ આધુનિક સમયમાં આપણો "મુગધર્મ" છે. "ત્યાગ અને
 રેગમ" મુદ્દોની વચ્ચે અર્થનું વિરમરમ્મ ધરાવી વ્યવહાર અને પરમાર્થ
 વચ્ચે અભેદ દિવાલ ચળવામાં આવી, વ્યાવહારિક ક્ષેત્રે તરફ ઉદ્દાગીનતા
 ઉત્પન્ન થયે અને સ્વચ્છુના ગદાના નાંખે દેશનો જનસમૂહ તમોગુણના
 સ્વરૂપમાં રૂપતો ગયો. બેઠાવનાના જન્મનો તોડી અભેદ અનુભવનામ
 ઉપર આત્માઓની સખ્યા તો મોટી જ મોટી રહે. ઉચ્ચનું સૌંદર્ય અને
 તેની વિભૂતિનું જ્ઞાન કરતાં દેહનું પણ જ્ઞાન જૂની વય, જેઓ સતત
 આત્મામાં દોષ, પોતાના જ્ઞાનરેને મારે આત્મા મિત્રાપ અન્ય પરતુની
 જેમને આવરવશતા ન દોષ એવા મહાનુભાવો તો મર્યાદામાં જ દોષ
 રહે. આવી દશ પ્રાપ્ત કરવાના જેઓ અગિયારી યુગ ન દોષ તેમને
 મારે રહેગુણ, પ્રવૃત્તિમય જીવન માગવાનો જીરમો મળે જ ઉપદારક છે.
 અવનતિ કરવાને જામે તેમને ઉન્નતિને મારે કાંઈ નય છે. તમોગુણમાંથી
 રહેગુણ દારા જ સાત્વિક અવરથા પ્રાપ્ત રી રહાય છે. દિન્દુરતાનમાં
 જેમ ઘણા માણસો મારે રહેગુણની આવરવશતા છે. તેમ પાશ્વત્ય
 અદંતાપ્રમાન સરૂતિનું જ પરિણામ છે અને જ્યાં સુધી પાશ્વત્ય
 રેગોમાં સત્ત્વ ગુણનો પણ તેવો જ અભાવ છે કાલનું કાલનું સુદ
 સમ્બતાના પાવારે જે સિદ્ધાન્તો છે તેવા મુદ્દાન પરિવર્તન કરવામાં નહીં
 આવે તે અભેદ ભાવનાને જનસમાજના હૃદયમાં કાયમનું સ્થાન આપવામાં
 નહીં આવે ત્યાંસુધી તીસ પચીસ વર્ષે આવી કળુજાગળક રિધતિરીધી
 ત્યાંની પ્રજાઓને પચાર ધવું જ પડશે. આપણા દેશમાં રજાઓ મારે
 તમોગુણને રહેગુણ તરે દગારી દેવાની જરૂર છે. તે સિવાય સંઆચ્ચરદાર
 ચલાવવાના સાધનો મળવાં દુર્લભ છે. અને જાને અભાવે પારલૌકિક
 કથાઓની ઉચ્ચતમ મહેચ્છાઓ જે આપણે મેંથીએ છીએ તેની તુષ્ણિ અચક્ર
 છે. જેમણે મિતની સાત્વિક અવરથા પ્રાપ્ત કરી છે તેમને મારે તો જ્ઞાન ને
 ક્ષમતા પ્રવૃત્તિનો અને નિવૃત્તિનો ત્યાગ ને જોગનો, સમન્વય મુદ્દલ છે. આવા

શ્રી શંકરાચાર્યનો જ્ઞાનયોગ

અને

શ્રી અરવિંદનો પૂર્ણયોગ

(ગતાર્કી ચાલુ)

લેખક :- સ્વા. શ્રી. માધવતીર્થજી

- ❦ -

જીવાત્મા અને પરમાત્મા

(૧૭)

અરવિંદ શિષ્ય:- દાલતા કાળમાં ફળવણી વધી છે પણ સાચી ફળવણી વધી નથી. એક ફળવણી માણસને ને બને છે અને ને બની ગયું છે તેની બગર આપે છે અને તે યાદ રાખવાનું કહે છે. બીજી ફળવણી, તે બધું વરણતું શું છે તે સમજાવે છે.

રાહર શિષ્ય:- એ વાત સાચી છે.

અરવિંદ શિષ્ય:- શ્રુતિમાં કહેલ છે કે જ્ઞાતાદેય તુ ચૈત્યત્વમ જ્ઞાન-
ચિદ્વાપ્નોતિ પરમ તમેષ ચિદિતિવાડિતિમ્ત્યુમેતિ એટલે સાચા જ્ઞાનથી જ
મોક્ષ મેળવે છે, એ બધું શ્રુતિમાં સાચી વિદ્યા આપવાનું વિધાન છે. જો
વિદ્યાર્થી દૂર થાય એવી કોઈ ભાવરૂપ અવિદ્યા ન હોય તો વિદ્યા કેને
આપશે ? એવું અજ્ઞાન તરે કાળમાં ન હોય તો સંસારીપણું કેને સાચું
થશે ? અને કેને માટે વિદ્યાનો ઉપદેશ રહેશે ? તેથી ને અવિદ્યા દૂર કરવા

માટે વિધાનો ઉપદેશ છે એવી કેઈ અવિધા અથવા માયા સ્વીકારવી ?
 સહ શિષ્ય - વિધાનો ઉપદેશ સ્પર્શ કરવા માટે સાચી અવિધા
 એમ સ્વીકારવું યોગ્ય નથી. જે સાચું હોય તે દૂર થાય નહિ.
 અગવિદ શિષ્ય - ત્યારે વિધાથી શું દૂર થાય છે ?
 સહ શિષ્ય - મિથ્યાતાન, સંસારતાન અથવા જ્ઞાનનો અભાવ.

અગવિદ શિષ્ય - શ્રી અગવિદ કહે છે કે, A great wave
 (or sea) of calm and constant consciousness of વાં
 vast and luminous Reality is precisely the character
 of fundamental realisation of the supreme truth
 in the first touch with the mind and the soul.

આત્માના પહેલા અનુભવમાં એક મદન ચેતનનો સાગર જણાતો હોય
 એવું જણાય છે. તે ભાવમાં નિષ્ઠા થાય તો તે પોતાની શક્તિથી વધારે
 અનુભવ આવે છે દેહ અને ઇન્દ્રિયો વિગેરે મિથ્યા પદાર્થ કે જે અનાદિમાત્ર
 સ્વરૂપ છે, તે આપણુ સ્વરૂપ નથી એમ ખબર પડે છે ત્યારે તેને દૂર કરવા
 સહેલા યદ્યપે છે જેઓની હજી આત્મિક જીવન ગાળવાની હોય તેમને
 બધી બાબતમાં ભગવાન પહેલાં ગ્રહેવા જોઈએ.

સહ - એ વાત ખરી છે અને એ તો ધ્યેયજન બધા પ્રસંગમાં કહેવીજ છે.
 અગવિદ શિષ્ય - શ્રી અગવિદ વધારામાં એમ કહે છે કે આત્માની
 એવી અસંગ્રહી આપણા સંસ્કારના પરમાણુ એવા સ્તરી જવા જોઈએ કે સંગીર
 આપણે તાબે રહે, અને આપણી મરજી પ્રમાણે કામ કરે.

સહ શિષ્ય - એ નવી વાત છે. મદનમાં ગાંધીજી પણ કહે છે કે નાચ
 રોમ થાય નહિ એ પણ નવી વાત છે, કાગ્ય કે અમાગ જણાતામાં
 એવા બધાં મદનમાં આવેલા છે કે જેનામાં ગત નિઃસ્ત્રવ નહોતો જતાં
 રોમ આવેનો હતો સરીગ તરફ બહુ ઘણા દેશથી તમે જે ચેતન સમુદ્ધનો
 અનુભવ જણાવ્યો તે મોત્તમ જેવો અથવા નિઃસ્ત્રવ જેવો યદ્યપે જશે

અગવિદ શિષ્ય - આમગદા મદનમાં અપ-સાગની એટલા સ્તરી થતા

દત્તા પશુ અદ્વનું જીવમાં અવતરણ કરી શક્યા નહોતા.

શંકર શિષ્ય:- ઘટાકાચ મદાકાચ રૂપ થાય પછી તે આકાશને કંઈ ઉતારણું એ સમજાવું નથી. અમે જીવને અદ્વનો વિવર્ત માનીએ છીએ, એટલે બ્યવહારમાં જેને કહે છે તે કાષ્ટ સાચી વસ્તુ નથી. તે પ્રમાણ છે અને જગતરૂપી કલ્પિત પ્રમેયની સાથે રહે છે અને એ બધું કલ્પિત હોવાથી ઉપ અને સમાધિમાં જતું રહે છે. શ્રી શંકર બાપ્યમાં કહે છે કે મદિ સ્થાનાયેકસ્મિન્સ્થાણુર્થા પુરુષોઽન્યો યેતિ સત્યજ્ઞાનં ભવતિ. કુંદમાં પુરુષની જ્ઞાતિ થાય છે અને તે વખતે તે કુંદ દરો કે પુરુષજ્ઞને એવું સંશયજ્ઞાન એ તત્ત્વજ્ઞાન નથી. ત્યાં કુંદજ છે એ જ્ઞાન સાચું છે. તેમ જીવ અને જગત વાસ્તવમાં અદ્વન છે એ જ્ઞાન સાચું છે. જ્ઞાન વસ્તુતંત્ર હોય છે. ઉપાસના પુરુષતંત્ર હોય છે.

અરવિંદ શિષ્ય:- શ્રી અરવિંદ કહે છે કે જીવે ભગવદ્ભાવ મેળવવા માટે ભગવાનને યરણે રહેવું. પોતાની ઈચ્છાઓ કે કામનાઓ પૂરી થવા તેની પાસે માગણી કરવી નહિ. પશુ ભગવાન જે ભાવ આપે તે ખુશીથી સ્વીકારવો. It is a much greater ecstasy to be thus possessed by the Divine than oneself to be the possessor.*

શંકર શિષ્ય:- તેમાં આશ્રય-આશ્રિત ભાવ છે. એ ભાવ ચર્યાતની સાધનામાં સારો છે. ચર્યાગતિની ભૂમિકા છે. પહેલી ભૂમિકામાં એમ લાગે છે કે હું ભગવાનનો છું. બીજી ભૂમિકામાં એમ લાગે છે કે ભગવાન મારો છે, ત્રીજી ભૂમિકામાં એમ લાગે છે કે હું અને ભગવાન એક જ છીએ. એટલી દશા પ્રાપ્ત થાય ત્યારે કાંઈ અવતરણ કરવા જેવું રહેતું નથી. શ્રી શંકર બાપ્યમાં એમ કહે છે કે તત્ર કો મોહઃ કઃ શોકઃ પવત્સ્યમનુવદ્યેતઃ इत्येदमात्मनः श्रुतयः ब्रह्मविद्यानन्तरं मोक्षं दर्शयन्ते मध्ये कार्यान्तरं धारयन्ति એટલે બ્રહ્મજ્ઞાન થતાં જ મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે. વચ્ચે બીજી ક્રિયાની જરૂર નથી. વળી શ્રી શંકર બાપ્યમાં કહે છે કે ન પુરુષ વ્યાપારતન્ત્રા બ્રહ્મવિદ્યા, કિં મદિ 'परयक्षादिममाणविषयवस्तु

જ્ઞાનવદ્વસ્તુવિષયા. એટલે અભિવિદ્યા એ પુરુષને મરણ પડે તેવી રીતી સકતી નથી. તે જેવી વસ્તુ હોય તેવી બતાવે છે.

અરવિંદ શિષ્ય:- તેથીજ શ્રી અરવિંદ જીવજીવની શરણાગતિ માગે છે સંકર શિષ્ય:- જે શરણુ ચાપ છે તેને શરણુ કરવો મુશ્કેલ છે. તે યોગ માર્ગની સિદ્ધિમાં ફસી જાય છે. તેથી વારંવાર શરણાગતિ તરફ ધ્યાન રાખવું પડે છે. અમારા માનમાં જીવ પોતાને સ્વરૂપે નિત્યમુક્ત છે, અને બ્યવહારી બાબે મિથ્યા છે.

અરવિંદ શિષ્ય:- જે જીવ નિત્યમુક્ત છે તો તમે જ્ઞાન કેને આપો છો ? સંકર શિષ્ય:- જે પોતાને બદલે જોઈ માને છે તેને. જ્ઞાનથી અજ્ઞાન દૂર થાય છે, એમ કહેવામાં તમે આત્મચિંતક લય માનો છો કે શક્તિ રૂપે તમે તેની અવસ્થા માનો છો ? જે સાચું અજ્ઞાન હશે તો તે દૂર થશે નહિ. જ્ઞાન થયા પછી શક્તિરૂપે અજ્ઞાન રહે તો આત્માનું સદિતીપત્તવ યર્થ જશે અને અદ્વૈતસિદ્ધાંતની દાની થશે.

અરવિંદ શિષ્ય:- શ્રી અરવિંદ એમ માને છે કે શક્તિ જ્ઞાન રૂપે રહેશે, અજ્ઞાન રૂપે રહેશે નહિ.

સંકર શિષ્ય:- એ શક્તિનો ઉપયોગ ક્યાં કરશો ?

અરવિંદ શિષ્ય:- જગતમાં આધ્યાત્મિક વાતાવરણ ફેલાવવામાં.

સંકર શિષ્ય:- એ આવમાં જ્ઞાન પોતે જ્ઞાનરૂપે રહેવું નથી તો તે શક્તિ રૂપે રી રીને રહેશે ? એ દશામાં અજ્ઞાન જ્ઞાનથી બાધ પામ્યું નથી. શ્રી આધ્યાત્મિક કહેલ છે કે:-

ક્રિયાશ્રયત્વાનુપપત્તે આત્મનઃ । યદાગ્રયાગ્નિષાતમચિકુર્યતી
નૈવાત્માનં લમતે । યદિ આત્મા ક્રિયયા ચિક્રિયેતાનિત્યત્વમાત્મનઃ
પ્રસજ્યેત (૧-૧-૮) એટલે આત્મામાં ક્રિયા રહેતી નથી. જે તેમાં રહે તો આત્માને વિદ્યારી કરી દે, અને જે આત્મા ક્રિયાથી વિદ્યાર પામે તો તે અનિત્ય યર્થ જશે.

અરવિંદ શિષ્ય:- અમે જીવાત્માની વાત કરતા નથી.

ત કરીએ છીએ

શંકર શિષ્ય - પરમાત્મા પાસે જીવાત્મા ચતુષ્કૃતિ લાવ્યો રહે તો એ બે
મિત્રો રહ્યા.

અરવિંદ શિષ્ય - જીવાત્મા પરમાત્માના આનન્દમાં રહે છે.

શંકર શિષ્ય - ધ્યાન ચિન્તન ચર્યાયિ માત્ર તથાપિ પુરુષેણ
કર્તુમર્થયા યા વર્તુ જાકય પુરુષતાગ્રણાત, જ્ઞાનં તુ પ્રમાણજન્યમ્ ।
પ્રમાણ ચ ચર્યામૃતપ્રસ્તુતિવિષયમતો જ્ઞાન વર્તુમવર્તુમન્યથા વર્તુમ
જાકય વચ્ચલ વસ્તુત્તમમેષ । (શંકર બ્રાહ્મ) આનન્દે કે માનસિક છે
તો પણ આનન્દ કદાચ તેને કે-વી રીતે છે. જ્ઞાન પ્રમાણુત્તમ છે, તે જેવા
વસ્તુ હોય તેવી ખતાવે છે તેથી તેમાં કંઈ કરવાનું કે ન કરવાનું કે અન્યથા
કરવા જેવું રહેતું નથી પ્રમાણુભુષિ યથા પછી પ્રમાણુઆપાનના ઠાણની
અપેક્ષા તાખીને અજ્ઞાનને પ્રમાણુ લક્ષણ તું નથી લાક્ષી કાપવામાં કદાચ
પોતા સિવાય બીજા સાધનની અપેક્ષા રાખતો નથી.

અરવિંદ શિષ્ય - શ્રી અરવિંદ કહે છે કે "The faith thus goes
to the cosmic Divine is limited in the power of its
action by the necessities of the play To get entirely
free from these limitations, one must reach the tran-
scendental Divine એટલે સાધકે ચુષ્કાતીત દશામાં પહોંચવું જોઈએ.

શંકર શિષ્ય - એ તો શંકરાચાર્ય પણ માને છે

અરવિંદ શિષ્ય - શ્રી અરવિંદ વધારામાં એમ માને છે કે બ્રહ્મચર્યની
જન્મતાના કામ કરતા કરતા બ્રહ્મની ચાર્તિ અને આનન્દ મોગવી રહે છે. (

શંકર શિષ્ય - અમુક જાતના કામ કરતા એ ચાર્તિ અને આનન્દ સાથે
જરૂર રહી રહે છે પણ બધા કામની સાથે સાથે એ રહી શકતા નથી તેથી જ
આપિમુનિઓએ વશુત્રમ ધર્મની પદ્ધતિ જોઈએ છે શ્રી અરવિંદ પણ એ
જગ્યાએ Bases of Yoga મા લખે છે કે All clinging to mental
preferences must fall away, all insistence on yit
of the Universe

aims and interest and attachments must be put away
all egoistic clinging to family, friends, country must
disappear if one wants to succeed in Yoga. એટલે બધા
પ્રકારની વાસના આસક્તિ, ક્રુદ્ધ, મિત્ર, દેશ પ્રત્યે લાગણી વગેરે છોડવા
વગર યોગમાં રહેલ મનશે નહિ. એ બાજત અમારા સાધનચતુષ્ટયમાં
૧૨. વશઆતથી રહેલ છે.

અરવિંદ શિષ્ય:- સાધન દશ્યામાં તો બધા મદદમાંથી એમજ રહે છે.
મન ચાત વાપ ત્યારે જ આત્માનો અનુભવ થયે વાપ છે. એમ તો- શ્રી
અરવિંદ પણ માને છે. તે રહે છે કે The world will trouble you
so long as any part of you belongs to the world.
It is only if you belong entirely to the Divine that
you can become free.

શંકર શિષ્ય:- વાસના, ત્યાગ અને જ્ઞાન વચ્ચે કેવો સંબંધ છે ?
અરવિંદ શિષ્ય:- શ્રી અરવિંદ રહે છે કે, The first condition
for getting rid of desire is to become conscious with

the true consciousness સાચું જ્ઞાન યર્તા વાસનાનો દાવ થયે.
શંકર શિષ્ય:- જ્ઞાન ભે પ્રકાશનું છે, વૃત્તિરૂપ જ્ઞાન અને સ્વરૂપ રૂપજ્ઞાન.
વૃત્તિરૂપ જ્ઞાન આવરણ ભંગ કરે છે. જ્ઞાન એ આત્માનો શુદ્ધ નયો પણ સ્વરૂપ

છે. તેથી જ્યારે વૃત્તિરૂપ જ્ઞાનનું કામ પૂરું થાય ત્યારે સ્વરૂપ જ્ઞાન નિપુટીની
રૂપે તેની સ્વરૂપ આત્મ દેશ કરે છે, એમ પણ ઉપચારથી બોધાય છે.
શ્રી સાત પ્રકાશમાન દેવા કરતાં શુદ્ધ પ્રકાશ છે એમ ઉપચારથી બોધાય છે.
છે તેમ જ્ઞાતમા સત્તા જ્ઞાનસ્વરૂપ દેવા કરતાં જ્ઞાન પોતાને બહે છે એમ ઉપચારથી
બોધાય છે. સ્વરૂપજ્ઞાન અનુગત સ્વરૂપ છે. જ્ઞાનથી અજ્ઞાન નિરૂપ થયું
દેવાથી વરગત: વિદ્યાની ઉદયથી થઈ ગઈ અજ્ઞાનની નિરૂપિ નથી.

અરવિંદ શિષ્ય:- તો મહી તેમાં શું નિરૂપ થાય છે ?
શંકર શિષ્ય:- જ્ઞાનનો અભાવ એ વ્યાપકારિક
દેવા માનથી તેની નિરૂપિ છે. તેથી તેને મિથ્યા